

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3 2044 059 356 162

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

Hungary

Kártell

Nádas László

A KARTELLEK

ÉS

TRUST-ÖK KÉRDÉSE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL
DICSÉRETTTEL KITÜNTETETT PÁLYAMUNKA

IRTA:

D^r. NÁDAS, LÁSZLÓ

PRINTED IN HUNGARY

BUDAPEST 1905.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

ZÖLDFA-UTCZA 14.

HUN
947
185

Forty
14

1/23/21

ELŐSZÓ.

Jelen munka csak jelentéktelen vonatkozásokban tér el azon pályamunkától, melyet a Magyar Tudományos Akadémia ez év májusában dicséretére méltatott.

Hogy az egyes kérdések tárgyalásánál milyen módszer és szempontok voltak irányadók, az illető fejezeteken van kifejtve.

Köszönettel tartozom a m. kir. kereskedelemügyi miniszteriumnak, mely ezen kérdés iránt már többször tanusított érdeklődésének ezuttal is azzal adott kifejezést, hogy szerzőt munkájának kiadásában támogatta.

Budapest, 1905. november 15.

Dr. Nadas László.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ RÉSZ.

A kartellek és trustök keletkezésének okai és előfeltételei.

Oldal

I.

Az általános szervezkedés a XIX. század végén. — A munkások, a vállalkozók és a fogyasztók szervezkedése a szakszervezetekben, a kartellekben és trustökben és a szövethozatokban. — Ezek egymáshoz való viszonya ... 1—4

II.

Az egyéni verseny, a szövethozás és az érdekkörök elhatárolásának korszakai az emberiség gazdasági történetében. — Az egyéni verseny kiküszöbölésének példái az ó-korban és a középkorban. — A gildek és czéhek monopoliuma. — A kapitalistikus gazdasági rendszer monopoliuma ... 4—11

III.

Kartellek és trustök keletkezésének okai. — A szabad verseny hátrányai. — A szabad verseny előnyei. — A szabad verseny és a gazdasági haladás. — A szabad verseny és a világgazdaság. — Átmenetel a szabad versenyről a kartellek és trustök korszakába. — A kartellek és trustök keletkezésének közvetlen okai a kapitalistikus gazdasági rendszerben. — A kartellek és trustök kifejlődése és a többi társadalmi osztályok ... 11—24

IV.

- A kartellek és trustök keletkezésének előfeltételei. — A földművelésben. — A kisiparban. — A bányászatban. — A hajózásban. — A vasutaknál. A vasuti monopolum a nyugati államokban és az Unióban. — A vasuti politika hasonlatossága a kartell- és trust-politikával. — A kereskedelemben. — A biztosítási és pénzügyintézeteknél. — A nagyiparban. — A védővám, mint a kartell- és trust-alkotás előmozdítója. — Anglia és Belgium szabad kereskedelmi politikája és a kartellek és trustök kifejlődése ezen államokban. — A kartellek és trustök keletkezésének egyéb feltételei a nagyiparban. — A fejlődés ketté válásának okai Európában és az Unióban. — A discriminations. Eltérő jogszolgáltatás. Ipari tradícióktól való mentesség. Milieu. — A kartellek és trustök és a gazdasági evolúció ... .. 24—46

MÁSODIK RÉSZ.

A kartellek és trustök fogalma, fajai és szervezete.

V.

- A kartell fogalom meghatározása. — A kartell külső, jogi formája. — A kartell, mint szerződés. A szerződés tartalma, tartalma és biztosítékai. — A kartell, mint alkalmi egyesület, közkereseti, betéti, korlátolt felelősségű társaság és társaság a magánjog értelmében. — A kartell mint testület, részvénytársaság, szövetkezet és egyesület. — A pusztán ígéretre alapított kartellek és az angol és amerikai pool-ok. — A kartell egyéb követelményei, önkéntesség, szövetkezők önállósága, a szövetkezők kitételének körülhatárolása. — A kartell célja. — A kartell fogalma ... .. 47—68

VI.

- A kartellhez és trusthoz hasonló alakulatok. — A vállalkozók szakegyletei. — A pool-ok. — Az alliance-ok. — Ringek és cornerek. — Fuziók. — Concernek. — Con-

	Oldal
trolling or Securities Company. — A trust jogintézménye az angol jogban. — A trustök különböző formái. Investment trust, trust-company, omnium, financial trust, mining trust	68—86

VII.

A nagyipari trust fogalommeghatározása. — Jogi formáinak fejlődése. — Jelenlegi alakja. — Céljai. — A nagyipari trust fogalma	86—92
--	-------

VIII.

A kartellek szervezete. — A kartellek szervezeteinek ki- fejlődése. — A szervezetek osztályozásának módjai. — A szervezetek osztályozása	92—97	
I. A kínálatot szabályozó kartellek : A) Árkartellek ; B) eladási feltételeket szabályozó kartellek ; C) az üzeme- k megszorítására irányuló kartell ; D) piaczosztó kar- tellek (rayon-kartell) ; E) nyereségmegosztó kartellek ; F) az össztermelést iparcikkek szerint megosztó kar- tellek ; G) az össztermelést számszerűleg megosztó (kon- tingentálási) kartellek ; H) elárusítási kartellek ; J) kivi- teli kartellek		97—123
II. A keresletet szabályozó kartellek : A) a munka- keresletet szabályozó kartellek ; B) bevásárlási kartellek		123—127
III. A kartelleknek a keresletet és kínálatot köl- csönösen szabályozó kartelljei		127—129

IX.

A trustök szervezete. — A promoter szerepe és jutalma- zása. — Az üzemek felbecslésének módja. — A rész- vénytypusok. — Az overcapitalisation és stockwater- ring. — Az underwriting különböző módjai. — Ezek hátrányai a nemzetgazdaságra. — A trust üzembe he- lyezése	129—138
--	---------

X.

A monopolium mibenléte és fogalma. — J. St. Mill fogalom- meghatározása és egyéb fogalommeghatározások. — A	
--	--

monopolium fajai. — A nagyipari monopolium a szabad verseny korszakában. — A nagyipari monopolium a kartellek és trustök korszakában. — A kartellek és trustök monopolistikus uralmának előfeltételei 138--145

HARMADIK RÉSZ.

A kartellek és trustök gazdasági hatásai.

XI.

A kartellek és trustök hatása az árakra. — A monopolárak törvénye. — A monopolárak törvénye eladási, vételi, vételi és eladási monopolium és két szemben álló monopolium esetében. — A monopol árszabást hátráltató körülmények. — A kartellek és trustök valóságos árpolitikája. — A legfontosabb tömegárak árának alakulása az utolsó 20 évben. — A trustok árpolitikája keletkezésük első korszakában és consolidációjuk után. — A kartellek árpolitikája és eltérése a trustok árpolitikájától. — Az árak alakulása Magyarországon a legfontosabb tömegárakban a kartellek behatása alatt. — Az árak emelésének és állandósításának technikai keresztülvitele 149-168

XII.

A kartellek és trustök hatása a fogyasztókra. — A fogyasztók megterhelésének és a megterhelés nagyságának kérdése. — A kartellek és trustök eljárása a fogyasztóval, mint üzleti féllel szemben. — Az árak állandóságának értéke a fogyasztók nagy tömegére nézve. — A fogyasztók szervezkedésének kérdése 168--174

XIII.

A kartellek és trustök kiviteli politikája és a vámvédelem. — E kiviteli politika ellen felhozott panaszok. — Magas belföldi és alacsony külföldi árak a belföldi fogyasztók rovására. — Ennek hátrányai a belföldi készártermelőkre. — A kartellek által fizetett kiviteli ju-

talmak. — A kiviteli politika bírálata. — Összehasonlítás a szabad versenyben levő vállalatok kiviteli politikájával. — A kiviteli politika előnyei. — A kivitel aránya az össztermeléshez képest. — A készárut előállítóinak helyzete. — A »dumping« ... .. 174—183

XIV.

A kartellek és trustók és a vállalkozói nyereség. — A jövedelemmegoszlás kérdése. — A kartellek és trustók üzleti eredményei. — A vállalkozói nyereséget az árpolitikán kívül emelő egyéb körülmények. — A vállalkozói tevékenység értéke a kartellek és trustók korszakában. — A kockázat kisebbedése. — A nagyipar finansziálódása. — A részvénytársulati forma és a jövedelemmegoszlás ... .. 184—189

XV.

A munkabérek és munkásviszonyok a kartellek és trustók uralma alatt. — A munkásviszonyok összefüggése a kartellekkel és trustókkal. — A munkások állásfoglalása Németországban, Franciaországban és az Egyesült-Államokban. — A kartellek és trustók egyes befolyása a munkásviszonyokra. — Munkakereslet szabályozása, sztrájkklauzulák és állásfoglalásuk a szakszervezetekkel szemben. — Az egyes munkás szociális helyzete. — Az üzemmegszorítás és a munkaalkalmak számának kérdése. — Munkabérek alakulása. — Pénzbeli és javbeli munkabérek. — A monopóliumok és az osztályharc ... .. 189—205

XVI.

A kartellek és trustók hatása a közvetítő kereskedelemre. — A közvetítő kereskedelem fontosságának hanyatlása a kartellek és trustók korszakában. — A nagy- és kis-kereskedelem helyzete. — Kereskedők kartelljei ... .. 205—209

XVII.

- A kartellek és trustök hatása a termelésre és a gazdasági válságokra. — A termelés központosítása üzemek összefoglalása és különböző termelési szakok egybefűzése által. — Ellentét a félégyártmányokat és a készáru előállító vállalatok között. — A technikai haladás és az előállítási költségek. — Különbségek e tekintetben a kartelleknél és trustöknél. — A termelés kiterjesztésének kérdése. — A gazdasági válságok és a munkanélküliség alakulása a kartellek és trustök behatása alatt. — A termelés anarchiájának megszűnése ... .. 209—221

XVIII.

- A nemzeti ipar szervezése és egységes fellépése a világpiacozon. — A kartellek és trustök egymástól eltérő szervezete és hatása a nemzetgazdaságra. — Eltérő hatások az üzleti és politikai moralra. — A nemzeti vagyon gyarapításának kérdése. — Melyik alakulatot illeti meg a superioritás? — A kartellek és a trustök és a sociális állam felé való haladás kérdése. — A termelési eszközök kisajátítása és a verseny megnehezítése. — A kartellek és trustök social-ethikai álláspontja. — Állandó vagy muló jelenséget képeznek-e a kartellek és trustök? — A gazdasági verseny formájának megváltozása. — A kartellek átalakulása trustökké. — Az individualismus és az etatismus ... .. 222—240

NEGYEDIK RÉSZ.

A kartellek és trustök és a törvényhozás.

XIX.

- Az állami beavatkozás kérdése és nehézségei. — Mily körülmények teszik szükségessé az állami beavatkozást? — Eléggé ismertek-e ezen alakulatok, hogy törvényhozási szabályozás alapjául szolgáljanak? — Okok, melyek az az államot az erélyes közbelépéstől visszatartják ... .. 240—248

XX.

A kartellek és trustök büntetőjogi megbirálása.

A) De lege lata. — A büntetőjogi tilalom, mint a primitív jogalkotás eszköze. — A büntetőjogi tilalom az ó-, közép- és új-korban. — Büntetőjogi tilalmak a monopoliумokkal szemben a modern törvényhozásokban és judikatúrában. — Franciaország. — Belgium. — Olaszország. — Oroszország. — Anglia. — Egyesült-Államok. — Common Law. — Injunction. — Statute Law. — Affidavit. — National Legislation. — Judikatura. — A pactum de non licitando tilalma. — Franciaország. — Németország. — Olaszország. — Magyarország ... .. 248—266

B) De lege ferenda. — Az eddig alkalmazott büntetőjogi tilalmak hatálytalanságának okai. — A büntetőjogi tilalmak hatálytalanságának okai egyáltalában. — Az O. M. G. E. álláspontja a büntetőjogi tilalmakat illetőleg. 266—270

XXI.

A kartellek és trustök magánjogi megbirálása.

A) De lege lata. — Államok, a melyekben a kartell szerződések feltétlenül semmieseknek tekintetnek. — Ausztria. — Az egyesülési törvény alkalmazása a kartellekre. — A judikatura 1897-ig. — A judikatura 1897. után. — Az osztrák polgári perrendtartás és a választott bírósági szerződés érvénye. — Egyesült-Államok. — A »Writ of quo Warranto.« — Államok, melyekben a kartell szerződések csak feltételesen tekintetnek semmieseknek. — Németország. — A német polgári törvénykönyv és a német judikatura. — Franciaország. — Egyéb államok ... .. 270—278

B) A kartellszerződések jogérvénye a magyar tételes jog és joggyakorlat szempontjából. — Az ipartörvény. — Kereskedelmi törvény 179. §. 4. — Versenytilalom. — 1899 XXX. és a cukorkontingentálási törvény. — Felsőbíróságaink joggyakorlata. — Tőzsdebiróság ... 270—288

C) De lege ferenda. — A kartellszerződések magánjogi megbirálásának hordereje. — Miért nem lehet a kartellszerződés érvényességének kérdését a bírói judikatúrára bízni? — A magánjogi érvénytelenség czélserűtlensége és hatálytalansága. — A feloszlítás és megsemmisítés kérdése. — Érvek, melyek a magánjogi

érvénytelenség ellen szólnak. — Az actio popularis. — A kartellek nyilvántartásával kapcsolatos esetleges érvénytelenség. — A kartellszerződés érvénytelenségének kérdése, a mennyiben a közrendbe vagy a jó erkölcsökbe ütközik. — A kartellek nem sértik sem a közrendet, sem az iparszabadságot. — A kartellszerződések immoralitásának kérdése és az erkölcsi közfelfogás. — A kartellszerződéstől való visszaléphetési jog jogellenes fenyegetés esetében. — A kartellszerződéstől való visszaléphetési jog a kartell kijátszása és a cél lehetetlenülése esetében. — A kartellben levő felek egymásközi viszonya két tőzsdebirósági eset kapcsán. — A fontosabb kartellhatározatokhoz való egyhangú hozzájárulás kérdése. — A közgyűlés vagy pedig az igazgatóság hatáskörébe tartozik-e a kartellszerződések megkötése? — A választott birósági szerződés érvénytelensége kartell ügyekben ... .. 288—306

XXII.

A kartellek és trustök jogviszonya harmadik személyekhez. — A kartellek és a trustök és a tisztességtelen verseny. — Az underselling ellen alkalmazandó rendszabályok. — A kártérítési kötelezettség az underselling esetében. — A kártérítési kötelezettség a magyar tervezetben. — Az árak közzétételének és az ahhoz való alkalmazkodásnak kötelezettsége. — Ezen és egyéb kartellpolitikai rendszabályoknak a trustökre való kiterjesztése. — A bojkott ellen alkalmazandó rendszabályok. — A szerződéskötési kényszer. — A szerződéskötési kényszer alkalmazása a különböző iparágakban. — A szerződéskötési kényszer és az árak közzétételének, valamint az azokhoz való alkalmazkodásnak kötelezettsége a vállalkozók érdekeinek szempontjából. — Az O. M. G. E. kodifikationalis bizottságának javaslatai... .. 306—317

XXIII.

Az állam vámpolitikája a kartellek és trustök behatása alatt. — A vámleszállításra vonatkozó canadai és ausztráliai törvények. — A védvám végleges megszüntetésének kérdése kartellek és trustok által okozott magas

belföldi árak esetében. — Az időleges vámleszállítás kérdése. — Az időleges vámleszállítás keresztülvitelének módja. — A továbbfeldolgozók érdekeinek védelme, vámmentes behozatal, illetve vámviisszatérítés útján. — A kartell-klausula. — Nemzetközi vámmegegyezések... .. 317—323

XXIV.

Az állam magatartása a kartellek és trustök árpolitikájával szemben. — A vámpolitika elégtelensége a kartellek és trustök árpolitikájával szemben. — A közhatósági ármegállapítás kérdése. Az osztrák tervezet és az állam beavatkozása a kartellek árpolitikájába. — A közhatósági ármegállapítás nehézségei. — A vállalkozói nyereség, mint az árak meghatározásának mértéke. — Az állam morális pressziója a kartellek kizsákmányoló árszabásaival szemben ... .. 323—330

XXV.

Az állami beavatkozás egyéb eszközei. — A kívülállók-
nak adandó tarifakedvezmények, subventiók, adóked-
vezmények, nyilvános árlejtéseknél előnyben való része-
sítés. — Egyes vállalatok államosítása a verseny és az
árak leszorítása céljából. — A kisajátítási jog megadásá-
nak kérdése egyes vállalatokkal szemben kizsákmányoló
árszabás esetében. — Mindezen rendszabályok alkalmazásának nehézségei és elégtelensége. — Egész ipar-
ágak államosításának kérdése... .. 330—333

XXVI.

Az állam adópolitikája a kartellekkel és trustökekkel szem-
ben. — A kartellek és trustök és a progresszív adó
alkalmazása. — Az állami részesedés a monopoliумok
nyereségeiben. — May és Schmöller javaslatai. — Az
állam részesedése a nyereségekben kamatgarantia mellett.
— Az állami kontingentálás. — A fokozás mértéke a
progresszív megadóztatásnál. — A kartellek vagy egye-
sült vállalatok jövedelmének kipuhatólása... .. 333—339

XXVII.

A kartellek és trustök állami nyilvántartása. — Az erre vonatkozó javaslatok. — A bejelentési kötelezettség az osztrák és magyar tervezetben. — A nyilvántartás szükségessége. — A nyilvántartás tárgyának terjedelme. — A bejelentési kötelezettség sanctiói. — A bejelentési kötelezettség kiterjesztése a trustökre. — Az állam betekintési joga a kartellek és trustök könyveibe, számláiba és üzletmenetébe	339—348
---	---------

XXVIII.

A kartell- és trust-politika általános elvei és rendszabályainak egybefoglalása	348—363
--	---------

ÖTÖDIK RÉSZ.

A kartell- és trust-statisztika.

XXIX.

A kartell- és trust-statisztikáról általában	367—370
---	---------

XXX.

A magyar kartellstatisztika forrásai... ..	370—372
--	---------

XXXI.

Magyar és osztrák-magyar kartellek	373—401
---	---------

XXXII.

Osztrák kartellek	401—402
--------------------------	---------

XXXIII.

A kartellek hatása Magyarország általános gazdasági helyzetére	402—406
--	---------

XXXIV.

Németország. — A német kartell-enquete. — Rajna-westfaliai szénsyndikátus. — Felsősziléziai szénkartell. — A rajna-westfaliai kokszy-syndikátus. — A német vasipar kartelljei. — Az újságpapír-syndikátus. — Szesz-kartell. — Czukor-kartell	405—422
---	---------

XXXV.

Franciaország. — A Comptoir de Longwy. — A czukor-kartell. — A petroleum-kartell. — Egyéb kartellek ...	422—426
---	---------

XXXVI.

Belgium	426—428
----------------	---------

XXXVII.

Anglia. — Kőszénipar. — Textilipar. — Vas- és aczélipar. — Chémiai ipar. — Egyéb kartellek	428—431
---	---------

XXXVIII.

Egyesült-Államok. — Általános trust statisztika. — Petroleum-trust. — Czukor-trust. — Aczél-trust. — Hús-trust. — Szeszipar. — Malomipar. — Textilipar. — Bőr-ipar. — Kőszénbányászat. — Fém-bányászat és fémipar	431—450
--	---------

XXXIX.

Nemzetközi kartellek és trustök. — International Marcantile Marine Co. és a nemzetközi hajózási kartell. — Az angol és amerikai dohány-trustök küzdelme és kartellje. — Egyéb nemzetközi kartellek és trustök	450—460
Kartell- és trustirodalom	461—464

ELSŐ RÉSZ.

**A kartellek és trustök keletkezésének okai és
előfeltételei.**

I.

A XIX. század végén a gazdasági életben új képletek jöttek létre: a kartellek és trustok. A szabad verseny elve és a manchesterizmus abban az időben, midőn az első kartellek és trustok keletkeztek, már nem egy vereséget szenvedett; ezeket a vereségeket, nem annyira az elmélet, mint inkább a gyakorlat terén szerezte, a mennyiben a munkáspiaczon a trade-unions-ok és hasonló szakszervezetek szervezése a szabad versenyt a munkakináltságban megszüntették és a sztrajkok is a szabad verseny megszüntetését jelentik a munkáspiaczon, mert a munka árát ezrekre, sőt egész nemzetekre nézve kiterjedőleg egyöntetűleg kívánja megállapítani, épp úgy, mint a kartellek és trustok korszakában az áruegységek millióinak csupán egy ára van. Ezen mozgalmakat azonban jóval megelőzte az elmélet és pedig a socialistikus irodalom, mely a munkások szervezkedésének és a sztrajkoknak szükségességét már évtizedekkel a szakszervezeti mozgalom elterjedése és a sztrajkok periodikus kitörése előtt hirdette.

Az elmélet jóval megelőzve egészen új és előre nem látott formában születtek meg a kartellek és trustok, nem az elmélet által kijelölt uton, nem is az elmélet adta eszmék befolyása, hanem a gyakorlati élet szükségleteinek felismerésével és felhasználásával. Itt is csak a socialistikus írók jósólgatták és sejtették előre a bekövetkezendő alakulást. Louis Blanc¹⁾ már 1841-ben mondotta: »La concurrence conduit au monopole et par la même raison le bon marché conduit a l'exageration des prix« és Proudhon²⁾ már 1846-ban helyesen jelölte meg a jövő fej-

¹⁾ L. Organisation du Travail 1841. 41. l.

²⁾ L. Système des contradictions économiques. Paris, 1846. 227. és 250. lap.

lődés irányát, a midőn azt mondotta: »Le monopole est le terme fatal de la concurrence, qui l'engendre par une negation incessante d'elle même« és Marx is műveiben előre hirdette a folytonosan növekvő koncentrációt és a nagy tőke kizárólagos monopolistikus uralmát. De nem így képzelték az alakulást. Marx azt várta, hogy a folytonosan ismétlődő gazdasági válságok anarchiába fogják sodorni a termelést és a társadalmat; e helyett a termelés szerveztsége és előre meghatározott rendje következett be a vállalkozók vezetése és a nagy tőke uralma alatt a kartellek és trustók képében.

Mig tehát a szabad verseny kiküszöbölése a munkáspiacon jórészt az elmélet befolyása alatt, az általa kijelölt uton és elméletileg helyesnek talált módon alakult ki, az árupiaczon a gyakorlat megelőzte az elméletet és az elméletnek egyéb sem maradt hátra, mint az így létrejött helyzetnek és hatásainak minél pontosabb megismerésére törekedni és ebből a jövő alakulásra, valamint a gazdaság-politikai intézkedésekre nézve következtetéseket vonni.

Valóságos felfedezés számba ment a 80-as évek folyamán azon tudatra való ébredés, hogy évről-évre, sőt hónapról-hónapra a legfontosabb és alapvető iparágak kartelleket alkottak, míg főleg azon értesítések nyomán, melyeket a vállalkozók maguk bocsájtottak az érdeklődők rendelkezésére, bizonyossá vált, hogy csaknem egész Európában és Észak-Amerikában a vállalkozók versenyét jórészt felváltotta a vállalkozók megegyezése és az ellentétes érdekek kiegyenlítése. Ugy a munkáspiacon, de még nagyobb mértékben az árupiaczon a szabad verseny napja tehát leáldozott és a versenytől fakadó érdekellentétek helyén érdekszövetségek jöttek létre.

De ezen két rendbeli gigászi szervezkedés, éppen ezen szervezkedést tekintve, nem volt ellentétes és nem egymás ellen irányult, bár alanyai között különben a lehető legnagyobb ellentét uralkodott; a kartellek és trustók nem a szakszervezeti mozgalom ellen-súlyozása céljából jöttek létre és a munkások szervezkedései alapján nem a kartellek és trustók ellen irányultak. Mindkettő a kínálat piacán jelent meg, még pedig két különböző piacon, melyek egymással versenyben nem állanak; a munkások a szervezetlen vállalkozókkal szemben, a vállalkozók a szervezetlen fogyasztókkal szemben egyesültek. Egy szervezet azonban, ha egyszer létrejött, sok irányban érezhető hatalmát. Ugyanazon szervezet, mely jó volt az árupiacz uralmára, jónak bizonyult a munkások követeléseinek le-

szoritására. A munkáspiacon a kereslet és kínálat szabályozását a vállalkozóknak tehát már rég meg kellett osztaniok a munkások szervezeteivel. Az áru piacon ellenben mindeddig korlátlanul uralkodtak, de kérdés, nem-e fog kelleni megosztaniok uralmukat a fogyasztók szervezeteivel, a szövetkezetekben egyesült fogyasztókkal és termelési szövetkezetekkel, mert a szövetkezeti mozgalom is a növekvő centralismus képét mutatja¹⁾ és a szövetkezés alapján álló ezer és ezer szövetkezet egymástól függve és egymással kapcsolatban egyesül nagy központi szervekben, melyek egyenlő elvek szerint irányítják sok ezerre, sőt százezerre menő tagjaikat. Ugy a vállalkozás, mint a fogyasztás, mint a munkáspiacz terén az egyének izoláltsága megszűnt és a növekvő differentiációval együtt nőtt a tagoknak egymástól való függése. A közgazdaság minden apró része gyorsan megtalálja azokat, kiknek érdekei az övével azonosak és midőn saját támogatásával erősíti a nagy egész prestige-ét, egyszersmind támogatást nyer ottan, a hol az ő egyéni szava elveszne.

Ha pedig ily módon a kereslet és a kínálat az áru- és munkáspiacon, különösen ezen szervezetek tökéletes kifejlődésével csupán egy-egy ajánlat formájában fog fellépni, akkor teljesen elhal a szabad verseny és a kereslet és a kínálat millió és millió ajánlata helyébe az óriási szervezetek alkudozása lép, melyben az eddig elapózott uralmi viszonyok és hatalmi források tömörülve lépnek egymással szembe, hogy a hatalmi viszonyokhoz képest történjék a nemzeti munka gyümölcseinek, a nemzeti jövedelemnek elosztása.

Ezen kép azonban még nem teljes és a fejlődés idáig még nem jutott. A munkások szervezkedése ugyan a nagyobb ipari államokban már be van fejezve, a vállalkozók is csaknem az egész világon egymással szövetkeztek már, csak a fogyasztók szervezetei haladnak lassan előre és a fogyasztók széles tömegei inkább az állam mindenhatóságára támaszkodva követelik érdekeik védelmét.

Mi okozta ezen szervezetek kialakulását? Mi okozta az egyéni verseny megszűnését? A kapitalismusnak egyedüli jellemvonása-e az egyérekűek szövetkezése és az érdekszövetségek harca? A vállalkozók megszerezték a monopoliomot az áru piacon, a munkások a

1) Lásd Schmoller, Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1900. I. 453. 1.

munkapiacson; vajjon a monopoliumra való ezen törekvés egyedül a kapitalizmus és a kartellek és trustök jellemvonása? Ezek azon elsődleges kérdések, melyek feltolulnak.

II.

Az egyérekűek szövetezése és az érdekszövetségek harcza oly régi, mint az emberiség maga. Az ember mindig előbb saját erejével igyekszik azon akadályok legyőzésére, melyek önfentartásának és hatalmi vágyainak útjában állanak, mert ez biztosítja neki a legnagyobb függetlenséget és munkássága gyümölcseinek legkorlátlanabb élvezetét. Minthogy azonban az ellentállás sokkal kisebb volt bizonyos akadályok legyőzésénél, ha többen szöveteztek, sőt az egyes emberre nézve az akadályok elháríthatatlanok voltak, e szövetezés természetszerű. Az ember működése tehát mindig két rendbeli: egyéni erő kifejtés és szövetezés.

Ugy az egyéni erő kifejtésnél, mint a szövetezésnél a cél mindig egy és ugyanaz; egy az ember önfentartására, vagy egyéb céljaira szolgáló érdekkör, minél korlátlanabb uralása és ha vágyainak lehető legkorlátlanabb és legteljesebb kielégítését csakis többi embertársaival szövetezve avagy az érdekkörök pontos elhatárolása útján szerezheti meg, akkor beáll a szövetezés vagy megegyezés korszaka. Egyéni küzdelem, a kizárólagos uralom, a monopolium után, ennek sikertelensége esetében békés megegyezés az érdekszféra pontos elhatárolása útján avagy szövetezett küzdelem ugyan csak a korlátlan uralom a monopolium felé egymást váltják fel az emberiség politikai és gazdasági történetében. Az emberi nem minden törekvése és így az ipar és kereskedelem története is ezeket a változatokat mutatja. Természetes, hogy minél szűkebb volt a kör, melyen az ipar és kereskedelem uralkodott, annál kisebbek és minél szélesebb a kör, annál grandiosusabbak és hatalmasabbak ezen szövetségek. Minél korlátlanabb és szélesebb körű valamely uralmi viszony, annál több embernek érdekeit érinti és minthogy az emberek megélhetési viszonyai, fogyasztásának tárgyai, munkaköre és egyáltalában érdekei nagymértékben egyenlők, ezen szövetezés egyenlő érdekeket érint; ez viszont ugyancsak egyenlő visszahatást idéz elő és minthogy a visszahatás iránya egy és ugyanaz, az egy-

érdekük között, kik ugyanazon ellenség által vannak veszélyeztetve, tömörüléshez vezet. Így jönnek létre egész birodalmakat monopolizáló vállalatokkal szemben egész birodalmak millió és millió lakosának szövetkezése, a kik a fogyasztás ugyanazon cikkeit élvezik, a munkások szakszervezeteivel szemben a vállalkozók munkabérekartelljei, a készáru termelők kartelljeivel szemben, a nyersáru termelők kartelljei, hatalmas külföldi versenyrel szemben a belföldi kartellek szövetkezése, mind azon az alapon, mert az egyéni erő nem elegendő bizonyos akadályok legyőzésére és mert az érdekek a társadalom bizonyos csoportjaiban nagy mértékben azonosak és ugyanazon behatások által vannak fenyegetve. Már Smith, a kartelleket és trustöket csakis ama kezdetleges kialakulásban ösmernve, melyben akkor léteztek, mondotta egészen absztrakt formában, mintegy közhelyet és általános igazságot: »People of the same trade seldom meet together even for merriment and diversion, but the conversation ends in conspiracy against the public or in some contrivance to raise prices.«¹⁾ És ugyancsak jóval előtte mondotta az ő mestere Turgot: »Dès que vingt personnes de la même profession sont réunies, elles conspirent contre l'intérêt public.« Sőt egyesek²⁾ azt mondják, hogy az emberiség gazdasági történetében a monopol a rendes, a szabad verseny a kivételes. Tény annyi, hogy a monopoliumpok uralma végig vonul az egész emberiség gazdasági történetén; de figyelembe kell venni, hogy a monopolum mindig a szabad versenyből keletkezett és mindig a szabad versenynek egy huzamosabb korszaka előzte meg.

A monopolum formájába öltözött kartelleket megtaláljuk már a régi Assyriában, melynek a karavánjai a kereskedőszövetkezés első csirái és hosszú vándorlásaikon nagyrészt közösen megállapított árakat szabtak; ez igen természetes is, mert hiszen közös bevásárlási forrásaik voltak, egyenlő árakon szereztek be az árut és így egy közöttük létrejövő verseny csakis az árak leszorításához vezethetett volna, a nélkül, hogy közöttük egyetlen egynek is haszna lett volna. Hogy Indiában is léteztek már a legrégibb időben kartellek, bizonyítja, hogy 249-ből Krisztus után származó törvénykönyvének, a

1) Lásd Wealth of Nation I. könyv X. fejezet.

2) Lásd Ráth Zoltán A monopol kérdéséhez cz. értekezését, a Közgazdasági Szemle 1901. júliusi számában.

Rainavalkaga-nak, egy szakasza a legmagasabb pénzbüntetéssel sújtja azokat, a kik szövethoznak az árak meghatározása céljából,¹⁾ és a római jog is törvényhozásilag intézkedik a monopóliumok ellen a császárság első éveiből származó Lex Julia de annona és a császárság utolsó napjaiból való két császári konstitúcióban. A középkori törvényhozások is folytonosan tartalmazzanak intézkedéseket a dardanariatus, Fűrkauf, accaperement, regrating, forestalling stb. ellen, a melyek főleg a gabonapiacz monopolizálására irányuló szövethozásai voltak a középkori kereskedővilágnak. Ezek azonban inkább egy időleges gabonahiányból eredő gabonauzsorának tekinthetők. Határozottabb formában lépnek fel a kartellek az olasz kereskedők vállalkozásaiban keleten és a Hanza tagjainak egyezményeiben, a kik a bevásárlási piacokon közösen megállapított árakkal lépnek fel, nehogy egymást tullicitálják és az árakat felverjék. Híresek voltak a Companies of Merchants és Merchant Adventurers egyezményei, kik az angol hajózást monopolizálták, a hajójáratokat kölcsönösen megállapították. Ezekhez hasonlóak a szárazföldi gildek, melyek ugyanolyan előjogokkal bírtak, mint a czéhek és szerte Európában monopolizálták a kereskedelmet. Mindezek igen kifejezett, a mai kartellekhez hasonló szervezettel bírtak olyannyira, hogy pld. az angol hajós társaságok szervezetei még nyereségkiegyenlítést is tartalmaztak.²⁾

Ezen megegyezéseket természetesen hosszas elkeseredett küzdelmek előzték meg; de igen előmozdította a kartellek keletkezését, hogy tekintve azon csekély tőkét, melyek felett azon kor kereskedői rendelkeztek és ama szerény eszközöket, melyekkel dolgozniok kellett, egymásra voltak utalva és a szolidaritás egyéb tereken maga után vonta a szolidaritást az eladási piacon is.

A szabad verseny hosszas korszaka előzte meg az ipari monopóliumok klasszikus rendszerét, a czéhrendszert is és a szabad verseny, míg a monopóliumhoz vezetett, sokkal hosszabb ideig tartott a középkor városi gazdaságában, mint a kapitalizmus szabad versenyének korszaka. Mikor azután a mesteremberek szaporodásával a XIV. század folyamán a verseny érezhetővé vált és megszűnt

¹⁾ Lásd Colliez, Trusts, Cartels, Corners. Paris. 1904. 298-ik lap.

²⁾ Lásd Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft különböző helyeit és Schmoller i. m. I. 449. lap.

azon monopol helyzet, melyben egy-egy iparág képviselője, kit sokszor messze földről hívtak meg és privilegiumokkal láttak el, leledzett, fejlődött ki a czéhrendszer, melynek alapeszméje a piac monopolizálása volt a verseny kiküszöbölése útján.¹⁾ A czéhek monopoliuma fejlődésében csodálatos összhangban vannak a modern monopoliumok fejlődésével. A városbeli iparosoknak előbb eladási monopoliumuk van és más város iparosai ki vannak zárva a piacról. Ebből keletkezik a termelési monopolium egy-egy város lakosai részére, hogy más városbelinek a letelepedést lehetetlenné tegyék; majd következik az egyes iparágak elzárása (die Schliessung des Handwerkes), vagyis hogy csak bizonyos iparágbelieknek szabad volt ama bizonyos ipart üzniök és ebből végre a mesterek számának korlátozása. Miután immár termelési és eladási monopoliumot élveztek, a nyersanyagbevásárlási monopoliumra is törekedtek és megtiltották a nyersanyag kivitelét a várost környező területről. A künnlevőkkel szemben a mesterek ily módon védve voltak és ezek után a versenyt egymást közt teszik lehetetlenné. Pontosan megállapítják a nyersanyag beszerzésének helyét és idejét, kontingentálják a termelést a segédek és tanoncok számának megállapítása által, kijelölik az eladás helyét és idejét.²⁾

Ilyen a középkori iparosoknak fokozatos haladása a szabad versenytől a monopolium, a korlátlanúság felé. A kapitalizmus is először védvámokat emeltet, hogy a külföldi versenyt távol tartsa, mi megfelel a czéhek ama politikájának, hogy más városbeli iparosnak meg nem engedik saját városuk piacán való megjelenést; azután az országon belül kiméretlen versenynyel eliminálják a gyengébbeket, majd megszüntetvén a versenyt, kartellt alkotnak, kontingentálják a termelést, egy helyen központosítják az eladást és lehetetlenné teszik újabb verseny keletkezését. Ime a fejlődési menet ugyanaz a kapitalizmusban, mint az u. n. városi gazdaságban.

De a czéhek nem gazdasági, hanem jórészt politikai eszközök által erősítették meg monopoliumukat, a mennyiben képesek voltak a városok uralkodó osztályát, melyben jórészt maguk is helyet fog-

¹⁾ Lásd: Werner Sombart, Der moderne Kapitalismus I. 129... »man kann den Grundgedanken aller Zunftgesetzgebung auch negativ dahin formulieren, dass sie eine Ausschliessung der Konkurrenz um die Kundschaft ist.«

²⁾ Sombart i. m. I. 129. lap.

laltak, saját érdekükben befolyásolni. Ebben különbözik főleg a czéhek monopoliuma a modern nagyipar monopoliumaitól, a melyek nem jogszabályon, hanem a vállalkozók gazdasági erején alapszanak. A középkori városokban a monopoliomoknak létre kellett jönniök azon oknál fogva, mert a verseny ugyanazon város iparosai között lehetetlenné vált. Verseny hosszabb ideig csakis azok között képzelhető, kik időről-időre a vevőknek oly előnyöket képesek nyújtani, melyeket mások nyújtani nem képesek; nihelyt valamennyi eladó egyenlő helyzetben van, ki van zárva az, hogy egymást legyőzzék, a hosszas verseny csakis az előállítási áron alóli eladást eredményezheti és ezzel az összes versenyzőket megrontja. A középkori iparosokra nézve nagyban és egészben, az iparművészet mestereitől eltekintve, kik azonban nem piaczi vagy tömegárut termeltek, az előállítási költségek ugyanazok voltak és így nem lehetett arról szó, hogy a verseny a legjobbak fennmaradásához vezessen, mert hiszen körülbelül valamennyien egyenlő viszonyok között és egyenlő eszközökkel termeltek. Ezen monopoliomok létrehozása tehát bizonyos tekintetben közzgazdasági érdekelt képezett és Bücher¹⁾ bebizonyítja, hogy a czéhek helyzete egyáltalában nem volt fényes, sőt legtöbb helyütt nagyon is szegényes és így a monopoliomok megteremtése részükre az önfentartás kérdése volt, éppen úgy, mint a hogy a kartellek és trustök számos iparágat, melyeket a féktelen verseny a romlás szélére vitt, ismét fellendítettek. Éppen úgy továbbá, mint a hogy a czéhek monopoliumaikat a politikai hatalom közreműködése nélkül létrehozni, úgy fentartani sem tudták volna, minthogy bizonyos ügyességtől eltekintve, melyet bárki könnyen szerezhethet meg, egyéb sem kívántatik meg valamely kézművesség gyakorlásához. A kartellek és trustök ellenben a politikai hatalom beavatkozása nélkül jöttek létre és fennállásukhoz sincs szükségük a politikai hatalomra, míg a czéhek e nélkül alig állhattak volna fönn.

Tudjuk, hogy czéheknek gyakran kizsákmányoló árszabásai ellen a fogyasztók nem egyszer kérték a politikai hatalom beavatkozását és a hatósági árszabások a középkorban nagyon gyakoriak voltak, valamint, hogy számos város erre még ma is statutarius joggal bír.

1) Entstehung der Volkswirtschaft című művében.

A kapitalistikus aerát megelőzőleg is léteztek tehát már nemcsak monopolistikus törekvések, hanem valóságos monopoliumok is és a kartellek és trustök nemcsak a kapitalistikus termelési mód sajátjai, hanem a monopolizálási vágy univerzálisan nyilatkozik meg az emberiség egész gazdasági történetében. Az irányzat minden gazdasági tevékenységben a monopoliumhoz vezet, mi semmi egyéb, mint vágyakozás a gazdasági javak minél nagyobb mennyisége felett korlátlanul uralkodni. Hiszen a magántulajdon is mint gazdasági rendünk alapja, tulajdonképpen semmi egyéb, mint monopolium, mert az összesség az egyes egyéneknek tulajdonuk tárgyaira törvényileg monopoliumot adott, a mennyiben a tulajdonukat képező tárgyak felett részükre a lehető legnagyobb korlátlanságot biztosította.¹⁾

Az eddigi monopolistikus törekvések oly jelentőségre mint a kartellek és trustök szert tenni nem tudtak, mert a társadalmi javak eloszlása inkább a földbirtokon alapult, mint sem az ipari termelésen; mióta azonban az ipari termelés fontosságban a mezőgazdasági termelés mellé emelkedett és az ipari termelés eszközeinek tulajdonosai egymással szövetkezve hatalmas koalíciókat hoztak létre, a melyek valóságos monopoliumokhoz vezettek, ezen monopoliumok szemeltartása és ellenőrzése fontos politikai és gazdasági érdeké lett.

A kapitalistikus gazdasági rendszeren belül is ugyanazon fejlődéssel állunk szemben, mint az emberiség gazdasági életének egyéb korszakaiban. Az egyes vállalkozó előbb saját egyéni erőivel igyekszik a lehető legnagyobb hasznot elérni, versenytársait legyőzni és a piacon korlátlanul uralkodni. A legnagyobb akadály azonban ezen céljainak elérésében ő reá nézve versenytársainak hasonló irányu törekvése. Minthogy hosszas küzdelem után a versenytársak azon meggyőződésre jutottak, hogy egymás legyőzhetőse ellentállhatatlan akadályokba ütköznek, egymással szövetkezve igyekeznek a lehető legnagyobb haszon elérésére és az egyéni monopoliumra való törekvés ábrándját feladják a kollektív monopolium nyújtotta reális haszonért. Minthogy pedig a kapitalizmus jellemvonása nagy gazdasági területek egybefoglalása és a kapitalizmus-

¹⁾ Lásd dr. Emil Steinbach, Der Staat u. die modernen Privatmonopole. Wien 1903.).

ban a nagy üzem képezi a versenyzési egyedet, ezen egész országok iparczikkeit termelő nagy üzemek szövetkezése hozta létre azon mamuthvállalatokat és óriási érdekszövetségeket, melyek csodálatunk tárgyai.

A kartellek és trustök tehát mai alakukban egyrészt a kapitalizmus, másrészt az egyéni küzdelmet felváltó szövetkezés eredményei és ily formában folytatják a küzdelmet a lehető legkisebb erőfeszítés és lehető legnagyobb haszon irányában.

A czéhek történetét és a modern vállalkozók koalícióit összehasonlítva önkéntelenül feltolul a kérdés, vajjon ezen utóbbiakat egy ujonnan fellépő hatalmas versenytárs, egy új termelési rendszer fogja-e megtörni, avagy pedig az állam mindenható ereje. Tudjuk, hogy a czéheknél mindkettő működött közre és a kormányok akkor szüntették meg a czéhek privilégiumait, a mikor ezek már amugy is illusoriusak voltak. Könnyű volt a czéheket megszüntetni, hisz fennállásuk privilégiumon alapult és könnyű volt választani a czéhrendszer és iparszabadság között, miután az iparszabadság a termelés minden előnyeit magában egyesítette. Igaz, hogy a kormányok sokáig haboztak a czéhrendszer megszüntetésével és Németországban, Ausztriában és Magyarországon csak a 60-as években hozatott be az iparszabadság; ám a czéhrendszer akkor már meg volt halva és az átalakulás a czéhek ellenkezése nélkül sőt egyenes támogatásával ment végbe.¹⁾ Vajjon az állam a 20-ik század monopolistikus törekvéseivel és valóságos monopoliумаival szemben is várakozó álláspontra helyezkedjék és várja-e meg, míg egy új termelési rendszer avagy a társadalmi osztályok békés alkudozása létrehozza a harmóniát és megvédi a fogyasztók egyetemét a nagytőke koalícióival szemben? Egy új termelési rendszer? Talán a termelési szövetkezetek, a munkások és munkaadók alliance-ai vannak erre hivatva? Talán a fogyasztók nagy tömegei szintén szervezkedni fognak a munkások mintájára? De a fogyasztóknak nincs meg azon eszközük, melylyel a munkások bírnak, t. i. a sztrájk; követeléseik csak kérések, minthogy azokat semmi hatalmi eszköz nem támogatja.²⁾ Minthogy a fogyasztók semminemű hatalmi

¹⁾ Lásd Bücher i. m. 222. lap.

²⁾ Így a német kartell-enquéten (lásd: Kontradiktorische Verhandlungen über das deutsche Kartellwesen. Verhandlung über das Rheinisch-

eszköz birtokában nincsenek, ép oly gyámoltalanok a vállalkozók koalícióival szemben, mint az izolált munkás, kivel szemben a tőkepénzes a humanitás legapróbb jótéteményeit gyakorolja csupán. Avagy végre minden fölény és minden uralmi helyzet végső forrása, az állam szóljon-e bele a csatazajba? Tartsa-e fenn továbbra is az eddigi uralmi helyzeteket, a magántulajdonból eredő fölényt és csak mérsékelje-e erőinek korlátlan és zabolátlan gyakorlását? Avagy a kartellek és trustök és a velük kapcsolatos monopolizálási törekvések újabb bizonyítékot szolgáltatnak-e arra, hogy a kapitalizmussal összefüggő bajok csupán a magántulajdon megszüntetésével orvosolhatók? A kartellek és trustök megszüntették a termelés anarchiáját, melyből a szocialisták annyiszor igyekeztek levezetni jelenlegi termelési rendszerünk irrationalitását; de ime a piac egysegés vezetésével együtt járt a szövetkezett vállalkozók részéről egy sokszor kiméletlen és kizsákmányoló árpolitika, mely a fogyasztást sokszor megrágitotta, a vállalkozóknak óriási nyereségeket hozott a nélkül, hogy ezért bárminemű ellenszolgáltatást is teljesítettek volna.

Hosszu, ut vár reánk, míg ezen problémák megfejtéséhez foghatunk. Sem azt nem tudjuk még, vajjon a szövetkezett vállalkozók részéről fennállanak-e monopolistikus törekvések, sem hogy létezik-e valósággal bármely iparágban is az ipari monopolium, sem azt, hogy a vállalkozók koalícióinak milyen a kiterjedése, milyen a szervezete és milyenek a gazdasági hatásai. A kapitalistikus termelési rendszeren belül is látnunk kell a kartellek és trustök genesisét. Ez nemcsak arra fog bennünket megtanítani, hogy történelmileg hogyan fejlődött ki a szabad versenyből a versenyzők szövetkezésének korszaka, hanem arra is, hogy a kapitalizmus miért fejlesztette ki a termelés ezen új formáját.

III.

Elmellőzve ama számos kartell- és trust-alkotást, melyek az emberiség gazdasági életében historice kimutathatók, lássuk tehát, hogy mi okozta a kapitalistikus gazdasági rendszeren belül, mely

Westfalische Kohlen-Syndikat) kitűnt, hogy évenként 30–40 ezer tonna szenet fogyasztó szövetkezeteknek valóságos könyörgést kellett végbevinniök, hogy a szénsyndikatus velük összeköttetésbe lépjen.

bennünket a lehető legközelebből érint, a szabad verseny megszűnését és az átmenetelt a vállalkozók szövetkezéséhez. Melyek voltak a szabad verseny hátrányai? Kényszerülve voltak-e a termelési eszközök tulajdonosai a szövetkezésre, avagy ez a vállalkozói nyereség emelésének eszköze volt-e csupán? Nem volt-e más választás, mint az önemésztő harcz, vagy a szövetkezés? Más szóval minden kényszerítő oekonomiai szükség nélkül csakis a fogyasztók kiszákmányolása céljából alakultak-e a kartellek és trustök, avagy az önfentartási vágy is szerepet játszott?

Hogy a szabad versenynek úgy a vállalkozókra, mint a munkásokra, mint a fogyasztókra, egyszóval a gazdasági élet egyetemére és így a gazdasági haladásra nézve is hátrányos hatásai is voltak, az ma a kapitalizmus mibenlétének és mozgató erőnek ismételt megvizsgálása után kétségtelennek látszik. Ezért alig van rá szükség e helyütt, hogy a kapitalizmus evolutiójának teljes menetét kövessük, mert hiszen ez eléggé ismeretes és immár közhelyszámba megy.

Ezért közvetlen azon okokkal fogunk foglalkozni, a melyek a kartelleket létrehozták.

Igen nagy tévedés a kartellek és trustök keletkezését egyetlen egy okra, avagy bizonyos speciális okokra visszavezetni, légyen az bármilyen fontosságú. Akár az álló tőkének viszonylagos nagyobbodását vesszük a folyó tőkéhez viszonyítva, akár az előállítási áron aluli eladásokat, a válságok ismétlődését és fenyegető voltát avagy egyéb okokat, melyeket a kartell- és trustalkotás okaiképpen felhozni szoktak, ezek egymagukban nem lettek volna elég erők a szövetkezéshez a lökést megadni és minden egyes esetben tényleg nem is működtek. Csakis a kapitalistikus gazdasági rendszerrel járó összes hátrányok, a melyek a kapitalizmussal többé-kevésbé. válhatatlanul összefüggnek, egymással kölcsönhatásban állanak, egymást élesítik, de a melyek közül az egyiknek hatása erősebben mutatkozott az egyik iparágban, míg egy másik hátrány egy másik iparágban, magyarázhatják meg, hogy a kartellek és trustök oly univerzálisan mindenütt és körülbelül ugyanazon időben felléptek, a hol a kapitalizmus uralkodik. Épp úgy, a mint hogy helytelen a gazdasági válságokat egyes speciális okokból magyarázni, a mint ezt egy amerikai enquete tette, melynek folyamán 286 különböző okból vezették le a válságok keletkezését, hanem megjelenésüket

csakis a gazdasági élet egészéből magyarázhatjuk, melynek szövedékében az ok és okozat gyakran helyet cserél és láthatatlan szálak ezrei gyakran hatalmas befolyást gyakorolnak, így a kartellek és trustök keletkezésének okait csakis gazdasági életünk egész strukturájában kereshetjük, a melyben működő erők variációi és kombinációi csaknem kimeríthetetlenek és ezért elő nem sorolhatók.

A szabad verseny hátrányai és ezzel egyszersmind ama motívumok, melyek a kartell- és trustalkotáshoz vezettek, a következőkben foglalhatók össze:

A szabad verseny a vállalkozóktól folytonosan növekedő befektetéseket igényel, hogy az előállítási ár az üzem kiterjesztése által csökkenthető legyen és így a vállalkozó az eladási piacon, mely a féktelen és sokszor minden reális üzleti számítás nélkülöző verseny folytán állandóan a hanyatló árak jegyében áll, még sikerrel léphessen fel. Minél nagyobb azonban a befektetés, az álló tőke, annál nagyobb a kockázat, hogy a versenyben való legyőzetés esetén a befektetett tőkék elértéktelenednek. »Die Nothwendigkeit der Kartellbildung« mondja Brentano¹⁾ »wurzelt heutzutage in dem fortschreitenden Zunehmen des fixen, unübertragbaren Kapitals im Gegensatz zu dem frühern Vorherrschen des flüssigen Kapitals.«

A termelési terv nélküli, a kereset és kínálat megállapítása lehetetlen és így a termelés kiterjesztetik, illetve megszorítatik, a mikor ez nem felel meg a szükségletnek.

Mint hogy a termelés ily módon ritkán van összhangban a fogyasztással, igen gyakori az óriási árakkal járó áruhiány, de még gyakoribb a túltermelés, mely hova-tovább krónikussá válik. A túltermelés pedig azon ellentmondást rejti magában, hogy minél inkább hanyatlanak, éppen e túltermelés miatt az árak, annál jobban terjesztik ki a vállalkozók a termelést, hogy nagyobb tömegek termelése által fedezzék az árhanyatlás következtében beállott veszteségeket. Ez a túltermelést időnkint válsággá élesíti.²⁾

1) Lásd Verhandlungen des Vereins für Socialpolitik Bd. LXI. 176. l.

2) A túltermelés mértékéről fogalmat nyújthat, hogy pl. a bpesti malmok 1887. üzemüket 50%-kal redukálták, a magy. szeszfinomítók üzemképességüknek csak egy kis hányadát használják ki, az osztr. vashengerművek a 70-es években 120 ezer tonna sin előállítására voltak berendezve, a tényleges szükséglet pedig 50,000 tonna volt. 40–50% erejéig alkalmazott üzemreduktiók gyakoriak a kartellek történetében.

Az árak folytonosan és előre nem láthatóan hullámzanak. Az árak t. i. nem az előállítási költségek és a valóságos szükséglet, hanem a néha minden ok nélkül felhalmozódó készletek nyomása alatt alakulnak »Dem extremen subjectivem Rationalismus der Kalkulation entspricht die absolute objektive Irrationalität der Preisbildung, so dass durch die Auf- und Abwärtsbewegung der Konjunktur, sowie durch den unausgesetzten Wechsel der Preishöhe jede Übersehbarkeit und Vorausbestimmbarkeit verlustig geht«¹⁾ Az árak kiszámíthatatlansága emelkedik azon hosszú ut által is, melyet az áru a termelőtől a fogyasztóig tesz, mely idő alatt a termelési költségek is jelentékenyen változnak.

Ehhez járul még a technika folytonos haladása, mely egyes árukat és termelési eszközöket értéktelenné tesz, minek következtében az árak még nagyobb hullámzásnak vannak kitéve, továbbá a szabad verseny folytán egyes előállítási módok féltékeny titkolása és így a drágább előállítási módok fenmaradása.

Az árak sokszor éppen a túlságos verseny miatt aránytalanul magasak, minthogy a termelés szét van forgácsolva, az üzemképesség nem használható ki, minek következtében az áruk árában a paragon heverő tőkék amortisatiója is befoglaltatik. Ma a magas közvetítési díjak és reklámköltségek is terhelik az áruk árát, úgy, hogy a versenyárak sokszor magasabbak, mint a monopolárak.²⁾

A kereskedelem túlsúlyra emelkedik, az ipart magától függésbe hozza, az árakat sokszor mesterségesen felcsigázza és spekulatív elemet visz a piacra. Mindez a vállalkozók között kifejlődött verseny eredménye, minek következtében számos vállalkozó versenyez azért, hogy egy-egy nagykereskedőt iparczikkei számára megnyerjen.

Mindezek következményei az időnkint kitörő gazdasági válságok, az azokkal járó munkahiány, áruk elértéktelenedése és hosszú pangás.

Az élet-halálharcz hozza létre a tisztességtelen verseny mindenféle nemeit, a kölcsönös üzleti bizalom megingását, a legna-

¹⁾ Sombart II. Bd. 69. l.

²⁾ Ezt állítja többek között egy kiváló amerikai író, a ki a trustók terén tekintélyszámba megy, Jenks, The Trust Problem 22. lap, »Competitive prices at times higher, than monopoly prices«.

gyobb kiméletlenséget, az áruk rosszabbítását, sőt hamisítását és értéktelen áruk előállítását.

Igy lesz a szabad verseny, mely a XIX. század elején a gazdasági haladásnak főeszköze volt, a XIX. század végén a gazdasági haladás egyik akadályává. A gazdasági haladás egyik főkövetelménye volna a termelés folytonossága és egyenletessége, ezt a szabad verseny uralma alatt a periodikusan kitörő válságok és a folytonosan hullámzó kereslet és kínálat teszik lehetetlenné; a gazdasági haladás követelménye volna a közvetítő kereskedelem eliminációja, holott a szabad verseny hozta létre az ügynökségek, képviselőségek és bizományi cégek özönét; a termelésnek a szükséglethez való viszonyítása, holott a szabad verseny ezt alig vette figyelembe és nem a szükségletnek, hanem raktárra dolgozott; az üzemek lehető legteljesebb kihasználása, holott a szabad verseny következtében sokszor holt befektetések tétetnek és a kereslet hanyatlása esetén az üzemek jelentékeny redukciójára van szükség. A gazdasági haladás megkövetelné a különböző előállítási szakok egyesítését a nyers termelőktől a kész áruig; a szabad verseny e helyett részeire szakította a termelést és a koncentrációnak útját állotta, mert ez az izolált üzemek pusztulását jelentené, már pedig az izolált üzemek többségben vannak és a legnagyobb szívóssággal ragaszkodnak fenmaradásukhoz. A szabad verseny számos iparágban megakadályozta az u. n. típusok termelését, mert minden üzem egy bizonyos individualításra törekedett, már pedig a típusok termelése a termelést megkönnyítené, olcsóbbítaná és a fogyasztó előtt is a piac sokkal áttekinthetőbb volna; az által, hogy a fogyasztó legminutiózusabb és semmi tényleges szükségletnek meg nem felelő kívánságainak a termelő a verseny nyomása alatt eleget tett, az áruk nagy sokfélesége jött létre, mi a termelést megnehezítette. És végül az ipari haladás egyik fontos követelménye, a munkások állandó foglalkoztatása és állandó hozzákötése a vállalathoz, mert a legnagyobb csapás, mely vállalkozót érhet, abban áll, hogy betanított munkásait kénytelen világgá engedni és így a szervezés munkáját adandó alkalomkor újból kezdheti; a munkásnál is nem annyira a munkabér relativ magassága, mint inkább az alkalmazás biztos volta játszik szerepet. A szabad verseny állapotában minden vállalat felett a csőd és a beszüntetés veszélye lebeg, mely maga után vonhatja esetleg munkások ezreinek elbo-

csájtását, kik egyébhez, mint ama bizonyos iparághoz ritkán értenek. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy miként már Adam Smith mondotta, a munkaadók mindenütt titkos megegyezésben élnek, hogy a munkabéreket nem emelik és másrészt az árak a kiméletlen verseny következtében a lehető legalacsonyabbra vannak leszorítva, úgy ennek eredménye a munkabérekre nézve is csak igen hátrányos lehet, mert egy veszteséggel dolgozó vállalat nem lesz hajlandó a munkabéreket felemelni. A munkabérek a lehető legkisebb nyereség színvonalának felelnek meg és a szabad verseny mellett létező konjunkturák csakis a vállalkozók javára esnek, míg a pangás esetén a munkabérek hanyatlanak.

Ennyi hátrány mellett a szabad versenynek voltak azonban kétségtelenül előnyei is, a melyek az említett hátrányok ellenében a kartellek és trustök ellenségeinek hatalmas fegyvereket szolgáltatnak; ezek az árak alacsony volta, mely a fogyasztás nagymérvű terjedését vonja maga után és a technikai haladás, a melyek a verseny folytonos nyomása nélkül aligha hatottak volna oly mértékben, továbbá az üzemek nagyméretű koncentrációja, melyet a trustök is megvalósítottak ugyan, a kartellek azonban utját állották. Pedig ezek képezik a gazdasági haladásnak elsődleges követelményeit, mert ugyanazon gazdasági rendszeren belül csak a technikai haladás és a koncentráció képesítik az összeműködést a lehető legkisebb erőfeszítés mellett a lehető legtöbbet termelni és az előállítási árak és ezzel összefüggésben a piaci árak alacsony volta a technikai haladás és koncentráció gyümölcseit élvezni. Bármily nagyok legyenek is különben a szabad verseny hátrányai, ama két előny mégis aránytalanul kimagaslik. Az a kérdés már mostan, hogy a kartellek és trustök, midőn a szabad verseny említett hátrányait megszüntették, megvalósították-e egyszersmind a gazdasági haladás ezen két főkövetelményét t. i. a technikai haladást, mely az emberi erőfeszítésnek mennyiségét redukálja, az előállítási árak leszállítását, mely lehetővé teszi az eddiginél nagyobb, jobb és változatosabb áruk fogyasztását a legszélesebb néprétegek számára. Csakis ezen követelmények összességének megvalósítása biztosítja a kapitalistikus rendszeren belül a gazdasági haladást, míg ezek egy részének megvalósítása a kapitalizmus kirívó bajait orvosolná csupán a nélkül, hogy a nagy tömegek helyzetének javítására nézve bárminemű előnyt is rejtene magá-

ban. És ha végül meg is volna a gazdasági haladás az egész vonalon és ha a kartellek és trustök megvalósítanák is a technikai haladást, a fogyasztás emelését, a munkabérek relativ, sőt abszolút emelését is, megvan-e valósítva a jövedelemmegoszlás igazságosabb módja? Mert bár lehet, hogy az alsóbb néposztályok munkabére és fogyasztóképessége emelkedett, de a jövedelemmegoszlás ennek dacára sokkal nagyobb különbségeket mutathat, melyeket az általános emberi rivalitási vágy és az imitáció erje el nem tűrhet. Az emberi javak számának és sokféleségének emelkedésével a közlekedési eszközök fejlődésével és az emberek közötti érintkezés gyakoribbá válása által, az alsóbb néposztályok csaknem valamennyi művelt államban megismerkedtek egy magasabb életmóddal, úgy, hogy a jövedelemmegoszlás sokkal súlyosabban nehezedik az alsóbb néposztályokra, dacára annak, hogy a fogyasztási képesség folytonosan növekedik. Ennyiben foglalhatók össze a szabad verseny hátrányai a vállalkozók, a fogyasztók és a gazdasági haladás szempontjából. Kétségtelen, hogy a szabad verseny hátrányai legsúlyosabban a vállalkozói osztályra nehezedtek és azért igen csodálatos, hogy dacára annak, hogy a kapitalizmus már a múlt század 40 és 50-es éveiben teljes virágzásban volt, a vasutak és gőzhajtársulatok kartelljeitől eltekintve a nagyiparban csak a 70-es évek vége felé találkozunk kartellekkel, valósággal pedig a kartell- és trustmozgalom csak a 80-as évek közepe felé indult meg.

A kartellek és trustök ezen késői megszületése dacára a megelőző válságoknak és a rendkívüli versenynek, a közlekedési eszközök kiépítésével és az ennek nyomában járó világgazdasággal van összeköttetésben. Az 50-es, 60-as és 70-es években t. i. a kontinensen kiépültek a legfontosabb vasuti vonalak és ezzel a kontinens minden egyes részét bevonták a világgazdaság forgatagába. A világgazdasággal pedig együtt jár az árak rendkívüli érzékenysége és hullámozása, a kereslet és kínálat megmérhetésének, egyszóval a piacz áttekinthetőségének nehézsége, a népek fogyasztási képességének és fogyasztási vágyának emelése, újabb fogyasztási piacoknak meghódítása, mindezekkel karöltve jár pedig a termelés rendkívüli fokozása és a tultermelés. Minthogy a vasutak segítségével minden egyes vállalkozónak módjában volt a legtávolabbi vidék piacára vetni árucikkeit, egy vállalkozó sem uralkodott többé a saját vidéke fölött, mely fölött a közlekedés nehézségeinél fogva mindad-

dig ugyszólván monopolioma volt és a mely az ő iparcikkeinek természetes és kizárólagos fogyasztási területét képezte. Megszűnt a verseny személyessége. A világgazdaságot megelőzőleg a verseny bizonyos körzeteken belül működő vállalkozók legyőzésére irányult, a kikkel az egyes vállalatok éppen az ő természetes fogyasztási területeket illetőleg versenyben állottak, ezeknek legyőzését tűzte ki az egyes vállalkozó céljául és ezeknek erő kifejtése adta meg az ő erő kifejtésének mértékét is. A világgazdaság felléptével ellenben senki sem uralkodott többé egy bizonyos vidék felett és a versenyben kifejtett erő alkalmazásnak a lehető legnagyobbnak kellett lennie, hogy a bárholnan jövő támadást vértetetlen fogadja. Az egyes vállalkozónak az egész ország összes vállalkozóival kellett küzdenie, a mi a versenyt személytelenné tette. A fogyasztási terület végtelensége, az utolsó félszázadban mind sűrűbben jelentkező új találmányok és ezeknek minél jobb kihasználása a 70-es és 80-as években a versenyt hihetetlen magasra csigázta fel, a mi az áraknak sokszor az előállítási költségek alá süllyedését idézte elő. A verseny élességét még az is emelte, hogy a 70-es évek folyamán a vasuti vonalak kiépülvén, ama nagy gazdasági fellendülés, a mely a vasutak építésével egybekötve szokott lenni, hirtelen megszűnt és míg a nemzetgazdaság 1840-től 1870-ig az emelkedő vonal képét mutatja, a 70-es évek közepén hirtelen visszaesés mutatkozik. Az akkor dühöngő verseny és gazdasági pangás közepette jöttek létre az első kartellek.

De most lássuk azon fejlődési menetet, amely bennünket átvézet a legféltelenebb versenyből a megegyezés és szövetkezés korszakába. A szabad versenynek legnagyobb előnyét képezi a technikai haladás és az áraknak olcsósága, de éppen ezen két körülmény, a mely a fogyasztók összességére nézve annyi előnyt rejtegetett magában, egyszersmind a vállalkozók összességére nézve végzetes volt. A technikai haladás tehette lehetővé a versenytársak legyőzését a technikailag kitünőbbek részéről, az árak folytonos leszállítása pedig lehetővé tette, hogy a tőkében erősebb a technikailag erősebbek, de tőkében szegényebbek felett győzedelmeskedjék. Igazi verseny csak addig volt lehetséges, míg újabb és újabb technikai találmányok lehetővé tették a termelők bizonyos csoportjában oly előnyök nyújtását, melyeket mások nem nyujthattak, avagy a tőkében erősebbnek ama kilátás nyílt meg, hogy az előállítási áron való el-

adások által a tőkeszegény vállalatokat tönkre tehetik. A XIX. század gazdasági élete folytonosan azt a folyamatot mutatja, hogy a technikailag és tőkében gyengébbek a versenyből elimináltak. A míg így a kisebb üzemektől meghódítandó terület elég nagy volt, addig a nagy versenytársak összeütközése bár gyakori volt, de nem volt állandó. Midőn azonban a kis és középüzemek számban és erőben megfogyatkoztak, akkor az összeütközési pontok bizonyos fogyasztási területeken elszórt nagy üzemek között állandókká lettek. Arról volt már most szó, hogy a nagy vállalkozók egymást győzzék le. Különböző találmányok, azzal összefüggő patensek, féltve őrzött gyártási módok, egyes kereskedelmi vezetők voltak a legfontosabb eszközök sikerek elérésére. Ám a XIX. század vége felé az iparágak technikájának egy jó része megállapodott, a találmányok az előállítási költségekben csak csekély eltolódást hoztak létre, a szabadalmakat a tőkeerős versenytársak megvásárolták, vagy pedig a szabadalmi idő letelte után az összesség tulajdonává lettek, a kereskedelmi vezetők ügyeskedéseit és apró sakkhuzásait pedig gyorsan lesték el egymástól a különböző vállalatok kitűnő vezetői. Egy szóval a verseny feltételei nagy mértékben egyenlőkké lettek; a kik pedig egymást legyőzni nem tudják és ennek tudatára jutnak, nem fogják erejüket egy olyan harcban tönkre tenni, melynek soha sincsen vége és a melyben erejüket minden reális haszon nélkül pazarolják el. A verseny ily körülmények között csakis az előállítási áron aluli eladásokra vezethetett, melyet még a legerősebb versenytárs is huzamosabb ideig alig bír ki. Igen jellemző Wittgensteinnak,¹⁾ az osztrák sinkartell létesítőjének a sinkartell keletkezéséről szóló leírása: »Es war nicht denkbar, dass es einem von uns gelingen würde den Kampf so lange fortzusetzen, bis die anderen die Erzeugung von Schienen aufgeben würden. Das hätte sich nur erwarten lassen, wenn die Kräfte sehr ungleich vertheilt gewesen wären. Dies war nicht der Fall; wir waren alle gleich stark oder besser gesagt gleich schwach.« Ime látjuk tehát, hogy a kartellek és trustók szülő oka egymás le nem győzhetésének tudata volt; ebből a tudatból fakadt a szövetkezésnek eszméje.

Nem szabad azonban hinnünk azt, hogy egyes egyedül az önfentartás vágya játszotta a szövetkezések hosszú sorában a fő-

¹⁾ Lásd: Schriften des Vereins für Socialpolitik Bd. LX. 35. 1.

szerepet. Számos iparágban ugyan az alternatíva az volt, hogy vagy szövetkeznek, vagy pedig kénytelenek az egymás elleni harcot tovább is folytatni, minthogy a vevőkön feletti féltékeny örködés akarva nem akarva az árak lehető legmélyebb leszorítására vezetett, ha pedig normális körülmények között a legcsekélyebb haszonnal voltak kénytelenek a vállalkozók dolgozni, ugyan miből alkossák meg a tartalékokat gazdasági válságok idejére? Az önfentartás által diktált, cselekvésben, fortélyokban s megaláztatásokban gazdag évek után ugyan mi hozhatta volna össze a versenytársakat, mint a legégetőbb szükség és az önfentartás vágya? A megegyezések mindig bizonyos lemondással jártak, mi annál keserűbb volt, mert hiszen azon harcz, a mely a XIX. század folyamán a [kapitalizmus és a közlekedési eszközök csodálatos fejlődésével teljesen személytelenné vált, ismét személyes élt kapott akkor, amidőn a versenyzők megrikulásával sokszor egyes nagy cégek küzdelmévé fejlődött ki a verseny. Még az 50-es és 60-as években minden nagyobb vállalatnak meg volt a maga természetes vevőköre; minél inkább épült ki azonban az európai vasuti hálózat, annál inkább terjedt ki az eladás az egész országra és annál általánosabb lett a küzdelem. De éppen úgy, mint a hogy a termelési eszközök és a közlekedési utak nagymértékű fejlődése hozta létre ezen korszak első felében a termelés és piacz anarchiáját, úgy hozták létre ugyancsak ezen tényezők a fejlődés további szakában a piacz és termelés áttekinthetőségét. A jó közlekedési eszközök, az üzemek koncentrációja, a különböző termelési statisztikák tettek e tekintetben igen jó szolgáltatásokat, melyek révén azután a küzdő felek megismerték egymás erőforrásait, bizonyos piacok fogyasztási képességét és ezzel egyszersmind a termelés határtalan kiterjesztése lehetőségének ábrándja is megszűnt. Így jöttek létre amaz ajánlatok, a melyek a vállalatok között a harcz folytatása helyett a békés megegyezést propagálták és kitűnő férfiak tanácsára, kik a további harcz hasztalanságát és a szervezkedés szükségét belátták, a békés megegyezés gondolata mindinkább nagyobb tért hódított.

A kartelleknél is ugy van, mint az intézmények legtöbbjénél. Alkotói talán csak a tőzsdei árjegyzés hiányát akarták megszüntetni, mi a kereskedőknek lehetővé tette, a különféle vállalatokkal való végnélküli alkudozást, melynek folyama alatt a versenyzők egymást licitálták le. Mig a tőzsdei árjegyzéssel bíró árúknál senki

egy fillérrel sem ad el olcsóbban a tőzsdei árjegyzésnél, addig a tőzsdei árjegyzéssel nem bíró áruknál az alkudozás több oldalon lehetséges volt és a vállalkozók ajánlatait a nagykereskedők egymás ellenében használták ki az árak leszorítására.¹⁾ Ezekből talán csak a tőzsdei árjegyzés pótlására irányuló kísérletekből fejlődtek ki ama óriások, melyeknek komplikált és univerzális szervezetét azok, kik ezen mozgalom bölcsőinél állottak, aligha látták előre.

Ám ha az első kartellekre nézve áll is, hogy ezek az önfentartás nyomása alatt jöttek létre,²⁾ alig lehet ugyanezt mondani a később létrejött kartellekre és trustökre. Ezek nagyrészt az imitáció művei és a vállalkozói nyereség emelésének eszközei. Miután nagy szervező egyéniségeknek sikerült megtörniök a jeget és megmutatniök az utat, melyen haladni kell, a kartell- és trust-alkotás lassanként az üzleti élet egyik kiegészítő részévé vált és láttunk kartelleket létrejönni a legnormálisabb üzletmenet idején is. Nem a tultermelés megszüntetése, nem a gazdasági válságok elkerülése volt többé a cél, hanem a verseny kizárása által minél nyereségesebb áraknak az elérése, sőt ösmerünk számos kartellt, a melyek nem válságos időkben, nem is a kényszer nyomása alatt, hanem a kedvező konjunktura magaslatain jöttek létre, eme konjunktura minél hosszabb ideig való fentartása és kihasználása céljából.³⁾ Létrejöttek továbbá kartellek oly körülmények között, midőn a tultermelés már eleve ki volt zárva, mint pld. azon iparágakban, a melyekben állami kontingentálás létezik, így pld. nálunk a szesziparban, sőt azt lehet mondani, hogy egyenesen a kontingentálással kapcsolatos adótörvények tették lehetővé a kartell-alkotást.⁴⁾ A kartellek és trustök alkotásánál is találkozunk azon emberi vonással, hogy soha az ember gazdasági működésében a szorosán vett önfentartás szín-

¹⁾ Lásd: Denkschrift der Handels- und Gewerbekammer. Prag. 1896. 7. l.

²⁾ Lásd: Prof. Alfr. Marschall »Some Aspects of competition« : »Combination grows out of and is the natural development of competition and that in many cases it is the only means left to the competitors to escape absolute ruin.«

³⁾ Csak a német Druckpapier-Syndikat-ra akarunk emlékeztetni, a melynek képviselői a német kartell anketen ezt leleplezetlenül elismerték.

⁴⁾ Ely. Monopolies and Trusts. New-York. 1900. 236. lap mondja : »Unskillful governmental taxation is everywhere capable of producing monopoly.«

vonalán meg nem állhat, hanem az önfentartási vágy minél hosszabb időre kiterjedő biztonsági érzetté kíván fejlődni és az ember sohasem fárad ki azon garanciák összegyűjtésében és védbástyák felépítésében, melyek hatalmi vágyainak minél korlátlanabb kielégítését biztosítják.

Akármily nagy is volt azonban a mozgalom, midőn a közvélemény a kartellek és trustök nagy hatalmának és gazdasági hatásainak tudatára ébredt, még sem lehet mondani, hogy a népszéles rétegeiben valami nagy ellenállási vágyat fejlesztettek volna ki. A munkásosztály nem érezte meg a kartellek és trustök súlyát, mert hiszen egy növekedő koncentraciót látott ezen mozgalomban és bennük a kollektív államhoz való közeledést véltek felfedezni; a kisiparos-osztály semmi különbséget sem vett észre az előbbi állapotokkal szemben, mert a nagyipar versenyét épp úgy érezte; a kereskedő osztály jórészt függésbe jutott a hatalmas kartellek és trustöktől és szavát csak félénken merészelte felemelni, a birtokos-osztályoknál az agrarismus kérdései elnyomtak minden egyéb érdeklődést; a politikai világ pedig szoros kapcsolatban állott a kartellek és trustök vezetőivel. Egy szóval, a kartelleket a vállalkozók belső ügyének tekintették, mely senki másat nem érdekel, úgy, hogy a kartellek és trustök elleni mozgalom hosszú ideig semmi egyéb sem volt, mint néhány radikális férfinak és theoretikusnak a küzdelme, kik azt képzelték, hogy a fogyasztók nevében beszélnek, holott a fogyasztók nagy tömege különösen Európában tényleg a legnagyobb passivitást mutatta.¹⁾ Így jöhettek létre különösen Európában, tényleg a fogyasztó közönségnek hathatósabb tiltakozása nélkül, a vállalkozóknak ama hatalmas koalíciói, melyek most egész Európát uralják. Nem is lehetett az másképp; az alsóbb néposztályok millióinak és földmivelő néposztályoknak nagyon is közönyös lehetett az, hogy a középosztály felfelé és magasabb osztály lefelé menő osztálymozgalma megszűnt; az is közönyös volt neki, vajjon a nagy tőke és kezelőinek száma hanyatlott-e; a középosztály politikai és gazdasági osztályereje a nyugati államokban devalválódott, függésbe és sok tekintetben, a socialismus és agrarismus elleni harcban összhangba jutott a nagy tőkék uraival. Valósággal

¹⁾ Schmoller mondja Grundriss 453. l » . . . unter Beifall der Massen, hauptsächlich der Arbeiter«.

tehát mi sem akadályozhatta különösen Európában a kartelleknek ama erőtl duzzadó kifejlődését, a melyeket mostan óriási, egész birodalmakra kiterjedő voltakban és precizitásukban csodálunk.

Létérdükben a kartellek keveseket érintettek, sőt sok tekintetben konserváló hatásuk volt; nem voltak tehát a nagy gazdasági átalakulásnak, a nagy tömegekre nézve szemléltető és kézzelfogható változásai. Nem így az Unióban. Igaz ugyan, hogy még az amerikai nép szemében is, a tarifális, valuta-, munkás- és külpolitikával szemben a trustök kérdése mindig csak másodrangú szerepet játszott és igen jellemző, hogy az 1900-iki elnökválasztásnál a két demokrata és a republikánus jelölt politikája között, a trustökkal szemben követendő politikára nézve, az eltérés csupán lényegtelen volt. Azonban a trustököknek aggressiv politikája természetesen sokkal nagyobb visszahatást keltett, mint a sokszor csak suttyomban működő kartellek. A trustököknek szerteszét az Unióban mindenütt áldozatai voltak, így a tönkre tett iparosok, elbocsátott hivatalnokok legiói, kiknek vészkiáltásai töltötték be a levegőt. Sehol annyit nem beszéltek és irtak a trustök zsarnokságáról, kizsákmányoló politikájáról, álnokságáról, korruptiójáról; törvényeket hoztak eltiltásukra és fennállásuk sokszor csakis a bíróság belátásától függött. Kiméretlenül támadva és támadtatva hódították meg a trustök a kizárólagos uralmat csaknem minden ipari tevékenységben.

Ime a különbség a kartellek és trustök fejlődése között. A trustök az amerikai közgazdaság külső képében sokkal nagyobb átalakulásokat hoztak létre, mint a kartellek Európában; csendesesen, minden nagyobb mozgalom nélkül, csak a theoretikusok látcsöveitől követve hálózták be a kartellek egész Európát; örökös viharok és küzdelmek között, mint a milyen az amerikai élet maga, emelkedtek a trustök a monopolium magaslataira.

A szabad verseny és a szabad verseny túlzásai képezték azon alapvető okot, mely a vállalkozók szövetkezéséhez vezet. »Excessive competition« mondja, rengeteg tapasztalatait összegezve, az Industrial Commission, »is the chief cause of the formation of industrial combinations«.¹⁾ De a szabad verseny mellett még egyéb körülmé-

---

¹⁾ Az Industrial Commission az 1898. június 18-iki törvény értelmében lett szervezve és feladata volt a trustök és egyéb ipari szövetkezések (Trusts and Industrial Combinations) keletkezése, szervezete és gazdasági

nyek is közreműködtek a kartellek és trustök létrejövetelében, a melyek többé-kevésbé a kartellek és trustök létrejövetelének előfeltételét is képezték. Melyek ezen előfeltételek és mi okozta, hogy daczára annak, hogy ugy Európában, mint Amerikában a vállalkozók szövetezéseit a szabad verseny túlzásai hozták létre, a fejlődés Európában a kartellekhez, Északamerikában pedig a trustökhöz vezetelt?

IV.

Előfeltételek alatt azon körülményeket értjük, a melyek valamely jelenség létrejövetelét előmozdítják, vagy egy bizonyos irányba terelik, a nélkül, hogy ama jelenség létrejövetelének egyenes okai lennének. A kartellek és trustök a kapitalistikus termelési rendszerben rejlő körülményeknél fogva amugy is létrejöttek volna, de bizonyos előfeltételek meg, vagy meg nem létele jelentékenyen latba esett bizonyos nehézségek legyőzésénél és egyes kartellek tartós fennállásánál. Nemcsak a nemzetgazdaságtan, hanem egyáltalában az egész természeti világban fellépő tűnemények számos egy pontra ható erőnek eredményei és sokszor nehéz eldönteni azt, hogy ezen ható okok melyikének elmaradása vonta volna maga után a hatás egészének vagy jelentékeny részének elmaradását is. Oly bonyolódott és magasfoku szervezeteknél, mint a minők a kartellek és trustök, szintén számos behatás működik közre, melyek közül azokat, melyek valamely tűnemény létrejövetelére döntő hatással bírtak okoknak, a többieket előfeltételeknek nevezzük, nem mintha a kauzalitásban bizonyos kategóriát akarnánk felállítani, hanem pusztán az áttekinthetőség kedvéért.

A kartellek és trustök keletkezésének előfeltételei részben magukban az iparágakban, részben természeti okokban és a milieuban, részben a törvényhozás és jogszolgáltatás bizonyos irányában fekszenek.

---

hatásai iránt nyomozásokat teljesíteni. A bizottság 62 szakértőt hallgatott ki és a 11 legfontosabb és legtipikusabb trusttel foglalkozott behatóan. Rendkívül tanulságos tapasztalatait 4 vaskos kötetben fektette le, melyekben a bizottság végkövetkeztetései mellett a trustökre vonatkozó statisztikai kimutatások, különösen ártáblázatok, szakértők véleményei, az öszszes állami és szövetségi törvények és a bíróságok döntvényei foglaltatnak. Lásd erről még a kartell- és trust-statisztika című fejezetben.

Igy a földmivelés körében a kartellmozgalom alig talált visszhangra, daczára annak, hogy azon termékek egyike-másika, mint pl. a buza, gyapot, kávé, repce stb. gyakran voltak monopolistikus törekvések, ringek és cornerek tárgyai. Ez annál feltűnőbb, minthogy azon előmozdító okok egyike-másika, melyek a kartellek keletkezésében nagy szerepet játszottak, mint pl. a magas védővám, a földbirtokoknak kevés kezekben való összpontosulása és egyáltalán a termő föld limitált volta és egyes termékeknek bizonyos égvőhöz kötöttsége a kartell alkotására a földmivelésben előmozdítólag hathattak volna.

A kartellalkotás kimaradásának főokai, hogy a földmivelés körében könnyen lehet az egyik termelési szakból a másikkra átmenni, mi mindannyiszor megtörténik, valahányszor valamely nyers termény ára jelentékenyen emelkedik és viszont elhagyni, ha valamely termék árai állandóan hanyatlanak. A földmivelés körében a termelést sokkal önkényesebben lehet emelni, vagy leszállítani, mint a nagyiparban, mert hisz a nagyiparban igen nehéz az egyik cikk termeléséről átmenni egy másik cikk termelésére. Éppen ezért igen ritka a földmivelésben az állandó tultermelés és így nincsen meg a legerősebb indító ok a kartellalkotásra. Hátráltatja ezt a földbirtok jelentékeny szétदारaboltsága, mely az összes érdekelt, vagy pedig az érdekeltek túlnyomó részének egyesítését lehetetlenné teszi. A földmivelés körében a verseny érzete sem oly erős és a termelési költség és viszonyok is igen eltérőek. Létrejöttek ugyan bizonyos szövethatározatok, mint pl. a raktárszövethatározatok, a buzaeladást előmozdító szövethatározatok, hus- és tejszövethatározatok; ezek azonban nem esnek a kartell fogalma alá; annál hatalmasabbak a mezőgazdasági iparban, mint pl. a szesz- és cukoriparban létrejött kartellek.¹⁾

Legrégibb a kartellalkotás a kisipar terén és ma is igen gyakoriak és elterjedtek, de mindig csak lokális jelentőséggel bírtak. A verseny sehol sem oly elkeseredett, a piac áttekinthetése, a versenyzők ellenőrzése, a tett hódítások megfigyelése sehol sem oly könnyű, mint a kisiparban; azért találkozunk a kartellekkel leg-

¹⁾ Lásd: Schäffle: »Zum Kartellwesen und Kartellpolitik«, Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft LXIV. évf. 651. lap és Souchon, Les cartells de l'agriculture en Allemagne. Paris 1903. (Colin).

korábban a kisipar terén. A modern kartellalkotáshoz hasonló formában egyezmények először ott fordultak elő, a hol a mai ipari befektetésekhez hasonló nagy befektetések már régebben tétettek és a hol a nagy tőkének immobilizálása a tulajdonosokra nézve egy elkeseredett verseny idejében nagy kockázatot jelentett, így a bányászatban, a hajózási iparban és a vasutak terén.

A bányászatban igen korán léteztek kartellek. Angliában már egy 1711-ből származó törvény semmisnek és büntetendőnek jelenti ki a bányatulajdonosok mindennemű egyezményeit az eladási árat illetően; ugyanazon törvény megtiltja, hogy a kőszénbányatulajdonosok a kereskedőknek mindenféle jutalmakat ígérjenek azon esetre, ha kizárólag az ő szenüket árusítják el. Ime mily szerepet játszottak már akkor is, a mai kartellszerződésekben oly nagy fontosságú eksklusív szerződések. Az angol kőszénbányatulajdonosok a XVIII. század folyamán és a XIX. század elején is kartellben voltak, míg azután e kartell a múlt század 30-as éveiben felbomlott. A bányászat és különösen a kőszén-, vas-, rézbányászat igen alkalmas talaj a kartell- és trustalkotásokra és ma is mindenütt az egész világon nagy trustök és kartellek kezében van.¹⁾

Ugyancsak sok dolgot adtak az angol törvényhozásnak a gőzhajózási társulatok fuvarringjei a 40-es és 50-es években és ezen kérdéssel parlamenti bizottságok ismételtlen foglalkoztak. A világ hajózásának legnagyobb része ma is egyetlen nagy érdekszövetségben van egyesítve, melynek tagjai az angol és amerikai hajózás nagy részét magában foglaló International Mercantile Marine Company és a vezető német, holland és francia társulatok.

A kartellek és trustök történetének a legtanulságosabb, a legtöbb adatot nyújtó és a lefolyásában a legbefejezettebb részét a vasutak kartelljei és trustjei képezik. A vasutak átmentek a legvadabb verseny, kartellek és fúziók korszakán és végre monopoliумok birtokában, épp úgy, mint a nagyipari szövetkezők, szemben találták magukat a közvéleménnyel és az állammal. Fejlődési menetük megegyezik a kartellek és trustök fejlődési menetével, az állam és közvélemény elleni harczuk eredményei pedig előre vetik árnyékukat a kartellek és trustök elleni harcz eredményeire.

Cohn Gusztáv²⁾ az angol vasutak amalgamatiójához vezető

¹⁾ Lásd : A kartellek és trustök statisztikáját.

²⁾ Zur Geschichte und Politik des Verkehrswesens 1900. 199 1.

fejlődést a következőképp ecseteli: Az első lépés a tarifák és a vitelsebességre vonatkozó megegyezések voltak. Egy további lépés oly egyezmény volt, mely szerint a vasutak pályáikat kölcsönösen használhatják, a nyereségből pedig vagy arányosan részesülnek, vagy kiki a saját vonalain tett bevételeket megtartja. A 3-ik fok az, a midőn egy közös pénztárba folynak az összes bevételek és az elszámolás bizonyos előre megállapított arányok szerint történik; itt már teljesen megszűnik a verseny, mert az egyes vállalatoknak közönyös, hogy az ő kocsijuk mennyit fut. A 4-ik fok a teljes fuzió, amalgamatió. Ezen utat tették meg az angol vasutak, a múlt század 40-es és 50-es éveinek legvadabb versenyétől a 70-es évekig, a mikor a vasuti társaságok amalgamatiója befejeződött.

Az angol vasutak története azt is mutatja,¹⁾ hogy éppen a közlekedési vállalatoknál mennyire természetes a kartellek és trustök alakulása. Így, midőn egyes vasuti vonalak monopolumok tudatában magas fuvardijakat számítottak, az angol törvényhozás ezt az által akarta megakadályozni, hogy paralell-vonalakat engedélyezett, minek következménye egy egész Angliára kiterjedő óriási és mértékelt nem ismerő verseny volt, mely valamennyi vasuti társaságot a tönk szélére juttatta, míg azután belátva a helyzet tarthatatlanságát, az egyezmények és fuziók korszaka következett, a mikor is a különböző vasuti hálózatok egymásba illesztése, egy rationálisabb és központilag szervezett áru- és személyforgalom kifejlesztése nemcsak a vasuti társaságoknak, hanem a közönségnek is előnyére szolgált, éppen úgy, mint a hogy a legutóbb megalakult nemzetközi hajózási kartell a hajójáratok kiindulási pontjainak és elindulási idejének kölcsönös megállapítása által a közlekedésnek igen nagy szolgálatot tett.

Hogy a féktelen verseny a fogyasztókra nézve milyen hátrányokkal járhat, ugyancsak az angol vasutaknál igen szépen láthatjuk. A féktelen verseny t. i. számos oly vasutat hozott létre, a mely közgazdaságilag fölösleges befektetést képviseltek és így a tarifáknak a monopolumok létrejövetelkor magasaknak kellett lenniök, hogy a befektetett tőke amortizálódjék éppen úgy, mint a trustöknél, a hol az üzemek 50%-át, sőt többet is beállítottak, de az árak ennek daczára nem hanyatlottak, mert a tultermelés idején befektetett

1) Cohn i. m. 185—247. lap.

tőkéket is kamatoztatni kellett. A legnagyobb angol vasuttársaságok a London and North Western 1847-től 1871-ig 60 önálló társaságból, a Great Western 40 társaság, a North Eastern 28 társaság amalgamációjából alakult s ezen vasutak monopolizálják jelenleg Anglia közlekedését, mely a tarifák egyenlőtlensége, de különösen magas voltánál fogva folytonos támadásoknak van kitéve.

Az angol vasutak fejlődésétől egészen eltérő a francia vasutak fejlődése, a hol az állam egyes vonalakra monopoliomot adott és a vasúti hálózat a legtervszerűbben van építve és így egyes vonalak között verseny alig fejlődött, minek következtében tultermelés vasutakban nem fejlődött és a tarifák magas volta igen kevésbé volt indokolva. Franciaországban tulajdonképpen nem is volt verseny az egyes vasuttársaságok között, minthogy bizonyos irányokra a vasuttársaságoknak monopoliomok volt. A főbb vonalaknak az 50-es évek folyamán való kiépítése után megkezdődött a harc az állam és a vasuttársaságok között, melynek eredménye volt az állam felügyeleti joga a vasutak felett és bizonyos részesedése a vasuttársaságok jövedelmeiben (*partage des benefices*). Az egész francia közlekedést jelenleg 5 nagy társaság monopolizálja, az Északi, a Nyugati, a Keleti, a Déli és a Paris-Lyon-Mediterrainée vasuttársaságok.

A legféltelenebb versenyt a vasutak egymás között az Unióban fejtették ki. Az, a mi Angliában kivételesen történt, hogy t. i. paralell-vonalakat engedélyeztek, az Unióban napirenden volt, ugyanazon pontok között egyszerre több vasut közvetítette a forgalmat és így megtörtént az is, hogy egyes vasutak versenytársaik tönkretétele céljából egy ideig teljesen ingyen (már t. i. a szállítási díj visszatérítése mellett) közvetítették az áruforgalmát. Eme fojtogató verseny fejlesztette ki épp úgy, mint Angliában a tarifa-pool-ok rendszerét mindaddig, míg az Interstate Commerce Act (1887.) a pool-ok alkotását szigorúan megtiltotta.¹⁾ E tilalomnak az volt a következménye, hogy a nagy vonalak a kicsiny vonalakat izolálták, velük minden összeköttetést megszakítottak s így őket beolvasásra kényszerítették. Ezzel megkezdődött a trustoknak a korszaka és hiába akarta ezt a Sherman Bill (1891), mely az államközi forgalom vagy közlekedés megszorítására irányuló minden intézkedést tilt,

¹⁾ Lásd: 300. lap.

megakadályozni, a nagy vasuti vonalak amalgamatiója feltartóztathatatlanul haladt előre. E törvény kijátszására alakították az u. n. Controlling or Securities Company-kat, melyek a vasutak egyesítése helyett, mi tiltva volt, az érdekközösséget akképen hozták létre, hogy megvásárolták a társaságok részvényeinek összességét, avagy tulnyomó részét, ennek alapján saját részvényeiket bocsátották ki s így a társaságokat a verseny kizárásával egységes elvek szerint vezették. Az egész óriási északamerikai vasuti hálózat, melynek kilométerszámai felét teszik ki az egész világ vasutainak, ily módon néhány nagy társaság és néhány (néhány szerint 12) nagy tőkepénzes kezében van, végsőleg pedig két nagy érdekcsoportra oszlik, a Morgan-csoportra és a Kuhn-Loeb-csoportra, melyek sokszor kerülnek egymással szembe.¹⁾

A vasutakba befektetett nagy tőke versenye és amalgamatiója igen sok tanulságot rejt magában a kartellekre és trustökre nézve; a legtanulságosabb a mi problémánk szempontjából az, hogy az állam a vasutak kartelljeivel, trustjeivel szemben micsoda álláspontot foglalt el és micsoda eredménnyel, mert az erre irányuló törvényhozási intézkedések immár több, mint félszázados multra tekintenek vissza.

Attól az időtől kezdve, midőn a verseny az egyes vasuti vonalak között megszűnt és beállott a fuzió, ezzel pedig a monopolium korszaka, datálódik az állam küzdelme a vasuti monopolium tul-

---

¹⁾ Az amerikai vasutak fejlődését és jelenlegi helyzetét illetőleg, lásd: Poor, Manual of the railroads of the United-States és Lawson American Industrial Problems, London 1903. Hires volt az u. n. »Burlington deal«, a midőn J. J. Hill és Pierpont Morgan megvásárolták a Chicago Burlington and Quincy részvényeinek többségét és ily módon közgyűlési határozattal bérbe adták ugyancsak az ő controlljuk alatt álló Northern Pacific és Great Northern vasutársaságoknak, e kettőt pedig a Northern Securities Company-ban egyesítették. Hasonló módon történt a Southern Pacific-nek az Union vasutársaság általi megszerzése s így az előbbi, mint önálló vasutársaság, megszűnt létezni és előbb rivalisának vazallusává lett. Ezen példákat halmozni lehetne és nagy társaságok, melyek 50 - 60 millió évi forgalmi bevétellel bírnak, gyakran folytatnak küzdelmet egymás részvényeinek a megszerzéséért, mert a laza amerikai részvénytársulati törvények a közgyűlési többségnek korlátlan jogokat adnak és ha egyszer egy idegen társulat megszerezte egy másik társulat részvényeinek többségét, akkor az átvételi feltételek rendesen nagyon kedvezőtlenek.

kapásai ellen. Ezen küzdelem a múlt század 40-es éveiben Angliában kezdődött, az államnak folytonosan növekedő befolyását biztosították és eredményei a következőkben foglalhatók össze:

1. Fuvarozási kényszer és fuvarozási sorrend az elsőbbség alapján. Ezen kényszer a legtöbb államban, kivéve Angliát és az Uniot, fennáll, de itt is tiltva van különböző tarifák (discriminations) alkalmazása. Ezzel ki van zárva annak lehetősége, hogy a vasutak ipar- vagy bányavállalatokat kényük-kedvük szerint megkárosíthassanak.¹⁾ Az ipari kartellekkel és trustökökkel szemben ennek mintájára ajánlják az eladási kényszert (Kontrahierungszwang), mert egy köszén- vagy vasmonopolium esetében köszén vagy vas hiányában egy-egy vállalat épp oly kevéssé állhat fenn, mint a vasutak fuvarszolgálatai nélkül.

2. Tarifák megállapításának joga (igy az Unio némely államában, mint Ohio, Michigan, Illinois, Wisconsin, Minnesota, Missouriban a 80-as évek vége felé állami biztosoknak joguk volt a tarifák megállapítása) maximáltarifák megállapítása (Németország, Ausztria, Magyarország), tarifák leszállításának joga (igy Angliában az 1844. augusztus 9-iki törvény megadja a parlamentnek a jogot a tarifák leszállítására, a tarifaemelés ellen pedig a Railway and Canal Commission-hoz lehet felelbeznit). A kartell és trustök elleni harcban éppen a vasutakra való hivatkozással követelték egyesek az állami ármeghatározást, mely kérdés tanulmányozásánál a vasuti tarifa-politika igen jó szolgálatokat tehet.

3. Titkos refaktiák és különböző viteldijak megállapítása tilos és mindenkinek egyenlő viteldijak számíthatók. Ennek mintájára követelik, hogy a kartellek és trustök mindenkivel szemben egyenlő árakat tartsanak, nemcsak azért, hogy egyesek előnyben ne részesüljenek, de főleg az underselling megszüntetése céljából.

4. Az állam részesedik a vasutak jövedelmeiben, ha azok bizonyos magaslatot érnek el. (Pl. nálunk 15%-nál Franciaországban az 1885-iki törvény értelmében szintén fennáll a partage de benefices). Ez, valamint azon kényszer, hogy a vasutak olcsóbb viteldiját számítsanak, ritkán jár sikerrel, mert rendszeren nagy befektetések, költségek és fizetésemelések útján ezen törvények hatályát kijátszották. Az állami részesedés akár egyenes részesedés,

¹⁾ Lásd ezek szerepét a trustok keletkezésénél (40. lap).

akár pedig a monopoliumok progressiv megadóztatása útján szintén igen gyakori a kartell- és trustellenes javaslatok szótárában.¹⁾

5. A vasutak államosítása. Ezen rendszabályt végső eszközképpen még oly mérsékelt író is, mint a minő Ráth Zoltán volt,²⁾ ajánlja a kartellek és trustökkal szemben, ha azok kizsákmányoló árszabással élnének és velük szemben másképpen boldogulni nem lehetne.

Látjuk tehát, hogy a vasutakkal szemben is, a melyek átmentek a legvadabb verseny, a kartellek, fusiók, trustök és végre az államosítás korszakain, nemcsak hangoztatták, hanem meg is valósították mindazon rendszabályokat, a melyeket most bár féltéken a kartellekkel és trustökkal szemben is követelnek és a vasuti politika nem egy oly rendszabály praktikus megvalósításának módját mutatja, melyeknek a kartellekkel és trustökkal szemben való alkalmazását illetőleg, ma még igen sokat vitatkoznak.

A kereskedelemben sem ritkák a szövetezések különösen a lokális kereskedelemben, a hol ugyanazon tényezők működnek közre, mint a kisiparban. Mind nagyobb számban keletkeznek ama trustszerű alakulatok, a melyek áruházak formájában lépnek fel és a kis kereskedelmet elnyomással fenyegetik. Igen gyakoriak a kereskedők kartelljei azon iparágakban, a melyekben kartellek léteznek nemcsak azért, hogy a kartellel szemben védekezzenek, hanem azért is, mert ily esetben a bevásárlási árak valamennyiükre egyenlők és így ők is csak egyenlő árak mellett adhatnak el. Mindama kényszerítő okok, a melyek a nagyiparban léteznek, mint pld. a befektetésekkel járó kockázat, a kereskedelemben nem léteznek, mert ha a kereskedőnek rossz üzleti kilátásai vannak, tőkéjét az üzletből könnyebben vonhatja ki, mint az iparos. A létező kartellek megtörése is igen könnyű a szükségelt befektetéseknek gyakran minimalis voltánál fogva³⁾ és ezért ritkábbak a kereskedők kartelljei.

Pénzintézetek kartelljéről mindeddig Európában igen keveset lehetett hallani és néhány tekintélyesebb német intézet fuziójától eltekintve, egy nagyobb mérvű koncentrációról sem.⁴⁾ Ellenben az Unióban a kon-

1) Lásd: XXVI. fejezet.

2) Emlékirat a kartellekről, Budapest 1900., 77. lap.

3) Grunzel, Über Kartelle. Leipzig 1902., 19. lap.

4) Riesser, Zur Entwicklungsgeschichte der deutschen Grossbanken mit besonderer Rücksicht auf die Concentrationsbewegung. Jena 1905.

centratió e téren is óriási, a mennyiben a trustök alakulásával számos kicsiny üzem szűnt meg, a melyek finanziaális szükségleteiket a kisebb vidéki pénzüintézeteknél elégitették ki. Eme kisebb pénzüintézetek ilyképen klienseiket elvesztették és egy egész iparág összes finanziaális szükségleteit egy-egy banknál fedezi. Az amerikai pénzüintézetek alakulását trustszerűnek legföljebb azért lehetne mondani, mert a trustök vezéremberei a pénzüintézetek egész sorában vezető szerepet visznek és mindezen pénzüintézeteket egységes elvek szerint vezetük. Lawson¹⁾ miután ecseteli, hogy a trustök, vasutak és bankok között milyen érdeközösség áll fenn, többek között az illető pénzüintézetek és igazgatók felsorolása után pld. azon eredményhez jut, hogy »Directors of the Northern Pacific are also directors of life and fire insurance companies representing gross assets of 836,237.488 and express companies with a combined capital stock of sterling 1.517,396.00«.

A biztosítási intézetek szövetkezése is megkezdödött. Ennek útjában eddig valószínűleg az lehetett, hogy a biztosítás alá eső kombinációk óriási variációja lehetséges, a mi egységes normák felállítását megnehezíti. A szövetkezés szüksége azonban éppen a biztosító társulatoknál igen nagy, mert a féktelen verseny odavezethet, hogy a koczkázat alábecsültetik, a biztosítási díjak leszoríttatnak és a szolidabb társulatok abba a kényszerhelyzetbe jutnak, hogy szintén ezen fennállásukat fenyegető kétes pályára lépjenek, vagy pedig egyáltalában elessenek biztosítási üzletek megkötésétől²⁾.) Ennek tulajdonítható, hogy az utóbbi időben ezen a téren indult meg a mozgalom. Franciaországban már 1889-ben létezett egy biztosítási kartell »Syndicat des Compagnies francaises d'assurance sur la vie et les accidents«, Ausztriában a tüzbiztosítás terén létezik egy kartell »Fabrikenversicherungs-Teilungs-Verband« név alatt, Németországban ugyancsak egy tüzbiztosítási syndikátus Kasselben és nálunk is az 1903-ik év folyamán nyolcz biztosító intézet kartell hozott létre.

Láttuk immár, hogy az egyes kereseti ágak mennyiben nyújtanak alkalmas talajt kartellek és trustök keletkezésére. Lássuk már most, hogy mily körülmények működtek ezeken kívül közre

1) I. m. 146. lap.

2) Grunzel i. m. 18. l.

a kartellek és trustök keletkezésénél. Azon körülmények között, melyek a kartell- és trustalkotást előmozdítják, első helyen állanak a védővámok. A védővámok a versenyzők számát korlátozzák, a versenyt olyanokra szorítják, a kik körülbelül egyenlő előállítási költségekkel dolgoznak és így kevés számú és egyenlő előállítási költségekkel dolgozó versenyzők között a megegyezést létrehozni nem nehéz. Ellentmondásnak látszik, hogy éppen azon vállalkozók, kik a védővámok szükségességét hirdették, a belföldi ipar felsegíthetése céljából rövid időn belül nem elégszenek meg a védővámok nyújtotta magas árakkal, hanem szövetkezés útján a belföldi piacot megsarczolják. A fejlődés azonban ezt könnyen megmagyarázhatja, a mennyiben a védővámok a létező üzemek jelentékeny kiterjesztését, újabb és újabb alapításokat vonnak maguk után, mi nagy versenyt hív ki a belföldi piacon, tultermeléshez és az árak mély hanyatlásához vezet, úgy, hogy a belföldi iparnak a védővámokból semminemű haszna nincsen.¹⁾

Igy magyarázhatjuk meg, hogy a kartellmozgalom Németországban főleg az 1879-iki védővámtarifák behozatalával függ össze és hogy az Unióban a nagy trustalakítások a 80-as évek közepe felé, tehát a magas védővámok behozatalával léptek fel és általánossá lett a trustalkotás 1897 után, a magas védővámokat behozó Dingley tarifa megszavazásával.²⁾

Azon felfogást azonban, hogy a védővámok okvetlenül szükségeseek volnának kartellek és trustök keletkezéséhez és nélkülük nem is jöhettek volna létre soha, egyáltalában osztani nem lehet és elegendő Anglia és Belgium példájára hivatkozni, hogy az ellenkezőről meggyőződünk. Azonban tény az is, hogy Anglia és Belgium az egyedüli országok, melyekben vállalkozók szövetkezése létrejött védővámok nélkül és ez csakis ez országok rendkívül fejlett iparának tulajdonítható, minek következtében a külföldi verseny az angol és belga

¹⁾ Sokszor szokták idézni List Frigyesnek azon mondását: Wenn der Schutzzoll für einige Zeit die inländischen Manufakturwaren verteuert, so gewährt er in Zukunft wohlfeilere Preise infolge der inländischen Konkurrenz.

²⁾ Ennyiben igaza lehetett Havemeyernek a czukortrust elnökének az Industrial Commission előtt tett kijelentésében: »The mother of all trusts is the Customs Tariff Bill « Report of the Industrial Commission I. 1. 101.

piaczon bizonyos iparágakban számba se jő. Ellenben olyan államokban, a hol a külföldi verseny szerepet játszik, védővámok nélkül nehezen létesülhetnek kartellek, mert hiszen a minden oldalról fenyegető külföldi verseny a kartellt amugy is megtörné. Egy szabad kereskedelmi politikával bíró országban kartellek csak úgy létesülhetnek, ha az illető nyersanyag másutt nem található, vagy az iparág másutt nem üzetik, ha a szállítási költségek nagy szerepet játszanak (mint kőszén, só, cementnél stb.) vagy a nemzetközi meg egyezés alapján, nemzetközi kartell alakjában¹⁾ vagy végre miként Angliában a külföldi verseny az illető iparágban a belföldön sikerrel nem léphet fel.

Semmikép sem lehet osztani azon felfogást²⁾, mely szerint a kartell- és trustmozgalom Angliában azért fejlődött oly későn, mert az individualizmus rendkívül fejlett és a szabad verseny boldogító hatásába vetett remény még igen erős volt. Ez épp oly kevésbé fogadható el, mint némely német írónak azon állítása, hogy a trustmozgalom fejlődésének akadálya Németországban a családi névhez és tradícióhoz való ragaszkodás. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez utóbbit szívesen feláldozzák bizonyos szerény anyagi előnyökért és az individualizmushoz is csak addig ragaszkodnak, a míg nyereséget hoz. Az ok egyszerűen abban fekszik, hogy az angol ipar nagy fölénnyel fogva folytonosan emelkedő irányt mutatott és minthogy áruit szerteszét az egészen világon adta el, nem érezte annyira a szövetkezés szükségét. Midőn a 90-es évek közepén nemcsak a világpiaczen, hanem saját hazájában is, az amerikai és német versenynyel találkozott és az angol ipar folyton emelkedő prosperitása az eddiginél lassabb emelkedést mutatott, kezdte iparát amerikai és német mintára szervezni.

Azon elmélet³⁾ sem állhat meg, hogy minél nagyobb a kivitel és minél inkább van az más államok versenye által megnehezítve, annál inkább érzik a belföldön a kartell szükségét. Éppen ellenkezőleg egy külföldi export létezése nem hat előmozdítólag a kartellalkotásra, kivéve akkor, ha a kivitel forcirozott és a valóságos termelési viszonyoknak meg nem felel. Az angol export, éppen

1) Liefmann, Schutzzoll und Kartelle, 1903. 5. l.

2) Liefmann i. m. 8–9. lap.

3) Liefmann i. m. 9. lap.

mert Anglia vámokat nem ismer, nem alapszik, miként az amerikai és német export az u. n. »dumping«-en vagyis az előállítási árakon aluli eladásokon, hanem az angol ipar tényleges fölényén, melynél fogva olcsóbban állít elő, mint az importáló állam. Minthogy az ily kivitel nyereséges és a vállalatok rentabilitását emeli, tényleg nem fogja szorítani a vállalatokat a sok korlátozással járó szövetkezésre. Hogy a kartellszerződés azért volna szükséges, hogy magukat a belföldön az olcsó külföldi árakért kártalanítsák, csak ottan igaz némileg, a hol egy kiviteli jutalmakkal dolgozó ipar áll fenn, mint pld. a cukorban, vagy a hol bizonyos iparágak kontingentálása rejtett kiviteli jutalmakat foglal magában. Ezen iparágakat a kiviteli premiumok, kedvező konjunkturák nagyra neveltek és exportját meg bővítették és midőn azután kedvezőtlen viszonyok, így fokozott verseny a külföldi piacon állottak be, akkor az áraknak legalább a belföldi piacon való emelése céljából a belföldi piacot kartellirozzák. Ez nem azért történik, hogy magukat az olcsó külföldi árakért kártalanítsák, mert hiszen a kartelleknek nem céljuk a külföldnek olcsó áruval való ellátása, hanem mivelhogy a külföldi piacot nem kartellirozhatják legalább a belföldi monopolizálják és a lehetőségig kihasználják, az exportot pedig fentartják, mert a nagy export az átlagos előállítási költségeket leszorítja és így a belföldön eladott mennyiségekből huzott hasznot is növelik. Azon egészséges kivitel azonban, melyet pl. Anglia hosszú ideig folytatott, feleslegessé tette a szövetkezést és a mikor szövetkeztek, ez nem azért történt, hogy a magas belföldi árakkal az alacsony külföldieket fentarthassák, mert hisz ez Anglia szabad kereskedelme mellett már a reimport miatt is lehetetlen, hanem hogy a szövetkezés előnyeit élvezzék; ezért tulnyomóak Angliában az amalgamációk és igen ritkák a kartellek, mert a kartellek változatlan előállítási költségek alapján állanak és így a versenyképességet a külföldi versenyyel szemben nem növelik, ellenben a trustök a koncentráció folytán leszállított előállítási költségek útján győzelmesen állhatják meg az az esetleges »dumping«-et is. A szabad kereskedelmi országokban tehát inkább trustök fognak keletkezni, vagy pedig a külföldi termelőkkel való kiegyezés útján nemzetközi kartellek.¹⁾

1) Hogy a védővámok a kartellek politikájára milyen befolyással

Számos más körülmény van még, a melyek a kartellek és trustök létrejövetelét előmozdítják és keletkezésük előfeltételét képezik. Ilyenek a vállalatok erőképeségeinek egyenlő volta, vagyis hogy egyenlő előállítási költségekkel dolgoznak, mert ez kizárja annak lehetőségét, hogy egymást a piacról kiszorítani képesek volnának; a szerepet játszó vállalatok csekély száma, mert sokkal könnyebb megegyezést létrehozni néhány vállalat, mint számos vállalat divergáló érdekei között; ennek daczára ismerünk kartelleket, a melyeknek nagyszámu tagjai vannak, így pl. a rajna-westfaliiai szénszindikátusnak 84, a német nyerscukorgyárosok kartelljének 400, a Verwerthungsverband deutscher Spiritusfabriken-nek 4000 tagja van. Ez ott fordulhat elő, a hol a termelési költségek a nagy és kis vállalatok között nem mutatnak jelentékeny különbséget, vagy a hol a kisebb vállalatoknak egy bizonyos mennyiségre monopoliumuk van, mint a cukor- és szeszkontigentálásnál, egy szóval ott, a hol a kisebb vállalatok a nagyobbakkal szemben fentarthatják magukat. A trustök politikája rendszeren a kiméletlen beolvasztásban csucsosodik ki; minthogy azonban a kicsiny vállalatok a nagy vállalatokkal szemben alig állhatnak fenn, a trustök célja lesz először a nagy vállalatokat beolvasztani és azután a kicsiny vállalatokat, melyek a velük szemben álló óriási hatalommal alig versenyezhetnek, előnyös módon felszívni, vagy tönkre tenni.

Kartellek és trustök tulnyomólag csakis oly iparágakban szoktak létrejönni, melynek termékei nagy mértékben helyettesíthetők, vagyis egynemű tömegárut állítanak elő, melyek egyéni sajátságokkal nem bírnak, minőségileg pontosan determinálhatók, az izlésnek szerepe nincsen és a verseny tisztán az árkülönbözetre szorítkozik. Vagyis minél kevésbé tükrözteti vissza valamely áru sajátságánál fogva eredetét, annál könnyebb lesz a kartellalkotás, mert egyetlen vállalkozó sem produkálhat olyas valami különöset, a mi neki állandó vevőkört biztosítana. A legelső és leghatalmasabb szervezetekkel éppen ezért a tömegfogyasztás tárgyát képező árukban, mint cukor, szesz, só, kőszén, liszt, téglá és félgyártmányok terén, mint nyersvas, vaslemez, drót, cellulose stb. találkozunk.

---

voltak és hogy a védővámok megszüntetése, mint kartellpolitikai rendszabály milyen behatással lehetne a kartellek és trustök magatartására erről lásd a XIII. és XXIII. fejezeteket.

A félgyártmányok különösen azért alkalmasak a kartellalkotásra, mert termelői rendszeren csak néhány nagyobb vevővel, t. i. a kész áruk előállítóival állanak szemben, a piac is sokkal könnyebben tekinthető át és eme nagy fogyasztók nyomásával szemben, kik maguk is rendszeren kartellben vannak, védekezniök kell.

Oly iparágakban, melyekben az áruk és minőségek nagy különbözősége lehetséges és áru és védjegyek léteznek, a kartellalkotás igen nehéz. Igen nehéz t. i. ezen különböző minőségű árukra egyöntetű eladási árakat és eladási feltételeket megállapítani. Ezért szenvedett pl. hajótörést az osztrák kaszagyárosoknak kartellalkotási kísérlete, mert ugyan egyformájú, hosszúságú és kiállítású kaszák ára védjegyük minősége 100 drb-ként 54 és 144 kor. között hullámszik. Az áruk sokféleségénél fogva ugyancsak nehéz a kartellalkotás a gépiparban, a textiliparban, az agyag- és üvegiparban. Ezen iparágakban egyes nagyobb fogyasztás tárgyát képező árucikkeket (gyapotfonál, pamutfonál, tükörüveg, palaczküveg stb.) szoktak kiragadni, ezen cikkekben kizárólagosan bizonyos típusok termelését kötelezőleg behozni és ezek árát és eladási feltételeit meghatározni. Kiválóan alkalmas a kartellalkotásra a kémiai ipar. Németországban már 1898-ban ezen iparágban 82 kartellt számláltak össze. Ennek oka az, hogy a kémiai iparban nagyrészt nagy üzemek léteznek és egy-egy kémiai iparcikkben gyakran két-három gyár látja el az egész ország szükségletét és ilyen kevés számú nagy üzem között egy-egy iparcikkre vonatkozólag könnyű megegyezést létrehozni.¹⁾

Trustök alkotására ugyancsak ezen iparágak alkalmasak, mert ily módon utaztatási költségekben és reklamban nagy megtakarítások tehetők, e mellett pedig főleg azon árukban, melyek kevésbé az emberi munka, mint inkább a gépek, inkább a befektetett, mint forgó tőke nagysága dönt, mert az üzemköltségeket a központosítás által jelentékenyen redukálni lehet. Sokkal könnyebb továbbá kartellek és trustök alkotása, ha az üzemek egy helyen központosulnak, mert ezzel nagyrészt az előállítási költségek és a fuvardíjak azonossága jár és a közvetlen érintkezés megkönnyíti a megegyezést, ha továbbá a fogyasztási terület körül van határolva, mert

¹⁾ Pohle, Die Kartelle der gewerblichen Unternehmer. Leipzig 1898., 80. lap.

akkor a verseny sokkal élénkebb szokott lenni; a konsolidált iparágakban inkább, mint a találmányok folytán nagy változásoknak alávetett iparágakban, mert az egyes vállalkozó még mindig remélheti, hogy versenytársai fölébe kerekedhetik; az állandó és kevesebb árhullámzásoknak kitett árukban inkább, mint azokban, melyekben jelentékenyebb spekulációk lehetségesek.

Nélkülözhetetlen előfeltétel, hogy a kartellben, illetve a trustben a legnagyobb vállalatok és a legalacsonyabb előállítási költségekkel dolgozó üzemek egyesítve legyenek, mert egy kívül maradó hatalmas versenytárs az egész kartellt megbonthatja, a trustnek pedig lehetetlenné teheti magasabb árak bevezetését és ennek folytán feleresztett alaptőkéjének megfelelő kamatoztatását. Szükséges továbbá, hogy a termelő képességnek 70—80%-a képviselve legyen, mert csak ez esetben képesek az árakra döntő befolyást gyakorolni. Nem szükséges azonban, hogy az összes létező üzemek a szövetezéshez csatlakozzanak, mert a tapasztalat ismételve megmutatta, hogy a kívül maradó kisebb üzemek a kartell vagy trust árpolitikáját követi. Nincsen kartell és nincsen trust, mely tényleges monopolium fölött rendelkezne és az összes létező üzemeket egyesítené. Miért beszélnek mégis a kartellek és trustök monopoliumáról és monopolistikus árszabásáról? Miért hangoztatják mégis azok, a kik a kartellek és trustök törvényhozási szabályozását követelik, hogy a törvényhozásnak sem specziálisan a kartellek, sem a trustök ellen kell irányulnia, hanem a monopoliumok ellen általában, melynek az említettek csak alfaját képezik? Létezik-e valósággal ily monopolium és ennek birtokában a kartellek és trustök volnának, avagy legalább oly módon uralkodnak-e, mintha tényleg egyedurúság felett rendelkeznének? Ezen kérdések úgy elméletileg, mint gyakorlatilag oly fontosságúak, hogy e célra külön fejezetet szántunk.¹⁾

Daczára annak, hogy a kartellek és trustök keletkezésének előfeltételei nagyban és egészben ugyanazok,²⁾ mi okozhatta mégis a fejlődés kettéválását, mely Európában a kartellekhez, az Unióban pedig a trustökhöz vezetett? Ennek több igen mélyre ható oka van. A verseny éle-

¹⁾ Lásd: X. fejezet.

²⁾ „Causes of combinations substantially the same in Europa as in the U. States“ mondja Jenks i. m. 229. l.

sebb volta és a gazdasági válságok gyakori ismétlődése mellett, melyek már önmagukban véve is ama már, a régebbi francia szocialista írók (Louis Blanc, Proudhon) által hangoztatott elvnel fogva, mely szerint minél élesebb a verseny, annál hatalmasabb a belőle származó monopolum, egy erősebb és korlátlanabb monopolumhoz kellett szükségképen vezetnie. Nem ebben rejlik azonban a trustök keletkezésének az oka, mert ezen körülmények, bár talán valamivel enyhébb formában, Európában is fenforogtak, hanem oly körülményekben, melyek Európában közre nem működtek. Ezen okok az Európában jórészt ismeretlen, u. n. discriminations, továbbá az amerikai jogszolgáltatásnak és törvényhozásnak az európaítól eltérő irányzata és a milieu, melyben az Unióban a termelés vezetői élnek.

A »discriminations« azon titkos refaktiák, a melyekben a vasutársaságok a nagyobb iparvállalatokat részesítik. A nagy társulatok ezen előnyben való részesítésének oka abban rejlik, hogy a vasuti társaságok között az Unióban a verseny sokkal nagyobb volt és ezért legfőbb törekvésünket az képezte, hogy egy nagyobb vállalatnak szállításait a maguk részére biztosítsák, a mely nekik állandóan biztosítja kocsiparkjuknak kihasználását, személyzetüknek foglalkoztatását. Azon nagy versenyben, a melyben a vasuti társaságok egymással állottak, könnyű volt egy-egy óriási vállalat vezetőjének a vasutársaságnál kieszközölni azt, hogy ugyanazon szakmabeli versenytársainak csak hátrányosabb feltételek mellett teljesítsen szolgáltatásokat. Kicsiny versenytársak nagyobb szállítási díjakat fizetnek, termékeik sokáig vesztegelnek az indóházakban s ez által az amugy is nehéz verseny még jobban meg van nehezítve. Ily viszony állott fenn pl. a Standard Oil Trust Co. és a Pennsylvania Railroad között, melynek eredménye volt az összes kisebb petroleum finomítók tönkre menetele. A Western Union Telegraphie Co. pedig, mely a telegraf-társulatok tulnyomó részét egyesítette magában, hosszú ideig folytatta azon gyakorlatot, hogy bizonyos hirlapokkal egyezsége lépett és a többi hirlapok sürgönyeinek továbbítását megtagadta, úgy hogy kénytelenek voltak visszavonulni. Ezen gyakorlat általános volt az Unió egész területén és a discriminationst tiltó Interstate Commerce Act daczára tovább is fennállott és a trustök a kicsiny társulatokkal szemben továbbra is jelentékeny előnyöket élveztek, minek folytán ujabban ismét törvényhozási intézkedésekkel törekszenek a vasuti társaságok hathatósabb ellenőrzé-

sére. 1) A kicsiny üzemeknek a nagy üzemekbe való beolvadása után azután a nagy társulatok megalkották a nagy trustöket. A »discriminations« ezentul annál súlyosabban nehezedtek a kisebb vállalatokra, mert míg a 80-as években még mintegy 100 egymással versenyző vasutttársaság (competitive systems) létezett, addig 1902-ben már csak néhány »competitive system« létezett és ezeknek legtöbbje válhatatlan kapcsolatban van egy-egy nagy trusttel.²⁾

Egy további ok a trustök keletkezésére az amerikai törvényhozásnak pool-okat tiltó törvényei voltak. A szabad verseny fenntartása törvényhozási intézkedések után azonban nem sikerülhetett éppen oly kevésbé, mint a hogy a czéhek monopoliumát sem lehetett volna megvédeni a gőzgép támadásaival szemben, mert a gőzgép a czéhek termelési eszközeit sajátította ki, az óriási vállalatok pedig a kicsiny üzemeket, és semmi törvénnyel sem lehetett megparancsolni, hogy a nagy üzemek egymással versenyezzenek. Az amerikai nép törvényhozási szelleme ugyanolyan, mint gazdasági tevékenysége; nem riad vissza a törvényekkel való kísérletezéstől, nem akarják valamely törvény hatásainak biztos esélyeit kiszámítani és épp oly gyorsan hozzák, mint a hogy elejtik törvényeiket. Innen ama sok, néha évekig fennálló, de sokszor rövid idő múlva visszavont trustellenes törvény. Az egyes amerikai államoknak törvényhozása s a legfelsőbb törvényszéknek gyakorlata lehetett nagyon eltérő, abban azonban mindig nagyon következetes maradt, hogy a pool-okat és a kartellszerű egyezményeket kárhóztatta. A tulajdonnak s a vele egybekapcsolt termelési eszközöknek átruházását azonban nem szüntethette meg, ez pedig a legradikálisabb módja volt a különböző vállalatok között a verseny megszüntetésének.

A kicsiny üzemek pusztulásának egyéb okai is voltak. A Census Report³⁾ büszkén emeli ki, hogy az amerikai ipar épen úgy,

¹⁾ Az Industrial Commission előtt többen beismerték, hogy a titkos relaktiák rendszere továbbra is fennáll és nehogy az állami ellenőrző közegek erre rájöhessenek, üzleti könyveket nem vezetnek a nyújtott visszatérítésekről. (Lásd: Report XIX. kötet 659. lap.)

²⁾ Lásd: Political Science Quarterly 1902. B. H. Meyer. The Past and The Future of the Interstate Commerce Commission.

³⁾ Lásd Census Reports. Twelfth Census of the United States Taken in the year 1900. Manufactures Part. VII. vol. LVIII. 5. §.

mint a hogy az egész amerikai közszellem teljesen ment a tradícióktól. (Freedom from tradition.) Az európai ipar a kapitalizmus teljes kifejlődésének idején már a fejlettség bizonyos fokán állott, a régi befektetéseket egyszerűen kidobni nem lehetett és azok továbbra is üzemben maradtak. Az európaiak továbbá nagyon is ragaszkodnak a régi előállítási módokhoz és ennek következtében konzerváltak bizonyos versenyzési egységeket, melyeknek technikai berendezései korunk technikai haladásával többé összhangban nincsenek.¹⁾ Az Unio ipari haladása ellenben csak alig néhány évtizedes multra tekint vissza s már ennél fogva sem keletkezhettek olyan kicsiny üzemek, a melyek Európában fentartották magukat. A vállalatokat mindjárt a legszélesebb alapokon létesítették és a legmodernebb technikai berendezésekkel látták el. A koncentrációnak nagyobb volta és azon alacsony előállítási költségek is, melyekkel az amerikai üzemek azonnal dolgozni kezdtek, sokkal kevésbé tették lehetővé kisebb üzemek fennállását, mint Európában. A küzdelemnek rendkívüli élessége, az üzemek számának folytonos devalvációjához vezetett és a fennmaradó néhány vállalat fuzióját megkönnyítette.

Ama morális és szellemi milieu is, melyben az amerikai nép él, szintén jelentékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a fejlődés az Unióban más irányt vett, mint Európában. Az amerikai népnek azon jellemvonása, hogy az életnek legszebb lendületét gazdasági ambícióinak kielégítésében keresi, szintén hozzájárult a verseny élességéhez és kinéletlenségéhez. A gazdasági tevékenység az európaiaknak csakis arra szolgál, hogy az élet egyéb szépségeit élvezhesse; közéletünk idealisztikusabb volta, a kontemplatív élet gyönyöreinek ismerése és folytonos dicsőítése magával hozza, hogy az európaiak egész életén keresztül áthatja az a tudat, hogy vannak egyéb kellemes érzelmek is, mint féktelen hatalmi vágyainknak kielégítése és riválisaink legyőzése. Az amerikaiak az élet ezen oldalainak finomságát kevésbé ösmerik; ha nagy tőkék felett rendelkezik, úgy legmagasabb ambíciója, hogy a piac felett még szuverénebb mó-

---

¹⁾ Census Report u. o. »This inherited and invuitive adherence to old fashioned methods is illustrated by the silk industry in France, where the handloom still predominates over the power-loom and by the tin plate industry in Wales, where until recently hand methods of production were still in force.«

don uralkodják s ez által polgártársai előtt a lehető legmagasabbra emelkedjék. Hawemeyer a cukortrust elnöke mondotta az Industrial Commission előtt, hogy az ő legmagasabb ambíciója egyedül finomítani az amerikai nép fogyasztotta cukrot és Mr. Gates ugyan csak ezen alkalommal mondotta, hogy az American Steel and Wire Co. szervezőinek legmagasabb ambíciója volt a világpiacon a drót- és drótszeg-üzletet irányítani. Európában ellenben a piacz hódolatánál van még egy magasabb forum, melyet pénzembereink többre becsülnek és ez az udvarok és a történelmi arisztokrácia kegye. Végre míg Amerikában a gazdasági élet a legkiméletlenebb harc jegyében áll, melynek bestialitását sokszor még a látszattal sem akarják szépíteni, addig Európában az ethikai momentumok hangoztatása azért is igen gyakori, mert vállalkozóink és pénzembereink állandóan az állammal összekötetésben és az állam befolyása alatt állanak; már pedig az állam az erkölcs és igazság legmagasabb őre gyanánt szeret szerepelni. Ime ilyen milieu választotta ki azon szervező zseniket és nagy spekulánsokat, kiknek elég tehetségük és merészségük volt ama óriási szervezethez szükséges finanziaális és technikai organisációt létrehozni.

Nem az önállóságra való vágy, nem a családi piétás (mint azt némely német író szereti feltüntetni), nem is az a félelem, hogy a trustben, vagy fuzióban az illető vállalat individualitása elveszvéen, a vállalat hirneve és a vevők hozzája szokott köre is elvész és később, ha a trust, vagy fuzio balsikerral végződnek, nehezen lesz visszaszerezhető, okozta a fejlődés különböző voltát Európában és Amerikában; mert hiszen ezen psychologiai körülmények egyenlőképpen állottak fenn mindkét gazdasági területen. Ez épp oly kevésbé igaz, mint némely francia írónak¹⁾ azon állítása, hogy a kartellmozgalom Franciaországban azért olyan gyenge (összesen mintegy 20 kartell létezik csupán), mert a szövetkezés eszméje gyengébb Franciaországban, mint Németországban; sokkal nagyobb fontossággal birt e tekintetben, hogy Franciaország ipara távolról sem mutatta ama rohamos fejlődést, mint a Németország, Anglia vagy az Egyesült Államok ipara. Franciaországban a verseny nem volt oly heves, újabb versenyvállalatok nem keletkeztek oly mennyiségben, a válságok nem voltak oly gyakoriak és így nem érez-

¹⁾ Lásd Collietz i. m. 130.

ték annyira a szövetezés szükségét. A Code Pénál 419. §-a, mely büntetés terhe alatt tiltja a vállalkozók koalícióját, bár eddig tényleg alkalmazva nem lett, szintén hátráltatólag hathatott a kartellalkotásra.

Az Unio védvamos politikája sem okozhatta a fejlődés elválását, mert hiszen van elég európai állam, melynek védvámjai oly magasak, mint az Unioé, még sem keletkeztek egy-egy egész fogyasztási területet uraló trustok.

Az eltérő jogszolgáltatás, a discriminations mellett továbbá az is nagy befolyással volt, hogy Európában sohasem léptek fel vállalkozóinkkal szemben szellemileg és gazdaságilag oly hatalmas egyéniségek, a kik egyrészt egy kiméretlen versenynyel vató fenyegetésnek érvényt is tudtak volna szerezni, másrészt oly rendkívül előnyös átvételi feltételeket ajánlottak volna, melyek egy iparágban összes vállalkozóit megvesztegetni képesek voltak. De vajjon ayna sokszor két-háromszoros átvételi árák¹⁾, melyeket a promoterek az üzemek tulajdonosainak fizettek és a melyek nélkül a trustokat létrehozni alig lehetett volna, minden üzleti számítás nélkülöztek-e? A trustok csak azon végtelen nagy optimismusnak eredményei-e, melylyel az amerikai nép, különösen pedig vezérei a gazdasági fejlődés határtalan volta és a monopolium korlátlansága iránt viseltettek? Kétségtelenül ezek is nagy szerepet játszottak, de azon óriási természeti javakban dúslakodó terület az ő óriási tőkegazdagságával, népességének rohamos emelkedésével és rendkívüli fogyasztóképességével reális alapjait képezi azon üzleti optimismusnak, melyek a trustok keletkezésénél oly nagy szerepet játszottak.

A verseny kiméretlenebb volta a koncentráció nagyobb mérve, kartelleket tiltó törvényhozás, discriminations, nagy szervező egyéniségek fellépte és az Unio óriási gazdasági fellendülése és bizonyos tekintetben lazább részvénytársulati joga, együttvéve terelték a fejlődést a trustok irányába. Európa területi szakadozottsága, részvénytársulati törvényeinek szigorubb volta, kartelleket tiltó törvények hiánya, a verseny kiküszöbölésének egy kevésbé radikális módjához, az ellentéteknek csupán egyezményyszerű kiegyenlítéséhez vezetett.

---

¹⁾ Lásd 155. lapon.

Igen sokan vannak,¹⁾ a kik azt állítják, hogy a kartellek és trustök nem a gazdasági evolutio eredményei, hanem ugy a kartellekben, mint a trustök keletkezésében egy vagy több mesterséges elem játszott közre, melyek nélkül soha nem is jöttek volna létre; ilyenek a védvámok, a discriminations stb. Sőt Colliez a mesterséges elemek közé ama pszichologiai motivumot is számítja, mely a mesterséges verseny kiküszöbölésére irányul és kartellek szerinte²⁾ »un effet de l'organisation politique et economique actuelle, organisation dépendant de la volonté humaine qu'il suffirait de modifier pour en faire disparaître la presque totalité.«

Láttuk azonban, hogy bár a védvámoknak és a discriminationsnak nagy befolyásuk volt a fejlődés gyorsítására, azonban a fejlődési menet nélkülük is ugyanaz lett volna. Mindezeknél sokkal hatalmasabb motivumok voltak az önfentartási vágy és a nyereség emelésének vágya, ezek pedig védvámok és discriminations nélkül is megtalálták volna amaz eszközt, a mely az ő vágyaik és céljaik között a legegyszerűbb vonalat képezi, t. i. a verseny kiküszöbölését. A verseny kiküszöbölése tehát ama legmélyebb ösztönökön alapszik, melyek az ember gazdasági tevékenységét irányítják, t. i. az önfentartási és a rivalitási vágyon. Az önfentartási és rivalitási vágyon alapuló gazdasági tevékenység egyrészt és az őket környező természeti és gazdasági erők együttvéve adják a gazdasági evolutiot. A verseny kiküszöbölése tehát egy integráns részét képezi a gazdasági evolutionak, éppen úgy, mint a szabad verseny, a melynek uralkodása szintén csak addig tart, a mig a lehető legkisebb erő-kifejtésnek és a lehető legnagyobb haszonnak szolgál.

A gazdasági evolutioval, mely semmi egyéb, mint a gazdaságilag működő okok és okozatok lánczolata, párhuzamosan halad a politikai hatalmi eszközök evolutioja, a melyek egymással kölcsönhatásban vannak. Minden gazdasági jelenség egyszersmind politikai hatalmi okok befolyása alatt jött létre, mert hiszen minden gazdasági jelenség csakis a létező jogintézmények keretein belül folyhat le és minden politikai hatalmi jelenség egyszersmind gazdasági okon is alapszik, mert hiszen a politikai hatalom egyik legerősebb eszközét a gazdasági erők képezik. Nem is lehet tehát arról szó, hogy

¹⁾ Lásd pld. Colliez i. m. 327. és köv. Duchaine Les Associations de Producteurs 522. lap

²⁾ Lásd : i. m. 341. lap.

a kettőt egymástól elválaszszuk s azt mondjuk, hogy valamely jelenség csak a gazdasági evolutio, vagy csak a politikai evolutio eredménye, hanem csakis arról, vajjon változatlan politikai viszonyok között létrejött volna-e egy gazdasági jelenség és viszont, vajjon változatlan gazdasági viszonyok között létrejött volna-e egy politikai tünemény? A kartellek és trustok esetében azt kérdezzük, hogy a politikai erők beavatkozása nélkül, melyek a védvámokat létre hozták, létrejöttek-e volna a kartellek és trustok? Erre a kérdésre már fentebb¹⁾ megadtuk a választ és azt a következtetést vontuk le, hogy a kartellek és trustok tisztán a gazdasági evolutio eredményei, mert éppen úgy, mint a hogy a szabad verseny, úgy a verseny kizárása is a lehető legnagyobb nyercség elérésének az eszköze, olyan milieuban is, melyben tisztán és kizárólagosan gazdasági erők működnek közre.

De van egy másik mód is annak beh bizonyítására, hogy a kartellek és trustok tisztán a gazdasági evolutio eredményei, t. i. megtalálni a választ azon kérdésre, vajjon sikerült-e a politikai hatalom beavatkozásának a kartellek és trustok keletkezését megakadályozni. A politikai hatalom beavatkozásának t. i. csak a leg-ritább esetekben sikerül a gazdasági evolutio irányát megváltoztatni, mert a gazdasági erők rendesen sokkal erősebbek, mint a politikai beavatkozás eszközei. Ha a politikai hatalom beavatkozásának nem sikerül valamely gazdasági jelenséget megváltoztatni, úgy az legjobb jele annak, hogy az illető jelenség a gazdasági evolutio eredménye. Tudjuk, hogy az Unio szövetségi és állami törvényhozása a leg-szigorubb törvényeket hozta a kartellek és trustok eltiltására. Sikerült is megakadályozni oly szerződések kötését, melyek a szabad verseny megszüntetését czélozták és sikerült az is, hogy a versenyzési egyedek továbbra is fennálljanak, mig Európában ily versenyzési egyedek többé nem léteznek, mert a kartellek lekötik a vállalatok nagy részét. Verseny tehát van az Unioban továbbra is, de ez nem szabad verseny, melynek fentartását az Unio törvényei tulajdonképen czélozták, hanem az outsider vállalatok a trustnek mintegy csak csatlósai, melyek lassan kullognak a trustok után, a nélkül, hogy elébe mernének vagy kívánozkodnának vágni.

Ha pedig a legerősebb behatásnak, mi a gazdasági erők mellett

¹⁾ Lásd : 37—38. lap.

létezik, t. i. a törvényhozói beavatkozásnak sem sikerült a szabad versenyt megmenteni, akkor egy olyan ellensúlyozó körülménynek kellett fenforognia, mely eleve kizárta a beavatkozás sikerét; ezen tényező pedig a magántulajdon, melynek fő jellemvonása, hogy nem a közérdek, hanem az egyes ember érdekeinek szolgálataira van rendelve. Már pedig a magántulajdon birtokosaitól, a mi esetünkben pedig a nagytőke tulajdonosaitól meg lehetett vonni a tulajdon korlátlanágát és a tulajdonnak oly használatát, mely a köznek kárára van, azonban a magántulajdonra támaszkodó állam semmiképen sem parancsolhatta meg, hogy polgárai tulajdonukat akképen használják, a mely egyenest tönkremenetelükre vezetett volna, nem lehetett megtiltani a tulajdonban rejlő legfontosabb jogositványnak, az átruházási jognak használatát, nem lehetett megparancsolni, hogy egymással versenyezzenek; a verseny szünetelése pedig, legyen az hallgatag, avagy nevezzük kartellnek vagy trustnek, mindenképen egyenlő eredményeket hoz létre. A magántulajdonra támaszkodó állam és gazdasági rendszer ezen fejlődést fentartani semmiképen sem tudta volna, mert negalnia kellett volna azt, a mi fennállásának alapját képezi, t. i. a magántulajdont és a szerződési szabadságot. A kartellek és trustok tehát a magántulajdonra és szerződési szabadságra támaszkodó kapitalistikus gazdasági rendszer természetes fejleményei. A hatalmi erők jelenlegi eloszlása mellett tehát alig sikerült volna a gazdasági fejlődésnek más irányt adni, mert nem tűrték volna meg a magántulajdon egy messzire menő korlátozását. Így áll a kérdés de praeterito.

Vajjon a társadalomnak érdekében áll-e a fejlődés ezen irányát megváltoztatni és a politikai hatalom oly eloszlása esetében, mely a magántulajdonban szűkölködő fogyasztók óriási tömegének fog tulsulyt biztosítani, az állam milyen magatartást tanúsítson, az éppen jelen munkának legfontosabb kérdését képezi.

MÁSODIK RÉSZ.

A kartellek és trustok fogalma, fajai és szervezete.

V.

A kartellek és trustok fogalmának meghatározásánál ugyanazon nehézséggel találkozunk, mint mindazon fogalmak meghatározásánál, melyeket nem annyira a tudomány honosított meg, mint inkább a gazdasági élet fejlődése. Mert valamint az elnevezések tulnyomó része, melyek alá tárgyak és jelenségek bizonyos körülhatárolt csoportja tartozik, nem keletkezik azon czélzattal, hogy a tárgyak és jelenségek egy bizonyos csoportjának adassék, hanem eleinte csakis bizonyos tárgyakra és jelenségekre alkalmaztatik és csak azután időről-időre vitetik át másokra is, melyeknek attributumai bizonyos hasonlósággal bírnak, úgy a kartellek és trustok fogalma is, nem a gazdasági élet köréből, hanem egészen más gondolatkörből emelkedett ki.

A trustok elnevezése egy angol jogintézményből fejlődött ki, a kartellek elnevezései pedig (melylyel identikus fogalmak Franciaországban az ententes des industriels, syndicats des industriels, cartels, Angliában és Amerikában »amalgamation«, a vállalkozók »trade unionja«, a »pool«, »combination«, »agreement«, »understandig«, mely kifejezések azonban nem mindenben fedik a kartell szó jelentőségét), a középkori lovagjátékok és a német deákélet szótárából¹⁾. Ez az átkölcsönzése az elnevezéseknek még magában véve nem okozna zavart, ha azon jelenségekre

---

¹⁾ Grimm (Deutsches Wörterbuch V. 239. 1) a kartell szó eredetét illetőleg azt mondja, hogy kartellnek nevezték a párbajszabályoknak írásbeli megállapítását, melyet néha 1 nappal a lovagjátékok előtt felolvastak, valamint harczoló felek közötti megállapodásokat vagy béke idején államok szerződését. „Auch andere Gemeinschaften“, mondják a Grimm testvérek, „haben ein Kartell, stehen in Kartell, wie Schützengesellschaften, Studentenverbindungen, Vertrag wegen gewisser Punkte gegenseitigen Verkehrs“.

a gazdasági életben alkalmazzák azokat, szigoruan zártak és egyöntetűek lennének. Azonban a gazdasági életben az elnevezések használatánál csupán arra törekszenek, hogy oly elnevezést használjanak, mely körülbelül helyesen jelöli meg, hogy az illető szó mit jelent, bár ugyanazon elnevezés szűkebb, vagy tágabb jelentőséggel bír.

Ha ehhez még azt vesszük, hogy a kartellek és trustok jogi szabályozása éppen a fogalmak pontos jogi elhatárolása szempontjából a jogi subsumtio céljaira ezen fogalmaknak oly elhatároló megszorítását, esetleg kiterjesztését teszi szükségessé, minek következtében ezen fogalommeghatározás a nemzetgazdasági fogalmat alig fogja fedni, úgy egy sorát kapjuk azon fogalmaknak, melyeket a gazdasági életben közreműködők a saját céljaikra, a nemzetgazdasági tudomány a saját céljaira és a jogtudomány ugyancsak saját céljaira alkotott. De a fogalommeghatározások ezen különválása egészen természetes és jogosult, mert hiszen ugy a gazdasági élet, mint a nemzetgazdasági tudomány, mint a jogtudomány más célokat tart szem előtt. Míg a gazdasági életben csak az érthetőségre, addig a nemzetgazdaság és jogtudományban, mint minden tudományban, a definitiók célja a fogalmak elhatárolása és az osztályozás.

A nemzetgazdasági és jogtudomány eltérő fogalommeghatározásai pedig semminemű ellentétet nem idézhetnek fel, mint-hogy a jogtudomány célja legfőljebb az lehet, hogy a kartelleknek és trustoknak a nemzetgazdaságtan által felismert bizonyos káros fajait szabályozza és így a jogtudomány által használt fogalommeghatározás mindig alfaja lesz a nemzetgazdasági fogalommeghatározásnak.

A kartellek és trustokról a különböző írók a legkülönbözőbb meghatározásokat adták, bár ezen meghatározások magukban nem szolgáltatnak okot arra, hogy egymástól eltérő eredményekre jussanak. De azon architektonikus szempont, mely a tudományos irodalom mivelőit egy mű felépítésénél vezeti, elkerülhetlenné teszi egy összefoglaló és világos fogalom alkotását. De lehetővé teszi ezen fogalommeghatározás azt is, hogy a kartellek és trustok közötti leglényegesebb különbségek egymással szembe állíttassanak, a gazdasági alanyok egyéb szövetkezé-

seitől megkülönböztessenek és végül a kartellek és trustok törvényhozási szabályozása esetén alapul szolgálhasson.

A kartellek és trustok fogalmának meghatározásánál azt kérdezzük önmagunktól, 1. hogy melyek a kartellek és trustok alaki kriteriumai, vagyis hogy milyen külső formában jelennek meg ezen alakulatok és kik ezen külső formának hordozói? 2. melyek az anyagi kriteriumok, vagyis milyen célból jöttek létre és milyen gazdasági szervezeteket alkottak?

Külső forma alatt értjük azon jogi formát, melyet minden kartellel és trusttal járó megegyezés ölt. A kartellnek, mint minden megegyezésnek jogi formával kell birnia, mert jogi forma híján nélkülözné azon garantiákat, melyek nélkül a megállapodások megtartása nem várható, sem pedig gazdasági tevékenység helyt nem foglalhat, minthogy minden gazdasági tevékenységnek a létező jogi normák alapján kell lefolynia.

Ama száz és száz kartell, a mely jelenleg létezik, kimerítette csaknem az összes jogi formákat. Igaz ugyan, hogy a kartell lényege és magva mindig csak a szerződés fog maradni, mert hiszen a kartellnek fő jellemvonása úgy jogilag, mint gazdaságilag a kartell tagjainak teljes függetlensége és a kartellszerződésnek az önkéntessége. Ennek daczára nemcsak a szerződési, hanem a testületi jog körében is választottak formákat maguknak a kartellt alkotók, ilyenkor azonban, mint azt annak során látni fogjuk, a kartell kettős jogi összetételben alakul ki t. i. egy szerződésben vagy a szerződések hosszú sorában és egy testületben.

A szerződési jog körében az összes formák fel lettek használva, találkozunk egyszerű szerződésekkel, alkalmi egyesülésekkel, közkereseti és betéti társaságokkal, a testületi jog körében pedig találkozunk részvénytársaságokkal, szövetkezetekkel, korlátolt felelősségű társaságokkal¹⁾ a német kereskedelmi jog értelmében, a közönséges egyesületi formákkal, sőt találkozunk olyan kartellekkel is, a melyeknek jogi garantiájuk nincsen, hanem pusztán becsületszóra vannak alapítva. Menzel²⁾ a kartellek jogi formájáról szólva szembe állítja az egyszerű szerződési kartelleket az

1) Gesellschaft mit beschränkter Haftung.

2) Die Kartelle und die Rechtsordnung, II. Aufl. Leipzig 1902. 7. 1.

u. n. szervezett kartellekkel, a mely utóbbiakhoz Menzel az eladási hivatallal bíró kartelleket sorolja. Ez nyilván egy gazdaságilag relevans körülménynek egy jogilag irrelevans körülménnyel való összezavarása, a mennyiben a czélzott jogi osztályozásba gazdasági képlet csuszott be. Ha t, i. a kartellek külső jogi formájáról beszélünk, akkor nem lehet ezt a megkülönböztetést tenni, mert a szervezett kartellek éppen úgy tisztán és kizárólag szerződésen alapulhatnak, mint a Menzel által tisztán szerződéseknek nevezett kartellek.

Az sem állhat meg jogászilag, a mit Menzel ugyanott mond¹⁾ »sobald der Vertrieb von der Erzeugung vollständig losgelöst, einer besonderen Körperschaft übertragen wird, hat das Kartell den Boden des Gesellschaftsrechtes verlassen und den des Korporationsrechtes betreten«. Ez ismét egy jogilag irrelevans körülménynek az előtérbe tolása ott, a hol csak gazdasági képlet, de nem egy jogi képlet megváltozásáról van szó. Mert testületi jog a kartellszerződések körében nem ott kezdődik, a mikor az eladás a termeléstől elválasztatik és egy testületre bízatik, mert hiszen az, vajjon az eladás testületre, vagy pedig egy természetes személyre bízatik, jogilag mellékes, minthogy mindkét esetben fő a szerződés; a meghatalmazott személyének mivolta mellékes. A testületi jog ott kezdődik, a hol éppen a szövetségbe, a részvénytársaságba, egyesületbe való belépés által határozatit meg a kartellhez való tartozás és ezen testületek nem pusztán meghatalmazottak, hanem ezen részvénytársaság, szövezetek vagy egyesületek igazgatósága döntő szerepet játszik a kartell egyes fontos tényeinek irányításában, így a beérkezett megrendelések beosztásában, az átvételi és eladási árak meghatározásában, büntetések kiszabásában, sőt a kartell további fennállása vagy felosztásának kérdésében is²⁾, tehát sokszor azt a helyet tölti be, a melyet a szerződési kartelleknél a választmány vagy pedig a közgyűlés tölt be.³⁾ Hogy Menzel osztá-

¹⁾ U. o. 9. old.

²⁾ Így pl. a budapesti téglakartellnél a »Közönséges tömör falitéglát árusító rt.«, mely a kartell elárúsító állomása, közgyűlésének oly határozata által is osztható fel, melyen a részvénytöke tulajdonosainak $\frac{3}{4}$ része jelen van és a felosztás egyhangulag mondatik ki.

³⁾ Példa erre a rajna-westfáliai szénzindikátus is, melyben a részvénytársulat igazgatóságának ugyanoly fontos szerepe van, mint a tagok közgyűlésének (l. 445. lap).

lyozása mily helytelen, mutatja az is, hogy van számos kartell¹⁾, melyek testületi (részvénytársaság, szövetkezet, egyesület, korlátolt felelősségű társulat) formában jelenik meg és eladási hivatallal egyáltalában nem birnak.

A szerződési kartellek kétfélék lehetnek, u. m. szerződések a kartellnek egyes tagjai között avagy egyenlő tartalmu szerződések a kartell tagjai és harmadik személy vagy személyek között. Az előbbi az ár, rayon, kontingentálási stb. kartelleknél fordul elő, ez utóbbi főleg az eladási kartelleknél, a melyeknél harmadik személy bizatik meg az eladással és az eladási feltételek a kartell összes tagjai részére egyöntetűleg szabályoztatnak²⁾. A szerződés rendesen írásbeli és csak ritkán, különösen egyszerűbb viszonyok szabályozásánál szóbeli. Szorosan körülírja és meghatároolja a kartell érvényének tartamát, azon magatartást, melyet a kartell tagjai követni tartoznak, vagyis a kartellszerződés által elérendő cél eszközeit, azon bíróságot, illetve választott bíróságot, melynek magukat alávetik és a biztosítékokat, melyek, hogyha a szerződésben kötelezett magatartás kikényszeríthető nem volna, a kartell tagjainak mégis eszközt nyujt tagjait a szerződés betartására kényszeríteni.

A szerződés tartama. A kartellszerződések rendesen egy vagy több évre illetve termelési időszakra (campagne) köttetnek és részletesen szabályoztatik a felmondás módja és ideje. Sokszor felbontó feltételképen mondatik ki, újabb versenyvállalatok keletkezése³⁾, a kartellszerződésnek egy vagy több tag általi kijátszása, új adótörvények vagy vámtarifák behozatala,⁴⁾ kartelltörvény létesítése,⁵⁾ melyek következtében a szerződés eo ipso felbomlik. Minél magasabb rendű valamely kartell, vagyis minél kifejlődöttebb és szélesebb szervezetel bir, annál hosszabb, minél kezdetlegesebb és a tagokat kevésbé

1) Csak a német nyerscukorgyárosok kartellje és a cukorfinomítók kartelljére kell rámutatunk.

2) Ez utóbbinak azonban nem szabad a kartell által fentartott szervnek lenni, mert különben már alkalmi egyesüléssel állunk szemben.

3) Így pl. az osztrák és magyar petróleumkartell felbontottnak tekintetik akkor, ha fennállásának tartama alatt 20 ezer hl.-nél többet előállító finomító keletkeznék.

4) Ennek következtében bomlottak fel az osztrák-magyar és német cukorkartellek eo ipso a brüsseli cukorkonferencia határozatai folytán.

5) Ilyen rendelkezést foglalnak pl. magukban a magyar szeszkartell egyezményei.

korlátozó a kartell, annál rövidebb időre szokott köttetni. Első pillanatra ez paradoxonnak látszik ugyan, mert hisz amazok sokkal nagyobb áldozatot és önkorlátozást kívánnak meg, ez azonban onnan magyarázható, hogy a magasabb szervezetű kartellek rendszeren nagyobb multra tekintenek vissza és így a bizalom egymás iránt, magában a kartellszerződésben és a kartellszerződés szükségességében sokkal nagyobb azon kartelleknél, melyek csak az árakra vagy eladási feltételekre vonatkoznak és sokszor nem egyebek, mint egy muló gazdasági pangás eredményei.

A kartellszerződés tartalma, mint minden szerződésé, vonatkozhatik valaminek a megtevésére vagy abbanhagyására, még pedig ezen kötelezettségek kiterjedhetnek a kartelltagok összes forgalmi ügyleteire, melyeknek formája, kiterjedése és tartalma a kartell szerződés által eleve már meghatároztatik és így 1—1 kartellszerződés következményekép egész birodalmak iparágainak forgalmi ügyletei egy schéma szerint köttetnek. A szerződés tartalma különben felöleli mindazt, a mit a kartellek szervezetének nevezünk és a mi az egyes kartelleknek megadja a közgazdasági fontosságát. A legnagyobb megkööttséget statuálják az u. n. exclusiv szerződések, melyekben két vagy több személy kölcsönösen kötelezi magát kizárólag egymástól venni, illetve egymásnak eladni.

A kartell élén állhat egy választmány, melynek határozatai kötelezők a kartell tagjaira nézve. A kisebb számú tagokkal bíró kartelleknél rendszeren minden egyes határozathoz az összes tagok hozzájárulása szükséges. A leggyakoribb a kettőnek a kombinációja, a mennyiben a gyors elhatározást igénylő vagy kevésbé fontos ügyekben a választmány, fontosabb ügyekben a tagok összessége dönt. Létezhetnek azonkívül még egyéb specialis bizottságok, felügyelő szervek és berendezések, melyekről a kartell gazdasági szervezetének tárgyalásánál lesz szó.¹⁾

A legtöbb kartell-szerződés a kartellből eredő ellentétek, interpretationális különbségek és viszályok elintézésére gyakran saját kebelében szokott egy szervet alkotni és pedig vagy egy külön választott bíróságot, vagy pedig a választmányra bizza ezen vitás kérdések eldöntését. Némely nagyobb kartellben így pl. a rajna-west-

¹⁾ Jól mondja Pohle i. m. 55. l. »Die Verfassung vieler Kartelle kann an Complicirtheit mit der Constitution vieler Staaten wetteifern.«

fálicai szén-syndikátusban és több más nagyobb német kartellben egy elsőfoku és egy felebbezési választott bíróság létezik, mely végső fokban ítélkezik azon ezer és ezer forgalmi ügyletből eredhető vitás kérdésekben, a melyek ilyen óriási kartellen belül felmerülhetnek.

Igen gyakori a tőzsdebíróóság kikötése is, különösen Ausztriában és Magyarországon, a mi utját vágja annak a lehetőségnek, hogy a polgári bíróság bármi okból a kartellszerződést esetleg érvénytelennek jelentse ki. A tőzsdebíróóság vagy választott bíróság kikötése ilyképen minden magánjogi törvényes rendszabályt a kartellekkel szemben illuzoriussá tesz, kivéve azon államokban, mint pl. Ausztriában, a melyekben a tőzsdebíróóság ítélete hatálytalan, olyan esetekben, a midőn ezen ítélet kényszerítő jogszabályt sért.¹⁾

A kartellszerződés betartásának biztosítékaul kötbért szoktak kikötni, óvadékokat pénzben, értékpapirokban vagy biankó váltókban letéteményezni és pontosan meghatározni, hogy mely esetekben és ki által érvényesíthetők ezen óvadékok.

Az olyan államokban, a melyekben a kartellszerződés elismerésben részesül, az általános magánjogi elvek értelmében a kartell, ha kötbér kikötve nincs is, követelheti a szerződés megszegéséből létrejött kárát, sőt kötbér kikötése esetében követelhető ezen kötbért felülmuló kár megtérítése is.

A kartellszerződés betartásának biztosítására a szerződő felek gyakran átveszik egymás részvényeinek egy bizonyos részét, mi által ki van zárva az, hogy egymás ellen aggressive fellépjenek, mert hisz közös érdekeik a vállalatok prosperitása és egyszersmind a társulatok vezetésében szerepet játszanak.²⁾ Ugyancsak a kartellszer-

1) L. Reichs-Civilprocessordnung 595–598. §§. és azonkívül Einführungsgesetz zur Civilprocessordnung XXIII. §., mely a kartellszerződésben választott bíróság kikötését érvénytelennek tekinti.

2) Az 1904. év folyamán alakult Austro-Americana hajóstársaság 16¹/₃ millió koronát kitevő alaptőkéjéből a »Hamburg—Amerikalinie« és »Norddeutscher Lloyd« 6 millió koronányi részvényt vettek át; az Austro-Americana tudvalevőleg az összes triesti hajóstársaságok megvételével az osztrák-amerikai hajózási összeköttetést monopolizálja és jónak látta a Morgan-féle hajóstrusttal és a német hajózási kartellel egyezsége jutni, melynek biztosítására szerezték meg a német társulatok e társulat részvénytőkéjének oly jelentékeny részét.

zödés biztosítására és a szerződés anyagi céljainak minél tökéle-
sebb megvalósítására a szerződést kötő felek egyike vagy másika
kötelezi magát nyereségeinek egy bizonyos százalékot felülmuló
részét egy másik társaságnak kiadni, ez viszont garantálja azt, hogy,
azon esetben, ha a társaság osztalékai egy bizonyos százalékon alul
maradnak, azt egy bizonyos százalék erejéig ki fogja egészíteni. Az
egyik társaságnak tehát nem nagy érdeke, hogy egy bizonyos nyere-
ségnél nagyobb nyereségeket realizáljon, mert hiszen a fölös össze-
get ugyis ki kell szolgáltatnia, viszont a másik társaságnak nem
érdeke aggressive fellépni, mert hiszen akkor neki kell a verseny-
vállalat nyereségeit a megállapított osztalék színvonaláig kiegészíteni.¹⁾

A kartellszerződésekben a bojkottal való fenyegetés is előfor-
dul, mint a szerződés fentartásának egyik biztosítéka. Ennek értel-
mében a kartell tagjai a szerződésszegővel mindennemű üzleti ösz-
szeköttetést, akár mint vevők, akár mint eladók megszakítanak, a
fogyasztókat pedig és a kereskedőket annak fenyegetésével tiltják
el a szerződésszegőnél való vételtől, hogy a kartelltől egyáltalában
nem, vagy csak jelentékenyen! drágább áron kap árut, a nyers-
termékek és félgyártmányok előállítóit pedig azzal, hogy a kartell
tőlük semmit sem fog vásárolni, ha a szerződésszegővel az üzleti
összeköttetést fentartja. Minthogy a kartell a fogyasztás 70—80-^o/_o-át
szokta rendszeren képviselni, a félgyártmányok előállítói aligha fog-
nak merészkedni a kartellel, valamely jelentéktelen fogyasztó ked-
véért szembeszállni, és így az illető félgyártmányokat egyáltalában
nem, vagy sokkal drágábban fog kaphatni.

A bojkott azonban nemcsak a szerződésszegő ellen, hanem
az outsidersek ellen egyáltalában irányulhat, hogy őket a félgyárt-
mányok beszerezhetésétől elvágják, másrészt, hogy a kereskedőket
tőlük elvonják és így üzletük folytatását nekik lehetetlenné tegyék.

Irányulhat továbbá a félgyártmányok előállítói és a kereske-
dők ellen is, kik nem hajlandók a kartellel exclusivszerződésbe
lépni és a kartellen kívül állóknak eladnak, illetve tőlük vesznek.²⁾

¹⁾ Ilyenmű szerződés létezik a Hamburg-Amerika-Linie és Nord-
deutscher Lloyd egyrészt, és az International Mercantile Marine Com-
pany között másrészt.

²⁾ Híres volt a saint-galleni és vorarlbergi himző- és csipkegyárak
syndikátusának bojkottja 1887-ben, mely eleinte az outsiders ellen
irányult. A syndikátus indexre tette 20 kívül álló gyárnak a nevét és egy

Ezek képezik csaknem az összes kartellszerződéseknek az alapvonásait. Azon szerződések mellett, a melyek kizárólag a kartellben levő tagok között jönnek létre, ismerünk olyan kartellszerződéseket is, a melyek abban a formában jönnek létre, hogy kartell összes tagjai egy harmadik,³ személylyel meghatalmazási szerződést kötnek, melyben reáruhazzák összes áruiknak eladását, továbbá bizományi szerződéseket ugyancsak ezen célra és egyenlő tartalmu adás-vételi szerződéseket a kartell tagjai és egy harmadik személy között, avagy végre egy általuk alkotott harmadik személylyel szemben, mely nem képez elárusító állomást,¹⁾ egyenként kötelezik magukat valaminek megtevésére, vagy abbahagyására és így e szerződés jó részben helyettesíti a kartellszerződést²⁾ és az eladási feltételek a minimálárak meghatározásának módja benne van ezen harmadik személy és kartelltagok közötti szerződésben. A szerződések szövege mindenütt egyenlő, csak a mennyiségek feltüntetése eltérő.

A kartellszerződések, a mennyiben bármilyen célra közös szerveket tartanak fenn, a magy. kereskedelmi törv. 62. §§-ai alá eső alkalmi egyesületet képezhetnek, mert ezen szervek fentartásakor közös haszonra, illetve veszteségre dolgoznak és az egyesülés tárgyát kereskedelmi ügylet képezi.

A kartellszerződés célja továbbá lehet egy betéti, vagy közkereseti társaság alkotása, melynek tagjai a kartell összes tagjai és a hol a társasági szerződés foglalja magában a kartellszerződést.³⁾

körözünyben megtiltotta az összes kisegítő iparágakbeli gyárosoknak, u. m. a fehéritőknek, kikészítőknak, vegyipari ágaknak az üzleti összekötés megszakításának terhe alatt, hogy bármely szolgálatokat a megjelölt gyárak részére teljesítsenek; ez és 1890-ben 30 gyárral szemben folytatott hasonló eljárás teljes sikerrel járt. Ellenben néhány szerződésszegőnek bojkottálása, néhány évvel ezután a kartell teljes felbomlásához vezetett.

Hasonló kísérletet tett a német szappangyárosok kartellje, mely a kívülállóknak az olaj, szóda, stb. bevásárlását akarta lehetetlenné tenni.

¹⁾ Részvénytársaság, szövetkezet, közkereseti társaság, társaság korlátolt felelősséggel.

²⁾ Erre példa a német nyerscukorgyárosok és cukorfinomítók kartellje l. XXIV. fej.

³⁾ Ilyen pl. nálunk a jutakartell, melynek elárusító hivatala »Egyesült jutagyárak, Első osztrák jutafonó és szövőgyár, Magyar jutafonó- és szövőgyár és társai« cézzel, mint közkereseti társaság van bejegyezve.

Németországban számos kartell, így a nyerscukorgyárosok és cukorfinomítók kartellje, a rajna-westfáliai nyersvas-syndikátus stb. korlátolt felelősségű társaságot képez (Gesellschaft mit beschränkter Haftung), mely formát tudvalevőleg a mi kereskedelmi jogunk nem ismeri; előnye a részvénytársasággal szemben abban fekszik, hogy reá nézve a nyilvánosság szabályai nem állanak.

A részvénytársasági forma is igen gyakori; az ilyen részvénytársaságok alapszabályai és szervezete természetesen szintén a kereskedelmi jog szabályait követik és külsőleg miben sem különböznek más részvénytársaságoktól.¹⁾ Jellemzőbb vonását csupán azon óvintézkedések képezik, melyek a részvények átruházhatásának módját szorosán körülírják, minthogy fontos érdek az, hogy a részvények a kartell tagjainak kezei között maradjanak. A legszebb és legtipikusabb példája a részvénytársaság formájában létrejött kartellnek a rajna-westfáliai szénsyndikátus, melynek szervezetét azután számos más kartell is utánozta. Ott, a hol a részvénytársaság semmi egyéb, mint egy eladási hivatal, mely a kartell vezetőségének utasításai szerint végzi működését, a részvénytársaság és egyáltalában az ily célra használt testületek csak egy kisegítő szervet képeznek és mint ilyenek semminemű önállósággal nem bírnak és nagy szerepet nem játszanak. Ellenben ott, a hol a hatáskörök megoszlanak, a testület vezetősége és kartell választmánya között és a testület igazgatósága bizonyos működéseket (pl. az eladásra kerülő mennyiségek nagyságát ő határozza meg, az átvételi és eladási árakat ő állapítja meg) egészen önállóan végez, másokat a választmánynyal egyetértőleg, tulajdonképen a részvénytársaság irányítja a piacot és vezeti a kartellt, miért is a tagok részvénytulajdonának nagysága pontosan körül van írva.

A szövetkezeti forma is igen gyakori, ilyen volt pl. a Ropa, az osztrák-magyar cukorgyárosok szövetkezete Bécsben (1897).

Érdekes példája a közkereseti társaság formájában létrejött kartelleknek a brünni téglakartell l. Schriften des Ver. f. Socialp. Bd LXL. l. 425.) melynek társasági szerződésében azon tipikus kitétel foglaltatik: »Da die Herren Gesellschafter ausschliesslich ihre Mühe vereinigen, ist ein Grundkapital zum gesellschaftlichen Betriebe nicht erforderlich und auch nicht vorhanden.«

¹⁾ L. erről Grunzel i. m. 83. lap. Nálunk részvénytársasági formát öltött többek között a budapesti téglakartell, a Petrolea stb.

A fejlődés kezdetén álló kartellek gyakran egy-egy iparág egyesületeiből fejlődnek ki és maga az egyesület képezi tulajdonképpen a kartellt, ennek igazgatósága, illetve közgyűlése dönt a kartell legfontosabb ténykedéseiben. Az egyesület tagjai ilyenkor különböző óvadékok nyújtása által teszik magukra nézve kötelezővé az egyesület igazgatóságának vagy közgyűlésének határozatait. Gyakran azonban nincsen semminemű biztosíték és a kereskedelmi tisztesség követelményét képezi pl. az egyesület által megállapított napi árakon alul el nem adni.

Mindezen testületek keletkezését rendszeresen megelőzi egy részletes szerződés, mely a kartell tagjainak viszonyát a testülethez pontosan szabályozza. Olyan kartelleket, a melyek megelőző szerződés nélkül tisztán testületi formában jöttek volna létre, nehezen lehet elképzelni és bármily nagy szerepe legyen is a testületnek, a fősúly mindenkor a kartell tagjainak közgyűlésnél marad, mert hiszen ez fog intézkedni a testületek sorsát illetőleg is és a testület a kartellnek mintegy csak külső megjelenése.

Számos kartell közönséges társaságot alkot a polgári jog értelmében; mihelyt t. i. a kartell-szerződésben egy közös cél van megjelölve és a társaság ügyvitelét illetőleg intézkedés történt, társasággal állunk szemben még azon esetben is, ha nincsen semmi anyagi hozzájárulás, minthogy a hozzájárulás személyes szolgáltatokban is állhat.¹⁾

Van azonban számos kartell, melyek sem szerződési, sem testületi jelleggel nem bírnak, a melyek semminemű jogi garantiákkal felruházva nincsenek és pusztán a tagok adott szavának megtartásán alapulnak. Az angol és amerikai pool-ok tulnyomólag ezen kategóriába tartoznak.²⁾ Az alliance-ok híres szervezőjének E. J. Smith³⁾ ismételt panaszai, hogy az angol és amerikai pool-ok csak azoknak használtak, kik becsületérzessel nem bírnak és szavukat minduntalan megszegik, arra vezethetők vissza, hogy az angol és amerikai pool-ok nagyrészt csak a becsületszón alapulnak. Kérdés, vajjon ezen megállapodásokat, a melyek semminemű külső jogi

¹⁾ Lásd: Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezete 1698. §.

²⁾ Lásd: G. De Leener Les Syndicats Industriels en Belgique 109. lap, azt mondja a pool-okról: »Il diffère du cartel par son caractère d'organisation libre, ne comportant ni convention, ni sanction.«

³⁾ Lásd: The New Trade Combinations Movement, London 1899.

formában nem jelennek meg, kartelleknek nevezhetjük-e? Ennek eldöntésénél zavarólag hat, hogy az ilyen megállapodások jogi hatással nem bírnak és állandóságra nem számíthatnak. Ám, ha egy gazdasági jelenség fogalma alá kívánunk valamit hozni, azt kell néznünk, vajjon ugyanazon jelenség ugyanazon hatásokat és ugyanazon gazdasági elváltozásokat hozza-e létre, habár más formában is jelenik meg? Minthogy a pusztán becsületszóra alapított kartellszerű megállapítások az áralakulást, termelési viszonyokat stb. illetőleg ugyanazon hatásokat eredményezhetik, mint a szerződészerű, vagy testületi kartellek s minthogy nem annyira a jogi garancia, mint inkább az üzleti tisztesség és kölcsönös bizalom képezik a kartell fennállhatásának alapfeltételét, ezeket is a kartellek közé kell sorozzuk és igen jól el lehet képzelni, hogy néhány nagyobb cég, egy ilyen kölcsönös, csupán egymás ígéretére támaszkodó megállapodása tartósabb, keresztülvitelére egyöntetűbb lehessen, mint a fentebb említettek.

Látjuk tehát, hogy vannak kartellek, melyek jogi formában és vannak kartellek, melyek semminemű külső formában sem jelennek meg s létezésük csakis bizonyos gazdasági hatásokon észlelhető, illetőleg gyanítható. A kartell külső formájának megjelölésére, tehát jogi fogalom nem alkalmazható, hanem a legtöbb író mintájára, csupán egy gazdasági képletről vehető a megjelölés és a kartellek egy bizonyos célra való szövetkezésnek nevezhetők.¹⁾

A szövetkezés azonban a kartell-fogalom pontos meghatározása céljából közelebbi megjelölésre szorul. Hogy a vállalkozók szövetkezéséről, mint kartellról beszélhessünk, ehhez még a következő kellékek tartoznak: 1. A szövetkezés önkéntessége. 2. A szö-

¹⁾ Nem helyes tehát, mint azt Ráth i. m. 8. lap és mások teszik, a kartelleket egyszerűen szerződéseknek minősíteni, mert hiszen vannak kartellek, melyek a testület formájában jelennek meg, mások pedig egyáltalában nem bírnak jogi sankcióval. Helytelen az is, ha a német Vereinigung mintájára a kartelleket egyesülésnek neveznök, mert ez utóbbinál igen könnyű volna az összetévesztés a fuzióval, melynek fogalma a kartell fogalmával homlokegyenest ellenkező. Igen praegnánsan szól a Code Penál 419. §., midőn »Koalition des detenteurs«-ról beszél és a német írók is használják a Koalition szót Vereinigung helyett, így pl. Brentano, ki szerint a kartellnek »Coalitionen von Producenten zur Hochhaltung des Preises ihrer Producte« Mittheilungen der Gesellschaft österr. Volkswirthe Jahrg. 1888/89 S. 78.

vetkezők egymástól való önállósága és 3. A szövetkezők kilétének körülhatárolása.

A szövetkezésnek egyik külső követelménye, hogy önkéntes legyen, vagyis, hogy a kartellszerződés megkötése, vagy a testületbe való belépés jogszabályon ne alapuljon. Csakis a czéhekre kell gondolnunk, melyek bizonyos tekintetben ugyanazon szolgálatokat teljesítették, mint ma a kartellek, hogy az önkéntesség fogalmának fontosságát felfogjuk. A kartellek a legteljesebb gazdasági és szerződési szabadság eredményei és csakis e gazdasági rendszerben teljesítenek hivatást. Találkozunk azonban olyan kísérletekkel, a melyek a kartell-alkotást kötelezővé akarták tenni, ilyenek a Ledebur osztr. miniszter és a vele rokon Kanitz-féle javaslat a német parlamentben, melyeknek célja volt a mezőgazdákat az árak szabályozása céljából kényszer-szövetkezetekbe, a kartell módjára tömöríteni.

Az orosz kormány kényszerítő beavatkozása után jött létre a kaukázusi petroleumfinomítók kartellje, midőn ezek egymás között megegyezni nem tudtak és félni lehetett, hogy az amerikai verseny valamennyit tönkre teszi. Ugyancsak állami vezetés alatt áll az orosz czukorkartell, az ugynevezett Normirowka, a melynek kifejezett célja magas védvámok és a kartell segítségével minél nagyobb kivitelt létesíteni. A belföldi czukorárakat a pénzügyminiszter határozza meg és a belföldön eladható contingens nagysága az össztermelés nagyságától függ. Minél többet exportál tehát valamely vállalat, annál nagyobb a részesedése, a belföldi magas árakon eladható mennyiségben, minthogy össztermelése sokkal nagyobb, a magas belföldi árak tehát mintegy kiviteli prémiumot képeznek.¹⁾ Valamint ezen állami árszabás az áraknak és a termelésnek mesterséges szabályozását célozza és ezáltal a kartellt bizonyos tekintetben fölöslegessé teszi, épp úgy az állami kontingentálás is ugyanazon eredményekkel szokott járni, mint a kartell és ugyanazon célra szolgál, t. i. a kiméletlen verseny megszüntetésével oly árakat elérni, a melyek mellett még a legkedvezőtlenebb viszonyok között termelő is fennállhat.

---

¹⁾ Lásd : Grunzel, System der Handelspolitik, Leipzig 1901. Seite 524 és Feltz, Les syndicats et en particulier la Normirowka. Paris (Sucrière indigène et coloniale).

A vállalkozóknak egymástól való függetlensége és önállósága különbözteti meg a kartellt a trustoktól. Az önállóság ismerve a kartellek és trustok történetében nagy szerepet játszott. Az amerikai pool-ok lényegükben nem voltak egyebek kartelleknél és ezen pool-oknak, melyek több önálló vállalat egyezményeit képezték, eltöltése után lépett fel a trust, melynek formájában a nagy tőke monopolisálási vágyainak nyugodt kielégítését remélte. Az amerikai nép és jogszolgáltatás tultette azonban magát a jogi formalizmuson és tudjuk, hogy a trustok épp oly támadásoknak és üldözéseknek vannak kitéve, mint a pool-ok és a bíróságok a trustokat, mint érvényteleneket és államelleneseket nem egyszer osztatták fel. Európa ellenben a jogi formalizmust továbbra is fentartotta és ennek folytán a kartellek további fennállhatását nem akadályozta; így pl. a Code penale 419. §-ban levő azon kitélt, »par reunion ou coalition entre les principaux detenteurs de la même marchandise ou denrée« mely büntetéssel sújtja az illetén monopolisálását valamely árunak, a francia jogszolgáltatás állandóan ugy magyarázta, hogy büntetendő cselekmény csak akkor forog fenn, ha önálló vállalatok kötnek egymással kartellszerű egyezményt, ellenben, ha egy nagy társaság vagy trust monopolisálja a piacot, a a 419. §. alkalmazást nem nyer.¹⁾ A kontinensen tett eddigi törvényhozási kísérletek és javaslatok is, csak a kartellek ellen irányultak és ugy látszik, hogy az európai törvényhozás még csak abban a stadiumban van, a melyben az amerikai törvényhozás a trustok keletkezése előtt volt. Természetes, hogy több önálló vállalat kereskedelmi üzletvezetésének a kartellekben való egyesítése, igen közel hozza egymáshoz az eddigi önálló vállalatokat és felébreszti azon hajlandóságot, hogy technikailag is egyesüljenek és így az egyes vállalatok önállósága talán csak ideiglenesnek mondható, minthogy kétségtelen, hogy az egyes vállalatok technikai egyesítése még nagyobb előnyöket biztosít a vállalkozóknak, mint pusztán az áruk eladásának egységesítése.

Egyike a legnehezebb kérdéseknek, hogy a gazdasági egységek mely osztályának szövetezéseit nevezzük kartelleknek? A vélemények e tekintetben igen eltérők, a szerint, a hogy a gazdasági egységek szövetezésének különböző köreit vonják a kartell fogalma

¹⁾ L. XX. fejezet.

alá. Annyi világos, hogy minden gazdasági szövetkezést kartellnek nevezni nem lehet, mert hiszen a gazdasági cooperatiók száma és minősége végtelen, kezdve a család tagjainak közös termelésre való szövetkezésétől a modern munkafelosztásban nyilvánuló szövetkezésig.

A szövetkezések ezen végtelen tömegéből, a melyeknek külső formája a kartellek előbb felsorolt megjelenési formáival nagyrészt megegyezik, a kartellek főleg céljuk és tagjaik más szövetkezésektől eltérő volta által tűnnek ki. Mily gazdasági egyedeknek szövetkezése és mily célú szövetkezése képez kartellt, ezek azon legfontosabb vonások, a melyek a kartell fogalmának meghatározásánál megvizsgálandók és a melyek a kartelleket egyéb gazdasági szövetkezésektől megkülönböztetik.

Azon kérdést illetőleg, hogy kiknek szövetkezései képeznek kartellt, az irodalomban három különböző felfogást lehet találni. 1. Vannak, a kik csak a termelők szövetkezését nevezik kartellnek.¹⁾ 2. Egy másik felfogás a vállalkozók szövetkezéseit nevezik kartelleknek.²⁾ 3. A harmadik felfogás³⁾ gazdasági alanyok⁴⁾ szövetkezését nevezi kartelleknek, tehát a munkások, a kisiparosok szövetkezéseit is.

Az első elhatárolás azért nem helyes, mert kizárja annak lehetőségét, hogy kereskedők, közlekedési vállalatok, bankok, biztosító társulatok szövetkezései kartelleknek legyenek tekinthetők, már pedig ezeknek a kartellje ugyanazon hatásokat idézheti elő a gazdasági helyzetben, mint akár a termelők kartellje.

A munkásszövetségek is, a melyeket Pohle⁵⁾ kartelleknek nevez, bizonyos célra való szövetkezést képeznek.⁶⁾ Semmi értelme

¹⁾ Bretano, Mittheilungen der Gesellschaft österr. Volkswirthe 1888—1889. I. 78.

²⁾ Kleinwaechter, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Bücher, Schriften LXI. I. 145. Philippovich, Grundriss der Pol. Oekonomie 1893. 145. I. Liefmann i. m. 17. I. Földes, Társad. gazdaságtan I. 214. I. Ráth, Emlékirat 8. oldal.

³⁾ Pohle i. m. 11. I.

⁴⁾ Wirtschaftssubjecte.

⁵⁾ I. m. 12. old.

⁶⁾ »A munkások szakegyletei, egymond Pohle i. m. 12. old., legfőbb pontokban ugyanazon alapelveken épülnek fel, mint a gyárosok kartelljei. Mindkettő azt a politikát folytatja, hogy a kínálat megszorítása és bizonyos minimálárak fentartása által a piacot uralja.«

sem volna azonban két jelenséget ugyanazon fogalom alá vonni, a melyek sem keletkezésükben, sem külső formájukban, sem hatásaikban közösséget fel nem mutatnak, csupán abban az egy pontban egyeznek meg, hogy mind a kettő szövetkezést képez; ám hiszen az ember gazdasági működése és harcza mindig a szövetkezés jegyében állott és ezeken a szövetkezéseken belül igen nagy különbségek lehetségesek, a melyeknek az elhatárolása éppen a fogalommeghatározás feladata. A munkások coalitioi és a kartellek között csak annyi hasonlatosság van, hogy mind a kettő szövetkezés, de keletkezésükben különböznek, mert a munkásszövetkezések az egyes munkásnak a vállalkozóval szemben való izolált helyzetének megszüntetése céljából keletkeztek, a munkásszövetkezések tisztán az egyesületi jog, a kartellek nagyrészt a polgári jog alapján állanak, a munkásszövetkezések hatásai csakis a munkáspiaczon mutatkoznak, a kartellek hatásai a természetben és áru piacdon.

A kisiparosok, így a mészárosok, pékek, asztalosok, stb. kartelljéről méltán lehet beszélni, a melyek ugyancsak a verseny megszüntetése és az árak emelése céljából keletkeztek. Főkülönbség a kartellekkel szemben az, hogy míg a kartellek a kapitalistikus gazdasági rendszer gyümölcsei, emezek a kapitalistikus termelési rendszerrel mi összefüggésben sincsenek, szabályozásuk problema tárgyát nem képezi, hatásaikban is lényegesen eltérnek, a mennyiben a mai közlekedési eszközök mellett kisiparosok monopoliumáról szó sem lehet. Hiszen éppen ez teszi a kartellek monopolistikus vonását, hogy a kartellben levők kizárólag rendelkeznek azon tőkék felett, melyek mellett a termelés egyedül lehetséges és termelékeny, a kisiparnál ellenben nem a tőke, hanem az egyéni munkaerő van tulsulyban.¹⁾

Nem marad tehát egyéb hátra, mint ama másik felfcúgáshoz csatlakozni, mely csakis a vállalkozók szövetkezéseit nevezi kartelleknek.

Természetes, hogy a vállalkozóknak nem minden szövetkezései képeznek kartellt, hanem eltekintve a céltól, mely a kartell-

---

¹⁾ Itt is lehet alkalmazni Bücher modását (lásd Schriften LXI. 146. lap): »In einer Zunft gilt jeder was er kann, im Kartell gilt jeder was er hat.«

fogalom legfontosabb alkatrésze, szükséges, hogy ezen vállalkozók ugyanazon üzleti vagy iparághoz tartozzanak. Ezalatt csak azt értjük, hogy ugyanazon cikk előállításával foglalkozzanak, mert számos esetben történik meg az, hogy ugyanazon vállalkozó minden cikkre vonatkozólag, melyet előállít, más és más kartellhez és ennek folytán a kartellek egész sorához tartozhatik és így pl. van számos német vasmű, a mely egyszerre 15—18 kartellnek is tagja, természetesen különböző cikkekre vonatkozólag.¹⁾

A harmadik legfontosabb kérdés, melyre a fogalommeghatározás céljából felelni kell, a kartellek céljának kérdése. E kérdésre kétféleképp felelhetünk. A) Vagy megjelöljük azt a közelebbi célt, melynek létrehozását t. i. a termelés és piacz szabályozását a kartell feladatául tűzte ki, s a melynek elérésére egy bizonyos organizmust létesít. A legtöbb kartell magában a kartellszerződésben a termelés és piacz szabályozását, a tultermelés megakadályozását, a válságok elkerülését, az előállítási költségeknek megfelelő árak elérését stb. tüntetik fel a kartell céljául. Tipikus pl. a magyar vas-kartell egyezményének bevezető része, mely a következőket mondja: »Az egyezmény célja, a vasgyárak produktiójának a szükséglethez mért szabályozása, a tulproduktio és árharcz meggátlása, az idegen verseny legyőzése és az egyezményi tagok eddigi munkakörének és piaczának megvédése « B) Vagy pedig megjelölhetjük azt a távolabbi célt, a melyet a kartell ki nem fejez, s a melynek az előbbi tulajdonképpen szolgál, vagyis a legkisebb áldozattal, a lehető legnagyobb vállalkozó nyereséget biztosítani.²⁾ Azok, kik az előbbit jelölik meg a kartell céljául, azon hibába esnek, hogy tulajdonképpen csak eszközt jelöltek meg, és egy pillanatra úgy tüntetik fel a kartelleket, mintha a kartellek célja volna minden mellékgondolat nélkül a kapitalizmus hiányait orvosolni, a mitől a kartellek természetesen nagyon távol állanak, és bizonyos altruistikus színezetet nyerhetnének, melyre legkevésbé sem tartanak számot. Az utóbbiak ismét azon hibába esnek, hogy a kartell definitióját oly coefficienssel, mint jellemző vonással, látják el, a melylyel minden gazdasági szövetségzés bír és így a kartelleknek jellemző és megkülönböztető vonását nem képezheti. Mig tehát az első meg-

1) Lásd Verhandlungen über die Rheinisch-Westfälischen Roheisen-Syndicate am 30. Nov. und 1. Dec. 1903 in Berlin.

2) Mint Pohle, Bücher s mások teszik.

határozás nem fejezi ki a végcélzt, hanem csak a végcél eszközeit avagy ezen eszközök egyikét másikat,¹⁾ a második olyan célzt jelöl meg, mely minden gazdasági törekvéssel együtt jár, és így egy nemzetgazdasági definitioban pleonazmusra vezet. Leghelyesebbnek lát-szik tehát mindkét kitéltt egyesíteni, mert az első nélkül a célz-meghatározás nagyon hiányos, az utóbbi nélkül pedig tulságosan tágkörű.

Vannak, a kik a kartellek definitiójához a célzjelölésben annak kiemelését tartják szükségesnek, hogy a kartelleknek célzja a piacz monopolizálása.²⁾ Azon pszichologiai folyamatban, a mely a vállalkozókat egy kartell létrehozása közben kísérte, a monopoliumra való vágy kétségtelenül helyet foglalt, sőt talán, mint a vállalkozók összességének végcélzja; azt sem lehet ellenvetni a monopolizálási célznak a kartell fogalmába való felvétele ellen, mint Grunzel³⁾ teszi, hogy a kartellek tulnyomó részének sohasem sikerült egy iparág összes vállalatait egyesíteni, s így tényleges monopoliumra szert tenni, mert hiszen azért végső célzképpen a monopolizálási vágy még mindig fennállbat, hanem főleg azt, hogy hiszen a monopolium csak a termelés és piacz szabályozásának és a lehető legnagyobb haszon biztosításának eszköze és ha egy kartellelles törvényhozás a monopoliumot vagy tulnyomó hatalommal bíró kartelleket egy reájuk nézve hátrányos bánásmódnak vetné alá, a mint ez a közeljövöben kizárva nincsen, ugy a kartellek, ha módjukban állana is, bizonyára nem törekednének a monopoliumra, de ennek daczára a termelés és piacz szabályozását, mint a vállalkozó nyereség módját szem előtt tartanak. A monopolium is tulajdonképen semmi egyéb, mint a termelés és piacz szabályozásának egyik, talán legerősebb eszköze és így ezen tágabb fogalomban elvész. A kartell definitiója tehát a következő alkatrészekből fog állani, 1. szövetekezés, 2. a szövetekezés önkényessége, 3. a szövetekezők vállalkozói minősége, 4. a vállalkozók egymástól való függetlensége, 5. a szövetekezés célzjaképpen

¹⁾ Pl. az árharcz megszüntetése stb.

²⁾ Így pl. Pohle és Bücher. Itt csak kizárólag azokról szönlünk, kiknek definitiójában a monopolium előfordul, nem pedig azokról, kik egyáltalán a kartelleknek monopolistikus célzlatokat tulajdonítanak, mert ebben csaknem minden író egyetért.

³⁾ I. m. 11. old.

a termelés és piac szabályozása által lehető legnagyobb nyereség elérésének célzata.

¹⁾ Itt idézzük a legfontosabb írók definióit: Kleinwächter: *Über-einkommen der Produzenten, und zwar der Unternehmer der nämlichen Branche, deren Zweck dahin geht, die schrankenlose Konkurrenz der Unternehmer untereinander einigermassen zu beseitigen und die Production mehr oder weniger derart zu regeln, dass dieselbe wenigstens annähernd dem Bedarfe angepasst werde* (Friedr. Kleinwächter, *Die Kartelle*. Innsbruck 1883. L. 126.)

Brentano: *»Koalitionen von Producenten zur Hochhaltung des Preises ihrer Producte.«* (Mittheilungen der Gesellschaft österr. Volkswirte Jahrg. 1888/89. L. 78.)

Bücher: *»Jede vertragsmässige Vereinigung von selbständigen Unternehmungen . . . ., welche den Zweck verfolgt, durch dauernde monopolistische Beherrschung des Marktes den höchstmöglichen Kapitalprofit zu erzielen. Schriften des Vereins für Socialpolitik, Bd. LXI. L. 145. 1895.)*

Philippovich: *»Vereinigung von Unternehmern zum Zwecke gemeinsamer Regelung der Production und des Absatzes entweder in einzelnen Teilen oder in vollständiger gemeinschaftlicher Verbindung.«* (Eugen von Philippovich, *Grundriss der politischen Oekonomie*. Freiburg 1893. L. 145.)

Liefmann: *»Vereinigungen von Unternehmern, welche die wirtschaftliche Tätigkeit ihrer Mitglieder, die im übrigen selbständig bleiben, in einem bestimmten Punkte regelt und durch eine gegenseitige Verpflichtung aller Beteiligten, den gemeinsamen Abmachungen gemäss zu handeln, zu stande kommt.* (Liefmann, *Die Unternehmerverbände*. Freiburg 1897, lap 17.)

Pohle: *Die auf dem Wege des freien Vertrags entstandenen Vereinigungen von Wirtschaftssubjekten gleicher oder verwandter Berufe . . ., welche in einer auf dem System der freien Konkurrenz beruhenden Volkswirtschaft durch die aus der Einschränkung des freien Wettbewerbes unter den Beteiligten hervorgehende monopolistische Beeinflussung der Marktverhältnisse den grösstmöglichen Vortheil für ihre Mitglieder zu erreichen suchen.* (Pohle, *Die Kartelle der gewerblichen Unternehmer*, Leipzig 1898. lap 11.)

Kleinwächter: *Verbände von Unternehmern derselben Branche, deren Zweck dahin geht, durch ein gewisses solidarisches Vorgehen der Genossen die gegenseitige Konkurrenz einzudämmen oder gänzlich ausschliessen, um auf diese Weise die wirtschaftliche Lage der betreffenden Unternehmer, bezw. der betreffenden Geschäftsbranche günstiger zu gestalten.* (L. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, zweite Auflage. Jena, 1900. Bd. V. 39. old.)

Osztrák törvényjavaslat 1897. . . . . Wenn sich selbständige Un-

A kartell e szerint több egymástól független vállalkozó önkéntes szövetkezése a lehető legnagyobb vállalkozói nyereségnek a termelés és piac szabályozása által való elérése céljából.¹⁾

VI.

Mielőtt a kartellekről a trustok fogalmának meghatározására átmennénk, néhány alakulattal kell foglalkoznunk, a melyek a kartellek és trustok között állanak és sok tekintetben hasonlatosságot mutatnak velök; így a vállalkozók szakegyeleteivel, a munkások és vállalkozók allianceival, a ringekkel és cornerekkel, a fusiókkal, továbbá bizonyos trustszerű alakulatokkal, mint a minők a con-

ternehmer zu dem Zwecke (verbinden), um durch solidarisches Vorgehen, insbesondere durch einverständliche Beschränkung oder Beseitigung des freien Wettwerbes auf die Produktions-, Preis- oder Absatzverhältnisse (einer Ware) einzuwirken.

Voelker: Unter Kartellen, Syndikaten und Konventionen versteht die Behörde alle Vereinigungen von selbständigen Unternehmen, welche den Zweck verfolgen, auf Grundlage eines privatwirtschaftlichen Vertrages eine Einwirkung auf die Preise der von ihnen hergestellten oder vertriebenen Erzeugnisse auszuüben.« (Kontradiktorische Verhandlungen über das Kartellwesen, I. 16. lap.)

Grunzel: Ein Kartell ist eine auf dem Wege freien Übereinkommens geschaffene Vereinigung von selbständigen Unternehmungen mit gleicher Interessengemeinschaft zum Zwecke gemeinsamer Regelung der Produktion und des Absatzes. (Über Kartelle. 12. I. Leipzig 1902.)

Földes: A kartellek egyezmények bizonyos üzleti ág vállalatai között, melyeknek célja a vállalkozók egymás ellen folytatott veszedelmes versenyének megszorítása, a termelésnek bizonyos elvek szerinti szabályozása és főleg előnyösebb áralakulás előidézése. (Társadalmi gazdaságtan. Budapest 1898. I. 214. old.)

Ráth: Kartell egy-egy termelési szak vállalkozóinak oly szerződésai, melyek a verseny mérséklésére vagy teljes kizárására irányulnak.« (Emlékirat 8. old.)

Schmoller: Wir verstehen unter den heutigen Kartellen die durch besonders auf bestimmte Zeit geschlossene Verträge zwischen einer grossen Zahl von gleichartigen Unternehmungen hergestellten Verbände.« (Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftlehre. Leipzig 1900. I. 450. lap.)

Mandello: Kartellek az olyan alakzatok, hol a vállalkozók együttes eljárása határozott alakban történik és azzal a czállal, hogy az áralakulásra befolyást gyakoroljon. (I. m. 27. I.)

cern, a trust company, az investment trust, omniumok és a financialtrustok.

Ezek szintén a nagy tőke nagyszabású vállalatait képezik és sokszor ugyanazon célokkal bírnak, mint a trustök és kartellek. Bizonyos nagy gazdasági erők nem egy vagy két, hanem sok mindenféle szervezet formájában küzdenek az érvényesülésért és a kartellek és trustok óriási szervezetei a hasonló szervezetek egész tömegéből emelkedtek ki, melyeknek combinatioit és magasabb formáját képezik csupán. Azért is fontos ezeknek ismerete, mert a kartellek és trustok törvényhozási szabályozásánál ezen alakulatokat sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A vállalkozók szakegyletei a kartelleknek és trustöknek előkészítő iskoláját képezik. Az is megtörténik, hogy a kartellek néha a vállalkozók szakegyleteinek kebelében állanak fenn és igen gyakran, ha nem is kartellszerűleg, de közös megegyezés alapján határozzák meg az árakat. Nagyrészt azonban nem ez a céljuk, hanem bizonyos közös érdekű kérdések megbeszélése, véleményezések és representatiók stb. Ezen egyesületek körében szoktak létrejönni azon mozgalmak és történnek azon előzetes tárgyalások, melyek azután a kartell megalakításához vezetnek.

Némely, különösen francia írók¹⁾ rendszeres műveikben külön fejezeteket szentelnek az u. n. pool-oknak és a kartellektől megkülönböztetőleg tárgyalják. E pool elnevezés az Unióban onnan származott, hogy a vasutársaságok az emésztő verseny elkerülése céljából egyezményeket kötöttek, melyek értelmében a személy- és áruforgalmat kontingentálták. Az egyes vonalak ezentul is szabadon eszközölhettek kontingensükön felül szállításokat, azonban a kontingensüket túlhaladó szállítások után járó összegeket egy közös pénztárba (pool) kellett elhelyezniök és az így bejött összeg azután a szerződő felek között az egyezményben megállapított feltételek szerint osztatott el. A poolnak ezen eredeti formája is már miben sem különbözik a kontingentálási kartelltől. Eleinte csak a vasutaknál divó ezen formát a nagyiparba átvették és a vállalkozók mindennemű megegyezéseit pool-oknak nevezték. A pool-ok azonban, mint az említett példa is mutatja, lényegökben miben sem külön-

¹⁾ L. Colliez i. m. 146., 161. Duchaine i. m. 200., 205. De Leener i. m. 109., 121. de Rousier.

bőznek a német kartellektől, mit legjobban bizonyítanak mindazon példák, melyeket a pool szervezeteire vonatkozólag Duchaine és Colliez felhoznak; ezekből kitűnik, hogy a pool-ok rendesen semmi egyebek, mint ár- vagy kontingentálási kartellek. »C'est le cartell american« mondja találóan Colliez.¹⁾ A különbség a kartellekkel szemben csak annyiban van, hogy a pool-ok nagyon ephemer tartamuak, mert céljuk különösen a nagyiparban nem annyira a termelés állandó szabályozása, mint a konjunkturák pillanatnyi kihasználása volt. De a pool-ok már azért sem bírhattak állandó existenciával, mert a felek folytonos szerződészegései ezt lehetlenné tették, az amerikai bíróságok pedig a Common Law alapján a szerződést, mint a mely uzsoraszerű kizsákmányolásra vezet, törvénytelennek jelentették ki és a jogvédelmet megtagadták (the court leaves parties, where they are) végül az Interstate Commerce Act (1887) a vasutak pooljait szigoruan megtiltotta. A poolok, melyek semmi egyebek sem voltak. mint egy mesterséges áremelés eszközei, a nélkül, hogy a közgazdaságnak, akár a termelés egyenletesebbé tétele, akár a gazdasági haladás előmozdítása utján szolgáltak volna, ma már csak történelmi jelentőségűek és részben a fentemlített körülmények, részben a folytonosan terjedő amalgamációk és trustalkotások a poolok jelentőségét az Únióban teljesen megszüntették, úgy hogy ma már a ritkaságok közé tartoznak. Hatásuk mindenképen csak káros volt, mert az árakat gyakran csak néhány hónapi fennállásuk alatt háromszorosára kergették fel, hogy hirtelen felbomlásuk után eredeti színvonaluk alá essenek és ezáltal a tovább feldolgozó iparágakban és a piacon a legnagyobb zavart és bizonytalanságot teremtették.

Igen közel állanak, sőt azt lehetne mondani, hogy a kartellek egy magasabb formáját képezik az angol és amerikai alliance-ok,²⁾ melyek főleg E. I. Smith birminghami gyáros agitációjának befolyása alatt jöttek létre. Az alliance-ok a munkások és vállalkozók szövet-

¹⁾ I m. 147. lap.

²⁾ Lásd: Bulletin of the Departement of Labor 1900—1903. évfolyamait. Bernstein, Neue Formen gewerblicher Verbindung in England. »Die Neue Zeit« 1898 Nov. 19, E. I. Smith The New Trades combination movement, London 1899. Robert Liefmann, Die Allianzen, gemeinsame monopolistische Vereinigungen der Unternehmer und Arbeiter in England. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1900. 433.

kezése és céljuk, úgy az ujonnan keletkező vállalatok, mint a munkakinálathból eredő verseny korlátozása által egyrészt az árakat, másrészt a munkabért emelni. Az alliance-ok ezt azért érik el, hogy a vállalkozók kötelezik magukat egy közösen, de minden egyes vállalkozóra külön saját előállítási költségeihez képest megállapított minimáláron alul el nem adni, abból indulván ki, hogy a vállalkozói osztály vesztét éppen az előállítási áron aluli és gyakran minden reális számítás nélkülöző áron való eladások és az így keletkezett verseny, képezik. A munkások pedig kötelezik magukat, hogy csakis oly vállalkozónál dolgozzanak, ki ilyen alliance tagja, a vállalkozók pedig csakis az ilyen munkásszövetségek tagjait alkalmazzák és minden 18 éven felüli munkástól követelik, hogy a trade-union tagja legyen; a vállalkozók továbbá kötelezik magukat a nyereség emelkedésével emelkedő bért fizetni¹⁾ és a szerződés megkötésekor létezett béreket le nem szállítani.

Ezen alliance-ok alakítása nem a munkaadók és munkások közötti egyetértés megteremtése céljából jöttek létre, hanem a vállalkozók észnélküli és az előállítási költségekkel semmi összefüggésben sem lévő árakat teremtő versenyének megszüntetése céljából,²⁾ mert a kartellszerű egyezmények a folytonos kijátszás következtében Angliában eredményre nem vezettek. Egy-egy alliance szervezése akképen történik, hogy ugyanazon iparág vállalkozóinak mindegyike pontosan kiszámítja, a saját előállítási költségeit leszámítva, a befektetett tőke kamatját, a vállalkozó, mint a vállalat vezetőjének fizetését és az amortizationális százalékot is; ehhez hozzáadnak egy bizonyos, minden vállalkozóra nézve egyenlő százalékban megállapított nyereséget és ennek alapján állapítja meg a vállalkozók összessége, hogy egy-egy vállalat mily minimális áron adhat el. Az árak tehát az egyes vállalkozókra nézve nincsenek egyenlő magasságban megállapítva, mint a kartellnél. Másrészt kötelezik a munkásokat, hogy ők is egy trade-unionban egyesüljenek és így mindkét fél testületileg szervezkedik, melynek választmánya azután együtt intézkedik a közösen érdeklő ügyekben.

Az alliance-ok monopolszerű jellege abban áll, hogy újabb versenytársak az alliance-al szemben nem keletkezhetnek, minthogy

¹⁾ Bérskála.

²⁾ E. I. Smith i. m. 10—11. old.

munkásokat nehezen kaphat és tanulatlan munkásaival aligha vehetné fel a versenyt az alliance-al, melynek rég begyakorlott munkásai vannak és a mely ilyenkor verseny-árakat szokott megszabni. Az árak emelése ily körülmények között sokkal könnyebb és az alliance tagjai között verseny tulajdonképen nincsen, mert az árak kölcsönös megállapítása olyan, hogy a verseny csaknem ki van zárva, de mindenesetre igen mérsékelt. Nehogy azonban az árak túlságos emelés által a beállott kereslet-hiány következtében a munkások száma apasztassék, minden áremelés a felében munkások, felében vállalkozókból álló választmány¹⁾ elébe terjesztendő és így a munkásoknak is befolyása van az árak alakulására.

Az alliance-ok tehát a vállalkozó és munkások olyan szövetekezése, melynek célja a vállalkozók monopoliumból eredő nyereséget munkások és munkaadók között megosztani. Az alliance-ok nagy előnye a kartellek fölött abban áll, hogy a monopolárok nyereségében a munkásokat is részesítik, hogy a verseny bizonyos tekintetben tovább folyik és csak azon kétségtelen baj orvosoltatik, hogy az előállítási áron aluli eladások megszűnnek. Az alliance-ok azonkívül szép példáját mutatják annak, hogy munkások és munkaadók érdekei miképen hozhatók összhangba, a vesztes azonban a fogyasztó közönség, mely nemcsak a vállalkozó monopoliумát, hanem a trades-unionoknak monopoliумát a kizárólagos foglalkoztatásra is kénytelen megfizetni.

Egy nagyszabású és tanulságos kísérletet a kartellek és trustok monopoliolitikájához képeznek a ringek és cornerek.²⁾ A ringek és cornerek között egyrészt s a kartellek és trustok közt másrészt éles határvonalat vonni azért szükséges, mert a kartellek és trustok ellenségei gyakran ragadják meg az alkalmat a kartelleket és trustokat a ringekkel és cornerekkel összehasonlítani. Erre okot az adott, hogy az utóbbiaknak is monopolistikus törekvések vannak. Liefmann³⁾ megkísérlette a ring és kartell közötti különbségeket pontosan elhatárolni és a különbséget részben abban fedezi fel, hogy szerinte a kartell egy Verband, míg a ring, vagy corner egy társaság, továbbá abban, hogy a ring mások termelését vásárolja meg.

1) Wages board.

2) Schwantze, Concern.

3) I. m. 126. old.

míg a kartell, ha egyáltalán összevásárolja a termelést, úgy legfeljebb a saját termelését, mint az eladási kartellek teszik, vásárolja meg. Látható azonban, hogy ezekben a különbség nem fekszik, mert a kartell gyakran szintén társaság formájában jelenik meg és abban sem, hogy a ring vagy corner másoktól vásárolja az árut, míg a kartellben levők maguk termelik, mert ismerünk számos tisztán kereskedőkből álló kartellt, a nélkül, hogy ezeket bárki is bármikor ringnek vagy cornernek nevezte volna. Igaz ugyan, hogy a ring a kartellek túlnyomó részétől abban különbözik, hogy amazok ipari, emezek pedig kereskedelmi téren fekszenek, továbbá abban, hogy a kartellek és trustok a nemzetgazdaság állandó képleteit képezik, míg a ringek rövid életűek, amazok evolúciója lassu, emezeké gyors. A főkülönbség azonban nem a szervezetben rejlik, sem a gazdasági célokban, hanem azon ethikai célokban és azon eszközökben, melyekkel a ringek és cornerek dolgoznak. Minden emberi társulás, legyen célja bármily önző és pusztá nyereségvágyra alapított, azon hivatásból, melylyel ezen önző érdekeinek kielégítése jár, legtöbbször akarata nélkül legalább némi tekintetben igazolást nyer. A kartelleknek és trustoknak is célja a piac monopolizálása, de ezen törekvésüket mégis indokolni tudják a közvélemény és maguk előtt, sokszor az önfentartás, máskor az öldöklő verseny, egyes esetekben a kivétel, a trustok a technikai javítások avagy az árak leszállításának érveivel és bármily kevéssé álljanak is a kartellek és trustok működéseinek előterében az általuk hangoztatott altruistikus célok, tény annyi, hogy a kartellek és trustok jelentékeny közzgazdasági előnyöket tudnak felmutatni. A kartellek és trustok tehát a gazdasági élet menetének természetes továbbfejlődését, a cornerek és ringek ellenben az üzérkedés bizonyos nemét képezik és sem keletkezésükben, fennállásukban semminemű ethikai célokat nem követnek, semmi néven nevezendő közzgazdasági funkciót nem teljesítenek és mindenben az üzérkedés fogalma alá esnek. Az is lényeges különbség, hogy míg a kartellek és trustok mindig az áremelés céljaira alakulnak, a ringek és cornerek sokszor éppen úgy egy mesterséges baisse előidézésére, mint máskor egy mesterséges hausse előidézésére törekszenek és ezen nagy elváltozások az árban rövid időn belül következnek be, míg a kartell és trustnál az áremelés rendszeren fokozatos.

A kartellek és trustok a piac monopolizálása által a nemzeti

jövedelem megoszlásánál nagyobb részt vesznek igénybe, mint a mennyit funkciójuk után megérdemelnének, a cornerek és ringek ellenben, miután a termelés, közvetítő kereskedelem és fogyasztás közé erőszakosan beékeltek magukat, a nemzeti jövedelem egy részét maguknak követelik a nélkül, hogy bárminemű ellenszolgáltatást teljesítenének. Míg tehát a kartellek a termelés és fogyasztás szabályozása útján a lehető legnagyobb nyereség elérésére, a trustók számottevő vállalatok egyesülése és a verseny kiszorítása által monopolhelyzet teremtésére törekszenek, addig a ringek és cornerek üzérkedést, nevezetesen a piacnak valamely áru vagy értékpapír feletti időleges monopolisálása útján való kiméretlen kihasználását célzó vállalkozást képez.¹⁾ A ringek és cornerek tehát tovább mennek, mint a kartellek és trustok, melyeknek célja legrosszabb esetben monopolárak elérése; a ring és corner célja a piac vagy bizonyos existenciáknak, kik sokszor nem is versenytársaik, egyenes kiszípolozása. Ezért itélik el általában a cornereket és ringeket erkölcsi szempontból, míg a kartellek és trustok inkább hatalmi kérdést képeznek a nemzetgazdaságban szereplő erők összemérésének és egy bizonyos jogosulatlan fölény gyakorlásának tekintetnek.

Az üzérkedéstől általában, melynek egyik alfaját képezik, abban különböznek, hogy az üzérkedés az előrelátható árfolyamhullámzásokból akar hasznot huzni, míg a ring és corner egy bizonyos árfolyam előidézésére törekszik. Ellenben alig lehet megkülönböztetést tenni a ring és corner között. Colliez²⁾ azt mondja: »Le corner est toujours une entreprise collective, une coalition; tentée par un seul individu l'opération est appelée ring ou schwänze.« Liefmannak Colliezvel homlokegyenest szembenálló meghatározása³⁾, a ki szerint »Ein Corner ist eine kaufmännische Manipulation, die ebensowohl von einem Einzigen wie von Mehreren unternommen werden kann« azt bizonyítja, hogy a ring és corner között tett megkülönböztetések teljesen önkényesek. A ring és corner identikus fogalmak, a corner inkább az angol, francia és ame-

¹⁾ Lásd Menzel, Die Kartelle und die Rechtsordnung 4. lap »Die Ringe (corners) sind Vereinigungen von Spekulanten oder Händlern, um durch Aufkauf der Vorräte einer Ware und Erzeugung eines Mangels die Preise in die Höhe zu treiben und davon einen raschen Gewinn zu erzielen.

²⁾ I. m. 300. l.

³⁾ Die Unternehmervverbände 125. lap.

rikai, a ring inkább a német, osztrák és magyar tőzsdék megjelölése.

Mindezekből kitűnik, hogy nem lehet a kartelleket és trustókat a ringekkel egy megítélés alá vonni. És ezen megkülönböztetést a német Reichsgericht judikaturája is állandóan teszi.¹⁾ Éppen azért a kartellek és trustok törvényhozási szabályozás esetén a ringek és cornerek külön megbirálás alá fognak esni.²⁾

A cornerek szervezésének annyiféle módja, a hány formában az üzérkedés egyáltalában megjelenik a tőzsdén és minden corner fellépése és lefolyása más és más képet mutat. A legszokottabb forma az, a midőn a corner a maga részére leköti, illetve megvásárolja egy piaci árunak tulnyomó részét, ennek következtében az árakat folytonosan emeli és folytonosan nagy kötésekét csinál, a melyek az árak emelkedése folytán nekik növekvő különbözeti nyereséget nyújtanak. Az áruknak az áruraktárakban warrantok útján való elhelyezése által újból és újból folyó tőkékre tesznek szert³⁾ és másrészt a nagymennyiségű árunak az áruraktárban való felhalmozása által az eladónak physikailag lehetetlenné van téve az árunak a megszerzése, és azért a vevő kegyelmének van kiszolgáltatva. Mindeddig a corner nagy nyereségeket realizál, azonban éppen az árak rendkívüli emelkedése a világ minden részéről az árukat a corner színhelyére vonja és így történhetett meg, hogy a nagy rézring idejében 1887—88-ban réz érkezett Japánból a londoni piacra és 1889-ben a chicágói buzaring idejében Romániából és Magyarországból szállítottak búzát a chicágói piacra. Mindazon láthatatlan kis mennyiségek, a melyeket tulajdonosaik normális időben piacra nem visznek, most magas árak folytán eladásra kerülnek, továbbá mindazon üzemek, a melyek az alacsony árak mellett nem versenyképesek, a corner által teremtett magas árak mellett rentabilissakká lesznek és a kínálatot növelik. Végül a kereslet jelentékenyen megszűkül, mert surrogatumok lépnek fel és mindenki fogyasztását megszorítja. A kínálat ennek következtében folytonosan növekedik, a kereslet pedig hanyatlik, mi az árakra

1) Lásd Entscheidungen in Zivilsachen Bd. 28, 25, VI. 1890. 244. lap idézve Rundstein, Das Recht der Kartelle.

2) A kartellek, trustók és ringek legaldefinióját l. a munka IV. részében.

3) Erről és következőkről Colliez i. m. 301. és követk. l. és Duchaine i. m. 206. és követk. l.

nyomasztóan hat, és a corner kénytelen maga is a kínálat terére lépni, ha felhalmozott óriási készleteit értékesíteni akarja. A magas árak okozta túltermelés és fogyasztási hiány hozza létre azután ama rohamos árhanyatlást, mely elsöpri a cornert.

Minden ring így már magában rejti bukását, mert ha a monopolhelyzetet fenn akarja tartani, minden fellépő kínálatot saját maga által magasra felvert árakon kell megvásárolnia. A magas árak természetesen kihívják a versenyt és a ringnek éppen azért, hogy a bevásárlásaihoz elegendő pénz felett rendelkezhessék, a kínálat terére kell lépnie: ezáltal megpecsételte sorsát, mert míg egyrészt a bevásárlási piacon többnyire versenytárs nélkül áll ugyan, de mégis saját maga által teremtett magas árak mellett kell vásárolnia, vagy ha a baisse is épen ezért, hogy az eladási piacon fellépheten, szintén versenytársképpen lép fel a bevásárlási piacon, akkor is folyton növekedő árak mellett kell vásárolnia, addig az eladási piacon a baisse folyton lejjebb szorítja az árakat és a ringnek, hogy eladhasson, még a contremine-nél is olcsóbban kell eladnia. Azon nagy különbözések, melyek a régebbi bevásárlási és a folyó eladási árak között fennállanak, végre is oly óriási veszteségeket okoz a ringnek, hogy a piacról vissza kell vonulnia és a piac ismét a rendes árképződés terére tér vissza. A corner megbukott, mert vagy a saját vásárlási képességében csalódik, vagy a piacra kerülhető árak mennyiségében, vagy végre az időtartamban, melyen belül a magas árakat realizálni képes (ha t. i. a kínálat folytonosan oly óriási volt, hogy a ring felhalmozott mennyiségeit eladni nem tudja és a következő campagne rájuk ront még fokozottabb kínálatával.) Az is igen kipróbált módja a cornerezésnek, hogy a corner tagjai minden zaj nélkül alacsony árak mellett vásárolják össze az illető árukat, nagy kötések tesznek, és azután, mintegy akaratlanul kipattantják, hogy az illető áru cornerezve van, minek következtében az árak rendkívül felszöknek és a corner nagy különbözeti nyereségeket csinál és a felhalmozott áruk is magas áron kelnek el.

A cornerek és ringek története gyászos bukásokkal és van telve és igen kicsiny azon cornerek száma, a melyek sikerrel jártak. Sikerrel járt a roubaixi szövögyárak cornerje, a mely az egész világ termelésének egy jelentékeny részét összevásárolta normális árakon, és azután nagy nyereségekkel adott tul

rajta. Hasonlóképpen sikerrel járt az u. n. turini consortiumnak vállalkozása, a mely 2 éven keresztül 1885—87-ben a selyemnek az árát 10 frcsról 20 frcsra verte fel. 1882—1887-ig, 9 buzacornert kíséreltek meg a chicágói piacon, valamennyi sikertelenséggel járt és nagy bukásokat vont maga után, ugyszintén az 1887-iki newyorki buzaring, valamint M. Leiter hasonló vállalkozása 1897-ben. 1881-ben és 89-ben nagy gyapotcornerek alakultak Lieverpoolban, a melyek azonban sikertelenek maradtak, mert a fogyasztók szükségletüket direkte Indiában fedezték. Az 1886-tól 88-ig tartó kávéring, valamint 1889-iki tearing szintén bukással végződött. Igen híres volt az 1887-iki budapesti kukoriczaring, a mely 2 millió $\frac{1}{m}$ kukoriczát halmozott fel és kénytelen volt liquidatio alkalmával 4 frttal eladni a kukoricza $\frac{1}{m}$ -áját, melyet $6\frac{1}{2}$ frton vásárolt, a vállalkozás tehát 5 millió frt veszteséggel zárult. Az ezüst, gyémánt, kaucsuk, ismételve volt corner tárgya; ez utóbbin a Baringház Londonban mintegy 5 millió font sterlinget veszített. Igen nagy hirre vergődtek az 1887-iki és 1889-iki rézring. Előbbit Secretan párisi bankár vezette, kinek sikerült 38-ról 107-re felverni a réz árát, de a vállalkozás nagy erővel fellépő kínálat folytán megbukott; ugyancsak sikertelen maradt az Amalgamated Copper Co amerikai réztrust által 1899 - 1902-ig vezetett rézring, mely a réz árát 50-ról 80-ra hajtotta fel, de 1902-ben 3 évi fennállása után a réz ára ismét 52 livre-re hanyatlott és a társaság részvényei 130-ról 40-re estek vissza.

Igen közel állanak a trusthöz és másrészt igen távol a kartellektől a fusiók vagyis egyesülések (amalgamation), melyek olyképen jönnek létre, hogy két, vagy több társaság, vagy magánczég egyesül és egy czéget képez. Daczára annak, hogy a fusiót a trustoktól csak fokozati különbség választja el és ugyanazon czélnak szolgálnak, mint a kartellek és trustok, a fusiók már régen törvényes elismerésben és szabályozásban részesültek. Fontosságuk abban rejlik, hogy az egyesülés képezi Európában és Amerikában is a trustalkotás módját és előlépcsőjét.

Az egyesülés történhetik akképpen, hogy az egyesülő cégek valamelyike fenmarad és a többiekét magába felveszi, vagy pedig akképen, hogy egy új czég alapittatik, melyben valamennyi egyesülő czég felolvad.

A fusiók létrejöhetnek békés uton, tehát úgy, hogy mindkét

társaság belátván az egyesülés technikai és kereskedelmi előnyeit, egy méltányos kulcs alapján egyesülnek: így pl. az utolsó 10 esztendő átlagos osztalékának alapján történik a beolvadó társaság részvényeinek becserélése a beolvadó társaság ellenében; de történhetik akképen is, a mint az amerikai trustök számtalanszor megtették, hogy megszerezték valamely részvénytársaság részvényeinek 51 százalékát (control of company) és így a közgyűlésen többségben lévén, a többi részvényesekre nézve hátrányos feltételek mellett határozták el a fusiót. Kartellszerződésekben egyéb pontok mellett ezért gyakran fordul elő oly rendelkezés, mely szerint felek kötelezik magukat, hogy egymás részvényeit megszerezni nem fogják, mint pl. az International Marine Co, a Hamburg-Amerika Linie és Norddeutscher Lloyd között kötött szerződésben.¹⁾

Gyakran jön létre az üzemek technikai és kereskedelmi fusiója a nélkül, hogy ez külsőleg is mint fusió kifejezésre jutna. Így, ha több részvénytársaság szerződésileg kötelezi magát üzemének egyesítésére, avagy ha több részvénytársaság részvényeinek többsége ugyanazon kezekben összpontosul és mindezen részvénytársaságok vezetősége egy és ugyanaz, akkor, bár nem jogilag, hanem tényleg létrejött a fusió. A fusió létrejöhet két egyenlő erős vállalat között, hogy ily módon a versenyt kizárják. Létrejöhet két vállalat között, melyek egyike a versenyt nem bírja és jobbnak látja, mielőtt a teljes anyagi romlásba esnék, részvénytőkéje egy részének feláldozásával a hatalmasabb társaságban felolvadni. A

¹⁾ Ha valamely 1'00 drb. részvényből álló alaptőkével bíró társaság (A), melyben mondjuk 2 tulajdonos x és y osztozkodik, magába olvaszt egy ugyanolyan alaptőkével bíró másik társaságot (B), melynek 1000 részvényéből 51 százalékot bírnak, még pedig akképen, hogy minden drb. A) részvényért 4 drb. B) részvényt cserélnek be, akkor míg az előbbi két társaság összegezett dividendáiból x és y 75·5 százalékot kapott a B) társaság több részvényesei pedig 24·5 százalékot, addig az új társaság osztalékából ezen becserélési kulcs alapján utóbbiak csak a 49 százalék $\frac{1}{4}$ -ét, vagyis mintegy 10 százalékot. A) társaság részvényeseinek megrövidítése világos. Ha azonban a becserélési kulcs igazságos és az utolsó évek osztalékainak megfelelő, akkor a részvényeseknek panasza alig van okuk. Minthogy Amerikában a részvénytársulati jog lazább voltánál fogva az ilyen lelkiismeretlen transzaktiók igen gyakoriak szoktak lenni, az amerikai tőzsdéken némely részvénytársaság papírjai minden tényleges ok nélkül hanyatlásnak indulnak, mihelyt az a hír terjed el, hogy ez vagy amaz a trust vagy társaság egy másik társaság controljára törekszik.

fusió és kartell között különbséget tenni nem nagyon nehéz. A kartell több önálló vállalatot egyesít magában, míg a fusiók épen a vállalatok önállóságának megszüntetésével járnak. De a fusió gyakran előkészítője a kartellnek, a mennyiben a kartellirozás sokkal könnyebb néhány nagy vállalat, mint számos kicsiny vállalat között.¹⁾

Sokkal nehezebb a határvonalat meghuzni a fusió és trust között, a mennyiben közöttük csupán fokozati különbség van, minden trust egy fusió és minden fusió, mihelyt valamely országban praeponderans szerepre jutott, trustnek nevezhető. Az amerikaiak minden nagyobb vállalatot a trust névvel tisztelnek meg. A főkülönbség közöttük abban rejlik, hogy a valódi trust a belföldi piacon bizonyos tekintetben uralkodik, monopolistikus hatalommal bír, míg a fusiónt vállalatok továbbára is kénytelenek más hasonló nagyságu vállalatok ellen küzdeni, vagy pedig kartellt alkotni; sokszor azonban a trust előkészítői. Fontos szerepük lehet egy esetleges kartelltörvényhozás alkalmával, a mennyiben kikerülhetetlen lesz a fusiók utján létrejött trustok szabályozása is.

A verseny kiküszöbölésére szolgálnak a nemzetközi financiaális transzaktiókban jól ismert concernek, a melyek abban állanak, hogy egy tőkepenészekből álló csoport vagy bankintézet több részvénytársaság részvényeinek jelentékeny részét, sőt néha többségét megszerzi és ezáltal mindezen részvénytársaságok igazgatásában irányadó befolyást gyakorolnak és e társaságokat egységes elvek szerint vezetik. Természetes, hogy ennek következtében ezen társa-

1) Nálunk a fusiók különösen a malomipar terén gyakoriak, talán épen azért, mert tartósabb és szélesebb körű kartelleket ezen iparágban létrehozni eddig nem sikerült. Így a Borsod—miskolczi gőzmalom öt malom felett rendelkezik, az „Első budapesti gőzmalom“ az 1904. év folyamán fusionált a „Sütők és molnárok gőzmalma“-val, valamint a „Lujzamalom“-mal és még egynehány nagyobb budapesti gőzmalom (Konkordia, Hungária) bír a vidéken malmokat. A vasipar terén nagy feltűnést keltett a rimamurányi vasmű részvénytársaságnak egyesülése az Unióval és a Hernádvölgyi vasipar részvénytársasággal, mely 1900-ban a vaskartell felbomlásához vezetett. Németországban nevezeteseb fusiók voltak a nürnbergi ecsetgyárosok egyesülése egy vállalattá, a Krupp-gyár ismételt beolvastásai, az elektromossági ipar fusiói, melyek a hatalmas „Deutsche Electricitätswerke“ megteremtéséhez vezetett, a nagyobb német bankok fusiói.

ságok között verseny nem folyik és mintegy csendes kartellben, hogy azt ne mondjuk, trustben élnek.

Az Unióban e célra az ugynevezett »Controlling or Securities Company«-kat alkottak, melyek ugyancsak abban állanak, hogy egy pénzcsoport, a melynek pl. érdekében van több versengő vasutvonal között a verseny megszüntetni, megszerzi több vasutársaság részvényeinek többségét, controlját, és megszerzett részvények értékének nagyságában¹⁾ saját részvényeiket bocsátják ki.²⁾ A concern tehát csak a részvények birtoklásából eredő tényleges viszony, a »Controlling or Securities Co« ellenben egy társulat, a melynek fennállása a részvénytársulati jogban lefektetett elvektől függ. Az amerikai birói gyakorlat az ilyen társulatokat, a melyek tisztán részvények megszerzése céljából alakult, törvényteleneknek tekinti és tiltja, míg ellenben az angol gyakorlat fennállásuk törvényességét elismeri.³⁾

A kartellektől és trustóktól szorosan megkülönböztető továbbá az u. n. investements trust, financial trust, trust companies és Omniumok.

A trustok ezen különböző formáinak az ipari trustókkal közös gyökere van az angol és amerikai jogintézményekben. A régi angol jogban t. i. a trustnek célja volt valamely nem feudális vagyontárgynak (főleg ebben különbözik a use-től, mely csak free holdon volt lehetséges, míg a trust mindennemű vagyontárgyra vonatkozott) a biztosítása, pl. végrehajtás, vagy viharos időkben elkobzás ellen. E célból az illető vagyontárgy végrendeletileg vagy szerződésileg (trust deed) a trustee tulajdonába adatott át, ki azokat a végrendeletben vagy szerződésben meghatározott módon és időre a kedvezményezett (beneficiarius, cestui que trust) javára kezelte és a Common Law értelmében ezen vagyontárgyak a végrehajtás ellen, valamint az elkobzás ellen biztosítva voltak, mint-hogy azok most már másnak tulajdonában vannak.⁴⁾ Ezen jogin-

¹⁾ Gyakran azonban épen arra támaszkodva, hogy a verseny különböző társulatok között megszűnő és így az osztalékok emelkedni fognak, sokkal magasabb értékben.

²⁾ „Holding Company“-nak is hívják.

³⁾ L. Beach i. m. 163. és 164. §§-ait.

⁴⁾ A trust sok hasonlóságot mutat a római fideicommissummal és valószínűleg annak utánpépzése.

tézmény fentartotta magát a mai napig is, különösen az öröklési, családi (private trust), alapítványi (charitable vagy public trust) és részvénytársulati jog terén.¹⁾ A trust alapelve tehát abban áll, hogy egy bizonyos vagyontárgy egy harmadik, trustee-nek nevezett személy tulajdonába adatik át, ki azt a rendelkező (beneficiarius) javára tartozik bizonyos ideig kezelni. A trusteeek lehetnek úgy természeti, mint jogi személyek, úgy egyes személy, mint több személy (board of trustees). A trustee a jó családapa gondosságával tartozik az illető vagyontárgyat kezelni s azt a meghatározott időben és helyen visszaszolgáltatni. Felelős nemcsak saját tetteiért és mulasztásaiért, hanem felelős társainak (cotrustees) jogtalan cselekvényeiért és mulasztásaiért, melyekhez kifejezetten vagy hallgatagon hozzájárul. O nem mandatárius, hanem tulajdonosa a reáruházott vagyontárgynak és visszavonhatatlanul illeti a kezelés joga. Ha valamely részvénytársaság részvényei ruháztattak át a trusteeekre, akkor ők a trust-deed-ben kijelölt jogkörön belül, mint a részvénytársaság igazgatói jelentkeznek, mely a trust-deedben a reájuk ruházott hatalom nagysága szerint lehet tágabb és szűkebb; jogilag egyéb részvénytársulati igazgatóktól abban különböznek, hogy ők tulajdonosai a reájuk ruházott vagyontárgyaknak, bár azoknak mikénti kezeléseért felelősek a beneficiarius vagy cestui que trust-nek, a részvénytársulati igazgatók ellenben csak a részvénytársulat kereskedelmi meghatalmazottai.

Ezen jogintézményt használták fel az angol tőkepénzesek a 60-as évek felé tőkék jobb befektetése céljából és létrehozták az u. n. investment trustöket és így a trustforma felhasználásával

¹⁾ Pl. akkor, ha valamely részvénytársaság kötelezvényeket adott ki, ezen kötelezvények biztosítására szolgáló vagyontömegek a trustee tulajdonába adatnak át azon feltétellel, hogy ezen vagyontömegeket a társaság tovább használhatja mindaddig, míg a szerződés (trust-deed) értelmében a trusteeeknek joga van az illető vagyontömegeket (pl. a kötelezvények kamatainak nem fizetése esetében) értékesíteni. A német Treuhändlernek (lásd Hypothekenbank-Gesetz vom 13. Juli 1899.) csak ahhoz van joga, hogy megvizsgálja, van-e fedezet a záloglevelek részére és csupán ingatlanoknál kötelező. A jogi konstrukció tehát egészen más.

²⁾ L. I. W. Smith: A Manual of Equity Jurisprudence, 14 edition, 1889. Ch. VII. 489. lap és Wertheimer: Wörterbuch des Englischen Rechtes.

néhány évtizeddel előzték meg az amerikai ipari trustöket. Célja és szervezete abban állott¹⁾, hogy tőkepénzesek, kik az állampapíroknál nagyobb kamatozást akartak élvezni, néhány a tőzsdei jártassággal bíró férfit azzal biztattak meg, hogy a nekik átadott összegek erejéig különböző magasabb kamatozású értékpapírokat vásároljanak, ezen értékpapírokat kezeljék és a kamatokat részesedésük arányában a megbízók között osszák fel. Az Investment trust alapeszméje tehát abban fekszik, hogy a magas kamatozású értékpapírokkal egybekötött risikó különböző értékpapírok vásárlása által lehetőleg kisebbtessék.²⁾ A trusteeek működésükben annyiban voltak korlátozva, a mennyiben a trustszerződésben (deed of trust) meg volt határozva, hogy milyennemű értékpapírok vásároltassanak és mily arányban.³⁾

Az Investment trustök azonban ezen eredeti szerződészerű formájukban nem maradhattak sokáig. Az Investment trust t. i. tulajdonképpen egy társulat, mely értékpapírok megszerzése után nyereszkezik. Már pedig az angol kereskedelmi jog értelmében minden társaság, melynek célja a nyereszkezés és a melynek 20-nál több tagja van, köteles társasági formát felvenni. Az angol bíróságok ugyan ezen felfogást nem osztották, hanem elfogadták az Investments trustök azon érvelését, mely szerint e trustök egyáltalában

¹⁾ Lásd ezekre és a következőkre nézve: Weber, Depositenbanken und Spekulationsbanken Leipzig. 1902. Jörgens, Finanzielle Trustgesellschaften, Stuttgart, 1902.

²⁾ A társaság tagjai a befizetett összegekről elismervényeket (certificates) kaptak, melyeknek kamatozása fixirozva volt, a fölös kamatokat pedig az elismervényekhez mellékelt couponok ellenében szolgáltatották ki. Ennek értelme az volt, hogy miután a tőkepénzesek nem akarták tőkéiket hosszabb időre megkötni, az elismervényeket időről időre kisorsolták, az annak megfelelő értékpapírokat eladták és a társaság tagjainak visszafizették. Ez érzékeny veszteség lett volna a kisorsolt elismervények tulajdonosaira, különösen, ha a társaság üzletmenete virágzó volt és azért szolgáltatották ki a couponokat, melyek révén a kisorsolt elismervények volt tulajdonosai egész a társulat felosztásáig élvezhették az elismervények részére fixirozott kamatozás után fenmaradt évi nyereséget. Nálunk az ugynevezett élvezeti jegyek teljesítik ezt a szolgálatot.

³⁾ Pl. az első Investment Trust, az 1868-ban létrejött Foreign and Colonial Government trust, 18 külföldi állam értékpapírjaiba fektette be tőkéjét, melyeknek egyike sem volt 10 százaléknál nagyobb mennyiségben beszerezhető. L. Jörgens i. m. 16. old.

nem társulatok, hanem¹⁾ szerződések a trustök és tőkepénzesek között, kik a trust eredeti jogintézményéhez képest vagyonukat egy trustee kezelésére bizzák; céljuk pedig nem nyerészkedés, hanem tőkebefektetés. Daczára annak, hogy az angol bíróságok ezen utóbbi érvelést elfogadták, az Investment trustök nagyrésze átalakult részvénytársasággá Investment trust-companykká²⁾ különösen azért, mert a trusteeek hatásköre a trust jogintézménye folytán nagyon korlátozva volt és mert a trustök kötelezvényeket nem bocsáthattak ki. A részvénytársaságokká átalakult trustök azután a részvénytársulati jog minden latitudevét kihasználták, kötelezvényeket, elsőbbségi és törzsrészvényeket bocsátottak ki, azon értékpapírok azonban, melyekre a társaság támaszkodott, még mindig elsőrangúak voltak és így részvényei kisebb tőkepénzeseknek elég biztos befektetéseket nyújtottak.

A 80-as években ezen Investment trustok, melynek célját mind- eddig rendelkezésre álló tőkének állampapírok, vasuti vagy más biztosabb kamatozást nyújtó értékpapírokba való befektetése által, egy lehetőleg egyenletes járadék biztosítása képezte, átváltoztak financial-trustökké, melyeknek célja értékpapírokkal való üzérkedés volt. Ez pedig rendszeren vagy emissionális üzletek kötésében vagy pedig a megszerzett spekulációs papíroknak megőrzésében állott, melyeknek alapján saját részvényeit és kötelezvényeit bocsátotta ki. Minthogy pedig az értékpapírok időleges megszerzéséből és eladásából létrejövő nyereségek sokkal nagyobbak voltak, mint az értékpapírok rendes kamatozásával járó jövedelem, az igazgatóság befolyásolva a magas tantiemek szerzésének lehetősége által sokszor a rendszeres üzérkedés terére lépett. Ennek egy neme volt az »underwriting of new capital«, mely abban állott, hogy a trust kötelezte magát azon esetre, ha bizonyos ujonnan alapított vállalatok kibocsátott értékpapírjainak eladása nem sikerülne, az el nem adott mennyiséget vagy maga átvenni, vagy pedig vevőket szerezni. Ennek fejében természetesen magas proviziókat kaptak, de egy-szersmind ki voltak téve a lehetőségnek, hogy az értékpapírokat kötelesek átvenni és hogy a sokszor magas áron vásárolt értékpapírokat realizálni nem tudják. Ezen üzelmek vezettek az 1900.

¹⁾ L. Jörgens i. m. 18. old.

²⁾ Jól megkülönböztetendő az amerikai trust-companyk-tól.

augusztus 8-án hozott részvényjogi novellához, mely az underwritingot csak nyilvános emissioknál engedte meg, vagy ha az ilyenmü üzletággal való foglalkozás a társulat alapszabályaiban is helyet foglal, minek célja az volt, hogy a részvényesek később az igazgatóság spekulálási vágyainak kiszolgáltatva ne legyenek és a nyilvánosság annyira, a mennyire biztosíttassék. Ujabb trustok alakítása, melyek valamely trust által megszervezett értékeket ismét magasabban folyó értékben vesz át, a legvadabb agiotage és a spekuláció egyéb eszközei voltak hivatva az értékpapírok tőzsdei jegyzését emelni, mindaddig, míg 1890-ben az argentiniai válság és a Baring cég bukása ezeknek a kevésbé szolid üzelmeknek véget vetett, sokakat csődbe kergetett és a szolidabb trustokat pedig visszavezette a realisabb üzletmenet terére.

Ugy az Investement trustoktól, mint a financial trustoktól, de a nagyipari trustoktól is lényegesen különböznek az ugynevezett trust company-k, melyek ily elnevezés alatt csakis az Unióban léteznek. Hogy »trust company« alatt pénzintézeteknek csakis azon bizonyos nemét értik, melyek az Unióban léteznek és hogy Angliában a trust company alatt egész mást értenek, legjobban bizonyítja, hogy az Encyclopaedia Britannica-ban, (1902. XXXIII. kötet, 458. oldal) a »trust company« cikk angol szerzője azt mondja, hogy ezek csak az Unióban fordulnak elő és alattuk bizonyos konzervatív pénzintézeteket értenek, melyek a közönséges betéti leszámítoló banktól törvényileg előirt szervezetükben és üzleti elveikben lényeges eltérést mutatnak. Üzletkörüik bekebelezések, záloglevelek kibocsátására, megbízások teljesítésére, letétek kezelésére, betétek elfogadására (melyek után azonban 2 százaléknál többet ritkán fizetnek), nagyobb csődbe került vagy hagyatéki vagyontömegek kezelésére (trustee for mortgages, executors for deceased estates), csődbe került társulatok vagyonának átvételére, továbbá részvénytársaságok újjászervezésére terjed ki; ez utóbbi akképen történik, hogy a részvényesek részvényeiket a trust companyra, mint trustee-ra bizza és a trust company azután saját belátása szerint szervezi újra a társaságot. Nagy szerepet játszottak a nagyobb trustök megalakításánál, mint az alapítással összefüggő cselekmények ellenőrzője, így pl. az alaptőke befizetésénél, a részvények tulajdonosainak átírásánál, osztalék-jegyek (couponok) beváltásánál, de foglalkoztak underwriting-gal is, mi tekintélyüket nagyon megréndítette. Ez utóbbin

nem fogunk csodálkozni, ha tudjuk, hogy New-York legnagyobb trust company-jai Morgan és Rokefeller befolyása alatt állanak.¹⁾

Igen közel állanak a nagyipari trustökhöz az ugynevezett mining-trustok, melyek osztják a nagyipari trustök monopolistikus jellegét és Angliában a mult század 90-es éveinek elején a délafrikai és nyugatausztráliai bányák és aranymezők kiaknázására alakultak. Ezen országok fejletlen volta kényszerítette a trustök vezetőit, hogy hatalmukat nagy terrenumok és a munkaerők feletti kizárólagos rendelkezés megszerzése által erősbítsék és különböző egyéb ipari vállalatokat, mint villamos műveket, köszénbányákat és vasutakat vonjanak a tevékenységük körébe. Így alakultak meg a mult század 90-es éveinek közepe felé azon hatalmas, egész Dél-Afrikát uraló vállalatok, melyeknek élén a trustkirályokhoz hasonló merészen szervező egyéniségek, mint Rhodes, Robinson, Barnatu, Albu és mások állottak. Ezen vállalatok üzletmenetének nehéz ellenőrizhetése, a bányászat bizonytalan eredményeivel együttjáró spekulációs elem, az igazgatóságoknak hol hausse, hol baisse előidézésére irányuló jelentései nagy tápot adtak a spekulációnak. Ha azután ilyen tőzsdei manipulációk útján sikerült a részvények árát magasra felhajtani, akkor ezen vállalatok vezetői, hogy nyereségeiket realizálhassák, különböző társulatokat alakítottak, melyre az eddigi nagy társulat részvényeit átruházták, továbbá kötelezvényeket bocsátottak ki és így tőkepénzhez jutottak a nélkül, hogy vezető szerepüket elvesztették volna.²⁾ Az ezzel kapcsolatos emissióknál sikerült a részvények egy részét eladni, de az új társulatok részvényeinek többsége mégis csak az alapítók kezeiben maradt, kik ily módon a társulatok

1) A Morgan befolyása alatt álló pénzüintézetek, melynél Morgan vagy elnök vagy vezérigazgató, igazgató-tanács tagja vagy fő részvényes a Bank of Commerce, Equitable és Mutual biztosító társaságok, Morton Trust comp., Equitable trust Comp., Mercantile trust Comp., United States Mortgage and Trust Comp., Garanty Trust Com., Tifth Ave. Trust Comp. és még néhány intézet, melyeknek alaptőkéje mintegy 1.690,000.000 dollárt tesz ki, míg azon pénzüintézetek tőkeereje, melyeknek élén Rockefeller áll, vagy az ő közvetlen befolyása alatt állanak, 420,000.000 dollárt tesz ki. 1901-ben (lásd Lawson American Industrial Problems, 134. old.) az Unio Loan and trust Company-jának 145,592.000 dollár alaptőkéjök volt, körülbelül kétszer annyi, mint a savings és privat bankoknak együttvéve.

2) E vállalatok vezetői e módozatot azért választották, mert a részvényeknek eladása a tőzsdén nagy árhanyatlást idézett volna elő.

felett korlátlanul uralkodtak és azokat nem mindig az egyes társulat érdekében egymással összhangzásban vezették.¹⁾ A financial trust-hoz hasonló alakulatok Németországban az u. n. Finanzielle Trust-gesellschaften²⁾ és a szomorú véget ért »Credit mobilier«.

VII.

Azon jogintézmény tehát, melyből a nagyipari trustok keletkeztek, a nagy tőke egyéb vállalatainak is szolgálatokat teljesített és teljes virágzásban volt már akkor, a mikor Rockefeller 1882-ben a »Standard Oil Co« alapításakor a nagyipari szövetkezés formájául ezen jogintézményt felhasználta. Tévedés tehát azt hinni, hogy Rockefeller a trustokat angol és amerikai jogintézmények óriási és rég elfeledett lomtarából hozta elő.

Midőn a trustök fogalommeghatározását adni akarjuk, ugyanazon nehézségekkel találkozunk, mint a kartelleknél; a formák egész sorával itt is találkozunk, melyek valamennyien ugyanazon czélra szolgálnak. A trustok formái e mellett keletkezésük óta különböző tiltó törvények behatása alatt folytonosan változtak és az amerikai nép minden nagyobb vállalatot a trust névvel tisztel meg.³⁾

A trustnak fent vázolt jogintézményét az amerikaiak már régóta használták különösen azon czélból, hogy a részvénytársaságok vezetőségébe bizonyos állandóságot hozzanak, a mennyiben a részvényesek többsége néhány személynek hosszabb időre visszavonhatatlan meghatalmazást (proxies) adott, kik aztán hivatva voltak a részvénytársaságot bizonyos állandó irányban vezetni. A bíróságok azonban a meghatalmazás visszavonhatatlanságát nem

¹⁾ Hasonló eljárást követett pl. a híres Exploration Company, mely Dél-Afrikában óriási bányaterületeket és aranymezőket vásárolt össze; azokat azután ugyancsak általa alakított részvénytársulatokra ruházta, mely transactió közben sikerült sok részvényt eladni, de a részvények nagy része az »Exploration Company« kezei között maradt, úgy hogy az összes bányák feletti »Control«-t mégis az Exploration Company-ig gyakorolta.

²⁾ Ilyen pl. a nálunk is jól ismert „Allgemeine Deutsche Kleinbahngesellschaft“, „Gesellschaften für Elektrische Unternehmungen“ stb.

³⁾ »Among so called »Trusts« there are wider differences, than among republics or monarchies,« mondja Lawson, i. m. 154. old.

ismerték el, hanem minden érdekeltnek jogot adtak a felmondásra. Az sem sikerült, a mi ugyancsak idegen társulatok »control«-ja elől menekülendők alkalmaztak, hogy a részvények többségét szerződésileg elidegeníthetetlennek jelentették ki, mert a bíróságok ilyen esetekben a részvénytársulatoknak csak kártalanítást ítéltek meg.

Miután ily módon egy kompakt és állandó többség biztosítására irányuló kísérletek meghiúsultak, fordultak a trust jogintézményéhez, melynek lényege abban állott, hogy a részvényesek többsége átruházta részvényeit a trusteeekre, kik certificates-eket állítottak ki. Ezen certificate-ok átruházhatók voltak, míg ellenben a részvények és ezzel a szavazati jog nem. Ha már most több részvénytársaság részvényeinek többsége ruházta át ily módon néhány trusteeere (board of trustees), ezen részvénytársaságok tényleg egyesítve voltak, mert a trusteeek, kik egyszersmind rendszeren az egyes társulatok fő részvényesei voltak, azokat egymással összhangban és az egymásközi verseny kizárásával vezették.

Ebből fejlődött ki a trust egy másik formája, mely abban állott, hogy a részvények összessége engedtetik át a trusteeeknek, kik ennek fejében elismervényeket szolgáltatnak ki, az előbbi tulajdonosok pedig zálogjogot nyernek a vállalat egész vagyonára; ilyen szervezettel birt pl. az első Whiskey-trust.

Egy harmadik formája a trustöknak az, a midőn a részvények tulajdonjoga feltétlenül átmegy a trustök tulajdonába, kik ennek fejében nyereségosztaléokra jogosító elismervényeket adnak a részvényeseknek.¹⁾

A trustöknak egy további formája az u. n. »voting-trust«²⁾ melynél valamely társulat részvényesei a részvények szavazati jogának többségét egy trusteeekből álló testületre, vagy egy új társulatra ruházza.

E »voting trustök« mindegyike alapszabályilag előírja, hogy a szavazati jog gyakorlása és ezzel a társulat vezetése mily irányban történjék, mások ismét szabad kezet engednek ez utóbbi tekintetében. A részvények tulajdonosai szabadon rendelkeznek részvé-

¹⁾ L. Halle: Trusts or Industrial Combinations and coalitions. New-York 1900. 27. old.

²⁾ L. Jenks i. m. 115. oldal.

nyek felett és semminemű korlátozásnak alávetve nincsenek, kivéve, hogy a szavazati jog a trusteeknél maradt. A részvények szavazati jogának és tulajdonjogának ezen megosztása kettős okból történhetik: egyrészt azért, hogy a társaság vezetése bizonyos időn belül az alapszabályokban lefektetett elvek szerint történjék és állandósuljon, vegy pedig, mint ez a »Pure Oil Company« a »Standard Oil Company« hatalmas versenytársa tette, azért nehogy a Standard Oil Company a Pure Oil Company részvényeit egyes részvényesektől összevásárolván, a részvények többségét megszerezhesse és így a társaságot saját igájába hajtja.

A trustök ezen formái ma már csak történelmi jelentőséggel bírnak. Közös alapvonásuk, mint a »Census Office« megjegyzi,¹⁾ »a form of organisation under which the stockholders of each of the separate companies assign their stocks to a certain number of trustees, thus giving to these trustees an irrevocable power of attorney to vote the stock as they see fit. This form of organisation has been declared illegal by the Act of Juli 2 1890. Fifty first congress first session entitled An act to protect trade and commerce against unlawful restraint of monopolies and by the statutes of many states.« Ezen »Sherman bill«-nek nevezett törvény és a nyomában fakadt bírósági gyakorlat folytán a trustök ezen formája vagy bírói ítélet következtében, vagy pedig saját határozata alapján megszűnt.¹⁾ A verseny kizárására irányuló törekvésektől eltekintve, a mit ugyancsak a Shermann bill és más törvények is²⁾ tiltanak, ezen bírósági ítéletek főleg azt hangoztatják, hogy az egyes társaságoknak, melyeknek működése állami jóváhagyáson alapul, nincsen joguk önállóságukról lemondani akképen, hogy mint bejegyzett társulatok továbbra is fennáljanak, a társaság vezetése azonban nem a társaság által választott tisztviselők kezében legyen letéve.

A trust formának felhasználása több nagy vállalat egyesítése céljából így meg lévén nehezítve, a trustök alapítói egy újabb formához folyamodtak, a mely ép úgy, mint az eredeti trust forma, látszólag fentartotta az egyes telepek önállóságát, »A form of organisation, which is in many particulars quite like the original trust

1) Twelfth Census VII., LXXXV. old.

2) Lásd XX. fejezet.

form«, mondja az Industrial Commission jelentése¹⁾ »is that which has been taken by the »Federal Steel Company« by the »Distilling Company of America« and others. In this form the central company, instead of purchasing the plants of the different corporations which it is proposed to unite simply, buys a majority of the stock or possibly the entire stock of each one of the corporations. The separate corporations keep in separate corporate existence, but a majority of the stock being held by one larger corporation, its officers, of course elect the boards of directors of all the separate corporations and in this way hold ultimately complete control. It is usually true that the separate corporations manage their own affairs practically independently, although they are furnished information regarding the workings of the other establishments in the combination through the central officers and are doubtless largely directed in their policy in this way.« Ilyen szervezettel bir az acél-trust is, melynek különböző társaságai továbbra is fentartották önállóságukat, mindegyiknek külön igazgatósága és szervezete van és egymás között a rendes üzleti formák szerint érintkeznek. A Standard Oil-trust 1892-ben történt feloszlata után az Unió minden egyes államában külön-külön részvénytársaságképen alakult meg, a melyek természetesen egymással szerves kapcsolatban állanak.

A szövetkezés legradikálisabb formája, midőn a különböző vállalatok üzemüket úgy technikailag, mint külső megjelenésükben egy egyetlen nagy vállalatban (single and large corporation) egyesítik. Ezen új társulat megvásárolja az összes többi társulatok vagy egyéni vállalatok üzemét és vagy készpénzben, vagy pedig az új társaság részvényeivel fizet. Minthogy e társulat összes részvényeinek megszerzése igen nehéz és ennek a különböző államok részvénytársulati jogai is útját állják, a szövetkezés ezen legradikálisabb formája az Unióban ritkább, mint az előbbi.

Igen gyakori az is, hogy egy-egy nagy vállalat kibérli több más vállalatnak az üzemét hosszabb időre, a mi különösen azon esetekben történik, ha valamely állam trustellenes törvényeit akarják kikerülni. Ilyen bérleti vagy járadékszerződést az amerikai vasutak is szoktak

¹⁾ Reports of The Industrial Commission : Vol. I. Preliminary report on trusts and industrial combinations Washington 1900. 10. oldal.

egymás között kötni ugyancsak az adásvételi szerződés palástolására.¹⁾

A trustok jelenleg csaknem kivétel nélkül, vagy egy egészet képező óriási vállalatok, vagy pedig több más társulat felett control-t gyakorló hatalmas finanszialis organisatiók eredeti formájuk, melytől elnevezésüket kapták, teljesen kiveszett. A trust szót ennél fogva pl. a washingtoni statisztikai hivatal (Census Office) szándékosan mellőzi és helyette következetesen az Industrial Combination megjelölést használja, a melyet jelenleg az Unióban egyáltalában a nagyobb vállalatokra alkalmaznak. Ám a Census Office által használt megjelölés és azon alakulat, a melylyel jelen mű foglalkozik, egymást nem fedik teljesen. A Census Office t. i.²⁾ Industrial Combination alatt ért« a number of formerly independent mills have been brought together into one company under a charter obtained for that purpose» és nem fektet arra súlyt, vajjon ezen vállalatok uralkodó állást foglalnak-e el az illető iparágban, hanem csakis arra, hogy az illető vállalat több más vállalatból keletkezett legyen és így egyes iparágakon belül sokszor több ilyen combination is létezik, melyek között esetleg elkeseredett küzdelem van folyamatban. Ezen industrial combinations tehát miben sem különböznek azon nagyobb európai vállalatoktól, a melyek fusio útján jöttek létre és a piacz irányítására távolról sem bírnak oly befolyással, mint a kartellek. Problemánk tárgyát azonban nem az ipari concentratióknak kisebb vagy nagyobb mérvé képezi, mely Európában is feltalálható, hanem valamely iparágban azon rendkívüli concentratiója, mely a piacra ugyanazon befolyást képes megszerezni, mint a kartellek és bizonyos tekintetben monopoliumot élvez. Azon rendkívüli terjedelem tehát, a mely a monopoliummal határos, már lényeges jellemvonását képezi a trustoknak. Itt már nem lehet beszélni mint a kartelleknél a termelés és piacz szabályozásáról, mert hiszen a trustoknál erről soha szó sincsen; nem az ár közös megállapítása, az üzemek redukciója avagy a kontingentálás képezi a trust célját, mert ez,

¹⁾ Így 1891-ben a The Philadelphia and Reading vasúttársaság kibérelte a Central Railroad és a Lelly Valley Road vasúttársaságokat 999 esztendőre. Minthogy ez utóbbi társaságok nagy szénbányák tulajdonában voltak, az említett társaság Pennsylvania és a szomszéd államok széntermelésének mintegy 60 százalékát ragadta magához.

²⁾ Twelfth Census VII. woll LXXV. XVII.

a trustnél az egyesített vállalatok között érdekközösség lévén, teljesen ki van zárva, hanem a létező termelési eszközöknek és potenciáknak vagyis az egyes versenyző vállalatok minél nagyobb számának az egyesítése képezi azon czélt, mely felé egy trust folytonosan halad. A verseny kiküszöbölése a kartellnél egyes vállalatoknak a kartellbe való belépése által történik, a trustöknél beolvasztás vagy elpusztítás útján. A monopolistikus czélatok tehát, a melyeket a kartell fogalmából kiküszöböltünk, mert a termelés és piac szabályozásának csupán eszközét képezi, a trustfogalomnak lényeges alkatrészét teszi, mert hiszen egy nagy trustnél a termelés nem szabályozásra vár, hanem életkérdés a trustre nézve az, hogy a piacot oly nagy vagy még nagyobb mértékben uralja, mint az eddig független vállalatok vagy a mint ezek ezt egy közöttük létesült kartell esetén tehették volna. A piac uralma úgy a kartelleknél, mint a trustoknál elengedhetetlen előfeltétel, mely nélkül sem a kartellek, sem a trustök létre nem jöhetnek és a kartell és trustszerződésekben felbontó feltételként szokott szerepelni azon körülmény, hogy a meg egyezés az összes czélba vett vállalatokkal létesült legyen. A kartelleknél azonban az egyes vállalatok közös meg egyezése mellett a termelést és piacot még szabályozni kell, hogy a végső cél, az árak emelése keresztülvihető legyen, a trustöknél ellenben monopolizálási százalékknak egy vállalatban való egyesítése már magában véve garantálja az árak emelésének a lehetőségét. A monopolium tehát avagy a monopoliumhoz közel járó hatalom a trustöknél előfeltétel és az árak emelésének egyedüli eszköze és közvetlen célja is egy szersmind, és így a trustfogalom meghatározásában lényeges alkatrészt képez.¹⁾

¹⁾ „Under the word Trust“ mondja Jenks (i. m. 8. old) „as expressed on the title, are included especially these organisations of capital, which have been called, wether wisely or not „Capitalistic Monopolies“ : As general „Trusts“ are taken to mean manufacturing corporations with so great capital and power what they are at least thought by the public to have become a menace to their welfare and to have temporarily at least, considerable monopolistic power. Rousiers (l. i. m. 28. old.) szerint pedig „Le trust americaine est . . . en resumé la monopolisation de fait, d'une industrie privée. Telle est son essence.“ Ugyancsak a trust uralmi helyzetébe helyezi legfontosabb jellemvonását Colliez (i. m. 174.), ki a trustnak következő definitiót adja: „une agglomeration telle de capitaux, groupés dans la même industrie par la reunion sous la même direction

Trust alatt tehát oly vállalatot értünk, mely egy vagy több iparág termelésének túlnyomó részét egyesíti üzeimeiben és ez által az illető iparágban a piacot uralja.

A trustök legaldefiniója természetesen ettől eltérő. Az amerikai államok törvényhozása és a szövetségi törvényhozás is helyes érzékkel nem is trustökkal szemben hoz törvényeket, hanem a monopolumokkal szemben, melynek a trust csak egyik formáját képezi. Innen az amerikai törvényekben csaknem kivétel nélkül ama végnélküli felsorolások, melyeknek célja, hogy a trusthöz hasonló alakulatokat is a törvény hatályának alá vessék.

VIII.

Eddig a kartellek és trustok külső jogi formáival foglalkoztunk, a melyek segítségével a létező jogrendszerbe beleilleszkedtek. Sokkal fontosabb azonban megismerkedni azokkal a szervezetekkel, a melyeket ezen jogi formák fednek, mert hiszen a legkülönbözőbb jogi formák alatt gyakran ugyanazon szervezetek léteznek és viszont a legkülönbözőbb szervezetek ugyanazon formában jelennek meg.

Mindennemű kartell- és trustszerződésnek közvetlen célját ezen szervezetek létrehozása képezi, és ezen szervezetek osztályozása fog bennünket megismertetni azon különböző eszközökkel, melyeket a kartellek és trustök céljaik elérésére felhasználnak, ezen eszközök

d'entreprises primitivement distinctes qu'elle assure a ses detenteurs une situation toute puissante dans cette industrie“ és James R. Dill, a trustok híres ügyésze: „Trust is a dominant combination of money, property, business or commercial power or energy.“ Ellenben nem képezi a trust fogalmának lényeges részét az, hogy a trust több vállalat egyesülése útján jött légyen létre. Ezen hibába esik Cosack fogalommeghatározása is (l. Lehrbuch des Handelsrechtes 728. old.), ki a trustnak következő meghatározását adja: „Der Trust ist ein Unternehmen, welches darauf abzielt, eine grössere Anzahl selbständiger, dem nämlichen Handelszweige angehörigen Gewerbebetriebe seiner Herrschaft zu unterwerfen und dadurch den ganzen Handelszweig zu monopolisieren.“ Mert hiszen külső megjelenésében és gazdasági hatásaiban ugyanolyan lehet egy ujonnan keletkezett vagy lassanként óriásivá fejlődött vállalat, mely pl. egy ujonnan keletkezett iparágat teljesen ural és nincsen semmi ok ezeket akár elméletileg, akár törvényhozásilag az egyesülés útján keletkezett trustoktól megkülönböztetni.

fejlődését, használhatóságát, továbbá azt is, hogy ezen eszközök mennyire különböznek azoktól, a melyeket a vállalkozók a szabad verseny korszakában használtak. A szervezetek részletes ismertetése továbbá meg fogja mutatni nekünk a kartellek és trustöket működésük közben.

A nagyobb kartellek és trustok tulnyomó része egy hosszú évtizedes fejlődésre néz vissza. Kezdetben az irányadó vállalatok eladási feltételeket hoznak létre, majd következik az árkartell, a termelők mindinkább szélesebb köre kerül a kartell körébe, végre az eladást teljesen kivesszük az egyes vállalatok kezéből és központiilag szervezik. Az első kartellek szigoruan egyes iparczikken belül keletkeznek, de megkezdődik a harc a nyersanyagok, félgyártmányok és készárúk termelőinek kartelljei között, melyek között compromissumok jönnek létre és végre is egy hatalmas kartellé tömörülnek. Így a német vasiparban 44 különböző egymással versenyző vevő és eladó viszonyában levő kartell volt; ezen különböző érdekeket a Stahlwerksverband-ban sikerült harmoniába hozni; az osztrák és magyar vasiparban is 11 különböző kartell létezett, mely egy egységes kartellé tömörült; így van ez a szesz, czukor- és petroleumiparban mindenütt, a hol őstermelők, nyersárugyárosok, finomítók egyesülnek, mint a német szesz- és czukorkartellben, nálunk a czukor- és petroleumkartellben. A verseny nemcsak egyes iparczikkek előállítói között vezetett kartellhez, hanem miután küzdelem folyt különböző iparczikkek előállítói között, kik egymáshoz a termelő és fogyasztó viszonyában állottak, szükségképen ezek meg egyezéséhez is. A különböző iparágak így egy egységes összefüggő lánczolatot képeznek, melyben mindegyik részvevőnek a készáru nyereségében való részesedése pontosan van meghatározva. A trustoknál hasonló fejlődési menetet tapasztalhatunk; először a specializált iparczikkek egyesülnek, azután következik az egymástól függő termelők egyesülése úgy, hogy miként a kartelleknél nem iparczikkek, hanem iparágak trustjéről lehet most már beszélni. Az United States Steel Corporation története¹⁾ tanulságos példáját nyújtja ennek. Ugy a kartelleknél, mint a trustoknál tehát azt látjuk, hogy az egymástól független homogén erők egyesülnek előbb, majd ezek egyesüléséből jönnek létre az egymással összefüggő heterogen centrikus erők.

¹⁾ L. XXVIII. fejezet.

Valamint, hogy a kartellek és trustök csaknem az összes jogi formákat kimerítették és ezek pontos felsorolása és elhatárolása igen nehéz, ugy igen nehezen sorolhatók fel mindazon szervezetek is, melyeket a kartellek és trustök létesítettek. Azon óriási terület, a mely a termelés és a fogyasztás között elterül, minden pontjában a gazdasági verseny behatása alatt áll, és mindezen pontok szabályozás tárgyát képezhetik. A szabályozás természetesen üzleti ág, üzleti szokások, országok, résztvevők száma stb. szerint igen különböző. Nem is lehet annyira arról szó, hogy az összes létező szervezeteket osztályozzuk avagy felsoroljuk, hanem csakis arról, hogy azon alapszervezeteket feltüntessük, melyeknek combinatióiból alakulnak a szükséghez képest a különböző szervezetek. Alig van két kartell, a melyeknek szervezete bármi tekintetben is egymáshoz hasonló volna és az alapszervezetek is egymagukban ritkán fordulnak elő, hanem csupán ezen alapszervezeteknek a combinációja. Ez rendesen azon tapasztalaton alapszik, hogy sokszor nem elegendő a kartell céljának eléréséhez, ha csupán egy szervezetet alkalmaznak, hanem a szervezetek egész sorát kell felhasználni, hogy a kartellszerződés illusoriussá ne váljék.¹⁾ Ha már a közönséges szerződések megkerülése igen gyakori és alig van szerződés, melyet megkerülni nem lehetne, ugy ez még inkább áll a kartellszerződésekről, melyeknek bonyolódottsága és a hozzáfűződő nagy érdekek szükségessé teszik, hogy a legmesszebbmenő garantiákkal ruháztassék fel és a legmesszebbmenő gonddal készítettessenek.

A kartellek alapformáinak és ezek leggyakoribb combinatióinak rendszeres osztályozására és felsorolására eddig több kísérlet történt. Ezen osztályozásnak csakis az áttekinthetőség lehet a célja, nem pedig absztrakt kategóriák felállítása. Különösen helytelen azonban a kartellek szervezetén bizonyos strikt célok szerint osztályozni, mert hiszen szervezetek tárgyalásánál eszközökről van szó, a melyek alapján véve épen ugy, mint az összes kartellek egy célznak szolgálnak, t. i. a vállalkozói nyereség emelésének. Minden egyéb hiányától eltekintve már ezért is helytelen Liefmannnak az osztályozása,²⁾ a ki a kartell szervezetéről szólva a vállalkozók kartelljét két nagy osztályba sorozza, a vevők és eladók kartelljébe, ez

¹⁾ L. Pohle i. m. 13. old.

²⁾ I. m. 35., 42. old.

utóbbiakat alacsonyabb, vagy korlátozó és magasabb szétosztó, illetve kontingentáló kartellekbe sorozza. A két utóbbin belül pedig ismét három osztályt különböztet meg: a szerint a mint céljuk 1. közös kínálati politika, — kínálati vagy termelési kartellek; 2. ha monopolizálási célzattal bírnak, — területi kartellek; 3. ha céljuk közös árpolitika, — árkartellek. A magasabb rendű kartellek között ugyanezen céloknak megfelelőleg kínálati, kontingentálási, kereslet-kontingentálási és nyereségkontingentálási kartelleket különböztet meg. A felosztás eladók kartelljére és vevők kartelljére helyes, ugyszintén elfogadható volna az utóbbinak alacsonyabb és magasabb rendű kartellekre való felosztása. De a célok szerint való felosztás azért helytelen, mert a kartellek kivétel nélkül a Liefmann által említett mind a három célt szolgálja, vagyis egy közös kínálati politikát, mint egy egységes monopolizálási politikát, mint egy egységes árpolitikát; ez a felosztás tehát helytelen ismervek szerint történt.

Pohle¹⁾ ár-, területi-, termelési-, nyereség- és eladási kartelleket különböztet meg, ezzel azonban nyilván nem merítette ki a létező szervezeteket; így az eladási feltételeket szabályozó kartellról, az üzemkorlátozó kartellról, a kiviteli kartellról nem szól és mellőzi a kereslet szabályozására irányuló kartelleket. A legteljesebb és legáttekinthetőbb felosztást adta Grunzel,²⁾ a ki a kartellek szervezeteit következőképpen osztályozza:

I. Kartelle zur Regelung des Angebotes:

- A) Kartelle zur Regelung der Verkaufsbedingungen (Konditionenkartelle);
- B) Kartelle zur Regelung der Verkaufspreise (Preiskartelle);
- C) Kartelle behufs Einschränkung der Produktion in den Einzelbetrieben (Reduktionskartelle);
- D) Kartelle behufs Aufteilung der Absatzgebiete (Rayonierungskartelle);
- E) Kartelle behufs Einschränkung der Gesamtproduktion (Kontingentierungskartelle);
- F) Kartelle behufs Zentralisierung des Gesamtverkaufs oder des Inlandsverkaufs (Verkaufskartelle); .

¹⁾ I. m. 12—56. old.

²⁾ I. m. 38. oldal.

G) Kartelle zur Regelung des Auslandsverkaufs (Ausfuhrkartelle);

II. Kartelle zur Regelung der Nachfrage:

A) Kartelle zur Regelung der Nachfrage nach Arbeitskräften (Arbeitskartelle);

B) Kartelle zur Regelung der Nachfrage nach Rohstoffen oder Halbfabrikaten (Bezugskartelle).

Ezen osztályozásból hiányzik a kartellnek két fontos és különálló szervezete, nevezetesen a nyereségmegosztó kartellek és a termelést specializáló kartellek.¹⁾ Külön osztályozást igényelnek azon kartellek, melyek sem a kínálatot, sem a keresletet egyoldalulag, hanem mind a kettőt szabályozzák és nem ugyanazon iparcikk előállítói között, hanem ugyanazon iparágban egymásra következő termelési szakokban elkülönötten dolgozó vállalkozók kartelljei között jönnek létre. Ezeknek főbb jellemvonása, hogy egymásnak garantálják az exkluzivitást. Amazoknál az egymással versenyző vállalatok kötnek kartellt és zárják ki a versenyt, emitt az egyik termelési szak vállalkozói egy másik termelési szakban létező kartellen kívül állókra nézve teszik lehetetlenné a versenyt azáltal, hogy nyersanyagot nem szolgáltatnak nekik. Ennek fejében a készáru előállítók ugyanazt a szolgáltatást teljesítik az eladónak, kötelezven magát, hogy kizárólag tőle fog venni és így az eladók versenytársának a versenyt csaknem lehetetlenné teszik.²⁾ Minthogy ily egyezmények csakis kartellek között lehetségesek, melyek valamely termelési szak-vállalkozónak túlnyomó részét képviselik, beszélhetünk a kartelleknek a keresletet és kínálatot kölcsönösen szabályozó kartelljeiről, mint külön csoportról. Osztályozásunk tehát a következőképen fog hangzani:

I. A kínálatot szabályozó kartellek:

A) Árkartellek;

B) Eladási feltételeket szabályozó kartellek;

C) Az üzemek megszorítására irányuló kartell;

D) Piaczosztó kartellek (rayonkartell);

E) Nyereség-megosztó kartellek;

¹⁾ Grunzell a nyereségmegosztó kartelleket a kontingentálási kartellek közé sorozza, de e kettő között lényeges különbségek vannak. l. 106. lap.

²⁾ L. erről a keresletet és kínálatot kölcsönösen szabályozó kartelleknél.

- F) Az össztermelést iparczikkek szerint megosztó kartellek ;
- G) Az össztermelést számszerűleg megosztó (kontingentálási) kartellek ;
- H) Elárusítási kartellek ;
- I) Kiviteli kartellek.

II. A keresletet szabályozó kartellek :

- A) A munkakeresletet szabályozó kartellek ;
- B) Bevásárlási kartellek.

III. A kartelleknek a keresletet és kínálatot kölcsönösen szabályozó kartelljei.

A legtöbb kartellek ezeknek kombinációiból kerül ki és a régiebb idő óta fennálló kartellek csaknem az összes szervezeteket kipróbálták, míg bizonyos magasabb formákhoz értek. A legmagasabb formának a kontingentálással kapcsolatos eladási kartellek nevezhetők, a melyek gyakran egy nagy, a különböző termelési szakok között kínálatot és keresletet szabályozó kartell rendszerébe van befűzve. Ha több kartell, melyek ugyanazon iparczikket állítják elő, egymással az érdekkörök elhatárolása céljából egyezsége lépnek, úgy ezen kartell ugyanazon formákat veheti fel, mint az egyes vállalkozók kartelljei, vagyis lehet ár-, piacosztó-, kontingentálási stb., sőt eladási kartell is.¹⁾

A) *Az árkartell.*

Az árkartell²⁾ a kartelleknek legrégebb, de egyszersmind legprimitívebb formája, mert a termelők vagy közvetítő kereskedők rendelkezési szabadságát csakis egy pontban, az árszabásban korlátozza.

Egyöntetűleg úgy a bel-, mint a külföldi fogyasztás részére az ármeghatározás történhetik 1. az egész belföldre, tekintet nélkül az áru minőségére egyöntetűleg, míg a kivitel semmi korlátozásnak

¹⁾ Az utóbbira példa az, hogy a Rheinisch-Westphälisches Roheisen-Syndikat és a Verein für den Verkauf von Siegerländer Roheisen közösen létesítettek egy eladási hivatalt, a »Roheisen-Syndikat in Düsseldorf« név alatt.

²⁾ Lásd : Grunzel i. m. 49–55. l. Pohle i. m. 21–30. Liefmann i. m. 87–91. lap.

alávetve nincs, 2. az áru minőségét tekintve, egyes vállalkozók áru olcsóbb áruszábat nyerhetnek, különösen azért, mert ez utóbbiak tartva attól, hogy a fogyasztók egyenlő árak mellett a jobb hírű vállalathoz fordulnának és így a kevésbé neves vállalatok vevőiket elvesztenék, 3. a viteldijakból eredhető különbségek kiegyenlítése szempontjából területenként vagy vasuti vonalak szerint különböző árak állapíthatók meg, 4. végre megtörténhetik, hogy a belföldi fogyasztóterület egy része egyáltalán kivétetik a kartell alól és azon a bizonyos területen a verseny szabadsága áll fenn, mi különösen a kartellel versenyző vállalatok leverésére irányulhat.

Az árkartellek a tultermelés természetes következményei voltak és eredetük egyébre sem vezethető vissza, mint arra, hogy az árak azon tendenciával bírtak, hogy a termelési költségek színvonalára alá szálljanak. A termelési költségek alá való hanyatlás pedig azon következménnyel járt, hogy a vállalkozók fokozott termelés által igyekeztek a termelési költségeket leszállítani, mi azonban az árak további hanyatlásához vezetett. Ezen körülmények a vállalkozókat azon alternatíva elé állította, hogy vagy üzemüket szüntessék be, vagy pedig szövetkezés útján az árakat a termelési költségekkel megfelelő arányba hozzák.

Tudjuk és a kartellek gazdasági hatásainak taglalásainál látni fogjuk, hogy a kartellek, a mennyire tehetők, nem álltak meg ennél a pontnál, hanem különösen, ha sikerült kisebb vetélytársakat hallgatásra bírni, az árakat mértéktelenül emelték.

Mínthogy azonban az árkartellek a baj tulajdonképeni okát, a tultermelést nem érintették és a tultermelés továbbra is fenmaradt, sőt a magas árak még fokozottabb termelésre buzdítottak, a versengés a felhalmozott áru eladása céljából épp oly nagy volt, mint azelőtt és a vállalkozók a vevőket különösen hosszú hitelnyújtás, magas rabattok, calok engedélyezése, csomagolás és viteldijak ingyenessége által igyekeztek magukhoz csábítani.

Ehhez járult még azon körülmény, hogy a kevésbé jó üzleti hírnévvel bíró vállalkozók elveszítették vevőiket, mert a fogyasztóközönség egyenlő árak mellett előnyben részesítette a nagyobb és híresebb cégek cikkeit, kik áruiknak jobb minősége, tartóssága, csinyja és kedvezmények által magukhoz csábították a kisebb cégek vevőit.

Míg tehát egyrészt a nagyobb cégeknek az eladási feltételek

szabályozása állott érdekeiben, melyekkel a kisebb cégek a nagyobb cégek minőségi előnyeit egyensúlyozni igyekeztek, addig a kisebb cégek vagy a kartell felbontását vagy pedig a termelés kontingen-tálását követelték.

Azon iparágakban már most, melyekben tulnyomólag nagy üzemek léteznek és a melyekben nagy minőségi eltérések nem lehet-ségesek, mint a vas-, cukor-, petroleum-, szesz-, lisztiparban, az árkartellek az eladási feltételek szabályozására is kiterjesztették a közös megegyezést, míg azon iparágakban, hol nagy minőségű különbségek a termelés áruk nagy tarkasága uralkodik és a mellett a nagy üzemek mellett kis üzemek is léteznek, az árkartell rövid idő múlva felbomlott, helyt adva egy újabb és még elkeseredettebb küzdelemnek, melynek célja a kisebb vállalkozók leverése, hogy a magukra maradt nagyobb vállalkozók a kartell egy megfelelőbb formáját létesíthessék. A kartellek története azt bizonyítja, hogy egy kartell felbomlása esetében tagjai ritkán térnek vissza ugyan-azon formához, hanem egy magasabb formához folyamodnak, melyet azután a kölcsönös bizalom emelkedésével mindinkább fejlesztenek.

Az árkartell tehát hosszabb ideig ritkán áll fenn és ha fenn-állásának idejét meg akarja hosszabbítani, okvetlenül az eladási fel-tételek szabályozására is kiterjeszti hatáskörét.

B) Az eladási feltételek szabályozására irányuló kartellek.

Az eladási feltételekre vonatkozó kartelleket szorosán meg kell különböztetni azon szokványoktól, melyek egy bizonyos szakegylet vagy árutözsde kebelében jönnek létre. Kartellekké, mint azt Grunzel¹⁾ helyesen megjegyzi, ezen szokványok csakis akkor lesznek, ha a kartell tagjai kötelezőleg kijelentik, hogy csakis azon feltételek mel-lett adnak el. Míg tehát az üzleti szokványok a kartell létrejövetele előtt más kikötés hiányában alapul szolgáltak, de a tőlük való eltérés megengedhető volt, addig a kartell létrejövetel után a kar-tell tagjaira nézve kötelezők a megállapított eladási feltételek, melyek azután a számla (factura) alkotó részévé válnak úgy, hogy csakis

¹⁾ Lásd 90. old.

azon eladási feltételeket tartalmazó kötlevel vagy számla ellenében történhetik az eladás.

Az eladási feltételek egyöntetű szabályozása legtöbbszörre az árkartell kifolyásaként történik, mert mint említettük, a nagyobb tőke felett rendelkező vállalkozók a vevőket oly kedvezményekben részesítették, melyek az árkartell hatását semmivé tették. Ilyen kedvezmények voltak a készfizeset esetén adott leengedmények (cassa sconto) melyek nem egyszer az áru értékének felét tették ki, a vevőknek egy más áruban tett jelentékeny engedmények, hosszú lejáratu váltóknak fizetéseket elfogadása, rabattok engedélyezése különböző czimek alatt, bérmentes szállítások, a kikötőtnél jobb minőségű áru szállítása, az illó áruknál ráadás, vagy tulsuly számítása vagy a ténylegesnél nagyobb calo beszámításába hozása, az áru szállításával járó veszély viselésének elvállalása, ingyenes csomagolás és zsákoknak, tartányoknak, hordóknak hosszú időre ingyenes használatra való átengedése, gépek és üzemek berendezése esetében gépészeknek és szakértőknek átengedése, előmunkálatok, ingyenes teljesítése és hasonlók.¹⁾ Ha pedig az eladási feltételek már szabályozva is voltak, még mindig nyílt mód a szerződés megszegése nélkül azt megkerülni: így bizonyos vállalkozók ügynökeiknek magas provisiokat adtak, melyben a vevőket részesítették, mit az ügynök megtehetett azért, mert a vevőnek a provisióban való részesítése nélkül egészen elesnék az üzlet megkötésétől vagy pedig, mert főnökétől a vevőnek rendszeren az üzlet megkötésekor készpénzben kifizetett összeget visszakapta. Ezen utóbbi visszaélések ellen főleg azzal akart segíteni magán a kartell, hogy az ügynököket is a kartellbe vonta, illetve őket is bizonyos kötbér ellenében kötelezte az árak betartására, hogy az ügynöki provisiót minimális összegben állapította meg, mi természetesen még mindig nem lehetett akadály a annak, hogy az ügynök a vevőnek egy bizonyos összeget készpénzben kifizessen, melyet a főnökétől visszakap és így sem a számlában, sem az üzleti könyvekben a kartell megkerülésének nyoma sem volt.

Ilyen és hasonló visszaélések készítették a vállalkozókat arra,

1) Pl. a fennálló osztrák gépszijiparkartellben bizonyos minőségeknél még ma is 33 százalék cassa sconto van, a zomániczkereskedelemben még ma is 60—75 százalék rabatt járja.

hogy az eladási feltételeket szabályozzák és így legalább a legkiáltóbb visszaságoknak véget vessenek. Természetes, hogy ennek daczára az egyezmények megkerülésére elég mód kínálkozott, melyeket ellenőrizni egyáltalán nem lehet és a mely a kartell tagjai között bizalmatlanságot kelt. Ezt a bizalmatlanságot táplálta még a vevőknek az az eljárása, hogy szüntelenül az egyik eladótól a másikhoz pártolnak azon reményben, hogy sikerül nekik az eladóktól bizonyos titkos kedvezményeket kicsikarni, melyekkel versenytársai nem bírnak vagy a melyet esetleg bírnak és ő nem, úgy hogy a versenyben egyenlőtlenül állanak, ez az eladóban az elpártolás elfogadható okát nem látván, azt a feltevést kelti, hogy versenytársai titkos kedvezményeket nyújtása által a kartellt megkerülik.

Természetes, hogy épen úgy, mint az árkartell, az ezzel kapcsolatos eladási feltételek szabályozása sem gyakorolhat lényegesebb befolyást a termelés megszorítására.

A termelésre és fogyasztás szabályozására jótékony hatással volt ugyan, a mennyiben azon közvetlen fogyasztókat, kik az eladási feltételekkel és a nyújtott kedvezményekkel tisztában nem voltak és csupán a jegyzett napiárakat és felmutatott facturákat tekintették és a jegyzett árak egyöntetűségében biztak, megrövidülés így kevésbé érheti; másrészt a termelők részére is előnyöket biztosított, a mennyiben megóvta őket a piszkos verseny különböző fajaitól.

C) Üzemmegszorító kartellek.

Mindeddig olyan kartellekről volt szó, a melyek a tultermelés lehetőségét még mindig nyitva hagyták, mert a termelés sem direkte, sem indirekte korlátozásnak alávetve nem volt. Az erőltetett kivitel ugyan bizonyos tekintetben a tultermelés legkiáltóbb bajain egy kissé segített, azonban nem akadályozhatta meg az üzemek folytonos kiterjesztését, sőt ellenkezőleg az üzemek kiterjesztésére buzdított. A míg a külföldi piac a kivitelnek nyitva áll, addig a belső piac nem érezte az üzemkiterjesztés hátrányait; ha azonban védvámok emelése, hatalmas versenytársak fellépése a kivitelt megnehezítik, úgy a válság veszélye újból fenyeget. Ilyenkor teszik meg a vállalkozók azon kezdeményező lépést, mely rendelkezési szabad-

ságukba mélyen belevág és a mely további solidáris eljárásuknak alapját képezi, t. i. az üzem egy részének beállítását vagyis tétlenségre kárhóztatását.

Grunzel¹⁾ üzemek reduktiójának következő eseteit említi:

A kartellben levő vállalkozók kötelezik magukat, hogy egy bizonyos időn belül üzemeiket megnagyobbítani és újabb gépeket munkába állítani nem fognak, mi már tekintve a népesség természetesen szaporodását, bizonyos tekintetben üzemreduktiót jelent.

Egy további módja a reduktiónak, hogy a vállalkozók a munkagépek egy bizonyos százalékát beállítják.

Továbbá a napi munkaidő megrövidítése, vagy pedig az összes üzemeknek a hét valamely napján való pihentetése vagy egy bizonyos számú munkás elbocsátása.

Igen gyakori az is, hogy több vállalkozó valamely üzemet megvásárol vagy kibérel és azután beállit. Ha pedig több vállalat fusionál, akkor rendszeren az üzemeknek csupán egyik része marad munkában, míg a többiek beállitnak.

Az is reduktiónak tekinthető, ha valamely vállalkozó megfelelő prémium ellenében kötelezi magát, hogy a rendesnél kisebb mennyiséget fog piacra vetni.

Az üzemkorlátozásra irányuló szerződésnek kiegészítő részét mindig az képezi, hogy a szerződés tartama alatt gépeket, melyeknek üzemképessége nagyobb az eddigieknél, alkalmazni és újabb munkásokat felfogadni nem fognak. Ezen kartellek igazságtalansága abban rejlik, hogy éppen azon üzemek, melyek a folytonos nagyobbitás által tulajdonképeni okozói voltak a túltermelésnek, kevesebbet szenvednek a reduktió alatt, mint azok, kik megmaradtak régi üzemképességüknél.

Az üzem egy részének beállítása azonkívül maga után vonja a munkások egy részének elbocsátását, minek következtében a begyakorlott munka sokszor elvész, vagy a külföldre vándorol. A reduktió keresztülvitelének ellenőrzése is nagy nehézségeket okoz, rendszeren pecsétek alkalmazása külön e célra kirendelt közegek időnkénti ellenőrző látogatása által igyekeznek a szerződés megkezdését megakadályozni. Legkönnyebben ellenőrizhetők és keresztülvihetők a munkaidő leszállításával, valamint a hetenként egy napon

¹⁾ L. 55—62. lap.

való pihentetéssel járó reduktiók, melyek szociálpolitikailag is üdvösek. Az üzemleszállítás vagy korlátozásra irányuló kartellekkel sikerrel természetesen csakis akkor járhatnak, ha a kartellt az iparágbeli vállalkozók tulnyomó (90–95 százalék) része követi, mert ha a kartellnek hatalmas versenytársa akad, akkor a kartell tagjai egyrészt a szerződés értelmében üzemképességükön alul fognak dolgozni, másrészt olcsón lesznek kénytelenek szállítani, mi a kartell fennállhatását lehetetlenné teszi.¹⁾

D) *Piacosztó (rayon) kartellek.*

Az üzem egy részének beállításánál még nagyobb korlátozást tartalmaznak azon kartellek, melyek a fogyasztási terület felosztását célozzák, mert ez által nagyrészt a vállalkozók nemcsak üzemüknek indirekt korlátozására kényszerítettek, hanem kereskedelmileg is megszabják működésük körét. Míg továbbá az üzemkorlátozás által indirekte az egész ország termelése kontingentáltatik, addig ezen kartellek által ugyancsak egy ország, néha az egész világ kontingentáltatik, mert az által, hogy az egyes termelő egy bizonyos területet pl. egy országot nyer jutalékkul, ennek fogyasztási képessége határozza meg termelésének nagyságát. A valódi kontingentálási kartellektől ezen kartellek tehát csak abban különböznek, hogy amott számszerűleg vagyis direkte lesz az egyes vál-

¹⁾ Üzemkorlátozó egyezmények állanak fenn a magyar lisztiparban és különösen igen gyakoriak a textiliparban annak következtében, mert itt az áruk sokfélesége, számos kis üzem fennállása egyéb kartellformák keletkezését megnehezíti. Az üzemkorlátozás egy neme volt, midőn a budapesti sörfőzdék közösen átvették a Király-serfőzdét és beszüntették. Az üzemkorlátozás jutalmazására példa a francia gyertya-gyárosok kartellje („Schriften des Vereins für Socialpolitik Bd. LX. 17. lap), mely az utolsó 5 év termelése alapján az egyes gyárosok termelésének átlagát megállapította. Ezen átlagos termelés 80 százalékát minden gyáros továbbra is szabadon gyárthatta, ennél többet csakis a százalék emelkedésével folytonosan emelkedő jutaléknak a közös pénztárba való fizetése ellenében, míg ellenben azok, kik 80 százaléknál kevesebbet termeltek, 100 kg.-ként 12 Frcsot kaptak a közös pénztárból, a 60 százalékon aluli termelés azonban figyelembe nem vétetett. Az ellenőrzés könnyű volt, minthogy Franciaországban a gyertya fogyasztási adó alá esik.

lalkozók termelési jutaléka meghatározva, addig ezeknél a termelő mennyiség meghatározása indirekte történik.¹⁾

A fogyasztási terület felosztására irányuló kartellek lényege abban rejlik, hogy egy bizonyos területen belül egy vagy több meghatározott vállalkozónak szabad termelvényeit eladni. Ha egy bizonyos területre csupán egy vállalkozó nyert jogot az eladásra és hasonló ipartelep felállítása nagy befektetéssel jár, akkor a vállalkozó helyzete igen közel áll a tényleges monopoliához, mely tulajdonképpen csakis a kartel által nyer korlátozást, a mennyiben az ár meghatározás rendszeren egyöntetűen a kartell által történik.

Ha azonban ez nem történik a kartell által és az árak meghatározása a vállalkozó szabad belátására bízatik, úgy a legtöbb esetben a vállalkozónak féktelen nyereségvágya egyrészt azon félelemben nyer korlátot, hogy versenyvállalat keletkezhetik, másrészt, hogy a kartell esetleges felbomlása után a kizsákmányolt fogyasztók tőle el fognak fordulni.

A fogyasztási terület meghatározása egy és ugyanazon vámterületen belül történhetik országok szerint, így pl. az osztrák és magyar vas- és cukor-kartell különválasztotta Ausztriát és Magyarországot, meghatározván, hogy egyik ország termelői mennyit szállíthatnak a másik országba, a fölös mennyiségre tehát a belöldi termelők szereztek kizárólag jogot, történhetik országrészek, tartományok, vidékek szerint, vagy a mi még gyakoribb, vasúti vonalak szerint, a mennyiben a fuvar költségekben beállítható különbözeteket és fölösleges kiadásokat ily módon kívánják megszüntetni, mi az árak ugyanazonossága mellett a vállalkozó nyereségét jelentékenyen emeli.

De nemcsak egy vámterület termelői szövetkezhetnek, hanem több vámterület termelői és így jönnek létre a nemzetközi kartellek, melyeknél az egyes országok vagy vámterületek képezik a kartell tárgyát.²⁾ Nagyrészt azonban a különböző vámterületeken

¹⁾ Hazánkban az 1888-ban létrejött szóda-kartell az osztrák-magyar monarchiát a kartell 8 tagja között területileg felosztotta.

²⁾ Ilyen volt pl. a nemzetközi tükörüveg-kartell. E kartell német, francia és belga csoportból állott, melyek mindegyike saját országában az árakat és eladási feltételeket önállóan állapította meg. A külföldi tagoknak nem volt tiltva a másik állam területére eladni, azonban kötelesek voltak az utóbbi által fentartott árak és feltételek mellett megkötöni üzleteiket.

vagy országokon belül létező kartellek kötnek egyezményt és hozzák létre a kartellek kartelljét, mely körülhatárolja a fogyasztási területeket vagy meghatározza azon maximális mennyiséget, a mely az egyik területről a másokra bevihető. A területeknek szigorú és egyes vállalkozók részére való monopolszerű elzárása azonban csaknem lehetetlen, mert az egyes vállalatok földrajzi fekvése, továbbá az áruk különlegessége, a fogyasztók különféle igényei és különösen az ujabban létrejövő ipartelepek, elzárt körök létrejövetelét megnehezítik.

A földrajzi fekvés akkor képez akadályt, ha a vállalatok egy csoportja egy bizonyos helyen koncentrálva létezik, míg a többiek a fogyasztási területen el vannak szórva. Továbbá, ha egyáltalán csak egy bizonyos helyen létezik az illető iparág és nem épen az ország középpontja, úgy hogy a távolabb fekvő fogyasztási területek ellátásától a vállalkozók, tekintve a magas fuvar költségeket, az összeköttetés kényelmetlenségét, a hitelképesség ellenőrzésének nehézségét, huzódni fognak. Ily esetben ezen területeket közösöknek fogják kinyilvánítani, melyek a kartellárok mellett bárki eladhat, a többi területet pedig egymás között felosztják.

Az áruk különfélesége és a fogyasztók igényei annyiban képeznek akadályt, a mennyiben különösen élelmi és élvezeti cikkeknel, pl. szesz, liszt, rizs, dohány, bor stb. bizonyos rayonok, bizonyos cikkhez vannak szokva és mást fogyaszt a városi, mást a mezei lakos. És így ez is egyik oka annak, hogy egy bizonyos területre egy vállalkozó alig szerezhethet versenytársaival szemben kizárólagos jogot.

A harmadik ok, mely a rayonirozást megnehezíti, újabb versenytársak keletkezése. Nemcsak azon kartellszerződésekben, hanem egyáltalán csaknem minden kartellszerződésben van rendelkezés azon esetre, ha újabb versenytársak keletkeznek. Ezen esetben a kartellszerződés vagy felbontottnak tekintetik, vagy pedig a verseny-vállalatok fennállhatását lehetetlenné tenni igyekeznek. Ezen eszközök közé tartozik az áruknak a versenyvállalat vidékén az előállítás árán aluli eladása,¹⁾ nyersterményeknek beszerzését a terme-

¹⁾ Ezt tette pl. a magyar szeszkartell a szepesmegyei szeszfinomítóval szemben, melyet azáltal kényszerített a kartellbe való belépésre, hogy Kassán a kartell költségére szeszraktárt állított fel, mely azon vidéken az országos árjegyzésen alul adott el.

lők lekötése által a verseny-vállalatnak lehetetlenné tenni stb. Azon kartelleknél, melyekről éppen szó van, az ártalmatlanná tétel rendszeren az illető területnek, melyen a verseny-vállalat fekszik, szabad verseny-területté nyilvánítása által fog történni, melyen minden vállalkozó tetszés szerinti árak és feltételek mellett adhat el.

Ha már most az e fajta kartellek előnyeit és hátrányait mérlegeljük, úgy az előnyök főleg nagy szállítási díjak, utaztatási és reklámdíjak megtakarításában a fogyasztási terület jobb megismerésében és főleg a tultermelés egy hatékony ellensúlyozásában foglalhatók össze. A hátrányok közül kiemelendő, hogy egyes vállalatok bizonyos területeken monopolállást nyerhetnek, mit kiméretlenül kizsákmányolnak, a fogyasztókat nagy kényszernek teszik ki, a szomszédos fogyasztási területek között esetleg árkülönbséget létesítenek.

E) *Nyeresség-megosztó kartellek.*

A kartellek²⁾ valamennyi formájának azon tulajdonsága van, hogy teljesen önállóan, más kartellformáktól menten is állhatnak fenn és éppen ez ad okot arra, hogy az egyes kartellszervezetek különállóan tárgyalassanak. Így van a nyereség megosztására irányuló kartelleknél is, melyeket semmiképen sem lehet a kontingentálási kartellek közé sorolni (mint azt Grunzel teszi), mert hisz vannak nyereség-megosztó kartellek, melyek önmagukban a termelés vagy eladás kontingentálása nélkül állanak fenn és a melyeknél a meg-egyezés egyesegyedül a nyereség felosztására irányul. Igaz, hogy a nyereség felosztásának indirekte célja a termelés kontingentálása és ezt mintegy automaticae éri el, de a rayonirozási, üzemleszállítási és nyereség-felosztási kartelleket éppen az különbözteti meg az igazi kontingentálási kartellektől, hogy míg ezek az egyes üzemek által termelhető mennyiségeket számszerűleg határozzák meg, addig amazok a kontingentálást indirekte kívánják eszközölni.

A nyereség megosztására irányuló kartellek több fajtát különböztetjük meg:

1. Tiszta nyereség megosztására irányuló kartellek.

²⁾ Lásd Pohle i. m. 36—41. fap.

2. Minimális ármeghatározással kapcsolatos nyereség-kartellek.

3. A termelés kontingentálásával párosult nyereség-kartellek.

Azon kartellek, melyek egyedül a nyereségnek megosztására irányulnak, a nélkül, hogy bármi más korlátozást tartalmaznának, igen hasonlítanak a Grunzel által említett¹⁾ Kundenschutz-Konvention-hoz. A kartellben levő vállalatok t. i. abban egyeznek meg, hogy mindegyikük az eladott mennyiség egyede szerint bizonyos összeget fog egy közös pénztárba fizetni és az így befolyt összeget azután bizonyos megállapított arány szerint egymás között felosztani. Hogy vevőiket biztosítsák és hogy versenytársaikra nézve csábító ne legyen a vevők elhódítása, igen előnyösnek látszott a nyereségnek illetően megosztása, melynek folytán az, a ki az hányadánál többet adott el, többet fizet a közös pénztárba és mégis csak ugyanannyiban részesedik. Minthogy az eddiginél nagyobb mennyiség eladása nagyrészt csak kisebb-nagyobb áldozatok útján lehetséges és ezen többet után még az illető vállalkozónak mintegy büntetéspénzt kell fizetnie, igen kevésbé csábítónak fog a kartell egy-egy tagja előtt feltűnni az üzleti kör kiterjesztése.²⁾

Sokkal bonyolódottabbak azon nyereségkartellek, melyek már egy minimál ármeghatározással állanak összeköttetésben. A kartellben levő vállalkozók t. i. időről időre egy bizonyos előállítási és minimális eladási árat határoznak meg és a különbözetet az eladott mennyiség minden egysége után egy közös pénztárba fizetik, melyből azután az üzleti év leteltével minden egyes vállalkozó a megfelelő időre megállapított arány szerint részesül. Azon többet, melyet valamely vállalkozó a minimáláron felül elért, saját nyereségét ké-

¹⁾ Lásd: i. m. 67. lap.

²⁾ A nyereségmegosztásnak hasonlóképen egyszerű módja az, a melyet az »International Marine Co. a „Hamburg—America-Linie« és a »Nordeutscher Lloyd« alkalmaztak. A hajóstrust kötelezte magát a német társulatoknak e társulatok részvénytőkéjének 25 százaléka után nekik 6 százalékat fizetni, a német társulatok pedig a részvénytőke 25 százaléka rá eső osztalékokat a trustnek kiadni. Ezáltal a trustnek érdekében van, hogy a német társulatok osztalékai 6 százaléka alá ne essenek, mert különben kénytelen volna a szerződés értelmében a 6 százalékhöz hiányzó összeget a részvénytőke 25 százaléka erejéig sajátjából kiegészíteni és ezért aggressive fellépni nem fog, mert ez neki is jelentékeny károkat okozna, nemcsak, hanem érdekében fekszik a német társulatok fellendülése, mert hisz részvénytőkéjük 25 százalékánál a 6 százaléknál magasabb osztalékban is ő részesedik.

pezi, melyben a többi vállalkozóval nem osztozik. Az előállítási és az eladási minimálárak időről-időre határozatnak meg.

Az alacsony és a magas előállítási költségekkel dolgozó gyárak között természetesen az előállítási költségek és a minimálár meghatározásának kérdésében nagy ellentétek merülhetnek fel. Ha t. i. az előállítási és minimálár közötti különbség nagyon kicsinynek tétetik, a minimálár pedig nagyon magasra, akkor az alacsony előállítási költségekkel dolgozó gyáraknak kifizetődik a minimáláron alul és a nyereségjutalékuknak megfelelő mennyiségnél többet is eladni, mert a közös pénztárba mintegy büntetésképen fizetendő összeg oly csekély, hogy még ennek fizetése mellett is nyereséges lesz nagyobb mennyiségnek piacra való vitele. Azért a rosszabb helyzetben levő üzemek az előállítási költségek és minimálárak között nagy különbséget kívánnak megállapítani, mert az ő üzemük csakis magas minimáláraknál lehetséges, míg szerencsésebb viszonyok között levő versenytársai, ha minimáláron alul és a meghatározott mennyiségen felül akarnak eladni, a magas különbséget fizetése következtében nyereségükben kénytelenek a kartellben levő többi vállalkozót is részesíteni. Lehetséges, hogy a nyereség kontingensének megfelelőnél nagyobb mennyiség gyártása az alacsonyabb előállítási költségekkel dolgozó vállalkozónak még mindig több nyereséget hoz, mintha kevesebbet ad el a minimálár mellett, de a kedvezőtlen helyzetben levő vállalkozóra még mindig jobb, ha a magas minimálárak következtében egyrészt saját, bár kisebb mennyiségben piacra hozott áruit nyereségesebben adhatja el, és még a többet termelő vállalat büntetéspénzeiben is részesedik, mint-hogy ha a minimálárak alacsonyak és a kedvezőtlen viszonyok közt termelő vállalat teljesen kihasználja kontingensét.

A minimalár ilyetén meghatározása nem képez árkartellt, mert hisz emennél a szerződőknek semmiképen sincs joguk kartelláron alul eladni, míg a nyereség-kartelleknél ebben egyenesen akadályozva nincsenek.

Mínt-hogy azonban a közös pénztárból való részesedés hányada meg van állapítva, egy vállalkozó sem fogja szívesen tullepni az ő nyereség-jutalékának megfelelő kontingenst, mert ez jelentéktelen összegeknek a közös pénztárba való befizetését vonná maga után, miben azután a többi vállalkozók részesednek. Ez utóbbiak részesedésének előfeltétele természetesen, hogy kevesebbet termeljenek,

mint a mennyi őket megilletné és így a nem termelt mennyiségnek termelése helyett bizonyos praemiumban részesülnek. De a kevesebbet termelő azon esetben is praemiumban részesül, ha többiek nem lépik túl a nyereségjutalékuknak megfelelő kontingenst, mi látszólag igazságtalannak tűnik fel; minthogy azonban ezen eset akkor fog beállni, ha a kereslet kicsiny és a minimálárak is csak nehezen érhetőek el, ezen megoldás még mindig előnyösebb az öldöklő versenynél. Ha azonban a konjunkturák előnyös volta és magas árak daczára is tartózkodik a vállalkozók egyike másika a termeléstől és ennek következtében részesül a többi vállalkozó által befizetett összegekben, úgy ezek a kínálat kicsiny voltánál fogva a minimaláraknál magasabb árakat érhetnek el, mely többlettről a kartellel szemben nem tartoznak elszámolni. De az egyes vállalkozók örizkedni fognak kontingensükön alul maradni, mert hisz a nyereség kontingens legközelebbi megállapításánál nem fognak többé oly nagy nyereségjutalék megállapítására igényt tarthatni, mert hisz a nyereségjutalék megállapítása a tényleges termelés átlaga szerint történik. Minden kartellnél továbbá a vállalkozók magatartása nemcsak oda irányul, hogy a kartell tartama alatt a lehető legnagyobb nyereségre tegyenek szert, hanem a kartell esetleges feloszlása esetén is megtarthassák eddigi helyzetüket. Már pedig a legnagyobb csapás, a mely vállalkozót érhet az, hogy a fogyasztóval való állandó összeköttetése megszűnik, mert akkor az áru a fogyasztóknál való újabb bevezetést ép úgy igényel, mintha a vállalat alapításának első éveit élné.

A harmadik neme a nyereség megosztására irányuló kartelleknek az, midőn a termelendő mennyiség többé-kevésbébe kontingentáltatik és a vállalkozók ezen kontingenst túlhaladó mennyiség után fizetnek bizonyos összegeket a közös pénztárba.¹⁾ Grunzelnek azon ellenvetését, melyet úgy Pohle, mint Liefmannak tesz, hogy t. i. ezen kartellek nem ide, hanem az üzemreduktóra irányuló kartellekhez tartoznak, mert nem nyereséget, hanem bizonyos többlettermelés fejébe büntetést fizettek egy közös pénztárba és a befizetett összegeket nem egy előre megállapított arány szerint osztották fel, hanem a kevesebbet termelők jutalmazására fordították, helyesnek elismerni nem lehet. Mert hisz minden kartell a termelés szabályozására törekszik és vajjon a befizetett összegeket büntetés pénznek vagy

¹⁾ L. a francia gyertyagyárosok kartelljét 103. l.

nyereség-járadékknak nevezzük, a dolog lényegén nem változtat semmit. A dolog lényege pedig az, hogy a kontingensüknél többet termelők az így létrehozott nyereségükben másokat is tartoznak részesíteni, a mi mérséklőleg hat terjeszkedési vágyukra.

A nyereség-megosztási kartelleknek nagy előnye abban rejlik, hogy a termelést mintegy automaticæ szabályozzák. Az által, hogy nagyobb mennyiség termelése esetén a közös pénztárba is többet kell a vállalkozónak fizetnie, holott részesedési aránya kisebb, korlátolag hat a túltermelésre; másrészt azon körülmény, hogy a kontingensnél kisebb mennyisége termelése esetén a részesedési arány ugyanaz marad, buzdítolag hat a termelés korlátozására. A vállalkozók a kartellek e neménél semminemű korlátozásnak alávetve nincsenek, vevőikkel az egyenes összeköttetést fentartják, sőt még az árakat is tetszésök szerint választhatják meg. És így a kartellek ezen formája mintegy automaticæ tartja egyensúlyban a különböző érdekeket. Ha a kartell tagjai között meg volna a kölcsönös bizalom és a termelt mennyiségnek ellenőrzése nem ütköznék nagy nehézségekbe, úgy a nyereség megosztására irányuló kartellek kétségkívül nagyobb elterjedtségnek örvendenének. Nagy nehézséget képez a nyereség-jutalékknak a megállapítása is, mert hisz ez már magában véve a termelésnek indirekt kontingentálását foglalja magában és ugyanazon nehézségekkel jár, mint a kontingensnek elosztása. A vállalkozók továbbá inkább eszközölnek egy direkt kontingentálást, mintsem hogy annak tegyék ki magukat, hogy a tagok egyike-másika kontingensénél kisebb mennyiség termelése által mások rovására gazdagodják, avagy kontingensénél többnek bejelentés nélküli termelése mellett mások rovására terjeszkedjék.

F) *Az össztermelést iparcikkek szerint megosztó kartellek.*

Vannak bizonyos iparágak, melyekben az áruk különfélesége, újabb szabadalmak keletkezése és minőségi különbségek lehetetlenné teszik azon kartellek valamelyikének megalkotását, melyekről eddig szó volt. Különösen a gép- és egyáltalán a magasabb műipar körében azon célból, hogy a termelés korlátoztassék, olynemű egyezmény szokott létre jönni, mely szerint a gyárak mindegyikének hatáskörébe egy bizonyos cikknek gyártása utaltatik, melylyel a

többiek nem foglalkozhatnak, melyhez azután a többi gyárosok a fogyasztó közönséget utalni fogják és így a termelés specializálása által egyrészt a verseny fog kisebbedni, másrészt az előállítási költségek fognak csökkenni. Ilyen pl. a cseh gépgyárosok kartellje, mely 1903. évi októberben jött létre¹⁾; ilyen a nürnbergi ecsetgyárosok kartellje is.²⁾ Az is igen gyakori, hogy a kartell megkötésekor egyes gyárak lemondanak bizonyos árufaj gyártásáról és ennek fejében egy másik árufajban nagyobb quotát kapnak.

Ezen kartellek a nemzetgazdaságra nézve igen nagy előnyöket tartalmaznak, a mennyiben ezen kartellek nem az árak mesterséges felszökötése, nem is a vevőkre gyakorolt nyomás, vagy a piac erőszakos monopolizálása által szereznek maguknak előnyöket, hanem a termelési költségeknek a specializálás folytán történő szállítása által és így az ilyen irányu kartell a fejlődést azon irányba terelte, mely egyedül felel meg a leggazdaságosabb termelésnek és a melyet esetleg más iparágakban a szabad verseny önmatól hozott létre.

G) *Az össztermelést számszerűleg megosztó (kontingentálási kartellek.*³⁾

A kontingentálási kartelleknek célja a termelendő mennyiségnek meghatározása által a tultermelést lehetetlenné tenni. Ez akképen történik, hogy egy bizonyos területen eladásra kerülő áru mennyisége meghatározatik és a vállalkozók között termelésük eddigi nagyságához vagy az utolsó évek termelésének átlagához képest felosztásra kerül (kontingentáltatik). Ezen kartellekkel azonos hatással bírnak azon kartellek, melyek egy államilag kontingentált árucikkben jönnek létre, mint pl. nálunk a szesz-kartell és azon előnnyel bírnak a szerződéses uton létrejött kartellek fellett, hogy az árustatisztika megállapítása államilag történt és időközönként nyilvánosságra hozatik, a kontingens mikénti elosztása surlódásokra alkalmat nem adhat és az ellenőrzést erre hivatott állami közegek

1) Neue Freie Presse 1903. okt. 16.

2) U. o.

3) L. Grunzel i. m. 67—78., Pohle i. m., 30—36., Liefmann i. m. 91—112.)

végzik. Az ilyen kartellek azonban kontingentálási kartelleknek nem tekinthetők, mert a kontingentálás nem a szerződési szabadság alapján jött létre, már pedig a legteljesebb gazdasági és cselekvési szabadság a kartell fogalmának alkotó részét képezi. Az ilyen kartell, a mennyiben az árra vagy eladási feltételekre nézve megállapodás történik, csupán árkartellnek nevezhető, mely azonban a kontingentálási kartell hatásaival bír.

A szerződési szabadság alapján létrejövő kartellek is, eltekintve valamennyi kartell előfeltételeitől, az árustatisztika pontos megállapításán, a kontingens felosztásán és az egyezmény betartásának ellenőrzésén alapulnak.

Az árustatisztika megállapítása azért fontos, mert csak ennek alapján lehet megállapítani azt, hogy egy üzleti évben egy bizonyos fogyasztási területen mily mennyiség került eladásra, mennyi tehát valamely fogyasztási terület valódi szükséglete? Minthogy pedig a megfelelő árképződés előfeltétele, hogy a kereslet a kínálatot felülmulja, a kartell legfeljebb az elmúlt üzleti évben fogyasztott mennyiségben fogja az összkontingenst megállapítani, számolván már azzal is, hogy a népesség a természetes szaporodása folytán az összszükséglet emelkedik, mi az árakra kedvező hatással van. Rendesen azonban az összkontingens az elmúlt években piacra hozott mennyiségen alul fog megállapíttatni, mert hisz a kartell éppen a tultermelés következtében jött létre és a cél az, hogy a kínálat megszorítása következtében az árak kedvezőbben alakuljanak. Fontos az árustatisztikának hónapok és évnegyedek, vagy az egyes üzleti ágakban szokásos időközök szerint való megállapítása, mert a termelés menetének szabályozása csakis így történhetik, ha a kontingens kisebb időközökre állapíttatik meg. Mert hosszabb időközök megállapítása esetén az árukészlet esetleges felhalmozódása vagy megritkulása következtében jelentékeny árhullámzások állhatnak elő, melyek semmi esetre sem kívánatosak.

Az árustatisztika megállapítása bizonyos nehézségekbe ütközik, különösen azért, mert a vállalkozók egyike-másika a valósággal termelnél nagyobb mennyiséget fog bejelenteni, hogy az összkontingensben való részesedés aránya nagyobb legyen; de a szorgos kutatás e téren eredménynyel szokott járni. A nehézségek ott kezdődnek, hol a különböző érdekek egymással összeütközésbe jönnek és kiegyenlítést igényelnek. Ily érdekösszeütközések jönnek létre a

kontingensben való részesedés megállapításánál és a kartellek története, valamint a napilapok folyton ismétlődő jelentései arról tesznek tanúságot, hogy a legtöbb kontingentálási kartell azért szenvedett hajótörést, mert az összkontingensben való részesedés arányát illetőleg megegyezést létrehozni nem sikerült, sőt az ilyen kartellek hosszabb-rövidebb fennállás után rendszeren azért oszlottak fel, mert tagjai a részesedés arányával megelégedve nem voltak.

A kontingentálási kartelleknél ép úgy, mint a termelés redukciójára irányuló kartelleknél is előáll azon ellenmondás, hogy éppen azon vállalkozók, kik a termelés szüntelen kiterjesztése folytán a válságot előidézték és okot szolgáltatottak a kartell megalakítására, jól fognak kijönni, mert az arány megállapítása vagy az utolsó évben termelt mennyiséghez, vagy az utolsó néhány évben termelt mennyiség átlagához képest fog történni. A kontingens feloszlásának kérdését még bonyolódottabbá teszi, ha nem csupán egy, hanem több árucikk felosztásáról van szó.

Az egyezmény betartásának ellenőrzésére a kartell rendszeren külön közegeket tart, kiknek joguk van az üzleti könyvekbe betekintést szerezni, alkalmazottakhoz és munkásokhoz kérdést intézni, az üzemet ellenőrizni, mint azt az üzem leszállítására irányuló kartelleknél is láttuk. Ezekhez járul a kartell statisztikai hivatala, melynél a termelt vagy eladásra kerülő mennyiségeket be kell jelenteni, minek alapján azután elkészítik a termelési statisztikát és az időközi kimutatásokat (egyezményi iroda, Evidenzbureau).

A kontingens felosztása vagy számszerűleg vagy pedig százalékszerűen történik.¹⁾ Természetes, hogy a kontingens felosztása dacára a megrendelések nem ezen, hanem más arányban történhetnek, és sokszor történik. Az így előálló különbözetelek kiegyenlítésére Liefmann²⁾ négyféle módozatot említ. 1. Azon vállalkozók, kik egy termelési időszakban quótájuknál kevesebbet termeltek, a következő időszakban többet termelhetnek és viszont a többet termelők kevesebbet tartoznak termelni. 2. Azon vállalkozók, kik több megrendelést kaptak, azoktól, kik kevesebb megrendelést kaptak

¹⁾ Így pl. az osztrák-magyar vaskartellben a magyar gyárak részesedése a magyar piacon eladásra kerülő mennyiségekre nézve százalékszerűen, az osztrák gyáraké az osztrák összkontingensnek bizonyos szám-szerű részében állapított meg.

²⁾ Lásd 93. old.

bizonyos mennyiséget tartoznak egy átlagos eladási ár ellenében átvenni. 3. A kontingensét túlhaladó megrendeléseket nyert tag a fölös megrendeléseket azon tagnak utalja át, ki kevesebb megrendelést nyert. 4. Azon tagok, kik kontingensüknél többet hoztak piacra, tartoznak a hátramaradott tagoknak a többletnek megfelelőleg egységenként egy bizonyos összeget fizetni, mely rendszeren az átlagos eladási ár és előállítási ár különbözetében fog állani.¹⁾ Ezen utóbbi kiegyenlítési módozattal járó kartellek azonban már inkább a nyereségmegosztási kartellekhez sorolhatók, mert nem annyira a termelés direct megosztását, mint inkább a nyereség elosztását czélozzák.

Egy új és igen praktikus megoldási módozatot alkalmaz a német czukorfinomítók 1903-ban ujjonnøn létrejött kartellje. Ha valamely cég kontingensénél 5%-al kevesebbet adott el, akkor joga van a syndikátus igazgatóságához azon kérelemmel fordulni, hogy a minimálárakat az ő eladásaira nézve mérsékelje, vagyis olcsóbban adhasson el, mint a többi kartelltagok. A syndikátusnak kötelessége ezen kérelemnek eleget tenni. A syndikátus az ármérséklést a választmány²⁾ által megállapított elvek szerint eszközzi. A többet termelők a termelési többlettel fokozódó összeget fizetnek egy közös alapba, melyből a kevesebbet termelők nyernek kártalanítást.

A kontingentálási kartell egy válfaját képezi ama kartell, mely a versenyt az árlejtéseknél vannak hivatva kiküszöbölni és e czélből az árlejtés útján kiadandó munkákat egymás között bizonyos kulcs szerint felosztja. Ily kartellben állanak pl. a magyar waggongyárak.³⁾

Legnagyobb kartelljeink kontingentálási kartellek. Így az osztrák magyar petroleum-kartell, a felbomlott magyar czukorkartell, a magyar vaskartell stb.

A kontingentálási kartellek nagy előnye abban rejlik, hogy a tultermelést direkte korlátozza, így lehetővé teszi a nyereséggel járó árképződést a nélkül, hogy tagjait önállóságukban korlátozná, a termelést egy rendszeresen művelt statisztikára alapítja és a piac állandó szemmel tartása folytán elejét veszi a nagyobb árhullámozá-

1) Pl. az osztrák-magyar vaskartellben a kiegyenlítés pénzbelileg történik.

2) Beirut.

3) Submissionskontingentirung.

soknak. Hátránya főleg az árustatisztika elkészítésének és az ellenőrzés nehézségében rejlik és ama örökös surlódásokban, melyek a kontingens elosztásával járnak. A vállalkozók itt is azon alternatíva előtt állanak, hogy magas árakat és kicsiny forgalmat részesítsenek-e előnyben, avagy üzemük teljes kihasználásával dolgozzanak-e alacsony árak mellett. A kartellek rendszeren alacsony árak mellett jönnek létre és az árak emelkedése és a vállalkozók helyzetének megerősödése egy optimistikus felfogást szül, mely nyügnak érzi a kartell korlátait és különösen azt, hogy magas árakat kellőképpen ki nem használhatják. A vállalkozók nem tudnak megférti azon határok között, melyeket a kartell szabott nekik, éppen azért, mert erejük és önbizalmuk a kartell okozta kedvező konjunkturák folytán túlad. Ez és azon remény, hogy a kartell felbomlása daczára egyideig meg fognak maradni a magas árak, vezetnek a kartell felbomlásához.

De a fejlődés nem mindig a felbomláshoz visz, hanem néha átvezet a kartellek legmagasabb formájához, a kontingentálással kapcsolatos eladási kartellhez.

H) *Az elárusítási kartellek.*

Az elárusítási kartellek szervezetének alapvonása az, hogy a termelt áru eladása nem a tagok, hanem a kartell vagy annak valamely közege által történik. A kartell tehát, mely mint eladási közeg jelentkezik, azon hosszú uton, a melyet az áru a termelőtől a fogyasztóhoz tesz, egy újabb állomást képez. Főlölslegessé válnak mindazon ellenőrzési intézkedések, melyeket a többi kartellek különösen az eladási árat és termelés nagyságát illetőleg szükségessé tesznek és megszűnik azon bizalmatlanság, mely valamennyi kartellnek, kivéve az eladási kartelleket, jellemvonását képezi. Az árustatisztika is megbízhatóbb alapokra van fektetve, mint a kontingentálási kartelleknél, hol a tagok pusztá bemonadásán alapszik és minthogy a kereslet és kínálat egy helyen: központosul, a piac áttekintése könnyebb és biztosabb, mint amott.

De másrészt ugy a termelő, mint fogyasztó igen nagy korlátozásnak van alávetve. A termelő az eladási kartellek különböző fajainál nem adhat el bárkinek és viszont a fogyasztó sem fordulhat

bármely termelőhöz. Mig tehát a kartellek eddig tárgyalt fajainál talán a fogyasztási terület felosztására irányuló kartellektől eltekintve, a fogyasztó legfeljebb az áremelkedésből vett tudomást a kartell létezéséről, addig most elesett azon legprimitívebb jogától, hogy egyéni izlése és mérlegelése szerint válogassa meg a bevásárlási czeéget. Ez is, eltekintve az ilyen kartellek azon hajlandóságától, hogy a közvetítő kereskedelmet elnyomja, lényegesen hozzájárul a kartellek iránti ellenszenv felkeltéséhez, mert ilyenkor jó a fogyasztók tudomására a vállalkozók monopol helyzete, mely meg volt eddig a kartell bármely más formájában is; enyhítette ezt azonban a vevőközönség azon illúziója, hogy a bevásárlási hely változtatása által bizonyos nyomást gyakorolhat a kartellre és azon néha indokolt előszeretnek kielégíthetése, hogy egyenlő árak mellett bizonyos fogyasztók egyes czeégeket előnyben részesíthettek. Ezeken kívül a többi kartelleknél meg volt az a lehetőség, hogy a fogyasztó közönség egy része a kartellen kívül állóktól a kartelláron mélyen alul is vásárolhasson, mig ezen kartellek, nagyrészt az összes e szakmabeli termelők megegyezésén alapulván, ezt kizárja.

Az eladási kartellek csaknem mindig a kontingentálási kartellnek továbbképzése és a kontingentálás nélkül eladási kartellt alkotni igen nehéz; el lehet ugyan képzelni, hogy az összes termelők termelvényeiket bizonyos fix áron való eladás céljából egy eladási hivatalnak, mint meghatalmazottnak, vagy bizományosnak átadják, melynek célja csupán az, hogy a kartellnek az árak tekintetében való megkerülése lehetlenné tétessenek. Ám ezáltal csak az ármeghatározás őrizhető ellen, a téltermelés ellenben megakadályozva nincsen, mert minden termelő annyit szolgáltathat be az eladási hivatalnak és annyit termelhet, a mennyi neki tetszik. Ily kartelleknél minden eladónak minden megrendelést be kell mutatnia az eladási hivatalnál, illetve a vevőket arra kell szoktatni, hogy megrendeléseiket az eladási hivatalnál tegyék meg.

Az elárusító állomások¹⁾ szervezete többféle alakban jelentkezhetik. Ugymint 1. az elárusítási hivatal lehet az áruk eladásának kizárólagos közvetítője vagy az áruk eladására kizárólag feljogosított kereskedelmi meghatalmazottja. 2. Az összes termelt áruk eladását bizományba veheti. 3. Az egész évi termelvényt szerződésileg megveszi és tovább eladja.

¹⁾ Liefmann i. m. 97—112., Grunzel 78—97., Pohle 41—47. lap.

A beérkezett megrendelések a kontingens nagyságához képest osztatnak szét, főleg azon elv figyelembe vételével, hogy minden vállalkozó lehetőleg eddigi vevőjével maradjon összekötötésben; ha a kartell azonban az állandóság jellegével bír s a piac felett uralodik, akkor főelv szokott lenni a szállítási költségek lehető kimé-
lése és a megrendelést rendszeren azon vállalkozónak szokták kiosztani, ki a megrendelőnek a legkisebb szállítási költségek mellett szállíthat, szállítási költségeket ugyan csaknem mindig a vevő viseli, de a kartell alacsony szállítási költségek által akarja a fogyasztóknak elviselhetőbbé tenni a magas kartellárakat. A legnagyobb ritkaság, hogy a kartellek a fogyasztási terület különböző pontjain tartanak fenn áruraktárakat, mert ez a szállítási és kezelési költségeket szükség nélkül emelné. Ez legfeljebb ott történt meg, a hol a kartell a közvetítő kereskedelmet akarta elnyomni, vagy a hol a kartell egy neki kényelmetlen versenytársat a saját fogyasztási területén akar kiszorítani.

Az eladási kartelleknél főleg a delcredere kérdése vár szabályozásra. Ha az elárusító állomás, mint meghatalmazott szerepel, az ügyletet jogérvényesen maga köti meg és a jogok és köteleességek az ügylet megkötésének pillanatától kezdve a vállalatok valamelyikében születik meg. Ez esetben két lehetőség van. Vagy az elárusító hivatal osztja szét saját belátása szerint a különböző megrendeléseket, ezen esetben rendszeren a kartell összes tagjai közösen viselik a delcrederet, minthogy a megrendelések szétosztása is önkénytesen történik, vagy pedig a megrendelések szétosztása is lehetőleg a megrendelők kívánságához képest történik és ezen esetben az egyes vállalkozók viselik a delcredere-t. Ha az eladás egy nagyobb cégnek vagy bankháznak van átengedve, úgy nagyrészt ez viseli bizonyos fix provisio ellenében a delcredere-t. Nincsen természetesen kizárva ettől eltérő megállapodás sem, különösen azon esetben, ha az elárusító állomás csak közvetítő és semmi egyéb, vagyis nem ő köti meg az ügyletet mint kereskedelmi meghatalmazott, hanem a beérkezett megrendeléseket a termelési statisztikához képest egyszerűen szétosztja és így a delcredere-t a szállító cég viseli.

Ha az elárusító állomás a kartellben levő vállalatok bizománysa, vagyis az ügyleteket a saját nevében, de a kartellben levő vállalatok számlájára köti meg, akkor a vevővel szemben a kötelezett egyedül az elárusító állomás lesz, a jogok ellenben a kartell-

ben levő vállalatra mennek át. A delcredere szabályozása itt is többféleképpen képzelhető, nagyrészt azonban maga az elárusító állomás viseli a delcredere-t. Az elárusítási kartellek nagyrésze bizományi viszonyban áll az elárusító állomással, minthogy a hitelezésből eredő veszteségek így legkönnyebben, mintegy biztosításszerűleg oszthatók el, mert továbbá a vevőkkel való érintkezést, mely sokszor nagyon nyomasztó és különböző kötelezettségekkel jár, fölöslegessé teszi, a piac szemeltartása alól a vállalkozókat felmenti úgy, hogy egyedüli gondjuk az árunak minél olcsóbban való előállítására.

Elárusító állomásképpen szerepelhet magához a kartellhez tartozó cég, mely eset különösen akkor fog megtörténni, ha valamely cég a többi szakmabeli cég fölött tulsúlylyal bír és a kartell valószínűleg az absorpcionnak egyik neme. A válságos helyzetben levő kisebb cégek ilyenkor köteleztek magukat termelésük átengedésére, úgy, hogy a piac felett de facto csak egy cég uralkodik.

Az is gyakori eset, hogy a kartellen kívül álló vállalat tölti be az elárusító állomás szerepét, különösen az illető szakmában dolgozó nagytekintélyű kereskedő cégek. De viheti ezt a szerepet egy nagyobb bank is (Kartellbanken), mely e célra egy áruosztályt alakít és egyszersmind a tisztán pénzügyi műveleteket, mint az incasso, a nyereség felosztását is eszközli. Pl. a bécsi »Länderbank« elárusító állomása volt az osztrák-magyar email-kartellnek, a keményítő-cukor- és az osztrák tarka papirkartellnek, az »Anglo-Osztrák bank« a csomagoló papirkartellnek, a prágai »Unionbank« a zsinegkartellnek és ólom-cukorkartellnek.¹⁾ Az eladással járó költségek és a delcredere fedezésével járó költségek fedezése történhetik vagy akképen, hogy azok aránylagosan a vállalkozók között szétosztatnak, vagy akkép, hogy minden szállítmány után egy bizonyos fix provízió fizettetik, melyből ezen költségek fedeztetnek és a melyben egyszersmind a bank vagy kereskedőcég saját hasznát is leli.

De jelentkezhetnek az elárusító állomás mint közkereseti társaság, melynek tagjai a kartellben levő vállalkozók, mint szövetkezet, melynek üzletrészeit a kartellben levő vállalatok kiterjedésük és

¹⁾ Grunzel i. m. 80. lap.

termelésük nagyságához képest vállalják át.¹⁾ Az elárusító állomás azonban leggyakrabban részvénytársaság formájában jelenik meg, melynek részvényei kizárólag a kartellt alkotó vállalatok kezei között vannak és átruházásuk az igazgatóság beleegyezéséhez van fűzve. Ezen részvénytársaságok szervezetüket illetőleg miben sem különböznek egyéb részvénytársaságoktól és mindenben megfelelnek a kereskedelmi törvénynek azon hármias követelményeinek, mely az alaptőke biztosítását és az alapszabályok létrejöttét és a cégbejegyzést illetőleg támaszt.²⁾

A kartell sulypontja legtöbbszörre nem az elárusító állomásként működő részvénytársaságon fekszik, hanem azon szerződésen, melyet a vállalatok egymással kötnek és a melyben a kartell megkötését, feltételeit, valamint egy elárusító állomás létesítését elhatározzák. Ebben van részletesen meghatározva a kontingens mikénti felosztása, az árszabás, az ellenőrzés és a felmerülő differentiak elintézésének módja.³⁾

A részvénytársaságnak a kartellben döntő szerep csak akkor jut, ha a vételi és eladási árak meghatározása esik hatáskörébe, mert akkor a tényleges vezetés és irányítás a részvénytársaság kezébe van letéve és így igazán mondani lehet, hogy a kartell testületileg van szervezve, a mi azonban a kartellek történetében nagy

1) Szövetkezeti formát öltött az osztrák és magyar cukorgyárosok kartellje, mely 1897-ben mint »Genossenschaft österreich-ungarischer Zuckerfabriken« lett Bécsben bejegyezve és a cukorfinomítók kartelljével szerződési viszonyban állott valamint a galicziai nyersolaj termelők kartelljének központi szerve, a »Ropa« szövetkezet korlátolt felelősséggel, melyet 1904-ben a »Petrolea« részvénytársaság váltott fel és a vállalkozók egész termelésüket ezeknek szolgáltatták be és ezektől vették át azután a készárukartellek a nyersterményeket.

2) Feltűnő a részvénytársaságok alaptőkéjének csekély volta A Stahlwerksverband, mely 8 millió tonna vas eladását van hivatva közvetíteni, 400,000 márka alaptőkével bir, a rajna-westfáliai kokszyndikátus alaptőkéje 400,000 márka, a rajna-westfáliai szénsyndikátusé 900,000 márka, a „Comptoir Longwy“ alaptőkéje 78,000 Frcs. Ez onnan van, mert e részvénytársaságok csak a közvetítő szerepét játsszák, nagy tőkékre szükségük nincs, mert nagyrészt csak készpénzeladásokat eszközölnek a kartell által meghatározott árakon és az átvételi és eladási árak között csak minimális különbség van, mely elegendő a részvénytársaság kiadásainak fedezésére.

3) Grunzel i. m. 84. old.

ritkaság. Az is ritkaság, hogy ezen részvénytársaságok osztalékot fizetnek, mert az átvételi és továbbadási ár között oly lényegtelen a különbség, hogy legfeljebb a kiadások fedezésére elegendők. A kartellben levő vállalatok az átvételi ár magas voltában lelik nyereségüket és különben is az elárusító állomás nyereségei tulságosan nyilvánvalókká lennének, mit a kartellek, melyek a nyilvánoságot amugy sem kedvelik szeretnek elkerülni.¹⁾

Az eladási kartellel bezártuk a termelést szabályozó kartellek sorát. Minthogy ezen kartell előnyeit és hátrányait ezen szakasz bevezetésében tárgyaltuk, itt csak annyit kell megjegyezni, hogy a koncentráció, mely a kapitalistikus gazdasági rendszer jellemvonása, annyi széthuzó érdek daczára is a termelés mindinkább tágabb terére terjed ki és egy központi elárusító hivatal szervezésével elérte azon határt, mely még a kartellben levő vállalatok technikai önállóságát mintegy csak kívülről érintve, a legnagyobb kommerciális központosítással jár. Mert a kívül levő fogyasztó csak hatalmas elárusítási állomással látja magát szemben, mely mögött a vállalkozók sorakoznak. Viszont a vállalkozók láthatára is megszűnik az elárusító állomásnál és azzal, hogy az elárusító állomás ügyleteinek milliói, melyeket eddig ők bonyolítottak le sokszor a fogyasztónak egészen individuális kiszolgálása mellett, hogyan bonyolítatnak le, igen keveset törődnek. Ugy a termelő, mint a fogyasztók részéről az u. n. »unpersönliches Element« foglal tért, és ezzel lehetővé van téve, hogy a gazdasági harc, mely eddig az ügyletek millióiban apró részekre lett szétforgácsolva, a különböző érdekszferák összetett erejének egymásra való hatásában dőljön el. Ez a kartelleknek azon formája, mely egységes szervezeténél fogva a támadólagos fellépést lehetővé teszi és így a trustökhöz igen közel állanak, annál is inkább, mert elárusító állomással rendszeresen csakis azon iparágak kartelljei bírnak, melyek a piac felett valóságos monopoliummal

¹⁾ Hazánkban a legfontosabb elárusítási kartellek a budapesti tégla-kartell, a drót és drótszegkartell, rudvaskartell, fehérvashádogkartell, enyv-kartell, a gyapotfonálkartell, a keményítőczukorkartell és syrupkartell, a tükörüvegkartell stb. Németországban, melynek kartelljei a fejlettség sokkal magasabb fokán állanak, mint az osztrák és magyar kartellek, a kartellek aránylag nagyobb része képez elárusítási kartellt. (Árkövy i. m. 10. lap 40 nevezetesebb német kartellt sorol fel, melyek elárusítási hivattal bírnak.)

rendelkeznek. A trustök korlátlanságra törő hajlamai ezen kartellnél is kiütnek, a mennyiben ezek azon kartellek, melyek a közvetítő kereskedelmet saját elárusítóik felállítására által kiszorítják. Vagy ha ezt nem is teszik, igen közel fekszik az a veszély, hogy monopol helyzetüknél fogva a közvetítő kereskedők közül csak azokkal lépnek összeköttetésbe, kikkel éppen nekik tetszik, a többiek pedig nem lévén azon helyzetben, hogy az árúit ugyanolyan áron be tudhasák szerezni, kénytelenek eddigi foglalkozásukkal felhagyni.

I) *Kiviteli kartellek.*

Ha a kartellen kívül levők száma újabb alapítások által folyton növekedik és így a kartell árait igen szorítólag hatnak, rendszeren a kartell felbomlása következik be, vagy pedig outsiders elleni irtó hadjárat, melynek folyamán arra kényszerítik őket, hogy belépjenek a kartellbe. Mindez azonban nem képes a túltermelést megakadályozni, és ilyenkor fordulnak a vállalkozók a kivitelhez, melynek célja nem csupán az, hogy a pillanatnyilag felhalmozódott áruaktárak kiürítsenek, hanem főleg az, hogy a gyáraknak teljes üzembe tartása lehetővé tétessék. A teljes üzemben tartás t. i. egyrészt a belföldi eladásra szánt termékek előállításának költségeit csökkenti, a kitanított munkásokat a vállalathoz lánczolja, kedvező konjunkturák esetén haszonnal járhat és végül a kartell felbomlása esetén lehetővé teszi, hogy az illető vállalkozó teljes erejével nehezedhessen a belföldi piacra. Ezért tartják a kartellben álló vállalatok a kivételt oly nagy fontosságúnak, bár semmi haszonnal, sőt veszteséggel jár. Ha az illető iparág magas vámokkal van védve, akkor könnyen megtörténhetik, hogy a termelt áru a belföldön sokkal drágább, mint a külföldön, mi egyikét képezi azon körülményeknek, melyeket a kartell káros hatásának bebizonyítása végett felhoznak.¹⁾

Ha a kartellszerződés csakis a belföldön eladandó árukra vonatkozik, ellenben a külföldre való szállítás semminemű feltételekhez kötve nincsen, akkor kiviteli kartellel egyáltalán nem állunk szemben, mert hisz ezen kartellnek nem feladata a külföldi terme-

¹⁾ Lásd XIII. fejt.

lésre vagy fogyasztásra szabályozólag hatni, avagy a külföldön egymással szemben követendő magatartást szabályozni, sőt ellenkezőleg a külföldre vonatkozólag a legteljesebb cselekvési szabadságot adja tagjainak és így ezen kartellek kiviteli kartelleknek nem nevezhetők.

De akkor sem beszélhetünk tulajdonképen kiviteli kartellről, mint egy a felsorolt kartellektől eltérő szervezettel bíró alakulatról, ha a kartell a külföldi piacra vonatkozólag állapítja meg az árakat, vagy kontingentálja egy külföldi országban eladható árumennyiségét, mert hisz ezeknek szervezete nem mutat eltérő vonásokat, sőt a felsorolt szervezetek bármelyikének alakjában jelenhetik meg.¹⁾

Egy szervezetiileg eltérő vonást a kiviteli kartellek csakis akkor mutatnak, ha a kivitel előmozdítására alkotnak bizonyos szervezeteket, így pl. ha a kivitel jutalmazza, vagy pedig a különbözetet a bel- és külföldi árak között annak, ki magát a kartellel szemben kivitelre kötelezte, megtérítik. A kivitel t. i. rendszeren alacsonyabb árak mellett történik, sőt néha veszteséggel is jár és így bizonyos termelők, kik hajlandók lemondani a belföldi piacról és ezáltal a belföldi piacra nehezedő tultermelés egyik okát megszüntetik, ezt csakis kiviteli jutalmak ellenében találják nyereségnek. De még ezen kiviteli jutalmak mellett is kétséges, vajjon ezek képezhetnek-e megfelelő recompensatiót, mert hisz a legbiztosabb és legállandóbb piac a belföldi, mely feletti uralmat és a fogyasztókkal való állandó összeköttetést egy vállalkozó sem adja fel szívesen. Nem is történik meg, hogy valamely vállalkozó a belföldi piacról egészen visszavonuljon, hanem a belföldre eladható mennyiség kontingensének egy részéről a kartell javára lemond és ennek ellenében nyer jogot a kiviteli jutalmakra.²⁾

A kiviteli kartellek ezen formája természetesen ömagában nem szokott fennállani, hanem a kartellnek egy másik formájának kiegészítő része. Nagy részt a kontingentálási vagy reduktióra irányuló vagy rayonirozó kartellekkel függ össze, de előfordulhat az árkartellel kapcsolatban is, különösen akkor, ha ezek egy központi hivatalt állítanak fel, mely a termelési statisztikát vezeti és a gyárak valamelyike kötelezi magát, hogy belföldre egyáltalán nem, vagy csak egy bizonyos mennyiséget fog eladni.

¹⁾ Grunzel 97. és következő l.

²⁾ Így tett pl. a legutóbbi megkötött osztrák-magyar petroleum kartellben a finomítók egy része. L. 205. lap.

A kiviteli jutalmak fizetése vagy akképen történik, hogy a kartellben levő vállalkozók egy közös alapot létesítenek, melyből a jutalom fizetése történik, vagy pedig mindazon vállalkozók, kiknek javára valamely cég kontingenséről lemondott, ez utóbbit minden a külföldre szállított egység után bizonyos összeggel kárpótolja.¹⁾

II. A keresletet szabályozó kartellek.

A) A munkakeresletet szabályozó kartellek.

A munkakeresletet szabályozó kartellek (Arbeitskartelle, cartels d'emploiement, trade-unions of the employes) a munkaadók oly szerződészerű szövetezése, melynél fogva a munkásokkal szemben követendő magatartásukat egyöntetűleg szabályozzák.

Szükségessé váltak ezen kartellek az által, hogy a munkások szakszervezetekben egyesültek, melyekkel szemben az egyes vállalkozó védtelen volt. E kettő között azonban lényeges különbségek vannak.²⁾ Ezen kartellek célja lehet az alkalmazási feltételek közös meghatározása, lock-outok szervezése, vagyis a munka kötelező beszüntetése, valamennyi a kartellhez tartozó üzemben, mihelyt egy üzemben kitört a sztrájk.³⁾

További célja lehet ezen kartelleknek egy közös alap fenntartása azok kártalanítására, kiknél sztrájk tört ki, továbbá szállí-

¹⁾ Így fizetett az osztrák és magyar petroleum-kartell 1896-ban, midőn a petroleum iparban jelentékeny túltermelés volt, a külföldre szállított petroleum mm-ja után egy közösen fentartott alapból 2 forintot, az osztrák pamutfonók kartellje 1897-ben létesített egy közös alapot, melyből a kivített jutalmazta. Kiviteli jutalmakat fizet a rajna-westfáliai szén-syndikátus, a düsseldorfi nyersvassyndikátus és az u. n. Halbzeugverband, I. XIII. fejt.

²⁾ „Tandis que le Syndicat ouvrier n'agit généralement sur ses affiliés que par la pression morale, le cartel d'emploiement oblige les chefs d'industrie à la stricte execution de leur engagements sanctionnés par des pénalités“, Georges de Leener i. m. 122. old.

³⁾ Az 1904. év folyamán egy budapesti malomban kitört sztrájk arra készítette az összes fővárosi malmokat, hogy az összes üzemet beszüntessék; ily nemű egyezmény a fővárosi malmok között már régebb idő óta állott fenn. A „Verband der Metall-Industriellen in der Kreishauptmannschaft Dresden“ alapszabályainak 12. §-a így szól: „Bei einem in einen Verbandswerke ausbrechenden Strike soll im äussersten Falle der Beschluss der Verbandsversammlung zulässig sein, die Arbeit in sämtlichen Verbandswerken einzustellen. Dieser Beschluss kann nur auf Antrag des Vorstandes in einer Verbandsversammlung, in welcher mindestens die Hälfte sämtlicher Stimmen vertreten, ist mit $\frac{3}{4}$ Mehrheit gefasst werden. Nagy hirre vergődött a berlini villamossági társulatok lock-out-ja 1905-ben és a krimicsauí eset 1904-ben.

tások teljesítése azon vállalkozó helyett, kinek munkásai sztrájkban vannak, a sztrájkoló munkások kizárása minden a kartellhez tartozó vállalatból avagy munkások átengedése az üzem folytathatása céljából.¹⁾ Célja továbbá védekezés a munkások jogosulatlan követelései ellen, végre munkásközvetítő hivatalok szervezése, melyeknek igénybevétele munkások szerződtetése alkalmával kötelező és a melyek a munkások viselkedését állandóan nyilvántartják. Igen gyakori továbbá békéltető-bizottságok szervezése, melyek a sztrájk kitörésekor intervenciójukat felajánlják és ha a békéltetés nem sikerül és a kartell intézősége úgy találja, hogy a sztrájk előidézésében a vállalkozót mulasztás nem terheli, akkor az alapszabályokban meghatározott segélyt nyújtják.²⁾

A vállalkozók ilyenemű kartelljei rendszeren annak kijelentése mellett alakulnak, hogy nem céljuk a munkások helyzetének rosszabbítása: tény azonban az, hogy a munkások helyzetének javítását minden esetre megnehezítik. Leggyakoribbak az alkalmazási és munkafeltételekre vonatkozó kartellek, a melyek hallgaton és szerződéses kötelezettség nélkül csaknem minden iparágban és egy bizonyos vidék vállalkozói között fennállanak. Tulnyomólag azonban a sztrájkok elleni védekezés képezi főcéljukat, melyekkel szemben a fentemlített eszközöket használják.

A legrégebbi ilyenemű kartellek már a XIX. század közepe táján Angliában keletkeztek, főleg a szakszervezeti mozgalmak ellensúlyozására. De ujabban is, így az 1904. év folyamán az angol köszénbánya-tulajdonosok a folyton ismétlődő és elhatalmosodó sztrájkok ellen syndikátus alkotását vették tervbe, melynek hivatása lenne a köszén piaczi árának emelése mellett, különösen a sztrájk által veszélybe sodort vállalkozóknak egy közösen fentartott alapból pénzbeli segélyt nyújtani, valamint legsürgősebb szállításait ellátni.

Több ilyenemű szervezet áll fenn Belgiumban is³⁾ így a reineixi szövő-gyárosok részletes bértarifával bírnak, a választmány határozatára birság terhe alatt lock-outba lépnek, közös alapot tartanak

¹⁾ Így a „Vereinigung der Berliner Metallfabrikanten.“ L. Grunzel 164. lap.

²⁾ L. Grunzel i. m. 101–108. lap.

³⁾ L. G. de Leener 123. és köv. l.

fenn, melyből kisebb üzemekben kitört strajkok esetén a munkaadót kártalanítják, nehogy lock-outba legyenek kénytelenek lépni. Hasonló szervezettel bírnak a gandi és werwieri fonó- és szövő-gyárak, míg a köszénbányák főleg közösen fentartott alapból kártalanítják egymást a strajk ellen, mintegy viszontbiztosítás módjára.¹⁾

Németországban a legnagyobb ilyenmű kartell a »Gesammtverband Deutscher Metallindustriellen« tagjai között 2449 vállalatot számlál 284,630 munkással 11 munkásközvetítő hivatalt tart fenn, ha a kartellhez tartozó vállalkozó munkást keres, köteles a közvetítő hivatalhoz fordulni, mely a nála jelentkező munkásokat a munkaadókhoz utasítja. A közvetítő hivatal minden munkást teljes személy és leírását tartalmazó bizonyítványt ad, melyet a munkás a vállalkozónak a jelentkezésnél átad, a vállalkozó pedig rögtön visszaküldi és a munkás viselkedéséről jelentést tesz. A vállalkozók ilyen módon a munkapiacz felett folytonos áttekintéssel bírnak és egyszerűsrimd távortarthatják azokat az elemeket, melyek nekik kellemetlenek. Hasonló szervezet Németországban a Vereinigung deutscher Flaschenfabriken.

Ausztriában a »Verband Nordböhmischer Industriellen in Reichenberg«, »Fabrikanten-Comité der Bielitz-Bialaer Industriellen« és a »Verband der Industriellen in den politischen Bezirken Baden, Mödling, Neunkirchen, Wiener-Neustadt und Umgebung« a legnevezetesebb ilyenmű kartellek. Nálunk és mindenütt az ipari államokban bizonyára számos ilyen titkos megegyezés létezik, melyekről a közvélemény csak akkor nyer tudomást, ha működésbe lépnek.

B) *Bevásárlási kartellek.*

A kartell, a mely a fogyasztókkal szemben egységesen és az egymás közötti verseny kizárásával lép föl, sokszor a legnagyobb versenyt fejtí ki a nyersárúk és félgyártmányok bevásárlásánál. Máskor ismét a kartellétrejövetelekor¹⁾ kinek-kinek termelése meg határozatván, a nyersáruért folytatott versengés sem oly nagy és ez elnyomasztólag hat az árakra és épen az áraknak ezen alacsony volta vezet a nyersárúk és félgyártmányok termelőinek szövötközéséhez, úgy hogy az ő egységes szervezetükkel szemben a vevők

¹⁾ L. G. de Leener i. m. 122—126.

szervezetlenül állanak. Némely esetekben tehát a bevásárlásnál keletkező verseny kizárása, máskor pedig az eladók kartelljének ellensúlyozására jön létre a bevásárlók kartellje, melynek célja a bevásárlási árak és a szállítási feltételek lehető előnyös alakítása.¹⁾ Céljaikat elérhetik akképen,²⁾ hogy a kartellben lévő vállalkozók megegyeznek abban, hogy egy bizonyos maximális árnál többet nem fizetnek vagy ha ezen áron nem kaphatják az árut, akkor a bevásárlást egyáltalán abbahagyják, mely esetekben az eladók közt fognak találni olyanok, kik nagy szállítások reményében a megállapított áron is hajlandók szállítani, minimális haszonnal elégsznek meg és így igen könnyen történhetik, hogy az ily irányu kartellek számos kis existenzia vesztével járnak és a nagy üzemek létrejöttét és a nagykereskedelmet mozdítják elő. Ha az illető áru termelői és eladói is kartellben vannak, akkor a két kartell között harcra kerül a sor, melyben az dönt, vajjon a vevők tudnak-e más beszerzési forrást beszerezni, képesek-e az illető árut előállítani, vagy másrészt tudják-e az eladók áruikat másoknak eladni avagy egyébként pl. ezen termékek feldolgozására hivatott üzemek felállítása utján értékesíteni?

A kartell most már nemcsak a fogyasztó közönséggel szemben lép fel egységesen és veszélyezteti a közvetítő kereskedelmet, hanem érvényesül a bevásárlásoknál is, melyeket nagyrészt ügynökei által végeztet el. Ezen kartellek is megjelenhetnek mint a bevásárlási feltételeket szabályozó kartellek, mint árkartellek, mint rayonkartellek, mint azt az osztrák-magyar cukorkartell tette, az egész monarchia cukorrépa termelését területenkint egymásközt felosztván, avagy a magyar szeszgyárosok kartelljének megállapodása, mely szerint a nyers szesz beszerzése céljából az ország szeszfőzdéit egymásközt hallgatólagosan felosztották.

Mindezek daczára a bevásárlási piacon bizonyos szétforgácsolódás tapasztalható; a vevőként fellépő vállalkozónak a piac fölött áttekintése nincsen, sokszor titkos konkurrenzia folyik, mert egyes vállalatok több nyersárut akarnak az alacsony árak mellett

1) Pl. a magyar szeszgyárosoknak 1900-ig fennállott bevásárlási irodája, mely nagy befolyással birt a budapesti tőzsde kukoricza forgalmában és a hibás árak alacsonyabb árszállítását eredményezte.

2) Liefmann i. m. 77. old.

magukhoz ragadni, hogy áremelkedés esetén tulajdonuk rajta és végre eltérő átadási feltételek is nagy árkülönbséget rejtenek magukban. Így jutnak ahhoz a stádiumhoz, mely az eladási kartelleknek felel meg, egy közös bevásárlási iroda felállításának eszméjéhez, melynél a kartellben levő vállalatok az összes nyersanyagokat beszerezni magukat kötelezik. Az ilyen bevásárlási iroda a piacon óriási súlyal bír és a kartellnek jelentékeny előnyöket biztosíthat nemcsak az árakban, hanem az áruk unifikálásában és osztályozásában. Számos ily bevásárlási kartell és iroda létezik Németországban és Belgiumban és csaknem valamennyi nagyobb kartell egyzersmind a bevásárlási piacon is egyöntetűleg lép fel.

III. A kartelleknek a keresletet és kínálatot kölcsönösen szabályozó kartelljei.

Ezen csoport abban különbözik a többi kartellektől, hogy nem ugyanazon iparcikk versenyvállalatai között jön létre, hanem azok között, kik egymással a termelő és fogyasztó, illetve a vevő és eladó viszonyában állanak. Ezek tehát nem az előbbi formák egyszerű kombinációi, hanem egy egészen eltérő szervezet. Ha valamely kartellnek sikerült az eladási piacon a versenyt kizárni: arra fog törekedni, hogy a bevásárlási piacon ugyanezt tegye és mint-hogy az illető iparcikknek a kartellben egyesült vállalkozók tulajdonos részben az egyedüli fogyasztói, az eladók a vevők kartelljének ki volnának szolgáltatva. Ezen törekvés annál súlyosabban éri a nyersárak előállítóit, mert a készárak előállítóit egyrészt a nyersáru piacon az árakat lenyomni igyekeznek, a készáru árát pedig magasan tartják és így busás nyereségre tehetnek szert, míg a nyersáru előállítói alacsony árakkal kénytelenek megelégedni. Ám a nyersáru vagy félgyártmányok előállítói körülbelül ugyanezen pozíciót vihathják ki maguknak, a mennyiben, ha kartellt alkotnak, a fogyasztók kénytelenek hozzájuk fordulni és a kívánt árát megfizetni. Az eladók és vevők kartellje között ilyképen, minthogy az érdekek ellentétesek, az összeütközés elkerülhetetlen és mindkét rész a másik termelési területébe nyomul be, hogy magukat egymástól függetlenítsék. A nyersáru és félgyártmányok előállítói ezen

küzdelemben előnyben vannak, mert a nyersanyagot szolgáltató források rendszerint tetszés szerint nem szaporíthatók. Így a vasgyárak tulnyomó része egyszersmind vasércbányák felett rendelkeznek, a petroleumbányák vagy a kontingens szesz tulajdonosai, ha szövetkeznek, bármikor átléphetnek a készáru előállítására, ellenben a finomítók részéről ugyanez leküzdhetetlen nehézségekbe ütköznék.

A küzdelmek végre is rendesen megegyezéshez vezetnek, mely az egymáshoz való viszonyt részletesen szabályozza. Az egyezmény sarkpontja rendesen az, hogy mindkét fél kötelezi magát egyrészt kizárólag a másiktól venni, másrészt kizárólag a másiknak eladni (exclusiv-szerződés). Ily módon csaknem lehetlenné van téve újabb versenyvállalatok keletkezése, mert vevőre, illetve eladóra találni nem fog, kivéve, ha a kartellhez csatlakozik és feltéve, hogy a kartell tagjai közé fogadja. Megállapítatik a különböző termelési szakok részesedése a készáruk nyereségében, mely igen különböző lehet. Így a német szeszértékesítő központ a finomítóknak csak egy finomítási százalékot fizet, mely az ár emelkedésével együtt emelkedik, az ár emelkedéséből eredő nyereség tulnyomó része azonban a szeszgyárosoknak jut. Az osztrák és magyar petroleum-kartellnél a nyersolaj átvételi ára fix árban, még pedig 3 kor. 26 fillérben lett megállapítva 100 kilogrammonként, a finomított petroleumnál az alapár 29 koronában állapított meg. A nyersolaj-termelők tehát igen előnyös helyzetben vannak, mert a készáru minden emelkedésében részesednek és azonkívül nyereséges alapárban van részük. Előnyös helyzetet tudtak maguknak kivívni a finomítók az osztrák és magyar cukorkartellben is. A cukorgyárosok és finomítók a nyerscukor elszámolására egy bizonyos alapárban egyeztek meg, mely alapárhoz hozzá számították a finomított cukor egy esetleges áremelkedését, mely részesedés azonban limitálva volt.¹⁾ Ha a nyerscukor ára az alapár fölé emelkedett, akkor drágábban adták el ugyan a nyerscukrot, de részesedésük a finomított cukor árából hanyatlott, ha az alapár hanyatlott, akkor ezzel kevesebbet kaptak az elszámolásnál.

A különböző termelési szakok elszámolásai tehát elég bonyolódottak voltak és a nyers és félgyártmányok előállítóinak természe-

¹⁾ Maximalzuschlag.

tes tulsulya nemcsak a nyersárak átvételi árának rendszeren a világpiaczi ár színvonalára feletti megállapításában, hanem a készáru ár-emelkedéséből eredhető nyereségben való részesedésben is nyilvánul.

Csaknem valamennyi iparágban, a melyek több termelési szakon mennek keresztül, a fejlődés ezen szervezetekhez vezetett. A vas-, petroleum-, cukor- és szeszipar csaknem az egész világon, minden országban ma már egy zárt egészet képez, melybe behatolni és a melyet megtörni csakis óriási tőkeerővel sikerülhet. Versenyvállalatok keletkezéséről csakis a nyersárut szolgáltató források felfedezése vagy szervezése esetén lehetne szó, minthogy azonban a kartell azon helyzetben van, hogy a legtöbbet ígérjen, a legjobban lévén képes a nyersárut értékesíteni, könnyedén legyőzheti versenytársait. Ha ilyen kartell keletkezik, többé versenyről, küzdelemről alig lehet szó: bekövetkezik a csendes monopolium birodalma, melybe dissonanciát csakis a kartell tagjainak torzskoldása hoz a részesedési arány időnkénti meghatározása alkalmával.

Az osztrák és magyar vaskartell, petroleumkartell, cukorkartell, a német szeszértékesítő központ, a »Stahlwerksverband« klasszikus példái ezen kartelleknek.

IX.

A trustök szervezete.

A trustmozgalom az Unióban 1882. után kezdődött, 1893-ig azonban a New-Yorki tőzsdén mintegy 20 trust volt csak jegyezve és az akkor kiütött nagy válság a további alapításoknak utját szegte. A tulajdonképeni trustmozgalom 1898-ban kezdődött újból és 2 év alatt 1900-ig nem kevesebb, mint 565 »Combination« keletkezett, 7000 millió dollár alaptőkével. A Census Office által közölt 185 Corporatio közül 82, vagyis 49.7 százalék 1899 jan. 1-től 1900. jun. 30-ikáig lett bejegyezve.¹⁾ Tetőpontját pedig 1901-ben az United States Steel Corporation alapításában és 1902-ben a nemzetközi hajózási trust megalkotásával érte el.²⁾

¹⁾ Lásd Twelfth VII—LXXVII.

²⁾ Lásd erről és a következőkről Sherwood Meade 1—59. Financial Aspects of the trust problem. Annals of the American Academy of

Ezen óriási átalakulások közben a trustök alapításának több tipikus módja fejlődött ki, melyben a legnagyobb szerepe a promoterek, financier-ek, a nagy emissiók és az egymást rövid időn belül követő amalgamációk játszáka. A promoterek (organiser) megfelelnek a mi részvénytársulati jogunkban az alapítóknak és jogaik, valamint köteleességeik, miként az európai kereskedelmi jogokban, úgy az Unio egyes államainak részvénytársulati jogaiban is, szabályozva vannak. Eme részvénytársulati jogok azonban az alapítónak rendesen igen nagy szabadságokat adtak és részben ezek teheték lehetővé ama rendkívül szabad mozgást, a melyekre ily óriási alapításoknál szükség van. A promoter azonban az Unióban ma már inkább közgazdasági, mint jogi fogalom; ők azok, a kik a különböző vállalkozókat meggyőzik, hogy saját érdekükben fekszik a trust alkotása, egyeseket megfélemlitenek, a hatalmas teleptulajdonosokat pedig nagy előnyök nyújtása által megnyerik, az üzemetek felbecsülik, a vételárat illetőleg megalkusznak, befolyásukkal az engedélyokmányt (charter), kieszközlük, a hirlapi campagnet inscenálják és a nagyobb bankokkal a financirozást illetőleg összeköttetésbe lépnek.

A promoter alakít egy társaságot, melynek charterében megadatik neki a jog, a társaság egyéb céljainak megvalósítása mellett, telepek vásárlására avagy szabadelvű részvénytársulati joggal bíró államokban és ott, a hol a trustök ellen törvények nem léteznek, megadatik a jog más társulatok részvényeinek a megvásárlására. Ezen jogot az államok egy része éppen a trustök alakulásának meggátlására meg szokta tagadni és ha a társulat ezt mégis megteszi, akkor feloszlatja azon czimen, hogy olyas valamit cselekedett, a mire charterében felhatalmazást nem nyert. A promoter, a telepeknek minél olcsóbban való megszerzésére törekszik, mert a részvényeknek fenmaradó része, az alapítási költségek levonásával, képezi az ő tiszta nyereségét. A megalakult részvénytársaság t. i. részvényeit rendesen átadja a promoternak, a mint pl. a U. St. Steel Corporation megalakulása után részvényeit

---

Politic and Social Science 1900. nov. 1.; ugyanattól: Trust finance: A Study of the Genesis, Organisation and Management of Industrial Combinations. New-York 1903. Jenks i. m. 77—106. Rousiers, Les Industries monopolisées aux Etats Unis, II. ed Paris 1902.

átadta a J. P. Morgan & Co. bank cégnek, a mely azután e részvényeket becsérélte ama társulat részvényeiért, a melyek a trustbe belépni hajlandók voltak. A promoter célja és érdeke tehát a vállalkozóktól minél előnyösebb átvételi feltételeket nyerni, hogy a régi részvények becsérése avagy egyes telepek megvásárlása után fennmaradó részvény mennyiség, a mely az ő tulajdonában marad, minél nagyobb legyen. Érdekes Moore-nak erre vonatkozó fejtegetése az Industrial Commission előtt.¹⁾ Ő mint az American Tin Plate Co. alapítója a legnagyobb titokban tartotta az egyes telepek átvételi árát, ugy, hogy a gyártulajdonosok egyike sem tudta, hogy milyen áron vétetett meg a trust által egy másik telep.

Minden gyáros t. i. azt képzeli, hogy az ő gyára aránylag többet ér, mint versenytársáé és ha ő az átvételi árakat nyilvánosságra hozta volna, mindegyik vállalkozó követelésével igyekezett volna a másikat felülmulni. Moore módszere mellett azonban sikerülhetett egyenlő értékű vállalatokat alacsonyabb vételáron megszerezhetni. E mellett a promoter kicsiny rizikóval dolgozik. Ha nem sikerül neki a telepeknek megvásárlása oly áron, mely neki még biztos nyereséget biztosít, akkor egyszerűen visszalép a transactiontól, mert a vállalkozókkal kötött szerződések csak akkor emelkednek érvényre, ha a trust létrehozása abban a formában sikerült, melyben tervezték.

Sokszor a vállalat alapítása akképen történik, hogy először az illető vállalkozókkal egyeznek meg a vételárat illetőleg, ennek alapján számítják ki a társaság alaptőkéjét és bocsátják ki a részvényeket; ilyenkor a promoter jutalmazása az alaptőke bizonyos százalékszerű részének készpénzben való kifizetésében, vagy bizonyos mennyiségű elsőbbségi vagy törzsrészvények átengedésében áll. Jenks²⁾ azt mondja, hogy némely nagyobb trust magasabb tisztviselői kijelentették, hogy az alapítási költségek, beleértve a

¹⁾ Lásd Report I. 961. lap. Morgan, Carnegie és Rockefeller mellett W. H. Moore volt egyike a leghíresebb alapítóknak, ki rövid időn belül öt nagy trustot alapított, melyeknek mindegyike 50–100 millió dollár alaptőkével birt. Még pedig a National Bisquit Co., a Diamont Match Co., az American Tin Plate Co., az American Steel Hoop Co., az American Sheet Steel Co., mely utóbbi három két évvel létrejövetelük után a U. St. Steel Corp.-ba olvadt be.

²⁾ I. m. 90. lap.

promoter és financier jutalmazását, az egész alaptőke 20—40 százalékát tették ki.

Az üzemek felbecsülésénél¹⁾ két szempont szokott irányadó lenni, u. m. a »tangible assets« és az »intangible assets«.

A tangible assets magában foglalja a következő értékeket: 1. A telek, az üzem, a felszerelés. 2. Nyers anyagok, gyártás alatt levő anyagok és kész termék. 3. Követelések. A felbecsülés vagy annak alapján történhetik, hogy e tárgyak mibe kerültek, vagy hogy mibe kerülne megszerzésük.

Az intangible assets-hez tartozik a vállalat jó hírve és üzleti összeköttetései, melyeket az Industrial Commission előtt összefoglalólag állandóan goodwill-nek neveztek,²⁾ a szabadalmak, titkos gyártási módok, szerződések és egyéb értékek.

A trustök alapítása eleintén egyenlő minőségű részvényekkel történt s ha a társulatnak kölcsönre volt szüksége, bocsátották ki a rendesen jelzálogi biztosítékokkal ellátott kötvényeket (Bonds). A kötvények kamatozása természetesen megelőzi az összes egyéb tartozások kiegyenlítését és a kamatok fizetésének beszüntetése egyértelmű a csőddel, a minek következtében a vállalat vezetése a bíróságilag kirendelt gondnok (receiver) kezeibe megy át, mi egyértelmű a vállalatnak a reális értéken aluli elkotyavetyélésével. Minthogy tehát a kötvények a társaságot nagyon terhelik, közönséges részvények elhelyezése pedig nehézségekbe ütközik, kötvények helyett elsőbbségi részvényeket (preferred stock) bocsátottak ki, mert ha ezek a megfelelő kamatozást nem is hozták, a társaság vezetése mégis az alapítók kezei között maradt. A részvénytőkének ezen ketté osztása (stock splitting) vagyis elsőbbségi részvények (preferred stock) és törzsrészvényeknek (common stock) kibocsátása, a melyeket gyakran még kötvények (bonds) kibocsátásával tetéznek, vezetett ahhoz, a mit »overcapitalization« és »stock watering«-nek neveznek.

A trustnek alapítói t. i., a kik rendesen egyszersmind a legnagyobb telepek tulajdonosai is, a telepek vételára fejében vagy megfelelő készpénzt kapnak, vagy pedig ennek megfelelő értékben elsőbbségi részvényeket. Az elsőbbségi részvények ily módon körülbelül megfelelnek a telepek valóságos értékének (actual cash value),

¹⁾ Report XIII., 8. és köv. l.

²⁾ Report t. XIII., 10. lap.

mert hiszen egy telep tulajdonosa sem fogja az ő jól jövedelmező vállalatát kétes értékű részvényekkel felcserélni; az elsőbbségi részvények azonban minden körülmények között neki egy bizonyos kamatozást biztosítanak.

A kibocsátott törzsrészvények ellenben semminemű reális értéken nem alapulnak, hanem mintegy képviselik azon reményt, hogy a vállalatok egyesülése folytán az összes vállalatok jövedelmezősége (earning capacity) emelkedni fog. A törzsrészvényekkel való bánásmód, azok árfolyama és kamatozása ezt világosan bizonyítják. A törzsrészvényeket részben az alapítók kapják jutalmul, a kiknek érdekei ily módon a telepek átvételi árát és ennek alapján kibocsátandó elsőbbségi részvényeket minél alacsonyabb árban megállapítani. Egy másik részét a törzsrészvények gyakran az egyes telepeknek az eladói kapják mintegy ráadásképpen (bonus of common stock), még pedig rendszeren annyi törzsrészvényt kapnak bonusképpen, mint a mennyi elsőbbségi részvényt kaptak. Egy további részt néha az underwriter-ek kapnak, ugyancsak bonusképpen, a készpénzben átvett elsőbbségi részvényekhez, a fenmaradó mennyiség pedig a piacra kerül és a hangzatos és sokat ígérő »prospectus«-okban hirdetik a vállalat nagy jövőjét és a fizetendő osztalékok nagyságát. Hogy erre csak egy példát nyujtsunk, a Standard Distilling and Distributing Company-nek az Industrial Commission elé terjesztett jelentése szerint a promoter minden 100,000 dollár készpénz vagy realizálható tulajdon után, melyet a trust részére megszerzett, 150,000 dollár értékű törzsrészvényt kapott; a vállalkozók minden 100,000 dollár érték után 100,000 dollárt »preferred«-ben és 100,000 dollárt common-ban kapott; az underwriter (kik készpénzben vettek át nagyobb mennyiségű részvényeket) minden 100,000 dollár készpénzben átvett preferredért 150,000 dollárnyi common kapott bonusképpen. A törzsrészvények nagyságának egy ilyen önkényes meghatározása a »watering«-nek még ártatlan módja, mert hisz a közönség rendszeren tisztában van azzal, hogy szolid befektetésnek csakis az elsőbbségi részvényeket tekintheti; ha azonban az elsőbbségi részvények nagysága vagy az egyenlő típusu részvényeknek a kibocsátása nem alapul a valóságos értéken, akkor az »overcapitalization«-nak veszélyesebb formájával állunk szemben, mert az elsőbbségi részvényeket a közönség széles rétegeiben befektetés gyanánt szokták használni. Az alapítók, kik rendszeren egy-

szersmind a trustöt alkotó vállalatok tulajdonosai, a részvénytőke feleresztésénél jól járnak. Nekik t. i. közömbös, vajjon a 100 dollár névértékű részvény 6 százalékot, avagy a részvénytőke felemelése után a 200 dollár névértékű részvény után 3 százalékot kapnak-e; e mellett sokszor sikerül a felemelt részvénytőke egy részét magas napi áron tovább adni.

Az elsőbbségi részvények kamatozása gyakran nemcsak elsőbbséget élvez, hanem a cumulatio jogával is bír (cumulative preferred stock); vagyis ha valamely esztendőben osztalék egyáltalán nem, vagy nem az elsőbbségi részvények részére megállapított nagyságban fizettetnék ki, ugy a rákövetkező esztendőkben az egész évi jövedelem mindaddig az elsőbbségi részvények hátralékában levő osztalékainak kifizetésére fog fordíthatni, a míg csak az elmúlt esztendők hiányai fedezve nincsenek. Így megtörténhetik az is, hogy az elsőbbségi részvények 25—40 százalék osztalékot kapnak egy esztendőben, míg a törzs részvények egy rossz esztendő után 2—3 évig nem kapnak semmit. A cumulatio a trust-alapításoknál csaknem általános; így pl. 1899. első felében 102 kibocsátás közül csak 10 volt nem cumulativ.¹⁾

Egy másik módja az osztaléknak a törsrészvényektől való elvonására az, hogy az igazgatóság, mely nagyrészt az elsőbbségi részvények tulajdonosaiból áll, alapszabályilag fentartja magának azt a jogot, hogy bizonyos esztendőkben osztalék a törsrészvényekre egyáltalán ne fizetessék, azon czimen, hogy újabb befektetések teendők. Természetesen ezen befektetések mindenekelőtt az elsőbbségi részvények javára esnek, mert ezeknek kamatozását consolidálják.

A »Census Office« szerint²⁾ a trustök elsőbbségi részvényeinek osztalékai 6—8 százalék között ingadoznak, de 185 felsorolt combinations közül alig van néhány, a melynél a törsrészvények valamelyes osztalékot kaptak volna; ezzel szemben megemlítésre méltó, hogy az olyan társulatok, melyeknél egy típusu részvények voltak, csaknem kivétel nélkül fizettek megfelelő osztalékot.

Mindezekből látható, hogy a trustök alaptőkái messze fölmulják a tényleg befektetett értékek nagyságát és ezen többlet

¹⁾ Sherwood Meade. Annals i. h. 41. old.

²⁾ LXXXVI—XCI. Table XXIX Capitalisation of Industrial Combinations and dividends paid.

tulnyomólag a törzsrészvények kibocsátásával áll összeköttetésben. Elmellőzve az overcapitalization és stock watering számos példáját, melyektől hemzseg a kartell- és trustirodalom és a melyek az illető egyes esetekre felvilágosítást nyújthatnak, a legauthenticusabb forráshoz fordulunk: a »Census Office« kimutatásaihoz, mely az overcapitalization kérdésének statisztikáját egészében tárja elénk. »Undoubtedly it would appear in a census inquiry, — mondja a »Census Office«¹⁾ — that there is no correlation between capital stock and actual investements. This has been strikingly shown in the preceding section on Industrial Combinations, where there appears an actual investement in accordance with the terms of doll. 1,436.625,910, where as the total amount of capital stock used by the corporations included in the report was doll. 3,093.095,868.²⁾ Ezen kibocsátott alaptőke³⁾ következőképen oszlik meg:

Kötvények	(Bonds)	216.412.759
Elsőbbségi részvények	(Preferred)	1,066.525,963
Törzsrészvények	(Common)	1,810.157,146

A »Census Office« által kipuhított valóságos érték tehát körülbelül megfelel a Bonds és a Preferred összegének.

Igen nagy szerepet játszanak a trustök alapításánál az úgynevezett »underwriter«-ek, »financier«-ek. Ők azok, kik a különböző vállalatok megvásárlásához szükséges készpénzt előteremtik, az értékpapírok eladását a tőzsdén keresztül vizik. A promoterek és underwriter-ek (e két szerep különben igen gyakran egy kézben is egyesül) között kötött szerződés (underwriting contract, underwriting agreement) az értékpapírok emissiójánál általában kötött szerződésekkel megegyezik. Az underwritingnek több módja van. Az underwriter egy bizonyos jutalék (commission) fejében átveszi a kötelezettséget, hogy egy bizonyos mennyiségű részvényt egy bizonyos időn belül elad, a mi egyszersmind azt is jelenti, hogy abban az esetben, ha ez neki nem sikerül, úgy a fölös mennyiséget maga veszi át. Az is egy módja az underwritingnek, hogy a promoter-ek egy bizonyos a névértéken alul álló fix áron adják egy pénzcsoporthoz azon részvényeket, a melyek az egyes vállalatokért fizetett

¹⁾ Twelfth Census Vol. VII. C., 11. oldal.)

²⁾ Ebben természetesen nincsenek bent az 1900. óta keletkezett trustök, így az aczél-trust, dohány-trust stb.

³⁾ L. Twelfth Census VII. Vol. LXXVIII.

részvényeken felül fenmaradnak, vagy pedig az összes részvényeket, ha az egyes vállalkozók, kik telepeiket a trustnek eladják, készpénzzel elégíttetnek ki. Hogy ezen pénzcsoportok milyen nyereséggel dolgoznak, az természetesen a konjunkturáktól és az alapítandó vállalatok bonitásától függ. A trustök egy nagy részénél az aláíró bankár, vagy syndikátus 100 dollárnyi jegyzésért, ugyanily névértékű elsőbbségi részvényt és »bonus«-képen ugyanily mennyiségű törzsrészvényt kap, levonva az utóbbiak számából ama százalékszerű részt, mely a promoter jutalmazását képezi és neki már előzőleg kiszolgáltattott. A promoter-ek jutalmazására szánt rész a a common stock-nak néha 50 százalékát, néha 30 százalékát, néha csak 10 százalékát képezte.¹⁾ Jelentékeny szerepük van a trustök alapításánál az ügyvédeknek is, mert figyelemmel kell lenniök az egyes államok trustellenes törvényeire. Ezeknek kijátszása a jogtechnikai formalismus legmesszebb menő alkalmazását igényli.

Ha a promoter-ek a telepek tulajdonosaival megegyezésre jutottak, a részvények becserélési kulcsát megállapították, a finanszialis syndikátus a részvényeket átvette és így az alaptőke be van fizetve, következik az alakuló közgyűlés, az alapítók eddigi lépéseinek jóváhagyása és a különböző társaságokkal kötött adásvételi szerződések véglegesítése.

Ezek után következik a trustnek belső szervezése. Az igazgatóság előtt 3 ut áll; vagy beszünteti az összes üzemeket és egyetlen egy üzemben egyesíti az egész gyártást. A Census Office által 185 combinationsról közölt adatok azt bizonyítják, hogy ilyen trust egyetlen egy sem volt. A koncentráció egy bizonyos fokon túl előnyösnek nem tetszett, mert ez újabb jelentékeny befektetést igényelt volna és a vállalat versenyképességét is csökkentette volna sok esetben, mert úgy a bevásárlásnál, mint a kész áru eladásánál jelentékeny szállítási díjakat kellett volna fizetni, mi a vállalat versenyképességét csökkentette volna. Azonkívül számos természeti erő (bányák, vízi erők, ipari központ stb.) teszi előnyössé több üzem fentartását. A trustök tulnyomó része ennek következtében a második módozatot követte, hogy t. i. az üzemek egész sorát tartotta fenn és csak az ósdi berendezésüeket, vagy egyébképen nem versenyképes üzemeket szüntette be. Számos üzemnek a beszüntetése

¹⁾ Report of I. C. I. XIII., 8. lap.

már azért is lehetetlen volt, mert a trustöknek egy nagy része, miként láttuk, csak finánciális organisációt képez, vagyis a trust az őt képező társulatok (constituent companies) részvényeinek tulajdonosa csupán, e társulatok mindegyike önállóságát fentartja és üzemeit tovább vezeti. A tömeges beszüntetésről eddig közölt adatok egészen tulzottak. 1900-ban 2040 a combinations tulajdonát képező üzem közül csak 120 volt beállítva és üzemen kívül hagyva (idle plants¹) valamennyi üzemet a legritkább esetben tartják fenn és csak akkor fordulhat elő, ha egy magas foku concentráció már előzőleg történt és nem versenyvállalatok, hanem egymásra következő szakok egyesülnek.

A trustök szervezésénél, miként láttuk, számos és nagy visszaélés történt. Sok apró tőkepénzes, kik megtakarított filléreiket törzsrészvényekben helyezték el, pénzüket elveszítették, avagy csak alacsony kamatozást nyertek. A nagy mértékű üzérkedés, jogosulatlan előnyök szerzése az alapítók részéről képezik a trust alapításoknak sötét oldalait. Az overcapitalization nélkül azonban ily nagy műveleteket alig lehetett volna keresztülvinni. Az overcapitalization elkerülhetetlen volt, mert nélküle az egyes teleptulajdonosokat a trust részére megnyerni nem lehetett volna, mert továbbá a promoter-ek és fináncierek jutalmazása nagy összegekbe került. Az overcapitalizationnak különben még az a rendeltetése is volt, hogy a részvénytőke névleges felemelése útján a nagy nyereségeket elpalástolják és így a verseny kihívását elkerüljék.

A részvénytőke felütésének azonban a társaságra nézve nagy veszélyei is vannak. A társaság kénytelen magas árakat szabni, hogy a négy-öttszörösen felöntött alaptőke kamatait behozza, a mi versenyképességére van rossz behatással, ha továbbá alacsony osztalékokat fizet, részvényei hanyatlásnak indulnak, a mi a trustre nézve gyakran hitelének megvonásával jár. A mi Európában igen ritka t. i. nagy, egész országokat uraló vállalatok bukása, az az Unióban napirenden van, és az egyes trustök története gyakran több csődöt és ismételt reorganizációt mutathat fel. Ez ismét természetesen a nagy tőke előnye, mely az ilyen panik idején mélyen lehanyatlott részvényeket összevásárolja és a társaság újjászervezése után esetleg nagy nyereségekre tehet szert. Az overcapitalization

¹) Lásd Twelfth Census vol. VII. LXXVIII.

különben nem egyedül a trustök sajátja; a nagy társulatok alapításának története, valamint a vasutépítések története, nálunk és mindenütt ritkán mentek ilyen árnyoldalaktól.

Mindezek ellenében azonban ama nagy gazdasági előnyök, melyekkel a trustök járnak, tulsúlyban vannak. Ezen nagy gazdasági előnyök azonban, melyeket a trustök a technikai haladás és a termelési erők gazdaságossága terén elértek, eddig semmiképen a fogyasztók, hanem inkább a nagy tőke tulajdonosainak javára estek és az árak mindeddig inkább emelkedők voltak, mint hanyatlók, daczára a leszállított előállítási költségeknek. De ha így is van, mégis a nagy trustök alapítói oly alkotásokat hoztak létre, mely később a köznek nagy szolgálatokat tehet, bár jelenleg kizárólag magánérdekeknek szolgál. Ezen magánérdekek előbb-utóbb háttérbe fognak szorulni, de meg fognak maradni ezen óriási szerkezetek, melyek létrehozásához az emberi birvány és hiúság mozgásbahozatala, ugy látszik, elkerülhetetlenül szükséges volt.

X.

Azon jelzők között, melyekkel a kartelleket és a trustöket illetik, leggyakoribb, hogy a kartellek és trustök monopolistikus hatalommal bírnak és ennek alapján oly előnyökre tettek szert, melyekkel a vállalkozók a szabad verseny korszakában nem bírtak. Tisztázni kell azonban mindennek előtt, hogy tulajdonképpen miben áll a monopolium, miinek a kifolyása és melyek a gazdasági hatásai?

A monopolium szószerint egyedáruságot jelent. Jelenti, hogy bizonyos adott körülmények között a javak egy osztálya felett kizárólag egy vagy több személy rendelkezik. Ha ezen egy vagy több személy az illető javakkal ugy rendelkezik, mintha nekik kizárólagos uralmuk ezen javak felett nem volna, ugy valósággal létezik ugyan monopolium, de a monopoliumnak nincsen semmi hatása a fogyasztó közönségre nézve, vagyis a monopolium nem érezhető. Ha azonban a monopolium tulajdonosai akképen rendelkeznek az uralmuk alatt álló javakkal, hogy az áruk ára a reájuk fordított munkával és tőkével összhangban nincsen, akkor bekövetkezik a monopolium fontossága és válik érezhetővé hatása.

A monopolium fogalma tehát két részből áll: 1. Jelenti azt,

hogy valaki oly áruk felett rendelkezik, melyek felett mások nem rendelkeznek, vagy törvénynél fogva, vagy természeti okokból, vagy a versenyben való rendkívüli fölényél fogva és 2. jelenti azt, hogy valaki ebből a helyzetéből kifolyólag oly magatartást tanusít, melyet nem gyakorolt volna, ha nincsen egyedárusága. Az első nélkül nincs monopolum, a második nélkül nincs a monopoliunak semmi hatása és jelentősége. Az első megköveteli, hogy a versenytársak felett fölényben legyen, az utóbbi hogy ezen fölényt kiaknázza.

A monopolum ezen fogalommeghatározását bár nem teljesen ezen formában és értelemben, már J. St. Mill használta¹⁾. »A thing wich is limited in quantity even though its possessors do not act in concert is still a monopolised.« Mill szerint tehát a monopolum fogalmához nem kívántatik a verseny kiküszöbölése és a mint²⁾ kifejti, a monopolum magában foglal bizonyos »surplus value«-t, vagyis valamivel többet, mint a mennyi a munka és tőke jutalma.

Mill szerint tehát a verseny kiküszöbölése nem képezi a monopolum-fogalom integráns alkatrészét, hanem szerinte az két részből áll, hogy t. i. valamely áru limitált mennyiségben létezzék vagy állittassék elő és ezt már abban az esetben is lehet mondani, ha egy áru előállításához szükségelt tőke és technikai ügyesség felett az embereknek csak egy bizonyos kis csoportja rendelkezik és ha ezen tevékenység »surplus value«-vel kapcsolatos.

Ely ellenben, ki a monopolumról terjedelmes monographiát irt, a monopolum lényegét éppen a verseny kiküszöbölésében látja³⁾ és a monopolumot a következőképpen határozza meg:⁴⁾ »Monopoly means that substantial unity of action on the part of one or more persons engaged in some kind of business, which gives exclusive control, more particularly althoug not solely whith respect to price« . . . »The essence of monopoly then, is substantial and controlling unity of action«; ugyanezt mondja körülbelül Lexis,⁵⁾ ki szerint monopolumról akkor lehet beszélni, ha egy vagy több személy uralja a keresletet és kínálatot és ezek egységes árpolitikát folytatnak.

1) Pol. Economy book II. chapt. 16.

2) Ugyanott.

3) R. T. Ely, Monopolies and Trusts. New-York 1990.

4) i. m. 14. lap.

5) Handwörterbuch der Staatswissenschaften, II. kiad. V. kötet 851. és. köv. old.

Ezen meghatározás azon hibában szenved, hogy az eszközt a czéllal, a ható okot, a hatással téveszti össze. Az egységes árpolitika és vezetés t. i. csak következménye és hatása a monopoliumnak; csak miután óriási küzdelmek útján sikerült néhány nagyobb vállalatnak a monopoliomot létrehozni, lehetett egységes vezetést és árpolitikát teremteni. Ennek igazságát megvilágítja a monopoliium három főfajának, a törvényes, a természeti és ipari monopoliium lényegének a megvilágítása. A törvényes monopoliomot, a mely állami egyedáruságban, vagy bizonyos szabadalmakban állhat, a törvény hozza létre, és fennállása a törvény hatályának idejétől függ. A természeti monopoliium, bizonyos természeti erők (pl. bányák, források stb.) kizárólagos tulajdonán alapszik és addig áll fenn, a meddig hasonló természeti erőkre nem bukkannak. A szabad gazdasági, vagy pedig az ipari monopoliium addig tart, míg azok, a kik fölényben vannak, ezen fölényüket meg tudják tartani, mert nihelyt fölényben nincsenek, mások ugyancsak foglalkozni fognak az illető áru előállításával.¹⁾ A törvényes monopoliium főjellemvonása tehát a törvényes rendelkezés, a természeti monopoliomé a természeti erők kizárólagos birtoklása, a gazdasági versenyben létrejövő ipari monopoliomé pedig azon fölény, melynél fogva ugyanazon időben és bizonyos helyen a javak egy osztályát egyesek oly előállítási költségek mellett képesek előállítani, melyre mások nem képesek és ennél fogva a javak egy bizonyos osztályát kizárólag egy vagy több személy termeli.

Ez utóbbiban tehát a monopoliomot egyedül a fölény biztosítja. Ám a kartellben és trustben egyesült vállalatok ezeknek létrejövetele előtt is fölényben voltak a piac felett, mert hiszen sikerült kisebb versenytársaikat kiküszöbölniök és különösen sikerült nekik az, hogy csak olyanok léphettek be a gazdasági versenybe, kik legalább is tőkeerőt és technikai ügyességet illetőleg ugyanazon fegyverekkel voltak felruházva, mint ők. Ama tíz-husz, vagy mondjuk 100 gyáros tehát fölényben volt ama sok 100 egyén fölött, kik az illető iparczikk előállítására képességgel, de kevesebb képességgel bírtak, mint ők. Ezen vállalkozók összessége tehát, kik egy bizonyos időben egy bizonyos iparág összes czikkeit előállítják, fenti definitió szerint monopoliium birtokában volnának. A vállalkozók

¹⁾ Lásd: Mandello i. m. 24. l. s köv.

ezen összességének ezen fölénye és monopoliума azonban nem eredményezi ugyanazon hatásokat, mint a törvényes vagy a természeti monopoliум, és éppen ez tévesztette meg azokat, a kik a monopoliумot egyedül a verseny kiküszöbölésében látják, a mely lehetővé tette egyszersmind a monopolistikus árszabást is. A törvényes és természeti monopoliум t. i. az illető iparczikkre fordított munkával és tőkével összhangban nem levő árakat szabhat a nélkül, hogy ez által az ő kizárólagosságuk bármikép veszélyeztetve volna és így meg van ugy a tényleges egyedáruság, mint pedig ennek hatása. Egész másképp van az egymással szabad versenyben levő vállalatok monopoliумánál. A szabad versenyben levő vállalkozóknak is volt egy kollektiv monopoliумok, de ezen kollektiv monopoliум semmi hatással sem birt. A szabad verseny korszakában is volt esetleg csak 2—3 vállalkozó, a kik egyedül állítottak elő valamely iparczikket és így ezen 2—3 vállalkozó együttvéve monopoliумmal birt, minthogy azonban fölényüket az egymással folytatott verseny-nél fogva a fogyasztókkal szemben kifejezésre nem juttathatták, az árak ugyanazon alacsony színvonalon voltak, mintha sok 100 vállalkozó versenyezett volna egymással, és így a jutalmazás aligha volt nagyobb, mint a mennyi a ráfordított munkának és tőkének éppen megfelelt. Lehetséges volt ugyan, hogy az egyes vállalkozók előnyös előállítási módok feltalálása által oly nyereségekre tehettek szert, melyek az árura fordított munkával és tőkével összhangban nincsenek; meg volt a képesség abban az időpontban a monopoliум megvalósítására és az alacsony előállítási költségekkel képes lett volna az illető vállalkozó az egész piacot meghódítani és uralni. Ezen fölény azonban csak pillanatnyi, vagy csak igen rövid ideig tartó lehet. Azon eszközök t. i. melyek egy vállalkozónak biztosítanák a monopoliумot, rendesen rövid időn belül, mások által is megszerezhetők, mert pl. a szabadalom megszűnik, bizonyos előállítási módok köz tudomásra jutnak és így azon időszak is, mely-nél fogva valaki a tőkével és munkával összhangban nem levő nyereségeket szerez és relative alacsonyabb előállítási költségekkel dolgozik, mint versenytársai, igen rövid szokott lenni. Mihelyt a vállalkozók meggyőződnek, hogy állandóan egyikük sincs oly fölényben, mely-nél fogva belátható időben monopoliумra tehetne szert és átlátják azt is, hogy együttvéve az összes a szabad versenyben fenmaradt vállalkozók monopoliум birtokában vannak és csak az

egymás ellen folytatott verseny, az érdekszférák elhatárolásának hiánya tette lehetetlenné a monopólium gyümölcseinek élvezetét, egymással megegyezésre lépnek és az egyes vállalkozónak meg kell elégednie azzal, hogy versenytársaival való megegyezés útján monopóliumot szerez a fogyasztási terület szükségletének bizonyos ideális, rayonizott, vagy kontingentált részére. A kartell megkötése előtt épp oly kevéssé, vagy talán még kevésbé volt lehetséges, hogy újabb versenytársak keletkezzenek, a versenyben levők összessége legalább is oly kizárólagos módon uralkodott a piac felett; monopólium akkor is volt, azonban nem volt semminemű hatása, avagy csak pillanatnyilag hatott. Ha már mostan az összes termelők egyesülnek, hogy minden monopóliumok gyümölcseit élvezzék, akkor beszélhetünk arról, hogy tényleg úgy fennállásban, mint hatásaiban monopóliummal állunk szemben, minthogy most már a vállalkozók monopólistikus árszabással is élhetnek.

Am ha végignézzünk azon iparágakon, a melyekben kartellek és trustök léteznek, azt fogjuk találni, hogy ezen kartellek és trustök egyike sincs a termelési eszközök és a fogyasztásra kerülő áruk kizárólagos birtokában. Az United States Steel Corporation az Unio nyersvastermelésének csak 60—70 százalékát képviseli, az American Sugar Refining Co., mint azt e társaság elnöke egy a New-York állam által kiküldött bizottság előtt kijelentette, 1897-ben mintegy 80 százalékát finomította csupán az Unióban fogyasztott cukornak. Edson Bradley, az »American Spirits Manufacturing Co.« (whiskey trust) elnöke az Industrial Commission előtt¹⁾ úgy nyilatkozott, hogy a társaság az össztermelés 85 százaléka felett rendelkezik csupán, az »American Tin Plate Co.« (pléh trust) pedig²⁾ a termelés 90 százaléka felett, a Standard Oil Co. 85 százaléka felett. A kartellekkel is így vagyunk. A legteljesebb, vagyis az összes termelőket magukban foglaló kartellek pl. az osztrák és magyar petroleum-, cukor- és vaskartell, a német cukor- és szesz-kartell, a Stahlwerks-Verband a termelés 90—95 százalékát egyesítik. Az ilyen kartellek azonban igen ritkák és a legtöbb kartellekből a vállalkozók egész sora hiányzik, úgy, hogy gyakran a vállalkozóknak csak 60—70 százaléka van egyesítve egyes kartellekben. Hogy

1) L. Report 814.

2) L. Report 882.

lehessen ily körülmények között a kartellek és trustök monopoliúmáról beszélni, holott a monopoliúmnak legfontosabb alkatrésze a kizárólagos rendelkezés?

Az első követelmény tehát, a mely az egyedáruságot foglalja magában, tehát nincsen meg. Kérdés, meg van-e a második, mely a munka és tőke aránytalanul magas jutalmazásáról szól. Ha meg van, akkor meglévén a monopoliúmnak hatásai, meglehetősen közönyös, hogy a kartellek és trustök a termelés 80 avagy 100 százaléka felett rendelkeznek-e, mert a hatás lényegében ugyanaz és ama 70 vagy 80 százaléknál olyan árakat szabnak, mintha 100 százalék felett rendelkeznének. Ténykép lehet megállapítani azt, hogy számos kartell és trust tényleg monopolistikus árpolitikát űz és óriási nyereségekre tesz szert,¹⁾ egyszóval a munka és tőke jutalmazása sokkal gazdagabb, mint a gazdasági tevékenység egyéb terein.

Miképen lehet már most megmagyarázni, hogy a kartell vagy trust daczára annak, hogy a termelésnek csak 70—80 százaléka felett rendelkezik, mégis monopolistikus árpolitikát folytathat és monopolistikus nyereségekre tehet szert, holott a kartellen kívül állók állandóan olcsóbban adnak el, mint a kartell és a nemzetgazdaságtan szabályai szerint, ennek következtében az egész keresletnek a kartellen kívül állókhoz kellene tolnia és mégis azt látjuk, hogy ez nem történik meg és hogy a kartell vagy trust állandóan, daczára az outsiderséknél magasabb árainak suprematiáját fentartja. A legtöbb író, így Grunzel, Pohle, Liefmann, Ely, Jenks megelepszik annak kijelentésével, hogy a termelés 70—80 százaléknak egyesítésével az árakat diktálhatják és ezt egyszerűen tapasztalati ténynek nevezik. De éppen az vár megvilágítására, hogy daczára az outsidersék folytonosan alacsonyabb árainak és daczára annak, hogy a nemzetgazdaságtan tanai szerint mindig az alacsonyabb ár lesz az egész piacra irányadó, mégis évtizedeken keresztül a magasabb kartell- és trustárak lesznek irányadók.

Hogyan lehet ezen jelenséget megmagyarázni? Ennek megmagyarázása főleg az előállítási költségek különböző voltában fekszik. A szabad verseny hosszú küzdelmeiben fenmaradtak t. i.

---

¹⁾ L. XI. és XII. fejt.

rendesen két csoportra oszlanak ; azok, kik kisebb és egymás között körülbelül egyenlő termelési költségekkel dolgoznak és azok, kik magasabb termelési költségek mellett állítanak elő. Ha azok, kik alacsonyabb előállítási költségekkel dolgoznak, a termelés 60—70 százalékát képviselik, akkor rendesen egymás között a versenyt megszüntetik és az árakat emelik. Mójukban állana ugyan az eladási árak további leszállítása útján a magasabb előállítási költségekkel dolgozókat kiszorítani, ez azonban csak egy hosszú és költséges harc eredménye lehetne, ezért inkább lemondanak ama 20—30 százalék meghódításáról. Annak, hogy a kereslet nem tódul az outsiders felé, 4 oka van. 1. A kartellben mindig az elsőrendű czégek, a kik alacsonyabb előállítási költségekkel dolgoznak, vannak egyesítve s az alacsonyabb előállítási költségekkel dolgozók rendesen jobb és elsőrendű árut állítanak elő, úgy hogy a különbség daczára a kereslet még mindig inkább a drágább kartell-árut keresi fel. 2. Minthogy a kartell alacsonyabb előállítási árakkal dolgozik, az outsider pedig magasabb előállítási költségekkel, a kartell-árak még mindig nem lesznek olyan magasak, hogy az outsider ezek mellett rendkívül terjeszkedhetnék. 3. Az outsiders nagyrészt távol a forgalom középpontjaitól bizonyos elhatárolt területeken uralkodnak, a melyekből, tekintve a magas szállítási költségeket, akarva se mozdulhatnának ki. 4. A legerősebb ok pedig, a miért az outsiders terjeszkedése a kartell tartama alatt nagyobb mérveket nem ölthet, abban áll, hogy terjeszkedésük által óvakodni fognak a kartell és trust féltékenységét magukra vonni, mert a kartell vagy trust az ő alacsony előállítási költségeivel könnyen kiszoríthatná őket és ezért tartózkodnak a kartell rayonjába való esetleges betolakodás által egy reájuk nézve vészthozó harcot provokálni. A kartell megbontását nem is ezek, hanem azok idézik rendesen elő, kik alacsony előállítási költségeik daczára a kartellen kívül maradtak és a kiknek a kartellben levők visszatorlásától vagy versenytől mit sem kell tartaniok ; ezek addig folytatják a küzdelmet a kartell ellen, míg a kartell követeléseiket, pl. magasabb kvótát nem engedélyezi, avagy látván küzdelmük hiábavaló voltát, a kartellhez csatlakoznak, avagy a kartellt megbontják és ez által az összes résztvevőknek nagy kárt okoznak. Ezért csak akkor lehet maradandó kartellt vagy trustót létre hozni, ha a legalacsonyabb előállítási költségekkel dolgozó és

elsőrendű cégek csatlakoznak hozzá, ezeknek csatlakozása már biztosítja a kartell fennállását, melyek tényleges monopólium birtokában nincsenek és mégis oly árpolitikát űzhetnek, mely közel jár a valóságos monopólium árpolitikájához.

A monopólium és monopolistikus árpolitika tehát nem identikus fogalmak és egymástól megkülönböztetendők. Minthogy azonban a kartellek és trustök a piacon sokszor monopolistikus hatalommal lépnek fel és monopolistikus árszabással élnek, méltán nevezhetők a modern privatmonopóliumoknak.

HARMADIK RÉSZ.

A kartellek és trustök gazdasági hatásai.

A kartellek és trustök problémájának legnehezebb és egyszersmind legfontosabb kérdését a gazdasági hatások kérdése képezi. Minden egyéb csakis a kartellek és trustök okbeli előzményeivel és gazdaságilag irreleváns belső szervezetével foglalkozik, ellenben a gazdasági hatások vizsgálata és ezen vizsgálódások eredménye lehet az egyedüli kérdés, melynek megfejtése tulajdonképpen átvezet azon másik igen fontos kérdéshez, t. i. miképpen történjék a kartellek és trustök törvényhozási szabályozása.

A kartellek és trustök gazdasági hatásainak vizsgálatánál a nehézségek ugyanazok, a melyek a gazdasági jelenségek vizsgálatánál általában a hatások megmérést, mértani pontosságról nem is szólva, csak hozzávetőlegesen is megnehezítik, sőt még fokozottabb mértékben forognak fenn. Igen nehéz annak elválasztása, hogy mi vezethető vissza a kartellek- és trustökre és mi egyéb gazdasági behatásokra. Így pl. az árak emelkedése vagy hanyatlása magában véve nem vezethető vissza mindig a kartellekre vagy trustökre, mert hiszen a termelési költségekben avagy a nyers anyag árában a hirtelen felszökkenő vagy meglanyhult kereslet, vagy a külföldi verseny sokszor nagyobb szerepet játszanak, mint a vállalkozók egyezményei. A munkabérek emelkedése és hanyatlása sem hozható mindig összefüggésbe az új alakulatokkal, mert hiszen az árak emelkedése vagy hanyatlása paralizálja azokat. A kereskedők panaszai gyakran csak a ténylegesen előnyösen megváltozott helyzet elpalástolására szolgálnak és őszinteség tőlük épp oly kevéssé várható, mint a vállalkozóktól, a kik a kartell-anketeken a hozzájuk intézett kérdésekre kelletlenül felelnek. Hisz nem a valóságos helyzet felfedése és az igazság kutatása vezeti őket ezen nyilatkozataikban, hanem az üzleti érdek és nyilatkozataik mindig valakinek szólnak, kikre ez által bizonyos irányban befolyást akarnak gyakorolni. Azon

dicshymnusokat is, a melyek még az existenciájukban a kartellek által leginkább fenyegetett kereskedők részéről a német kartellanketten elhangzottak, sokszor csak az alávétettek hizelgésének kell vennünk, a kik existenciájukért rettegtek és igen sok igazság maradt a lepel alatt, a melyeket a monopolium hatalmas uraitól való félelmükben el nem mondtak. Másrészt a fogyasztók panaszai sem igényelhetnek maguk részére sok objektivitást; az árak reális alapjaival ők vannak legkevésbé tisztában és panaszaik nem is annyira az árak relativ magasságából fakadnak, mint inkább öntudatlanul a milliók nyomott gazdasági helyzetéből, mely szivesen keres magának egy specialis okot nyomoruságának indokolására.

Mínthogy a kartellek és trustök ma már a termelésnek minden ágát felölelik és tulajdonképen a nemzetgazdaságban működő összes erők a kartellek- és trustökökkel kölcsönhatásban állanak, nem egyedül az utóbbiaknak a nemzetgazdaság egyéb tényezőire, mint a termelésre, a fogyasztásra és jövedelemelosztásra gyakorolt hatásáról lehet szó, hanem emezeknek a kartellek- és trustökre gyakorolt hatásáról is. Mínthogy azonban erről, bár nem ezen kifejezett cím alatt már a vállalkozói szövetezések okai és szervezeteinek tárgyalásánál volt szó, most csak a kartellek és trustök által gyakorolt hatásokról fogunk szólni.

A gazdasági hatásokat lehetne osztályozni a kartellek és trustök különböző fajai által gyakorolt hatások szerint, a mint ezt Liefmann¹⁾ teszi. Szerinte csak ily alapon lehet a vállalkozók szövetezéseinek igazi hatásait megtalálni, mert minél alacsonyabb rendű valamely kartell, annál kisebb hatásokkal bír. Ezen tárgyalási mód azon előnnyel bír, hogy rámutat azon alakulatokra, melyeknek gazdasági hatásai veszélyesek. De nem lehet ezen rendszert követni, mert a hatások áttekinthető előadása az által igen meg volna nehezítve, mert hisz a kartellek és trustök egymásba fonódnak, egymással kapcsolatosak és mindazon jelenségek, a melyek a kartellek és trustök hatásai képen jelentkeznek, százféle osztályozást engednek meg és százféle néven nevezhetők. És ha ezeket még a kartell- és trust-formák szerint osztályozni akarnók, akkor ez még nagyobb különféleségeket hozna létre és e mellett számos ismétlésre vezetne, mert különböző szervezettel bíró kartellek és trustök hatásai ugyan-

¹⁾ I. m. 149.

azok lehetnek. A gazdasági hatások kettéválasztása csakis a kartellek és trustök szempontjából fontos és nélkülözhetetlen, mert hiszen ezen két képlet létrejövetelében, szervezetében és céljaiban különböző és a mi a legfontosabb, köztük a hatásokat tekintve, oly mélyreható különbségek vannak, a melyek a kartell egyes formái között nem találhatók.

Most a nagy német kartell-enquête adatait ismerve és az amerikai trust-enquêtes után sokkal világosabban látjuk a gazdasági hatásokat, mint azelőtt; azok a kijelentések és azon statisztikai adatok, melyek e két enquête nyomán világosságra jöttek, igen megkönnyítik a vizsgálódást. De éppen úgy, mint mindenütt, a hol a tapasztalati tények millióival állunk szemben, melyeket épp oly kevésbé lehet megszámlálni, mint a mily megszámlálhatatlanok, nem a tudomásunkra jutott tények összevetéséből, hanem azon jelenségek természetéből, melyek ezen hatásokat létrehozták, fogunk igyekezni megállapítani a létrejöhető hatásokat is. Az előbbieket, vagyis a rendelkezésre álló adatokból való következtetés egyéb se volna, mint néhány adatra támaszkodó általánosítás, ez utóbbinak kizárólagos alkalmazása pedig a mivel sem bizonyított deductiók sorozata.¹⁾

A kartellek és trustök gazdasági hatásainak vizsgálatánál azt kell szem előtt tartani, hogy ezek tulajdonképen csak egy hatást czéloznak, t. i. a vállalkozói nyereség emelését. A kartellek és trustök minden gazdasági politikája, úgy a termelés, mint a fogyasztás, mint a munkásviszonyok terén ebben csucsosodik ki. Ennek következménye, hogy minden egyéb hatás csakis ennek eszköze és ennek visszahatásaképen mutatkozik. Mindazon tényezőket, a melyek a választói nyereséget fokozzák, előtérbe tolni és mindazon hatásokat, melyek ezt elő nem segítik, elnyomni: ezek a kartellek és trustök éppen úgy, mint minden egyéni vállalat politikájának alapvonásai. Minthogy csaknem minden országban a kartellek és trustök százával állanak fenn, már magában véve ezen tény is bizonyítja, hogy sikerült a nemzeti jövedelem egy olyan új megoszlását előidézni, a mely a kartellek és trustökre kedvező. Ezzel már az is mondva van, hogy az összes többi osztályokra nézve a jövedelem új megoszlása viszonylag kedvezőtlen, bár egyébképen akaratlanul a kartellek és trustök a fogyasztók nagy tömegeire nézve is bizonyos

¹⁾ Lásd: Pohle 88. 1.

kedvező hatásokat hozhattak létre. Ezen kedvező hatásokban, mint a milyen a gazdasági válságok és áringadozások elkerülése, a közvetítő kereskedelem megszorítása, a vállalkozók természetesen épp úgy részesednek, mint a fogyasztó közönség.

XI.

A kartellek és trustök hatása az árakra.

A kartellek és trustöknek az árakra gyakorolt hatásainak vizsgálatánál különösen kettőt kell szem előtt tartani. Azt, hogy úgy a kartellek, mint a trustök a monopolum felé törekednek, de azt majdnem sohasem érik el, hanem legföljebb megközelítik; a monopol-árak törvénye tehát csak a legritkább esetben lép a szabad iparágakban teljes erejével hatásba, hár a kartellek és trustök árpolitikája ebben az irányban hat. Másodszor azt, hogy még a legteljesebb monopolum esetén is végeredményben nem a kartellek és trustök határozzák meg önkényesen az árakat, hanem egészen más tényezők. Lássuk először, hogy a kartellek és trustök milyen árpolitikát üznének egy valóságos ármonopolium esetében és ezzel összehasonlítva, hogy milyen árpolitikát üznek valósággal.

A monopol-árak törvénye,¹⁾ más az eladási, más a vételi monopolumnál és végre a kettőtől különböző, ha az eladási és vételi monopolum egy kézben egyesül. A kereslet és kínálat ezek mindegyikénél szintén döntő szerepet játszik, azzal a különbséggel, hogy ezek most már a termelők és fogyasztók összességének áttekintésén alapszanak. A szabad verseny korszakában is lehettek egyesek, a kik üzleti számadataikat a tényleges keresletre és előre látható kínálatra alapították, azonban az ő eljárásuknak befolyása nem lehetett, mert másoknak helytelen számításai által, kik túl magas vagy túlalacsony kereslettel, illetve kínálattal léptek fel, semmivé tétetett. A monopol idejében surrogatumok feltalálásától vagy versenyvállalatok keletkezésétől eltekintve, sem a kereslet, sem a kínálat egy előre nem látható rendkívüli elhajlásáról szó nem lehet, mert ha a kínálat állandósítva van, akkor a kereslet kénytelen a kínálat által megjelölt mederben megmaradni, minthogy a monopolum a szükséglet kielégítés egy másik módját meg nem

¹⁾ Lásd különösen G. De Leener és i. m. Ely i. m.

engedi. A kereslet monopolizálása esetében ez határozza meg a kínálatot, a kínálat monopolizálása esetében ez a keresletet, míg a szabad versenyben ezeknek egymásra ilyenmő szabályozó hatásuk nem volt, hanem a kínálat bármikor felűlmulta a keresletet, mi a gyakori gazdasági válságokban jutott kifejezésre, a kereslet pedig a kínálatot, a mi az áraknak ugrásszerű emelkedésében mutatkozik. A nem monopolizált ártényezőnek befolyása csakis akkor jut kifejezésre, ha éppen a monopolum meg van törve, mindaddig csak passzív szerepe van, melyet a monopolos bizonyos határok között irányíthat, emelhet vagy csökkentethet, a mint ez rá nézve nyereségesebb. Azon a határon belül, a melyet az árszabásra nézve a lappangó verseny és a surrogátumokkal való helyettesítés lehetősége von, az árszabás és ezzel együtt a fogyasztás és termelés kiterjesztése egyedül az egyesült vállalkozóktól függ, kikre nézve e tekintetben csakis nyereségeik irányadók. A fogyasztó nem válogathat kényekedve szerint, mert a typusok meg vannak határozva és a lehetőségig korlátozva, más eladóhoz alig fordulhat és nem marad egyéb hátra, mint vagy a fogyasztástól visszavonulni, vagy pedig a monopolosok által követelt árat megfizetni. Minél könnyebb, illetve a fizetési képességnél fogva minél kényszerítőbb az illető áru fogyasztásától való visszavonulás, annál inkább mérsékeltebb, minél kevésbé lehetségesek ezek, annál merészebb lesz a monopolosok árpolitikája. Minél inkább képez valamely áru elsőrendű szükségletet és minél gazdagabb a fogyasztó közönség, annál nagyobb eltérést mutathat az előállítási ár az eladási ártól és annál nagyobb nyereségekre tehetnek szert a monopolosok. A monopolosoknak tehát állandóan szemmel kell tartaniok, hogy árpolitikájuknak minő hatása van a keresletre. Ők a keresletet egészen megsemmisíthetik is, de ezzel önmagukat teszik tönkre, avagy rendkívül kiterjeszthetik, ez ismét üzleti számításaikkal nem lesz összhangban. Keresni fogják, hogy milyen ár és milyen kereslet mellett dolgoznak a legnagyobb haszonnal, vagyis, hogy milyen mennyiséget képesek egy bizonyos ár mellett eladni. A következő összehasonlítás világossá teszi ezt:

Ár	Eladott egységek	Összeg	Előállítási költség:		Nyereség
			drb.	összesen	
20	1000	20000	15	15000	5000
20	800	24000	17	13600	10600

Ez utóbbi esetben a vállalkozók inkább megszorítják a kínálatot az által, hogy az árat 30 koronára emelik, mert a tiszta nyereség nagyobb. Számos ily táblázatot lehetne az ár, eladott egységek és előállítási költségek variálásával felállítani. A fogyasztó járadéka (consumers rent) tehát esetleg egészen megszűnik.¹⁾

A monopólium korszakában is áll tehát azon törvény, mely a szabad verseny korszakában áll, hogy a darabonkénti (egységkinti) tiszta haszon szorozva az eladott mennyiséggel adja a tiszta nyereséget. A monopólium idejében létező árak is szükségképen olyanok lesznek, melyek úgy a darabonkénti tiszta hasznot, mint az eladott mennyiséget növelni alkalmasak.

A monopólium idejében is úgy a vállalkozónak, mint a fogyasztónak javára szolgál az előállítási költség kisebbitése, mert amannak a tiszta nyereségét növeli, vagy a régi árnak fentartása, vagy a leszállított ár következtében kereslet nagyobbodás folytán; emezeknek, mert az árak emelkedését hátráltatja, sőt az árak hanyatlását mozditja elő. Minél fejlettebb valamely iparág és minél nagyobb a technikai fejlődő képesség, annál kevésbé fog a monopólium korszakában az ár emelkedő irányzatot mutatni, mert a vállalkozóknak folyton növekedő haszonra irányuló törekvése, az előállítási költségek hanyatlása által nyert kielégítést, nem kénytelenek az áremelés terére lépni és ugyanazért a monopólium korszakában a fogyasztó közönség érdeke az ilyen iparágakban inkább fog összhangba jönni a vállalkozók érdekével. Minél drágább továbbá valamely iparcikk, annál inkább bir el egy absolut áremelést és minél olcsóbb, annál kevésbé. Ha a szesz ára hektoliterenként 140 koronáról 150 koronára emelkedik, ez a 10 koronányi árkülönbség a keresletre semminemű hatással nem lesz különösen azért, mert a kis kereskedelemben kifejezésre nem jut. Ha ellenben a finomított cukor ára 60 koronáról 70 koronára és még inkább, ha a finomított petroleum 29 kor.-ról 39 kor.-ra emelkedik, az árkülönbség a fogyasztó közönségre és így a keresletre is behatással lesz.

A monopólium, minthogy a kínálatot kezében tartja, fő-

1) Ely idézett művében több táblázatot állít fel a lehetséges variációk illusztrálására, de mi nem követjük, mert a dolog sokkal kézzelfoghatóbb, semhogy bővebb magyarázatra szorulna.

céljának fogja tekinteni a keresletet is úgy irányítani, mint ez céljainak megfelel. A fizetési képesség különböző fokozataiból egymástól az előállítási költségekben csak lényegtelenül, de az eladási árakban lényegesen eltérő típusok, kategóriák és osztályárak behozatala által fog hasznot huzni. Nyilvánvaló ez a vasuti osztályoknál, vagy különböző szivarfajoknál, fényüzési tárgyaknál, a hol jelentéktelen minőségű eltérések aránytalanul drágábban fizettetnek meg. A monopóliumnak esetleg célja lesz alacsony árak által a tömeg szokásait megváltoztatni, saját érdekeinek megfelelő irányba terelni és az összes társadalmi osztályok fizető képességét kiszákmányolni.¹⁾

Valamint hogy az eladási monopóliumnál az eladási keresletet, úgy irányíthatja a vételi monopóliumnál a kínálatot is és érdeke az lesz, hogy a szükségelt áruk árát minél mélyebbre szorítsa le. A helyzet más és másképen alakul a szerint, a mint a monopólium a közvetítő kereskedelemmel, a félgyártmányok előállítóival, avagy az őstermelőkkel áll szemben.

A közvetítő kereskedelemmel szemben a monopolosok rendszeren úgy fognak fellépni, hogy csupán egy vagy két kereskedővel lépnek összeköttetésbe és tőlük szerzik be a termékeket és ezek a forgalom nagyobbodása folytán alacsonyabb nyereségekkel elégednek meg és ennél fogva alacsonyabb árakkal fognak szolgálhatni. Minthogy azonban a termelőre nyomást alig gyakorolhatnak és közvetítési díjakat is kell fizetniök a közvetítő kereskedelemnek, lehetőleg a termelőkkel való közvetlen összeköttetést fogják keresni. Ha a termelők a gyáripár körébe tartoznak, akkor rendszeren szervezve lesznek és az árak közösen állapíttatnak meg. Ha a termelők az őstermelők közé tartoznak, akkor bevásárlási irodák útján fognak velük érintkezésbe lépni és az árak a világpiaczi árakhoz fognak simulni. Ha azonban a kivitel meg van nehezítve, akkor az árak olyan alacsonyak lesznek, hogy mellette annyit lehet csupán nyerni, mint az őstermelés egyéb iparágai mellett, melyekre a termelő átmehet. Az őstermelők a monopolosokkal szemben teljesen szervezetlenül szoktak állani és így a kész áruk jelentékeny áremelkedéseiben mindenki a ki a termelési processzusban közreműködik, kivéve az őstermelőt. Termékeik ára csak egy az általános kamatlábnak megfelelő kamatozást tesz

1) L. Ely i. m.

lehetővé éppen azért, mert a szervezetekkel szemben teljesen szervezetlenül állanak és termelés kiterjesztése is igen könnyű.

Milyen lesz az ármeghatározás, ha egy vételi és eladási monopólium áll egymással szemben, nevezetesen, ha egy készáru-kartellel a félgyártmányok termelőinek kartellje áll szemközt? Mint-hogy egy eladóval egy vevő áll szemben, az elszigetelt cserének törvénye lesz az ármeghatározására irányadó.

Nevezetesen, ha a félgyártmányok előállítói törvényes (pl. a német szeszértékesítő központnál a szeszfőzdek) vagy természeti (pl. a nyersolajtermelők) monopóliummal bírnak, akkor a készárunál előforduló konjunktorális nyereségeknek nagy részét is biztosítják maguknak és a készáru előállítóinak nyeresége fixrozzatik. Ha az erőviszonyok körülbelül egyenlők, pl. a nyerscukorgyárosok és finomítók viszonyánál, akkor a nyereségnek lehetőleg egyenletes megosztása lesz a cél, mit a félgyártmányoknak egy fix áron való átvétele és a készáru áremelkedésében egy bizonyos korlátolt részesedés által érhetnek el. És végül ha a készáru előállítói fölényben vannak a félgyártmányok előállítói felett, akkor a konjunktorális nyereségekből teljesen kizárják őket és az áru fix áron vétetik át. A fix árak gyakran a szerződés egész tartamára, vagyis néhány évre előre határozatnak meg és így a kész áruk előállítói, ezen a biztos alapon évekre előre építhetik fel spekulációikat.

A monopóliárok törvénye azonban, miként említettük a leg-ritkább esetben működik teljes hatálylyal, mert teljes monopólium alig létezik. A monopóliosoknak állandóan kell tartaniok a surrogatumoktól, melyeknek feltalálására folytonosan történnek kísérletek, állandóan kell tartaniok a ténylegesen létező verseny terjeszkedéstől, mely a magas árak mellett megerősödhetik, továbbá a lapangó versenytől, vagyis azon tőkeerős és szakbeli emberektől, kik képességeiket és tőkéjüket gyümölcsöztetni kívánják. Az így keletkezett új vállalatoknak főcélja nem lesz a kartell megbontása, mert hisz semminemű reális haszonnal ez reájuk nézve nem jár, sőt ellenkezőleg a létező magas árakat megszünteti; hanem a kartellbe való felvétel kierőszakolása és a nagy nyereségben való részesedés. De sokszor egy versenyvállalat felállításával való pusztá fenyegetés is elegendő, hogy mérsékeltbb árpolitikát üzzön. Ez rendesen akkor

szokott történi, ha egy kartell mint fogyasztó áll szemben egy másik kartellel szemben. Malmaink ismételt fenyegetése az osztrák-magyar juta-kartellel szemben, hogy saját céljaira gyárat fog építeni, ha árpolitikájukat nem mérséklék, ugyancsak üvegiparosaink hasonló fenyegetése a szódakartellel szemben engedékenységre bírta e kartelleket. Az is gyakran előfordul, hogy a fogyasztók azzal fenyegetődznek, hogy csakis kartellen kívül álló gyártól fognak vásárolni, avagy szerződésre lépni hajlandónak nyilatkoznak, oly alapítandó vállalattal, mely a kartellbe be nem lép. A magas vámok, melyekkel a monopolum rendszeren kapcsolatos is, folytonos támadásoknak lesznek kitéve és az állam bármely más rendszabály megkísérlése előtt kétségtelenül a magas vámok nyújtotta oltalmat fogja a monopolumtól megvonni.

Mindezek azonban inkább csak pillanatnyi behatással bírnak. Itt is úgy van, mint csaknem az összes társadalmi jelenségeknél, a hol a szervezett hatalom áll szemben a szervezetlen hatalommal, A szervezetlen hatalom a közös érdekek felismerésének egy pillanatában egyesül és fenyegetően emeli fel kezét, de ez a pillanat éppen elegendő, hogy a szervezett hatalom visszavonuljon és céljainak megvalósítását nyugodtabb időkre halasztssa. A fogyasztók fenyegetései, a közönség panasa, testületek tiltakozó szavai, néha ugyan hallhatók és néha kisebb-nagyobb eredményeket el is érnek, a kartell azonban folytonosan működik és lassan, de biztosan emeli az árakat. Legkevésbé lesznek tehát irányadók a kartellek árpolitikájánál az általános humanitási motívumok és a közvélemény szava csak annyiban lehet befolyással, a mennyiben a kartell magasabb megadóztatástól avagy más állami repressáliáktól fél. Nem áll az¹⁾ hogy a bevásárlási és fogyasztási szövetkezetek is képesek a monopólosok árpolitikájára pressziót gyakorolni. Ezt már elméletileg is kizártnak kell tartani, mert hiszen az árakra csak versenyvállalatok képesek befolyást gyakorolni, a bevásárlási és fogyasztási szövetkezetek pedig még soha és sehol nem emelkedtek arra a magaslatra, hogy a nagyiparnak versenyt támasztottak volna. Megerősíti ezt az a siralmas szerep, melyről a különböző bevásárlási szövetkezetek (Einkaufsgenossenschaften) tettek bizonyítékot a német

---

¹⁾ A mit pl. oly kiváló szakiró, mint Grunzel, i. m. 133. lap, mond.

kartell-enqueten, a hol kifejtették, hogy hiába rimáncodtak a rajna-westfaliali szénsyndikátushoz, hogy a kereskedők megkerülésével velük egyenes összeköttetésbe lépjenek.¹⁾

Eddig arról volt szó, hogy egészen abstrakte véve, milyen a monopólium árpolitikája. De e szakasz elején azt is kifejtették, hogy a tényleg folyton újból keletkező verseny, a surrogátumoktól való félelem és a lappangó verseny is ennek megvalósításában őket megakadályozza. Lássuk tehát, hogy a valóságban miképen alakul a kartellek és trustök árpolitikája, tekintet nélkül arra, hogy monopólium birtokában vannak-e, vagy nem.

A kartellek és trustök keletkezése és elterjedése óta, tehát a 80-as évek elejétől. az áruk egy nagy részének az ára vagy hanyatlott, vagy csupán lényegtelen változást mutat. Így a nyers cukor ára Németországban 1 dz-ként 1884-ben 43·44 márka volt, 1903-ban 18·19 márka, a finomított cukor ugyanezen időben 62 márkáról 53 márkára hanyatlott, a petroleum ára körülbelül változatlan maradt, bár más országokban, így Amerikában, Ausztriában, Magyarországon jelentékenyen hanyatlott, a nyers vas ezen husz évi időközben alig néhány százalék emelkedést mutat.²⁾

Ennek dacára úgy a tudományban, mint pedig a fogyasztók körében megerősödött azon hit, hogy a kartellek és trustök az árakat jelentékenyen emelték.³⁾ A kérdés azonban nem vonatkozhatik az abszolút áremelkedésre vagy hanyatlásra, hanem arra, vajjon az előállítási költségek és eladási ár közötti különbözet emelkedett-e, vagy hanyatlottak volna? Vajjon az árak megfelel-

¹⁾ Kontradiktorische Verhandlungen I, 210. és köv. lap, valamint II., 406—408. l.

²⁾ Lásd Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben von k. Stat. Amt. 1904. I. Heft. zur Statistik der Preise. Durchschnittspreise für die Jahre 1884. bis 1903.

³⁾ Prof. Kinley a Chicagóban 1898. szept. 13. és 16-án tartott trust-konferencián közölte az áremelkedésre vonatkozólag a közönségtől kapott feleleteket. 452 megkérdezett azt felelte, hogy az árak a trustök létrejövele óta emelkedtek, 22 szerint hanyatlottak, 15 szerint változatlanok maradtak, 15 szerint hullámzóak voltak. Lásd Chicago Conference on Trusts. Chicago, The Civil Federation, 1900. 530—538. lap.

tek-e a piaci helyzetnek, a konjunkturáknak, avagy semmi egyebet sem képeznek, mint egy mesterséges felszökötést ?

A trustökre vonatkozólag J. W. Jenks tanár az Industrial Commission megbízásából¹⁾ öt áruca, nevezetesen cukor, whiskey, petroleum, vaslemez és aczéldrótra vonatkozólag tett ilyenmő kutatásokat. Összehasonlította a nyers áru és készáru közötti különbözeteke az utolsó esztendőben és a következő eredményekre jutott. A cukornál a nyers és finomított cukor közötti különbözet (margin) a trust létrejövele előtt hanyatlóban volt, a trust létrejövele után folytonosan tágult, mindaddig, mig a rendkívül magas árak kihívták a versenyt. A versenyvállalatok beolvasztása vagy kiszorítása után a margin még nagyobb lett, mi természetes okát abban leli, hogy a verseny alatt szenvedett veszteségeke kiheverni akarták. Érdekes megjegyezni, hogy a nyerscukor árának emelkedésével a margin még nagyobb mértékben emelkedik; ez különben a szabad verseny korszakában is így van, mert a finomítási eljárás közben nagyobb értékű nyersáru vész el, az áremelés azonban rendesen sokkal nagyobb, mert a kartellek és trustök a rendkívüli áremelkedéseke szeretik a nyersáru emelkedésével indokolni. Az árak állandóságot nem mutatnak s részben az ujonnan keletkező verseny, részben a világpiacz befolyása alatt jelentékenyen hullámnak. A whiskey árak, melyekben szintén egyetlen egy nagy trust uralja a piaczot, szintén folytonos hullámzást mutatnak, a szerint vajjon újabb versenytársak és újabb combinációk jönnek-e létre; a rövid uralmi idő tudatában a whiskey trust a helyzetet az árak rendkívüli emelése által gyakran zsákmányolta ki, mire azután rendkívüli visszaesések következtek. A petroleum ára a 60-as évek óta folytonos hanyatlást mutat. A nyers és finomított petroleum közötti különbözet a petroleum-trust alkotása óta jelentéktelen hanyatlást mutat, bár a mellégyártmányok árának emelkedése a különbözet nagyobb hanyatlását indokolta volna. Hogy az előállítási árak mily mértékben hanyatlottak és a trust mily kevésbé követte a lehanyatlott előállítási költségeke legjobban bizonyítják a Standard Oil Co. osztalékai. 1882-ben $5\frac{1}{4}\%$, 1883-ban 6% , 1884-ben 10% , 1885-ben $11\frac{1}{2}\%$, 1888-ban 12% , 1889-ben 17% , 1895-

1) L. Preliminary Report. Vol I. Part I. 39—57. lap és Jenks, The Trust Problem 131. és következő lap.

ben 31⁰/₀, 1896-ban 33⁰/₀, 1899-ben 33⁰/₀, 1901-ben 48⁰/₀ osztalékot fizettek. Ez természetesen jó részben csakis a finomítási költségek folytonos hanyatlása útján magyarázható meg. A vaslemez és aczéldrót ára, melyekben szintén egy-egy trust uralta a piacot az United States Steel Corporation alkotásáig igen emelkedett, ugyancsak szintén a margin, bár nem azon arányban, mint a nyers áruk. Az árak mindezen árukban a petroleum kivételével folytonosan a legnagyobb hullámzást mutatják, a mi nemcsak a verseny különböző nagyságának, hanem a változó vámtarifáknak is következménye volt. Megemlítendő, hogy a hustrust¹⁾ 1896-tól 1899-ig a hus árat körülbelül 60—90⁰/₀-kal emelte olyannyira, hogy a hustrusttal szemben specialis törvények hozataláról volt már szó.

Minden tulás az árpolitika terén azonban megboszulja magát vagy az által, hogy kihívja az újabb versenyt s vele együtt a termelést, a mely bukásokkal szokott egybekötve lenni, vagy pedig az által, hogy a keresletet desorganisálja s folytonos hullámzásoknak lesz szülőokává. A trustök nagy része a legujabb időkig két véglet között mozgott; vagy egyedül lévén a piacon rendkívül magas árakat tartott, vagy pedig versenyáron adott el, melyek az előállítási költségek színvonalán mozogtak, hogy a versenyvállalatokat megadásra kényszerítsék. Az eddigi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy kizsákmányoló árszabások csak rövid ideig tartathatók fenn magukat. Ezt fejezte ki az Industrial Commission, mely többek között azt mondja: »The testimony of substantially all of the combination men is to the same effect — that unless a combination has either some natural monopoly of the raw material, or is protected by a patent, or possibly has succeeded in developing some very popular style or trade marks or brands, any attempt to put prices at above competitive rates will result eventually in failure although it may be temporarily successful. On the other hand by securing control of trade marks, or by creating a demand for certain brands through skillful advertising, very material advances in prices may often be made.«

A trustökről tehát nem lehet mondani, hogy az árak bizonyos állandóságát biztosították volna. Ez könnyen magyarázható

---

¹⁾ United States Packing Co.

meg ama gyors átalakulásokból, melyeken a trustök keresztül mentek. Újabb trustök keletkezésénél emelni kellett az árakat, hogy az overcapitalization következtében feleresztett alaptőke megkapja a maga osztalékát, ki kellett zsákmányolni a monopoliumot, mert arra kevés kilátás nyílt, hogy sokáig egyedül maradjanak a piacon. Ezen folytonos amalgamatiók és dissolutiók közben az árak ugyanazon niveaun nem maradhattak. Kilátás van azonban arra, hogy mihelyt az átalakulások befejezve és minden iparágban a számottevő erők egyesítve lesznek, akkor állandó árpolitika várható a trustök részéről. Az utolsó évek tanulságai máris változást hoztak létre e tekintetben. Az United States Steel Corporation árpolitikája mindeddig igen konzervatív volt és pl. az 1902. év nyarán kiüthött strajkot nem használta fel áremelésre, a mi ismét jelentékeny ár-hullámzásokkal és nagy veszélyekkel lett volna kapcsolatos. A vasárak a legnagyobb állandóságot mutatják. Így a sinek tonnája az 1901., 1902. és 1903. években állandóan 28 dolláron állott, a vasgerendák ára 1901. óta (az 1901. év néhány hónapjától eltekintve) 1.75 cent, vaslemezekben és drótszegekben pedig, melyekben a trust uralma feltétlen a trust alkotása óta, (1901.) daczára a nyerstermek drágulásának, az árak hanyatlottak.¹⁾ Hasonló állandóságot mutat az amerikai petroleum-piacz is, a melyben a finomítási ipart már évtizedek óta a Standard Oil Co. monopolizálja.

A kartellek eddigi árpolitikája eltér a trustökétől. A trustök mindig támadólagosan léptek fel versenytársaikkal szemben, mert csak teljes monopolium esetében remélhettek oly árakat, melyek a feleresztett alaptőke megfelelő kamatozását biztosították, e mellett meg a részvénytőke minél gyorsabb visszanyerése volt a cél, mely az amerikai ipari vállalkozás hullámzása és örökös harczi között biztosnak sohasem tekinthető. Külső támadásoktól nem kellett félnie, mert hisz ez ellen a magas vámok megvédték, esetleges belső támadások ellenében pedig annál jobban védekezhetett, minél nagyobb tartalékok felett rendelkezett, melyeket monopoliumának gyakorlása idején gyűjtött. Az amerikai piacz folytonos fejlődése és tágulása, a nagy vállalkozási kedv, nyers anyagokat szolgáltató források foly-

¹⁾ Lásd: L. Glier, Die neueste Entwicklung der amerikanischen Eisenindustrie. Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, 1903. IV. 44—45. oldal, valamint »The Iron Age« (New-York), jelentéseit.

tonos felfedezése az Unió óriási területén még azt is kizárták, hogy mérsékelt árpolitika mellett versenytárs nélkül maradjon. Az amerikai semmit sem tekinthet consolidálnak és azért a pillanatnyi helyzeteket minden áron kizsákmányolja és rendkívül magas ár-szabások után az árak 50—100%-kal való hanyatlása nem tartozott a ritkaságok közé. Egészen másképpen áll a helyzet az európai kartelleknél. Mindenki egyetért ugyan abban, hogy a kartellek az árakat emelték, illetve az előállítási költségek hanyatlása dacára le nem szállították, de olyan túlzásokba nem estek és nem is eshettek, mint a trustök. Ez onnan van, mert a kartellek létrejövetelének és működésének előfeltételei egészen mások. A kartellek igen kevésbé vannak a támadólagos fellépésre berendezve és csakis akkor jönnek létre, ha minden számottevő erő egyesítve volt. Európában alig fordult elő eset, hogy valamely kartell direct megbontására, illetve nyereségeiben való jelentékeny részesedés céljából vállalat jött volna létre és a magas kartell-árak éppen ennek folytán a versenyárak niveaujára estek volna vissza. Ez ugyan megtörtént számtalanszor, de nem azért, mert egy új vállalat keletkezett, hanem azért, mert egy-egy számottevő vállalat a kartellen kívül maradt, vagy mert a kartell, belső egyenetlenségek következtében, felbomlott. A kartelleknek, hogy úgy mondjuk, filigrán szervezete nem bírja el a támadásokat és azért tartózkodnak attól, hogy a támadásokat kihívják. A rajna-westfaliai szén-szindikátus, a mely a saját természetes fogyasztási területén, miután a szállítási költségek a szénnél az áru árának 20—30%-át teszi ki, monopóliummal bír, az 1900. év folyamán beállott szénhiány idején árait a világpiacon alul tartotta, viszont azonban a szén árának 1901—1902. években való hanyatlása idején az árak reductiója nem követte a világpiacon az árakat. Igaz ugyan, hogy a szindikátus előjárása ebbe a helyzetbe azért került, mert vevőit arra kényszerítette, hogy a szükségletüket az egész évre vegyék meg és a baisse idején azokkal szemben, kik nem mentek be ezen kötésekre, továbbra is ugyanazon consequens magatartást tanúsította, mert nem akarta, hogy a szindikátus állandó vevőinek rovására azok előnyös helyzetbe jussanak, kik csak időről-időre fordulnak a szindikátushoz. A baisse idején a szindikátus vezetőinek kijelentése szerint különösen azért is nem szállították le az árakat, mert a kereslet ennek következtében még jobban hanyatlott volna azon reményben, hogy további áresések várhatók. A bányá-

tulajdonosok a syndikátus vezetőinek azt a szemrehányást tették, hogy a konjunktura idején nem használta ki kellőképpen az árakat, a fogyasztók pedig, hogy az általános baisse idején a magas árakhoz ragaszkodott. Ezen utóbbi felfogás azonban nem általános és a német kartell-enqueten voltak vállalkozók, a kik kijelentették, hogy a kőszén árának további leszállítása még jobban kiélesítette volna a válságot, mert ez különböző árukban további áresést vont volna maga után.¹⁾ A német nyersvassyndikátusok a 90-es évek folyamán tartózkodtak az árak tuhajtásától, bár ez könnyen módjukban állott volna. Ellenben az 1899—900. és 1901. év folyamán a kikészítő iparágakban általános a panasz a túl magas árak miatt, melyek a bel-földi gyárak versenyképességét a külfölddel szemben veszélyeztetik. A hosszabb időre történt kötések e tekintetben nem sokat segítettek, mert a kötések azon záradékot tartalmazták, hogy a kőszén és érczek árának emelkedése esetén a nyersvasárak is megfelelően emelkednek. Az ujságipar-syndikátus (Druckpapier-Syndikat) magas árak idején jött létre és főtörekvését képezte ezen magas árak fentartása. Minthogy ezt a hanyatló kereslet mellett nem tehette, azon alternativa előtt állott, hogy vagy az árakat leszállítja, vagy pedig a termelést megszorítja. A kartell mindkettőt tette meg és a konjunktura javulásával az árakat ismét emelte. Midőn az 1901. év folyamán az árak ismét jelentékenyen hanyatlottak, mert az előbbi évből nagy mennyiségű ujságpapiros maradt a kiadóknál felhasználatlanul, a syndikátus az 1902. évre való kötéseknél a vevőket kényszerítette, hogy vagy az eddigi szokásos mennyiségeket veszik át az alacsony napi áron, vagy pedig kisebb mennyiségeket magasabb áron; a syndikátus felváltva tette ezt különböző kiadókkal szemben és ezen engedmény fejében azonban a vevőknek köteleznie kellett magukat, hosszabb időn belül kizárólag a syndikátusnál vásárolni (Fusions-Vertrag), különben papirost csak magasabb áron kaphattak.²⁾

1) Lásd: Kontradiktorische Verhandlungen über Deutsche Kartelle. Berlin 1903. és 1904. Fr. Siemenroth. Egy cementgyáros azt mondja: »Es unterliegt gar keinem Zweifel, dass ein weiteres Sinken der Kohlenpreise ein weiteres Herabgehen der Zementpreise zur Folge gehabt hätte. Die Zementindustrie, soweit sie nicht kartelliert ist, hätte keinen Nutzen davon gehabt.« Egy gépgyáros pedig azt mondja: »Was Herr S. von der Zementindustrie insbesondere erwähnt hat, wird ebenso auf verschiedene Industrien Anwendung finden.«

2) Lásd mindezekről Contradiktorische Verhandlungen IV. kötetét.

Hogy a kartelleknek milyen befolyása van az árakra, erre szolgáljon a magyar kartellek köréből például a következő táblázat, mely a legfontosabbtömeg árukat öleli fel és az utolsó 10—15 évről szól:

	Kartellben		Kartell nélkül	
	legmaga- sabb	legalacso- nyabb	legmaga- sabb	legalacso- nyabb
	á r a k k o r o n á k b a n			
Czukorfinomítvány	60	43	42·50	38·50
Nyers szesz	51	37·50	41	28
Finomított szesz	56	44	43	32
Finomított petroleum	42	33	30·50	28
Rud vas	22·80	18·50	16·50	16
Vasuti sín	20·50	19·50	16·80	16·80
Tégla	36	36	48	24

(Az árak a szokásos egységekre 100 hl, %, 100 kg., tonna stb. vonatkoznak adó és tartály nélkül.)

A kartell befolyását a nyers és finomított árak közötti különbözetre (Preisspannung, margin) a magyar czukorkartell első korszakából eredő ártáblázat mutatja. A különbözet volt:

1891. október	4·45 forint
1892. január	7·12 „
1892. október	8·75 „
1893. január	8·33 „
1893. október	9·30 „
1894. január	10·05 „

1894. elején a czukor-kartell felbomlott és a finomítási különbözet 1894. szeptemberében ismét 4 frt.-ra hanyatlott vissza.

A nagy syndikátusokon belül is az árpolitikát illetőleg ellentétes áramlatok mutatkoztak a kisebb üzemek, melyek magas előállítási költségekkel dolgoznak, a konjunktura kiméretlen kihasználását követelték, a nagyobb üzemek, melyek messzebbre láttak, inkább a mérséklet mellett foglaltak állást, nehogy a túl magas árak után visszaesés következzen be. A kis üzemek sokszor csalódva látták azután, hogy még a mérsékelt árakat sem lehetett soká fentartani és hogy a konjunkturából kellő hasznot nem huzztak.

A kartellek árpolitikájának egy nagy hibájaképpen róják fel, hogy a baisse idején nem szállítja le aránylagosan az árakat, hanem az árak hanyatlását feltartóztatja. A kartelleknek erre a nyereség emelése mellett egyéb okaik is vannak. Azok t. i., a kik hosszú időre csináltak kötéseket, a mibe rendszeren a kartell kényszerítette be őket, rosszul járnának és azon versenytársaikkal szemben, kik nem fedezték magukat, a versenyt nem állhatnák meg. Általában mondani lehet azt, hogy válságok idején a kartellek árpolitikája sokkal mérsékeltőbb, mint a szabad versenyben levő vállalkozóké; ennek oka főleg abban rejlik, hogy a kartellek egy része, különösen a vas-, aczél- és kőszéniparban szeretik a hosszú kötéseket és ennek következtében, ha az áruhiány be is áll, a kartell nem mehet fel az árakkal, mert rendszeren vevőinek a szükséglete már amugy is fedezve van és egy rendkívüli áremelésnek amugy sem volna semmi hatálya. A szabad versenyben levő iparágakban ellenben az árak emelkedése esetén mindenki siet magát minél nagyobb mennyiségű áruval ellátni, a mi az árakban rövid időn belül rendkívüli emelkedését idézi fel.¹⁾

Az árak emelésének technikai keresztülvitele többféleképen történhetik. Történhetik egyenesen az árak emelése által; a kartellek rendszeren fokozatosan, a trustök ugrásszerűen emelik az árakat. Áremelésnek tekinthető az árak le nem szállítása az előállítás költségek csökkenése daczára, továbbá az eddiginél kedvezőtlenebb fizetési feltételek behozatala, valamint rosszabb minőségek szállítása. Ez utóbbi különösen az ugynevezett sortirozott áruknál lehetséges, a hol újabb és a fogyasztókra nézve kedvezőtlenebb osztá-

¹⁾ Á. E. Sayous, La crise Allemande de 1900—1902. Paris (Larose), melyben a németeket is felülmuló alapossgal, főleg a francia kereskedelemi konzulok jelentéseire támaszkodva vizsgálja a vas-, aczél- és szénipar helyzetét az 1900—1902-iki válság idején, beh bizonyítja, hogy a vasipar bizonyos ágaiban, melyek valamennyien a nyersvas-syndikátustól egyenlő árak mellett szereztek be a nyers árut, az áremelkedés azon cikkekben, a melyek kartellben voltak az 1897., 1898. és 1899-ik év folyamán 16—25 %, azon cikkekben pedig, a melyek kartellben nem voltak, 37—63 %-ot tett ki. Az 1900-iki válság idején gépcsavarokban az emelkedés 157 %-ot, anyacsavarokban 150 %-ot, ekecsavarokban 97 %-ot, míg ellenben a rendes apró csavarokban az áremelkedés csak 39 %-ot tett ki; az előbbi három árucikk nem volt kartellben, ez utóbbi ellenben kartell uralma alatt állott.

lyozások történnek. Azzal is vádolják a kartelleket, hogy a termelés, avagy az eladásra kerülő mennyiség megszorítása által mesterségesen idéznek elő áruhiányt¹⁾, hogy így a jelentékeny áremelkedést indokolhassák. Ilyenkor történik meg, hogy a vevő a megvett mennyiségnél kevesebbnek szállításával kénytelen megelégedni, ha csak jó lábon akar élni a kartellel. Sőt a német kartell-enqueten a vas- és szén-kartellek tárgyalása alkalmával kitűnt, hogy a továbbfeldolgozók sokszor hiába fordultak a kartellhez áruért, onnan azt a választ nyerték, hogy több eladó áru nincsen; oly eset, mely a szabad verseny korszakában nehezen képzelhető.

Ennek következménye, hogy a vállalkozók azon cikkekben, melyek a termeléshez nélkülözhetetlenek, mint a vas és kőszén, szükségleteiknél nagyobb mennyiségre csinálnak kötéseket, csak hogy üzemük folytatásához nélkülözhetetlenül szükséges anyagok felett kellő mértékben rendelkezhessenek, mi az árakra még inkább hat emelőleg. Az áremelés további módozata számos kartell által követett azon eljárás (így tesz például a magyar szeszkartell), hogy az áremelést előre hirdeti, minek folytán a fogyasztók, nehogy később magasabb árakat legyenek kénytelenek fizetni, nagy bevásárlásokat tesznek, a készletek apadása folytán az árakat azután csakugyan lehet emelni.²⁾

A hosszú időre való kötések, melyekre a kartellek vevőiket kényszeríteni szokták, szintén az árak emelését szolgálják. Ha termelésük egy nagy részét előre eladták, akkor a fenmaradt mennyiség árát nagy risico nélkül könnyebben emelhetik. A rajna-westfaliai kokszyndikátus³⁾ 1900-ban, a mikor a kokszy ára 14 márkán állott, csakis azoknak adott el kokszyt, kik szükségletüket az 1900. és 1901. évre beszerezték és ezen évekre 17 márkában számította a kokszy árát, a kik pedig ily árban csak 1900-ra akartak vásá-

1) Eisennoth, Kohlennoth.

2) Hogy egy előre hirdetett áremelésnek a keresletre milyen stimulozó hatása lehet, azt klasszikusan bizonyítja a következő eset. A Times 1903. októberében közhírré tette, hogy az Encyclopaedia Britannica 1911. december 19-ig a régi áron, vagyis 28 fontért és részletfizetés mellett adatik el, azontul csak 57 fontért és készfizetés ellenében. Az utolsó hat héten állítólag sokkal több példányt adtak el, mint a lexicon megjelenése óta eltelt 23 esztendőben, állítólag 1½ millió kötetet, mi az Encyclopaedia Britannica terjedelme mellett körülbelül megfelel 50.000 példánynak.

3) Lásd Kontradiktorische Verhandlungen 662. lap.

rolni, azokat értesítették, hogy 1901-ben egyáltalában nem kapnak kokszot, vagy csak 20 márkán felüli árban. A hosszú időre való eladásoknak azon hátránya van, hogy a közvetítő kereskedelem magának fix áron nagy mennyiségeket köthet le és az árakat rendkívül emelheti, a mint ez a német szénkereskedelemben meg is történt. Viszont vannak kartellek, a melyek a hosszú időre való kötést tagjainak egyenest megtiltják; így a magyar szeszkartell egyezményei értelmében a tagoknak finomított szeszből 3 hónapnál hosszabb időre kötésekét csinálni nem szabad. Ennek értelme az, hogy a kartell a különböző évadokkal járó áremelkedést ki akarja zsákmányolni és a fokozatos áremelés egészen illusorius volna, ha nagyobb mennyiségeket előre hosszabb időre adnának el. Ugyanezért tiltva van a kötött mennyiségek átvételének prolongátiója.

Az árak állandósításának egy módja, hausse vagy baisse clausulák beiktatása a kötelevekben és az u. n. marché a échelles, vagyis fokozatos árskála. Ez utóbbi abban áll, hogy hosszabb időre történő kötéseknel az ár annyiban szenved változást, a mennyiben az illető áru előállításához szükségelt valamely anyag árában változás történik. Ez által az eladó garantálja, hogy a maga részéről az ár változatlan fentartására fog törekedni, másrészt azonban fedezi magát hausse esetére és vevőjét baisse esetére, hogy tőlük nem függő konjunkturák nekik nagy veszteségeket ne okozzanak. Ily egyezményeket tart fenn a »Comptoir métallurgique de Longwy« a nyers anyagban történő hosszabb kötésekben, melyekben a koksz árának emelkedése, vagy hanyatlása a mindenkori eladási árakba beszámításba jön. Előfordulnak hosszabb kötéseknel hausse és baisse clausulák tisztán az eladott áruk árának változása esetére, a mely esetben az árváltozás egy bizonyos százalékos része beszámításba nem jön. Némely német vaskartell köteleveiben is foglaltatik hausse vagy baisse clausula azon esetre, ha a koksz vagy szén árában változás történne. Említésre érdemes, hogy a rajna-westfaliai vassyndikátus egy absolut hausse clausulát alkalmazott a nyers vas árának bármily okból történendő emelkedése esetére, egy baisse clausulát azonban felvenni a kötelevekben nem volt hajlandó. Ez is mutatja, hogy egy-egy kartell milyen fölényt gyakorolhat a fogyasztók felett.

Mindezeket összegezve, a kartellek és trustök árpolitikájára vonatkozólag a következő eredményekhez jutunk:

A kartellárok tapasztalat szerint viszonylagosan és átlagosan magasabbak, mint a milyenek a versenyárok volnának, kivéve a válságok rövid, muló idejét, a mikor is a szabadon versenyzők árai magasabbak.

Az árok a kartell létrejövetelével fokozatos emelkedést mutatnak, a kartell felbomlásával pedig hirtelen visszaesést szenvednek. A kartell felbomlása utáni árakból könnyen meg lehet állapítani a kartellárok és a szabad versenyárai közti különbözetet.

Az árok az előállítási költségek emelkedésével az emelkedés arányánál nagyobb mértékben emelkednek, mert ezen körülményt újabb jelentékeny áremelésre használják fel, ugyszintén a nyersáru árának emelkedésével is; mindkét esetben azonban azok hanyatlásával aránylagosan kisebb mértékben hanyatlanak.

Hausse idején a kartell árpolitikája mérsékelt, baisse idején a hanyatlást sokáig feltartóztató.¹⁾

Az árok hullámszása lassu és rendszeren előre jeleztetik.

A trustárok ugrásszerű változatokat mutatnak a monopolárok és előállítási költségen aluli eladások között.

Minél consolidáltabb valamely trust, annál mérsékeltebb árpolitikát üz, annál állandóbbak az árok.

Minden egyébbre vonatkozólag ugyanazt lehet mondani mint a kartellekről.

XII.

A kartellek és trustök hatása a fogyasztókra.

A kartelleknek és trustöknek a fogyasztókra gyakorolt hatása teljesen árpolitikájuknak megfelelő.²⁾ A fogyasztók magatartása a kartellek és trustökkel szemben a szerint más és más, vajjon a mindennapi élethez szükségelt cikkek fogyasztói, avagy közvetlenül a termeléshez szükségelt cikkeké, vagyis vajjon nagyban vagy kicsinyben fogyasztják-e az illető árucikkeket. Amazok teljesen

¹⁾ Zu Baisse-Zeiten ist das Kartell ein Fallschirm, mondják a németek.

²⁾ Ezen szakaszt éppen ezért csakis áttekinthetőség szempontjából választottuk el az előbbtől.

védtelenek, mert szervezve nincsenek és legföljebb a közvélemény útján hallattathatják szavukat; emezek kisebb számuknál és közös érdekeiknél fogva ezen árpolitikával szemben védekezhetnek. A védekezés módja rendszeren az, hogy collective lépnek fel és pedig bevásárlási szövetkezetet alkotnak, mely azután ugyanazon kedvezményekben részesül, mint a nagy kereskedelem. Ez által inkább a nagy kereskedelemnek árthatnak, mintsem a kartellek vagy trustök árpolitikájának, mely legfeljebb egy versenyvállalat felállításával való fenyegetődés behatása alatt enyhül.

Hogy a fogyasztók mennyiben szenvednek a kartellek és trustök árpolitikája alatt, arra vonatkozólag néhány kísérletet tehetünk. Egész vas- és fémiparunk évi termelésének értéke, mely körülbelül fedezi szükségletünket és élelmiszer iparunk után a legnagyobb értéket termeli, körülbelül 180 millió koronára tehető.¹⁾ Hacsak egy 10%-os áremelést tételezünk fel, bár az új vaskartell megalakulása-kor az áremelés magasabb volt,²⁾ úgy ez a fogyasztó közönségnek 18 millió koronájába kerül. A magyar szesz-kartell a szeszárakat az 1903., 1904-iki campagne-ban mintegy 10 koronával emelte daczára annak, hogy úgy a burgonya, mint a kukoricza, mint a répatermés kielégítő volt és így ezen áremelés csakis az állami kontingentálással kapcsolatos kartellnek lehet tulajdonítani. Magyarország összkontingense kereken 800.000 hl. lévén, a fogyasztó közönség a kartell árpolitikája által mintegy 8 millió koronával lett megterhelve. Az osztrák, magyar és német cukorkartelleknek a nyereségei, melyeket hónapokig vitattak a sajtóban, hozzáértők szerint messzire felülmulják az állami cukoradókból befolyt összegeket levonva a kiviteli jutalmakat. Huber³⁾ azt mondja, hogy a német cukorkartell idejében a nyerscukor ára folytonosan hanyatlott, a finomított cukoré ellenben változatlan maradt. A cukor megdrágulása kg.-ként 16—18 márkát tesz ki, vagyis több mint 100 millió márkát évenként, tekintve a német fogyasztást. A német kartell-enque-

¹⁾ Lásd Szerényi, *De moyens de la Politique Industrielle en Hongrie et ses resultats*, Bpest 1902., Bulletin du l'Institut International de Statistique Tome XIII. deuxième livraison 339. lap.

²⁾ Lásd a magyar vaskartellről szóló részt.

³⁾ Die Kartelle, ihre Bedeutung für die Sozial-, Zoll- und Wirtschaftspolitik. Referat erstattet an dem II. Württ. Handelskammertag 104. lap.

ten¹⁾ egy felszólaló azt mondta, hogy a kőszén árának 1897-től 1901-ig történt folytonos emelése folytán Breslau város kiadásai 400.000 márkával emelkedtek s ezen kiadási többlet nélkül a Breslau város közönsége által fizetett állami adó 8·6 százalékkal, a községi pótdadó 5%-kal lehetett volna kisebb. Breslau város közönségének összszükségletében pedig a folytonos áremelés 2·3 millió márkát tesz ki. Ezen példákat folytatni lehetne, de a részvénytársaságok által fizetett osztalékok amugy is elég világosan beszélnek és feltűntetik, hogy a fogyasztók mennyivel adóznak a monopolosoknak.

Grunzel s Rousiers²⁾), szemben csaknem az összes többi írókkal, azon álláspontot foglalják el, hogy a kartellek a fogyasztó közönség érdekeit nem sértik. Így Grunzel³⁾ következőket mondja: »Die Preisvergleichung in den wichtigsten Artikeln zeigt uns sogar, dass die Kartellpreise im Inlande fast nie an die Parität der mit Zoll kalkulierten Preise des Auslandes hinanreichen. Ich verweise diesbezüglich auf die im zweiten Teile enthaltenen Kartellschilderungen für Eisen, Zucker und Petroleum in Österreich-Ungarn.«

Ez igaz, csak hogy az összehasonlítás Németországgal történik, már pedig mindezen cikkekben Németországban szintén kartellek vannak, melyek az árakat szintén emelik.

A fogyasztók részére igen nagy veszélyt tartalmaz az is, hogy a kartell, a mely monopoliummal bir, nem fogja az árakat, a szállítási feltételeket és a minőséget illetőleg a fogyasztókat egyenlő elbánásban részesíteni és az amerikai discriminations-nak az egész ipari életre való kiterjesztése által a kartellek és trustök a tőlük függő egyes vállalkozókat az anyagi romlásba dönthetik. A kartellekkel szemben mindeddig ily panaszok nem hallatszottak és a német syndikátusok csakis azokkal szemben tettek különbséget, a kik magukat a náluk való kizárólagos vételre kötelezni nem akarták. Ellenben a fogyasztók összességével szemben gyakran nagy mérvű önkényességet tanusítanak. Több német syndikátus, így a düsseldorfi nyersvas-syndikátus, a vasgerenda-kartell, a Comptoir de Longwy kötveleiben olyan kikötés foglaltatik, hogy üzembeállítás, üzemzavarok, üzemkorlátozás, mindennemű vis major, kő-

¹⁾ II. 370. I.

²⁾ Idézett műveikben.

³⁾ I. m. 133. lap.

szénhiány, felmentik a syndikátust a szállítás alól, vagy legalább a kikötött mennyiségben való szállítás alól. Joggal mondták a német kartell-enqueten, hogy az ilyen kikötések egészen illuzóriussá teszik a kötlevelet, mert csakis a vállalkozók akaratától függ, akarnak-e szállítani, vagy nem. De azt is láttuk az 1900—1901-iki válság idején, hogy egyes syndikátusok ily kötlevélbeli kikötés nélkül is megtagadták az eladott mennyiség szállítását és mi sem mutatja jobban a fogyasztók gyengeségét és védtelenségét, mint az, hogy a syndikátusoktól való félelmökben senki sem merészelte jogát követelni. Másrészt a kartellek is engedékenységet mutattak ott is, hol nagy anyagi áldozatokkal járt rájuk nézve.

A Comptoir de Longwy¹⁾, mely a francia nyersvas piacot monopolizálja, 1900-ban kényszerítette vevőit, hogy az akkori magas árak mellett 3 év tartamára kötőszzerűleg fedezzék szükségletüket. Röviddel a szerződés megkötése után az árak rohamos hanyatlásnak indultak; a különböző vasművek erre megtagadták a szerződés teljesítését és a kikötött mennyiségek átvételét, mely őket a romlásba kergette volna. A Comptoir de Longwy-nak kétségtelenül joga volt a kötlevelekre támaszkodva a szerződés teljesítését egész terjedelmében követelni; félve azonban ama nagy megrázkódtatástól, melyet ez a francia vasiparban létrehozhatna és magát a syndikátust is közelről érinthetné, engedékenységet mutatott, a szerződések teljesítését egy év tartamára felfüggesztette és enyhébb feltételekkel helyettesítette (ez az u. n. *marchés intercalaires*), sőt a vevők kérelmére még ezen egy éven túl is alacsonyabb árakat számított. Tudjuk, hogy körülbelül ugyanczen időben a rajna-westfalai nyersvas-syndikátus vevői ugyancsak azon kérelemmel fordultak a syndikátushoz, hogy a rájuk nézve súlyos kötleveleket enyhítse; a syndikátus ezt megtagadta és midőn többen a megvásárolt árut átvenni nem akarták, a syndikátus őket beperelte. A vevők azt a kifogást emelték, hogy a syndikátus röviddel a nagy kötések után a piaci árakat erősen megváltoztatta, a vevőknek ez által nagy kárt okozott és a szerződést tulajdonképpen kijátszotta; a bíróság azonban ezen érvelést nem fogadta el és marasztaló ítéletet hozott. Ezzel kapcsolatban mondja Colliez,²⁾ hogy ama nagy

¹⁾ Lásd Colliez i. m. 104. l.

²⁾ I. m. 104. l.

kartellek, mint pl. a szén-, vas- stb. kartellek, melyek a legkülönbözőbb iparágakhoz szükségesek, vagy a legfontosabb élvezeti cikkek, és a közvélemény állandó ellenőrzése alatt állanak, nem fognak tulásba esni és az árak állandósítása által jótékony hatással lesznek, ellenben a szűkebb fogyasztási körrel bíró iparágak a konjunkturákat kiméretlenül fogják kizsákmányolni és válságok idején mivel sem fogják bizonyítani superioritásukat a szervezetlen iparágak felett.

Azon megfigyelés, hogy a nagy tömegáru termelői válság idején mérsékeltebb álláspontot fognak elfoglalni, mint a kisebb iparágak vezetői, már eddig is megfigyelt tényt képez; ennek oka a fentiekén kívül főleg abban fekszik, hogy a nagy tömegárú oly nagy árhullámzásokat, mint a kicsiny speciális árú egyáltalán nem mutathatnak, mert hiszen a kereslet és kínálat oly hirtelen és oly nagy elhajlásokat nem mutathat, a kartellek vezetői továbbá a nélkülözhetetlen fogyasztási cikkek árát már normális időkben is addig a határig emelték, mely a fogyasztók átlagos legnagyobb fizetési képességének megfelel, további ugrásokat felfelé ezen árú elviselni nem képesek és a fogyasztás csökkenésével járna. A kisebb iparágakban ellenben a kereslet és kínálat igen nagy hullámzásokat mutathat, az alacsony árú ritkán hatnak stimulálólá a vevőkre, hirtelenül fellépő nagy kereslet esetén a magas árú nem csökkentik a fogyasztást, mert kis mértékben fogyasztatván, nem érintik annyira a fogyasztók anyagi érdekeit.

A kartelleknek és trustöknek ama sokat hangoztatott előnye, t. i. az árú állandósítása, a fogyasztók nagy tömegére nézve egészen közömbös. Csak a kereskedelem és az u. n. nagy fogyasztók, vagyis valamely árúnak továbbfeldolgozói látják az árú állandóságának hasznát, reájuk nézve az árú emelése semminemű hátránnyal egybekötve nincsen, mert hiszen az árú tovább eladása alkalmával ezen áremelés az eladási árban amúgy is kifejezésre jut és a kartell vagy trust az árú állandósítása által sok zavartól és nagy kockázattól óvja meg őket.

A fogyasztók nagy tömegére nézve ellenben az árú állandósága vagy hullámzása teljesen másodrendű kérdés, mert hiszen a kiskereskedelemben az árú kisebb-nagyobb hullámzása kifejezésre amúgy sem jön és eme hullámzás az ő háztartásukban szerepet

nem játszik, eme hullámvás megszűntetéséből reájuk származó előny semmivel egyenlő.

Az árak emelkedése, az árucikknek állandó drágulása ellenben igen érzékenyen érintik a fogyasztók nagy tömegeit és az árak állandósága egyáltalában nem képez oly előnyt vagy értéket sem a fogyasztók, sem a közgazdaság egészére nézve, a melyet ily drágán kellene megfizetni. Mindazon nagy megtakarításokból, melyeket a kartellek és trustök tesznek, a fogyasztóknak csak abban az esetben van hasznuk, ha ez az eladási árakban is kifejezésre jut. Kétségtelenül annyira, a mennyire kifejezésre is jut ez, azonban távolról sem abban a mértékben, a melyben a szabad verseny idején az előállítási költségek hanyatlása az árakban észlelhető.

Wagner berlini tanár mondotta a német kartell-enqueten,¹⁾ hogy a félgyártmányok kartelljei csak akkor lesznek áldásosak az összes érdekeltekre, továbbfeldolgozó iparágakra, a fogyasztókra, a munkásokra és az egész közgazdaságra, ha a nyersárak és félgyártmányok kartelljeivel szemben a továbbfeldolgozó iparágaknak is megfelelő szervezetük lesz. Helyesen utalt ezzel szemben egy nagy üzemnek vezetője²⁾ arra, hogy ilyen organizációk jelenleg nagy számban léteznek Németországban és hogyha teljesen szervezve is volnának, akkor a készárak előállítói és a félgyártmányok előállítói között az erők eloszlása döntene és a ki a legerősebb volna, azé volna a legnagyobb haszon. Mondanunk sem kell, hogy a nyers árak és félgyártmányok előállítói sokkal erősebbek, mert hisz ők akármikor átmehetnek a készáru előállítására is, a kész árak előállítói azonban nem tehetik ugyanezt, mert hiszen a nyers árak és félgyártmányok előállítása bizonyos természeti forrásokhoz van kötve. A fogyasztók szervezeteire vonatkozólag pedig ugyancsak azt lehet mondani, hogy itt is az erők eloszlása döntene. De ugyan micsoda hatalmi erők felett rendelkeznek a fogyasztók? Eddig még soha nem hallottuk és nincs is arra kilátás, hogy egy-egy ország vagy vidék fogyasztói a nagy syndikátusok ellenében oly versenyvállalatokat hoztak volna létre, melyek sikerrel jártak volna; már pedig ez az egyedüli hatalmi eszköz, a melylyel a syndikátusok árpolitikájára hatni lehetne.

¹⁾ Kontradiktorische Verhandlungen über den Halbzeug-Verband.

²⁾ Kirdorf titkos kereskedelmi tanácsos, a szén-, vas- és acékkartellek szellemi feje.

XIII.

A kartellek és trustök kiviteli politikája és a vámvédelem.¹⁾

A kartellek és trustök kiviteli politikájának hatásai a kartell- és trustirodalom egyik legvitásabb és legnehezebb kérdéseinek. A kartellek és trustök ellenségei szeretnek a kiviteli politikára rámutatni mint a melyből be lehet bizonyítani, hogy pozitív s kézen fekvő károkat okoznak a nemzetgazdaságnak és minthogy a káros kiviteli politikát, de főleg a magas belföldi árakat a védővámok teszik lehetővé, a védővámok megszüntetését követelik, mint a legprimitívabb és legkönnyebben megvalósítható rendszabályt a syndikátusok és trustök üzelmének megszüntetésére. Minthogy ezen kérdés igen aktuális és a kartellek és trustök ellen javaslatba hozott rendszabályok közül éppen a vámpolitikai közbelépés igen könnyen megvalósítható, behatóan kell foglalkozni azon kérdéssel, vajjon a mellett, hogy a védővámok jelentékenyen hozzájárultak a kartellek és trustök keletkezéséhez és magas árszabásaihoz, az ő hátrányos kiviteli politikájuknak is ez képezi-e szülő okát?

Foglalkozunk először ama kérdéssel, vajjon igaz-e, hogy a kartellek és trustök a külföldre szállított árut nemcsak alacsonyabb, hanem összehasonlíthatatlanul alacsonyabb árakon adják el, mint a belföldön. Vizsgáljuk meg a magyarországi kartellek közül a szesz-, cukor- és avasipart.

---

¹⁾ Lásd Report of Ind. Com. XIII. köt., Kontradiktorische Verhandlungen über die Rheinisch-Westfälischen Roheisenyndikate, ugyanaz über den Halbzeug-Verband, Liefmann, Schutzzoll und Kartelle, Memoranda in the Board of Trade. Memorandum on the Export Policy of Trusts in certain Foreign Countries (Germany, United States, Austria-Hungary) London 1903. J. A. Hobson, The mystery of dumping. The Contemporary Review Februari 1904. Láng Lajos vámpolitika az utolsó 100 évben Bpest 1904.

Az árak kontingentált nyers szeszért Budapesten az 1903. év folyamán a következők voltak:

Koronában	
Január	36·50 P. — 37·50 Á.
Május	38·50 P. — 39·50 Á.
Augusztus	38·50 P. — 39·50 Á.
Október	38·50 P. — 39·50 Á.
November	40·50 P. — 41·50 Á.
Deczember	42·50 P. — 43·50 Á.

Kiviteli árak Triesztben:

Koronában	
Január	14·75 — 15
Május	16 — 17·50
Augusztus	15 — 16·50
Október	19·25 — 21·50
November	21·50 — 24·50
Deczember	25 — 25·50

A belföldi árak tehát állandóan több mint 100 %-kal voltak drágábbak, mint a világpiacon, ez által a cukorárak mellett a legmagasabb különbséget mutatja fel, mely a bel- és világpiacon az árak közötti különbségekről egyáltalán tudomásunkra jutott. A belföldi és világpiacon az árak közötti különbség kétségkívül a kontingentálásra vezethető vissza, a mely már magában véve is semmi egyéb, mint egy államilag létrehozott kartell, mert hisz a szeszadó törvényt megelőzőleg az árak a belföldön 25—30 korona között ingadoztak. Az osztrák és magyar vas-kartell a Balkánon átlagosan 3 forinttal olcsóbban adja el a vas tonnáját, mint a vámbelföldön és megtörtént, hogy Szófiában 16 és fél frankkal olcsóbban adták el a vas tonnáját, mint Prágában. Az is általánosan ismert tény, hogy a cukor világpiacon ára sokkal alacsonyabb és országoként a belföldi és világpiacon az árak között 40—50 %-nyi különbség igen gyakori. A rajna-westfalai szén-syndikátusnak árai 1900-ban 8·2 %-kal voltak alacsonyabbak mint a belföldi árak, 1901-ben 1·9 %-kal magasabbak, 1902-ben 5·8 %-kal alacsonyabbak. A német szén-kartell Németországban 115 márkáig adta el a szén tonnáját, Portugáliában, a hol a külföldi versenynyel

találkozott, 85 márkáért; és volt idő, a mikor a kokszy-syndikátus Németországban 17 márkán tartotta az árakat, ugyanakkor, a midőn Ausztriában 8·10 márkáért szállította. A német kereskedelmi és iparkamarák nem szűnnek meg rámutatni arra, hogy a kartellek a külföldön alacsonyabb árakon adnak el, mint a belföldön és így tényképen kell elfogadnunk azt, hogy a kartellek külföldi árai időről-időre, sőt néha állandóan is aránytalanul alacsonyabbak, mint a belföldi árak.

Ezen politika ellen közgazdasági szempontból főleg azon kifogást emelik, hogy a belföldi fogyasztók rovására a külföldi fogyasztók olcsóbb áruban részesülnek. Annak következtében továbbá, hogy a külföldi fogyasztók és különösen a készáruk előállítói olcsóbb áron kapják esetleg a szükségelt nyersanyagokat és félgyártmányokat, a világpiaczen versenyképesebbek, mint a belföldi készáru-gyárosok, a kik a belföldi magas árakat kénytelenek megfizetni és így sokkal magasabb előállítási költségekkel dolgoznak. Ez a belföldi kikészítő ipar súlyos megkárosításához vezet, de végső sorban a nyers anyag és félgyártmányok előállítását is éri, a mennyiben lassanként legerősebb fogyasztóit teszi tönkre és a külföldi ipart erősíti, sőt megtörtént az is, hogy tekintve a magas belföldi és az alacsony külföldi árakat, a külföldiek, dacára a vámvédelemnek, a belföldön is a készáruval, mint versenyzők léptek fel, vagy pedig a belföldön beállott rendkívüli áremelkedés esetén az alacsony áron szerzett árukat importálták a kiviteli országokba.¹⁾

A kartellek továbbá bizonyos közös alapokat tartanak fenn, a melyből azokat kártalanítják, kik áruikat a helyett, hogy a belföldi piaczen adnák el, a külföldi piacra szállítják, ezáltal a versenyt a vámbelföldön kisebbitik és az árak emelkedéséhez hozzájárulnak.²⁾

¹⁾ Ez ismételtén történt meg Franciaországban, a hová kifizetődött a francia cukrot reimportálni a magas cukorvám dacára (lásd Colliez 135. lap) és az 1900—1901. év folyamán nyereséges volt a Svájcban, vagy Hollandiában német szén vásárolni és importálni Németországba.

²⁾ A rajna-westfáliai és siegerlandi nyersvas-syndikátusok a vas-hengerműveknek időről-időre, hogyha nyersvasban nagy a túltermelés, a külföldre szállított mennyiségek után bizonyos visszatérítéseket, illetve leengedéseket teljesítenek; a rajna-westfáliai szén- és kokszy-syndikátus

A trustökkal szemben az Unióban ugyanezen vádakat hangoztatják; az Industrial Commission előtt kihallgatott szakértők,¹⁾ valamint 416 megkérdezett cég azt válaszolta ugyan, hogy a külföldre eladott áruknál az árak nem alacsonyabbak, sőt néhol magasabbak, mint a belföldön, ezt azonban hitelesnek elfogadni nem lehet, kivéve néhány speciális cikkre. A cikkek nagy többsége sokkal alacsonyabb árakon adatik el azokon a piacokon, melyeken a trustnek az európai versenynyel kell küzdeniök, mint az Unióban, a hol a piacot annyira, a mennyire kizárólag uralják.

Mindezt pedig egyedül — úgy szólnak némelyek — a magas vámok teszik lehetővé, a melyeknek következtében a kartellben lévő üzemek a vámtétel magaslatáig emelhetik az árakat és ezen magas árak egyszermind képessé teszi őket, hogy a külföldön alacsonyabb árakon adhassanak el. A magas vámok ilyképen egy indirekt export-prémiumot tartalmaznak, a melyet a belföldi fogyasztók tartoznak fizetni. Ezért merült fel már ismételen a német birodalmi gyűlésen ama javaslat, hogy a vámtételek mindazon iparágakban, a melyek a külföldön alacsonyabb árakat képesek szabni, mint a belföldön, egyszerűen töröltessenek, mert éppen azon körülmény, hogy az

tagjainak állandóan teljesít visszatérítéseket és kiviteli jutalmakat, valamint a Halbzeug-Verband (Halbzeug alatt Tomas, Bessemer vagy Siemens-Martin folytvasból előállított félgymányokat értenek, a melyeket a vashengerművekben tovább feldolgoznak) is a továbbfeldolgozóknak azon mennyiségekért, a melyeket ezek a külföldre szállítanak. Minthogy a rajna-westfalai szén- és kokszy-syndikátus, a düsseldorfi nyersvas-syndikátus és a Halbzeug-Verband egymással eladó és vevő viszonyában állanak és bármelyikük részéről teljesített kiviteli jutalom végig megy az egész soron és így a kiviteli jutalmak egymással organikus kapcsolatban vannak és egy egész rendszert képeznek, eme három syndikátus a kiviteli jutalmak könnyebb elszámolása céljából egy közös elszámolási központot alkotott. (Abrechnungsstelle für Ausfuhrvergütungen in Düsseldorf.) Mindezen elrendezések most már természetesen a Stahlwerksverbanddal kapcsolatosak. A legutolsó osztrák-magyar petroleum-kartell létrejöttékor azon finomítók, a melyek lemondtak arról, hogy a belföldi contingensben oly mértékben részesedjenek, mint a milyenhez, tekintve üzemük nagyságát, joguk lett volna, 100 kg-onként 3 korona kártalanitást kaptak. A belföldi contingens t. i. 29 millió mm.-ban volt eredetileg megállapítva, minthogy azonban a belföldi fogyasztás tényleg csak 250 millió mm.-at tesz ki, a finomítóknak egy része ama fent említett kártalanitás ellenében 400.000 mm.-t átvett a külföldre szállítandó contingensbe és ennek fejében 1,200.000 koronát kaptak kártalanitásképen, ez természetesen a belföldi fogyasztást terheli.

¹⁾ Lásd Report XIII. köt. 225. és köv. lapon.

illető iparág a világpiaczi árakon is versenyképes, bizonyítja a vámvédelem fölösleges voltát.¹⁾

Ennyiben foglalthatók össze ama hátrányok, melyeket a kartellek és trustók kiviteli politikájával szemben hangoztatni szeretnek és vizsgáljuk meg, hogy összehasonlítva a szabad versenyben levő vállalkozók kiviteli politikájával, mennyiben képezi ezen kiviteli politika egyedül a kartellek és trustók jellemvonását és mennyiben mondható ezen kiviteli politika a közgazdaságra nézve hátrányosnak.

Az alacsony külföldi árak egy általános jellemvonását képezik mindennemű gazdaságnak. A szabad verseny korszakában is különböző körzeteket kell megkülönböztetni; mindenek előtt azon körzetet, melyen belül, tekintve a szállítási költségeket és egyéb körülményeket, minden vállalat a legmagasabb árakat képes elérni, azután következik ama körzet, a melybe már más vállalkozók versenyével is találkozik és ennél fogva csak mérsékeltebb árakat képes elérni és végre a legalacsonyabbak az árak az ország távolabb fekvő vidékein, de különösen a világpiacson, a hol az eladási árra nézve az egész világon létező legalacsonyabb előállítás költségek irányadók és a verseny a leghevesebb. A szabad versenyben levő vállalkozók külföldi árai tehát szintén sokkal alacsonyabbak a belföldi áraknál, sőt talán még alacsonyabbak, mint a kartell idején, mert hiszen a kartell idején legalább a kartellhez tartozó vállalkozók versenyé van kizárva és már ez is bizonyos tekintetben emelöleg hathat a világpiaczi árakra. E tekintetben tehát a kartelleket szemrehányás

¹⁾ A szocialdemokraták a német birodalmi gyűlésnek 1902. nov. 4. és 5. tartott ülésén a következő javaslatot terjesztették elő: »Der Bundesrat ist verpflichtet, die Zölle für vom Ausland eingehende Waaren aufzuheben und deren Zollfreiheit zuzulassen, wenn die gleichartigen Waaren von deutschen Verkaufsvereinigungen — Syndikaten, Trusts, Kartellen, Ringen oder dergl. — nach dem oder im Auslande billiger verkauft werden, als im deutschen Zollgebiet. Die getroffenen Anordnungen sind dem Reichstage sofort oder, wenn er nicht versammelt ist, bei seinem nächsten Zusammentritt mitzutheilen. Sie sind ausser Kraft zu setzen, wenn der Reichstag die Zustimmung nicht erteilt.« Majd pedig a vasgyártmányokat terhelő vámtételek tárgyalásánál ugyancsak a szocialdemokraták a következő javaslatot terjesztették a birodalmi gyűlés elé: »Der Bundesrat ist verpflichtet, den Zollsatz ausser Kraft zu setzen, sobald von Firmen, die dem Eisenkartell angehören, Roheisen und nicht schmiedbare Eisenlegierungen für das Ausland unter dem für das Inland festgesetzten Preis verkauft werden.«

nem érheti és nem az a baj, hogy a külföldi árak oly alacsonyok, mert azok alacsonyok, vagy talán még alacsonyabbak volnának a kartell nélkül is, hanem a vám és kartell által létrehozott magas belföldi árak.

Kérdés azonban, vajjon nem-e éppen a magas belföldi árak teszik-e lehetővé a kivitel ama alacsony árakon és nem-e esik eme olcsóbb kivitel éppen a belföldi fogyasztók rovására? Vagyis vajjon ezen külföldi eladások nélkül nem-e volna a belföldi ár alacsonyabb, már t. i. ha a kartell a külföldre eladott mennyiségeket a belföldi piacra eladni akarná? De ezen kérdésből nem indulhatunk ki azért, mert hiszen a kartellnek nem a célja alacsony árakat szabni, akár a kül-, akár a belföldön, sőt ellenkezőleg minél magasabb árakat elérni. Kérdezzük tehát inkább azt, hogy képes volna-e a kartell ezen mennyiségeket legalább ugyanazon az olcsó áron a belföldön is eladni és ez által a belföldi fogyasztáson könnyíteni? Ez utóbbit természetesen nem tehetné, mert hiszen a piacot nem oszthatja ketté az egyik oldalon alacsony, a másik oldalon magas áron adván el és viszont az átlagáraknak egy bizonyos mérsékelt leszállítása nem garantálja a kartellnek azt, hogy a belföldi piac a külföldön eladott mennyiségeket fel fogja szívni. A kartell tehát, ha ezen mennyiségeket a külföldre el nem adhatná, kénytelen volna a kartellárak további fenntarthatása céljából üzemait redukálni; az üzemredukcióval együtt jár természetesen az átlagos előállítási költségek emelkedése, a mi ismét a kartell árakra emelőleg hatna. Változatlan vámvédelmi viszonyok mellett már ezért sem lehet mondani azt, hogy az alacsony külföldi árak a belföldi fogyasztókat terhelik. Nem az alacsony külföldi árak okozzák a fogyasztók megterhelését, hanem a vámvédelem, mely a kartelleknek lehetővé teszi az áraknak a vámvédelem színvonaláig való emelését.

A külföldi áraknál, mint minden árszabásnál, három esély lehetséges: 1. a kartell vagy nyer az alacsony külföldi árakon is és ebben az esetben foglalkozást nyújtott sok ezer munkásnak és gyarapította a nemzeti vagyont; 2. vagy saját előállítási költségein adott el, ebben az esetben megóvta a belföldi fogyasztókat az üzemredukcióval járó áremelésektől, minthogy az átlagos előállítási költségek nagyobb mennyiségek előállításánál átlagosan kisebbek és e mellett foglalkozást nyújtottak számos munkásnak; 3. vagy

pedig előállítási költségen alul ad el és a külföldi eladásokon szorosán véve veszít. Ezen eset csakis akkor állhat fenn: a) a belföldi megrendelések hiányában, nehogy az üzemet kénytelenek legyenek egy időre beállítani, a mi mindig nagy veszteségekkel jár¹⁾; b) ha a külföldre szállított áru a belföldön egyáltalán eladhatatlan lett volna és így nagyobb veszteségek elkerülése céljából bármilyen áron, de el kell adni az árut;²⁾ c) vagy ha az árunak a belföldi piacra vetése az árakat mértéktelenül lenyomná, a mi esetleg válságokhoz vezetne és így a külföldi eladások gyakran csak mintegy biztosító szelepet képeznek.

Nem azt mondjuk, hogy az alacsony külföldi eladások a közgazdaságra nézve előnyösek volnának, hanem azt, hogy rebus sic stantibus, vagyis, ha a kartellek már egyszer fennállanak, úgy az alacsony külföldi eladások nem képeznek hátrányt, hanem a kartellek politikájának természetes kiegészítő részét képezik. Az ideális helyzet az volna, ha a belföldi árak a külföldi árakkal egy niveaun állanának, ezt azonban a vámvédelemmel kapcsolatos kartell vagy trust kizárja és ily körülmények között még mindig előnyösebb a közgazdaságra nézve, ha a fölös mennyiségek kimennek a külföldre és a kartell a változatlan előállítási költségeknél fogva nem nyer okot az árak emelésére.

Az alacsony külföldi árak feltűntetik, hogy egy-egy iparágban milyenek az előállítási költségek, mert hiszen az átlagos előállítási költségeken alul egy kartell sem fog állandóan eladásokat teljesíteni, mert hiszen ez kész veszteség volna, hanem legföljebb az előállítási költségeken, a mi azután az átlagos előállítási költségeket kisebbíti. A külföldi árak és belföldi árak összehasonlításából kitűnik, hogy milyenek lehetnének az árak kartell és vámvédelem nélkül. A kül-

¹⁾ Schwab, az aczél-trust elnöke mondotta az Industrial Commission előtt: »When our mills are not running steadily and full, we will take orders at low prices, even if some loss in so doing, in order to keep running.«

²⁾ Azon támadásokra, a melyeket a „Halbzeug-Verband“ olcsó külföldi eladásai miatt ezen kartell ellen a kész áruk előállítói irányoztak, mondotta Kirdorf, e kartell vezetője, hogy a belföldi kikészítő ipar a legnagyobb kereslet idején 884.000 tonna aczélfélgyártmányt fogyasztott, nem lett volna képes tehát a külföldre szállított 670.000 tonnát is felemészteni és az üzemek oly magas önköltségekkel dolgoztak volna, a melyek a félgyártmányok magas árait még jobban felszöktette volna.

földi árak nem alacsonyabbak, mint a milyenek volnának kartell nélkül, mert hiszen a külföldi árakat nem a kartell csinálja, hanem a világverseny. Nem ott fekszik tehát a baj, hanem a magas belföldi árakban, a melyek a kartell és vámvédelem következményei. Az állami és kartellszerű kontingentálások teszik lehetővé, hogy szeszben, cukorban az árak 50—100%-kal nagyobbak, mint a világiaczi árak és hogy egyéb kartellben levő iparágak a belföldön 10—20—30%-kal magasabb árakat tartanak.

Az azonban, a mit a kartellekkel szemben hangoztatni szeretnek, hogy a kartellek és trustök a kivitel azért forcirozzák, hogy a belföldön mesterségesen áruhiányt hozzanak létre, nem állhat meg. Ezt már azért sem lehet mondani, mert néhány cikktől eltekintve, a melyek specialisan kiviteli cikket képeznek, az össztermelésnek rendszeren csak egy jelentéktelen százaléka megy a külföldre. A magyar és osztrák szesztermelésnek, a melyben a belföldi és kiviteli árak között oly nagy divergenciát láttunk, csak mintegy 11—12%-a megy a külföldre, az osztrák és magyar vastermelésnek 1900-ban csak 10·82%-a ment ki a külföldre és ehhez hasonló alacsony százalékokat mutatnak a német kőszén- és vasipar. Szó sem lehet tehát a kivitelnek az erőszakolásáról és a belföldi fogyasztást messze fölülmuló termelésről, melyet minden áron ki kellene vinni, hogy a belföldön áruhiányt és áremelést hozzanak létre, hanem csak arról, hogy a normális kontingenst felülmuló mennyiségek a külföldön elhelyeztessenek.

Ama veszély, a melyben a készáruk előállítói állítólag vannak, annak következtében, hogy nyers áruk és félgyártmányok a külföldön olcsóbban adatnak el, közelebbi megvizsgálás után szintén egész ártatlannak bizonyul. Mindenekelőtt teljesen kizártnak kell tekinteni azt, hogy a készáruk és félgyártmányok előállítói ezen kiviteli politikát oly mértékben üznék, hogy a belföldi fogyasztók fogyasztása kisebbednék, mert hisz ennek következménye, tekintve, hogy a kivitel sokkal kevésbé szokott nyereséges lenni, saját nyereségeiknek kisebbedése volna és mihelyt ezt észrevennék, egy megfelelő árpolitika által, ha ugyan az ő árpolitikájukban fekszik a hiba, ennek elejét vennék. Hogy az ilyen kiviteli politika mily csekély mértékben árthat a belföldi készáruk előállítóknak, legjobban bizonyíthatja, hogy a német kész vasáruk kivitele az utóbbi években állandó emelkedésben van és némely iparcikkben öt-hat éven

belül 50, sőt 100% emelkedést is mutat pl. a vasipari félégyártmányok előállítására terén¹⁾ mégis éppen a vas félégyártmányai voltak azok, a melyekkel szemben ezen panaszokat nagyon hangoztatták. Azonban meg van a módja annak, hogy a félégyártmányok és készárak előállításai között fennálló ellentétek megszűnjenek. A nyersárak és félégyártmányok előállításai a készárak előállításainak a bel- és külföldi árak közötti különbözethez egy részét szívesen volnának hajlandók megtéríteni, ha az eddiginél nagyobb mérvű fogyasztást tudnának felmutatni, mert hisz ebben mindkét fél megtalálná számítását.

Eddig azzal foglalkoztunk, hogy az alacsony külföldi áraknak milyen befolyásuk van a belföldi iparra és fogyasztásra és most azzal kell foglalkoznunk, hogy milyen befolyással van ezen kiviteli politika az importáló államok iparára. E tekintetben különösen Anglia jön számba, a hol a védvamos politikát követelő pártnak éppen az képezi egyik legerősebb fegyverét a védvám behozatala mellett, hogy az amerikai és német gyárak egy folytonos »dumping«, vagyis saját előállításai költségeiken aluli eladások által a belföldi ipart rendszeresen tönkre teszik és erre csak az által képesek, mert országaik magas védvámjai nekik egy indirekt kiviteli jutalmat nyújtanak és a magas belföldi árak képessé teszik őket, hogy a külföldön alacsonyabb áron adhassanak el. A Chamberlain-féle vámbizottság gyűjtött anyagot arra vonatkozólag, hogy a dumping milyen károkat okozott az angol iparnak és többek között megállapította azt, hogy az amerikai és német versenynek sikerült az egész angol drótszegipart tönkre tenni.

J. A. Hobson,²⁾ valamint a Board of Trade³⁾ azon eredményekhez jutnak, hogy a német és amerikai iparnak a dumping által nem célja az angol ipart tönkre tenni, hanem csak a fölöslegnek az eladása. Lehetetlen azonban megállapítani azt, vajjon különösen az amerikai trustöknök, nem-e céljuk egy veszedelmes versenytárs-tól való szabadulás. Akármiképp van is, annyi bizonyos, hogy több nagy ipari állam fölöslegének állandó beözönlése Angliába igen alkalmas arra, hogy az angol ipart fejlődésében feltartsa, sőt fennállásában megingassa, mert az angol iparnak nincs módja-

1) Lásd: Contr. Verhandlungen über die Rheinisch-Westfälische Roheisensyndikate, Anlage 9.

2) Idézett értékezésében.

3) Idézett jelentésében.

ban, legalább nem oly mértékben, az amerikai és német piacokra behatolni, tekintve ezen államokban létező magas vámokat. Ki van zárva tehát az, hogy az angol ipar a német vagy amerikai ipart megtámadja és neki károkat okozzon, míg az angol ipar állandóan ki van téve annak, hogy a német és amerikai verseny, miután már saját hazájában busás nyereségekre tett szert, az angol piaczon feleslegeit állandóan alacsony árakon adja el, az angol árakra nyomasztólag hasson és így az angol ipar fejlődését megakadályozzák. Az angol aczéltermelést összehasonlítva a német és amerikai aczéltermelés fejlődésével, évek óta stagnációt mutat.¹⁾ Vajjon ez a német és amerikai köszénbányászat, a német és amerikai ipar és piac rendkívüli fejlődésének tulajdonítható-e, melylyel szemben az angol ipar általában véve eme nagy fejlődést, nem mutathatja-e fel, vagy pedig ama folytonosan tartó dumpingnak, melyben az angol aczéliparnak a 90-es évek közepe óta része van, ezt igen nehéz megállapítani; de bizonyos annyi, hogy ebben a dumpingnak is nagy része lehetett.

Ennyiben foglalható össze a kartellek és trustök kiviteli politikája, a mely váihatatlan kapcsolatban van az illető államok vámpolitikájával és miként említettük, éppen a kiviteli politikának elenyészően csekély része van abban, hogy a kartellek és trustök a vámbelföldön magas árakat tartanak. Azon kérdést, hogy az államok a kartellek és trustök árpolitikájának megtörésére milyen vámpolitikát kövessenek, közelebbről ama gazdaság-politikai intézkedések sorában fogjuk tárgyalni, a melyek a kartellek és trustök esetleges visszaélései megszüntetésének eszközeiképp szerepelnek.

¹⁾ Anglia vastermelése 1901-től 1903-ig csak egész jelentéktelen emelkedést mutat. Amerika vastermelése ellenben ugyanezen időben 8.130.000 tonnáról 18.000.000 tonnára emelkedett. Az aczéltermelés még nagyobb eltéréseket mutat; Anglia aczéltermelése 1895-ben 3.080.000 tonnát, Amerikáé 4.670.000 tonnát, Németorszáé 2.780.000 tonnát tett ki. 1903-ban az angol aczéltermelés 5.030.000 tonna, a német aczéltermelés 8.700.000 tonna, az amerikai 15.000.000 tonna.

XIV.

A kartellek és a trustök és a vállalkozói nyereség.

Minden közgazdasági kérdésnél tulajdonképen a jövedelemeloszlás az alapvető kérdés és a kartellek és trustök árpolitikájának is legfontosabb következménye a jövedelemnek egy bizonyos új irányu megoszlása. A jövedelemmegoszlás mikéntje mellett az árak alakulása csak egy másodrendű kérdés, mert az árak hanyatlása daczára a nemzeti jövedelem megoszlása a vállalkozóknak is inkább kedvezhet, nevezetesen, ha az előállítási költségek és az eladási ár közötti különbözet növekedik. Legjobban a részvénytársulatok osztalékfizetésében tükröződik vissza, hogy a kartell vagy trust létezése és az áraknak ezzel összefüggő emelkedése a vállalkozói nyereségre mily befolyással van.

Részvénytársulatok, a melyek éveken keresztül semmi osztalékot nem fizettek, a kartell létrejövetelével osztalékokat kezdenek fizetni és csak minden tekintetben jogosult, hogy ugy a vállalkozói tevékenység, mint pedig a tőke megfelelő jutalmazásában részesüljön.¹⁾ És viszont a kartell felbomlása után a legszebb osztalékokat fizető részvénytársulatok semminemű nyereségeket sem tudnak ki-mutatni.²⁾ A legtöbb kartellben levő részvénytársaság azonban évről-évre lassan emelkedő nyereséget mutat ki.³⁾

¹⁾ Így a budapesti téglagyárak, a „Hungaria műtrágya és vegyi ipar gyár“, a legtöbb cukor-gyár a kartell létrejöveteléig semminemű osztalékot nem fizetett. Lásd erről és egyáltalában a részvénytársulatok osztalékfizetéseiről „Compass“, „Finanzielles Jahrbuch für Österreich Ungarn von A. Heller“ különböző évfolyamait, valamint a magyar pénzügyi Compassokat.

²⁾ Klasszikus példát nyújt erre a nagy-surányi cukor-gyár, mely 1893 ban az első cukor-kartell fennállásának idején 58 % osztalékot fizetett, a rákövetkező évében pedig, a mikor a kartell felbomlott, egyáltalában nem fizetett osztalékot.

³⁾ A német kartell-enqueten közölt adatok szerint a rajna-westfaliai szén-syndikátusokhoz tartozó bányatársulatok osztalékai 5 %-ról 10—12 %-ra, sőt 25—30 %-ra is emelkedtek. Rive, boroszlói városi tanácsnok szerint némely bányatársulat és szénkereskedő jövedelme az 1900—1901. hausse idején 800 %-kal is emelkedett. Landesberger szerint (lásd Verhandlungen des deutschen Juristentages 1902. II. kötet, 336. lap) többek között azt mondja, hogy a német és osztrák cukor-kartellek nagyobb nyereségekre tettek szert, mint a minők az államnak a cukor fogyasztási adóból eredő bevétele, levonva a kiviteli premiumokat.

Mérsékelt nyereséget mutatnak ki a trustök. Elsőbbségi részvényeiknek osztalékai 6—8 % között ingadoznak; 6 %-nál kevesebbet ritkán fizetnek, hanem 185 combination közül 35 egyáltalában semminemű osztalékot sem fizetett még az elsőbbségi részvényekre sem, a törzsrészvények pedig csak nagyon ritkán, 4—5 évenként, kapnak elenyészően csekély osztalékokat.¹⁾

Ugy a kartellek, mint a trustök természetesen a nagy nyereségek elpalástolására igyekeznek, nehogy ez a versenyt kihívja. A részvénytőke névleges felemelése, jelentékeny leírások, nagy tartalékok teremtése szolgált különösen e célra.²⁾

De nem csupán az árak emelkedése által növekedett a vállalkozói nyereség, hanem egyéb körülmények következtében is. A kartellek és trustök behozták a készpénzfizetést, vagy a fizetést egy bizonyos rövid határidőn belül. A künnlevőségek és ezzel együtt a kétes követelések annál is inkább csökkentek ennek folytán, mint-hogy a kartellben levő vállalkozók nem egészen hitelképes egyénekkel összekötetésbe nem lépnek, a fizetéseképtelenségekkel egybekötött veszteségek, melyek némely vállalatoknál igen jelentékenyek voltak, a minimumra szálltak alá ott, a hol a kartell közös eladási hivatallal bírt, minthogy az ilyen veszteségek a kartellben levő

¹⁾ Lásd Census Report LXXXVI—XCI. Table XXIX. Capitalization of industrial combinations and dividends paid.

²⁾ Schwab az United States Steel Corporation elnöke a new-jersey-i törvényszék előtt eskü alatt vallotta, hogy az aczél-trust első 15 havi fennállása alatt a részvénytőke 10 %-át képes tiszta nyereséggépen felmutatni, vagyis minthogy a részvénytőke 1404 mill. dollár 140 mill. dollárt. Minthogy szakértők véleménye szerint (lásd Th. W. Philips jelentését, Final Report of I. C. Vol. XIX. 652—685.) az aczél-trust részvénytőkéje kétszeres feleresztésen ment keresztül, először az u. n. constituent companies alakításánál és azután az aczél-trust alakításánál a valóságos érték a részvénytőke alig egyharmadát képviseli, úgy ezen 10 %-nyi nyereség 30 %-ot tesz ki.

Az „American Sugar Refining Co“ átlagosan 10 %-ot fizet és fennállása 1887. óta ismételt amalgamációk útján nagy feleresztéseken ment át, úgy, hogy szakértők szerint eme 10 % a tényleges érték 75 %-ának felel meg (lásd számos példát a feles alaptőkét illetőleg Rosiers, Les industries monopolisées aux Etats-Unis). Sokkal szerényebb nyereséget mutatnak ki az angol trustök, daczára annak, hogy az overcapitalization náluk nem játszott nagy szerepet; Macrosty kimutatása szerint egy-két trusttól eltekintve, az osztalékok 3—4 %-a között ingadoznak.

összes vállalatok között oszlottak meg. Ily módon a kartell egyszersmind egy viszont biztosító intézet szerepét is játszotta. A gyárakban befektetett tőke mobilizálásával járó risikó is csökkent, minthogy a kartellek valamennyinek fennállását biztosították. A befektetett tőke elvesztésének lehetősége hozta létre a szabad verseny korszakában a legelkeseredettebb versenyt, mert egy gyár üzemének beállítása és berendezésének értékesítése esetében a befektetett tőkének csak egy kicsiny törtjét lehet visszakapni. Ugyanezért hanyatlottak az árak gyakran az előállítási költségek alá is, minthogy az üzemnek egy időleges beállítása is kiszámíthatatlan veszteséget okozott volna, ugy a mű újlagos megindításával járó költségeknél, az állandó vevők elvesztésénél fogva, mint pedig azért, mert a gyár betanított munkásai elszéledtek. A kartellek és trustök korszakában az üzemek gyakran csak egy reducált mértékben, de állandóan dolgoznak és így a vállalkozók jelentékeny veszteségektől vannak megóva. Ez viszont nagy mértékben emeli hitelképességüket, mi az olcsó hitelben és a tőkekamat általános hanyatlásában jut kifejezésre. Ez utóbbit előmozdítja továbbá a tőkék folytonosan tartó felhalmozódása, mit a nagy nyereségek hoznak létre; ez viszont lehetővé teszi azután modernebb berendezések megszerzését, nagy tartalékok képződését és így újabb verseny keletkezését a régi, jól felszerelt, tőkeerős vállalatokkal szemben megnehezíti. Így csökken a kartellek és trustök következtében a befektetés kockázata és minél tovább áll fenn valamely kartell vagy trust, annál kevésbbé képesek az outsiders a kartell eddigi pozíciójukat megingatni.

A népesség természetes szaporodása egyrészt, másrészt a vállalatok számának állandósága, sőt csökkenése okvetlenül az egyes vállalatok termelésének kiterjesztéséhez vezet, mi ismét a vállalkozói nyereség emelkedését eredményezi.

Nem is említve az előállítási költségek csökkenését, a melyekről másutt lesz szó, láthatjuk, hogy a kartellek és trustök a vállalkozói nyereséget nagyobbítják, állandósítják és biztosítják. Ez különben a tőzsdéi árjegyzésekben is kifejezésre jut, a mennyiben egy-egy kartell létrejövetelekor az illető vállalatok részvényei rendszeren emelkednek.

Mindezen körülmények azonban egyszersmind a vállalkozói tevékenység értékét jelentékenyen leszállítják. Mindaz, a mit a vál-

lalkozói működés különös érdeméül róttak fel, a monopol korszakában jórészt megszűnik. Mondták, hogy a vállalkozói nyereség a risikó jutalmazása, melyet a vállalkozó magára vesz, ám a monopólium korszakában risikó alig létezik. Mondták, hogy a vállalkozói nyereség a vezetésért, a felügyeletért, a termelési tényezők összefoglalásáért jár, ez részben ma is áll, de a vezetés jó részben mégis a részvénytársulati igazgatók és gyárigazgatók kezében van, kiknek — tekintve a nyugodtabb időket, a részvényesek a vezetést nyugodtan átengedhetik.

Azon érv, hogy a vállalkozó vállalatának termelékenységét emeli és azért járna a vállalkozói nyereség, a kartellek és trustok korszakában is megállhat; azon többlet azonban, melyet ma vállalkozói nyereség címen a vállalkozók szereznek, semmi arányban sincs azon többlettel, melyet a vállalkozó esetleg az átlagos termelékenységen felül állított elő. A vállalkozói nyereségben a munka jutalmazása ma már aránytalanabban kisebb szerepet játszik, mint a járadék és a kartell vagy trust okozta áralakulás. Ahhoz az ellentmondáshoz érünk gazdasági életünkben, hogy a vállalkozói nyereség emelkedett, dacára annak, hogy a kockázat hanyatlott és dacára annak, hogy a vállalkozói képességek is ma már kétségtelenül nagyobb körben lehetők fel, mint azelőtt. A helyett tehát, hogy a vállalkozói nyereség csökkent volna azon mértékben, melyben reá a szabad verseny kiküszöbölése folytán kevésbé szükség van, rendkívüli mértékben emelkedett.

Míndez azonban kevésbé áll a trustokra, mint a kartellekre nézve. A trustok mutatnak nagy kezdeményező lépéseket, melyeknek keresztülvitele óriási szervezőképességet igényel; merész kereskedelmi és technikai ujitások, kiméretlen küzdelmek, nagy válságok a trustok életében mindennaposak és így azon nagy nyereségek, melyekre a trustok vezetői szert tesznek, némileg indokolva vannak. Hisz magának egy trustnek létrehozatala ama rendkívüli koncentráció folytán, melyekkel a trustok járnak, már magában véve is biztosítja a termelékenység emelkedését, mit a kartellekről semmiképen sem lehet mondani.

Daczára annak, hogy a trustok az Unióban az ipari fellendülésnek igen nagy hasznára voltak, újból és újból felhangzik az Unióban a panasz, hogy a nagyipar és a vasutak átmennek Wallstreet kezei közé; bekövetkezett a nagyipar finanszialisálódása és a

nagyipar többé nem a vállalkozók és iparosok, hanem a pénzemberek kezében van. Hogy Európában is a nagy vállalatok hova-tovább a nagy bankok és pénzsoportok tulajdonába megy át, az közismert dolog, mit napról-napra tapasztalhatunk.¹⁾ Ez is bizonyítéka annak, hogy nem annyira vállalkozói nyereségről lehet szó, mi a vállalkozó kiváló tulajdonságainak jutalmazása, mint inkább a nagy mozgatóke uralmáról, mely a nagy monopoliумokat megvásárolta, hogy ily módon megfelelő befektetésekre tegyen szert. Nem jogosulatlan ily módon, hogyha számos iró²⁾ vállalkozói járadékról kezd beszélni vállalkozói nyereség helyett. Éppen azon körülmény, hogy nagy konzervatív pénzintézetek azelőtt kockázatosnak ismert vállalatokba bocsátkoznak, vagy nagy mértékben részesednek bennük, bizonyítja, hogy ezen vállalatok kockázatos volta a kartellek és trustök létrejövetelével jelentékenyen enyhült és hogy a nagy monopoliумok nyereségeiben való részesedéshez mindenekelőtt nagy tőkeerő szükségesítettik.

Várni lehetett volna, hogy a vállalkozói nyereség emelkedésével a kamatláb a fokozott kereslet következtében emelkedni fog: minthogy azonban a trustöket és kartelleket alkotó nagy vállalatok az újabb vállalkozói tevékenységet távol tudták tartani, főleg a kezdőkkel szemben folytatott kiméretlen árpolitika útján, a kamatláb nem mutatott emelkedő irányzatot és a nagy tőkepénzesek ezen korszak elején mit sem élveztek a nagy fellendülésből. Ama nagy amalgamációk azután, a melyek a 90-es évek vége felé Angliában és az Egyesült-Államokban végbe mentek, szükségessé tették a nagy pénzsoportok közreműködését, melyek azután a monopolizált iparágakban egy biztosan kamatozó tőkebefektetést véltek felismerni és a nagy monopoliумok nyereségeiben részt akartak venni.³⁾

Másrészt kétségtelen, hogy a részvénytársulati forma tulnyomó

1) Riesser „Zur Entwicklungsgeschichte der deutschen Grossbanken“ 270 l. közli azon nagyobb iparvállalatok névsorát, melyekben berlini nagyobb bankok részesednek.

2) Pohle i. m. 105. l. Bücher i. m. 150. l., Landesberger i. m. 348. l. és mások.

3) J. A. Hobson, The american trust. The Economic Review 1904. January, ki szerint jelenleg Amerikában az összes vasutakat, bányákat és gyárakat nagyobb részben pénzemberek uralják, „bankers who have entered industry, partly industrial magnates, who have entered the wider world of finance.“

voltánál fogva meg van adva a lehetőség, hogy ezen nagy nyereségekben a nép szélesebb rétegei részesedjenek. Hogy ez meg is történik, azt Bernstein¹⁾ néhány angol trust nyomán (J. & P. Coats, T. Lipton, néhány szövő- és fonó-gyári trust stb.) be is kívánja bizonyítani, melyek mindegyikének részvénytőkéje az állami cégjegyzéknél vezetett kimutatás szerint több ezer (1200—7400) részvényes között oszlik meg. A Departement of labor által tett kutatások²⁾ is ezt látszanak bizonyítani. 24 vizsgálat tárgyává tett trust közül csak kettőben birt egy-egy tőkepénzes 50%-nál több részvényt és csak 5 esetben birta az öt legnagyobb részvényes a részvénytőke 15—20%-át, a többi trustnél pedig a részvények teljesen el voltak szórva.

A kartellek és trustök, miként láttuk, gyakran a teljes anyagi romlásból emelték ki a vállalatokat és azon vállalatok, a melyek a szabad verseny idején állandó veszteséggel dolgoztak, most már úgy a vállalkozói tevékenységet, mint pedig a tőkét megfelelő jutalmazásban részesítik. Ettől a szintvonalról fel egészen ama óriási uzsora-szerű nyereségekhez, melyeket itt-ott a kartellek és trustök realizáltak, számos fokozat létezik. Hogy a tőkének és vállalkozói közreműködésnek milyen jutalmazása megfelelő jelen gazdasági rendszerünkben és hogy az állam a jövedelemeloszlás ezen új alakulásával szemben milyen magatartást tanúsítson, egyikét képezi a legnehezebb problémáknak, melynek megoldását e munka IV. részében kíséreljük meg.

XV.

A munkabérek és a munkásviszonyok a kartellek és trustök uralma alatt.

Lássuk már most, hogy e jelentékenyen emelkedett vállalkozói nyereséggel szemben a munkabérek és általában a munkásviszonyok miképen alakultak? A kartellek és trustök vezetői rendszeren azt állítják, hogy a vállalkozók szövetkezéseinek a munkáskérdéshez mi közük sincsen és a német kartell-enqueten a vállalkozók ismételtén kijelentették, hogy a munkás kérdés minden vállalkozóra nézve intern dolog, melybe a kartell nem avatkozik. Ha igaz is volna, hogy a kartellek a munkás viszonyokra mi befolyást sem gyakorolnak, bár van

¹⁾ Die Voraussetzungen des Socialismus, Stuttgart 1899. 48. lap.

²⁾ Bulletin 1900. July. Trusts and Industrial Combinations.

számos kartell, a mely egyenest ezen célra alakult,¹⁾ bizonyos indirekt befolyásokat a kartellek és trustök okvetlenül gyakorolnak, minthogy az árak, a termelés és fogyasztási viszonyok és a vállalkozói nyereség is lényeges változásokat szenved ; ennek következtében lehetetlen, hogy a munkabérek is bizonyos változások észlelhetők ne legyenek, miután a munkabérek bizonyos tekintetben az előbb említett tényezők függvényei. Főleg három szempontból érdeklik a munkásokat a vállalkozók szövetezései: 1. a fogyasztás, 2. a munkabérek, 3. a sociális helyzet szempontjából. A fogyasztási viszonyokban keletkezett változásokról már másutt volt szó és itt csakis e két utóbbi szempont jöhet számba.

Milyenek ezek a változások? Hogy a vállalkozói nyereség az új alakulatok által jelentékenyen emelkedett, erre nézve sem a teorethikusok, sem a gyakorlat emberei között véleményeltérés nincsen és így ezt föltétlenül igaznak kell elfogadni. A munkabérekre vonatkozólag azonban a vélemények nagyon eltérők és vannak, a kik a munkabérek és munkásviszonyok javulását, mások ismét ezek változatlanságait észlelik és vannak végre, a kik mindezeknek rosszabbodását vélik észrevehetni.

Maguk a munkások között sincs e tekintetben teljes egyetértés. Még 1894-ben a német szociáldemokraták frankfurti pártgyűlésén Schippel a kartellek és trustök jelentőségét a munkások helyzetére kevésre becsülte és a folytonos koncentrátiót a szociáldemokrata végcéljaira nézve előnyösnek tartotta, a mennyiben ez átmeneti formát képez kollektivizmushoz és még ujabban is vannak irók, kik a kartellekkel és a trustökkel szemben teljesen közönyösen viselkednek.²⁾ Azóta azonban, úgy látszik, a szociálisták nézete megváltozott. Bernstein³⁾ a kartellek és trustök jelentőségét különösen a gazdasági válságok megakadályozása, a munkások állandó foglalkoztatása szempontjából nagyra becsüli, tehát közvetlen előnyeiket a munkásokra nézve elismeri, ellenben szociális szempontból a kartelleket vészthozóknak tekinti, mert a munkás osztályoknak egy még nagyobb függését hozza létre és olyan termelési

1) 141 - 143. l.

2) M. Beer, Die Neue Zeit XVII. évf. 751. lap : Auf die Lage der Arbeiter-Klasse hat der Trust im Allgemeinen keine schlechtere oder bessere Wirkung ausgeübt, als andere kapitalistische Organisationsformen.

3) Voraussetzungen des Sozialismus 81. lap.

privilegiumokat teremtenek, a melyek semmi egyebek, mint a régi céh-beli privilegiumoknak még egy élesebb formája. Kautsky ellenben¹⁾ kétségbe vonja a kartellek és trustök ama közvetlen jó hatásait, a melyekről Bernstein említést tesz. Rámutat az üzemek redukciójára, a melyek szükségképen a munkások számának megszorítását eredményezik, a mi a munkanélküliségnek állandósítására vezet és a munkások a kartellek és trustök uralma alatt még a legnagyobb prosperitás idején is azon nehéz helyzetbe kerülnek, melybe azelőtt csak nagy válságok idején kerültek, a midőn számos gyár üzemét beszüntette. A munkanélküliek számának emelkedése mellett a munkabér csökkentése, a fogyasztás megdrágítása, a munkások önállóságának és az egyesülési szabadság aláásása a legsúlyosabb vádak. A francia szocialisták is 1903-iki rheimsi gyűlésükön a kartellek ellen foglaltak állást és törvényileg kívánják a vállalkozók szövetkezéseit eltiltani. Az amerikai munkásvilág ellenben nem viseltetik ellenségesen a trustökkel szemben. A munkások és munkavezetőknek az Industrial Commission előtt tett kijelentései a trustök javára szóltak és sem a munkaidő, sem a bér ellen panaszuk nem volt. Az Industrial Commission ebben az értelemben tette meg jelentését a kongressushoz, a következőket mondván: »In regard to labor unions and wages, the commission finds that most of the combinations have maintained the relations with labor organizations, which already existed. The commission also finds, that while wages have been raised by the combinations in many instances, it is impossible to say, that the advance has not been caused by general trade conditions, independent of any peculiar form of organization.« Azon körülmény, hogy az Unióban az 1902-iki választáskor 300.000 szavazatot kapott socialisták egyik jelszava volt »Let the nation own the trusts,« nem mutat a munkások trustellenes hangulatára, hanem ez csupán az általános socialista program kifolyása.

Ilyen a munkások állásfoglalása a trustökkel és kartellekkel szemben és vizsgáljuk most a tekintetbe vehető körülményeket külön-külön.

Mindenekelőtt a vállalkozók ama ismételt kijelentésével foglalkozunk, hogy a kartellek direkte nem avatkoznak a munkásügyekbe,

1) Bernstein und das sozialdemokratische Programm, Stuttgart 1899., 150. old.

mert ez minden üzemnek belső kérdése. Láttuk,¹⁾ hogy van számos kartell, mely egyenesen azon czélzattal alakult, hogy a szakszervezetek működését ellensúlyozzák. De tudjuk, hogy a kartellek tulnyomó része nem ezen czélzattal alakul. Ennek daczára lehetetlen, hogy a kartell, a mely szabályozza tagjai ügködésének legnagyobb részét, éppen azon tényezőt tökéletesen elhanyagolja és ügködési köréből következetesen kiküszöbölje, melynek a vállalkozói nyereségre épp oly jelentékeny befolyása van, mint a beszerzendő nyersáru vagy eladandó készáruk árának. Munkabérekre és munkaidőre nézve sokkal könnyebb megállapodásra jutni, mert a vállalkozók érdekei azonosak, mint pl. a kontingentálásra vonatkozólag, a hol az érdekek ellentétesek. Bátran fel lehet tehát tenni, hogy a legtöbb kartell, mely erősebb szervezetet mutat, a munkabérekre nézve is időről-időre egyezményeket tart fenn, melyeket tekintettel a közvéleményre, szorgosan titkolnak. A szakszervezetek domináló helyzete ezzel megszűnt és itt is két monopolium áll szemben, egy vételi monopolium a vállalkozók oldalán és egy eladási monopolium a szakszervezetekben egyesült munkások részéről. Itt is, mint mindenütt, a hol két monopolium áll egymással szemben, az erőviszonyok döntenek. Az dönt, vajjon melyik nélkülözheti avagy helyettesítheti inkább a másikat. Ha az erőviszonyok a munkások és vállalkozók között egyenlőek volnának, akkor a munkásoknak a vállalkozói nyereségben épp oly mértékben kellene részesedniök, mint a vállalkozóknak. Ám a kartellek és trustök korszakában az erőviszonyok jelentékenyen módosultak a vállalkozók javára. A prosperitás évei jelentékeny tökefelhalmozódást eredményeztek, melyek egy esetleges strajkkal szemben ellentállóbbá teszi a vállalkozókat, mert tovább bírja a strajk által okozott veszteségeket, a vállalkozók kölcsönös viszontbiztosításai a strajk ellen és az eladási hivatalok, melyek a fogyasztókkal való közvetlen érintkezést amugy is kizárják, a kötlevelekben foglalt strajk-klausula, a mely sztrajk esetén felmenti a vállalkozókat a szállítások alól, továbbá a vállalkozók ama megegyezése, a melyek az egymással versenyben álló vállalatok között is gyakran fennállanak, hogy t. i. egy gyárban kiütő strajk esetében valamennyi gyár üzemét beállítja, meglehetősen hatálytalanná tette a munkások egyedüli hatalmi eszközét, a strajkot és a vállal-

1) 141 l.

kozóknak többé nem kell rettegniök versenytársaiktól, kik a strajk ideje alatt vevőiket elhódítják és a folytonosan ismétlődő lockout-ok is lehetetlenné teszik, hogy a munkások egyes vállalkozókat büntessenek és engedékenységre bírjanak.

Még nehezebb a munkások helyzete a trustökkal szemben. A trustököknek rendesen számos üzemük van, melyek gyakran óriási területen vannak szétszórva. Ha az egyik üzem munkásai strajkolnak, a trust a másik üzemben kiterjeszti a termelést. Arra volna szükség, hogy a trust összes munkásai egyetértsenek; nagy nehézségekbe ütközik ez azonban, egy óriási területen szétszórt munkások között, kiknek munkabére, gondolkodásmódja és igényei egészen mások. Az utóbbi évek azonban megmutatták, hogy az egész országban szétszórt óriási vállalatoknak minden rendű és rangu munkások között a solidaritás és a kölcsönös önfeláldozás érzete meg van. Az acéltrust 200.000 munkásának strajka 1901-ben 197000 német szénbányamunkásnak strajkja és a magyar vasuti strajk, melyben 37.000 ember vett részt, szép példái ennek.¹⁾

De a kartellek és trustök nemcsak a szakszervezetek legerősebb eszközét, a strajkot, tették hatálytalanná, hanem némelyek szerint veszélyeztetik magukat a szakszervezeteket, az egyesülési szabadságot és a munkásokat ismét az egyéni verseny korába akarják visszaszorítani. Az amerikai trustök legnagyobb része ugyan elismeri a szakszervezeteket és a munkabérek kölcsönös megállapítása céljából velük tárgyalásokba is bocsátkoznak, megtörtént azonban az is, hogy egy-egy nagy trust²⁾ kijelentette, hogy a szakszervezeteket nem ismeri el és a munkásokkal csak mint egyénekként tárgyal. Ily differenciák miatt tört ki 1901-ben az acélmunkások általános strajkja, mely tudvalevőleg a munkások leverésével végződött. Az Industrial Commission fent idézett jelentése szerint azonban a legtöbb trust fentartotta az összeköttetést a munkások szakszervezeteivel. A kartellek sem mutattak eddig semminemű ellenséges indulatot a szakszervezetekkel szemben. Különben is, mihelyt a strajkok meg vannak nehezítve, a szakszervezeti mozgalom a munkaadókra nézve oly fontossággal, mint azelőtt, nem bir. Annaira jogosulatlan és brutális

¹⁾ Némely amerikai trust állítólag egyenest provokálja a strajkot, hogy ez által előnyösebb árviszonyokat teremtsen.

²⁾ Így pl. az American Steel and Wire Co.

volna különben a kartellek és trustök ilyenmü fellépése, hogy ez már a közvéleménytől való féltőkben sem merik tenni.

A vállalkozók szervezkedésének befolyással kell lennie az államnak a munkások szervezeteivel szemben követendő magatartására is. Az állam a gyülekezési és különösen a munkások gyülekezési és egyesülési szabadságát mindenféle czimen korlátok és szoros ellenőrzés alá helyezte, ez azonban semmiképen sem jogosult, midőn a munkaadók szövetezése és egyesülése napirenden van és a közgazdasági helyzetre legalább is oly messzemenő behatással bírnak, mint a munkások szervezete. Ha az állam némán türi, hogy a vállalkozók százai sokszor csak a vállalkozói nyereség emelése céljából titkos egyesüléseket tartanak és szervezeteik ismeretlenek maradnak a fogyasztó közönség előtt, mely ellen e kartellek nagyrészt irányulnak és ismeretlenek maradnak maguk az állam előtt is, melyben gyakran az államhoz hasonló hatalomra tesznek szert, akkor annál nagyobb szabadságot kell engedélyeznie a munkások szervezeteinek, kiket nem a féktelen pénz- és hatalmi vágy, hanem az önfentartás ösztöne mozgat és sokszor éppen a vállalkozók szervezeteinek ellensúlyozására alakulnak.

De az egyes munkás függősége is emelkedett. Ha üzemmegszorítás, a munkaadó személyes ellenszenvé vagy felmerült differenciák miatt elbocsáttatik, nem remélheti, hogy jobb alkalmazást fog kapni, mert hiszen a munkafeltételek egy kartellált iparágon belül ugyanazok és — az üzemek barátságos érintkezése mellett — a szerzett információk a felfogadásnál igen nagy szerepet fognak játszani.¹⁾ Láttuk,²⁾ hogy vannak iparágak, a melyek részletes lajstromot vezetnek munkásaik viselkedéséről és jelleméről. Hogyha ez nem is általános, de a tanultabb munkások felfogadását rendszeren információk előzik meg, a melyeknél az illető munkásnak állásfoglalása a socialis kérdésekkel szemben rendszeren szerepet játszik. Az európai munkás csekély mobilitása, újabb vállalatok keletkezésének folytonos csökkenése, az állandó hivatalnokszerü foglalkoztatás és előléptetés lehetősége még növelik a munkás függőségét, úgy socialis, mint materiális tekintetben. Még nagyobb mértékben áll mindez a trustökre nézve, melyek egy egész iparágat tartanak kezeik között és ha a munkás oly magaviseletet tanusított, mely a trustnek nem tel-

¹⁾ Brentano i. h., továbbá Pohle i. m. 117. Landesberger i. h. 346.

²⁾ VIII. fej. II. rész.

szik, könnyen történhetik meg, hogy saját iparágán belül többé alkalmazást nem talál. A trustöknek meg vannak a maguk specialis felügyelőjeik, kik ügyelnek, hogy bizonyos specialis okokból elbocsájtott munkások a trustnél többé alkalmazást ne találjanak.¹⁾

Ilyen képet mutat a munkások socialis helyzete a kartellek és trustök behatása alatt. A szakszervezetek befolyása hanyatlott, az egyes munkások függősége emelkedett. De lássuk, miként alakult a munkásokra nézve, a mi ezeknél is fontosabb, a munkaalkalmak száma és a munkabér.

Annyi kétségtelen, hogy a termelés szabályozása által a kartellek és trustök idejében az alkalmaztatás folytonossága és biztossága emelkedett. Ez természetesen összefügg azzal, hogy a vállalatok üzeme rendesebben és egyenletesebben működik, mint a szabad verseny korszakában. A munkásoknál pedig az alkalmaztatás folytonossága és biztossága tudvalevőleg nagyobb szerepet játszik, mint a munkabér magassága. Hogy micsoda hullámzások lehetnek a munkapiacson és milyen mérvet ölthet a munkanélküliség még a trustök korszakában is, melyek a foglalkoztatás állandóságát igen előmozdítják, mutatja a Census Office által közétett statistika. 1900-ban a gyárakban és vállalatoknál alkalmazott munkások legmagasabb száma 7,069.144 volt, a legkisebb szám 4,524.466; e szerint volt idő, midőn 2·5 millió munkás, vagyis az összmunkásoknak kb. 33%-a volt foglalkozás nélkül. Az 1895-iki német összeírás alkalmával az összeírási napon, nyáron az összmunkásoknak, beleértve a mezőgazdasági munkásokat is, 1·10%-a, vagyis 179.000, télen pedig az összeírási napon 3·4⁰/₁₀-a, vagyis 553.640 munkás volt foglalkozás nélkül.²⁾

Ezzel szemben felhozzák azt, hogy az üzemek redukciójával és a trustök által okozott koncentrációval számos munkásnak elbocsátása járt, kik a munkanélküliek számát szaporították és a munkabérekre ennek következtében nyomasztólag hatnak. Ez igaz lehetne a trustökre nézve, melyek jelentékeny központosítást és nagy technikai javításokat eszközöltek, de még ezeknél is, miként a Census Office jelentései bizonyítják, a munkaalkalmak számának csökkenése minimális. A kartellek-

¹⁾ Duchaine i. m. 174. oldal.

²⁾ Pohle, Bevölkerungsbewegung, Kapitalbildung, Göttingen 1902. 71. lap.

nél pedig egyáltalán nem lehet mondani, hogy a munkaalkalmak száma csökkent. Mindenekelőtt a kartelleknek csak egy kicsiny töredéke élt és él az üzemmegszorítással; a szabad verseny korszakában is az idényhez, vagy a kereslethez képest megszorították az üzemeket és ebben semminemű rendkívüli jelenséget nem láttak. A kartellek ellenben az üzemmegszorítást egyenletesen hajtják végre, lehetőleg közhírré teszik és ezzel akarják jelezni a rossz üzletmenetet avagy az árak hanyatlását feltartóztatni, míg ellenben a teljes üzem felvételéről ritkán lehet a lapokban olvasni.¹⁾ Különben is akármelyikét vesszük akár a hazai, akár a külföldi iparágaknak, azt fogjuk találni, hogy a termelés és ezzel a munkaalkalmak száma az utolsó 10 esztendőben jelentékenyen emelkedett. Pl. a budapesti malmok, a melyeknek üzemmegszorításairól állandóan hallunk, lisztet és korpát összesen öröltek 1000 métermázsában:

1876-ban	3073
1890-ben	5909
1902-ben	6788

A magyar kőszéntermelés millió métermázsában:

1892.	36·4
1896.	46·4
1899.	59·5
1900.	65·3
1901.	63·5

A nyersvastermelés pedig évtizedek óta állandó emelkedést mutat és a vaskartell fenállásának utolsó évei alatt a magyar nyersvastermelés tonnákban a következő számokat mutatja:

1898.	4,694.000
1899.	4,712.000
1900.	4,555.000
1901.	4,521.000

¹⁾ A kartellekkel kapcsolatban folytonosan üzemmegszorításokról lehet hallani és ha időről-időre nem fordulnának elő üzemkiterjesztések is. a melyeket azonban a kartellek óvakodnak közzé tenni, úgy végre is az összes gyáraknak szünetelniök kellene.

Ezen alapvető iparágak tehát nem a termelés megszorítását, hanem éppen ellenkezőleg a termelés kiterjesztését mutatják és így szó sem lehet a munkaalkalmak számának csökkentéséről. A német és amerikai statisztika ezen államok folytonosan fokozódó kivitelénél fogva még hatványozottabb számokat mutatnak és éppen ezek legyenek azon iparágak, a melyekben folytonos üzemmegszorításokról beszélnek; igaz lehet ez az egyes üzemre nézve, de minthogy a termelés állandóan nagyobbodik, a munkaalkalmak száma is okvetlenül nagyobb.

Elismerték különben, hogy az időleges üzemmegszorításoknak jogosultságuk van, a mennyiben a gazdasági válságoknak ellenszert képezi, ám azt vetették ellen, hogy az üzemmegszorítások tulyomó részének nem ez a feladata, hanem az árak és a vállalkozói nyereség emelése, melyeknek fejében számos munkás kenyerét veszíti. Ez így felállítva teljesen igaz, mert igaz, hogy a legtöbb esetben az üzemmegszorítás nem föltétlenül szükséges, de meg kell fontolni, hogy a gazdasági válságok elkerülésének nem az a módja, hogy a fejlődésnek szabad utat engednek, míg a legszűkebb pontra jut, mert ilyenkor a válságot feltartóztatni csaknem lehetetlen. A kartell vezetőségének kötelessége az árhanyatlás feltartóztatása, mert alacsony árak, üzemmegszorítás, külső támadások és különböző restrictiók elviselhetlenné tennék résztvevőinek a kartellt és végre is a kartell felbomlásához és a legvadabb versenyhez vezetne.

Az üzemmegszorítással kapcsolatos vádak közül legfeljebb az állhat meg, hogy a szabad versenynyel járó alacsony árak a fogyasztást és így a termelést és ezáltal viszont a munkaalkalmak számát sokkal nagyobb mértékben emelték, de a munkaalkalmak számának absolute kevesbedéséről és munkások tömeges elbocsátásáról¹⁾ beszélni nem lehet, sőt ellenkezőleg a termelésnek kétségbevonhatatlanul folytonos nagyobbodásával (l. fentebb) a munkaalkalmak száma is növekedik. Vajjon a munkaalkalmak számának nagyobbodása a szabad verseny idején nagyobb volna-e és vajjon a népesség emelkedéséhez képest a munkaalkalmak száma növekedett-e vagy hanyatlott, azt igen nehéz volna megállapítani. A termelés nagymérvű kiterjesztése az utóbbi időben inkább a mellett szól, hogy a munkaalkalmak számának százalékos emelkedése lépést tart a népesség szaporodásával.

¹⁾ Mint azt pl. Kautsky i. m. 150. l. állítja.

A munkakeresletnek és kínálatnak ezen változatlan arányából elméletileg az következne, hogy a munkabérek sem mutatnak változást. E tekintetben is ellentétes nézetek uralkodnak. Számos író¹⁾ azt állítja, hogy a kartellek és trustók a nagy nyereségekből semmit sem juttattak a munkásoknak és a munkabérek nem emelkedtek. A szabad verseny korszakában a munkaadók a munkáspiacon egymással versenyeztek és ezáltal a munka árát emelték. Emelkedő konjunkturák mellett emelkedett a munkabér, a melyet azután nehezen lehetett leszállítani. A kartellek lehetőleg egyenletesen állapítják meg valamennyi vállalkozóra nézve a munkabéreket és inkább fogják a legalacsonyabb munkabéreket irányadóul venni, mint a közepeseket, mert a munkabéreknek egyezményi emelésére, akár csak egyes vállalkozókra nézve is, a kartell semmiképen sem fog közreműködni, sőt ellenkezőleg a kartell törekvése mindenképen oda fog irányulni, hogy a munkabéreket leszállítsa, vagy legfőljebb eddigi magasságukban tartsa meg.

A kartellek védelmezői viszont azt állítják,²⁾ hogy a vállalkozói nyereség emelkedésével inkább van megadva a lehetőség a munkabérek emelésére és inkább van meg a hajlandóság is erre. A munkaadó nem fog levonásokat eszközölni és socialpolitikai tekintetben is nagyobb áldozatkészséget fog mutatni. Egy konsolidált vállalat inkább hajlandó munkáslakházakat építeni, baleset elleni biztosításokból eredő terheket viselni és így a kartellek »igen alkalmasak arra, hogy a munkások érdekében előbb-utóbb kiterjesztendő állami gondozásra a nélkülözhetetlen előfeltételt megteremtsék, t. i. a vállalkozói osztálynak fizető képességét.«³⁾ Sőt Brentano⁴⁾ és Liefmann⁵⁾ és mások annyira mennek, hogy a kartellek segítségével a munkanélküliség elleni biztosítást megoldhatónak vélik. A kartellekkel összefüggő jelentékeny vállalkozói nyereség egy része, egy közös alap létesítésére volna fordítandó, melyből az üzemmegszorítások esetén

1) Így többek között Pohle i. m. 114. lap, Liefmann i. m. 182. lap, Bücher i. m. 149. lap.

2) Grunzel i. m. 140. lap.

3) A budapesti kereskedelmi és iparkamara bizottsági jelentése a vállalkozói kartellek törvényes szabályozása tárgyában. Budapest 1897. 8. lap.

4) I. h.

5) I. m. 182. i.

elbocsátott munkások volnának segitendők. A munkanélküliség elleni biztosítás államilag volna szabályozva és az állam csakis azon kartelleket ismerné el, melyek ezen kötelezettséget elvállalják.

Mindez természetesen csak arra vonatkozik, hogy a kartelleknek és trustöknek milyen behatása volna a munkabérekre nézve kívánatos, vagy legfeljebb, hogy elméletileg milyennek kell ezen behatásnak lennie. Az amerikai Census Office¹⁾ tett arra vonatkozólag kísérletet, hogy a munkabérek a valóságban miképen alakulnak. 1890-től 1900-ig az Unió területén a munkások száma 24·9-el emelkedett, a kifizetett munkabérek összege pedig csak 22·8-al. A washingtoni statisztikai hivatal ezen eredményt nem a munkabérek hanyatlásának tulajdonítja, hanem az 1900-iki statisztikának az 1890-ikétől eltérő módjában, a mennyiben az utóbbinál a felügyelőket és munkavezetőket is a munkások közé sorolták, a mi a legutolsó népszámlálásnál nem történt, hanem amazok a hivatalnokokhoz számítottak, azonkívül a munkabérek 1890-ben néhány az iparra nézve nagyon kedvező hónapban történtek, 1900-ban pedig a 12 havi átlagos munkabér alapján. Ezeken az alapokon jutottak azon eredményhez, hogy a hivatalnokok átlagos bére a trustöknél évenként 1327 dollár, míg egyebütt 1017 dollár, a munkásoké a trustöknél 487·5 dollár, egyebütt 438 dollár. Ugyanezen eredményre jutott a Departement of labor²⁾ Összehasonlítva a munkabéreket 13 vizsgálat tárgyává tett trustnél, a trust létrejövetele előtt és után azt találta, hogy a tanult munkások (skilled labourer) száma, kik hetenkint 10 dollárig terjedő munkabérrel dolgoznak, 9915-ről 9349-re esett, a 10—15 dollárig fizetett munkások száma körülbelül változatlan maradt, 14.122-ről 14.334-re emelkedvén, a 15 dollárnál többet szerző munkások száma 9600-ról 16.544-re emelkedett. A tanulatlan munkások bére (unskilled labourer) hasonló emelkedést mutat, mert a hetenként 8 dollárt nyert munkások száma 25.592-ről 19.937-re hanyatlott, a 8 dollárnál többet szerző munkások száma ellenben 18.077-ről 34.277-re emelkedett.

A német kartell-enquete kevés világosságot vetett a munkabérek kérdésére. A 12-ik kérdés ugyan a munkásviszonyok és munkabérekre vonatkozott. (Hat das Kartell auf die Arbeiter und Lohn-

¹ Census Report vol. VII. CXIV. és köv.

²⁾ Bulletin, 1900. July 684. l.

verhältnisse der syndicirten Betriebe Einfluss gehabt?) Azonban e kérdésre adandó felelet csakis arra vonatkozhatott, vajjon a kartellek egyezményileg gyakoroltak-e befolyást a munkásokra. E kérdésekre adott felelet az eddigi enqueteken mindig tagadólagos volt.

Lássuk, mily képet mutatnak a munkabérek a magyar vasiparban, mely tudvalevőleg teljesen a vaskartell uralma alatt áll.¹⁾

A vasgyárakban a férfimunkások napibére volt:

	Legalacsonyabb munkabérek	legmagasabb koronákban
1896.	1·20	7·20
1897.	1·00	8·00
1898.	0·74	8·00
1899.	1·00	6·40
1900.	0·80	4·80
1901.	1·20	3·65

Feltűnő a munkabérek hanyatlása az 1900—901-iki években, holott éppen ugyanezen időben a gyermek- és női munka átlagos napibére emelkedett, ez annál feltűnőbb, mert a nyersvastermelés, mikép fentebb láttuk, ugyanazon időben és ugyancsak a munkások száma, úgy a vasesztrányászatban, mint a vasiparban változatlan maradt és így alig lehet arról beszélni, hogy a termelés megszorítása és nagyobb szünetnapok betolása okozták volna a munkabérek átlagának hanyatlását. Arra az eredményre kell jutnunk, hogy a vas-kartell 1900-ban felbomolván, a vállalkozók az árhanyatlás által okozott veszteségek paralizálására a munkabérek szállították le és a drágább férfimunka helyett olcsóbb női és gyermekmunkát kerestek.

A rajna-westfáliai szén-syndikátus a német kartell-enqueten adatokat bocsátott közre, melyekből kitűnik a munkásviszonyok alakulása a kartell tartama alatt. A dortmundi főbányahivatal területén 1902-ben 243.963 bányamunkás volt, melyek közül 203.523 munkás a rajna-westfáliai szén-syndikátusnál volt alkalmazva és a főbányahivatal területén, melynek munkásai 80 %

¹⁾ Das Roheisen, unter Mitberücksichtigung seiner weiteren Verarbeitung. Herausgegeben vom k. k. Handelsministerium, I. Th. Wien, 1903.

erejéig az említett syndikátus bányáiban dolgoznak, a bérviszonyok a következőképen alakultak :¹⁾

Év	Egy munkás átlagos évi keresménye	Az összes kifizetett munkabérek 1000 m.-ban	Egy munkás átlagos elvégzett munkája tonnánként
1892.	976	134.930	267
1896.	1035	162.704	274
1900.	1332	293.008	271
1901.	1224	289.791	247

A munkabérek tehát a syndikátus keletkezése óta folytonos emelkedést mutatnak, kivéve az 1901. évben, a mikor a munkabér hanyatlott, daczára annak, hogy ugyanezen évben a szénárak emelkedtek. Ugyanezen jelenséggel találkozunk az 1901. évben a rajna-westfaliali kokszy-syndikátusnál. E syndikátusok vezetői szerint a munkabér hanyatlása a nagyobb munkaszüneteknek (Feierschichten) tulajdonították, az akkordbér változatlan maradt, a mi bebizonyítást nyer az által, hogy 1901-ben egy munkás átlagosan végzett munkája az előző évvel szemben fenti kimutatás szerint hanyatlást mutat. A munkabérek kedvező alakulása természetesen nem a a kartellnek tulajdonítható, hanem azon körülménynek, hogy a syndikátus a termelést folyton kiterjesztette, mi részéről fokozott munkakeresletben jutott kifejezésre.

Ezek a példák is bizonyítják, hogy a kartellek a munkabéreket inkább emelték, mint leszállították, ez nem azért történt, mert nagyobb munkabéreket képesek voltak fizetni, hanem bizonyosan mert kénytelenek voltak vele. Ez ugyancsak képzelhetetlen volna, ha az u. n. »industrielle Reservarmee«, mint azt a kartellek ellenségei állítják, növekedett volna. A kartellek felbontása is inkább vészthozó a munkásokra, mert a nagyobb verseny és olcsóbb árak nem mindig jelentik a termelés kiterjesztését is. De a termelés kiterjesztése sem jelenti mindig a munkakereslet nagyobodását, mert a munkagépek intensivebb kihasználása gyakran a munkások számának csak jelentéktelen emelését követeli meg. A vállalkozók pedig különösen, a hol szervezetlenebb munkásokkal

¹⁾ Kontradiktorische Verhandlungen über das Rheinisch-Westfälische Kohlen-Syndikat.

állanak szemben, a munkásokra fognak nehezedni és mindenféle czimen ezeken fogják behajtani az árhanyságból eredő veszteségeket.

Mínthogy azonban a munkások mint fogyasztók is érdekelve vannak a kartellek és trustök által, sőt a legnagyobb mértékben érdekelve vannak, mínthogy a kartellek és trustök tárgyát tulnyomólag a munkások által fogyasztott tömegáruk képezik, igen fontos megtudni, vajjon az áruban kifejezett munkabérek is emelkedtek ugyanakkor, mikor a pénzben kifejezett munkabérek emelkedtek, vagyis emelkedett-e a megnövekedett munkabérekkel a munkások fogyasztási képessége. E tekintetben ismét a Departement of Labor¹⁾ végzett igen figyelemre méltó kutatásokat.

Ezekből idézzük a következőket :

Év	Munkabérek pénzben 21 különböző iparágban	Munkabérek a nagy- kereskedelemben jegyzett árukban
1882.	150	126
1888.	155	158
1890.	159	165
1892.	161	166
1894.	158	171
1896.	157	193
1897.	159	202
1898.	159	197
1899.	163	195

Ezen táblázat azt bizonyítja, hogy az árukban kifejezett (javbeli) munkabér folytonos emelkedést mutat 1898-ig, a mikor is a pénzbeli munkabérek további emelkedést mutatnak, az áruban kifejezett munkabérek ellenben 202-ről 197-re, majd 195-re hanyatlanak. Mínthogy a trustmozgalom 1898-ig szünetelt és ebben és a következő évben óriási mérveket öltött, melynek eredménye a folytonos áremelés volt, a javbeli munkabérek hanyatlását talán a trustöknek kell tulajdonítani. Még kedvezőtlenebb az eredmény a trustökre nézve, ha tekintetbe vesszük, hogy az idézett táblázat a nagykereskedelemben jegyzett árakat veszi irányadóul, holott a munkásokra nézve a kiskereskedelmi árak jönnek tekintetbe. A mi a trustökre vonatkozólag statisztikailag be lett bizonyítva, hogy

¹⁾ Bulletin of the Departement Labor No. 38. Januari 1902. 123. lap és No. 39. March. 1902. 235. 1.

t. i. a pénzbeli munkabér emelkedése még nem jelent abszolút munkabéremelést, az európai munkásokra is alkalmazni lehet, tekintve, hogy a megélhetési viszonyok részben e kartellek árpolitikája következtében jelentékenyen megdrágultak.

Kísérletet tehetünk arra nézve, hogy a munkabérek mily emelkedését lehetne várni, ha a munkások a vállalkozói nyereségben részesednének. Ezt ismét csak az amerikai statisztikai felvételek alapján tehetjük, mert egyedül ezek szolgáltatják a szükségelt statisztikai adatokat. A Census Office által kimutatott 185 combination részvénytőkéje 3 milliárd tőkét tesz ki, melynek azonban a tényleges értéke (actual cash value) csak mintegy 1·5 milliárd¹⁾ vagyis a részvénytőke mintegy 100 % erejéig van feleresztve. Ha a trustök részvénytőkéjének kamatozását átlag 6 %-nak vesszük,²⁾ úgy ez 3 milliárd után 180 millió dollárt tenne ki évenként, a mi a tényleges érték (egy és fél milliárd dollár) 12 %-os kamatozásával egyenlő. Ha már most ezen 12 %-ból 6 %-ot a kamatozásra, 6 %-ot a vállalkozói nyereségre számítunk és ez utóbbinak a felét a munkabérekre fordítanák, akkor a munkások összes bérösszege 45 millió dollárral emelkednék. Minthogy 1900-ban a Combinationseknél alkalmazott munkások összesen mintegy 195 millió dollár bért kaptak, a munkabér növekedése körülbelül 25 %-ot tenne ki. A vállalkozói nyereség felének a munkások részére való juttatása tehát 25 %-kal emelné a munkabéreket.

A vállalkozók szervezkedése maga után vonja a munkások szervezkedését is s minthogy az állam a vállalkozók legmesszebb menő szövetkezését türi, tünnie kell a munkásokét is. Két szervezett fél áll egymással szemben: az egyik a munkakeresletet, a másik a munkakinálatot monopolizálja. Mi következik e kettő érdekellentétéből és küzdelméből? Két monopolium között, melyek egymáshoz az eladó és vevő viszonyában állanak, nem lehetséges-e tartós küzdelem, sőt küzdelem se lehetséges, mert egyik sem lehet meg tartósan a másik nélkül. Vagy békés megegyezés, vagy az egyik leverése a megoldás. Eddig a levert fél mindig a munkások voltak és a vállalkozók jószántukból nem hajlandók nyereségeiket a munkásokkal megosztani. A szociálisták szerint a kartellek és trustök munkabérpolitikája ellen, mint minden ellen, a mi a kapi-

¹⁾ L. erről az Egysült-Államok truststatistikáját a XXXIII. fej.-ben.

²⁾ Ez meg is felel a valóságnak l. 185. lap.

talisztikus gazdasági rendszerrel összefügg, egyedül a kollektívizmus segít.¹⁾ Németországban, a hol a politikai és a gazdasági harcok az elvi küzdelem jellegét veszik fel, vállalkozók és munkások egymástól messze állanak és egymást megérteni nem képesek, alig lehet tehát arról szó, hogy a munkások és vállalkozók között békes megegyezések jöjjenek létre a vállalkozói nyereségben való részesedésre vonatkozólag. Angliában és Amerikában a munkások egy nagy része szintén a kollektívizmus lobogója alatt küzd és a nagy privátmonopóliumok elleni ellenszenv igen sokakat vezetett a szociálisták táborába; de az elvi küzdelem állandósága csak egy kis töredéknél van meg és a legtöbben a vállalkozók által ajánlott, kézzel fogható előnyök fejében ott hagyják a szociálistizmust, mert terveiket a közel jövőben amúgy is kivihetetlennek tartják. Ez a közeledés az említett országokban széles vonalon már meg is történt. A trustök a szakszervezetek követeléseivel szemben igen előzékenyeknek mutatkoztak, mert könnyebbnek tetszett a fogyasztó közönség, mint a munkások rovására emelni a vállalkozói nyereséget. A sztrájkok, a melyek sikerrel járnak, az allienceok és minden emelés, melyet a trades-unionoknak sikerült keresztül vinni, természetesen mindig az árak emelésével jár és így a trades-unionok osztozkodnak a vállalkozókkal a monopólium nyereségeiben és közreműködnek a fogyasztás megdrágításában.

Az angol bányamunkások már 1847-ben azzal a felszólítással fordultak a bányatulajdonosokhoz, hogy a munkabérek leszállítása helyett inkább emeljék közös megállapodással az árakat. Ez tehát a munkások részéről mintegy kartellre való ösztönzés. De azóta is, eltekintve az alliance-októl, többször felmerült a terv a trustök, illetve a kartellek és munkások szövetkezésére. Legnagyobb hirre vergődött Sir Georg Elliot-nak, ki maga is közönséges bányamunkásból a legmagasabb állásokba vergődött fel, az 1893-iki nagy angol kőszénstrájk idején sokat emlegetett terve, melynek célja egyrészt a gazdasági válságok, másrészt a sztrájkok elkerülése volt. E terv szerint Anglia összes kőszénbányái egy trustben egyesülnek, a trust csakis a trades-unionokkal tárgyal. A trust igazgatóságában a trades-unionok képviselői is ülnek és szavazattal bírnak, az árak emelése csakis oly mértékben történhetik, hogy az osztalékok leg-

¹⁾ Ezen eredményhez jut Macrosty is „Trusts and the state, London, 1901.“ cz. munkájában.

följebb 15%-ot tegyenek ki és ennél magasabb osztalékokat előidéző árszabások a kereskedelmi miniszter beleegyezéséhez legyenek kötve.

Egyéb okok is készítetik a trades-unionokat a trustökhöz való szorosabb csatlakozásra. A socialismus, mely a teljes egyenlőség talaján épül fel, nem fog különbséget tenni a tanult és tanulatlan, szervezett és szervezetlen munkások között, már pedig a szakszervezetekhez tartozó munkások ebbe belenyugodni nem tudnának. A szakszervezeti mozgalnak ily módon nem részesülnek többé osztatlan szimpátiában, mert minden sikerük a fogyasztás megdrágítását jelenti.¹⁾

A kartellek és trustök behatását a munkásviszonyokra tehát a következőkben foglalhatjuk össze:

A pénzbeli munkabérek emelkedtek, még pedig nagyobb mértékben a trustöknél, mint a kartelleknél, mert amazok a legkitünőbb munkásokat alkalmazzák. A javbéli munkabérek változatlanok. A foglalkoztatás állandóbb, a munkaalkalmak száma nem csökkent, sőt emelkedett. A munkások socialis függősége nagyobbodott.

XVI.

A kartellek és trustök hatása a közvetítő kereskedelemre.

A szabad verseny korszakában a kereskedők kihasználták a termelők versenyzését, egyiknek árszabásával a másiknak árszabását lenyomták, sőt kisebb gyárat annyira kiaknáztak, hogy azok egyes nagykereskedőknek mintegy munkabér fejében dolgoztak csupán.²⁾ Számos kartell, így az osztrák és magyar sodrony és sodronyszeg-kartell, a zománczedény-kartell, a szirup s vörösréz-kartell éppen ennek köszönheti keletkezését, mert a gyárosok láthatták, hogy a közvetítő kereskedelem kisebb risiko mellett nagyobb nyereségekre tett szert, mint ők maguk.³⁾

¹⁾ J. B. Clark, Monopoly and the struggles of Classes, Political Science Quarterly, December 1903.

²⁾ Denkschrift der Prager Handels- und Gewerbekammer 75. lap.

³⁾ »Überall dort« mondja Sombart i. m. I. 176. „ist das eigentliche Thätigkeitsgebiet modernen kaufmännischen Wesens, wo der Markt übersetzt ist, wo zwei Produzenten einem Käufer nachlaufen. Dann wird der Kaufmann Herr der Situation, dann beginnt er den Produzenten in Abhängigkeit von sich zu bringen.“

A szabad verseny korszakában t. i. a piacot áttekinteni nem lehet, az egyes fogyasztási körzeteken belül az ország legkülönbözőbb helyein fekvő gyárak versenyeztek egymással, a fogyasztók speciális szükségleteit és fizető képességét a termelők nem ismerték és nem is voltak hitelezésre berendezve és végül a fogyasztók szükségletei nagyon hullámzóak. Ennek következtében méltán lehet mondani, hogy a kereskedelem értéktermelő volt, mert gondoskodott arról, hogy minden jószág értékének emelésére legalkalmasabb helyre eljusson és hasznosította az idő értéktermelő befolyását is. Ez a helyzet azonban a kartellek és trustök keletkezésével megszűnt. A kartellek és trustök mindenekelőtt az össztermelés és az összfogyasztás legpontosabb megállapítására támaszkodnak, az egész országot rayonirozzák, minek következtében minden termelő saját területét jobban áttekintheti, a verseny a fogyasztókért megszűnt és ezzel megszűnt a fogyasztók felkeresése, sőt ellenkezőleg a fogyasztók fordulnak a termelőkhez és kénytelenek a termelőkhez, illetve azok eladási hivatalaihoz fordulni, mert másutt árut nem kapnak és végül a fogyasztók időszakonként hullámzó szükségletei nem az által egyenlitendők ki, hogy a kereskedő nagy mennyiségeket tart raktáron, hanem az által, hogy az eladás nagy központokban van egyesítve, melynek az egyes gyárak termékeiket időszakonként szállítják. Ezzel a termelők részéről a kereskedőkért folytatott versenyzés megszűnt és a kereskedők kezéből a fegyver épp úgy ki lett véve, mint a munkáséból, ki termelési eszközök felett nem rendelkező, a termelőknek ki van szolgáltatva. A kereskedő többé nem rendelkezik szabadon az áru felett, gyakran még akkor sem, ha tulajdonát képezi, hanem egész működésében függővé tétetett a termelőtől.

Hogy ez a függés mily nagy, az a monopolum teljességétől függ. Minél teljesebb a monopolum, annál kedvezőtlenebb, minél szűkebb kör, annál kedvezőbb a kereskedelem helyzete. A közvetítő kereskedelem azért szenved, mert a monopolosok akarják a közvetítő kereskedelem nyereségeit a maguk számára biztosítani, viszont nem akarják, hogy a közvetítő kereskedelem is megdrágítsa az árakat a fogyasztóknak és ez által a keresletre hátráltatólag hasson. — A Standard Oil Co. és a rajna-westfáliai szénszindikátus magatartása a kereskedelemmel szemben példa lehet arra, hogy egy teljes monopolum birtokában levő kartell vagy trust a közvetítő

kereskedelmet milyen bánásmódban részesíti. A petroleumtrust Németországban minden nagyobb állomáson bassineket allított fel, a melyekbe a waggonokból csöveken átvezeti a petroleumot. Ezekből a bassinekből azután kocsikon látják el a vidék összes kis-kereskedőit, a kik a petroleum tartására teljes berendezést nyernek és kötelezik magukat kizárólag a trustnél vásárolni. A nagykereskedő ily módon teljesen el van zárva a fogyasztótól és részére nem marad egyéb hátra, mint ama nagy petroleumraktárak egyikének igazgatását átvenni, melyeket a petroleumtrust, illetve a vele kapcsolatban álló Deutsch-Amerikanische Petroleum-Gesellschaft Németország nagyobb városaiban felállított.

A rajna-westfáliai szén-syndikátus éppen ellenkezőleg a nagykereskedőket részesíti előnyben. Azokat, kik évenként 6000 tonnánál kevesebbet vesznek, a nagykereskedőkhöz utasítja. A kereskedőknek nincsen joguk a syndikátustól vásárolt szenet vas vagy aczélgyáraknak, vasutaknak, vagy gáztársaságoknak eladni, mert ezeknek való szállítást a syndikátus magának tartotta fenn. Tiltva van a syndikátushoz nem tartozó bányától szenet vásárolni, szenet oly cégnek eladni, melyek a syndikátushoz nem tartozó bányák kőszénét használják. Hogy megakadályoztassék, hogy a kereskedők túlnagy árakat szabjanak és így a fogyasztók körében elégedetlenséget keltsenek, a kereskedők tartoznak magukat kötelezni, hogy az általuk szállított szénárak az ő munkájukkal és risikójukkal összhangban lesz.

A rajna-westfáliai koks-syndikátusnál hasonló szabályok állanak fenn; de azonkívül kötelezte az egyes kereskedőket, hogy tonnánként 50 Pfennig nyereséggel (Preisauflschlag) elégedjenek meg, különben megszakítja velük az összeköttetést.

Az újságpapír-syndikátus szintén csak eksklusiv szerződések alapján érintkezik a kereskedőkkel. A nagyobb vevőket magához ragadta, a mennyiben kimondotta, hogy a kik évenként 100 waggonnál többet vesznek, azoknak csak a syndikátus adhat el. A kereskedők tartoznak összes vevőiket a syndikátusnak bejelenteni, azon fogyasztóknak pedig, kik a kereskedőknél nem vásárolnak, csak a syndikátus tehet ajánlatot, ugyszintén azoknak, a kik elpártolnak a syndikátushoz tartozó valamely kereskedőtől.

A rajna-westfáliai nyersvas-syndikátus eladási területet allított fel, megállapította minden kereskedő által vásárlandó meny-

nyiséget, a továbbeladási árakat és feltételeket. Gyakori eladási rayon-ok megállapítása a kereskedők részére, továbbá bizonyos áru-fajok kizárólagos tartásának kötelezettsége.

Egy magyar szeszértékesítő központ létesítésének tervei között nagyiparosaink részéről a közvetítő kereskedelmet súlyosan érintő tervszellet léptek fel, ugyancsak az eladandó mennyiség megállapítása és bizonyos eladási területek megállapítása által. Hazánkban tudomásunk szerint a kereskedők eddig nem részesültek ily meszszenenő korlátozásban, de kétségtelen, hogy a fejlődés ilyen irányt fog venni. Az eladási feltételek folytonos szigorítása és ama hajtathatatlanság, melylyel iparosaink a kereskedőkkel szemben fellépnek, máris előre vetik árnyékukat.

De nem lehet általánosságban mondani, hogy minden kartell a kereskedővilág egyetemének hátrányára szolgál. Láttuk, hogy vannak kartellek, a melyek szivesebben lépnek nagykereskedőkkel érintkezésbe, mert ez az igazgatást könnyebbé teszi és a termelőre kisebb kockázatot ró; más kartellek ismét a kiskereskedőket részesítik előnyben, mert fél az önállóságra törekvő nagykereskedelemtől. És végül vannak kartellek, a melyek teljesen egyenlően bánnak el mindkettővel és a nagykereskedelemnek semmi különös árengedményt nem tesznek.

Mínthogy a kereskedelemmel együtt jár a spekuláció is, a szolid kereskedő jobban érzi magát, ha minél csekélyebbek az áringadozások. E mellett a piacon a kartell által jegyzett árak irányadók, és a kereskedő sokszor a kartellen kívül álló gyáraktól sokkal olcsóbban beszerezett árut a kartell-áron adhat el. A kartell-árak eddigi folytonos emelkedése is jelentékeny nyereséghez juttatta a kereskedőket.

Miként fentebb láttuk, ha egy kartell vagy trust annyira, a mennyire monopóliumra tett szert, első feladata a készpénzfizetésnek, vagy pedig a rövid lejáratu hitelnek a behozatala, eladási feltételek szigorú szabályozása, meghatározása annak, a mi iparáganként más és más, vajjon a nagy vagy pedig a kiskereskedelemmel lépnek összeköttetésbe, gyakran eladási területek megállapítása, sőt meghatározása annak is, hogy maguk a kereskedők mily áron adhassanak el. Méltán mondják ily körülmények között, hogy a kereskedelem a kartellek és trustok korszakában lesülyed a kereskedelmi képvislet vagy ügynökség színvonalára.

Mínt hogy a kereskedők valamennyien egy áron szerzik be áruikat, egymással hatályosan versenyezni nem képesek. Egyik sem tud tartósan vevőinek előnyöket nyújtani és a verseny csakis a versenyzők helyzetének megingatásához vezet. Ennek behatása hozta létre a különböző helyi és országos kartelleket, nálunk többek között a budapesti vaskereskedők, cukorkereskedők és petroleumkereskedők kartelljét, melyek úgy a termelők, mint a fogyasztók ellen irányulnak.

Nem ez az első mélyebbre vágó támadás a kereskedelem ellen. A nagy áruházak, a bevásárlási és fogyasztási szövetkezetek súlyos sebeket ütöttek a kereskedelmen. De míg amazok inkább a kiskereskedelmet érik, a kartellek és trustök inkább a nagy kereskedelmet szoritják, mert kiskereskedelem nélkül a kartellek és trustök sem tudnak ellenni, de még a nagykereskedelem sem.

XVII.

A kartellek és trustök hatása a termelésre és a gazdasági válságokra.

Hogy a termelés a szabad verseny korszakában mily hátrányokban szenvedett, arról ott volt szó, a hol a szabad versenyről a szövetkezésre való átmenetet tárgyaltuk. Itt az iránt kell tájékozást szereznünk, miképen alakulnak a termelési viszonyok a kartellek és trustök behatása alatt. A termelési viszonyok itt is természetesen a folytonosan alacsonyabb előállítási költségek és a technikai haladás irányában tör előre. Mert hiszen az árak emelkedése mellett ez biztosít az eddiginél nagyobb vállalkozói nyereséget és csak az a kérdés, vajjon a trustök vagy a kartellek biztosítják-e nagyobb mértékben ezek megvalósítását.

Az előállítási költségek leszállításának egyik módja az üzemek folytonos kiterjesztése, illetve a létező üzemek központosítása. Főleges volna itt a központosítás okait a szabad verseny korszakában, melyek eléggé ismeretesek, újból tárgyalni. Az is kétségtelen, hogy a jövedelemeloszlás változatlansága mellett az üzemek folytonos koncentrációja a közgazdaság érdekében fekszik. A kartellekre vonatkozólag már most sokan azt állítják, hogy ennek a folyamatnak utját állja, nem versenyképes üzemeket mesterségesen fentart és

minthogy az árak a legkedvezőtlenebb viszonyok között termelő vállalkozó előállításai költségei után irányzódnak, ez az árakra is visszahat. Számszerű adatok erre vonatkozólag rendelkezésre nem állanak, de annyi tény, hogy a kartellek az összes üzemekre konzerválólag hatnak. Nevezetesen a német kartell-enqueten e tekintetben feltett kérdésekre¹⁾ az egyértelmű felelet az volt, hogy a kartellek a koncentrációra hátráltatólag hatnak. Különösen azon körülmény segíti ezt elő, hogy a termelés kiterjesztésében minden üzem kvótaszzerűleg részesedik. További szabad verseny mellett sikerült volna Európában egy magasabb rendű központosítást létrehozni, minthogy azonban a gazdasági élet is mindig a legkisebb ellentállás irányában halad, könnyebb volt az önfentartás és a vállalkozói nyereség emelése kartellek létrehozása útján, mint erőszakos transactionok által központosítani. Mindenki inkább biztosítja egy létező vállalat prosperitását, mintsem hogy trustszerű és kétes kimenetelű új vállalatokba bocsátkozzék. A normális lépésekben előrehaladó gazdasági fejlődés inkább a kartell-alkotás, mint a trust-alkotás felé vezet és a trust inkább egy eruptiószzerű fejlemény, mely a szabad verseny és a kartelleket tiltó törvények összeütközéséből jött létre.

A kartellek különben, mikép látjuk, csakis akkor jönnek létre, ha körülbelül egyenlő erejű felek állanak egymással küzdelemben, kik nem remélhetik, hogy egymást legyőzik, avagy nem egyenlő erejű felek ugyan, a kik azonban egymást csak aránytalanul nagy áldozatok árán tudnák legyőzni. A kartell már most az árak emelése által emeli a vállalatok rentabilitását és a vállalkozói nyereséget, tehát azon eszköz útján, mely a gazdasági pangásnak egyedüli orvosszere. A trust nagy átvételi összegek útján egyszerre sokkal nagyobb vagyonhoz juttatja az eddig izolált vállalatokat, mint a milyennel eddig birt s ezt utólag magas monopolárak formájában hajtja be a közönségen. A fogyasztó közönségnek a trust alkotásától kezdve folytonosan kell fizetniök a feleresztett alaptőke kamatait és így a nagy központosításból sok hasznuk nincsen. A fogyasztóknak a koncentrációból csakis a trustök életében előforduló versenyzési periódusokban van hasznuk, a mikor antitrustök keletkeznek, mert

¹⁾ Hat das Syndikat einen Einfluss ausgeübt: a) auf die Konzentration der Betriebe durch Ausschaltung minder leistungsfähiger Betriebe? b) Auf Konzentration der Betriebe durch Zusammenfassen der verschiedenen Stadien des Produktionsprocesses dienende Betriebe in einer Hand?

ilyenkor az előállítási költségek színvonalára hanyatlanak az árak, melyek a trustöknél sokkal alacsonyabbak, mint a kartellnél és a kartell felbomlásakor az árak sokkal magasabbak lesznek, mint egy trust megtámadtatása esetén, mert a legkedvezőbb előállítási költséggel dolgozó kartellbeli vállalat előállítási árai, ha csak a vállalat a trustök méreteivel fel nem ér, magasabbak lesznek, mint a trustöké.

Az amerikai iparstatisztikai adatok¹⁾ azt mutatják, hogy daczára az óriási ipari központosításnak, a vállalatok száma igen emelkedett. A vállalatok száma volt :

1880-ban	253.852
1890-ben	355.415
1900-ban	512.254

Ezzel szemben a központosításról egyes iparágakban fogalmat nyújthat az, hogy a vállalatok számának 72%-a egyes személy tulajdonában volt és ezek az évi ipari termelés értékének csak 26·6%-át termelték ; 18·9 társas cég volt és ezek az érték 9·7%-át és végre 7·9% részvénytársaság volt és ezek az érték 59·5%-át termelték. A vas- és fémiparban az évi termelés 93·6%, a gyapotiparban 81·9% stb. részvénytársaságok kezében volt ; a vágóhídi, husszállítási, hajóépítési iparban csakis részvénytársaságok léteznek. Egyes iparágakban, mint pl. dohány, pamut, melyekben a termelés megötszörösödött, sőt meghétszeresedett, a vállalatok száma hanyatlott.

A legtöbb munkás volt egy ohioi vasgyárban, 7477, egy gyapotgyárban New-Hampshire-ban, 7268, egy mezőgazdasági gépgyárban, Illinoisban, 6728 stb., volt összesen 443 üzem több, mint 1000 munkással.

A központosításnak egy másik módja a különböző termelési szakoknak egyesítése egy kézben. Ama nagy versenyben, a mely idők folyamán kifejlődik a koncentrált hatalmas vállalatok között, győztesse az lesz, a ki saját előállítási költségeinek alacsony volta mellett a szükségelt nyersanyagokat vagy félgyártmányokat a lehető legolcsóbban képes beszerezni. A mely vállalat pedig maga rendelkezik nyersanyagokat szolgáltató források felett, avagy maga

1) Twelfth Census VII. vol. LXVII. LXXII. 1.

állítja elő azokat, a készáruk eladása körüli versenyben jelentékeny előnyben van, mert a félgyártmányokat saját előállítási áron számítja be a készáru árába és így olcsóbb lehet másoknál, a kiknek még a vállalkozói nyereséget is magában foglaló áron kell mindezeket bevásárolniok. Ha a nyersáru vagy félgyártmányok ára alacsony, akkor az összes termelési szakokat egyesítő vállalat és a csupán készárukat előállító vállalat között a versenyképességet illetőleg nagy különbség nincsen. Ha a nyersáru vagy félgyártmányok ára azonban magas, akkor az összes termelési szakokat egyesítő vállalat sokkal olcsóbban adhatja el az árut, mert a nyers anyagon vagy félgyártmányon amugy is igen sokat nyer. A félgyártmány és készáru közötti különbözet (Spannung, margine) gyakran oly csekély, hogy a csak készárut előállító gyárak fennállása meg van nehezítve. Ebben találja értelmét pl. a német vashengerművek állandó panasza, hogy a félgyártmányok (Thomas, Bessemer, Siemens, Martin folytvas) ára tulságosan magas, mert van számos vashengermű, melyek érczbányák és kohók felett rendelkeznek és ezek az u. n. tiszta hengerművek (reinen Walzwerke) rovasára folytonosan terjeszkednek és a félgyártmányok és a készáruk közötti különbözet sokkal kisebb, semhogy a készáru előállítói képesek volnának fennállani. Ha pedig a nyersanyagot szolgáltató forrás vagy félgyártmányok előállítása monopolizálva van, akkor a készárut előállító gyárak helyzete csaknem lehetetlenné van téve. Ily körülmények kényszerítő hatása alatt jön létre az egyes termelési szakok egyesítése egy vállalatban a nyers anyagtól a készáru előállításáig. Minden vállalatnak meg van a törekvése, magát a piactól lehetőleg függetleníteni, mert csak ily módon lesz a készáru piacson versenyképes. Európában a különböző termelési szakok egymással inkább kartell formájában egyezkednek ki, ennek daczára folytonosan folyik a különböző termelési szakok egyesítése, mert azon vállalatok, melyek máris több termelési szakot egyesítenek, a kartelleken belül természetesen oda törekednek, hogy a közbeeső termékek árát is lehetőleg magasra emeljék, hogy így a készáruban jelentkező áremelést indokolhassák. Az egyes termelési szakok kartelljei is az áremelés mellett vannak és így azok, kik csak egy termelési szakhhoz tartoznak, magas áron adnak el ugyan, de magas áron is vesznek és nagy nyereségei csakis a nyers anyagot, avagy az összes termelési szakokat egyesítő vállalatnak van. Ily körülmények behatása alatt keletkeznek egymás mellett egy egész iparágat

felölélő vállalatok, melyek a legkülönbözőbb kartelleknek tagjai. Példa erre a német vasipar, melynek a Stahlwerksverband létrejöttéig 44 különböző kartellje volt és volt vállalat, a mely egyszerre 18 kartellhez tartozott tagképen.

Az egymásra következő termelési szakok kartelljei helyett az Unióban ezen termelési szakok egyesítése útján alakultak a legnagyobb trustök. A versenyképesség fentartása arra kényszerítette a vállalkozókat, hogy visszamenjenek minden nyers anyagnak és félgyártmányának gyártására (go at bottom) és csakis a készáruval versenyezve szorítsák ki versenytársaikat. Minthogy a kész áruk termelői visszamentek a félgyártmányok előállítására, a félgyártmányok előállítói pedig visszatorkéntek a készáruk előállítására, a tultermelés veszélylyel fenyegetett az egész vonalon. Az aczéltrust története ezt szépen mutatja.¹⁾

A trustöknél azon hátrányok, melyeket fentebb a kartellekkel kapcsolatban kiemeltünk, nem léteznek. A trust az egymásra következő termelési szakokat egyesítvén, a készáru eladási árát tettszése szerint a legrugalmasabban emelhetik vagy leszállíthatják, a mit a készáru előállító kartell nem tehet; a termelés időnkinti megszorításában, vagy ugrásszerű kiterjesztésében a trustöt senmi sem akadályozza, holott a kartell esetleg évekre bizonyos termelési keretekhez van kötve.

A trustök nagy megtakarításai, jelentékeny technikai javításai, egységes vezetése, egy nagyszabású kiviteli politika vitelére teszi őket alkalmassá. Azon alacsony előállítási árak, melyekből a belföldiek mit sem élveznek, mégis abban a tekintetben javukra szolgálnak, a mennyiben a kivittel kapcsolatos üzem kiterjesztés által emelik a munkakeresletet, emelik a belföldi nyersáru árát s így hozzájárulnak a nemzeti jövedelem emeléséhez. A kartellek nehézkes szervezete nem alkalmas egy aggressiv politika folytatására és így a kivitel nagyrészt az egyes gyárak között van szétforgácsolva, melyek a világpiacson a trustökkal nehezen képesek versenyezni. A németek máris igen sokat beszélnek az amerikai verseny túltengéséről és az angol piac a legutóbbi időben amerikai áruktól (vas, dohány, petroleum, cukor) lett elárasztva. Ama folytonos belső forrongások, melyben a trustök élnek, a folytonosan felemelkedő ujabb

¹⁾ Ezen folyamot részletesen kifejtve a XXXVIII. fej.-ben az aczél-trustnél.

versenyársak és a feleresztett alaptőke merész hódító politikára kényszerítik a trustöket, mely tekintve a védvámokat, viszonzatlanul marad.

Külömbőség van a kartell és a trustök között a technikai haladás kérdésében is. E tekintetben inkább a kartellek és trustök általános jellegéből kívánunk következtetéseket vonni, mert a létező adatokat rendszeresen összevetni igen nehéz.

A technikai javítások lehetnek olyanok, melyek 1. u. n. gyártási titkot képeznek, 2. melyek szabadalmakkal vannak védve és ezek utján szerezhetők meg, 3. melyek egyedül jelentékeny befektetést igényelnek.

Az első alá tartoznak bizonyos eljárási módok, a melyek üzemenként másképp történnek. A trustöknek, midőn a különböző üzemeket egyesítik, módjukban van az összes gyártási módozatokat kipróbálni, összehasonlítani és a legmegfelelőbbet kiválasztani; a kartelleknél tekintve a technikai elkülönítést, ez lehetetlen.

A szabadalmak megszerzése mindenkinek módjában van, de tudvalevőleg nagy áldozatokkal jár, e mellett a szabadalmak bizonyos iparágakon belül egymást érik és ezek megszerzése és kipróbálása igen nagy tőkét igényel. Az egyes vállalatok csak arra képesek, hogy koruk legnagyobb és legnélkülözhetetlenebb találmányait értékesítsék, ellenben a fokozatok ritkán érvényesülnek. A trustök nagy tőkeereje és ama óriási kiadások mellett az összes vagy értékesebb szabadalmak megszerzése és kipróbálása nem játszik nagy szerepet. Az American Tobacco Co. (dohánytrust) megvásárolta a dohánygyártásban létező összes szabadalmakat, a kautsuktrust a kautsukgyártásban létező védjegyeket és szabadalmakat, az American Steel and Wire Co. (most a U. St. Steel Corporation tagja) a sodronyszegre vonatkozó összes szabadalmak tulajdonában volt.

Végül a nagyobb befektetést igénylő technikai berendezések (pipes lines a petroleumtrustnél, külön waggonok rendszeresítése, vízi erők értékesítése stb.) is inkább eszközöltetnek a trustök, mint a kartellek által.

A kísérletezés, mely a technikai haladás legfontosabb eszköze, inkább áll módjában a trustöknek, melyeknél az erre szánt összegek oly nagy szerepet nem játszanak. Egyáltalában nem lehet azonban mondani azt, a mit némelyek állítanak, hogy a szabad

verseny korszakában a szükség nyomása alatt a találmányok sokkal gyakoribbak voltak, mert hiszen a találmányok nem egy rövid idő, hanem sokszor évtizedes kísérletek eredményei, avagy a véletlen művei és a legtrikább esetben erednek maguktól a vállalkozóktól, hanem tulnyomólag alkalmazottaiktól, ezekre pedig ebből a szempontból a kartellek vagy trustök fennállása közönyös.

Technikai vívmányok felhasználásánál tekintetbe kell venni azt, hogy felhasználásuk nem annyira produktivitásuktól, mint inkább rentabilitásuktól függ. Van számos találmány, mely az emberi munka jelentékeny részét feleslegessé teszi, mi a vállalkozói nyereséget esetleg nem emeli, mert a munkabérek még mindig kisebb összegeket kívánnak meg. Minél magasabb a munkabér, annál inkább fognak emberi munkát megtakarító gépek alkalmaztatni. Minthogy az Unióban a munkabérek sokkal magasabbak, a technikai vívmányok is nagyobb mértékben fognak alkalmazást nyerni, mint pl. nálunk, a hol a munkabérek alacsonyága ezt nem teszi nyereséggé. Csakis ezen fordul meg, vajjon újabb gépek fognak-e beállíttatni, vagy nem.

Azon ellenvetés, hogy a kartellek által biztosított és amugy is busás vállalkozói nyereség felmenti a vállalkozót az előállítási költség leszállítása és a versenyképesség fentartása alól, egyáltalában nem áll. Mindenek előtt a kartellek mindennemű fajainál is a vállalkozói nyereség az előállítási költségek hanyatlásával emelkedik és olyan vállalkozó nem fog találatni, a ki tekintve a befektetett tőkének a kartell által előidézett eddiginél alacsonyabb risikóját, most nem tenné ugyanazt, a mit a szabad versenyben nagyobb risikó mellett ugyancsak a vállalkozói nyereség emelése céljából tett volna. E mellett a vállalkozónak arra kell gondolnia, hogy a kartell örökké nem fog tartani és ha a kartell felbomlása esetén versenyképes nem lesz, úgy a kartellben nem fog részesedni, avagy alacsonyabb kvótát fog nyerni. Sőt éppen ellenkezőleg a kartell tartama alatt a vállalkozók sokkal nagyobb technikai befektetéseket fognak tenni; először is, mert sokkal inkább van módjukban, másodsor, mert a kockázat sokkal kisebb és az amortizáció sokkal gyorsabb. A válságoktól, árhanyatlásoktól, versenytársaiktól zaklatott vállalkozó, kinek folytonosan tartalékokat kell gyűjtenie egy újabb háborura, sokkal kevésbé lesz hajlandó

vagyonát még nagyobb mértékben immobilizálni, hogy azután egy újonnan feltalált találmányt az esetleg elértéktelenítse.

Félős csak az, hogy bizonyos tömegárúkból (pl. vas, liszt stb.) amelyeknek a forgalom által megállapított fajain belül eddig is bizonyos különbségek voltak és az egyes gyárak kiválóbb minőségeik által tűntek ki, ezt ezentúl, miután az áruk amúgy is egy eladási hivatalba vannak egyesítve, el fogják hanyagolni. Azonban meg van a módja annak is, hogy ennek elejét vegyék. A Comptoir de Longwy ebben a tekintetben példát mutat. A társasági szerződés 41. pontja¹⁾ a következőket mondja: »Art 41. Pour encourager les efforts faits par les associés dans le but d'améliorer la qualité de leurs fontes et de les rendre propres a de nouveaux emplois, il est entendu que si un acheteur impose une marque déterminée et consent a la payer plus chère que les autres de même classement, la majoration de prix reviendra tout entière a l'associé producteur sur les quantités qui y auront donné lieu, sauf la remise pour frais généraux et le prélevement spécial prévu a l'art. 40 (fonds de non-recouvrement). Si, inversement, les fontes d'un sociétaire ne pouvaient, en raison de leur mauvaise qualité, être vendues qu'a un prix inférieur a celui obtenu pour les même numéros et sortes, le rabais serait supporté par l'associé producteur.«

A kartellek és trustök egyéb előnyei sokkal ismertebbek, világosabbak és vitán kívül állóbbak, semhogy részletes tárgyalásra szorulóknak. Rövid pontokban a következőkben foglalhatók össze:

A termelést állandósítják, a tényleges szükséglettel és fogyasztással összhangba hozzák és ez által a gazdasági válságokra enyhítőleg hatnak.

Mint hogy a vállalat kereskedelmi vezetése háttérbe szorul, sokkal nagyobb gondot lehet fordítani a vállalat technikai vezetésére.

Kifejlesztik bizonyos árutypusok termelését, mi az előállítás költségeket jelentékenyen leszállítja és az áruk értékfokozatait áttekinthetőbbé teszi.

Nagy megtakarításokat tesznek szállítási díjakban az eladási hivatalok és rayonok létesítése által. Ez az előny a szabad verseny

¹⁾ Idézve Rousiers i. m. 242. l.

korszakával szemben, a hol legirrationalisabb összeviesszaság uralkodott, egyike a kartellek és trustök legnagyobb előnyeinek. Oly általános ezen előny ugy a trustöknél, mint a kartelleknél, hogy példát erre felhozni felesleges volna.

Megszűnnek a teljesen inproduktív hirdetési és utaztatási költségek¹⁾, képviselőiségek, drága és pompázó csomagolások és kirakatok²⁾, helyükbe kimerítő és valamennyi gyárra nézve egyenlő katalogusok lépnek, a melyeknek használata kötelező.

Jelentékenyen csökkentek az igazgatási költségek; a mely kartelleknél eladási hivatalok vannak, az összes kereskedelmi teendőket ezek végzik. A trustök magas állású hivatalnokok számát devalválják, mert a különböző társulatok elnökségei, igazgatóságai és technikai igazgatósága helyett most csak egy igazgatóság és elnökség van.

A régi vagy nem versenyképes üzemeket a trustök beszüntetik és eladják. A fenmaradó üzemek teljes üzemképességben tartanak, míg a szabad verseny idejében a gyárak az üzemképesség 20—40 százalékát használták csak ki (czukor-trust, whiskey-trust), mi által az előállítás olcsóbbá és precisebbé lesz. A kartellek körében a specializálás esetleg akképen történik, hogy minden vállalkozó más s más árut állít elő. Az is megtörténik, hogy a kartellek megkötésekor egyes vállalkozók lemondanak egy bizonyos árufaj előállításáról és ennek fejében magasabb kvótát kapnak a kontingensből. A trustök körében az előállítás specializálása még az egyes iparcikkiken belül is üzemenként történik. Mr. Guthrie az American Steel Hoop Co. (jelenleg a U. St. Steel Co.-ba beolvastva) kijelentette, hogy ők 85—90 különböző nagyságu kerékabroncsot gyártanak és az által, hogy a gyártás a különböző telepeken nagyságok szerint specializálják, 1—1½ dollárt takarítanak meg tonnánként. Ez onnan van, mert valahányszor egy új gépet, vagy hengert vettek munkába, az egész üzemet be kellett állítani. Ugyanígy tett a bőr-trust az által, hogy bizonyos czipő nagyságokat más és más telepen dolgoznak fel. A specializálásokból és a kontingentálásokból sokszor a fogyasztó közönségnek is haszna

1. Legismertebb a whiskey-trust esete, melynek létrejövetelekor 30.000 utazó vesztette el állását és 25.000-nek fizetését leszállították. A szeszes italok utazói nálunk is tulnagy számban vannak.

2) A francia ezeket jellemzően faux frais-nak nevezi.

- van. Így pl. a német és amerikai hajózási vállalatok között létrejött kartell a hajójáratokat úgy rendezte be, hogy lehetőleg minden napra essék egy indulás, a mi az egész művelt világra tekintve a a posta-hajók és személyszállító-hajók elindulásának rendszeres berendezését, épp oly nagy nyereség, mint a minő volt a vasutaknak a fusiója, a melyek azután egységes nagy vonalakat rendeztek be.

A trust a hulladékokat mellékterményekként dolgozhatja fel, míg az egyes vállalatok, melynél csak kis mennyiség van, vagy eladják, vagy teljesen figyelmen kívül hagyják. Igen jellemző Armour, a chikagói hus-trust vezetőjének kijelentése, hogy a disznónak csak egy része van, melyet fel nem használ, a lélegzete, mert ez a disznó halálával elillan. E tekintetben azonban az utóbbi időben a kartellek is haladást mutatnak. Éppen a hulladékok jobb értékesítése céljából alakult Németországban legutóbb három kartell, melyek a kokszt mellékterményeit gyűjtik és vannak hivatva értékesíteni. Az egyik kartell a »Deutsche Ammoniak-Verkaufsvereinigung G. m. b. H.« Bochumban, mely az évi ammoniák fogyasztását 0-ról 50.000 tonnára emelte; a másik a »Westdeutsche Benzol-Verkaufsvereinigung G. m. b. H.« Bochumban, a harmadik a »Deutsche Verkaufsvereinigung für Pech.« Azon angol enquete, a melyet a német vasipart illetőleg tartottak, a német vasipar nagy sikereit részben a melléktermények jobb értékesítésében keresi. Igen nagy érdemeket szerzett magának a német szeszértékesítő központ is a szesznek világítási, fűtési és motorikus célokra való felhasználása céljából tett kísérletei és propagandája által, melynek eredménye a német szeszfogyasztás jelentékeny emelése és a petroleum-trustöktől és kartellektől való részbeni függetlenítés lesz. A szeszértékesítő központ a denaturált szesznek eladására 28 ezer raktárt szervezett, ugyszintén számos elárusító hivatalt szesz-motorok, lámpák stb. eladására és 500.000 márkát költött hirdetésekre és propagandára. Erre az erő kifejtésre a szétforgácsolt vállalkozók soha sem lettek volna képesek, hanem csakis oly összesített töke-erő, mint a minő a német szeszértékesítő központ.

A trustökkal járó tulságos koncentrációnak vannak hátrányai is. Minden óriási üzemnél tapasztalhatni, hogy hiányzik a mester szeme (coup d'oeil de maitre, mint a franczia mondja), kinek legközvetlenebb érdeke mindaz, a mi történik. Még a legenergikusabb

vezetés mellett is a részletek kiesnek a közvetlen felügyelet alól, a mi bizonyos hátrányokkal mindig jár. Ez természetesen elvész ama nagy megtakarítások mellett, melyeket a trustök általában tesznek.

A trustöknek a fogyasztóra nézve még egy nagy hátránya abban is rejlik, hogy a termelés egyetlen nagy vállalatban lévén egyesítve, strajk esetén a nemzetgazdaságban fennakadás állhat be, mely annál súlyosabb, minél fontosabb hivatása van az illető iparcikknek és válságba sodorhatja az egész országot. Csak a köszén, vagy aczél-munkások generalis sztrájkjára kell gondolnunk, hogy a benne rejlő veszélyeket felismerhessük. Az aczéltrust 200.000 munkásának sztrájkja 1901-ben az árakat jelentékenyen emelte, a kész áruk előállítását a legnagyobb zavarba hozta, mert az európai üzemek a kívánt mennyiségeket 2 hónap leforgása előtt szállítani képesek nem voltak.

Hogy a nyert megtakarítások mily nagyok, azt igen nehéz volna megállapítani olyas valakinek, ki az illető iparágon kívül áll. Ez annál nehezebb, mert hisz a kartellek és trustök ezen megtakarítás mellett még az árakat is emelik és így igen nehéz külön választani, hogy a vállalkozói nyereség mely része köszönhető a megtakarításoknak és mely része az áremelésnek. Álljon itt néhány adat, melyeket a trustök vezetői adtak közre, részben az Industrial Commission előtt, részben másutt. A whiskey trust állítólag 240 millió dollárt takarít meg évenként faux frais-ben, az aczéltrust 300 millió dollárt, a hajótrust 15 millió dollárt. Ezen kijelentések azonban inkább a részvények árfolyamának emelését célozták és minden trustalkotáskor a lapok telve vannak bizonyos tendenciósus hírekkel, melyek azon óriási megtakarításokról szólnak, melyeket a trustök majd keresztülvisznek.

A termelés kiterjesztésének kérdésével foglalkoztunk már¹⁾ és azt kell hinnünk, hogy a termelés nemcsak a népesség természetes növekedésének arányában, hanem még sokkal nagyobb mértékben emelkedett, de az utóbbi években sohasem érte el a tultermelés színvonalát, mert hisz ezeknek elkerülése képezi a kartellek és trustök egyik főczélját.

A termelés szabályozásának kérdése szorosan összefügg a gazdasági válságok kérdésével. A kartellek és trustök egyik főczélja a

¹⁾ 197. lap.

gazdasági válságok elkerülése is volt és kérdés, hogy ezen céljukat mennyiben érték el¹⁾ Bernstein²⁾ azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a válságok kitörése oly formában, mint az eddig történt, valószínűtlen, vagy legalább is a válságok lefolyása enyhülni fog. Egészen kizártnak tartja azon általános válságok kitörését, mint azt Marx és Engels képzelték az 1825., 1836., 1847., 1857., 1873-iki válságok mintegy élesebb ismétléseként. Ezen felfogását arra alapítja, hogy a világpiac rengeteg térbeli kiterjedése, a szállítási eszközök és e hirszolgálat kifejlődése a zavarok gyorsabb kiegyenlítését teszi lehetővé, továbbá, hogy a gazdaságnak rendkívüli emelkedése a nyugat-európai államokban, a hitelügy elasztikusabb alakulása és különösen az ipari kartellek a helyi vagy parciais zavaroknak visszahatását az általános üzleti helyzetre jelentékenyen csökkentették.

Bernstein ezen felfogása igaznak bizonyult az 1900—1901. évben beállott zavarok idején. Némelyek³⁾ éppen az 1900. és 1901-iki éveket hozzák fel Bernstein czáfolatára, ám ezekből a válságokból éppen az hiányzott, a mi az eddigi gazdasági válságok hű jellemvonását képezte a hausse-nak átcsapása hirtelenül baisse-be, a tultermelés és a rendkívüli kínálat jelentéktelen kereslet mellett. A trustök és kartellek jobban képesek a piacot áttekinteni és a kereslet előrelátható hanyatlásával megszorítják az üzemet. Az a mi a válságokat az előtt gyakran előidézte, hogy t. i. árhanyatlás idején a gyárosok a termelést még jobban kiterjesztették, hogy így az árhanyatlás által okozott veszteségeket paralizálják, a mi azután közvetlen előidézője volt a válságoknak, most nem történhetik meg, mert a kínálat szorosan követi a keresletet. A vállalkozóra nézve ily módon a válságok csak egy nem nagyon jelentékenyen csökkent nyereséget jelentenek, de régi veszélyessége eltűnik.

A munkásokra nézve azonban a depressió ezen korszakai

---

¹⁾ Lásd, Schriften des Vereins für Socialpolitik, Die Störungen im deutschen Wirtschaftsleben während dem Jahre 1900, Oldenberg. Zur Theorie der volkswirtschaftlichen Krisen. Jahrbuch für Gesetzg., Verwalt. u. Statistik 1903., Pohle, Bevölkerungsbewegung, Capitalsbildung und Periodische Wirtschaftskrisen, Göttingen 1902. Brentano, Über die Ursachen der heutigen sozialen Not, Wien 1890. és egyéb idézett műveket.

²⁾ Die Voraussetzungen des Sozialismus.

³⁾ Pohle, Bevölkerungsbewegung 1. lap.

sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, mert számos munkás elbocsátását és a munkaidő megszorítását vonja maga után. Ezért mondja Pohle¹⁾, hogy csak a válságok kitörésének módja változott, ellenben a válságok szociális hatásai és ezzel a válságok nagyjában semmi változáson se mentek keresztül és nem helyes a válságok lényegét abban keresni, vajjon a kereslet idejekorán alkalmazkodik-e a kínálathoz, vagy nem. A termelés megszorítása, mint a Webb házaspár megjegyezte, orvossága a vállalkozóknak, de nem a munkásoknak.

Ezen felfogás igaz volna, ha a munkások elbocsátása épp oly hirtelenül és minden átmenet nélkül történék, mint az eddigi válságoknál. A tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy az üzemmegszorítás és ezzel együtt a munkások elbocsátása fokozatos. Nincs tehát egy hirtelen átmenet, egy vészthozó fordulópont, mint eddig. A munkanélküliség nem fenyegeti állandóan a munkásokat és a munkások tulnyomó része, de különösen elitje immár mindig számíthat foglalkoztatásra. A gazdasági depresszió korszakai ma már inkább láthatók előre, mint az előtt és a munkakereslet hullámzása is sokkal mérsékeltébb lesz. Éppen az képezi a jelenlegi állapot nagy előnyét, hogy a munkások nagy tömege nem lesz egyszerre a munkanélküliségnek kitéve, eddigi foglalkozási köréből és életmódjából kikökkentve. A munkanélküliség problémájából eliminálva van éppen a gazdasági válságokkal együtt járt abnormis munkanélküliség és helyébe lép azon sokkal szűkebb határok között mozgó munkanélküliség, mely az általános kereslet és kínálat mérsékelt hullámzásának a kartellek korszakában megfelel. A probléma most már nem az, miképpen lehetne az abnormis munkanélküliségen, hanem miképpen lehetne azon az átlagos nagyságu munkanélküliségen segíteni, mely minden kapitalistikus rendszer állandó jellemvonása. Mindenképpen azon eredményhez jutunk, hogy a kartellek és trustök a válságok erejét nagyon megcsökkentették és valószínűtlennek kell tartani, hogy a jövőben tultermelés okozta válságok létrejöhessenek; egyéb okokból, mint pl. háboru, rossz termés, ujonnan inaugurált vámpolitika, mindig lesznek zavarok, de a termelés anarchiája aligha fogja többé megzavarni gazdasági életünket.

1) I. m. 8. l.

XVIII.

A kartellek és trustök nyomán keletkezett legnagyobb változás az, hogy az egyes nemzetek ipara a teljes szervezetlenségből átment egy összefüggő szervezett egészbe, melynek nemzeti jellege van és az egész nemzeti termelést az illető iparágban képviseli. A kis cégek megszűntek szerepelni. A nagy cégek pedig szintén kénytelenek egy nagy érdekszövetséghez csatlakozni, ha érvényesülni akarnak. A verseny a belföldi piacon jórésben megszűnt és áttelődött a világpiacra. Minden nemzet ipara, mint egy egységes egész jelenik meg a külföldi piacokon, a hol más nemzetek hasonló szervezeteivel találkozik. Megszűnt az ipar localis és személyes szervezete és személytelenné, valamint nemzetivé lett.

A kartellek és trustök kétségtelenül egy magasabb szervezetet képeznek és haladást jelentenek a közgazdaságban. A világversenyben csak az ilyen egységes szervezettel bíró nemzetek állhatnak meg. Innen van, hogy az angol közgazdasági irodalom számos cikkben panaszolja az angol ipar aránylag szervezetlen voltát, különösen a német és amerikai iparral szemben. Minthogy a kapitalistikus gazdasági rendszerben minden egyes vállalat be lett vonva a világverseny és világgazdaság forgatagába, oly szervekre volt szükség, mely ezen óriási tényezőkkel arányban állott. Erre azonban az apró vállalatok képesek nem voltak, hanem csakis ezen vállalatok összesített ereje. Egy egész nemzet exportjának szervezése és sikerre vezetése a világversenyben, a forgalom eddigi irracionális voltának megszüntetése, melynél fogva óriási munkaerő veszett el fuvarban, apró tehetetlen vállalatok beolvasztása, iparágaknak organikus egybekapcsolása csakis hatalmas imponáló erővel fellépő szervezetek útján történhetett. E szervezeteket létesítették a kartellek és trustök.

A mily mélyrehatóak a különbségek a kartellek és trustök szervezete között, oly mélyreható különbségek léteznek közöttük bizonyos gazdasági hatásokban is. A kartell több önálló vállalat szövetkezése, melyek megtartják önállóságukat és legfőljebb kereskedelmi tekintetben vetik magukat alá egy közös igazgatásnak, a trust egy egységes nagy vállalat, melyben az egyes vállalatok leg-

feljebb szinteg tartják meg önállóságukat. A kartell a szerződési jog területén mozog, melyben a felek egyenrangú szerződési képességgel bíró személyek, míg a trust létrejövételében szintén szabadon szerződő felek szerződésének eredménye, fennállására azonban a testületi még pedig túlnyomólag a részvénytársulati jog alá esik. Ebből folynak mindazon különbségek, melyek szerződés és testület között fennállanak, különösen az, hogy a szerződés fennállásának ideje a benne megállapított határidőhöz van kötve, tehát csak időleges, a trust határozatlan ideig működik, vagyis addig, míg feloszlása csőd, vagy közgyűlési határozat következtében be nem következik. A kartellek céljai a kereskedelem terén fekszenek, a trustök jelentősége technikai téren fekszik, melynek folyamán az egyes vállalatok technikailag is beolvadnak a nagy egészbe.¹⁾ Szervezetükből következik eltérő magatartásuk is azokkal szemben, a kikkel versenyben állanak. A kartellek ár- és kiviteli politikája lassu és óvatos, a trustöké gyors és folytonosan hullámzó. A trustök politikája mindig támadólagos és hódító, a kartelleké szervezetüktől függ. Minél szorosabb a szervezet, annál elasztikusabb lesz a kartell mozgása, minél kevesebb tényezőre kiterjeszkedő, annál nehezkesebb. Minél szélesebb körökben, pl. a közgyűlésnél fekszik a hatalom, annál rosszabbul voltak vezetve a kartellek, minél korlátlanabbul rendelkezhetek a vezetők, annál messzelátóbb a kartell politikája.²⁾ A kartellek szervezete inkább demokratikus, a trustöké oligarchikus. A kartellben a legkisebb vállalkozónak is van szava, a trustöknél még a közgyűlést is megfosztják ettől, hogy a trusteeek vagy igazgatók minél korlátlanabbul rendelkezhessenek. A kartell a polgári vagyona conserválólá hat, a nemzeti vagyona eloszlásában fokozatokat hoz létre, a közepes hivatalnokok állását fenntartja. A trust plutokrátiát teremt, a közepes fizetéssel javadalmazott állásokat

¹⁾ Lásd a különbségek rendszeres felsorolását. S. Tschierschky, Kartell und Trust. Vergleichende Untersuchungen über deren Wesen und Bedeutung. Göttingen 1903.

²⁾ Schmoller mondotta a német kartell-enqueten: »Eine gute, eine musterhafte Geschäftsführung ist innerhalb dieser demokratischen Verfassung nur möglich, wenn den an der Spitze des Ganzen stehenden und das Ganze übersehenden ein immer stärkerer Einfluss eingeräumt wird. . . . Ich wünsche nicht, dass wir Trusts bekommen, aber ich glaube die Verfassung der Kartelle muss nach und nach in dem Sinne einer grossen Macht der Leiter gelöst werden.

megszünteti és a nagy fizetésű igazgatókkal a munkások óriási tömege áll szemben:

Ugy a trust mint a kartell monopoliumra törekszenek; a trust a vállalatok egyesítése, avagy kiméltlen verseny utján, a kartell a vállalatok békés kiegyezése utján. A trust a kisebb vállalatokat csődbe, avagy liquidatióba fogja kergetni. A kartell legfőljebb kevésbé előnyös feltételek mellett a kartellbe való belépésre fogja kényszeríteni. A trust felemelt alaptökéjét, melyet talán kénytelen is volt felereszteni az egyes üzemek megszerezhetése céljából, csakis a monopoliummal egybekötött magas árak kamatoztathatják, ezért a monopolium képezi a trust prosperitásának egyedüli eszközét és ezért a piacot nem lesz hajlandó békésen megosztani ujonnan keletkező vállalatokkal. A kartelleknél a monopolium a termelés szabályozásának eszköze, ujonnan keletkezett vállalatok, ha annyira, a mennyire bebizonyítják versenyképességüket, éppen a termelés megfelelő kontingentálása kedvéért beeresztést nyernek a kartellbe.

Különbség van a kartell és trust között abban a hatásban is, a melyet az üzleti és politikai morálra gyakorolnak. A trustök hadviselése versenytársaikkal szemben telve van mindenféle manőverekkel, kijátszásokkal és a legvadabb kiméltlenséggel. A whiskey trust nem áttallott egy mértékhtelesítőt megvesztegetni, hogy egy konkurrens vállalat telepét robbantsa fel. Cassat a Pensylvania vasutársaság elnöke bosszúból Gould és Rockefellerrel szemben, a kik Pensylvanián keresztül egy versenyző vasutat akartak építeni, jó részben az ő tulajdonukat képező Western Union Telegraph Co.-nak 3200 kilométernyi huzalját és összes telegráfoszlopait a szerződés lejártának napján teljesen szétromboltatta, mert a szerződés lejártának pillanatától fogva a huzaloknak és oszlopoknak létezése a vasuti töltéseken jogtalan volt és ez által mértéktelen kárt okozott nevezett társaságnak, a nélkül, hogy ebből bármily haszna is lett volna.¹⁾ A discriminations különböző módjai, a nagy trustök hazug prospektusai, melyekhez foghatót Európában csakis

¹⁾ Az ilyesmi az európai jogfelfogás szerint kártérítésre kötelezőnek lgy a német polg. tvk. 2:26. §-a azt mondja: Die Ausübung eines Rechtes ist unzulässig, wenn sie nur den Zweck haben kann, einem Anderen Schaden zuzufügen.“ Ugyanezt mondja a Magy. Polg. Törv. Tervezetének 1079. §-a.

az egyenesen csalásra alakult társaságok bocsátanak ki, a kereskedői tisztességnek oly fogyatkozásait mutatják, melyek nálunk Európában, legalább is a vezető vállalatok körében teljesen ismeretlenek. Hogy a közönséges üzleti morál, eladó és vevő között alacsonyabb színvonalon állana, mint Európában, azt még olyanok sem állítják, a kik az amerikai viszonyokat jól ismerik és európai szemmel nézik. (Lásd Goldberger: *Das Land der unbegrenzt Möglichen*, Berlin, Leipzig 1903.) De az önfentartási és visszatorlási vágy, gyakran olyasmire ragadják a küzdő feleket, a mi az üzleti tisztesség határain túl van. A kartelleknél is előfordul a bojkott mindenféle neme (Kundensperre — Lieferungssperre) és az underselling, de ezek inkább esetről-esetre történtek meg, semmint rendszeresen folytattnak. A trust ugy versenytársaival, mint vevőivel szemben volt kiméletlen, a kartellnek csak az állott módjában, hogy vevőivel szemben mutasson kiméletlenséget.

Mint minden plutokráciának, ugy a trustöknek is bizonyos tekintetben hátrányos befolyása van a politikai morálra. A kartelleknek a befolyása a politikai életre és törvényhozó testületekre, avagy a választásokra teljesen jelentéktelen. A nagy tőkeamalgamációk ellenben, mint ezt a Panama társaság példája is mutatja, mindig tudnak befolyást szerezni a politikai tényezőkre. Havemeyer, a cukortrust elnöke egy parlamenti bizottság előtt nyíltan bevallotta, hogy a kongresszusnak befolyásolására törekszik és hogy a trust a republikánus államokban a republikánus párt a demokrata államokban a demokrata párt kasszáját támogatta azon célból, hogy a megválasztott jelöltek a kongresszusban a magas cukorvédvámokat támogassák, és az 1897-iki Dingley tarifa a cukortrust óhajának megfelelőleg jött létre. Bryan az 1900-iki elnökválasztásnál (lásd *The Election of 1900*. by W. J. Bryan. *North American Review* December 1900.) szenvedett vereséget és annak tulajdonította, hogy a trustök a republikánusokat pénzbőlileg segítették. Mindkét ellenjelölt ugyan a trustök ellen nyilatkozott, minthogy azonban a republikánusok a védvám, a demokraták pedig a szabad kereskedelem hívei, a trustök természetsszerűleg az előbbiekhöz csatlakoztak és óriási összegekkel járultak hozzá a választási költségekhez.

Ugy látszik, a bíróságok se mentek teljesen a trustök korrupciójától, és a legfőbb törvényszéket is nem egyszer vádolták, hogy a trustök által meg van vesztegetve. Money főügyész 1899.

márczius 4-én kijelentette, hogy a Standard Oil Co. több százezer dollárt ajánlott fel neki azon esetre, ha álláspontját megváltoztatja. Sőt vannak, a kik az Unió egyes államaiban gombaszámra növekedő trustellenes törvények keletkezését is arra vezetik vissza, hogy a trustkirályokat nyereségeiket bizonyos vezető politikuskokkal való megosztására kényszerítsék, a kik azután a javaslatokat lényegesen enyhítik. Legutoljára állítólag 1900-ban a cukortrust nagy veszteségeket vitt végbe a kongresszusban, hogy a spanyolok által az Uniónak átengedett Portorico cukorbevitelére, melynek versenyétől a cukortrust tartott, vámmal sujtassék. Daczára annak, hogy Portorico az Unió területének integráns részét képezi és az Unió alkotmánya az Unió határain belül mindennemű vámokat tilt, a kongresszus mégis a közvélemény óriási felzudulása közben négy szótöbbséggel 15%-nyi érték vámmal sujtotta a sziget terményeit.¹⁾

A trustöknek, mint az Unió ipara összességének érdekében áll a védvámoknak a fentartása és mindennemű befolyását a védvámok fentartására irányítja, a melyek az ő prosperitásukat biztosítják. Minden ország gyáripárosai természetesen aktíve vesznek részt ama politikai küzdelemben, a melytől sorsuk javítását remélik és a természetellenes volna, hogy ha a trustök ettől tartózkodnának. A közvéleményt csupán az rettent meg, hogy a trustök egy-egy felépése és óriási hatalmu eszközei előtt oly férfiak és testületek meginoghatnak, kiket az igazság és önzetlenség legmagasabb fórumkép tisztelnek.

Ahhoz a kérdéshez jutunk, hogy gazdaságilag melyik képez egy magasabb formát, a kartell-e, vagy a trust? A gazdasági haladás egészét tekintve, melyik előnyösebb és melyik felel meg jobban az emberi munka ideáljainak? Magában véve azon körülmény, hogy a trustök sohasem alakulnak át kartellekké, sőt ellenkezőleg a kartellek trustökbe, még nem bizonyít semmit. Mindig azon tényre kell gondolnunk, hogy egész közgazdaságunk élén vállalkozók állanak és hogy közgazdaságunk alapsejtje a vállalat. Ezek pedig az alakulást egyes-egyedül a lehető legnagyobb nyereség, nem pedig az osztályadalom érdekében vezetik. Az, hogy a kartellek gyakran alakulnak át trustökké, a trustök ellenben soha kartel-

¹⁾ L. a cukortrust üzelmeiről Dr. Láng Lajos: A vámpolitika az utolsó 100 évben. Bpest, 1904. 65. l.

lekké, csak azt mutatja, hogy a vállalkozói nyereség emelésének a trust jobban kedvez, mint a kartell, hogy továbbá a monopólium fentartását és más országokra kiterjesztését a trust jobban biztosítja, mint a kartell. A jövedelemeloszlás is mindkettőnél ugyanazon arányokban történik, mert a trustok részvényei mindenkit képesítenek a nyereségben való részesedésre és a nép millióinak mindegy, vajjon száz, vagy csupán 10 ember monopolizálja-e a termelési eszközöket. Ellenben föltötte áll a trust a kartellnek abban, hogy az emberi munka termelékenységét rendkívüli mértékben emelte. A koncentráció és a technikai haladás nagy előnyeitől eltekintve, a melyekről már kimerítőleg volt szó, azon körülmény maga, hogy a trust számos üzemet beszüntetett, új értéket teremtett, mert a beszüntetett üzemek ezentúl más célra szolgálhatnak és az értéktermelés nem csökkent, hanem emelkedett, a trustöket a kartell fölé emeli.

De vannak egyéb körülmények is, melyek a trustöket a kartellek fölé helyezik. A nemzeti vagyon emelésének és biztosításának tudvalevőleg legerősebb eszköze a nemzeti ipar versenyképességének emelése. Éppen ezért elvetendő Meline azon nézete,¹⁾ hogy a német kartellek az amerikai trustök fellett állanak szervezetüket és közgazdasági hatásaitak illetőleg. Szerinte Franciaországnak kartelleket kellene alkotni, hogy a világpiacra továbbra is megállhasson és hogy a külfölddel szemben védekezhessék. Mi sem bizonyítja azonban jobban, hogy a versenyképesség és szervezet tekintetében a kartellek mélyen a trustök allatt állanak, mint az, hogy a németek állandóan félnek (Amerikanische Gefahr) az amerikai trustök betörésétől a német piacra és számos cikkben foglalkoznak az amerikai versenynyel szemben való védekezés módozataival. Ama nagy mértékű központosítás, az üzemek legszorgalmasabb specializálása, a termelési szakoknak organikus egybekapcsolása már magában véve fölébe helyezi a trustöket a szétszakadozott, gyakran egy-egy iparág összes cikkeinek előállításával foglalkozó európai vállalatoknak. De az amerikai ipar fölénye nem csak nagyszerű organizációjára vezethető vissza, az ócsó közlekedési eszközök, a kimerithetetlen természeti erőforrások, az óriási terület, melyen

¹⁾ Francis Laur. Les cartels et syndicats en Allemagne. Essai documentaire IV. édition. Paris 1903. Préface de M. J. Meline.

belül semmi szakadozottság nincsen, iparának új kelete, mely kizárja régi gépeknek és előállítási módok továbbtengődését, mind arra predestinálja, hogy vezető szerepet vigyen a világpiacon.

Ezek, de jó részben a trustök is, melyek a föllendülésben ugyanok, mint okozatképen szerepelnek, hozták létre az amerikai ipar csodálatos fejlődését az utolsó 10 évben, a melyek a következő számokból tűnnek ki:

Év	A vállalatok száma	Tőke dollárookban
1890.	355.415	6.525,156.486
1900.	512.726	9.874,664.087

Év	Munkások száma	Kifizetett munkabérek dollárookban	Termékek értéke dollárookban
1890.	4,251.613	1.891,228.321	9.372,437.283
1900.	5,521.007	2.330,273.021	13.040,013.638

Az Unió kivitelének emelkedése is felülmulja az európai államok kivitelének emelkedését. 1890-től 1900-ig az Unió kivitele 72 %-kal emelkedett, mi alatt Németország kivitele ugyanezen időben csak 39%-kal, Angliáé 5%-kal és Franciaországé 11%-kal emelkedett. Ebben ugyan befoglaltatnak a mezőgazdasági termények is, melyek folytonosan fokozottabb mértékben kerülnek Amerikából az európai piacra, de a trustök intenzív exportpolitikája is nagy mértékben veszi ki belőle részét.

Természetesnek kell találni a trust superioritását a kartell felett, ha arra gondolunk, hogy hiszen a trustnek egyenesen célja a versenyképesség növelése; a kartellek éppen azért, mert a vállalatok technikai ügyeibe nem avatkoznak, a versenyképesség fokozásához esetleg csak közvetve járulhatnak hozzá.

A trustnek egyéb előnyei is vannak a kartellel szemben. Az állam felügyeleti jogai jobban gyakorolhatók a nagy üzemeknél, mint a szétforgácsolt kis üzemeknél és jelentékeny szociálpolitikai intézkedések egyöntetűbben hajthatók végre a trustöknél. A modern fejlődés egyik jellemvonása az állam növekvő ingerentiája a közgazdaság fontosabb ágainál egyéb tekintetekben is jobban gyakorolható a trustöknél, mint a kartelleknél. Mindinkább tért hódít azon felfogás, hogy a szén, vas, liszt, cukor, só, petrolium és a többi iparágak fontosságban a vasuti, posta és távirda mögött semmivel sem maradnak hátra. Ezeket ellenőrizni és a fogyasztók millióinak nevében befolyást gyakorolni az államra nézve

épp oly első rangu fontosságú feladat, mint a nevezett intézmények tarifáinak megállapítása és ellenőrzése. Már pedig ezen feladatot az állam sokkal könnyebben teljesítheti, ha az illető iparágak központilag vannak szervezve, nemcsak az ellenőrzés szempontjából, hanem mert csak egy központilag szervezett monopol vállalat képes egy bizonyos, gyorsasággal, precizitással és nyomatékkal fellépni. Az állam épp úgy, mint a vasutaknál, egészen más kivánalmakkal léphet fel egy óriási vállalat, mint a szétforgácsolt vállalatok százaival szemben.

E szempontból különben a kartellek is bizonyos tekintetben jelentékeny haladást mutatnak; itt is vannak központi szervek, a melyek tanácsa dönt az egész iparág felett. Ezen központi szervek az állammal szemben magánjogilag is, mint az összes vállalatok képviselője fog szerepelhetni. A kartelleknél ép úgy, mint a trustöknél egész nemzetek termelésének vezetése néhány syndikátus választmányának avagy tanácsának kezei közé megy át. Láttuk, hogy az egyes nemzetek iparának ebből kára nem volt, sőt ellenkezőleg, minél szélesebb körrel bírtak és minél intenzívebbek voltak a szervezetek, annál nagyobb sikereket arattak. De ez nem is csoda. Soha még gazdasági vállalatok vezetőinek a kereslet nagyságáról és irányáról, terjedelmének határaitól, statisztikai adatok oly mennyiségben és alaposítással gyűjtve, rendelkezésre nem állottak; soha ennyi eszköz egy vállalatnak rendelkezésére nem állott termelését tetszés szerint megszoríthatni, vagy kiterjeszthetni, mint a mai trustöknél és kartelleknél. A nemzeti vagyon gyarapodásához kétségtelenül jelentékenyen hozzájárultak. De éppen azért, mert ezen kevés számú egyén tartja kezében nemzetek anyagi boldogulásának, iparágak fellendülésének vagy hanyatlásának, a jövedelemmegosztás mikéntjének kérdését, önkéntelenül feltolul a növekvő állami ellenőrzés szüksége. Ha eddig a vállalkozók egyike-másika hibázott, maga bűnhődött meg érte; ha gazdasági válságok pusztítottak, néhány vállalkozó megbukott, de a többi folytatta iparágának üzését és a válságból megerősödve kerültek ki. A trustök és kartellek korszakában az összes vállalatok vezetése egy kézben van egyesítve; ha a vezetők ügyetlensége vagy a körülmények súlyos válságba sodorják a vállalatot, akkor a nemzeti iparnak egy egész ága veszélyben van és ezen vállalat bukásával a nemzeti vagyon nagy csökkenést szenvedne. Ez egy kétségtelen hátránya a tulságos koncentrációnak,

mert nincsen meg minden biztosíték, a mint eddig tapasztalatilag meg volt, hogy a magára hagyott vállalkozás a nemzeti vagyon gyarapodásának legjobb eszköze.

És végül, ha bekövetkeznék egyes fontosabb iparágak államosítása, úgy a trust már elvégezte az előkészítő lépéseket és az államnak nincs egyéb dolga, mint örökös-kép ama jól felépített szervezetbe lépni, melyet az egyéni szorgalom, leleményesség és vállalkozó szellem csodálatos ereje kovácsolt össze; a trust a kollektívizmus kohója. A szociális állam megvalósításához tehát a trustök közelebb hoztak, mint a kartellek.

De úgy a trustök, mint a kartellek egy közös vonással bírnak, mely a szociális állam fenállhatásának egyik alapfeltétele és ez a termelés egyöntetű szabályozása. A mi a szociális államnak ideálja, hogy a termelés szigoruan kövesse a szükségletet, hogy a termelés irányítása központilag történjék, a szükségletek pontos számszerű megállapítása alapján, ezt a kartellek és trustök megteremtették. Meg van czáfolva azon, a kapitalizmus ellen sokszor hangoztatott vád, hogy az egyéni vállalkozási rendszer egy a termelés anarchiájával.

Annál igazabbnak bizonyult a szociálizmus egyik-másik tétele, hogy a termelési eszközök kisajátítása szüntelenül folyik és azok száma, kik termelési eszközök felett rendelkeznek, folyton kisebbedik. A kartell az ő konzervatív tendenciáival vigasztalóbb képet nyújt, mert a kicsiny üzemet is fentartja. A trust azonban sokkal közelebb hozza a fejlődést a szociálismushoz. Eddig azt mondogatták, hogy egy új vállalat alapításához nagy tőke szükségeltetik, ezentul azonban óriási tőkék lesznek szükségesek, hogy a kartellekkel és trustökkel bármely kívülálló szembeszállhasson. A kartellek új versenyvállalatokkal szemben szolidárisan lépnek fel és közösen viselik a hadjárat költségeit; a trustökkel szemben csak egy ugyanolyan erőforrásokkal rendelkező vállalat veheti fel a harcot. Minden nap, mely a kartelleket és trustöket állásukban megerősíti, így folytonosan nagyobbodó mértékben teszi egy kívülállónak lehetetlenné ezen termelési ágba aktíve belépni. A ki csak nyers anyagokat akar előállítani, annak attól kell tartania, hogy azon kartell vagy trust, a mely a készáru előállításával foglalkozik, termékeit nem fogja megvásárolni; a ki csak készáru előállításával akar foglalkozni, attól tarthat, hogy a kartelltől nem

fog félgyártmányokat nyerni. Erre számtalan eset van a kartellek történetében; egyrészt, mert a kartell nem akar magának új versenytársakat nevelni, másrészt, mert fogyasztóival nagyrészt arra vonatkozólag szerződési viszonyban áll, hogy csakis neki fog árukat eladni, illetve tőle vásárolni. A kartellek az exclusiv szerződések egész rendszerét mutatják. A ki tehát szerepet akar játszani az iparban, annak óriási tőkékkel kell fellépni, esetleg oly tőkékkel, mely az egész iparágat képes megvásárolni, avagy az egész iparággal, kezdve a nyers áruk előállítótól a kész áruk előállítóig képes dacolni. Ez magyarázza meg a tőzsde folyton növekedő befolyását ipari téren. Csakis azon hatalmas pénztömegek, melyek a tőzsdén ide-oda hullámoznak, játszhatnak ma már döntő szerepet az egyes iparágak életében.

Mínthogy a legkitűnőbb férfiak intézik egy-egy iparág sorsát, a mely minden segédeszközzel fel van ruházva, ezek a folytonos emelkedés utjain fognak haladni. De ez az emelkedés megnyilatkozik-e egyébben is, mint az osztalékok és vállalkozói nyereség emelkedésében? Lehet-e remélni, hogy azok, kiktől egész iparágak irányítása függ, tekintetbe fogják venni másoknak, így a fogyasztóknak, munkásoknak, más iparágaknak és a közgazdaságnak érdekeit és egy bizonyos tekintetben ethikai álláspontra fognak helyezkedni? Erre a kérdésre adta meg Havemeyer, a cukor-trust elnöke röviden, de határozottan a választ, a midőn azt mondotta: »Business is not philanthropy.«¹⁾

Azon kérdéshez jutunk, hogy a kartellek és trustök állandó, avagy muló jelenséget képeznek-e? A kartellek keletkezésének első idejében általános volt a vélemény, hogy csupán muló jelenségekkel állunk szemben. Feladatukat képezte a túltermelés okozta károk helyrehozása és ennek megtörténte után a vállalkozók nem fogják többé magukra venni azon korlátozásokat, melyekkel az ilyen egyezmények járnak. A kartellmozgalom keletkezése óta több mint 25 esztendő telt el és ama laza szerkezeteket, melyek akkor léteztek, szélesebb, erősebb és a vállalkozókra nézve sokkal több korlátozást tartalmazó szerkezetek váltották fel. A kartellek belső megerősödése és kiépítése még folytonosan folyik és egyáltalában semmi sem mutat arra, hogy a kartellek visszafejlődnének, avagy megszűnné-

1) Preliminary Report of I. C. vol. I. Part II. 104., 134. l.

nek, sőt ellenkezőleg, minthogy főcéljuk, a vállalkozói nyereség emelése, sikerült és technikai haladásra is inkább előmozdítólag mint hátráltatólag hatnak, a vállalkozók minden törekvése oda irányul, hogy a kartelleket fentartsák. Meg kell barátkoznunk azon gondolattal, hogy a kartellek gazdasági életünk egy állandó berendezésévé váltak. Belátható időn belül nincsen arra kilátás, hogy hatalmas versenytársak keletkezzenek, de ha ugyis volna, a küzdelem vége ismét csak kartell volna. A trustók története is ezt mutatja, a trustnek mindig sikerült versenytársait beolvasztani, vagy megadásra bírni és így a korlátlan uralmat a piac felett ismét megszerezni.¹⁾ Az amerikai ipar egyik nagyvezére és a trustók vezetőinek egyike Andrew Carnegie²⁾ igen sceptikus álláspontra helyezkedik a trustokkal szemben, és rosszabb idők beálltával, nem jó jövőt jósol nekik. Mások is így, A. Raffalovich³⁾ és Tschierschky⁴⁾ a trustók sikereit szintén a nagy konjunkturáknak, az Unió tarifapolitikájának tulajdonították. Kétségtelen, hogy ezek nagyon közrejátszottak a trustók létrehozatala körül, de kedvezőtlen konjunktúra és szabad kereskedelem mellett a kisebb üzemek még kevésbé fognak megállhatni és bár a trustók is alacsonyabb osztalékokat fognak fizetni, de versenyképességek minden egyéb létező szervezetet kétségtelenül felülmul.

Míndezek után azt kellene gondolnunk, hogy a kartellek és trustók korszakával a verseny letűnt és a tényleges verseny korszakának csakugyan vége van. De e helyett beállott a lappangó verseny korszaka, mely időről-időre tényleges versenybe megy át. Éppen azon busás vállalkozói nyereség t. i., melyekkel a kartellek és trustók járnak, nagy tőkék felhalmozódásához vezetett, melyek befektetést keresnek. Egyes iparágak által realizált nagy nyereségek igen csábítólag hatnak és a bennük való részesedés vágyát felébresztik. Így keletkeznek időről-időre versenyvállalatok, melyeknek nyomán küzdelem fejlődik. Ezen küzdelem költségeit azonban min-

¹⁾ A Preliminary Report of I. C. többek között azt mondja: „Experience proves, that industrial combinations have become fixtures in our business life.“

²⁾ „The Empire of business“ cz. művében.

³⁾ Trusts, cartels et syndicats, Paris 1903. című művének IV. fejezete.

⁴⁾ I. m. 90. 91. lap.

dig a fogyasztóközönség viseli, mert a versenyvállalat leverése, avagy a kartellbe való belépése után az árak annál magasabbra szöknek fel. A nagy folyó tőkék sohasem fogják irigység nélkül nézhetni azon nagy nyereségeket, melyeket a vállalkozók realizálnak. Az örök rivalitási és haszonvágy időről-időre nagy küzdelmeket fog felidézni; ezen küzdelmek nagy emberek, óriási tőkék, nagy érdekek gigászi küzdelme lesz,¹⁾ melynek kimenetele elé egész nemzetek fognak visszafojtott lélegzettel nézni, de a kis és közepes emberek elaprózott küzdelmei, melynek eddig tanui voltunk, daczára a törvényeink által biztosított iparszabadságnak, belátható időre megszűntek.

Azt is meg lehet előre mondani, hogy a kartellek hova-tovább trustökké fognak átalakulni. Ha a vállalkozók eltűrték, hogy az általuk termelendő és eladásra kerülő mennyiség és így indirekte a vállalkozói nyereség nagysága, a kartell vezetősége által határoztasék meg, akkor már csak egy lépés választja el őket a teljes beolvadástól, mert hiszen önállóságuk legbecsesebb részét már is feláldozták. Ha találkozni fognak oly szervező elmék, kik az amerikai promoterek mintájára átveszik a vezetést, úgy a trustök nálunk is létre fognak jönni. A legnagyobb nehézség az lesz, hogy a vállalkozók üzemeik értékét a kartellkorszak vállalkozói nyereségei alapján fogják számítani és így nekünk is kilátásunk van az overcapitalizationre. Ez talán pedig még vaskosabb lesz, mint a trustöké, mert a trustök a szabad verseny korszakából léptek át a trustök körébe, míg a mi vállalkozóink a monopólium által megerősödve nagyobb igényekkel fognak fellépni. Lehet, hogy éppen ezért nagyon is ki van tolvá a trustök létrejövetelének ideje, mint-hogy azonban a vállalkozói nyereség ez által nagy mértékben emelkednék, a fejlődésnek ily irányt kell vennie.

Nem lehet ennek következtében osztani dr. Landesbergernek²⁾ azon nézetét, hogy Európának a trustképződéstől nem kell félnie, minthogy törvényeink kizárják az olyan tőzsdei machinációkat, mint a milyenek a trustök alapításával jártak és járnak. Azonban nincsen szükség semminemű tőzsdemanipulációkra, ha egyszer az apport-ok értéke magas összegekben állapittatik meg. A nagykö-

¹⁾ Példa erre az Am. Tobacco Co. és az Imp. Tobacco Co. küzdelme.

²⁾ Verhandlungen des deutschen Juristentages 1902. II. köt.

zónség az apportok értékének realitását egyáltalában nem tudja ellenőrizni és angol példák mutatják, hogy a trustök gyakran a syndikátusokból keletkeznek.¹⁾ Ehhez a lépéshez azonban egy kívülről jövő erős lökésnek kell jönnie, mert a kartellek amugy is nagyon jövedelmező pozíciójukból nem szívesen mozdulnak ki. Ha az amerikai verseny erősen fogja szorongatni a kartelleket, és az apró üzemek eme versenyben nem fognak lépést tudni tartani, szívesen fognak a nagy üzemekbe beolvadni. Így kell érteni Kirdorf-nak, a legnagyobb német szénbánya-társulat vezérigazgatójának a német kartell-enqueten tett nyilatkozatát: „Ich betrachte das Syndikat durchaus nicht als Vorstufe des Trusts, sondern ich möchte sagen, der Trust kann nur über die Leiche des Kohlsyndikats gehen,“ vagyis ha a szénsyndikátust sikerül valamely külső versenynek szétrobantani, akkor következik az amalgamatiók korszaka, minthogy desorganizált állapotban ma a verseny óriási volta mellett egyetlen iparág sem maradhat meg.

A míg a védvám-politika a kontinensen tart, addig a kartellek okvetlenül fenn fognak állani, vagy legfeljebb egy nagyon is lassu konszolidációnak néznek elébe, mert ama hatalmas lökés csakis kívülről jöhet az angol vagy amerikai verseny részéről; Angliában és Amerikában ellenben a fejlődés kizárólag a trustök irányában fog történni. A verseny szelidebb formája, mely a magas vámokkal védett európai államokban folyik, nem tesz szükségessé oly hatalmas versenyzési egyedek keletkezését; az európai vállalkozók féltékenysége nem fogja egyhamar engedni, hogy üzemeiket egy trust kétes értékű papirjaiért cseréljék be, melynek vezetése idegen kezekben van. A kartellnél azonban semmit, vagy igen keveset kockáztatnak. Angliában ellenben éppen a kartellképződés van megnehezítve, minden oldalról a külföldi versenynek kiszolgáltatva, az angol ipar csakis a versenyképesség nagy mérvű fokozása által tarthatja fenn magát, ezt pedig csakis egy nagymérvű központosítás képes nyújtani. Végül az Egyesült-Államokban, habár a fejlődés még távolról sincsen befejezve, mégis majdnem minden iparágban 2—3 nagyobb trust uralkodik. Az óriási terület, a verseny kiméletlen volta, a laza s sok szabadságot engedő részvény-

¹⁾ J. W. Macrosty, The Growth of Monopoly in English Industry. London. Fabian Society 1899.

társulati törvények, a merész vállalkozói szellem és a nagy, mindig rendelkezésre álló folyó tőkék, a trustök terére tolta a fejlődést és a trust fog maradni az amerikai vállalatok versenyzési egyede.

A nagy tőkeamalgamációk, a melyek versenytársaikat kiméletlenül kiszorítják és minden ellentállást nem az egyéni kiválóság folytán, hanem a gazdasági erők tulnyomó voltánál fogva megtörnek, nyújtanak-e még teret az egyéni kiválóság érvényesítésére? Látjuk, hogy egynéhány nagy ipari mágnással szemben a munkások végtelen tömege áll, kétségtelenül jobb javadalmazással, mint azelőtt (highly-paid servitude). A kartellben levő gyárak tulajdonosai valószínűs járadékot huznak és ebből a pozíciójukból nem egyéni kiválóság, hanem csakis óriási tőkék volnának képesek őket kiszorítani; a trustöknél ezt még nagyobb mértékben lehetne mondani és a legkitűnőbb emberek hiába kísérelnék meg a trustökökkel szembe szállani. Ugy látszik tehát, hogy a vállalkozók és gyártulajdonosok boldog osztályába felemelkedni, a dolgok ily állásánál, emberfeletti erőt és emberfeletti szerencsét igényel. Az individualis kiválóság a nagy gazdasági erők felett rendelkező átlagemberekkel szemben tehát egészen el fog törpülni. Gazdasági életünk mai állásánál már a kiválók sem érvényesülhetnek, hanem talán csakis a legkiválóbbak. Azelőtt egy egész iparágat százan és százan vezettek; ma csak tizen vagy huszan és eme tiz-husz ember tanácsába csak a rendkívüli tehetségűek emelkedhetnek fel. Azonban ezen néhány rendkívüli tehetségű ember érvényesülésének ma sokkal tágabb tere van, mint valaha. A trustökon belül éppen óriási voltuknál fogva az emelkedésnek végtelen inzeje nyílik és oda vezet, hogy egy-egy kitűnő ember egy egész óriási nemzet bizonyos iparágát suverén módon igazgatja. A kartellben levő iparágakban az emelkedés ezen foka ez idő szerint ki van zárva, mert az emelkedés csakis egyes vállalatokon belül történhetik; minthogy azonban az összes vállalatok kereskedelmi tekintetben egy egészet képeznek, itt is a legkitűnőbb és a legmesszebb látó férfiak fogják a vezető szerepet játszani és az egész iparág sorsát irányítani, kiknek aztán csaknem államférfiu magaslatra kell emelkedniök.¹⁾

1) „The day of the pushing commercial traveller is at an end; the day of the commercial diplomatist has come,” l. The Billion dollár trust by J. G. Hobson and H. W. Macrosty. The Contemporary Review 1901. Sept 348. l.

Mialatt a socialisták a kartellekben és trustökben egy lépést látnak az etatismus felé, vannak (így pl. Leroy-Beaulieu), kik a nagy promoterekben és managerekben, kik ezreket és ezreket hajtának igájukba, kiknek rivalitása lázba ejti az egész világot és a kiknek működése átalakítja az egész világ gazdasági szervezetét, az individualismus diadalát látják. És ezen felfogás közelebb fekszik az igazsághoz. Az individualismus és az individualistikus állam lényege abban fekszik, hogy az erők és hatalmasok tevékenysége korlátot nem ismer, szabadon működhetik és a gyengéket uralmának aláveti. Az individualistikus erő érvényesülése sehol sem oly kirívó, mint éppen a trustöknél, a hol egy-két hatalmas emberrel szemben a szürke egyenlőségben leledző munkások ezrei állanak. És ajánljának is bármily rendszabályokat a trustökkal szemben, a collectivismustól eltekintve, nincsen, a mi a fejlődés eme féktelen individualismusával szemben bármily elfogadhatót is nyújthatna. De nem áll-e ez ellentétben azzal, a mit fentebb mondottunk és a mit a socialisták is állítanak, hogy t. i. a trustök közelebb hoznak bennünket a socialis államhoz? Nem áll ellentétben, mert eddig tényleg úgy volt, hogy ama óriási küzdelmek és nagy feladatok, mint pl. az üzemek egyesítése, szervezése, üzembe helyezése nagy embereket kívántak meg; e nagy férfiak emberfölötti erővel győzték le az összes nehézségeket és e mellett óriási vagyonokat gyűjtöttek. Mindez az individualis erők győzelme volt. A nemzetgazdaság szervezve van, egységes a vezetés számos iparágban és most következnek a békés administráció korszaka. A kollektivismus meg van valósítva, csak a monopolium nagy nyereségei folynak sokszor a promoterek törpe fiainak zsebeibe. »Le trust c'est un collectivisme fragmentaire et oligarchique, un collectivisme de categorie et de classe«, mondja Jaurès egyik beszédében.

A vezetés most még ama nagy férfiak kezében van, kik a trustöket szervezték, kiknek nagy energiájára és tehetségeire szükség volt és szükség van és a kiknek szolgálatait a társadalmi haladás terén soha eléggé jutalmazni nem fog lehetni; de éppen azért, mert a monopolium csendes korszakában rájuk többé szükség nem lesz és a munkások ezrei mindinkább azon meggyőződésre fognak ébredni, hogy a vezetés, mely eddig a vállalkozó feladata volt, immár nagyon kevés vagy éppen semmi és minden a munka, a vezetés nagy jutalmazása meg fog szünni és az lassankint ki is fog siklani kezükből és át fog menni az összességre. Ezért lehet mondani, hogy

a nagy trustók az individualismus diadalát képezik ugyan, azonban még is közelebb hoztak a socialismushoz.

Nálunk Európában, miként mondtuk, ezen fejlődéshez még hosszú ut vezet. Európában ugyan sokkal nagyobb tömegek lelkesülnek a socialismusért, mint az Egyesült-Államokban, mégis úgy látszik, az Egyesült-Államok közelebb vannak a munkásállam ideáljához, mint Európa. Nálunk még az egyéni szellem érvényesülésének óriási tér nyílik, hogy elvégezze mindazt, a mit a trustók alapítói cselekedtek. Csak miután az egyéni vállalkozás felépítette a socialis állam constructióját, vehetik át a munkások a vezetést. Avagy a politikai hatalmak eloszlása elébe fog vágni ezen fejlődésnek és a munkások esetleg elérve a többséget, önmaguk fognak hozzálátni a nemzetgazdaság szervezéséhez a trustók concentrationalis politikájának mintájára? Ha nem is volna igaz, hogy a socialis állam felé vezet a fejlődés, annyi bizonyos, hogy óriási lépést tettünk a haladás terén, mert a kartellek és trustók a szabad verseny kiszámíthatatlan utvesztőiből átvezetnek bennünket a rendezettség és áttekinthetőség területére.

NEGYEDIK RÉSZ.

A kartellek és trustök és a törvényhozás.

XIX.

Az állami beavatkozás nehézsége és kérdései.

Közgazdaságunk atómszerű és összefüggéstelen versenyzési egyedeinek millióiból a XIX. század végén egymással szorosan összefüggő hatalmas szervezetek keletkeztek, melyek egymással vivják harcukat. A szervezett vállalkozók, a kik a termelési eszközöket monopolizálják, a szervezett munkások, a kik a technikai ügyességet monopolizálják és a fogyasztók mindenkit felölelő tömege éles ellentétbe kerültek egymással. Minthogy a fogyasztók semminemű hatalmi eszköz birtokában nincsenek, kénytelenek az államhoz fordulni, mint a ki az összes uralmi viszonyokat kezében tartja. A politikai erők eloszlásától függ már mostan az, hogy az állam mit fog tenni. A szocialista írók, mint minden ellen, úgy a kartellek és trustök ellen is egyedüli orvosszerképpen a termelési eszközök kollektivizálását tekintik. Minthogy azonban az uralmi viszonyok és a politikai erők eloszlása jelenleg még olyan, hogy a szocialista állam megvalósulása, még igen messze van és a szocialista állam megvalósulásával a kérdés amugy is tárgytalanná válik, a fölött kell gondolkodnunk, hogy a jelenlegi gazdasági rendszer korlátain belül miképpen lehetne a fogyasztókat és egyáltalában az egész közgazdaságot a monopoliумok tulhatalmával szemben megvédeni.

Ezen probléma a következő kérdéseket foglalja magában: 1. Melyek azon hátrányok, melyeknek következtében az állam beavatkozása szükségessé vált és mivel indokolható az állam beavatkozása? 2. Melyek a kartellekre és trustökre jelenleg vonatkozó jogszabályok és elegendők-e? 3. Milyen legyen de lege ferenda az állam gazdaság- és jogpolitikai magatartása a kartellek és trustökökkel szemben.

Az első kérdésre azonnal megadhatjuk a feleletet. Az állami beavatkozásnak a jövedelemeloszlás menetébe mindannyiszor helye van, valahányszor az állam polgárainak egy része, kikre a munkamegosztás folytán bizonyos funkciók hárulnak, maguknak oly jutalmazást tudnak biztosítani, mely szolgálataikkal semminemű összhangban nincsen. Minden szolgáltatnak és tárgynak az értékfokozatait amugy is a társadalom van hivatva megállapítani, mint-hogy minden csakis az osztársadalom által teremtett előfeltételek és az osztársadalom láncsorában bir értékkel, e nélkül semminemű értéket nem képvisel és így az egyes személyek érdemeinek és jutalmazásának elbírálása végső fokban a társadalom összes rétegeinek képviselőjét, az államot illeti. Ha az állam azt látja, hogy a körülmények véletlen alakulása folytán a társadalom bizonyos rétegei más társadalmi rétegeket kihasználnak és hogy ennek következtében az állam összes polgárainak materiális és szellemi jóléte szenved, akkor kötelessége volna a megbontott egyensúlyt abba az irányba visszavezetni, mely a folytonosan növekedő jólét irányában halad.

Az iparszabadság immár csak névleg áll fenn.¹⁾ Szabad pályaválasztás lehetősége korlátozva van, mert egy új vállalat szem-betalálná magát egy egész kartellel vagy trusttel, melynek ellentállani alig tud. A szabad verseny kifejlesztette a tisztességtelen verseny összes nemeit, a monopolium e helyett az előállítási áron aluli eladást és a bojkottot használja, mely biztosan teszi tönkre a vele ellenkezőt. Az egyes iparágak egy zárt egészet képeznek, melyeken belül éveken keresztül semmi változás sincsen.

A kartellek és trustök a szolgálat és jutalmazás közti egyensúlyt megbontották. A szocziálisták már a szabad verseny korszakában is hangoztatták, hogy a vállalkozói nyereségnek semminemű jogosultsága nincsen, mert nem képez értéktermelő tényezőt. A szabad verseny korszakában ezen szemrehányás jogosulatlan volt, mert éppen a vállalkozók működése vezetett számos értékforrás megnyitásához és fentartásához. A kartellek és trustök azonban a vállalkozók személyes közreműködését nagy mértékben feleslegessé

¹⁾ Schmoller kijelentése a német kartell-enqueten: „Ein grosses Stück der Gewerbefreiheit und der freien Konkurrenz, auf die wir vor 30 Jahren so stolz waren, ist mit den Kartellen, wenn nicht rechtlich, so thatsächlich begraben.“

teszik, előmozdítják az ipari absentizmust és a vállalkozói járadék képződését.

Az által, hogy a nemzeti termeléshez okvetlenül szükségelt anyagok, mint vas, szén stb. a monopolosok birtokában vannak, tényleg az egész nemzeti termelésre döntő befolyással bírnak. Nemcsak a versenyképesség a világpiaczon, nemcsak a termelés kiterjesztése, vagy megszorítása függ tőlük, hanem sok esetben annak meghatározása is, hogy valaki termelő lehessen-e vagy nem. Éppen úgy, mint a hogy az amerikai vasutak, melyek bizonyos trustökkel voltak kapcsolatosak, számos cukor-, petroleum- stb. gyárat és bányatulajdonost egyszerűen az által tettek tönkre, hogy áruik szállítását mindig csak késésekkel és felemelt tarifával eszközölték, úgy a szén- és vastermelők is egyes iparágakat feltétlenül függővé tettek önmaguktól és több német kartellben megtörtént már az is, hogy számos termelőnek valóságos könyörgést kellett véghez vinni, hogy egyáltalában a termeléshez okvetlenül szükséges anyagokat megkaphassák. A monopolosoknak ez által lehetővé van téve, hogy büntessenek és jutalmazzanak, existenciákat megszüntessenek és felemeljenek. Ez eddig csak a közvetítő kereskedelemmel szemben történt meg, de a trustök története az Unióban, valamint a német szénbányászat és vasipar kartelljeinek tárgyalása megmutatta, hogy ugyanezt tenni módjukban áll a továbbfeldolgozókkal is. Ez által a kartellek és trustök oly nagy hatalomra tettek szert, mely csak az államot illeti meg.¹⁾ Ez a hatalom még hatványozódik a munkásokkal szemben követett egységes magatartásuk által, minek következtében az egyes munkás bizonyos tekintetben ki van nekik szolgáltatva.

A kartellek és trustök aránylag megdrágítják a fogyasztást, mi által a polgárok adózó képessége jelentékenyen hanyatlík és ezzel szemben a vállalkozók megadóztatása nem lehet eléggé aránylagos. Ha a kartellek és trustök a helyett, hogy az állampolgárok materiális jólétét bár akaratlanul is előmozdítanák, az állampolgárok fogyasztási és fizetési képességének fejlődését meggátolják, épp úgy állami beavatkozást hívnak ki, mint a hogy a belföldi terme-

¹⁾ Steinbach, Der Staat u. die modernen Privatmonopole 45. lap: „Der Staat kann es seinem Wesen nach nicht zugeben, dass sich ohne sein Zuthun, ja gegen seinen Willen Organisationen bilden, welche seine Macht und seine Herrschaft geradezu in Frage stellen.“

lők az állam vámpolitikai beavatkozását követelik a külföldi versenynyel szemben, a mely az ő fejlődésüket meggátolja. Ha az állam bünteti az élelmi szerek meghamisítását, mi gyakran semmi egyébben sem áll, mint az illető élelmi szerben létező élelmi anyagok kisebbitésében, úgy kötelessége az élelmi szerek indokolatlan megdrágításának is utját állani; ennek azt ellenszegezni, hogy az élelmi szerek meghamisítása a kriminalitás körébe tartozik, azért nem lehet, mert senki sem hamisítaná meg az élelmi szereket, ha a meg nem hamisított élelmi szereket kétszeres áron adhatná el. Végeredményben t. i. egyre megy, vajjon a 10 tápegység tartalmazását jelző tápanyag csak 5 tápanyagot tartalmaz és ezért 1 koronát fizetünk, avagy a 10 tápegység meg van, azonban érte 2 koronát fizetünk.

Polgárainak jólétének kérdése tehát és az egyéni szabadság, melyet ezen új alakulatok annyira fenyegetnek, kívánják az állam közbelépését. A magántulajdon hivei a magántulajdon fentartása mellett éppen az egyéni szabadság és a növekedő jólét érveivel harcolnak; ha mindezek néhány nagy tőkepénzes kapzsiságától tétlenek függővé, akkor az egyértelmű az ő megszűnésükkel. Az állam nem nézheti tétlenül, hogy egy bizonyos korlátult számú egyén minden ellenőrzés és felelősség nélkül az államhoz hasonló hatalom felett rendelkezék és az általánosan terjedő centralisáció és államosítás egyik követelménye, hogy az iparnak nagy centralis szervei az állammal valami összeköttetésbe hozassanak. És bár általános azon vélemény, hogy a kartellek és trustök a nemzetgazdaság organisációjában haladást képeznek, a munka produktivitasát emelik és így erélyesebb fellépést biztosítanak a világpiacra, ám a féktelen haszonvágy és uzsoraszerű kizsákmányolás eszközei is lehetnek. És hogyha ezeké lehetnek, úgy adandó alkalommal azokká is lesznek, ha csak az állam ezt meg nem akadályozza. Nem lehet eléggé idézni ezzel kapcsolatban Ohio főtörvényszékének a Standard Oil Co. elleni ügyben hozott ítéletének classikus indokolását. Az ítélet-jog formalistikai okokból a társaságot feloszlattottnak jelentette ki, de ezen feloszlásra a bíróságot materiális okok is birták. A bíróság megengedte, hogy a trust a petroleum minőségét javította és ennek árát leszállította. De hozzá teszi, hogy a monopoliumok rendesen más eredménynyel szoktak járni és a jognak nem azt kell tekintbe venni, hogy mi következhetik be kivételesen, hanem azt, a mi tapaszt-

talatszerűleg általánosan be szokott következni. A tapasztalat pedig arra tanít, hogy oktalanság megbizni az emberi vágyakban, a hol alkalmuk van mások rovására érvényesülni. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki az 1897-iki osztrák törvényjavaslat indokolása, azt mondván: »Dass die Kartelle schon durch ihre natürliche Beschaffenheit den Keim zu Auswüchsen in sich bergen und dafür in mitten der jetzt die gesammte Volkswirtschaft erfüllenden Klassengegensätze und Klassenkämpfe einen besonders geeigneten Boden finden.«

Nem azt kell tehát az államnak néznie, midőn a kartellek és trustök törvényes szabályozásához lát, vajjon valamennyien kizsákmányoló politikát üznek-e, hanem azt, vajjon meg van-e a lehetőség erre. A kartellek és trustök gazdasági hatásainak vizsgálata pedig arra tanított meg bennünket, hogy ez a lehetőség tényleg fennáll és azért az állami beavatkozás indokolt.

Nem állhat meg azon ellenvetés, hogy az állami beavatkozásnak azért nincsen helye, mert a kartellek és trustök hatásai és lényege még nem eléggé ismeretes. Egy gazdasági tényező összes okait és hatásait geometriai pontossággal megállapítani sohasem lehet, annyira bonyolódott okbeli lánczolon történik a gazdasági jelenségek lefolyása és elegendő a főokok, a főhatások és különösen az előrelátható hatások felismerése. Mintegy tiz év óta pedig, a mióta a Verein für Socialpolitik (1894.), a nagy német kartell-enquête (1903.), a különböző trust-konferenciák, de különösen az Industrial Commission és az Egyesült-Államok statisztikai hivatalának jelentései, továbbá számos kereskedelmi és iparkamara, számtalan tudományos munka és czikk foglalkoztak ezen alakulatoknak a nemzetgazdasággal való összefüggésével, igen sok oldalról és igen élénken lett ezen kérdés megvilágítva és nem lehet többé mondani, hogy ezen alakulatok ismeretlen területet képeznek.

Két ok van azonban, mely az államot visszatarthatja az erélyes közbelépéstől. Az egyik ok a magántulajdon korlátlanága és a szerződési szabadság, melyek sociális és jogi életünknek alapját képezik. Az ember minden apró ténykedésétől fel a leghatalmasabb materiális művekig, jelenlegi gazdasági rendszerünkben mind e kettőn alapszik és igen jelentéktelen ama singuláris jogszabályok száma, melyek ez alól kivételt képeznek. Egész gazdasági organiszációnk és ezek koronája, a kartellek és trustök, ezeken az alapokon fejlődtek és ezek képezik az ő legfontosabb támasztékaikat. A teljes jogegyenlőség

kedvez eme nagy alakulatoknak és lehetővé teszi, hogy gazdasági fölényüknél fogva a jogegyenlőségből hasznot huzzanak. Ám mindenki tudja, hogy egyenlőtlen feleknek egyenlő fegyvert kezükbe adni, egyike a legnagyobb igazságtalanságoknak és a tulnyomóan dispositiv jog helyébe cogens avagy a gyengébb oldalon dispositiv, az erősebb oldalon pedig cogens jogszabályoknak kell lépniök. Olyan gyakran illustris jogászi körökből¹⁾ eredő javaslatok, melyek bizonyos esetekben a szerződéskötési kötelezettség, a szerződéstől való szabad egyoldalú visszaléphetés jogát, midőn csupán conjunkturális változások álltak be, akarják behozni, képezik az első lépést. Megtiltása annak, hogy valaki a tulajdonát képező terményeit egy bizonyos áron alul (underselling) ne adja el, avagy egy bizonyos árnál többet ne kérhessen és ne legyen joga egyszerűen tartózkodni a piactól, az egyéni tulajdon feletti szabad rendelkezési jog legmesszebb menő megszorítása volna és mégis ideirányuló javaslatokkal igen gyakran léptek fel. Vizsgálat tárgyává tették, vajjon a szabad akarat érvényesült-e, avagy fenyegetésnek tekintendő-e, ha valamely kartell az üzleti összeköttetés megszakításával fenyegetődzik, mely egy termelő vagy kereskedő teljes tönkrehajtásával egyértelmű s ennek következtében kénytelen volt valamely reá nézve hátrányos szerződés megkötésére. Minthogy ma már csaknem az egész forgalmi élet a kartellek és trustök kezében van egyesítve, ezen kérdések számtalanszor merülnek fel és megoldásuk számtalanszor képezi óhaj tárgyát. De ezek megoldásával a szerződési szabadság és a magántulajdon több ezer éves alkotmánya léket kapna és erre az állam csak habozva mer vállalkozni.

A másik ok a miért az állam habozik, a kartell- és trustkérdésben positive közbelépni, abban áll, hogy az egyes államok féltik iparukat és attól tartanak, hogy erélyesebb rendszabályuk iparuk versenyképességének árt. Erélyesebb rendszabályok, esetleg az állami erő és adóképeség legerősebb támaszát, az ipart és kereskedelmet megingathatná és mindennek csak a külföldi versenytársak látnák hasznát. A kartell-kérdés egy nagy nemzetközi gazdasági kérdés, melynek egy mélyebbre ható megoldásába az egyes államok aligha

¹⁾ Igy pl. dr. Klein, osztrák igazságügyministernek javaslatai a német jogászgyűlésen, Verhandlungen des deutschen Juristentages Berlin. 1902. III. köt. és 1905. IV. köt.

bocsátkoznék be. Az állam nem mer kísérletet tenni hatalmának és erejének egyik legfontosabb alkatrészével és ebben megerősíti ama körülmény, hogy az amerikai trustok nagy expansiv politikájával szemben csak erős és szervezett ipar veheti fel a harcot.⁵⁾ A kartellek és trustok a természetes fejlődés eredményei és a nagy kultur-államok ipara a monopóliumok korszaka óta jelentékenyen megnagyobbodott és megerősödött.

Az állam eddig mindig szabad utat engedett az iparnak, az ipar virágzása, gazdagodása egy volt az állam gazdagságával. Most hirtelen vegye át az állam az ipar legmesszebbre menő ellenőrzését, sőt vezetését és minderre éppen vállalkozóinak rendkívüli prosperitása adna okot. Ilyenmü kételyek tartják vissza az államot határozott rendszabályoktól és a mit eddig dédelgetett, azt most erős kézzel megfogni nem meri. E mellett az államnak semminemü tapasztalatok sem állanak rendelkezésére, kivéve azt, hogy a kartellek és trustok eltiltása célra nem vezet és a javaslatok özönével áll szemben, melyek a teljes passivitástól egyes iparágak államosításáig minden fokozatot és árnyalatot felmutatnak.

Éppen ezért ugy az eddigi kartell és trustpolitikát, mint pedig azon javaslatokat, melyek figyelembevételre tarthatnak igényt, alapos vizsgálat tárgyává kell tenni. Módszerünk az lesz, hogy az eddigi törvényhozás, a judikaturát és a felmerült javaslatokat külön-külön vizsgálat tárgyává tesszük, velük szemben kritikai álláspontra helyezkedünk és mindezekből körvonalozzuk ama jog és gazdaságpolitikai magatartást, melyet az államnak a kartellekkel és trustokkal szemben elfoglalnia kell.

Ismertetni fogjuk azért először, hogy az egyes európai és amerikai államokban jelenleg büntetőjogilag és magánjogilag milyen rendszabályok állanak fenn, valaminthogy eddig milyen gazdasági és közigazgatás politikai álláspontra helyezkedtek. Minthogy, miként látni fogjuk, e tekintetben mindeddig igen kevés történt, sokkal fontosabb ama sokat vitatott problema eldöntése, hogy miként történjék ezen új alakulatok szabályozása.

Minden javaslatba hozott kartell vagy trust-politikai rendszabálynak próbaköve, képes-e az illető rendszabály a verseny felkeltéséhez hozzájárulni, vagyis a monopóliumok feltétlen uralmát megtörni

¹. Klein i. h. 300. lap.

a nélkül, hogy az állam aktív célzatokkal avatkoznék a vállalatok üzletmenetébe, mennyiben képes a kartellek és trustök által megváltoztatott jövedelem megoszlást igazságosabbá tenni és végre éri-e azon rendszabály a magánmonopoliumok minden fajtát.

XX.

A kartellek és trustök büntetőjogi megbirálása.

A) De lege lata.

Az állam küzdelme a monopoliumok ellen igen hosszú multra tekint vissza. Ezen küzdelmek története lehet igen érdekes, de mai komplikált viszonyaink között a primitív jogalkotás eszközeiből és alkalmazásából igen kevés hasznosat tanulhatunk. A kezdetleges törvényalkotás, mint minden téren, úgy a kartellekkel és trustökkel szemben is a legegyszerűbb módszert, a büntetőjogi tilalmat alkalmazta. Ezen tilalom természetesen primitív viszonyok között sokkal mélyebb hatása volt, mint ma, de a mennyiben ezen tilalmak a modern gazdasági rendszer korszakában is érvénynyel birtak, csaknem teljesen elvesztették praktikus jelentőségüket.

A legrégebb ismert tilalom a Caesar vagy Augustustól származó Lex Julia de annona. E törvény szerint büntetendő cselekményt képez, ha egyesek, vagy társaságok a gabona árát mesterségesen megdrágítják, készleteket felhalmoznak, az eladást megfelelő áron nem eszközlik, avagy gabona behozatalát megakadályozzák. Büntetésképpen a törvény kereskedőkkel szemben az iparjogosítvány megvonását, avagy a száműzetést rendelte, alacsonyabb rendűekkel szemben a kényszermunkát. E törvény főleg a gabonaringek ellen irányul, minthogy azonban a gabonabehozatal, sőt ingyenes kenyérsztás a római állam egy fontos közigazgatási ága volt, a törvény amugy sem birt nagy praktikus jelentőséggel.

A római jog továbbá két császári constitutiót foglal magában, még pedig 473. és 483-ból Kr. u., melyek a Codex Justinianus IV. könyv 59. titulusában foglaltatnak. A törvény felirata: »De monopolis et conventu negotiatorum illicito vel artificio ergolaborum, nec non balneatorum, prohibitis et pactionibus illicitis.« A Leó császártól származó első constitutió csak töredékben van meg és valószínűleg a hatóságok eljárását bizonyos monopoljogok adomá-

nyozásánál szabályozza.¹⁾ Jelentősebb a Zeno császár által 483-ban kiadott konstitúció. Ezen konstitúció hármast foglal magában. Tiltja az egyéni monopoliumot, még azon esetben is, ha oly jogositványra tud hivatkozni, mely neki a kizárólagos iparüzést, vagy kereskedelmi jogot biztosítja. Tiltja a minimális ár és bér-meghatározásokat (. . . neve quis illicitis habitis conventionibus coniuret aut paciscatur, ut species diversorum corporum negotioribus, non minoris quam inter se statuerint, venundentur . . .) Tiltja az iparosok oly összebeszéléseit, melynél fogva kötelezik magukat, hogy más által abban hagyott munkát folytatni nem fogják.

A törvény a magánmonopóliumot szigorubbant bünteti, mint az iparosok összebeszélését, mert amazt vagyonefelkobzással és száműzetéssel, emezt 40 font arany büntetéssel sújtja. Hogy milyen volt a szigorú törvény hatása, arról a források nem szólnak semmit, de igen jellemző, hogy már akkor ily specializált és szigorú törvényt tartottak szükségesnek a monopóliumok megtörésére és a rendes eszközök elégtelennek bizonyultak.

A középkor folyamán is különböző törvényeket hoztak a monopólium ellen. Ilyenek voltak Nagy Károly kapitulariumaiban foglalt rendelkezések az uzsora és monopóliumok ellen. A francia királyok ordonnanceai, melyek közül megemlítendő az 1275-iki ordonnance, mely a könyvkereskedők kartelljei ellen irányult. Németországban az 1512., 1524., 1530. és 1532-ből származó Reichsabschied-ok és az 1548. és 1577-ből származó birodalmi rendészeti szabályzatok szigorú büntetésekkel (Verlust aller Hab u. Güter u. Verweisung des Landes, Verlust des Gesellrechtes für Kaufleute) sújtják a monopóliumokat és különösen a kizsákmányoló kereskedelmet (betrügerische, gefährliche u. ungebührliche Fürkauf.) Az 1548-iki birodalmi rendészeti szabályzat szigorúan bünteti a kézművesek összebeszéléseit, kik a hatósági árszabástól eltérő áron adják el áruikat, az 1577-iki birodalmi rendészeti szabályzat azon kereskedőket, kik az árukat összevásárolják, eladót és vevőt kötelezik egyedül velük kereskedni, a többi eladókkal a minimálárt illetőleg megegyezésre jutnak, miáltal a fogyasztóknak nagy kárt okoznak. («Fügen damit dem Heiligen Reich und allen Ständen desselbigen

¹⁾ Menzel i. m. 14. l.

merklichen Schaden zu, wider obvermeldete gemeine beschriebene Recht u. alle Ehrbarkeit“ mondja az 1577-iki Reichspolizeiordnung.)

A francia accaparement és az angol regrating, forestalling, főleg a gabona összevásárlása és a gabonauzsora bűncselekményeit foglalják magukban, a melyeket a középkori törvények szüntelenül üldöznek.

A XVIII. század is telve van a monopóliumok elleni küzdelmekkel, mert napról-napra lehetett látni, hogy szabad verseny mellett az árak alacsonyabbak és a forgalom élénkebb. A fizokraták, de különösen Smith Ádám a monopóliumok ellen heves küzdelmeket folytattak és a korszellem nem csak a monopóliumok eltörlését kívánta már, hanem el akarta tiltani a testületi szervezkedést is, melyből a legtöbb esetben a monopólium kifejlődött. Ez a francia forradalom törvényeiben is kifejezésre jut. Így az 1791. évi június 14—17-iki dekretum 1. szakasza megtiltván az egy állású és foglalkozású polgárok testületekbe való csoportosulását, a 4-ik szakaszban azt mondja: „Si, contre les principes de la liberté et de la Constitution, des citoyens attachés aux mêmes professions, arts et métiers prenaient des délibérations ou faisaient entre eux des conventions tendant a refuser de concert ou a n'accorder qu'a un prix déterminé le secours de leur industries ou de leurs travaux, lesdites délibérations et conventions sont déclarées inconstitutionnelles, attentatoires a la liberté et la déclaration des droits de l'homme, et de nul effet.“ Ez is világosan tiltja a mindennemű összebeszéléseket és kartelleket és különösen figyelemreméltó a középkori szabályzatokban is mindig visszatérő ama rendelkezés, mely szerint az is büntetendő, ha mesteremberek abban egyeznek meg, hogy egy munka elvégzésében egyáltalán nem fognak közreműködni, mi sok hasonlatosságot mutat az ujabban mindinkább hangoztatott szerződéskötési kötelezettséggel.

A francia forradalomban kifejezésre jutott eme elveknek behatása alatt, de különösen a forradalmat megelőző nagy éhínségekre visszaemlékezve, a melyeket jó részben a gabona összevásárlásának (accaparement) tulajdonítottak és az iparosok testületi szervezkedése elleni ellenszenv együttvéve járultak hozzá ahhoz, hogy a Code Pénal 419. §-a a büntetőjog rendszerében előfordul. E §. a mely máig is érvényben áll és számos törvényhozásnak szolgált alapul hasonló intézkedéseknek büntetőjogába való felvé-

telére, szószerint a következő: „Tous ceux, qui par des faits faux ou calomnieux semés à dessein dans le public, par des sur-offres faites aux prix, que demandaient les vendeurs eux-mêmes, par réunion ou coalition entre les principaux détenteurs d'une même marchandise ou denrée, tendant à ne la pas vendre ou à ne la vendre qu'à un certain prix ou qui, par des voies ou moyens frauduleux quelconques auront opéré la hausse ou la baisse du prix des denrées ou marchandises, ou des papiers et effets publics au-dessus ou au-dessous des prix qu'aurait déterminés la concurrence naturelle et libre du commerce, seront punis . . .

A 419 §-on kívül, a mely a termelők és a kereskedőknek az összebeszéléseit tiltja, a Code Pénal azonkívül még a 414. §-ban a mesteremberek összebeszéléseit eltiltotta, a melyek a munkabérek leszállítására irányulnak; a 415. §. megtiltotta, hogy a munkások szövetkezzenek a munkafeltételek javítása, vagy munkabérek emelése céljából és a 123. §. ugyanczt a hivatalnokoknak tiltja meg. A 414. és 415. §§. az 1864-iki törvény által (De la liberté de coalition entre ouvriers et patrons) elveszítette hatályát és jelenleg ugy a munkásoknak koalíciós joga, a munkabérek emelése céljából, mint pedig a munkaadóknak szövetkezése a munkakereslet szabályozása céljából nem esik tilalom alá. A 419. §. ellenben fennáll és ennek nem derogált sem az 1884-iki törvény, (Des syndicats professionnels) sem az 1885-iki törvény (de marches a terme), mert ezek a munkások és munkaadók szervezkedését bizonyos megengedett célokra engedélyezik, míg az említett szakasz a szervezkedést az accaparement tiltott bűncselekményével kapcsolatban tiltja. Ezen szakasz jogérvénye ugy a judikatura, mint a jogtudomány felfogása szerint kétségtelenül¹⁾ ma is fennáll.

A 419. §. az áruk bármely birtokosait, ha azon célból szövetkeznek, hogy valamely árunak az árát fölemeljék, föltétlenül büntetéssel sújtja. Mindazon ítéletek, a melyek a 419. §-t alkalmazták, ennek értelmében döntöttek és így pl. ugy az első, mint az összes felebbezési bíróságok 1838-ban a marseillei szódagyárosok azon megegyezését, mely szerint kötelezték magukat, hogy gyártmányaikat egyedül egyetlen egy közvetítő utján fogják eladni,

¹⁾ Ezekre és a közetkezőkre vonatkozólag Colliez i. m. 459. lap és köv. Duchaine i. m. 478. és köv., Martin Saint-Léon i. m. 76. lap.

büntetendő cselekménynek találták. Oly fontosságot tulajdonítottak ebben az időben ezen §-nak, hogy 1839-ben a közmunkák miniszterének felszólítására az államügyész a chatellerault-i pékek ellen a 419. §. alapján lépett fel, mert ezeknek mindaddig az a szokásuk volt, hogy állandó vevőiket bizonyos kedvezményekben és jutalmakban részesítették és ezeket közös megegyezés alapján megszüntették. Az államügyész az ügyet a legmagasabb fórumokig vitte és bár a vádlottakat a bűnösség alól az összes fórumokon felmentették, mégis jellemző arra nézve, hogy az illetékes körök miképpen magyarázták a 419. §-t.

A mai francia judikatura ettől a felfogástól egészen eltérő felfogást vall, a mely a 419. §. hatályát teljesen megbénítja. A judikatura arra vonatkozólag, hogy büntetendő cselekmény forogjon fenn a 419. §. értelmében, 4 követelményt állít fel. Először megköveteli a tettesek többségét, vagyis hogy ha két vagy több társaság egyetlen egy társulattá egyesül és így monopolizálja a piacot, akkor nem követnek el büntetendő cselekményt, hanem csakis akkor, ha többen, megtartva mindegyik önállóságát, egyesülnek az árak emelésére. Ezen követelményt azonban aligha lehet a törvényből egyenesen levezetni, mert hiszen »a reunion ou coalition entre les principaux détenteurs« egyáltalában nem zárja ki a tényleges egyesülés fogalmát. A második követelmény az, hogy az illető árunak főbb birtokosai (les principaux détenteurs d'une même marchandise ou denrée) egyesüljenek, legyenek azok akár termelők, akár kereskedők, tehát megköveteltetik, hogy a termelésnek jelentékeny részét képviseljék. A harmadik követelmény, hogy az árakban tényleges változás jöjjön létre, a kísérlet tehát nem büntetettik. A negyedik követelmény, a melyet a judikatura felállít az, hogy be kell bizonyulnia, miszerint a szövetkezők kötelezték magukat arra, hogy csak egy bizonyos meghatározott áron adnak el, ha ellenben egyáltalában áremelés céljára egyesültek, akkor a 419. §. esetéről szó sem lehet. Ezen utóbbi követelmény a 419. §. hatályát teljesen kizárja, mert hiszen alig lesz kartell, a mely majd egyezményeibe felveszi azt, hogy csak egy bizonyos áron ad el, azt azonban, hogy áremelésre alakult, ezen interpretáció mellett bátran felveheti egyezményeibe. A második követelménynek, a mely valamely áru főbb birtokosaira (principaux détenteurs-ra) vonatkozik, a Secretán-féle réz-ring esetében a semmitűszék még

tágabb interpretációt nyújtott, a midőn kimondotta azt, hogy ezen ismérv nem forog fenn azon esetben, ha azon áru, melyre a meg-egyezés vonatkozik, nem csupán az ország határain belül, hanem más országokban is taláztatik; ez által már eleve kizárta azt, hogy ezen törvényt magyarázat mellett valamely belföldi kartell elítéltesék, mert olyan áru, a mely csak Franciaországban taláztatik, alig van. A francia bíróságok egy adott esetben nem alkalmazták a 419. §-t a Comptoir de Longwy-ra, a mely Franciaország egész nyers vastermelését uralja, tehát az áruk főbb birtokosait magában egyesíti és a melynek kifejezett célja: »a ne pas la vendre ou a ne la vendre qu'a un certain prix«; minthogy továbbá a piacot monopolizálja, a szabad verseny árainál magasabb árakat tart fenn, mert hiszen különben azonnal felbomlana, nem lévén az egyesülésnek semmi célja és így az árakat, a mint a törvény megköveteli: »au-dessus . . . des prix qu'aurait déterminés la concurrence naturelle et libre de commerce« tartja fenn.

Mi okozhatta, hogy a francia bíróságok a törvény szellemével teljesen ellentétes gyakorlatot követtek? Mi okozhatta, hogy a francia bíróságok egyenesen érveket kerestek, ezen szakasz hatályának megbénítására? Valószínűleg ugyanazon okok, melyek egyáltalában a büntetőjogi tilalom ellen szólnak és a melyről alább lesz szó.

Belgiumban tudvalevőleg a Code Penal szintén bevezettetett és a 419. § fenn is állott 1866-ig, a mikor ezen §-t megszüntették és helyébe a büntető törvénykönyv 311. §-ába a következő rendelkezést iktatták: »Les personnes qui, par des moyens frauduleux quelconques auront opéré la hausse ou la baisse du prix des denrées ou marchandises, ou des papiers et effets publics, seront punies d'un emprisonnement d'un mois à deux ans et d'une amende de 300 à 10.000 francs.« Minthogy ezen szakasz a büntetendő cselekmény ismérveképen a ravasz fondorlatot (moyens frauduleux) kívánja meg, erről pedig a kartelleknél és trustöknél szó nem lehet, ezen §., ép úgy mint a Code Penal 419. §-a, eddig alkalmazást egyáltalán nem nyert és legföljebb a cornerekkel és ringekkel szemben volna alkalmazható, a melyeknél a ravasz fondorlat szerepet játszik. Az értékpapírokra nézve, a melyekkel való ilyenmü üzérkedés már ezen törvény értelmében is büntetendő, az 1873. évi május 18-án hozott törvény ezt még határozottabban tiltja, a mennyiben a társaságok érték-

papirjainak árfolyamára befolyást gyakorló pénzügyi kartelleket eltiltja és büntetéssel sújtja.

Az 1866-iki belga büntető törvénykönyvet határozottan követi ebben az irányban az 1889-iki olasz büntető törvénykönyv, melynek létrehozatala idején a nagyipari kartellek és trustök már széles körben voltak elterjedve és aligha kerülték el az olasz kodifikátorok figyelmét; és így azt kell felvennünk, hogy a kodifikátorok szándékosan hagyták büntetlenül a nagyipari kartelleket és trustöket.

Az olasz büntető törvénykönyv 297-ik §-a azt mondja: »Chiunque, col diffendere false notizie o con altri mezzi frandolenti, produce sul publico mercato o nelle borse di commercio un aumento o una diminuzione nei prezzi di salarii, derrate, merce o titoli negoziabili etc.« A 326. § pedig azt mondja: »Chiunque, con false notizie o altri mezzi fraudolenti produce la deficienza o il rincaro di sostenze alimentari etc.« Minthogy a csalárd eszközök (mezzi fraudolenti) a kartelleknél és trustöknél egyáltalában nem játszanak szerepet, ezen §-ok sem nyertek a kartellekre eddig alkalmazást és tudvalevőleg Olaszországban jelenleg is számos kartell létezik.

Ugyancsak számos és hatalmas kartell létezik Oroszországban, a hol némely iparágakban kartellalkotást, miként láttuk, maga a kormány mozditja elő, daczára annak, hogy az orosz büntető törvénykönyv igen szigorú rendszabályokat tartalmaz, a melyek a kartellekre alkalmazhatók volnának, eddig azonban alkalmazást nem nyertek. A büntető törvénykönyv 913. §-a a kereskedők mindennemű megegyezését, melynek célja az élelmiszereknek a drágítása, büntetendőnek nyilvánítja. Az 1180-ik § pedig azt mondja, hogy kereskedők vagy iparosok összebeszéléseit, ha azok az élelmiszerek, valamint egyéb elsőrendű szükségleti tárgyak árainak emelésére irányulnak vagy pedig az árak leszállítását célozzák, hogy ezáltal az árubehozatalt a külföldről megakadályozzák, 4 hónaptól 8 hónapig terjedő börtönnel büntetendők, valamint 200 rubelt meg nem haladó pénzbüntetéssel. Bár ezen törvény, úgy látszik, csak a gabonauzsorát tartja szem előtt, mely Oroszország rossz közlekedési eszközei mellett még a legutóbbi évtizedekben is fenyegető volt, az iparosokra való kifejezett hivatkozásnál fogva a kartellekre és trustökre igen könnyen nyerhetne alkalmazást.

Lássuk már most, hogy az angol-amerikai jog területén milyen a kartellek és trustök büntetőjogi megbíráása. Erre vonatkozólag ezen államok jogszolgáltatásának a Common Law nagyon is elasztikus és tágítható fogalmai szolgálnak alapul, a melyekben egy sok száz éves gyakorlat rendkívüli tarkaságot hozott létre. Főleg a monopoly, regrating, forestalling, engrossing, restraint of trade, conspiracy, public policy fogalmai jöhetnek tekintetbe, a melyek az angol jogban sok száz éves gyakorlat szerint büntetendő cselekményeket képeznek. Ezen fogalmak magyarázata azonban folytonos átalakulásokon megy keresztül, egymástól nehezen megkülönböztethetők és egymásba fonódók.

A monopoly fogalom abból fejlődött ki, hogy régebbi időkben a királyok egyes embereknek bizonyos területeken adás-vételi monopoliумokat adományoztak, a kik azután zsarolták a népet. Ez később a parlamentek befolyásával meg lett szüntetve, azonban fenmaradt annak a fogalma, hogy ha valaki bizonyos területen egyedúrsággal bír és magas árszabásokat eszközöl, ez épp annyira tilos, mint ama monopoliумok, melyeket a királyok egykor adományoztak és a melyeknek adományozásától a parlament által el lettek tilva.

A monopoly fogalmától teljesen különböző a regrating, forestalling és engrossing fogalmai, a melyek a kartellekre és trustökre nehezen volnának alkalmazhatók azért, mert ezen fogalmak inkább a gabonának összevásárlás utjánai megdrágítására vonatkoznak, a mi a középkorban egy állandó veszedelmet képezett, a kartellek és trustöknél pedig összevásárlásról nagyon ritkán van szó. Ezen fogalmak azért inkább a corner tényálladékát foglalják magukban.

A conspiracy fogalma abban áll, hogy két vagy több személy egyesül, hogy valamit keresztülvigen, és a keresztülvitel eszközei vagy maga a vállalkozás célja ugyan nem tilos, de ezek egyike vagy másika erkölcstelen és ők éppen ezen erkölcstelen célzathoz egyesültek.

A restraint of trade inkább képez élő jogot, mint az előbbieket, mert ez alatt minden olyan törekvést értenek, a mely akár az iparban, akár a kereskedelemben a szabad verseny megszorítását célozza, még pedig vagy az által, hogy valaki szerződészerűleg kötelezi magát valamely gazdasági tevékenységtől való tartózkodásra, vagy pedig olyan magatartást tanusít, a mely másnak ezen ipar folytatását lehetetlenné teszi. Valamennyi ezen fogalmat átfoglaló

fogalmat képez a public policy, a mely alatt az angol jog oly magatartást ért, mely az osztársadalom gazdasági érdekeivel, az állami renddel, vagy pedig az erkölcsi felfogással ellenkezik, abban az esetben is, ha az illető cselekmény törvényileg tiltva nincs. Az angol jogszolgáltatás ezen fogalmakkal az utolsó évtizedekben már csak igen ritkán operált és ezen esetekben is rendszeresen felmentő ítéletet hozott. Az angol bíróság pl. egy sokat idézett esetben (leading case) a *Mogul Steamship Co. v. Mc. Gregor Gow et Co.* ügyben, a midőn több hajótulajdonos a fuvardíjak mértéktelen leszállítása által többi versenytársaikat tönkre tették és a versenyt lehetetlenné tették, ezt nem minősítette conspiracy-nak azon indokolással, hogy a cél a verseny szabályozása volt és a fuvarring nem czélozta a kívül állók tönkretételét.¹⁾

A canadai állam a common law fegyverein kívül még egyéb fegyverekkel is küzd a kartellek és trustök ellen.

Igy a kormány a kartellek és trustök okozta áremelkedés esetében rendelet útján a beviteli vámokat ideiglenesen leszállíthatja, az 1889. május 2-iki törvény továbbá szigorú büntetőjogi rendszabályokat foglal magában, melyek az eddig felsorolt büntetőjogi rendszabályoktól abban különböznek, hogy egyenesen a kartellek és trustök ellen irányulnak. E törvény büntetendő cselekménynek tekinti, ha egy személy egy másik személylyel avagy egy közlekedési eszköz tulajdonosával a termelés, a kereskedelem avagy a szállítás korlátozása céljából avagy ezek és az életbiztosítási díjak megdrágítása céljából szövetkezik és ezen bűncselekményt 200—4000 dollár pénzbüntetéssel és 2 évig terjedhető börtönnel sújtja. Tudjuk, hogy Canada prohibitív vámjainál fogva számos kartellnek a hazája és bár ezen törvény, valamint a fentemlített vámpolitikai intézkedés a kartellek és trustök legkiáltóbb visszaéléseit képes megakadályozni, de fenállásukat lehetetleníteni nem képes.

Az állam a legerélyesebb harcot minden rendelkezésre álló eszközzel a kartellekkel és trustökkal szemben az Egyesült-Államokban folytatta. Minthogy a kartellekkel és trustökkal egybekötött visszaélések talán az Unióban voltak a leghatalmasabbak, minthogy az amerikai bíróságok mindig módot találtak a jog-

¹⁾ Az amerikai jogszolgáltatásban és törvényhozásban azonban a restraint of trade, a conspiracy még ma is nagy szerepet játszik.

formalistikai szempontoktól eltekinteni, hogy a törvény materiális rendelkezéseinek érvényt szerezzenek és minthogy a törvényhozások a legmesszebb menő rendelkezésektől sem riadtak vissza, hogy a szabad verseny és a szabad egyéni rendelkezés lehetőségét fentartsák és ennek kiméletlenül érvényt szerezzenek, az Unióban tett tapasztalatok terén tanulmányozhatjuk legjobban, hogy mennyit ér gazdasági kérdésekben büntetőjogi rendszabályok alkalmazása.¹⁾

Az Egyesült-Államok trustellenes törvényhozásának több nagy akadálya van; ezen akadályok részben az Egyesült-Államok alkotmányából fakadnak, melynek megváltoztatása az amerikai nép ebbeli konzervativizmusába ütközik, részben az amerikai jogszolgáltatásból és az Unió államainak eltérő gazdasági érdekeiből.

Az Unió alkotmánya a kongresszusra csupán az államközi és nemzetközi forgalom szabályozásának jogát ruházta: »to regulate commerce with foreign nations and among the several states and with the Indian tribes.«²⁾ A kongresszusnak azonban az alkotmány értelmében nincsen joga a termelési folyamatba bármiképen befolyni, vagy azt szabályozni; és így a kongresszusnak nincsen joga olyan törvényt hozni, a mely az ipari életnek belső részeit szabályozni volna hivatva, teljesen függetlenül az egyes államok törvényhozásától.

Van az Unió alkotmányának még egy másik rendelkezése is, a mely a trustök ellen való sikeres fellépést megnehezíti; ez viszont az egyes államnak a kezét köti meg, midőn azt mondja,³⁾ hogy minden állam polgárának más államban ugyanazon jogai vannak

¹⁾ A következőkre nézve Report of I. C. vol. II. Statutes and decisions of federal, State and territorial law. Together with a digest of corporation laws applicable to large industrial combinations; Beach: A Treatise on the law of Monopolies and Industrial Trusts 1898.; Clark: The control of trusts New-York, 1902.; Jenks: i. m.; Stickney: State Control of trade and commerce by national or state authority New-York, 1897.; A. D. Adams: Federal Control of trusts. Political Science Quarterly 1904. September; A. D. Adams: Federal Control of trusts. Political Science Quarterly, 1903. March; J. A. Hobson: The American Trust. Economic Review, 1904. January; W. F. Meier: What attitude should the Government assume toward the trusts? The Am. Journal of Sociology, September 1903.

²⁾ Art. I. 8. 2.

³⁾ Art. IV. 2. 1.

mindenhez, a mihez az illető állam polgárainak joga van. »The citizens of each state shall be entitled to all the privileges and immunities of citizens of several states.«¹⁾

Az amerikai alkotmány ezen rendelkezéseinek és az amerikai nép ezekhez való föltétlen ragaszkodásának nagyon mélyen fekvő okai vannak. Az első rendelkezésnek az értelme abban rejlik, hogy lehetetlennek látszik, hogy oly óriási területre és annyi államra vonatkozólag egységes gazdasági törvények hozassanak, mert más törvények felelnek meg a Nyugat földmivelő államainak, mint a Kelet iparos államainak, más a gabonatermő Éjszagnak, mint a kávé- és gyapottermelő Délnek. Egy egységes gazdasági törvényhozás csak kárral járhatna és ezért az amerikai nép féltékenyen ragaszkodik az alkotmányhoz, mely ezt bölcsen felismerte és az egyes államok belső életére vonatkozó törvényhozást a lehető legszélesebb körben és a legföltétlenebbül az egyes államokra ruházta. Az alkotmány másik rendelkezésének, mely a különböző államok polgárainak minden államban egyenjogúságot biztosít, viszont az az értelme van, hogy ez a nagy gazdasági terület egy egységes egészet képezzen és az államközi forgalomban semminemű fennakadás ne létezzék.

Az első lehetlenné teszi, hogy a kongresszus az egész államra kiterjedő és a termelést szabályozó törvényt hozhasson, mert ehhez joga nincsen, a második pedig hatálytalanná teszi az egyes államok trustellenes törvényhozását, mert ha egyik vagy másik állam olyan törvényt hoz, mely a trustök fennállását azon állam területén lehetlenné teszi, az illető trust egy másik államban incorporáltatja magát, abban pedig, hogy egy más állambeli jogi személynek a trustöt eltöltő államban telepe legyen, megakadályozni nem lehet, miután az állam saját területén létező jogi személyeknek megadja az üzemben-tartás jogát. De ha ez utóbbit mégis megtiltaná és az United States Supreme Court, mely végső fórumban bíraskodik az alkotmányt illető kérdésekben, lett légyen az megsértve akár a kongresszus által, akár az egyes államok törvényhozása által, az alkotmány ezen extensiv magyarázatát esetleg osztaná is,

¹⁾ Az amerikai alkotmánynak ezen rendelkezése igen sok hasonlatosságot mutat az 1878. XX. t.-cikkkel, melyet az 1899. évi XXX. t.-cz. fentartott és a mely a 14. részben azt mondja: »az egyik állam területének lakosai, kik a másik állam területén kereskedést és ipart akarnak űzni stb., a belföldiekkel egyenlő elbánásban részesülnek.«

azt az egyes állam semmiképen sem tilthatja el, hogy egy másik állambeli trust az illető állam területén áruit eladhassa, mert az alkotmány értelmében a kereskedelemnek és forgalomnak bármely korlátozása az egyes államok között tilos. A Supreme Court idők során több államnak, így Georgia, Indiana, Louisiana, Michigan, Mississippi, Montana, Nebraska, North-Carolina, South-Dacota, Tennessee, Texas és Wisconsin trustellenes törvényeinek bizonyos szakaszait alkotmányellenesnek és hatálytalannak jelentette ki azért, mert az alkotmánynak az Unió összes polgárai részére egyenlő jogokat biztosító rendelkezését sértették.

Az egyes államok törvényhozásától (Statute Law) és a kongresszusi törvényhozástól (National Legislation) eltekintve, az amerikai jogszolgáltatásnak van még egy közös forrása t. i. az Unióban is épp úgy, mint Angliában, élő jogot képező Common Law. Az ősi Common Law a monopoliumpokkal szemben és a monopoliump kizsákmányoló árszabásaival szemben számos intézkedést tartalmaz és vannak sokan, kik a Common Law intézkedéseinek szigorú alkalmazását elegendőnek vélik. Csak az »injunction« jogára kell emlékeztetni, melynek értelmében bizonyos bíróságoknak joguk van megparancsolni, hogy valaki egy oly ténykedést ne vigyen véghez, melyhez ugyan neki feltétlen joga van, a mely azonban a köznek nagy kárt okozna. A bíróság ily esetben egy parancsot bocsát ki, mely szorosán körülírja ama ténykedést, a melytől az illető személynek tartózkodnia kell és ha mégis megteszi, akkor ez a »contempt of the court« fogalma alá esik és az illető személy azonnal letartóztatható. A polgári bíróságot is megillető ezen jog ma is élő jogot képez és egyike a leghatalmasabb fegyvereknek, mert bármely pillanatban alkalmazható és kibocsátható oly cselekmények megakadályozása céljából, melyek már elkövetettek és olyanokkal szemben, a melyeknek elkövetése csak előre látható. Az amerikai jogtudomány ezen jogintézményt nagyon sokra becsüli, mert úgy mondják, nem lehet a törvényhozás idején előre látni mindazon esélyeket, a melyek a társas együttélésből keletkezhetnek.

De a Common Law intézkedései és esetei oly elavultak, ellentmondók és ismeretlenek, hogy ajánlatosnak látszott annak rendelkezéseit újabb törvények hozatala által körülhatárolni. Magán, büntetőjogi és közigazgatási törvények hozatalára azonban csak az egyes államok birnak joggal és így jöttek létre az egyes államok trust-

ellenes törvényei. 1900-ban 27 államban és territóriumban léteztek trustellenes törvények és 14 állam egyenesen alkotmányába foglalta a trustellenes intézkedések alapelveit. Alabama állam alkotmányában foglalnak helyett trustellenes rendszabályok. Arkansas 1897., 1899-ben minden combinationt eltilt, melynek célja a szabad versenynek korlátozása, akár a bevitel, akár a kivitel által, akár az eladás, vagy az árak szabályozása útján. Indiana állam törvénytelennek és semmisnek nyilvánítja az olyan egyezményeket és trustöket, mely-nélfogva egy társulat valamely áru szállítását megtagadja, avagy a rendesnél nagyobb árat követel, vagy olyan cselekményt követ el, mely egy másik vállalatot valamely cikk gyártásának megszüntetésére, vagy üzletének bezárására indítja. Illinois minden szövetezést, melynek célja az árak meghatározása, a termelés korlátozása, szigoruan tilt. Massachusets pénz- és fogházbüntetés terhe alatt tiltja az olyan egyezményeket, vagy eladási feltételeket, hogy valamely fogyasztónak az illető árut mástól vennie nem szabad. Minnesota törvénytelennek jelenti ki az olyan egyezményeket, vagy egyesüléseket, melyek valamely áru árának szabályozását, vagy megállapítását célozzák, továbbá a melyek a kereskedelemnek, vagy versenynek korlátozását célozzák az által, hogy egy személy más valakitől nem vesz vagy nem ad el, mert a trusthöz nem tartozik, avagy a bojkottot ugyanezen okból. Missouri és Nebraska az ármegeállapítást és a termelés contingentálását tiltják. New-York tiltja az olyan egyesüléseket, melyek monopóliumot hoznak létre, avagy az árakat szabályozzák. North-Carolina egy 1899-ben hozott törvényben eltiltotta, hogy egy millió dollárnál nagyobb alaptökével bíró társulatok keletkezessenek; ezen minden tekintetben észszerűtlen törvény azonban már 1901-ben hatályon kívül helyeztetett.

Megemlítendőek még az u. n. «Affidavit»-ok, a melyek némely állam törvényei között szerepelnek. Az «Affidavit» abban áll, hogy az államtitkár, vagy pedig az attorney general felszólítására, vagy pedig kötelességszerűen önmagukról a részvénytársulatok igazgatói tartoznak egy esküszzerű nyilatkozatot tenni, hogy az illető társulat semminemű trusttel, vagy pedig pool-al összeköttetésben nincsen.

Mindezen törvények már azért sem birhattak hatálylyal, mert kijátszásuk nagyon könnyű volt; kezdettől fogva azonban ki volt zárva, hogy a célzott hatást elérhetik, minthogy vannak egyes államok, melyek a trustöknek minden jogot és minden szabadságot meg-

adnak, csak hogy inkorporationalis díjakban és adókban minél többet vegyenek be és államaikba gyárat és üzletet csalogassanak; ilyenek pl. Delaware, West-Virginia és a kicsiny New-Jersey, melyben többek között az acéltrust, a hajózási trust, a bőr-trust és még néhány nagyobb trust van inkorporálva. Minthogy pedig az ezen államokban inkorporált társulatok üzletüket az Unió egész területére zavartalanul terjeszthették ki és szabályozásuk azon állam hatáskörébe tartozik, a melyben be vannak jegyezve, a többi államnak minden törekvése a trustök terjeszkedésének gátat vetni, teljesen hasztalan maradt.¹⁾

Minthogy tehát az egyes államok törvényhozása sikertelen maradt, a kongresszus tett intézkedéseket, a mennyire ezt az alkotmánynak fentemlített korlátai megengedték. Az első ilyenmü kísérlet a kongresszus részéről 1887-ben hozott Interstate Commerce Law, a mely teljes hatályában van mai nap is. Ezen törvény büntetőjogi sankcióval tiltja a vasutak pooljait, előírja, hogy a fuvardíjaknak mérsékelteknek kell lenniök (reasonable rates), szigorúan tiltja az u. n. discriminationokat és kötelezővé teszi a tarifák közzétételét és a vasutak tarifakezelésének ellenőrzésére egy külön bíróságot rendel. E törvény minden megsértése 5000 dollár pénzbüntetéssel sújtatik, azonkívül mindenki, a ki a vasut tarifa kezelése által kárt szenvedett, a vasutak ellen kártérítési pört indíthat. Ezen törvény az annyit panaszolt poolokat és discriminationsokat nem volt képes megszüntetni és azok még maig is teljes virágzásban vannak.

Mig ezen törvény csak a vasuti monopóliumok ellen irányul, addig a Shermann szenátor által kidolgozott és a kongresszus által 1890. július 2-án elfogadott törvény (United States, Anti-Trust Law) a nagyipari trustökre és kartellekre vonatkozik.²⁾

¹⁾ Ezen viszonyok jellemzéseken mondotta Roosevelt elnök: „Novadays all the numerous corporations, which I am considering do what is really an interstate business and as the states have proceeded on very different lines in regulating them, they are often organised in a state in which they do little or no business and do an enormous business in other states to the spirit of whose laws they may be openly antagonistic“ . . . „The states must combine to meet the problem caused by the great combinations of capital and the easiest way for the states to combine is by action through the National Government.“

²⁾ „An Act to protect Trade and Commerce against unlawful Restraints and Monopolies.“

Ezen törvény értelmében minden trust- vagy kartellszerű egyezmény (Every contract, combination in the form of trust or otherwise, or conspiracy, in restraint of trade or commerce) törvénytelen és mindenki, a ki ilyen szerződésben, vagy szövetkezésben részt vesz, kihágást követ el és 5000 dollárig terjedhető pénzbüntetéssel, vagy egy évig terjedhető börtönbüntetéssel, vagy pedig mindkét büntetéssel sújtatik, a bíróság belátása szerint. Ugyanezen büntetéssel sújtatik azon személy vagy személyek, a kik monopolizálják, vagy monopolizálni megkísérlik az államközi vagy nemzetközi forgalmat, vagy annak egy részét. (Every person who shall monopolize, or attempt to monopolize, or combine or conspire with any other person or persons, to monopolize, any part of the trade or commerce among the several States, or with foreign nations.) A különböző kerületi attorneys az Attorney General vezetése alatt tartoznak mindazon esetekben, melyekben ezen törvény ismérvei fenforognak, fellépni és a bíróságnak joga van, a mint a per megindult, ideiglenes rendelkezésekkel közbelépni és tilalmakat kibocsátani. A törvénybe ütköző trustök vagy kartell tulajdonát képező javak, a mennyiben az egyik állam területéről a másikkra utban vannak, elkobzandók, éppen úgy, mint a csempészett áruk. A kit pedig egy kartell, vagy trust ezen törvénybe ütköző cselekménnyel megkárosított, joga van kártérítési keresettel fellépni és szenvedett kárának háromszorosát követelni.

Ezen törvénynek is meg kellett állania a Supreme Court vizsgálatát, mely az alkotmány szoros magyarázata mellett hatályát nagyon is megszorította. A legutóbbi évek döntvényei közül a legfőbb törvényszék által folytatott joggyakorlat jellemzésére három esetet említünk. Ezek az U. St. vs. E. C. Knight Co., az U. St. vs. Addyston Pipe and Steel Co. és az U. St. vs. Northern Securities Co. ügyek. (U. St. itt az Egyesült-Államokat jelenti, kiknek nevében az Attorney General «suit in the interests of the people»-vel lép fel mintegy az actio popularis mintájára.)

Az U. St. vs. E. C. Knight Co. ügy abból keletkezett, hogy az amerikai cukortrust, az Am. Sugar Refining Co., négy philadelphiai cukorfinomító részvényeit megvásárolta és azokat magába bekebelezte. A cukortrust, a mely eddig is a termelés túlnyomó része felett uralkodott, ez által valóságos monopóliumot szerzett. Ezen monopólium ellen lépett fel az államügyész a Sherman Actra

hivatkozva és követelte a társaság feloszlatását. A legfőbb törvényszék azonban azon indokolással «The creation of monopoly in production does not necessarily and directly restrain commerce, the former being subject to the regulation of the states, the later alone to that of Congress» a keresetet elutasította, szigorúan elválasztván a termelési processust az államközi forgalomtól az előbbi az állami jurisdictio alá esvén, az 1890-iki antitrust törvény nem alkalmazható.

Az *U. St. vs. Addyston Pipe and Steel Co.* ügy abból keletkezett, hogy hat vascsőgyár, mely 36 állam ebbeli szükséglete felett uralkodott, egymással kartellszerű kontingentálási egyezményt kötött. A legfőbb törvényszék az egyezményt a Sherman Actba ütközőnek és így érvénytelennek jelentette ki, mert ezen egyezmény a vételt, eladást az államközi forgalmat volt hivatva korlátozni, és ez volt kimondott célja, míg a fentebbi esetben a termelés központosítása volt a közvetlen cél és minthogy az 1890-iki törvény csakis az államközi forgalom korlátozását tiltja, fentebbi esetben nem volt a törvénytelenység kimondható, míg jelen esetben igen. A legfőbb törvényszék ezen törvényt magyarázat által mintegy szentesítette a trustöket, míg ellenben a poolokat törvényteleneknek jelentette ki, mert kimondotta, hogy 6 társaság egymással egyezményre lépven és monopóliumot teremtvén, a Sherman Act alá esik; míg ellenben egy társaságnak a monopóliuma nem törvényellenes. Vagyis ha a főcél a termelés bizonyos irányu átalakítása és ennek következménye a forgalom korlátozása, akkor a Sherman Act nem alkalmazható, ha ellenben a főcél a piacz bizonyos irányu szabályozása, akkor az ily egyezmény ugyanazon törvény értelmében érvénytelen. A fejlődés tehát körülbelül ugyanaz, mint Ausztriában és Franciaországban, a hol a kartellek a fennálló jogszolgáltatás értelmében érvénytelenek, a trustök ellen azonban semmi jogszabály nem létezik.

A harmadik eset a *Northern Securities Co.* esete. Ezen társulat, a mely egy holding company, azon célból alakult, hogy az egymással körülbelül párhuzamosan haladó és egymással versenyző *Northern Pacific* és *Great Northern* vasúttársaságok között az érdekellentétet megszüntesse. E két társaság részvényei többségének megvásárlása utján ez sikerült is, de mire ez megtörtént a *Northern Securities Co.* a Sherman Act megsértése miatt már is perbe

volt vonva. A társaság ügyészei hiába hivatkoztak arra, hogy a részvények birtoklása és kombináció létrejövetele még önmagában nem jelenti a forgalom korlátozását és a társaságok nem is ezen célból jött létre, a legfőbb törvényszék mégis kimondotta e társaság felosztatását, mert célja a verseny megszüntetése és így az 1890-iki törvényen kívül az 1887-ikit is megsérti. Természetes, hogy e társaság felosztatása mit sem változtat a dolog lényegén, minthogy a két vasuti társaság részvényeinek többsége továbbra is egy kézben maradván, verseny épp oly kevéssé lesz, mintha a Norther Securieties Co. továbbra is fennállana.

A Sherman Act, tekintve a legfőbb törvényszék ingadozó jogszolgáltatását, nem elégitette ki az amerikai közvéleményt és azóta is több törvényt hozatott, a melyek nem tartozván a büntetőjogi szankcióval ellátott törvények körébe másutt fognak tárgyalatni.

Az eddig felsorolt amerikai és európai államokban tehát léteznek büntetőjogi törvények, a melyek a kartelleket és trustöket büntetik. Alkalmazásuk azonban se nem oly következetes, se nem oly gyakori, mint a többi büntető törvényké.

A pactum de non licitando tilalma. A különböző európai államokban büntetőjogi tilalmak állanak fenn, a melyek tiltják az árlejtéseknél nagyon szokásos azon összebeszéléseket, a melyeknek célja, hogy az árverezni szándékolók az árverésen részt ne vegyenek. Az európai büntetőjogi rendszerek ebben a tekintetben két részre oszlanak, t. i. azokra, a melyek úgy a nyilvános, mint a magán árlejtéseknél (soumissions, adjudications, Submissionen) fentartják ezt a tilalmat és azokra, a melyeknél ezen tilalom csakis a nyilvános árlejtéseknél áll fenn. Az előbbihez tartozik a francia jog, az utóbbihoz a német, magyar és olasz jog.

A kartellek szerte egész Európában, különösen a nagy nyilvános szállításokra vonatkozólag, mint kőszén, vasuti kocsik, stb. egymással kartellben állanak és pedig akképen, hogy az állami szállításokat, a melyek periodikusan ismétlődnek, egymás között felosztják. Külsőleg ezen kartell az árlejtéseknél aképen jut kifejezésre, hogy valamely árlejtésnél versenyző vállalatok közül valamelyik a többiek tudtával alacsonyabb, a többiek pedig magasabb ajánlatot tesznek, viszont a következő árlejtésnél ismét egy másik vállalatnak adatik meg a jog alacsonyabb ajánlattal fellépni. A

szállítás azután tényleg az előre megállapított kontingenshez képest történik. Az is gyakori, hogy az árlejtésnél megjelenő vállalatok valamennyien egy közös ajánlatot adnak be.

A Code Penal 412. §-a foglalja magában a pactum de non licitando tilalmát és büntetés éri azt, a ki ajándék vagy ígéret által akár nyilvános, akár magán árlejtésnél a versenyzőket tartózkodásra bírja (qui, par dons ou promesses, auront écarté les enchérisseurs) és az állandó gyakorlat szerint büntetés éri azokat is, a kik az ilyen ajándékokat elfogadják. A régebbi francia gyakorlat büntette azokat is, a kik társasági szerződésbe léptek, egy-egy árlejtés tárgyát képező szállítás eszközlésére, ellenben a későbbi gyakorlat nem büntette a vállalkozóknak olyan társulását, a melynek célja egyedül a szállításához szükségelt tőkének összehozatala volt, a nélkül, hogy ez által a verseny kizárását szándékolták volna.

Németországban a büntetőtörvénykönyv nem szól az árlejtési kartellekről és ebben a tekintetben a particularis jogok irányadók. Így az 1851-iki porosz büntetőtörvénykönyv 270. §-a azt mondja: »Wer andere vom Mitbieten oder Weiterbieten bei den von öffentlichen Behörden oder Beamten vorgenommenen Versteigerungen, dieselben mögen Verkäufe, Verpachtungen, Lieferungen, Unternehmungen oder Geschäfte irgend einer Art betreffen, durch Gewalt oder Drohung, oder durch Zusicherung oder Gewährung eines Vorteils abhält, wird mit Geldbusse bis zu 300 Thalern oder mit Gefängnis bis zu 6 Monaten bestraft.«

Ezen szakasz alapján a német jogtudomány felfogása szerint az árlejtési kartellegyezmények (Submissions-Kontingentirungen) büntetés tárgyát képezik, ellenben nem vonható ezen §. alá, ha többen társaságba lépnek és így tesznek ajánlatot.

Az olasz büntető törvénykönyv 299. §-a három hótól 12 hóig terjedő elzárást és 100 lirától feljebb terjedő pénzbüntetést szab, ha valaki nyilvános árveréseknél, vagy közhatóságok számlájára történő magánárveréseknél, másokat a versenytől adott vagy ígért előny által kíván visszatartani, vagy e célra másokkal összejátszik.

A kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv (1879. LX. t.-cz.) 128. §-a azt mondja: »A ki összebeszélés, a nyereségben való osztozás, vagy más jutalom, vagy előny ígérete által a nyilvános árverés eredményének meghiusítására vagy csökkentésére működik,

ugyszintén, a ki ilyen célból nyereségi részt, jutalmat vagy előnyt elfogad: két hónapig terjedhető elzárással és háromszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő».

A közös ajánlatok ezen szakasz alapján szintén nehezen lesznek büntetés alá vonhatók, ellenben a kartellszerű egyezmények kétségtelenül büntetendők. Daczára annak, hogy köztudomású dolog, hogy nyilvános árveréseknél ilyenmü összebeszélések napirenden vannak, ezen szakasz alig nyert még alkalmazást és annál kevésbbé fog sikerülni a kartelleket ezen szakasszal elérni, minthogy azok a legnagyobb titokban kötöttek.

Az összes európai törvényekben a pactum de non licitando részben a törvények kifejezett rendelkezése alapján, részben azért, mert az ilyen megegyezések kétségtelenül a jó erkölcsökbe ütköznek, magánjogilag semmiek.

B) *De lege ferenda.*

Ha bármelyikét azon országoknak vesszük, a melyekben büntető tilalommal akarták megakadályozni a kartellek és trustök keletkezését vagy fennállását, azt látjuk, hogy ezen törekvést a legteljesebb sikertelenség követte. Mindazon európai államokban, a melyekben a kartellalkotás tilalma a büntető törvénykönyvben foglaltatik, mint pl. Franciaországban, Oroszországban stb., a kartelleknek egész sora áll fenn és működik zavartalanul, az Egyesült-Államokban pedig a trust-mozgalom az összes iparágakat csaknem kivétel nélkül hatalmába kerítette. Mi okozta ezen törvényhozási rendszabályok sikertelenségét? A francia büntető törvénykönyv 419. §-a birt volna mind azon kellékekkel, hogy a kartelleket annak segítségével üldözöbe vegyék, de tudjuk, hogy a francia judikatura ezen szakasz hatályát egy tulságosan megszorító törvény-magyarázat útján teljesen semmivé tette. Azt kell hinnünk, hogy éppen úgy, mint a hogy közgazdasági okokból gyakran egy nagyon is extensiv interpretatiót követnek a bíróságok, épp úgy mostan is, nem annyira jogász okokból, mint inkább közgazdasági és némikép morális szempontok által is vezéreltetve, állandóan felmentő ítéletet hoztak.¹⁾ Ezen köz-

1) Colliez i. m. 361. lap. „on a vu les tribunaux user, dans la seconde partie du siecle, d'une beaucoup plus grande indulgence et s'ingénier en

gazdasági és morális szempontok ugyanazok, a melyek egyáltalában a büntetőjogi tilalom ellen szólnak és a melyekkel alább foglalkozni fogunk.

Az Unióban, a hol a pool-okat tiltó törvényeket végre is hajtották, ennek nyomában trustök keletkeztek. A trustök ellen alkalmazott büntetőjogi tilalmak pedig, részben azon speciális okoknál fogva, a melyek az Unió alkotmányában gyökeredznek, részben pedig a bíróságok ingadozó judicaturája folytán, a melyek ugyancsak éppen úgy, mint a francia bíróságok közgazdasági okokból és erkölcsi érzületüknél fogva bűnösséget kimondó ítéleteket nem hoztak, hatálytalanok maradtak.

Lássuk azonban, hogy melyek azon morális és közgazdasági szempontok, a melyek a büntetőjogi tilalom ellen szólnak és a melyek különösen Franciaországban és az Egyesült-Államokban annak alkalmazását lehetetlenné tették? Morális abnormitásról azért nem lehet szó, mert hiszen a nyereség emelésére irányuló vágy egy általános emberi vonás és a társadalom a kartellek vezető embereit, mint a nemzeti ipar vezérlő alakjait nemcsak hogy meg nem veti, hanem köztiszteletben részesíti. Az erkölcsi közfelfogással teljesen ellentétes volna tehát, ha a kriminálitás körébe vonnának valamit, a mi sem egy pszichikai, sem morális abnormitást nem képez. A kartellek és trustöknél nem lehet szó erőszakos behatolásról mások jogkörébe; a szövetezés és egyesülés az emberi tevékenység minden terén előfordul és a minek megtevése egyénileg immoralitást nem képez, nem képezhet immoralitást, ha ugyanannak elérésére többen szöveteznek. A kartellek és trustök nem is az egyesülés káros következményei, hanem a javak egyenlőtlen eloszlásából erednek, mely lehetővé teszi, hogy néhány csekély számú ember gazdasági fölényét a törvény által vont korlátokon belül kihasználván, monopolizálja a termelési eszközöket. A monopolosok politikája élesítheti a szociális ellentéteket, felkeltheti az egyenlőtlenség és a hatalmi eszközök kiméletlen kihasználásának tudatát, de az immoralitás benyomását már azért sem keltheti, mert valószínű, hogy ugyanazon körülmények között azok is a kartellek és trustök mintájára cselekednének, kik a kartellek és trustök esküdt ellenségei.

quelque sorte a trouver des motifs pour soustraire les groupements d'industriels ou de commerçants traduits devant eux, aux rigueurs d'une loi trop sévère et qui ne répondait plus aux nécessités économiques de l'heure présente."

De hogyha a szövetekezés önmagában nem is immoralis, lehet-e mondani, hogy a kartellek és trustók magatartása nem erkölcstelen, dacára annak, hogy nyilván uzsoraszerű és kizsákmányoló politikát űznek? Ha tekintet nélkül a nagy tömegek megélhetési viszonyaira és a nemzeti iparra, csakis nyereségeik fokozására törekszenek és kizsákmányoló politikájuk által az egész nemzetgazdaságot súlyosan megkárosítják? A kartellek és trustók rendszere mintegy 20 esztendei multra tekint vissza és nem egyszer vádolták őket uzsoraszerű kizsákmányolással. De mi képezi az uzsoraszerű kizsákmányolás legfontosabb kriteriumát? Az, hogy a kizsákmányolás objektuma anyagilag tönkremegy. E helyett mit látunk? Az Unió a kiméretlen trustók birodalma, a legsodálatosabb fellendülés korszakait éppen a trustók keletkezése óta éli és a legnagyobb kivitelt, a legmagasabb munkabéreket, a legolcsóbb és legkönnyebb megélhetést éppen az Unió nyújtja és ugyanezt, bár kisebb mértékben, látjuk a kartellek tipikus országában, Németországban is. Hogy lehetne uzsoraszerű kizsákmányolásról szó ugyanakkor, mikor a kizsákmányolás tárgya a legszebb anyagi lendületet veszi? A felfogások a kartellek és trustók gazdasági hatásait illetőleg lehetnek nagyon eltérőek, de arra, hogy egy nemzetet anyagi romlásba vittek volna, példát nem találunk. Ezen indokból sem büntetőjogi preventióra, sem pedig repressióra szükség nincsen. Egyéb fontos okok is szólnak büntetőjogi tilalmak alkalmazása ellen.

A kartellek eltiltása tapasztalatszerűleg a trustókhöz vezet; a trustalkotás eltiltása pedig ellenkeznék egész részvénytársulati jogunkkal, a tulajdon szabad átruházhatásával, de mindenek felett a gazdaságossággal és korunknak a központosításra irányuló fejlődésével, melynek megakasztása a gazdasági haladás megakasztásával volna egyértelmű.

A kartellek eltiltása továbbá nem zárja ki, hogy a vállalkozók minden kötelezettség nélkül is egyértelműen járjanak el. Azt sem lehet megparancsolni, hogy egymással versenyezzenek, ha pedig nincsen verseny, akkor az eredmény körülbelül ugyanaz, mintha kartell léteznék. A vállalkozókat nem lehet arra kényszeríteni, hogy tulajdonukat akképen használják, hogy az annak egyenes tönkrementelére vezessen, nem lehetett megvonni a tulajdonosoktól a tulajdonban rejlő legfontosabb jogositványt, az átruházási jog gyakorlását és így a trustók alkotását. Az államnak

vagy negálnia kellett volna azt, a mi fennállásának az alapját képezi, t. i. a magántulajdont, vagy a magántulajdon átruházhatóságát oly feltételekhez kellett volna kötnie, mely egész forgalmi életünket megbénította volna.

A büntetőjogi tilalmat ki kellene terjeszteni nemcsak az eladási, hanem a vételi monopoliумokra is, mert hiszen ezen, mint pl. a cukorrépa-bevásárlási kartellek a népesség széles rétegeinek érdekeit sérti; ám akkor ama fogyasztási szövetkezetekkel szemben is kellene fellépni, a melyek egy egységes lánczolatot képeznek és központi szervezettel bírnak. Ezeket üldözni azonban senkinek sem juthat eszébe.

Teljesen hatálytalan volna egy büntetőjogi megrendszabályozás azért is, mert van számos nemzetközi trust és kartell. A tilalom csak a belföldi termelőt érné, a külföldi ellenben teljesen szabadon adhatna el az országban; az ilyen tilalom tehát csak a belföldi termelő kárára esne. A kérdést nemzetközileg kellene szabályozni, a mi már magában véve nagy nehézségeket okozna.

Mindezekből ismét kitűnik ama igazság ereje, hogy a gazdasági evolúció irányát büntetőjogi tilalmakkal megváltoztatni nem lehet.

Az O. M. G. E.¹⁾ a kartellkérdés tanulmányozására kiküldött bizottsága oly javaslatot fogadott el, miszerint a »törvény tilalmazza, illetőleg büntetéssel sújtja a ringek és cornerek alakítását, továbbá a tulnyomólag spekulatív indokokra visszavezethető trustszerű alapításokat.«

A ringek és cornerek, miként láttuk, magukon viselik az uzsoraszerű kizsákmányolás jellegét és a kartellektől és trustöktől eltérő megbirálást igényelnek. A büntetőjogi tilalom és a cornerekkel és ringekkel kapcsolatos óriási kockázat együttvéve, képes volna gátat vetni az ilyen üzelmeknek. Előfeltétele volna azonban az ilyen törvénynek, hogy nemzetközi alapon létesüljön, különben könnyen érthető okokból teljesen hatálytalan volna.

Ellenben semmiképen sem lehetne elfogadni, a mit az O. M. G. E. a spekulatív indokokra visszavezethető trustszerű alapítások büntetőjogi eltiltásáról mond. Minden üzletalapítás kivétel nélkül és nem csupán a trustszerű alapítások spekulatív indokokra vezet-

¹⁾ Árkövy i. m. 80. l.

hető vissza; ezt a czélzatot büntetni annyit volna, mint büntetni az üzleti élelmességet. A mi pedig azt illeti, hogy a monopolszerű trustök egyáltalában büntetés terhe alatt eltiltandók volnának, ez ellen szóló érveinket fentebb fejtettük ki.

XXI.

A kartellek és trustök magánjogi megbíráása.

A) *De lege lata.*

A létező jogrendszerek a kartellek magánjogi megbíráását illetően, vagy a feltétlen semmiség, vagy pedig a feltételes semmiség álláspontjára helyezkedtek. Az elsőhöz tartozik Ausztria, Magyarország és az Egyesült-Államok, a másodikhoz Németország, Franciaország, Anglia, Olaszország és egyéb államok.

Az első három említett államban a semmiség egyenesen kifejezett jogszabályon vagy gyakorlaton alapul, míg ellenben az utóbbiakban inkább a jó erkölcsökbe való ütközés czimén jelentik ki a kartelleket adott esetben semmiseknek.

Ausztriában a kartellszerződés semmiségét az 1870-ik egyesületi törvény 4. szakasza állapítja meg. Miután a 2. szakasz a munkásviszonyok szabályozására irányuló koalíciót tiltja és a megfélemlítést, valamint az erőszakot büntetendőnek minősíti, a 4. szakaszban azt mondja: »Die in den §§ 2 und 3 enthaltenen Bestimmungen finden auch auf Verabredungen von Gewerbsleuten zu dem Zwecke, um den Preis einer Waare zum Nachteil des Publikums zu erhöhen, Anwendung.« Ezen szakaszt kétségtelenül nem a kartellek ellen hozták, mert hiszen abban az időpontban Ausztriában kartellek egyáltalában nem léteztek még és tulajdonképen semmi egyébre sem volt hivatva, mint a hatályon kívül helyezett s a czéhekre vonatkozó különböző törvényeket helyettesíteni; semmiképen sem gondolt azonban a törvényhozó a nagyiparra, a mit a törvényben előforduló »Gewerbsleute« megjelölés is bizonyít és hosszú ideig senki sem gondolt arra, hogy ezen szakasz a kartellekre is még alkalmazást nyerhetne. Steinbach még 1897-ben¹⁾ azt mondotta, hogy neki nin-

¹⁾ Rechtsgeschäfte der wirtschaftlichen Organisation, Wien, 1897.

csen tudomása oly ítéletről, melyben ezen szakasz a kartellekkel kapcsolatban alkalmaztatott volna. 1897. után azonban az osztrák judikatura más irányt vett. 1898-ban az osztrák legfőbb törvényszék érvénytelennek jelentett ki egy vitriol-kartellt és ezen ítéletében a Gewerbsleute megjelölést oda magyarázza, hogy ez alatt azokat is érti, a kik a kisipar körét felülhaladólag gyárilag termelnek árukat. Egy 1899-ben hozott ítéletében pedig a legfőbb törvényszék megváltoztatta az első és másodbiróság ítéletét, a melyek a szerződés érvénytelenítésére perlőt elutasították, még pedig az első bíróság azon indokolással, hogy az árnak 10 százalékkal történt emelése egészen jelentéktelen és a mély versenyárak után megfelelő volt, ennek következtében a fogyasztókat megkárosító szándék nem vehető bebizonyítottának és a szerződés teljes érvényében állt fenn, a gráci országos főtörvényszék pedig ezen indokolást még azzal egészítette ki, hogy az áremelés nem a közönség rovására esett, hanem a közbeeső üzletek rovására, továbbá egyes termelők egyetértése még nem alkothat monopoliumot, az illető iparczikk továbbá nem tartozott a mindennapi élet szükségleti cikkei közé, az egyesületi törvény hivatkozott szakasza pedig ezeket tartja szem előtt. A legfőbb törvényszék a két alsóbb bíróság ítéletét megváltoztató ítéletében kimondotta, hogy nem szükséges, miszerint a legfőbb termelők egyesüljenek, hanem elegendő, ha a szövetkezés által az áremelés pusztá lehetősége áll fenn és nem szükséges, hogy a mindennapi élet szükségleteiről legyen szó, mert a termelésre szolgáló minden egyéb anyag megdrágítása végső sorban is a mindennapi élet szükségleteit drágítja meg. És a törvény szelleme csak azt követeli meg, hogy általános forgalmi tárgyról legyen szó, tehát nem oly javakról, a melyeket csak egyesek keresnek, így pl. műtárgyak és hasonlók. Az sem kívántatik meg, hogy az áremelés jelentékeny lett legyen s így a népességnek nagy mértékű megterhelésével álljunk szemben, hanem a törvény fogyasztókat egyáltalában a fogyasztási cikkek mesterséges megdrágítása ellen akarja megvédeni. (Hasonlóképen egy 1905. októberében az izzólámpakartell ügyében napvilágot látott ítéletében.)

A judikatura ezen álláspontja mellett Ausztriában a kartell-szerződéseket érvényteleneknek kell tekinteni és a kartellek semmimű faja, a judikatura és jogtudomány felfogása szerint, legyen az kontingentálási vagy rayonirozó kartell, nem érvényesíthető. Így 1900-ban az osztrák zománcczedény-kartell hasonló okokból érvény-

telennek jelentetett ki. A kartell tagjai t. i. egy szerződösszegő cég ellenében a perutra léptek. Az első bíróság kimondotta, hogy a szerződés semmis, ellenben ama szerződés, a melyet az egyes gyárak az osztrák Länderbankkal kötöttek, jogérvényes. A kartell tagjai t. i. e bankkal egyenlő szövegű bizományi szerződéseket kötöttek, a melyben ugyanazon feltételek mellett minden egyes termelő áruinak bizományi eladását e bankra ruházta. Az országos főtörvényszék azonban a bankkal kötött bizományi szerződéseket is semmisének jelentette ki, mert ugymond semmi kétség sem forog fenn, hogy a pléh- és zománczedény-kartellnek csakis azon célja volt, hogy egy általános szükségleti cikknek árát emelje, illetve az árak hanyatlását feltartóztassa és bár közvetlenül a rabatt tételek leszállítása által csak a nagykereskedők vannak érintve, végső sorban mégis a fogyasztókra hárul a különbözet. Alperesek azon ellenvetését, hogy csupán a piac szabályozását célozták, valójában oda kell értelmezni, hogy a piac szabályozása is csak az ő érdekükben és nem a fogyasztók érdekében történt. Azon ellenvetés, hogy a kartell megkötése óta a detailárak hanyatlottak, az egyesületi törvény értelmében azon kérdésre vonatkozólag, hogy a kartellek milyen jogi hatályal bírnak, teljesen irrelevans.

Ezen ítéletekből az vonható le következtetésképen, hogy Ausztriában mindennemű kartellszerződés érvényteleneknek tekintendők, légyenek azok akár nagy-, akár kisiparosok kartelljei, birjanak azok bármilyen szervezettel, elsörendű szükségleti cikkekre vonatkozóak-e vagy nem, ha az áremelési szubjektív célzat megvolt és az árak, bár jelentéktelenül is, de emelkedtek.

Ennek következtében Ausztriában bármely tag a kartellszerződéstől bármikor visszaléphet, a nélkül, hogy vele szemben a szerződést érvényesíteni lehetne és minthogy a szerződés érvénytelen, érvénytelen a kölbér kikötése is, mert az osztrák polgári törvénykönyv 878. §-a értelmében egy magában véve érvénytelen meg egyezés nem lehet érvényes szerződés tárgya és az óvadékok is visszakövetelhetők. Ez utóbbi ellen ugyan az osztrák polgári törvénykönyv 1174. §-át lehet felhozni, melynek értelmében nem lehet visszakövetelni azt, a mi egy meg nem engedett cselekvény céljaira adatott és az 1174. §. szövegéből kiténőleg közönyös, vajjon turpitudo bilateralis forog-e fenn. Minthogy azonban a kartellszerződés nem tekinthető egy meg nem engedett cselekvénynek, hanem csupán egy semmis jogügyletnek, az 1174. §-ra esetleg alapított ki-

fogás az óvadék visszakövetelés meghiusítására teljesen elesik. Csak ha valaki a kötbér vagy óvadékot önmagától fizette és engedte át, mert ezen esetben az csak akkor volna visszakövetelhető, ha az illető menthető tévedésben volt. (O. Polg. tvk. 1432. §.¹⁾)

Mindez azonban egészen 1895-ig hatálytalan volt, minthogy a kartellszerződésekben a választott bíróság illetékességét kötötték ki. Az 1895-iki osztrák polgári perrendtartás ennek útját állotta. A polg. prts. 595. §. 6. kimondja, hogy választott bíróság ítélete érvénytelen, ha kényszerítő jogszabályba ütközik, ugyanazon §. 7. pedig kimondja, hogy az ítélet érvénytelen, ha valamelyik felet egy a törvény szerint meg nem engedett cselekményre kötelezi és az 598. §. szerint az 595. §. alkalmazásáról sem a választott bírósági szerződésben, sem pedig egyéb megegyezés útján lemondani nem lehet. Ennek alapján bármelyik tag ellen hozott tőzsdebirósági ítélet hatálytalanítható.

A életbeléptetési törvény XXIII. §. 1. pontja ezen kívül még külön is kiemeli a kartelleket;

»Ein Schiedsvertrag ist insbesondere ungiltig, wenn der Beschwerdeführer denselben mit Rücksicht auf die von Mitgliedern eines Unternehmerverbandes (Kartell) getroffene Vereinbarung eingegangen ist, wonach die für seine gewerbliche Produktion erforderlichen Stoffe, Werkzeuge und sonstige Hilfsmittel im inländischen Verkehre nur unter der Bedingung veräussert werden sollen, dass sich der Käufer in Ansehung der aus dem Geschäfte entspringenden Streitigkeiten einem Börsenschiedsgerichte unterwerfe; auf die Geltendmachung dieser Ungiltigkeit kann vor Beginn der schiedsgerichtlichen Verhandlung nicht wirksam verzichtet werden.«

A végrehajtási törvényhez alkotott életbeléptetési törvény XXX. §-a pedig azt mondja:

»Die auf Grund eines Schiedsspruches bewilligte Exekution ist ferner auf Begehren des Verpflichteten einzustellen, wenn der Verpflichtete den Schiedsvertrag mit Rücksicht auf die von den Mitgliedern eines Unternehmerverbandes (Kartell) getroffene Vereinbarung eingegangen ist, wonach« (stb. mint fentebb az E.-G. z. C.-P.-O. Art. XXIII. 1.)

¹⁾ Mindezeket Menzel i. m. Steinbach, Rechtsgeschäfte, Krainz, System des österr. allgem. Privatrechts, Grunzel i. m.

Az osztrák törvény tehát nem csupán magának a kartell tagjainak adja meg a lehetőséget a szerződés érvénytelenítésére, hanem olyan harmadik személyeknek is, nevezetesen a vevőknek, a kik tekintettel valamely kartellszerződésre vállaltak magukra valamely kötelezettséget és erre vonatkozólag választott bíróságnak vetették magukat alá, megadja a lehetőséget, hogy a kartellszerződéssel kapcsolatban vállalt kötelezettségeiknek nem tartoznak eleget tenni, ha választott bíróság kötelezi őket erre és ezen jogukról a választott bírósági tárgyalás megkezdése előtt jogérvényesen le nem mondhatnak, a miből az következik, hogy a választott bírósági tárgyalás megkezdése után ezen jogukról lemondhatnak.

A törvény az idézett szakaszból kivehetőleg azt akarja elérni, hogy valamely kartell részéről a továbbfeldolgozókkal vagy egyes továbbfeldolgozókkal rendszeren egyetértelműleg költetni szokott szerződések, az utóbbiak részéről is hatálytalaníthatók legyenek.

Mindezek dacára azt látjuk, hogy Németország után talán Ausztriában van a legtöbb és leghatalmasabb kartell és hogy ez miért lehet így dacára a törvények tiltó rendelkezéseinek és dacára a magánjogi hatály megvonásának, erről ott lesz szó, a hola kartellszerződések érvényességének kérdéséről általános jogpolitikai és különösen magánjogpolitikai szempontból fogunk beszélni.

Az amerikai bíróságok évtizedek óta mindennemű pool-okat magánjogilag semmiseknek nyilvánítanak és a magánjogi védelmet a felektől megvonja, tekintet nélkül azoknak hatására és tekintet nélkül a Common law rendelkezéseire, a melyek alapján Angliában bizonyos kartellszerződések jogérvényét elismerték.

Hatalmas fegyvert nyújt a trustök ellenében az u. n. »Writ of quo Warranto«, mely szintén a Common law-ból veszi eredetét. Az angol-amerikai jog felfogása szerint t. i. egy jogi személy és így a részvénytársaság létrejövetelének megengedése tulajdonképpen egy privilegium (franchise), a melyet az államkormány egy külön engedély okmányban (charter) engedélyez, melyben szorosán körülírja mindazon jogokat, melyeket a társaság gyakorolhat és azon üzletkört, a melyet betölteni van hivatva. Ha már mostan valamely társaság ezen üzletkört túllépi (ultra vires), pl. nem adatott meg neki a jog más társulatokat magába olvasztani vagy más társulatok részvényeit megszerezni és ezt mégis teszi, avagy a Common law alapján közrendbe (public policy) ütköző magatartást mutat,

pl. monopolistikus árszabásokkal él, akkor a Writ of quo Warranto segítségével perbe vonható jogi személyiség a bíróság által megszüntnek nyilvánítatik, a mi a társaság felosztatásával egyértelmű. A Writ of quo Warranto, minthogy az Unió összes államaiban jogszokást képez, állandóan veszélyezteti a trustók fennállását és azért a trustók lehetőleg oly államban jegyeztetik be magukat a mely a charter-ben őket a legmesszebb menő jogokkal ruházza fel. Egy kis hasonlatosságot mutat ezzel a német polgári törvénykönyvet életbeléptető porosz törvény IV. §-a, mi azt rendel, hogy a részvénytársaság, valamint a részvényekre alapított betéti társaság felbontható, ha az jogellenes cselekmények vagy mulasztások által a közérdeket veszélyezteti. Ezen szakasz azonban a kartellekkel és trustókkal szemben mindeddig alkalmazást nem nyert.

Lássuk most ama országokat, a melyekben a kartellszerződések csak feltételesen semmiesek.

Németországban mindeddig nincsen semmi törvényes támaszték arra vonatkozólag, hogy a kartellek érvényteleneknek nyilváníttassanak és legfeljebb azon czímen volnának érvényteleneknek nyilváníthatók, hogy a polgári jog értelmében a jó erkölcsökbe ütköznek. Mindeddig azonban nincsen egyetlen egy oly kartellügyi ítélet sem, a melyben ezt a német bíróságok kimondották volna és legfeljebb az történt meg, hogy a kartellszerződés jogérvényének fentartása mellett a német polgári törvénykönyv 826. §-át alkalmazták. (Wer in einer gegen die guten Sitten verstossenden Weise einem anderen vorsätzlich Schaden zufügte, ist dem anderen zum Ersatze des Schadens verpflichtet.) A német birodalmi törvényszék az utóbbi években kartellügyekben egy egész sorát hozta az ítéleteknek, a melyek a kartellszerződésből eredő vitás pontok eldöntését czélozzák a nélkül, hogy e szerződések érvényének kérdése szóba is jöhetett volna s ezeket a bíróság a priori érvényeseknek tartotta.¹⁾

A kartellszerződések érvényét illető kérdéssel foglalkozó ítéletek közül a legfontosabb és a kérdést egész terjedelmében felölelő, a birodalmi törvényszéknek 1897. február 4-ikén hozott döntése a szász faanyaggyárosok egyletének ügyében (Sächsischer Holzstoff-

¹⁾ Ezek felsorolását Rundstein, Das Recht der Kartelle 66. l.

Fabrikanten-Verband). Az ítélet főleg két szempontból foglalkozik a kartellszerződésekkel; először vajjon sérti-e az iparszabadságot s ennek következtében a verseny kizárása folytán a közérdek hátrányára szolgál, másodsor abból a szempontból, hogy vajjon az egyének szabad rendelkezési joga a törvény szellemével ellenkező módon korlátoztatik-e vagy nem. Az elsőre vonatkozólag kimondta, hogy a kartellszerződés csakis akkor tekinthető érvénytelennek, ha célja: »die Herbeiführung eines thatsächlichen Monopoles und die wucherische Ausbeutung der Konsumenten«, vagy »diese Folgen doch durch die getroffenen Vereinbarungen und Einrichtungen thatsächlich herbeigeführt werden.« Ha tehát a kartell a monopolképzés és uzsoraszerű kizsákmányolás céljaira jött létre, ha ezen eredményt nem is érte el, vagy ha nem is ezen célzattal szervezkedtek, de idővel a monopolium és az uzsoraszerű kizsákmányolás terére léptek, a kartellszerződés érvénytelen.

A második kérdésre vonatkozólag pedig, mely az egyéni szabadság és a szabad rendelkezési jogra vonatkozik, a birodalmi törvényszék kimondta, hogy az ipartörvényben biztosított iparszabadság egyáltalában nem jelenti azt, hogy az egyes személy önmagát vagy üzemét bizonyos korlátozásoknak alá nem vethetné és csupán oly korlátozások érvénytelenek, a melyek az egyéni szabadságot hosszú időre vagy rendkívüli mértékben kötnék meg, úgy, hogy az illető keresetképességétől volna megfosztva; a kartell azonban nem vonja el tagjaitól a keresetképességet, hanem egyenesen fokozni van azt hivatva. Az ítélet ráutal arra, hogy az árak emelése önmagában véve nem szolgál még mindig a közérdek hátrányára, mert hiszen maga a törvényhozás az árak emelése céljából nem egyszer tett intézkedéseket, így pl. védővámok behozatala által és azért a birodalmi törvényszék azon konklúzióhoz jut: »wenn die Preise wirklich dauernd so niedrig sind, dass den Unternehmern der wirtschaftliche Ruin droht, ihr Zusammenschluss nicht bloss als eine berechnete Bethätigung des Selbsterhaltungstriebes, sondern auch als eine dem Interesse der Gesamtheit dienende Massregel erscheinen.« Mindezek alapján a birodalmi törvényszék gyakorlata a kartellszerződéseket állandóan érvényeseknek tekinti és a tagoknak visszalépési joguk nincsen.

A birodalmi törvényszék egy másik esetben kimondta, hogy a szabad rendelkezési jognak a törvények szellemével ellenkező kor-

látozását nem foglalja magában valamely kartell-szerződésben létező oly megegyezés, mely szerint több üzem közül az egyiket eladván az eddigi tulajdonos épp úgy köteles a kartellel szemben fennálló kötelezettségeket teljesíteni, mint azelőtt, bár az új tulajdonos is hajlandónak nyilatkozik a kartellbe belépni. Az eset abból fejlődött ki, hogy a rajna-westfaliali szénsyndikátushoz tartozó egyik bányatársulat egyik bányáját eladta és az új bányatulajdonos is hajlandónak nyilatkozott a bánya részére megállapított kontingenst a közös eladási hivatalnak beszolgáltatni. A kartell azonban erre nem volt hajlandó és az eladó bányatársulattól a szállítást az eddigi mennyiségekben követelte, a mit a bánya nem volt hajlandó teljesíteni, hivatkozással arra, hogy hiszen az új bányatulajdonos a kartellel szemben fennálló kötelezettségeknek a megvásárolt üzem erejéig eleget hajlandó tenni.¹⁾ Csupán egy esetben van meg a kartelleknél a visszaléphetési jog, t. i. a munkakeresletre irányuló kartelleknél, mert ezeket a német birodalmi iparrendészeti törvény 152. §-a kifejezetten érvényteleneknek jelenti ki.

Mint hogy a kartellszerződés érvényes, érvényes kötbérnek a kikötése is, valamint óvadékok nyújtása és mint hogy a kötbér kereskedelmi ügylettel kapcsolatban nyújtott, nem lehet szó egy túl magas kötbérnek megfelelő leszállításáról annál kevésbé, mint hogy a szerződést kötő felek valamennyien kereskedők és így a német polgári törvénykönyv 343. §-a, mely az aránytalanul magas kötbér leszállítását megengedi, a német kereskedelmi törvény ellenkező irányu rendelkezése folytán tekintetbe nem jöhet, kivéve talán a kiskereskedők és iparosok szerződésénél.

Ellenben többször alkalmazta a német birodalmi törvényszék a kartellekkel szemben a német polgári törvénykönyv 826. §-át, a mely szerint az, a ki a jó erkölcsökbe ütköző módon másnak szándékosan kárt okoz, kártérítéssel tartozik. Így pl. megállapította a német birodalmi törvényszék, hogy a Börsenverein Deutscher

¹⁾ Méltán mondja Menzel ezen esettel kapcsolatban i. m. 47. lap: Eine Beschränkung der Dispositionsfreiheit liegt hier in der Tat vor, wenn es nicht einmal möglich sein sollte, aus dem Syndikate auszutreten, obgleich der neue Erwerber der Koblengrube bereit ist, in die Verpflichtung zur Ablieferung der gesamten Produktion einzutreten. Wenn auch nicht rechtlich, so ist damit faktisch die freie Verfügung über das Eigentum gehindert und jene Grenze überschritten, welche vom Standpunkte der Prinzipien unserer geltenden Rechtsordnung anerkannt werden muss.

Buchhändler kártérítéssel tartozik, mert egyik szerződésszegő tagját bojkottálta, a könyvkiadó czégeknek és könyvkereskedőknek megtiltotta, hogy továbbra is vele összeköttetésben maradjanak és így az illetőnek nagy kárt okozott és a birodalmi törvényszék egyéb esetekben is megállapította a kártérítési jogot, a midőn a kartell erőszakos eszközök útján lehetetlenítette valakinek üzlete folytatását.

A francia judikatura nemcsak, hogy a Code Penal-ban foglalt büntetőjogi tilalmat az utolsó évtizedekben a kartellekkel szemben nem alkalmazta, hanem a magánjogi érvénytelenséget is gyakorló judikaturát, a melylyel a francia igazságszolgáltatás a kartellszerződéseket azelőtt sújtotta, az utóbbi években a kartellszerződés érvényességének javára változtatta meg. A Code Civil 6. §-a azt mondja: »On ne peut déroger, par des conventions particulieres, aux lois qui intéressent l'ordre public et les bonnes moeurs.« Az 1131. § pedig azt mondja: «L'obligation sans cause, ou sur une fausse cause, ou sur une cause illicite, ne peut avoir aucun effect.» Ezek alapján, minthogy ezen szerződések egy a büntető törvénykönyvben tiltott cselekményt foglalnak magukban, a francia bíróságok a kartellszerződéseket régebben érvényteleneknek nyilvánították, mint a melyek a közrendbe és a jó erkölcsökbe ütköznek.¹⁾ Az utóbbi években azonban a francia bíróságok több nagy kartellnek a szerződését, így többek között a Comptoir de Longwy-ét, érvényesnek jelentette ki, mint a mely sem a közrendbe, sem a forgalom szabadságába nem ütköznek. Ugyanezen álláspontra helyezkednek több az utóbbi időben hozott ítéletben az olasz bíróságok, valamint a svájci bíróságok.²⁾

B) *A kartellszerződések jogérvénye a magyar tételes jog és joggyakorlat szempontjából.*

Magyarországon a kartellszerződések jogérvényét illetőleg de lege lata vizsgálódván, igen kevés pozitív támpontra akadunk. De lege lata csakis annak megállapítása képezi a czélt: 1. létezik-e hazánkban törvényes rendelkezés, mely a kartellekre vonatkozik;

¹⁾ Az erre vonatkozó judikaturát Colliez i. m. 469. lap.

²⁾ Rundstein: „Das Recht der Kartelle“ 77. lap.

2. miként alkalmaztatik ; 3. ha nincsen 'törvényi rendelkezés, milyen irányt vett ezen kérdésben judikaturánk.¹⁾

Ipartörvényünk (1884 : XVII. t.-cz.) 162. §-a az osztrák Koalitions-gesetz 2. és 3. §-át csaknem szószerint átvette, ellenben a 4. §-át, mely az iparosok áremelés céljára alkotott összebeszéléséről szól, elhagyta. A 162. §. így hangzik : »Összebeszélések, melyekkel az iparosok azt célozzák, hogy üzletük félbeszakítása vagy a munkások illetőleg segédek elbocsátása által ezeknek terheesebb munkafeltételeket szabjanak, különösen azoknak bérét leszállítsák vagy a melyekkel a munkások, illetve segédek oda törekszenek, hogy közös munkaszünetelés által a munkaadókat magasabb bér megadására kényszerítsék s általában tőlük jobb munkafeltételeket csikarjanak ki, ugyszintén mindazon egyezmények, melyek által azoknak támogatása céloztatik, kik az érintett összebeszélések mellett megmaradnak vagy azoknak károsítása, kik azokkal szakítanak, — jogérvénynyel nem bírnak.«

A munkakeresletre irányuló kartellek ezen szakasz értelmében joghatálylyal nem bírnak és bár a törvény ezen rendelkezése a kisiparosoknak volt szánva, alkalmazást nyerhet a nagyiparra is, melynek folytonosan ismétlődő lock-out-jai a közérdeket nagy mértékben veszélyeztetik. Ezeknek magánjogi érvénytelenségéhez szó sem férhet és hacsak tőzsdei illetékesség kikötve nincsen, ezen szakasz utját állhatja egy-egy esetben még a szerződésileg kötelező munkazárlat keresztülvitelésének is. De az eddigi tapasztalatok bizonyítják, hogy a kartellek széles területén a vállalkozók szolidaritása sehol sem volt oly erős, mint épen a munkazárlatok keresztülvitelénél. Mig a kartellek többi fajainál a kartell kijátszását a legfurfangosabb módon eszközölték, addig alig találunk példát, hogy a munkazárlat egy-egy vállalkozó hűtlensége folytán megdőlt volna. Ez is bizonyítja, hogy a magánjogi érvényesség vagy érvénytelenség kérdése mennyire irrelevans. Bár sok esetben a tőzsdei illetékesség kikötése is képezhetette gátját az ilyenmü szerződések megszegésének, legtöbbször az üzleti becsületesség és az adott szó ereje adja meg a sanktiót, melyet megkerülni és alattom-

¹⁾ L. Nagy Ferencz „Magyar kereskedelmi jog“ 88 §. 9. jegyzet ; Klupathy „Magyar kereskedelmi jog“ 1901., I., 366. : Ráth Zoltán i. m. 237. l. ; Messinger Simon „A kartellek és a magyar törvénytervezet“ 13. l., Döntvénytár.

ban kijátszani sokszor a viszonyok kényszerű nyomása alatt egyesek merészkednek, de nem merészelik nyíltan megtörni és ez által azok megvetésének, kikkel egy sorban harcolnak, magukat odavetni.

Az ipartörvény 162. §-ában kimondott elvet szentesítette a Curia (1889. okt. 4. 3297.), midőn kimondotta: »Az ipartörvény 88. §-a értelmében az iparos és segéde közötti viszony szabad egyezkedés tárgyát képezvén, oly megállapodások, melyek által a munkaadók a birság terhe alatt kötelezik magukat, hogy munkásaiknak, tekintet nélkül azok ügyességére, munkaképességére és az esetleg változható viszonyokra, eleve megállapított munkabért fognak bizonyos időn át kiszolgáltatni, mint olyanok, melyek nemcsak a munkaadóknak, hanem a munkásoknak is, illetve segédeknek is szabad elhatározását és szerződési szabadságát korlátozzák, kötelezőknek nem tekinthetők.« Érdekes ezen curiai ítéletben az, hogy ezen perre az adott okot, hogy az egyik mester segédeknek a megállapítottnál kevesebbet fizetett és úgy látszik, hogy ennek következtében versenyképesebb volt, a mit megakadályozni volt a szerződés tulajdonképeni célja.

Az ipartörvény 53. §-a felhatalmazza a másodfoku iparhatóságot, hogy a község kívánatára a községnek marhahussal való ellátására külön intézkedéseket tegyen, így többek között a marhahus árának időnkénti szabályozása által, minek következtében megvan a mód a mészárosok kartelljének megtörésére.

Mínthogy a magyar ipartörvény 162. §-a az osztrák Koalitions-gesetz (1870. ápr. 7.) 2. §-ának szó szerinti fordítását képezi, azon körülményből, hogy ipartörvényünk ez osztrák törvény 4-ik szakaszát át nem vette, következtetni lehet, hogy annak alkalmaztatását Magyarországon nem kívánta. A 4. §. az osztrák törvényben szó szerinti így hangzik: »Die in den §§. 2. und 3. enthaltenen Bestimmungen finden auch auf Verabredungen von Gewerbsleuten zu dem Zwecke, um den Preis einer Waare zum Nachtheil des Publikums zu erhöhen, Anwendung.« Oly időben tehát, midőn úgy a kül-, mint a belföldön számos kartell volt már ismeretes, törvényhozásunk a kartellek eltiltását vagy az érvénytelenség kimondását szükségesnek nem tartotta.

Hogy a törvényhozó a kartellek jogérvényét érinteni nem akarta, bizonyítja az ipartörvény fent idézett 53. §-a is, mely

egyedül a mészárosok kartelljének akarja utját állani, egyéb iparosokról vagy kereskedőkről pedig egyáltalán nem emlékezik meg. Világos jele annak, hogy a mikor az ipartörvény az iparszabadság álláspontjára helyezkedett, a legteljesebb és legkorlátlanabb egyesülési szabadságot akarta adni iparosainknak, kivéve a munkabérekre vonatkozó összebeszéléseket és a hus megdrágítására irányuló kartelleket.

De ha azon álláspontra helyezkednénk is, hogy a törvényhozó a kisiparosokat tartotta szem előtt, nem pedig a modern nagyipari kartelleket, akkor sem juthatunk más eredményre, mint-hogy ipartörvényünk szempontjából ezek is érvényeseknek tekintendők. Mert hiszen a nagyipari kartellek ugyanazt jelentik az egész ország szempontjából, mint a kisipari kartellek egy-egy város szempontjából és egy-egy város élelmiszereinek megdrágítását nem kevésbé tekinthette *contra bonos mores* levőnek, mint az egész ország egy-egy iparágbeli vállalkozóinak az árak emelésére irányuló egyezményeit.

Egy további törvényes rendelkezés, mely a kartellszerződésekről szól, a kereskedelmi törvény 179. §-ának 4. pontja. Ezen szakasz azon tárgyak között, melyek fölött minden esetben a közgyűlés határoz, kiemeli: »4. Oly kartellszerződések megkötése, melyek minden társasági ügyletnek közös haszonra vezetését célozzák.«

Ezen §-al kapcsolatban mondja Nagy Ferenc,¹⁾ hogy a törvényhozó szemben a szabad versenyt kizáró szerződésekkel az olyan kartell-szerződéseket tartotta szem előtt, »melyek a haszonközösségre vonatkozó társasági szerződés jellegével bírnak«. A mai monopolisztikus kartellek és trustók a kereskedelmi törvény hozatalának idején csaknem teljesen ismeretlenek voltak, velük törvényhozásilag foglalkozni senki szükségesnek nem tartotta. A törvény a részvénytársulatok alapításával, fusiójával, az alaptőke felemelésével járó szédelgéseknek akarta utját szegni, mely a fellendülés és alapítások korának mindig egyik jellemző vonása volt.

Hogy a törvényhozó erre gondolt, bizonyítják az értekezleti jegyzőkönyvek (183. l.), melyekben a következőket olvassuk: »Eltekintve az alapításoknál elkövetett szédelgésektől a részvénytársas-

1) I. m. 88. §. 9. jegy.

ságok kezelésében, mivel sem történt annyi visszaélés, mint a kartell-szerződésekkel. Már keletkezésük indoka az új részvények kibocsátására irányított tilalom kijátszása volt, a gyakorlatban pedig a kartell-szerződés által összekötött társulatok vagyonalapjuk kölcsönös átruházása által csak egymásnak hitelképességét igyekeztek a természetes határon túlfeszíteni«. Nem lehet tehát osztani Messinger azon felfogását,¹⁾ mely szerint hivatkozással a 179. § 4-ra, »kétségtelen, hogy a törvényhozás a kartelleket általában jogelleneseknek, létesítésüket turpis causának nem tekintette, mert hiszen a fentemlített törvényszakasz nem kivételes engedélyt foglal magában egy különben fennálló általános tilalommal szemben, hanem ellenkezőleg speciális korlátozást részvénytársaságoknál a kartell-szerződések bizonyos nemére nézve a megkötés módja tekintetében, a mihöl a contrario az következik, hogy kifejezett különös rendelkezés hiányában másoknál a kartellszerződések bármily nemei, részvénytársaságoknál pedig azoknak a 179. §-ban nem említett egyéb nemei szabadok, korlátozáshoz, formához kötve nincsenek, minden alakításág nélkül megengedetteknek tekintendők«. Ellenkezőleg a törvény hozása idején létezett viszonyokból, mint az értekezleti jegyzőkönyv fentidézett részéből az következtethető, hogy a törvényhozó egyáltalában nem akart állást foglalni a ma uralkodó kartellek és trustök kérdésében, melyek monopolistikus hatalma és a közérdekre veszélyes volta judikaturánkat az érvénytelenítés melletti állásfoglalásra indította, hanem a szédelés egy nemét akarta érní, melyek akkor nem egyszer kartell-szerződések formájában jelentek meg. A mai kartell-szerződések meg vagy meg nem engedettsége akkor szóba sem került és úgy Nagy Ferencz, mint Klupathy²⁾ a törvényben hivatkozott kartell-szerződéseket korunk kartell-szerződéseitől szorosan megkülönböztetik, amazok, joggyakorlatunk szerint érvénytelenek lévén, emezek megkötése pedig, melyeknek célja két részvénytársulat között bizonyos tekintetben fusiót létesíteni, bizonyos formális korlátozásokhoz vannak kötve.

A K. T. 179. § 4. szakaszát tehát ki kell hagyni azon támpontok sorából, melyek alapján törvényeinkből a kartell-szerződések jogérvényére következtetést lehetne vonni.

Határozott állásfoglalást képez ellenben a kartellek mellett a

1) A kartellek és a magyar törvénytervezet. 12. l.

2) Magyar Kereskedelmi Jog 1901. I. 366. l.

szeszkontingentálást szabályozó 1899. XX. t.-cikk. Ha a törvényhozó jogosultnak tekinti egyes iparágakban a termelés szabályozását azon célból, hogy a túltermelés megakadályoztassék és a kisebb üzemek fentartása még rentabilis legyen és ugyanezt elvileg kimondotta 1903-ban a cukorkontingentálási törvény elfogadásával, nem tekintheti jogosulatlanoknak a vállalkozóknak egyéb iparágakban ezen törvényhozásilag jogosultnak cél elérésére létrejött spontán szövetkezéseit.

Mindezeket összegezve, kimondhatjuk, hogy törvényeinkből a kartellek jogérvénye bizonyítható, mert:

a) az 1884. XVII. t.-cz. 162. §-a az osztrák egyesülési törvény 4. §-át kihagyta, ezzel dokumentálni akarván, hogy mindennemű összebeszéléseket érvényesnek tekint, kivéve a munka árának meghatározására irányuló kartelleket;

b) mert ugyanezen törvény 53. §-a egyedül a mézáróokról emlékezik meg, egyéb iparosok összebeszéléseivel pedig nem foglalkozik;

c) ipartörvényünk egyébképen a vállalkozókra nézve a legszabadabb egyesülési jog álláspontján van. A Curia ezenkívül számos ítéletben (igy 88/II.19. 6004. sz. Uj. f. XX. 79, 85. szept. 20. 2520/Dt III. f. XVI. köt. 62, Márkus V. 1898—1899. 48. lap. 16144. Gottl. IV. 500. I. G. 123/99. Márkus IV. 140. Curia 1430/902, Curia 514/902. sz. a.) kimondotta, hogy az iparszerű foglalkozásnak csak meghatározott iparágra és csak megszabott időre való korlátozása, valamint valamely ipar szabad gyakorolhatási jogának szerződési korlátozása nem képezi az iparszabadság elvének oly korlátozását, mely a közérdeket sértené, mert az egyén minden jogát, tehát valamely ipar szabad gyakorolhatásának jogát is korlátozhatja. E szerint tehát a kartellekben foglalt korlátozásoknál sokkal mélyebb korlátozások (pl. egy iparág folytatása, bizonyos cikk tartásáról való lemondás) megvannak engedve, a mennyiben közérdeket nem sértenek, ellenben az ipar szabad gyakorolhatási jogának azon sokkal kisebb mértékű korlátozása, mely a kartell-szerződésekben nyilvánul, a Curia szerint feltétlenül érvénytelen. Ha 2 sütőmester közül az egyik 1 év tartamára lemond iparüzési jogáról és ezen idő alatt a piacon magában maradó emeli az árakat, akkor szerződészegést követ el a másik, ha közben mégis boltot nyit; ellenben, ha ugyanezek kartell-szerződést kötöttek és az egyik a megállapítottnál olcsóbban ad el, akkor

nem viseli a szerződésszegés következményeit. Mindkét esetben bizonyos előnyök kedvéért mondott le az illető az eddigi versenyszabadságról, mindkét esetben a szerződés a közérdek hátrányára szolgál, a megoldás mégis más. Az egyik esetben szerződésszegést lát a Curia, a másikban nem, mi kétségtelenül oly ellentmondás, melyet sem magán-, sem kereskedelmi jogunkból, sem ipartörvényeinkből levezetni nem lehet ;

d) az 1899. XX. t.-cz. és a képviselőház által 1903-ban elfogadott cukorkontingentálási törvény indirekte a kartellek kontingentálási egyezményeihez hasonló módon volt hivatva elősegíteni az árak olyatén emelését, mely mellett a magasabb előállítási költségekkel dolgozó kisebb üzemek fentartása még nyereséges és a mit az ipari tevékenység egyik terén, mely az elsőrendű fogyasztási cikkeket foglalja magában, jogosult, nem lehet jogosulatlan az ipari tevékenység egyéb terein.

Ezekkel a törvényeinkkel szegezi szembe joggyakorlatunk, hogy a kartell-szerződéseink az általános magánjog értelmében érvénytelenek, mert erkölcsstelen tartalommal bírnak.

Kartellügyi judikaturánk igen szegény és alig néhány esetről van tudomásunk, melyekben felső bíróságaink szorosán vett kartellügyekben ítéleztek. A döntvénytár új folyamának IX. kötet, 169. XXXVII. 35. foglaltatik a következő döntvény: «Kereskedőknek oly megállapodása, melyben magukat és egymást birság terhe alatt kötelezik, hogy bizonyos árukat általuk szabályozott áron alul nem adhatnak el, a fogyasztó közönség megkárosítására irányzott turpis causát képez és a megállapodást meg nem tartó személy ellen a birság tekintetében kereseti jogot nem ad.» Budapesti kir. ítéltábla kereskedelmi és váltótanácsa (1883. június 6. 2554. sz. a.) Az eset és a benne hozott ítéletek a következők voltak. A szarvasi kereskedelmi csarnoknak J. G. Jakab elleni 100 forint iránti kereskedelmi perében a szarvasi kir. járásbíróság 1883. márczius 22-én 667. sz. a. következőleg ítél: Ha leteszi alperes a főesküt, hogy «ő nem járult hozzá és nem fogadta el, hogy a petroleum literje 26 kr.-on, a cukor kilója pedig 58 kr.-on alul ne árusítsasék, továbbá hogy 1883. év elején a cukor kilóját 58 kr. helyett, 50 kr.-jával, a petroleum literjét pedig 26 kr. helyett 24 kr.-on tényleg nem árusította és adta el» — felperes keresetével elutasítatik. A szarvasi járásbíróság tehát a szerződő feleknek ama kar-

tellszerű megegyezését, mely szerint a petróleumot és cukrot 3 éven át egy kölcsönösen megállapított áron adják el, érvényesnek tekintette.

A budapesti kir. ítélőtábla az elsőbírósági ítéletet megváltoztatta és felperest keresetével teljesen és feltétlenül elutasította, azon indokolással, hogy a kereseti alapot képező szerződés oly megállapodást tartalmaz, mely a fogyasztó közönség érdekeit biztosító szabad versenyt teljesen kizárja és ez által a fogyasztó közönség megkárosítására irányul, ez pedig turpis causa lévén, a bíróság előtt érvényesíthető követelés jogalapjául nem szolgálhat. A m. kir. Curia felperes felebbezése folytán a kir. ítélőtábla ítéletét indokainál fogva helybenhagyta.

Egy másik kuriai ítélet 1893-ból származik (C. 1893. szept. 25. 8377. Dt. uj. f. 37. köt. 35. sz.) és következőkép hangzik: «Géptulajdonosoknak azon megállapodása, hogy cséplőgépeknek használatát a gazdaközönség részére csak bizonyos korlátozó feltétel mellett engedik át, a bíróság előtt érvényesíthető követelés jogalapjául nem szolgálhat, mert kizárja a gazdaközönség érdekeit biztosító szabad versenyt és ezzel a gazdaközönség megkárosítására irányul s mert ekként az erkölcsi fogalmakba is ütközik.»

Legujabb időben (Curia 1904. június 27. 1476/903. sz. a.) felsőbbíróságainknak egy újabb kartellügyi ítélete látott napvilágot, a mely az előzővel körülbelül egyező álláspontot foglal el. Az eset a következő: A szombathelyi sütőmesterek szerződést kötöttek, melyben a sütemény árát közösen és kölcsönösen megállapították és eme kartellszerződés megtartásának biztosítására a szerződő felek fedezeti váltókat téteményeztek le. Ezen váltók egyike egy kartelltag ellen érvényesítettvén, alperes azon kifogással élt, hogy a követelés erkölcstelen ügyleten alapulván, bíróilag meg nem ítéltető. A kartellszerződés erkölcstelen voltára alapított ezen kifogást azonban a királyi törvényszék nem fogadta el, »mert ez általánosán fennálló magánjogi jogszabály és törvényes gyakorlat szerint a kartellszerződés az esetben, midőn az valamely iparágra válságos és károsná válható árhanatlan elhárítását czélozza, erkölcstelen jellegű ügyletnek nem tekinthető és csak akkor bír az erkölcstelen ügylet jellegével, ha az a fogyasztók uzsoraszerű kizsákmányolására irányul. Alperes azonban sem ezt, sem azt a körülményt, hogy felperes a váltót rosszhiszeműleg szerezte meg, nem igazolta.«

Ennek következtében a kir. törvényszék a sommás végzést hatályában fentartotta és alperest kötelezte, hogy felperesnek a váltótőkét és járulékait kifizesse.

A győri kir. tábla az elsőbíróság ítéletét megváltoztatta, a sommás végzést hatályon kívül helyezte, és felperest keresetével elutasította azon indokolással, hogy a váltótörvény 92. §-a értelmében az alperes által felhozott azt a kifogást, hogy említett szerződés erköcstelen alapon nyugszik, tűrni tartozik. «Ezen szerződés, mely által egy elsőrendű szükségletet kielégítő élelmi cikk ára feljebb emelkedett, a fogyasztóközönségnek kizsákmányolására szolgál és mint ilyen erköcstelen alapon nyugszik, minélfogva abból birói uton érvényesíthető jogok és kötelezettségek nem származnak. Minthogy a váltó ennek a szerződésnek a biztosítására adatott és e szerint alperesnek ez uton keletkezett kötelezettségéből a követelés, a váltó nem érvényesíthető.

A m. kir. Curia a kir. tábla ítéletét indokainál fogva helybenhagyta, »mert az iparosok szabad ipargyakorolhatási jogukat szerződésileg nem korlátozhatják a közérdek lényeges hátrányára; a sz—i sütőmestereknek az a kartellszerződésük pedig, a mely a sűteménynek, mint a mindennapi életszükségletnek, élelmi cikknek megdrágítására irányul, nyilván a fogyasztó közönség megkárosítását célozza, s mint ilyen, a közérdek lényeges hátrányára vezet, s ebből következően közérdekbe ütközik. Ennélfogva ezen ügyletből keletkezett kereseti váltón alapuló követelés birói oltalomban nem részesülhet.«

Mig tehát az elsőbíróság a német judikatura mintájára a fogyasztók uzsoraszerű kizsákmányolásának követelményét állította fel, mint a kartellszerződés semmiségének követelményét és hogy ez tényleg fenforog, annak bebizonyítását megköveteli, a másodbíróság bebizonyítottanak vette, hogy az említett elsőrendű szükségletet kielégítő élelmi cikk ára feljebb emelkedett és már ez által a szerződés a fogyasztó közönség kizsákmányolására szolgál és nem vette tekintetbe az elsőbíróság ama véleményét, hogy a szerződés csakis ezen iparágra válságos és károsá válható árhanatlan elhárítását célozta. Megelégszik azzal, hogy az illető cikk ára feljebb emelkedett, ennek eszköze pedig a szerződés lévén, a szerződés erköcstelen tartalmunak nyilvánítandó és az annak biztosítására szolgáló fedezeti váltó nem érvényesíthető.

A kir. kuria nem fogadta el sem az elsőbíróság, sem a másodbíróság álláspontját. Az elsőbíróság a kartellszerződés jogérvényét elismerte, mert az csak egy veszedelmessé válható árhanat-lás feltartóztatását célozta. A másodbíróság azért jelentette ki a szerződést érvénytelennek, mert az árak emelkedtek és így ezen szerződés a fogyasztó közönség kizsákmányolására szolgál. A kuria azt mondta, hogy a másodbírósági ítéletet »indokainál« fogva helyben hagyom, de kiegészítette saját indokolásával. Ez utóbbi pedig abban áll, hogy a szerződőkben meg volt a szubjektív megdrágítási célzat és szerződésük ezért érvénytelen. A kuria két előbbi ítéletében kizárólag a szubjektív megdrágítási célzatra fektette a fősúlyt és nem kérdezte, mit eredményezett ezen szerződés, hanem, hogy mit céloz, hová irányul és mihelyt a megdrágítási célzatot megállapította, a szerződést érvénytelennek nyilvánítja. Legutolsó ítéletében azonban elfogadta a másodbíróság azon álláspontját, hogy a szerződés azért érvénytelen, mert az árak emelkedtek és ehhez hozzáteszi a magáét is és mert meg volt a megdrágítási célzat. A kuriai gyakorlatban ez által fordulat állott be. Eddig a szerződés érvénytelenítésére perlőnek avagy a szerződészegő alperesnek elég volt azt mondani e szerződés kartellszerződés és már azért érvénytelen, ezen ítélet után azonban bizonyítania kell azt is, hogy az árak feljebb emelkedtek. Ezen emelkedést természetesen úgy kell értelmezni, hogy a kartell közvetlen behatása alatt, nem pedig konjunkturák, pl. a nyersanyag hirtelen megdrágulása következtében állott be, vagyis a kartell drágítási célzatai következtében, mindenesetre oly nehéz kérdés, mely az ilyen pereket igen kétes kimenetelűvé teszi. A kuria nem követeli meg az uzoryszerű kizsákmányolás ismervét, hanem elég egy kartell okozta csekély áremelkedés is. Ez által nagyon ingadozó állapotra fektette a joggyakorlatot. A csekély áremelkedéseknél rendkívül nehéz megállapítani, vajjon a kartellre vezethető-e vissza és másrészt feltolul a kérdés, hogy áraknak állandóan kell-e magasabbaknak lenniök avagy elég, ha 1—2 időpontban voltak magasabbak. De minden egyes esetben vizsgálni kell, hogy a kartell drágítási célzatai közreműködtek-e az árak emelésében vagy nem?¹)

Bíróságaink különben alig jutnak abba a helyzetbe, hogy a kartellek jogérvénye felett itélkezzenek, mert hiszen kartelljeink tulajdonképpen választott bíróságot, még pedig rendesen a tőzsdebíróság-

¹) A kuriai ítéletekben kifejezésre jutott felfogás részletes bírálatát l. a következő szakaszban.

got kötnek ki illetékes fórumképen és alig is fognak abba a helyzetbe jutni, melyet az új polgári perrendtartás javaslatának 769. §. 7. pontja a választott bíróság ítéletének keresettel való érvénytelenítését csakis akkor engedi meg, ha az ítélet törvényszerint meg nem engedett cselekményre kötelez és így ezen rendelkezés egyezik az 1881 : LIX. t.-cz. 77. §-ának f) pontjával. Hogy pedig a kötbér fizetésében marasztaló tőzsdebírói ítélet egy meg nem engedett cselekményre való kötelezés volna, azt egyáltalában nem lehet állítani, nem követi tehát az új osztrák polgári perrendtartást, amely a kényszerítő jogszabályokat megsértő választott bírósági ítéletet is érvénytelennek nyilvánítja.

A tőzsdebírók, mint mindenütt, úgy nálunk is a kartellszerződések jogérvényének álláspontján állanak, mert hisz a választott bíróságok nem általános szempontokból indulnak ki, hanem a felek közötti jogviszonyt vannak hivatva tisztázni. A kereskedőnek pedig első kötelessége lévén szerződésbeli kötelezettségeinek minden áron eleget tenni, az alól semmiképp nem vonhatja ki magát.¹⁾

C) *De lege ferenda.*

A kartellszerződések jogérvénye, vagy semmisége és egyáltalában a kartellek és trustök magánjogi megbírási ügye egyike a legnagyobb gyakorlati fontossággal bíró kérdéseknek. Gazdaságilag ugyan meglehetősen irrelevans a kartellek és trustök magánjogi megbírási ügye, mert akár semmisének, akár pedig jogérvényeseknek tekintették is a kartelleket és trustöket, azoknak keletkezését és kifejlődését megakadályozni nem tudták. Fontos azonban a magánjogi megbírási ügy két okból, 1. maguknak a vállalkozóknak a szempontjából, a kiknek legfontosabb érdekei vannak a kartellszerződésben szabályozva és elsőrangú kérdés reájuk nézve az, hogy ezen szerződésben foglalt kötelezettségek kikényszeríthetők-e, mert hiszen vállalataiknak rentabilitása és egyéb fontos anyagi érdekeik nyerne benne szabályozást. 2. De még sokkal fontosabb ezen kérdés azért, mert ma már az egész üzleti forgalom a kartellekkel és trustökkel való összeköttetésben bonyolítottatik le, harmadik személyeknek a kartellhez való jogviszonyai pedig szabályozást igényelnek.

Ha nem vagyunk tisztában azzal, hogy maga a kartell milyen

¹⁾ A budapesti árú- és értéktőzsde választott bírósága előtt lefolytatott két kartell-ügyről l. 301—304. lap.

jogi alakulat, hogyan tudjuk megbírálni ama viszony jogi mivoltát, melyben harmadik személyek a kartellhez állanak?

A törvényhozásban és judikaturában ugyan eddig tudomásunk szerint azon alapvető kérdések, mint pld. van-e a kartellnek felperességi joga, vonható-e a kartell alperesként perbe. ellenvetheti-e harmadik személy kifogásképpen a kartell semmiségét, mi történik a kartell liquidációja esetében, eddig nem tárgyalattak. Ennek oka főleg abban lehet, hogy valamint a trustszerződéseket (trust-deed) és a trustök jogi konstrukcióját az Unió legkitünőbb ügyvédjei alkották, kik hivatva voltak a jogi formalismus minden csalfogásaival 44 állam és a szövetségi törvényhozás trustellenes törvényeit kikerülni, ugy a kartellszerződések is rendszeren a legkiválóbb jogászok művei, kik a kartellszerződéseket a legnagyobb jogászai művészettel, olyan precis formában hozták létre, hogy az összes felmerülő surlódások és kétes pontok bennök a legnagyobb jogi eleganciával nyernek szabályozást. A jogtudomány azonban ezzel nem elégedhetik meg, mert hiszen a jogtudománynak éppen az egyik legfontosabb feladata, hogy azon a körön belül, a melyet a felek szabad szerződési akaratának engedett át, normákat állítson fel, egyrészt, hogy egy hiányos szerződés esetében irányadóul szolgáljon, másrészt, hogy szerződés hiányában a felek szerződési akaratát pótolja.

A jogtudomány a nemzetgazdaság egész forgalmi életének alapját képező alakulatok megbírálását és fennállhatásának sanktióját nem engedheti át a birói gyakorlat esélyeinek, mert bár a bíróság az emberiség legdrágább javai fölött van hivatva ítélni, de arra semmikép sem lehet hivatott, hogy egy egész országot gazdaságilag legmélyebben érintő érdekeiben saját belátása szerint irányítson. A bíróság az igazságosság legmagasabb elvei szerint dönt, a nemzetgazdaságban ellenben nem a logikai érvek, hanem a gazdasági érdekek és társadalmi osztályok küzdelme dönt, és ezekben a kérdésekben jogot csakis azon fórum teremthet, melyben a gazdasági, társadalmi és politikai erők, mint egy finom mérlegen kifejezésre jutnak, t. i. a törvényhozás. A gazdasági élet irányítását nem lehet a bíróságra bízni, már pedig a bíróság ezt már akkor is teszi, a mikor valamely kartell jogérvényét illetőleg ítéletet mond és így egy egész iparág jövődöbeli állását bizonyos tekintetben

irányítja. Igaz, hogy ezen befolyás nem nagy, mert olyan országokban is, mint pld. Ausztriában, a hol a judikatura föltétlenül a kartellszerződés érvénytelenségének álláspontján van, a kartellek nagyszámban virágzanak és ha a szerződés érvénytelennek jelentetik ki, az illető vállalkozók a szerződésszegő kizárásával másnap újból megalakulhatnak. De akkor, a mikor az állam a kartellkérdés egész komplexumát szabályozni kívánja, azon alapvető kérdésre vonatkozólag is egész világosan és határozottan nyilatkoznia kell, vajjon a kartellszerződést érvényesnek vagy pedig érvénytelennek tekinti-e?

Az állam előtt már most három ut áll: 1. vagy feltétlenül érvénytelennek tekinti a kartellszerződéseket, 2. vagy feltételesen érvényesnek tekinti, 3. vagy feltétlenül érvényesnek tekinti. Lássuk, hogy ezen lehetőségek mellett külön-külön milyen érvek szólnak.

Az érvénytelenség két módon volna kimondható, még pedig vagy e célra hozott specziális törvény útján, mely mindennemű kartellszerződéstől a magánjogi védelmet megvonja vagy pedig annak kimondása útján, hogy a kartellszerződések a jó erkölcsökbe vagy a közrendbe ütköznek és mint ilyen a magánjogi rendszerekbe foglalt ama rendelkezés értelmében, a mely szerint a jó erkölcsökbe és a közrendbe ütköző szerződések érvénytelenek, érvényteleneknek volnának nyilvánítandók. Minthogy azonban a kartellek és trustók legnagyobb ellenségei is elismerik, hogy van számos kartell, mely előnyös a fogyasztókra és a nemzetgazdaságra egyáltalában, a jó erkölcsökbe ütközés czimén alig fog lehetni a bíróságok előtt minden kartellt érvényteleníteni és erre az alapra legfeljebb a feltételes semmiséget lehetne fektetni. Nem maradna tehát egyéb hátra, mint egy specziális törvény útján mindennemű kartellt, tekintet nélkül gazdasági hatásaira érvénytelennek nyilvánítani.

Minthogy a magánjogi törvények is csak abból a szempontból vizsgálhatók, hogy mennyiben éretik el általuk valamely cél, a magánjogi érvénytelenség behozatalának tehát nem elvi célok, hanem bizonyos praktikus célok megvalósításának szolgálatában kell állania. Nem szabad abból az elvi álláspontból kiindulni, hogy az állam nem nyujthat segédkezet oly alakulatok fenállására, melyek céljaival ellenkeznek, mert hiszen ha az állam érvényteleneknek nyilvánítja a kartellszerződéseket, mégis csak segédkezet nyujt a kartellszerződések megvalósítására az által, hogy a részvénytársaság, szövetkezet avagy egyéb formában fellépő kartellek kereshe-

tősegi jogát a bíróságoknak el kell ismerniök és igazságtalanság volna pusztá elvi szempontból épen azon kartelleket, melyek lazább szervezettel bírnak, hátrányban részesíteni. Abból kell kiindulni, hogy a magánjogi érvénytelenség kimondása az összes monopol-szerű alakulatokat érje, mert a küzdelem nem a kartellek vagy trustök, hanem a monopoliumpok ellen egyáltalában folyik.

Ha az állam a kartellszerződésekkel szemben a magánjogi érvénytelenség, vagy pedig a felosztatási jog álláspontjára helyezkedik, úgy az igazság és czélszerűség megkövetelné, hogy a trustökkel szemben avagy a jogi személy formájában fellépő kartellekkel szemben azok állami megsemmisítésének és felosztatásának álláspontjára helyezkedjék. Erre eszközül szolgál az Unióban a Writ of Quo Warranto és Németországban mintául szolgálhatna a német polgári törvénykönyv és kereskedelmi törvényhez alkotott porosz életbeléptetési törvény 4. §-a. De tudjuk, hogy az Unióban egy-két esetben hosszadalmas perek után egy-két turstöt feloszlattak ugyan, azok azonban rövid időn belül újból megalakultak és azóta is zavartalanul uralkodnak a piacon. A porosz életbeléptetési törvény IV. szakasza¹⁾ eddig monopoliumpokkal szemben egyetlen egyszer sem alkalmaztatott és alkalmazása ugyan azon okokból, mint az Unióban, kétes értékű volna.

A magánjogi érvénytelenség törvényi kimondása ellen szóló érvek oly számosak és annyira kézenfekvők, hogy megelégszünk ezen érvek pontonkénti egyszerű felsorolásával. Ki kell emelnünk azt is, hogy a jogtudomány és nemzetgazdaságtan, a mennyiben ezen kérdéssel foglalkozott, csaknem egyértelműleg azon felfogást vallja, hogy a kartell-szerződések föltétlen érvénytelenségének kimondása, mint kartell politikai rendszabály, mindenképen elvetendő. Lássuk egyenkint ezen érveket.

A kartell-szerződés érvénytelenségének kimondása nem akadályozza meg a kartell létrejövetelét, minthogy azok testületi formában is jelenhetnek meg, valamint a kereskedelmi társaságok egyéb formáiban, mint ezt Ausztria példája mutatja.

A kartell, ha a szerződés érvénytelennek nyilváníthatnák, azonnal újból más formában alakulhat meg. Erre az Unio mutat példákat.

¹⁾ „Részvénytársaság, valamint részvényekre alapított betéti társaság felbontható, ha az jogellenes cselekmények vagy mulasztások által a közérdeket veszélyezteti.“

Ezen eljárás a szerződésszegést kedvezményezi és mesterségesen táplálja, a mennyiben az egyes tag csak addig marad a kartell tagja, a míg neki előnyére szolgál és így ez csupán a kereskedelmi jóhiszeműség kárára volna. Különösen előnyére szolgálna ezen intézkedés a hatalmasoknak, a kiknek a kicsinyek visszatorlásától nem kell félniök.¹⁾

A bojkott és a kizárásnak különböző nemei különben is erősebb eszközök, mint a magánjogilag érvényesíthető szerződésbeli kikötmények. Tapasztalatszerűleg a nagyobb állandósággal bíró kartelleknek árpolitikája sokkal mérsékeltebb, mint azoké, a melyek időről-időre felbomlanak és újból létrejönnek.

A kartell-szerződést csakis a felek kérelmére lehetne érvényteleníteni, egy harmadik személy közbe nem léphet; ez már magában véve is gazdaságilag hatálytalanná teszi a törvényt, minthogy kartell-szerződésből a legkritkább esetben erednek perek (példa erre a mi döntvénytárunk, a melyben eddig mindössze csak négy, még pedig kisiparosok és kiskereskedők alkotta kartellt illetőleg találunk döntvényeket, míg nagyipari kartelljeink aligha kerültek eddig felsőbb bíróságaink ítélkezése alá).

Ha pedig a magánjogi érvénytelenségnek minden egyes létező kartell-szerződésnél sikerülne hatályt szerezni akképen, hogy miként az Unióban bizonyos állami közegek populáris actióval léphetnének fel, úgy ez könnyen a trustképződéshez vezetne éppen úgy, mint a büntető jogi tilalom. Különben sem eredményezné a verseny visszaállítását és a szabad verseny árszabásait, mert a vállalkozók szerződések nélkül is hallgatag megegyezésben élhetnének egymással. Mindezekre az Unióban 20 éves tapasztalatok tanítanak.

A feltétlen magánjogi érvénytelenség akár *actio popularissal* kapcsolatban, akár a nélkül, teljesen elvetendő tehát, mert célját nem érné el, nagy bizonytalanságot eredményezhetne és a megbízhatatlanságnak kedvezne. Önmagában véve e rendszabály még fél rendszabály sem volna, más rendszabályokkal kapcsolatban sem lehetne sankcióképen használni, mert hisz mint sankció épp oly hatálytalan volna, mint egy erre vonatkozó generális jogszabály. Főleg ezen okból kell ellenezni a kartellek érvénytelenségének kimondását a kartell-szerződéseknek egy nyilvánkönyvbe való bejegyzésével kapcsolatban, a mint azt az 1897-iki osztrák javaslat és az 1904-iki magyar

¹⁾ Így pld. Carnegie, Rockefeller kereskedői becsületét számos pool rosszhiszemű megszegése terheli.

tervezet bizonyos esetekben kontemplálja, a miről a kartellek nyilvántartásának kérdésénél még behatóbban lesz szó.¹⁾

Térjünk át a második eshetőségre, a feltételes semmiség kimondásának, illetve ott, a hol a judikatura most is ezen az állásponton van, további fentartásának kérdésére. Mint kartellpolitikai rendszabály komolyan ez se jöhet szóba, mindazon okokból, a melyeket fentebb kiemeltünk. A feltételes semmiség kérdése azért is fontos, mert még a legszigorubb kartellelleses judikatura is, ha abba a helyzetbe kerülne, hogy az összes létező kartelleket tegye megbirálás tárgyává, bizonyára találna kartelleket (pl. a melyek csak a külföldi piacon létező versenyt kívánják megszüntetni, vagy a melyek célja védekezés a külföldi versenynyel szemben), a melyeket érvényeseknek ismerne el. Mi legyen azon ismérv, a melyen a kartellek érvényessége vagy érvénytelensége eldől? Kétségtelenül, a mint eddig is történt, az összes európai magánjogi rendszerekbe foglalt azon rendelkezés, hogy olyan szerződések, melyek a jó erkölcsökbe vagy közrendbe ütköznek, semmiseknek tekintendők. Az, vajjon ezen törvényekben foglaltatik-e a közrend (ordre public, public policy) megjelölés is vagy nem, meglehetősen irrelevans, minthogy azon törvények is, mint pl. a német polgári törvénykönyv, melynek 138. §-a csupán a jó erkölcsökbe való ütközés esetében nyilváníti a jogügyletetek semmiseknek, indokolásában határozottan ráutal arra, hogy tulajdonképen a közrend ellen vétő jogügyletek legtöbbszörre egyszersmind a jó erkölcsökbe is ütköznek, a mely álláspontot a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének indokolása (III. kötet, 97. lap) is osztja, bár a polgári törvénykönyv tervezetének 956. §-a (»erkölcstelen tartalmu vagy a közrendbe ütköző szerződés semmis«) a közrendbe ütköző cselekmények semmiségét is határozottan kiemeli.

Mit jelentenek azonban a jó erkölcsök a kartell-szerződés esetében? Ha a bíróság ama magasabb social-ethikai álláspontra fog helyezkedni, melynek a tudományos irodalomban is számos híve van, hogy t. i. a vállalkozóknak funkcióik teljesítését nem a magán-, hanem a közérdek szempontjából kell felfogniok és a bíróság ettől az idealtól nemcsak egy elhajlást, hanem egy egyenes átcsapást a monopolistikus kizsákmányoláshoz vél majd felfedezni, ugy kimond-

¹⁾ I. XXVII. fejezet.

hatja-e az ilyen kartell-szerződés érvénytelenségét? A német birodalmi törvényszék egy alapvető döntvényében kétségtelenül erre az álláspontra helyezkedett és kimondotta, hogy a kartell-szerződések érvénytelenek, ha valóságos monopoliomhoz vezetnek és a fogyasztók uzsoraszerű kizsákmányolását célozzák. A monopoliomra való hivatkozás kétségtelenül az iparszabadság megsértése miatt lett felhiva és ez, mint közrendbe ütköző cselekmény, valóságos jogszabályt sért, mert hiszen az iparszabadság elve Németországban, mint mindenütt, törvényekbe van lefektetve. Az állam magánjogában kétségtelenül nem nyújthat segédletet oly szerződések érvényesítéséhez, a melyek az állampolgároknak az állam egyéb szakjogaiba foglalt jogosítványait illuzoriássá tennék. Ha az állam az iparszabadság, az egyesülési szabadság, az egyéni szabadság elveit szentesíti, akkor nem támogathat bármely formában fellépő kísérleteket, melyek ezen jogokat formailag fentartják, materialiter azonban semmivé teszik, már pedig van számos kartell, mely ezen hatásokkal jár.

Azonban a kartellek és trustök fejlődésének története megmutatta nekünk azt, hogy nem a kartellek és trustök hozták létre a monopoliomot, hanem a mikor a monopoliom már meg volt, a mikor már csak néhány cég maradt a piacon, a kik az összes többi versenytársakat legyőzték, de egymást legyőzni nem tudják, akkor jönnek létre a vállalkozók koalíciói. A kartellek fennállása előtt egy kívül álló vállalkozó talán még kevésbé léphetett fel az illető iparágban, mert hiszen az árak még sokkal alacsonyabbak voltak, az iparszabadság elve, a mint azt jelen vonatkozásban érteni szokták, már akkor megszűnt és a kartellek és trustök ezt csak határozottabb formában juttatták kifejezésre. Nem ezek szüntették meg az iparszabadságot, hanem az iparszabadság tényleges megszűnése után, a mikor már csak néhány 20—30 avagy 50 termelő marad az egész országban egy iparágban belül fenn, akkor létesülhet egy kartell, akkor élvezhetik a monopoliom gyümölcseit.

A monopoliom, az iparszabadság megszűnése tehát már meg volt a szabad verseny korszakában is, csak monopolistikus árszabások nem léteztek. Az iparszabadság nem azt jelenti, hogy szabad verseny létezik, a szabad verseny elve sehol és semmiféle törvényben sanktionálva nincsen és az iparszabadság csak azt jelenti, hogy valamely ipar gyakorlása semminemű törvényhez korláthoz vagy akadályhoz kötve nincsen. Bár egyrészt el kell ismerni,

hogy számos iparágban a tényleges akadályok nagyobbak valamely iparág gyakorlására, mint azelőtt, de az is tény, hogy számos iparágban viszont a szabad verseny alacsony árai sokakra nézve nagyobb tényleges akadályt képeztek. Igazságtalanság volna tehát épp a kartellszerződést sujtani egy oly hátrányért, a melyet nem ő hozott létre. Az iparszabadságot nem a kartellek, hanem a szabad verseny túlzásai temették el, melyek mindenütt a monopoliomhoz vezetnek.

És mit szóljunk azon második ismérvhez, mely a kartell monopolistikus és uzsoraszerű árszabásairól szól és a mely a jó erkölcsökre támaszkodva az ily szerződéseket érvényteleneknek jelenti ki? Avagy mit szólunk felsőbb bíróságainknak fentebb idézett ítéleteiben kifejezésre jutott ama felfogásához, hogy mert valamely cikknek a megdrágítása közérdekbe ütközik, már azért önmagában véve erkölcstelen célzatuak az ilyen szerződések?

A bíróságoknak, a mikor a jó erkölcsökre való ütközés címén valamely szerződést érvényteleneknek jelentenek ki, természetesen, mint Lotmar¹⁾ kifejti, nem elmúlt vagy jövőbeli, vagy csupán theoretikus morált kell ismérvképen elfogadniok, hanem azon morált, a melyet saját idejükben elismernek és gyakorolnak, még pedig saját országukban és saját népüknél. És a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének indokolása²⁾ szintén kiemeli: »Hogy mikor tekintendő a szerződés erkölcstelen tartalmúnak, az nem elméleti szempontok szerint és nem is egyes társadalmi rétegek külön szokásai szerint, hanem a nemzeti közfelfogás szerint ítélendő meg.« A bíróságoknak tehát sem e közfelfogásnál magasabb, sem a közfelfogásnál alacsonyabb álláspontra helyezkedniök nem szabad. Mi azonban a kartelleket illető közfelfogás? Lehet-e egyáltalában ebben a kérdésben közfelfogásról beszélni? A moralitás apróbb kérdései, melyek a mindennapi élet forgalmában előfordulnak, lehetnek közfelfogás tárgyai. De a nemzetgazdaságban működő erők megbírálásánál, melyek egymással a legbonyolódottabb viszonyban állanak, nem lehet az átlagember felfogása irányadó. Irányadó lehet csakis azok felfogása, a kik ezen kérdésekkel hivatásszerűleg foglalkoznak, a nagyiparosoké és a kérdéssel tudományos alapon foglalkozóké, mert ezeknek a kérdések egész komplexuma felett áttekintésük van. De ime, ezek között a legnagyobb eltérés

¹⁾ Der unmoralische Vertrag, Leipzig, 1896. 95. lap.

²⁾ L. III. kötet, 93. l.

van azt illetőleg, hogy a kartellek és trustöknek a közéletre milyen befolyásuk van és mialatt egyesek kizsákmányoló politikáról, erőszakról, munkahiányról beszélnek, mások a nemzeti vagyongyarapításáról, a kivitel emelkedéséről, a termelés rationalis szabályozásáról tesznek említést. Már magában véve azon körülmény, hogy vitatkozni lehet e kérdésről, az immoralitás kérdését máris kitolja a láthatárból, mert ha vita tárgyát képezi az, hogy a kartellek és trustök a közérdeknek ártalmára vannak-e vagy nem és az immoralitást éppen a közérdek sérelmére akarják alapítani, akkor már nem lehet szó közfelfogásról, mert hiszen ez involválja azt, hogy bizonyos magatartás általános elítélésben részesüljön.

De tegyük fel a legrosszabb esetet, hogy t. i. a tudományos közfelfogás az volna, hogy a kartellek és trustök a közérdeket háttározottan sértik, lehet-e akkor jó erkölcsökbe ütköző magatartásról beszélni? Lehet-e mondani, hogy maga az obligatió, maga a szolgáltatás, a facere vagy pati erkölcstelen és erkölcstelen az arra való kötelezettség-vállalás, hogy pld. bizonyos áron alul eladni nem fogunk? Ismét visszatérünk Lotmar-hoz, ki azt mondotta, hogy moral alatt a bírónak azt kell értenie, a mit moralképpen saját idejében elismernek és gyakorolnak. Immoralis az, amit egy átlagos moralitásu ember hasonló körülmények között nem tett volna meg. De éppen azon körülmény, hogy a vállalkozók mindenütt, a hol csak a kapitalizmus uralkodik, kivétel nélkül kartellekben egyesülnek, hogy a vállalkozói nyereséget úgy ők, mint bárki más, a ki az ő helyüket elfoglalná, mindenképpen emelni igyekeznék és éppen úgy cselekednék, mint ők, bizonyítja, hogy egy moralis abnormitásról szó sem lehet. Hogy a legközönségesebb példát vegyem, valamely nudításra nem mindenki kötelezné magát és arra sem fog minden férfi szerződésileg vállalkozni, hogy beleegyezzék feleségének házasságtörésébe, ellenben egy átlagos moralitásu ember az ő helyükben az árakat épp úgy emelné, ha ebből haszna volna.

És különben is megköveteli-e a moral, hogy közérdekbe nem ütköző cselekményt el ne kövessünk? Ugy van-e gazdasági rendszerünk berendezve, hogy az egyén gazdasági működése közben tartozik a közérdekre is tekintettel lenni, avagy úgy, hogy mindenki munkaerejét és tulajdonát csakis saját magánérdekében használhatja, a mennyiben ez a tételes jogba nem ütközik? Miért követelnék éppen a vállalkozóktól egy magasabb morált?

Az államnak kétségtelenül joga van polgárainak vagyoni és egyéni jogkörébe a legmesszebbre menő módon behatolni. Hisz minden csakis az állam által védelt és fenntartott hatalmi erők eloszlásának eredménye és ha az állam ezen védelmet megvonja, vagy más irányba alkalmazza, akkor a tulajdon és annak használata és az egyéni erők feletti rendelkezés mindjárt más formát vesz. Az államnak kétségtelenül joga van megtiltani a kartelleknek és trustöknek, hogy monopolistikus árpolitikát üzzenek, épp úgy, amint joga van őket semmi, vagy csak csekély áron kisajátítani; ezt azonban az állam, hacsak logikailag teljesen helytelen indoklást nem akar használni, melyre semminemű szüksége sincs, nem a moral nevében és nem is incidentaliter fogja tenni, hanem ha állampolitikai céljai vannak, melyeket komolyan akar megvalósítani, úgy rendszeresen és ezen jelenségek egész körébe kiterjedőleg.

Az osztrák és magyar judikaturában kifejezésre jutott azon felfogással szemben, mely szerint az áruk bármily csekély emelése is már elegendő, hogy a kartellszerződés a közérdekre veszélyesnek és így erkölcstelen tartalommal bírónak tekintessék, nem lehet eléggé utalni a német birodalmi törvényszék már idézett alapvető ítéletének klasszikus indoklására. E szerint az áruk emelése önmagában véve nem szolgál még mindig a közérdek hátrányára, mert hiszen maga a törvényhozás az áruk emelése céljából nem egyszer tett intézkedéseket, így pl. vádóvámok behozatala által és ha az áruk tényleg oly alacsonyok, hogy a vállalkozók a gazdasági tönk szélén állanak, akkor szövetkezésük nemcsak önfentartási vágyuk jogosult kifejezése, hanem oly intézkedés, mely az összesség érdekében is áll.

Ezért helytelen akár pusztán igazságossági, akár célszerűségi szempontból, ha az állam vagy a judikatura egyes kartelleket, mert erkölcstelen tartalmaik, érvénytelennek nyilvánít.

Végkövetkeztetésképpen oda jutunk, hogy az állam és a judikatura ismerjen el mindennemű kartellszerződést érvényesnek, akárminő subjektív célzatokkal, avagy objektív hatással is bírnak és velük szemben a szerződésekre fennálló általános intézkedéseket alkalmazza.

A kartellszerződéstől való visszaléphetési jogot tehát épp oly kizártnak kell tekintenünk, mint bármely más szerződés esetében és az érvénytelenség esetei csakis ugyanazok legyenek a kartellszerződésnél, mint egyéb szerződéseknél.

Külön megvilágításra szorul azonban azon kérdés, el lehet-e fogadni a kényszer és félelem kifogását a kartellszerződést megszegő részéről azokkal szemben, a kik a kartellszerződésből kifolyólag vele szemben jogokat akarnak érvényesíteni. Ha egy kis vállalkozót egy hatalmas kartell vagy trust azon fenyegetéssel kényszerít kötelékébe való belépésre, hogy ellenkező esetben kivételes árszabásokkal, bojkottálással fogják tönkre tenni, úgy bizonyára igen kevésbé lehet a szabadon megnyilatkozó akaratról és a szerződési szabadságról beszélni.

Általános magánjogi elvet képez, hogy a jogellenes fenyegetés behatása alatt létrejött szerződések semmiesek. A kérdés nehézségét csak az képezi, vajjon az anyagi tönkrejutással való fenyegetés, avagy e célra tett lépések, melyek a kartellel és trustökkel kapcsolatban gyakran jelennek meg, jogellenes fenyegetést képeznek-e a magánjog értelmében. Ahhoz t. i., hogy a kartell vagy trust underselling vagy bojkottálás által egy vállalkozót tönkretegyen, teljes joga van és így kérdés, lehet-e az ezzel való fenyegetés jogellenes? Windscheid¹⁾ azt mondja, hogy nem szükséges a fenyegetés jogtalansága (Unberechtigtheit der Drohung) önmagában véve. Ha valaki mást olyan hátránnyal fenyeget, ugymond Windscheid, melyet szabad alkalmazni, a fenyegetettet nem kevésbé fosztja meg akaratának szabad elhatározásától, mint azt, a ki oly málummal fenyeget mást, melyhez nincsen joga. Ehhez tartozik a nagy vagyoni hátránnyal avagy a hitel megvonásával való fenyegetés is.

Azonban nem az akaratszabadság meg vagy meg nem léte a döntő. A társadalom nem az akarat szabadságán, hanem az akarat determináltságán épül fel. Egész gazdasági életünk abban áll, hogy a divergens akaratokat egy bizonyos módon szervezzük és reájuk hatunk. Erre csak fenyegetéssel vagyunk képesek (pld., hogy elveszti állását, ha nem dolgozik, heperlem, ha nem fizet stb.) melyek egyedüli sankcióit képezik annak, hogy kiki abban az irányban fog működni, mely a mi és velünk az osztársadalom érdekeinek megfelel. A törvény azonban kiemel néhány eszközt, melyekkel mások akaratára hatnunk nem szabad és ezeket a jogellenes fenyegetés fogalma alá hozza.

Ellenben igen fontos az, a mit Windscheid jelentékeny va-

¹⁾ Lehrbuch des Pandektenrechtes. 1900. I. 356. lap. 6. jegyz.

gyoni hátránnyal vagy a hitel megvonásával járó fenyegetésről mond, a melyet szüneten jogellenesnek tart és ez megegyezik azzal, a mit Dernburg¹⁾ állít, a ki szerint jogellenes azon követelés, a mely általában véve a jó erkölcsökbe ütközik. Az pedig kétségtelesen erkölcstelen szerződés, a midőn egy vagy több személy egy másik személyt az egyes ember erején túl menő hatalmi kényszer befolyása alatt oly szerződés megkötésére kényszerít, melyről a gyengébb fél eleve tudta, hogy gazdasági érdekeivel nyilván ellenkezik. Nem arról van tehát szó, hogy a gyengébb fél esetleg egy másnemű szerződést kötött volna, hanem arról, hogy semmi-nemű ilyen szerződést nem kötött volna, ha nincsen ilyen kényszer behatása alatt. Egy kartell vagy trust, mely magában foglalja egy egész birodalom összes vállalkozóit, egy kis vállalkozóval szemben valóságos vis major, már pedig vis major behatása alatt senki sincsen kötelezve egy szerződés betartására még abban az esetben se, ha másnak abból kára van. A modern törvényhozások és a modern jogtudomány²⁾ azon állásponton van, hogy a fenyegetés abban az esetben is alapos, ha az illető vagyonában közvetlenül és jelentékenyen veszélyeztetve van. már pedig az kétségtelen, hogy egy hatalmas kartell vagy trust rövid idő alatt képes egy kis vállalatot, egy vállalkozó hosszú éves munkásságának fáradságos gyümölcsét, tönkre tenni. Megkivántatlik azonban, hogy az illető vállalkozóra nézve a kartellbe való belépés károsodással járt legyen. Ha ezen körülmények fenforognak, akkor az illető vállalkozó kartellszerződés be nem tartása esetén az ellene fellépő kartellnek méltán vetheti ellen, hogy jogellenes fenyegetés behatása alatt kötötte a szerződést, mely ennek következtében semmis.

De vannak a visszaléphetési jognak más esetei is. Mi történik t. i., ha a tagok egyike szerződésbeli kötelezettségeinek eleget nem tesz avagy a kartellt kijátssza? Ha a kartell magánjogi társaság, közkereseti vagy betéti társaság, alkalmi egyesülés alakjában jött létre, akkor a kérdés nem oly nehéz, mert ebben az esetben azon általános szabály nyer alkalmazást, miszerint bármely tag követelheti a társaság felosztatását, ha valamely társ a társasági viszonyból eredő valamely lényeges kötelezettségét megszegte. A lényeg-

1) L. Das bürgerliche Recht. I. kötet, 443. l.

2) L. ezek felsorolását a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének indokolásában; III. kötet, 146. l.

ges kötelezettségek megszegése közé pedig tartozik az, ha valamely tag a kartellt kijátsza, mert hisz épen a kartell fentartása képezi a társaság főcélját, mely ily körülmények következtében lehetetlenül. Ugyancsak meg van adva a visszaléphetési jog, ha a társaság célja az által lehetetlenül, hogy pl. kívül álló gyárak részéről nagy verseny keletkezik, mi csak a tagok jelentékeny hátránya mellett teszi lehetővé a társasági szerződés további fenállását.¹⁾ Ténykérdés lesz azután, vajjon a verseny tényleg oly nagy volt-e, hogy ennek következtében a társaság célja nem volt elérhető.

Nehezebb a kérdés, feltéve, hogy a nagy szorgossággal kidolgozott kartellszerződések ez esetre rendelkezést nem tartalmaznak, ha nem társasággal állunk szemben, hanem csupán egy szerződés áll fenn, mely a tagok jogait és kötelezettségeit szabályozza. Valamely tagnak szerződésszegése még önmagában véve nem menti fel a többi tagot kötelezettségeiknek teljesítése alól, mert hisz minden egyes tag minden más taggal szemben kötelezve van és a tagok kötelezettségeik teljesítése alól legfeljebb a szerződést megszegővel szemben szabadulnak.

Azonban az ilyen szerződések túlnyomólag a kereskedelmi jog megbirálása alá esnek, a kereskedelmi jogban pedig alapvető jogszabályt képez, hogy nem annyira a szerződés szó szerinti tartalma, mint inkább a felek szerződési akarata irányadó. Már pedig minden kartellszerződés előfeltétele, hogy egy bizonyos piacon számba jöhető legelső cégek a kartell tagjai legyenek és csakis ezen előfeltétel esetében kötelezik magukat a többi felek is, mert különben a szerződés megkötése cél nélküli, a kartell fentartása lehetetlen lévén. Ez oly általános jelenség, hogy a kartellszerződés csakis akkor iratik alá, ha mindazon cégek aláírták, melyek belépését kívánatosnak tartották és számos szerződésben felbontó feltételként szerepel egy új, nagyobb versenyvállalat keletkezése. Ha már most ezen előfeltétel elesik, akkor megszűnik a szerződés hatálya is, mert a felek csak addig akarhatták a szerződés fentartását, a meddig az aláíró cégek a kartellt támogatják. Az itt említett okokból jól kell megkülönböztetni, vajjon nagy avagy kis cég lett-e szerződésszegő. Valamely kis cégnek a kartellhez való csatlakozása nem képezvén a szerződés sine qua non-ját, egy kis

¹⁾ Ilyen irányu judikaturát folytatnak a német bíróságok és a birodalmi törvényszék, l. Rundstein i. m. 72. l.

czég szerződésszegése még önmagában véve nem adhat okot a szerződéstől való visszalépésre.

A kartell-szerződések mikénti interpretációjára és a tagok egymásközi viszonyának megvilágítása szempontjából igen sok tanulságot lehet levonni a budapesti áru- és értéktőzsde választott bíróságának két ítéletéből. Az egyik, a 142/902. sz. a tőzsdebirósági eset, tényállása abban foglalható össze, hogy a nagyobb budapesti téglagyárak kontingentálási és elárusítási kartellt kötöttek, még pedig azon formában, hogy a »Közönséges tömör fali téglákat árusító részvénytársaság«-gal, mely a kartell-elárusító hivatalakép szerepelt, egyenlő tartalmu szerződéseket kötöttek, mely szerződésekben az egész számszerűleg megállapított termelvényt az egyes gyárak az elárusító részvénytársaságnak eladták. Ezen egyezmény 1900. február 3-án kelt. A szerződés 13. pontja értelmében a téglagyárak kötelezték magukat, hogy a kötlefél kelte előtt fali téglá szállítására nézve vállalt, az 1900., 1901. vagy további években tényleges szállításra kerülő összes kötések lebonyolítását az elárusító részvénytársaságnak bejelentendő feltételek respektálása mellett szintén ez utóbbira bizzák azzal, hogy ezen kötésekben származó téglamennyiségek az 1900., esetleg 1901. vagy további években az évi kontingensbe beszámítandók lesznek. Az elárusító részvénytársaság ettől eltérőleg az összes szerződéssel, az István téglagyár kivételével, azon megegyezésre jutott, hogy a téglagyárak által ezen utóbbi kötésekben származó 1900. végéig szállított téglamennyiségek az 1900. évi kontingens meghaladó többlete az 1900. évet követő esztendő kontingensébe beszámítva nem lesz. Az 1901. évi többlet-szállítás pedig egyharmad részben 1902., egyharmad részben 1903., egyharmad részben 1904-ik évben lesz beszámítandó. Az István téglagyár ezen módosításhoz hozzá nem járult, ennek daczára az elárusító részvénytársaság ezt 1901. január 1-én életbe léptette. Erre az István téglagyár jogviszony nem létezésének megállapítása iránt pert indított, összes ezen szerződésszegésből eredő kárának érvényesítését pedig külön perútra tartotta fel. A tőzsdebiróság felperes keresetének helyt adott. »Mert mint ezt alperes is a tárgyalás során elismerte, alperes nemcsak felperessel, hanem több más téglagyárral kötött hasonló tartalmu szerződéseket, minek célja az volt, hogy az eladásra kerülő téglamennyiség felszólása aránylagosan és bizonyos szabályok szerint történjék, vagyis

mindezen szerződések és így az A) alatti is lényegileg összeségükben egy kartell-szerződést képeznek. Kétségtelen tehát, hogy a kartellnek a felek által szándékolt módozatok melletti fennállása az A) alatti adás-vevési szerződésnek lényeges előfeltételét képezi, alperes tehát, mint a kartellre lépett társaságok ügyvivője, az összes gyárakkal szemben egyöntetű eljárást tartozik követni és nincs jogositva az egyes kartelltagokkal kötött szerződések megváltoztatására, mert ez által új állapotot teremt, eltérőt attól, a melyre való tekintettel a gyárak — felperes is — a kartellbe beléptek. Nem teheti ennél fogva magáévá a bíróság alperes azon érvelését, hogy a mennyiben ő felperessel szemben az A) alatti szerződést változatlanul fentartja, úgy felperesnek ahhoz, hogy a más gyárakkal kötött szerződéseket módosítja-e vagy sem, köze nincsen.« A 13. §-nak alperes által történt önkényszerű módosításának következménye t. i. az volt, »hogy felperesi téglagyár még 1901-ben sem szállíthatja le azon téglamennyiséget, mely a szükséglet folytán ő reá jutott volna az esetben, ha — mint ez a kartell-szerződés megkötésekor eredetileg kontemplálva volt — a régi kötések tulajdonosai terhére a régi kötések alapján szállított téglamennyiség is már 1901-ben betudatnak. Nyilvánvaló tehát, hogy ezen módosítás felperes érdekeit és szerzett jogait sérti.« Ezen ítélet elvi jelentősége abban rejlik, hogy daczára annak, hogy a budapesti téglagyárak, bár egyenlő tartalmu szerződéseket, de külön-külön kötöttek egy általuk létesített részvénytársasággal, ez utóbbi nincs jogositva ezen szerződések egyikét sem, még a másik szerződő fél beleegyezésével sem megváltoztatni, mert ez természetesen a többiek érdekeit sérti és így bármelyik jogositva van a szerződéstől visszalépni, bár vele szemben a szerződés betartatott. A szerződésnek t. i. előfeltétele volt a többi vállalkozókkal egyenlő tartalmu szerződések kötése és megtartása.

A kartell-szerződések kérdése még egy másik esetben is foglalkoztatta a tőzsdei választott bíróságot. 1905. október folyamán a »Győri szeszgyár és finomító részvénytársaság« Leipziger Vilmos és tsai ellen keresetet nyújtott be a tőzsdebírósághoz, melyben a szeszkartell tagjai között létesített kartellszerződés érvénytelenítését kérelmezi. A keresetet arra alapítja, hogy a kartell legutolsó ülésén az árt illetőleg megegyezésre jutni nem sikerült. Az egyezmények értelmében t. i. az árak meghatározása egyszerű szótöbbség útján történik. A kartell legutolsó ülésén már most az elnök azon kérdésére, emel-

tessenek-e az árak, a többség nemmel felelt. Azon kérdésre, maradjanak-e változatlanok az árak, a többség nemmel felelt. Végre azon kérdésre, szállíttassanak-e le az árak, a többség ismét nemmel felelt és így az árban megállapodni nem sikerült. Felperes már most utal arra, hogy a kartell legfőbb célja az árak megállapítása, ez pedig nem sikerült és így azon cél megvalósítása, melyért a szerződés kötött, lehetetlenné vált, miért is kéri a szerződés érvénytelenítését.

Ezen ügy megvilágításához tartozik, hogy a kartell érvényesége 1907. aug. 31-ig terjedő időre állapított meg, az azonban már 1905. augusztus 31-én is felbontható, ha az egyezményben képviselt törzskontingensek legalább háromnegyed része legkésőbb 1905. január 1-ig a felosztást kívánja. Ugy látszik a tagok többsége kívánta is a felbontást 1905. augusztus 31-re, nem lévén azonban meg a szükségelt 75%, a felbontás a kisebbség ellentállásán megtört. Ezen többség a kartellből ily módon szabadulni nem tudván, azon módot alkalmazta, hogy az ármegállapítást lehetetlenné tette. A szerződés illetén kijátszását semminemű szerződési határozmánnyal megakadályozni nem lehetett volna. Mert tegyük fel, hogy az elnöklő nem úgy tette volna fel a kérdést, miként a keresetből kitűnik, hanem úgy, hogy mindenki szavazzon tetszés szerinti árra, ebben az esetben is a többség úgy szavazott volna, hogy semminemű árat sem akar meghatározni, az elnöknek pedig nincsen egyéb joga, mint a többség akaratát kihirdetni. De feltéve, hogy az egyezményekben oly rendelkezés tartalmaztatnék, hogy az ilynemű szavazatok figyelembe nem vétetnek, akkor is könnyen megghiusítható az ármegállapítás az által, hogy a többség egyszerűen még a versenyáraknál is alacsonyabb árakat állapít meg. Ha a szesz mai ára hl. 45 korona és a többség úgy szavaz, hogy az árak 25 koronában állapítandók meg, akkor az árak ép oly kevéssé vannak megállapítva, mintha egyáltalán megállapodás nem jött volna létre, minthogy az sehol és semmi egyezményben nem tiltatik meg és nem is tiltható meg, hogy az egyezményi áraknál drágább áron bárki is el ne adhasson. Az által, hogy az ár 25 koronában állapittatik meg, tulajdonképen semminemű ár sincs meghatározva, mert hisz a leghevesebb versenyáraknál sem sűlyedt a szesz ára az utolsó 10 évben 36 korona alá.

Ezekből azon tanulság vonható le, hogy a többségnek egy kartell kebelén belül sokszor sikerülhet a kartellt lehetetlenné tenni,

habár nem is képezi azon százalékszerű többséget, mely a kartell időközi felmondásához szükségeltetik.

Másrészt arra kell gondolni, hogy az ármegállapítás nem képezi a szerződésnek egyedüli és sokszor nem is legfontosabb pontját. Ha az ármegállapítás lehetetlenült is, még mindig érvényben maradhatnak igen fontos határozmányok, így az eladási feltételek, rayonirozások, kontingentálások, külföldi eladások szabályozása, kizárólag bizonyos típusok termelésének kötelezettsége stb., melyek sokszor sokkal fontosabbak, mint az ármegállapítás. Ezért egy olyan keresetet, mely azon az alapon perel, hogy a szerződési cél elérése az ármegállapítás meghiusulása miatt lehetetlenült, méltán lehet ily esetekben elutasítani azon indokolással, hogy érintetlenül maradtak és tovább is teljes materiális hatályal bírnak a szerződés egyéb pontjai és ezeket is érvényteleníteni azért, mert nem sikerült az egyezményi pontok egyikét megvalósítani, semmikép sem volna helyén. Különösen nem pedig akkor, ha épen azok perelnek érvénytelenítésre, kik az ármegállapítást rosszhiszeműleg tették lehetetlenné.

Vajjon a részvénytársaság rendes üzleti körén kívül avagy belül esik-e a mai értelemben vett kartellszerződések megkötése? Van-e az igazgatóságnak joga kartellszerződések megkötésére, ha az alapszabályok erre vonatkozólag semminemű rendelkezést nem tartalmaznak? Oly kartellek megkötése, melyeknek célja csupán az eladási feltételek és az árak meghatározása kétségkívül az igazgatóság hatásköréhez tartozik, mert hisz ezek a mindennapi üzletmenet kiegészítő részei, melyeket még a legszigorubb társulati jog sem akarhat az igazgatóság hatásköréből kivonni. Az eladandó árak árának meghatározása és az eladási feltételek esetleg a legközelebbi évben termelendő mennyiség meghatározása kétségkívül az igazgatóság hatásköréhez tartozik és ha a kartellszerződés csupán ezt czélozza, nincs ok az igazgatóság jogkörét megszükiteni. De vajjon a rendes üzleti körön belül van-e pl. egy kontingentálási kartell megkötése, mely 10 évre fix mennyiségben szabja meg egy társulat termelését? Olvasni lehetett, hogy egyes német részvénytársaságok a rajna-westfalai szénsyndikátusba vagy a Stahlwerksverbandba való belépés kérdését éppen, mert az igazgatóság a kartell által felajánlott kontingenst keveselte, a közgyűlés elé vitte és a közgyűlés szintén a belépés ellen döntött; nálunk azonban a kereskedelmi gyakorlat szerint ezt az igazgatóság saját hatáskörében in-

tézi el. Kereskedelmi jogunkból azonban inkább az magyarázható ki, hogy ily nagymérvű és évekre kimenő megkötése a társulat egész üzletmenetének olyan nagyfontosságú kérdés, mely a rendes üzleti kört messze felülmúlja. Ezen irányzatot kell pártolni azért is, mert ma, midőn egyes társulatok igazgatói sok más társulat igazgatóságában ülnek, ilyen nagy horderejű szerződések megkötése alkalmával nem mindig az illető társulat érdekei lesznek irányadók és ez esetleg a részvényesek súlyos megkárosításához vezethet. E mellett szól, hogy hisz egy kartellszerződés megkötése nem tartozik azon ügyletek közé, melyek gyors elhatározást, avagy a pillanatnyi helyzetek kihasználását követeli meg, hanem hosszú tárgyalások előzik meg, melyek folyamán a közgyűlés is megnyilatkozhatik. A közgyűlés ugyan túlnyomólag az igazgatóság előterjesztéséhez fogja magát tartani, mert hisz az egyes részvényesnek távolról sincs azon áttekintése a piacz felett, mint az igazgatóságnak, azonban a részvényesek rosszhiszemű megkárosításának ily módon mégis elejét lehet venni. Természetes, hogy az igazgatóságnak közgyűlési megbízás nélkül kötött kartellszerződése által a társaság harmadik személyek irányában kötelezve lesz, minthogy ilyenmű szerződések megkötése nincs közgyűlés törvényes hatáskörébe utasítva, de a társaságnak joga van közgyűlési határozat alapján az igazgatóságot felelősségre vonni, mert megbízásának határait túllépte.

Klein¹⁾ fontosabb határozatokhoz és különösen azon határozatokhoz, melyeknek felvétele a kartelljegyzékbe az eddigi javaslatokban kívánatosnak jeleztetett, a tagok egyhangú hozzájárulását kívánná meg, úgy hogy ha valamely tagra nézve az illető határozat feszélyező volna, szabadon visszaléphetne. Azon határozatokra nézve azonban, melyek a kartelljegyzékben a tagok egymáshozí viszonyát, a kartell szervezetét, a kontingens mikénti felosztását stb. szabályozzák, ezt kimondani felesleges volna, mert hisz mindezek a kartell létrejövetelekor állapítatnak meg, a mikor még mindenki szabadon rendelkezhetik önmaga felett és amugy is egyhangúság követeltetik meg. A későbbi, a kartell fennállása alatt hozott bármily fontos határozatra vonatkozólag pedig ezt alig lehet behozni, mert hisz ez egyértelmű volna azzal, hogy bármely tag, ha a kartellben egy kissé feszélyezve érzi magát, annak ürügye alatt, hogy valamely

¹⁾ Verhandlungen 1903. III., 313. l.

határozat érdekeinek nem felel meg, a kartellből kiléphetne. Egyhangúságot egy oly divergáló érdekekből álló gyülekezetben amugy sem lehetne soha létrehozni és így a kartell állandóan a legnagyobb bizonytalanságnak volna kitéve.

Mínthogy a kartell-szerződések gyakran viselik magukon a kényszer vonásait és a kisebb czégek a hatalmasabb czégek részéről jövő elnyomatásnak könnyen ki lehetnek téve, de azért is, mert hiszen a kartell-szerződések nem egyes forgalmi ügyleteket szabályoznak és nem csupán a tagok egymásközi viszonya vár eldöntésre, hanem az egész közgazdaságot igen közelről érdeklő kérdések, törvényileg kellene kizárni kartell-ügyekben a választott bírósági szerződés érvényét.

XXII.

A kartellek és trustök jogviszonya harmadik személyekhez.

Sem a kartellek büntetőjogi eltiltása, sem a magánjogi érvénytelenség nem alkalmas a verseny újabb felidezésére, mert ezek által a kartellek és trustök fennállásukban tényleg nincsenek veszélyeztetve és a monopoliумokat nem szüntetik meg. Lehet-e azonban talán olyan rendszabályokat alkalmazni, a melyek lehetővé teszik, legalább újabb versenynek a keletkezését, avagy a létező verseny erőszakos elnyomatásának megakadályozását. Nem arról van tehát szó, hogy a kartellek tagjai között erőszakkal verseny ébresztessék, hanem arról, hogy a kartelleken és trustökön kívül álló harmadik személynek lehetővé tétessék a vis majorképen fellépő kartellek és trustök túlhatalmával szemben továbbra is fennállani.

Némelyek¹⁾ a tisztességtelen verseny ellenében eddig használt rendszabályoknak a kartellekre és trustökre való kiterjesztését ajánlják. A tisztességtelen versenynyel foglalkozó francia és német törvények csak arról szólnak, ha valaki másnak vevőit akár saját, akár másnak üzletét illetőleg csalárd módon tévedésbe ejti, üzleti titkokat elárulja, vagy csalárd módon tudomására jutott üzleti titkokat értékesít, hamis vagy tiltott mennyiség- és minőség-jelzéseket használ. A tisztességtelen verseny legfontosabb jellemvonása tehát a csalárdság és azért e törvények a büntetőjog rendszerével szoros kapcsó-

¹⁾ Így Meszlényi és Baumgarten I Akadémiai Értesítő 1905. október, 496. l.

latban állanak. A csalárdság azonban a kartellek és trustök politikájánál egyáltalában nem játszik szerepet, minthogy ama nagy gazdasági fölélynél fogva, melylyel a kartellek és trustök birnak, sikerek elérése céljából csalárdságra nem szorulnak.

A kartelleket és trustöket tisztességtelen versenynyel vádolni nem lehet, hanem igenis lehet vádolni a fojtogató verseny különböző nemeivel. A kartellek és trustök az ő tulhatalmuknál fogva egyes vállalkozókkal szemben gyakran az ő üzletüket veszélyeztető, vagy vevőit elidegenítő oly magatartást tanusítanak, a melyet a gazdasági helyzet egyáltalában nem indokol, így többek között ugyanakkor, a midőn az ország legnagyobb részében dus nyereségekkel járó monopol-árakat szabnak, egy kicsiny rayonban mélyen az előállítási költségeken alul adnak el, hogy az azon rayonban dolgozó vállalkozót tönkre tegyék. Az alacsony árszabás mindenestre nagy előny a fogyasztókra nézve, azonban a kartelleket és trustöket azon alternativa elé kell állítani, hogy vagy az egész országban tartsanak alacsony árakat, vagy pedig tartsanak mindenütt magas árakat és így tegyék lehetővé a versenyt.

Egyesek a fojtogató verseny ezen neme ellen¹⁾ azt ajánlják,²⁾ hogy az így meglámadott vállalkozónak jogot kell adni a teljes kártérítésre és az 1904-iki magyar kartell-törvénytervezet 13. §-a azt mondja :

»Kártérítési kötelezettség áll be, ha :

a) a kartell-felek egyes esetekben valamely forgalmi cikk árát az árak képeződésére kiható egyéb rendkívüli körülmények hiányában egyes versenyzők versenyének kirekesztésére alkalmas módon annyira leszállítják, hogy a verseny a közönségesen szokásos haszon mellett lehetetlenné válik ;

b) a kartell-felek az általuk termelt és további feldolgozásra vagy elárusításra szánt áru szállítását egyes féllel szemben, ennek vagyoni megrontására alkalmas módon csak tetemesen felemelt árak mellett teljesítik, vagy éppen megtagadják ;

c) a kartell-felek a feldolgozásra szánt áruk bevásárlását egyes féllel szemben ennek vagyoni megrontására alkalmas módon csak tetemesen leszállított árban teljesítik, vagy éppen megtagadják.«

1) U. n. underselling.

2) Igy pl. Ráth Zoltán i. m. 70. lap.

A tervezetnek a) pontja egészen eltéveszti hatását, mert hiszen nem lehet a cél az, miszerint megakadályoztassék, hogy az egész országban alacsony árszabások tartassanak; ez t. i. a legnagyobb előny az egész közgazdaságra nézve, bárha ama alacsony árak mellett néhány vállalkozó fennállani nem is képes. Baj csak akkor van, ha a kartell egy kis rayonban tart saját előállításai költségein aluli árakat, avagy egy bizonyos területet, a mely egy outsider természetes fogyasztási területét képezi, szabad versenyzési területnek nyilvánít és kivételes árszabásokat alkalmaz, mialatt az ország többi részeiben magas monopolárakat tart. A 13. §. a) pontjából nyilván kimaradt az, a mi a 12. §. a) pontjában ki van emelve,¹⁾ t. i. kivételes, a forgalmi áráktól feltűnően különböző árak alkalmazása, mint az esetleges kártérítési kötelezettség alapja. E mellett egészen határozatlan ama kitétel: »Egyes versenyzők versenyének kirekesztésére alkalmas módon annyira leszállítják, hogy a verseny a közönséges szokásos haszon mellett lehetetlenné válik.« Milyen előállításai költségek legyenek ez esetben irányadók? Lehetséges, hogy az u. n. alacsony árak mellett egy nagy vállalat busás nyereségekre tesz szert, mialatt egy kis vállalat tönkre megy. Ez különben is involválná bizonyos tekintetben az állam vagy a bíróságok ár megállapítási jogát és ha ez egyáltalában üdvös, ugy bizonyára csak a maximálárak megállapítása szempontjából. De a kartellek és trustök korszakában arra, hogy az egész országra kiterjedőleg az állam minimál-árakat állapítson meg, az állam aligha fog vállalkozni.

A b) és c) pont alapeszméje igen helyes, azonban valamint az a) pontnál, ugy itt is az ajánlott remedium, t. i. a kártérítési kötelezettség, teljesen alkalmatlan eszköz a szándékolt hatások elérésére. Azon körülmény, hogy ezen rendszabályok könnyen volnának kijátszhatók mindennemű kedvezmények nyújtása, titkos számlázás útján és éppen az illető rayon fogyasztói mutatnának a legkevesebb kedvet a dolognak a nyilvánosság elé hozatalára, nem képezne olyan nehézséget, melyet legyőzni nem lehetne. A legnagyobb akadály épp az, a melylyel a tervezet, ugy látszik, nem számol, hogy t. i. mikor adas-

¹⁾ A 12. §. a) pontja szerint megtámadható a kartellszerződés, ha: „oly kikötés foglaltatik benne, a melylyel a kartellfelek más, a kartellszerződésben részt nem vett feleknek a versenyből való kirekesztésére alkalmas módon, kivételes, a forgalmi áráktól feltűnően különböző árak alkalmazását, vagy áruk szállításának megtagadását állapítják meg.“

sék kártérítés? Akkor, ha a kartellnek sikerül egy vevőt elhódítani, avagy akkor, ha a vállalat tönkre megy? Az elsőről szó alig lehet, mert hisz ez azt jelentené, hogy az államegy-egy vállalkozónak garantálja vevőit és különben is, hogyan fog lehetni bebizonyítani, hogy ezért és nem másért ment el a vevő? És viszont a versenyvállalatnak büntetlenül szabad-e elhódítania a kartell vevőit? Ha pedig csak a vállalat tönkre menetelével állana elő a kártérítési igény, akkor nehéz volna eldönteni, vajjon az alacsony árszabás, avagy pedig a szakszerűtlen vezetés következtében ment-e tönkre? És hány vállalat menne szíves örömet önmagától tönkre, csak hogy kártérítésre legyen joga? De ha ezt sikerülne is megállapítani, a kártérítési összeg, mint minden kártérítés, meglehetősen alacsonyan volna csak megállapítható; ezt az árat pedig egy trust vagy kartell mindig kész fizetni, hogy egy versenytárstól megszabaduljon. Hisz mindennapos, hogy trustok vagy kartellek közösen átvesznek egy vállalatot és azután beszüntetik. Ez inkább vezetne a verseny csökketéséhez, mint felébresztéséhez.

A b) és c) pontban foglalt célzatok közel járnak a vasutaknál jelenleg már törvényileg is kötelező szerződéskötési kényszerhez¹⁾ és ha a tervezet ezen célzatot keresztül is vinné, úgy ez ellen semmi kifogást sem lehetne emelni, mert miként látni fogjuk, ez egyike a leghatályosabb kartell- és trustpolitikai rendszabályoknak. Ám a tervezet²⁾ csak kártérítési kötelezettséget állapít meg és mint-hogy a szerződéskötési kényszer nem áll fenn, a kartell a keresettel szemben joggal fog arra hivatkozhatni, hogy hiszen felperes áruát másutt, pl. a külföldön is vásárolhatta volna, avagy adhatta volna el. Ha már mostan az eladó vagy vevő ezt tényleg ugyanolyan vagy még előnyösebb feltételek mellett teheti, mint a kartellnél, ez utóbbinak megváltoztatott, vele szemben felemelt vagy leszállított árszabásait véve alapul, úgy ezt mindenestre tenni fogja; ha nem teszi, hanem a vele szemben alkalmazott kivételes árszabást elfogadja, úgy ez éppen bizonyíték a mellett, hogy áruát másutt jobban értékesíteni nem tudta és így még örülhet, hogy áruát a kartellnek eladhatta. A b) és c) pont különben azt is involválná, hogy

1) Kontrahierungszwang.

2) Birálatunk nemcsak a tervezet ellen irányul, hanem egyáltalában ezen felfogás ellen, melynek az irodalomban több képviselője van.

a kartell végtelen mennyiségeket kénytelen vásárolni, avagy eladni, a mikor már áruk felett nem is rendelkezik. Az is közismert tény, hogy a vállalkozók főlöleges mennyiségektől gyakran kivételes árszabások mellett igyekeznek szabadulni és hogyha a vállalkozók a termeléshez szükségelt mennyiségek felett már rendelkeznek, akkor csak sokkal alacsonyabb árak mellett hajlandók vásárolni. Erre vonatkozólag azonban a 13. § semminemü elhatárolást nem tartalmaz, de nem is tartalmazhat, mert hogy egy-egy vállalkozónak mennyi árura van szüksége és ezért mennyit hajlandó adni, azt ő maga tudja legjobban. Egész más volna, ha a szerződéskötési kényszer behozatala czéloztatik, ezt azonban a tervezet nem vette fel.

Sokkal egyszerűbb volna a kártérítési kötelezettség helyett a kartelleket és trustöket arra kényszeríteni, hogy mindenki részére a »first come, first served« elvének alkalmazásával egy bizonyos időben egyenlő árakat szabjon az egész fogyasztási területen. Könnyű volna épp úgy, mint a hogy a vasutaknál, postánál és távirónál teszik, időről-időre az árak közzétételét elrendelni és valamint ezen intézményeknél a tarifák közzététele ma már az egész világon kötelező, a titkos refaktiák tilosak, számos országban az egyszer közzétett tarifát legalább egy bizonyos ideig fenn kell tartani és tilos valamely közelebbi állomásra magasabb tarifákat megállapítani, mint egy távolabb fekvő állomásra és mindezek megtartása felett állami közegek örködnek, úgy a vezető iparágakban, az állam az árak közzétételének és az egész fogyasztási területen abban az időpontban egyenlő árszabás fentartásának kötelezettségét igen könnyen behozhatná. Igen könnyű volna felvenni az erre célzó rendelkezésekbe azt, hogy a kereskedelmi miniszter figyelmet érdemlő esetekben¹⁾ megengedheti egy bizonyos területre nézve az ettől való eltérést.

Milyen sanktioval lássuk el ezen tilalom áthágását? Magasabb árak számitása esetén, tekintve az árak közzétételét, könnyű volna kártérítést kérni és annak mérvét megállapítani. Bár ez is igen fontos, főleg a továbbfeldolgozók versenyének egyenlősítése szempontjából, de ugyanolyan fontos, hogy a közzétettnél alacsonyabb árak ne számittassanak bizonyos területen és így az illető területen a versenyt ne tegyék lehetetlenné. Ez utóbbi esetben pedig a kártérítési kereset szintén nem járna oly nagy nehézségekkel

¹⁾ Pl. külföldi verseny ellensulyozása czéljából.

mint a Mandel-féle tervezet szerint, másrészt lehetővé van téve az államnak gyors közbelépése is. Az államnak meg kellene adni azt a jogot, hogy a kereskedelmi számlákba, az üzleti könyvekbe, valamint az üzem vezetésébe, természetesen titoktartás mellett, korlátlan betekintést szerezzen és a közzétett áráktól történt bármilyen eltérést szigorú pénzbüntetéssel sújtsa. Ezen rendszabály keresztülvitelének komoly akadály nem áll útjában és könnyen volna beilleszthető a nyilvántartás ama rendszerébe, melyet a monopóliumokkal szemben egyáltalában alkalmazni akarnak. Ha az állam a nyilvántartás és nyilvánosság rendszerét bevezeti és erre állandó orgánumai vannak, úgy igen könnyen volna bárki által emelhető panasz esetén annak megvizsgálása, történt-e underselling vagy a közzétettnél eltérő árszabás, vagy nem és nagyobb vállalatok semmi áron sem vezetnék hamisan könyveiket, félve a büntetéstől, a melyet, tekintve a szóbanforgó érdekek fontos voltát, lehetőleg magasán kellene megállapítani. Nem volna szükség semminemű hosszabb eljárásra, hanem az állami biztos a bepanaszolt vállalat üzleti könyveit és néhány bevásárló vállalat üzleti könyveit egymással összehasonlítani, a miből a tényállást meg lehetne állapítani. Ha a törvény megsértett, akkor

1. a tettes szigorú pénzbüntetéssel volna sújtandó,

2. mindazok, kik ugyanazon időben (napon, héten, hónapban, míg t. i. az elkövetés idején közzétett ár fennállott) vásároltak, a kártérítési jogot a különbözet erejéig a rendes peruton érvényesíthetik.

Miképen lehetne azonban ezen rendszabálynak érvényt szerezni az esetleg alakulandó trustökökkel szemben? Ha a kartellekkel szemben a bejelentési kényszer fenn fog állani, úgy velük szemben ezen rendszabálynak könnyű érvényt szerezni. A trustök azonban külsőleg miben sem különböznek egyéb társulatoktól, már pedig az említett visszaéléseket egy trust nagyobb mozgékonyágánál fogva sokkal inkább gyakorolhatja, mint egy kartell. A trustök kibocsátása a törvény alól egyértelmű volna annak teljes hatálytalanságával és egyszersmind a legnagyobb igazságtalanság volna. Minthogy objektív ismérvek, vajjon t. i. egy vállalat tényleg uralkodó állást foglal-e el és így trustöt képez, definíciónk¹⁾ értelmében a trustöknél nincsenek meg oly mértékben, mint a kartel-

1) L. 92. lap.

leknél, az illetékes minisztérium¹⁾ fel volna hatalmazandó, hogy ezen törvény hatályát olyan társulatokra, vagy magánvállalatokra is kiterjessze, melyek egy vagy több iparág termelésének túlnyomó részét egyesítik üzemeikben és ez által az illető iparágban a piacot uralják. Ennek folytán azonban az illető minisztérium oly diszkréczióházi joggal volna felruházva, mely neki tulságos hatalmat adna egész iparágak intézésére és a melyet minden ellenőrzés nélkül gyakorolhatna, miért is az illetékes miniszter ilyenmő rendeleti intézkedése ellen a felebbezési utat nyitva kell hagyni, a közigazgatási kérdésekben legilletékesebb fórumhoz, a közigazgatási bírósághoz, a mely eldöntené, vajjon valamely vállalat tényleg trustszerű terjedelmet mutat-e vagy nem. Mindenesetre tartozik azonban a miniszter ezen törvény hatályát kiterjeszteni oly vállalatokra, melyek a belföldi termelés 70⁰/₀-a felett uralkodnak és ezt az illető vállalatok szigorú büntetés terhe alatt úgy ezen, mint egyéb kartell és trustpolitikai intézkedések keresztülvihetése céljából tartoznak az illetékes miniszternek önmaguktól bejelenteni, mert ha egy vállalat ily mértékben összpontosítja kezei között a termelést, úgy bizonyos tekintetben a piacot monopolizálja és az árakra irányadó befolyást gyakorol.²⁾ Lehetséges azonban, hogy valamely vállalat ugyan nem rendelkezik a termelés ily nagy része felett, de a piacon mégis irányadó befolyást gyakorol és ez esetben is meg kell adni a minisztériumnak a kiterjesztés jogát; azonban a minisztériumnak ily rendelkezése ellen a birtokon kívüli felebbezés jogát a közigazgatási bírósághoz nyitva kell hagyni.

De az underselling csupán egyik módja a versenytársak kiszorításának. Ennél talán még veszélyesebb a bojkott.³⁾ Az underselling mellett még annyira, a mennyire lehetséges a fennállás, a bojkottnál azonban megtörténhetik, hogy a kis vállalkozó, ki a kedvezőtlen feltételek következtében a kartellbe lépni nem akar, egyáltalában nem, vagy csak a külföldről vagy talán egy tőle távol fekvő termelőtől képes néha sokkal drágábban a félgyártmányokat beszerezni és fogyasztóra, legyenek áruik bármily jők és olcsók, esetleg még sem talál, mert a kereskedők, félve a kartelltől, vagy trusttól, vele összeköttetésbe lépni nem mernek. Számos

¹⁾ Legalkalmasabb volna természetesen a kereskedelemügyi minisztérium.

²⁾ L. X. fejezet.

³⁾ L. 56. lapon ennek módját és eszközeit.

amerikai állam¹⁾ törvényei a bojkottot szigoruan büntetik, az 1903-iki osztrák javaslat a cukorrépatermelők rayonirozásának tilalmáról 8 naptól 3 hónapig terjedhető fogházbüntetéssel és 2000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel sújtja a bojkottot. E törvény 5. §-a azt mondja: Wer um das Zustandekommen, die Verbreitung oder die zwangsweise Durchführung einer der in den Paragraphen 1 bis 3 bezeichneten Verabredungen zu bewirken, Besitzer, Pächter, Direktoren, Leiter und sonstige Bestellte von Fabriksunternehmungen, Agenten, Rübeneinkäufer oder Produzenten von Zukerrübe an der Ausführung ihres freien Entschlusses, Rübe zu beziehen oder zu liefern, durch Mittel der Einschüchterung (Verrufserklärung, Boykott etc.) oder durch Gewalt hindert oder zu hindern versucht, ist, sofern nicht seine Handlung unter eine strenge Bestimmung des Strafgesetzes fällt, einer Übertretung schuldig und vom Gerichte mit Arrest in der Dauer von acht Tagen bis zu drei Monaten oder an Geld bis zu 2000 Kronen zu bestrafen.»

A német birodalmi törvényszék pedig újabban a német polgári törvénykönyv 826. §-ára támaszkodva²⁾ a bojkottálnak kártérítést ítél meg, a mennyiben ez által üzletének folytatása lehetlenné tétetett, vagy megingatva lett, avagy az illető vállalkozó iránti üzleti bizalom ez alatt szenvedett. A német polgári törvénykönyv 826. §-ával analog a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének 1079. §-a, mely azt mondja: «A ki valamely jogát nyilván csak azért gyakorolja, hogy ez által mást károsítson, vagy a ki a jó erkölcsökbe ütköző módon másnak szándékosan kárt okoz, jogellenesen cselekszik.» Az indokolás³⁾ a német polgári törvénykönyv 826. §-ára hivatkozva kiemeli: »Oly cselekmény, mely az általános cselekvési szabadság körébe esik, mint ilyen magában véve megengedett, jogellenessé válik, ha szándékosan a végből vétetik foganatba, hogy másnak a jó erkölcsökbe ütköző módon kár okoztassék. Már fentebb ki volt emelve, hogy ezen szabály alapján

1) L. 299. l.

2) A 826. § így szól: „Wer in einer gegen die guten Sitten verstossenden Weise einem anderen vorsätzlich Schaden zu!ügt, ist dem anderen zum Ersatze des Schadens verpflichtet.“

3) III. kötet 261. l.

a tisztességtelen verseny körébe eső cselekmények jogelleneseknek lesznek minősítendők.» Ennek alapján egy a német gyakorlathoz hasonló gyakorlat fejlődhetnék nálunk is.

A bojkottálással kapcsolatos visszaélések megszüntetésére három ut áll előttünk; vagy a szerződés-kötési kényszert behozni, vagy csupán kártérítési jogot adni a német gyakorlat mintájára, vagy pedig büntetőjogi tilalmat is alkalmazni.

A szerződés-kötési kényszer, mely a vasutaknál, táviróknál és póstánál csaknem mindenütt, még Angliában és az Unióban is be van hozva, állandóan és rendszeresen aligha volna alkalmazható azon iparágak százaiban, a melyekben kartellek léteznek. Az állam a vasutaknak bizonyos utirányokra monopóliumokat adott és ebből vonta le ama jogát is, hogy a vasuti monopóliumot szabályozza és korlátlan működését bizonyos irányban megszükitse. Ilyen eredendő jogokra az állam a különböző iparágaknál ugyan nem hivatkozhatik. Azonban az államnak nincsen szüksége, hogy bizonyos törvényhozási intézkedéseinél bárminemű jogczimre is hivatkozzék, mert elegendő jogczim az, ha a törvényhozás valamit jogerejüleg elhatároz és az illető intézkedés a közérdek javára szolgál. Ez nem volna akadály a szerződés-kötési kényszer behozatalának.

A szerződés-kötési kényszert állandóan legfeljebb ama két legfontosabb iparágban volna czélszerű behozni, a melyek nélkül semminemű vállalat fenn nem állhat és ma már csaknem oly nélkülözhetetlenek, mint maga a vasut, pósta vagy táviró, t. i. a köszénbányászatban és a vasiparban. A szerződés-kötési kényszer a nagyiparban alkalmazva szintén abban állana, hogy egy bizonyos időben saját maga által meghatározott és közzétett áron az illető vállalat a jelentkezés sorrendjében tartozik mindenkinek bizonyos mennyiségeket bizonyos körülhatárolt időben való szállításra eladni. Ezt ezen iparágakban keresztülvinni nem volna nehéz, tekintve, hogy ugy a köszéntermelés, mint pedig a vasipar ma már csaknem az egész világon és minden egyes országban, talán Angliát kivéve, egységes nagy és központi eladási hivattal bíró kartellekben és trustökben van szervezve. Természetes azonban, hogy lehetetlenné kellene tenni ezen törvény könnyű kijátszhatását, a mely oly módon történhetnék meg, hogy a kartellek egy velük szoros összeköttetésben álló más vállalatnak termelésüket, vagy annak egy túlnyomó nagy részét eladnák, a mely azután a kartell-törvény határozmányai alá nem esnék és az

áruval a kartell intenczióihoz képest rendelkezhetnék. A törvény hatálya az által is semmivé volna tehető, hogy egyes kereskedők, vagy fogyasztók a szükségelnél sokkal nagyobb mennyiségeket kötnének le a maguk részére, a mit azután a fogyasztóknak esetleg csak magas árakon adnának tovább.

A szerződés-kötési kényszernek természetesen szoros kapcsolatban kellene állania az eladási áraknak közzétételével és szigoruan egyenlő árszabások alkalmazásának kötelezettségével, a melyekről már fentebb volt szó, mert ezek nélkül a szerződés-kötési kényszer alapján véve teljesen hatálytalan volna. Minthogy a termelés a kartellek tulnyomó részében kontingentálva van, könnyű volna az egész termelést, illetve az eladandó mennyiségeket, melyeknek liberálása a kartell által most is időszakonkint történik, hónapokra vagy hetekre felosztani és ez által kizárni annak lehetőségét, hogy némelyek nagyobb mennyiségeket hosszabb időre kössenek le a maguk részére és ez által többi vevővel szemben előnyökre tegyenek szert. Az időszakonkint eladásra kerülhető mennyiségeknek a kormány által történendő meghatározása különben már egy megszavazott törvényben, az 1903-iki czukorkontingentálási törvényben is helyet foglal és így teljesen novumot nem képez, bár e törvényben a kormány részéről történő liberálás az állami kontingentálással volt kapcsolatos.

A bojkottnak ezen ellenszerét a többi iparágra is kiterjeszteni, a mi egyes vállalkozók elzárását a nyers terményektől vagy félgyártmányoktól, illetve a kereskedőktől lehetetlenné tenné, nem volna ajánlatos, minthogy nem oly általános érdekűek és a nyers termények beszerezhetése nincsen bizonyos természeti forrásokhoz kötve, a félgyártmányokat nagyobb nehézségek nélkül minden vállalat, mely egyébképen versenyképes, igen könnyen állithatja maga elő, illetve rendszeren a nyers termények beszerzési forrásai oly szélesek és oly könnyen tágíthatók, hogy egy versenyképes vállalat a szükségelt félgyártmányokat mindig képes előteremteni. Mi sem állana azonban utjában annak, hogy ha valamely iparágban egy kartell vagy trust bojkottálási politikája nagy mérveket öltene, úgy az illetékes miniszterium fel volna hatalmazandó, hogy rendeleti uton a szerződési kényszeret rövidebb vagy hosszabb időre, illetve a visszavonásig az illető kartellre vagy trustre kiterjessze. A mi azt illeti, hogy mely trustökre lehessen a szerződés-kötési

kényszert kiterjeszteni, erre vonatkozólag ugyanaz áll, mint a bejelentési és közzétételi kötelezettségnek a trustökre való kiterjesztésénél.

Az illetékes miniszternek ezen rendelete ellen az érdekeltek birtokon kívül ugyancsak a közigazgatási bírósághoz felebbezhetnek. Az illetékes miniszterium a visszavonásig kiadott szerződéskötési kényszerre vonatkozó rendeletét bármikor visszavonhatja, a mi ellen, ugyancsak birtokon kívül, az érdekeltek, t. i. a kartellen kívül levők felebbezhetnek a közigazgatási bírósághoz, a mely a szerződéskötési kényszert saját belátása szerinti időre meghosszabbíthatja.

Már magában véve annak tudata, hogy egy kartell vagy trust kiméretlen bojkottálási politikája esetében bármely pillanatban a szerződéskötési kényszerrel sujtható, vissza fogja tartani a monopolosokat attól, hogy bojkottálási politikát folytassanak.

Mindezen rendszabályokat organikusan egészíti ki az, miszerint a károsodottaknak a magánjogi perutat kártérítés követelhetőseére minden egyes fenforgó esetben nyitva kell hagyni és csak helyesnek lehet találni a német birodalmi törvényszék ama gyakorlatát, a mely a kártérítést ily esetekben meg is ítéli.

Ezen magán- és közigazgatási jogi szabályozás egy már eddig kipróbált és meglehetősen automatikusan működő megoldást nyújt a bojkottálási politika veszélyeivel szemben és ezért aligha lehet támogatni az olyan javaslatokat,¹⁾ a melyek büntetőjogi tilalommal akarják a bojkottálási politika útját állani.²⁾

¹⁾ Ily javaslatokat tesznek: Huber i. m. 159. l., Rundstein i. m. 117 lap.

²⁾ Teljesen keresztülvihetetlen javaslatot tett Árkövy Richard (l. i. m. 65. l.) a verseny fentartása céljából, a mely az O. M. G. E. kodificationalis bizottságában semminemű ellentmondásra nem talált. A javaslat 10. pontja t. i. így szól: „Ha valamely termelési ágban egy új vállalat kívánna létesülni, a melynek létesülését a kartell-bizottság közgazdasági szempontból kívánatosnak tartja, a bizottság jogosítva van kényszeríteni azon illető termelési ág már létező vállalataiból alakult kartellt, hogy az új vállalatot szintén bevegység a kartellbe s versenyyükkel annak létrejöttét meg ne gátolják.“

Mit akar ez jelenteni? Azt-e, hogy a kontingentálással kapcsolatos kartell azonnal, a mint egy új vállalat keletkezik, tartozik neki egy bizonyos kontingenst átengedni avagy a rayonirozó kartell egy bizonyos rayont az ujonnan keletkezett vállalatnak föltétlen uralma alá adni? Ezt a javaslattevő aligha érthette, mert hiszen ez egyértelmű volna

A közzétételi kötelezettség, az ahhoz való alkalmazkodás és a szerződéskötési kényszer nem ütköznék a vállalkozók részéről valami nagy ellentállásba, mert tulajdonképen semminemű kézzel fogható érdekeiket vagy szerzett jogaikat nem sérti és csupán a visszaélések ellen irányul. E mellett e rendszabályok az üzleti forgalom simaságát is jelentékenyen előmozdítanák, a mennyiben a szerződéskötési kényszer jelentékenyen hozzájárulna a készpénzben való fizetés elterjedéséhez, a közzétételi kötelezettség és az ahhoz való alkalmazkodás kizárná mindennemű alkudozás lehetőségét és e mellett akadályozólag hatna esetleg a kartell kijátszására is, mert az állami biztosoknak a nyilvánosság behozatalával adandó föltétlen betekintési jognál fogva a kartellek egyes tagjai őrizkedni fognak a kartell által közzétett áraktól eltérő árakat alkalmazni, mert ez által nemcsak annak teszik ki magukat, hogy a kartellszerződésben kikötött büntetéspénzeket tartoznának megfizetni, hanem annak is, hogy az állam részéről reájuk rendbüntetés rovatnék ki.

XXIII.

Az állam vámpolitikája a kartellek és trustök behatása alatt.

A védvámoknak mindig az a céljuk, hogy a külföldi verseny távoltartása által a versenyzők számát kisebbitse, illetve a belföldi versenyzőkre korlátozza. Midőn a kartellekkel és trustökkel szemben, mintegy hasznos rendszabályt, a védvámok megszüntetését

azzal, hogy mihelyt egy vállalat keletkezik, nemcsak hogy fenállása, hanem rentabilitása is azonnal fényesen biztosíthatnák. Teljesen lehetetlen dolog, hogy a vállalkozók, kik hosszú évek keserves küzdelmei után a piacon megállták helyüket és a piacot meghódították, mostan egy hirtelenül keletkezett új vállalattal, a mely versenyképességét mivel sem bizonyította be, nyereségének egy részét máról holnapra átengedje. Ezt a javaslattevő aligha akarhatta. Ha pedig csak azt értette, hogy egy esetleges árkartellben az ujonnan keletkezett vállalat helyet foglalhasson, akkor egy olyan beneficiumban akarná részesíteni az új vállalat tulajdonosát, a mely ellen éppen ő tiltakoznék legjobban, mert hiszen a kartell árszabásainak használata mellett egy új vállalat nem állhatna fenn, hanem csakis lényegesen alacsonyabb árak mellett, hogy magának egy vevő kört meghódítson.

emlegetik, ez által éppen a versenyt akarják ismét felkelteni és így a monopóliumok által magasra felemelt árakat ismét leszorítani. Mig az előző fejezetben foglaltak a még létező verseny lehető konzerválásának kérdésével foglalkoztak, addig a vámok megszüntetése egy újabb nagy verseny kihívását tartja szem előtt.

Láttuk¹⁾, hogy a kartellekkel és trustökökkel szemben a védvámokkal kapcsolatban főleg három irányban merültek fel panaszok. 1. A magas belföldi árak miatt, a melyek éles ellentétben állanak a kartell alacsony kiviteli áraival, a mely különbséget egyszersmind az előállítási költségek és a belföldi árak közötti különbséget mértékét is adja. 2. A tovább-feldolgozókat ebből érhető károk miatt. 3. Az importáló állam részéről az u. n. »dumping« vagyis a saját előállítási költségeken aluli eladások miatt. Azt mondták, hogy eme három körülmény, a mely a kartellek és trustök ár- és kiviteli politikájának eredménye, szükségessé teszi az állam vámpolitikájának megváltoztatását is, mert ezen körülmények illuzóriussá teszik ama célzatokat, a melyeket akár a védvámok, akár a szabad kereskedelem szem előtt tartanak. Minthogy ezen bajokat jórésztben a védvámos politika hozta létre, a védvámos politika megfelelő módosításától várják egyszersmind ezen bajok orvoslását. Erre vonatkozólag történtek is már egész komoly törvényhozási kísérletek, nevezetesen Canadában és Ausztráliában.

Az 1897. július 29-iki canadai vámtörvény 18. szakasza a következő rendelkezéseket tartalmazza: 1. »Ha a kormányzónak oka van annak feltevésére, hogy valamely kereskedelmi cikkben egy trust, egyesülés, megbeszélés létezik ezen árucikk gyárosai vagy eladói között azon célból, hogy ezen árucikk árát méltánytalan módon felemeljék, vagy pedig a gyárosok illetve a kereskedők nyereségeit a fogyasztók rovására méltánylanul nagyobbítsák, akkor fel van jogosítva a Supreme Court, vagy pedig az Exchequer Court vagy pedig az ország egy másik felsőbb bíróságának egyik bíróját megbizni azzal, hogy sommás eljárás útján vizsgálja meg, vajjon egy ilyen trust, egyesülés vagy megbeszélés létezik-e. 2. A bírónak jogában van tanukat beidézni, azokat eskü alatt kikérdezni, könyvek és okiratok bemutatását követelni, valamint egyébképen is azon teljhatalom értelmében eljárni, a melyet neki a kormányzó

¹⁾ L. XIII. fejezet.

egy ily vizsgálat céljaira adni fog. 3. Ha a bíró azt jelenti, hogy egy ilyen trust stb. létezik és a kormányzó azon meggyőződésben van, hogy a fogyasztók ezen megkárosítása a létező beviteli vámok leszállítása által megkönnyítenék, akkor jogában van az illető áruban a vámokat megszüntetni vagy pedig a vámokat oly mértékben leszállítani, hogy a fogyasztók ennek következtében a rendes verseny jótéteményeiben részesüljenek.«

Az ausztráliai parlament 1902-ben ehhez hasonló törvényt hozott. E törvény értelmében a kormányzó köteles bizonyos esetekben a bírói vizsgálatot elrendelni arra vonatkozólag, vajjon egy trust vagy kartell maga után vonta-e egy áru árának emelkedését. Ha a bíró vizsgálatait abban az értelemben fejezte be, hogy az árak emelkedése valamely trust vagy kartell politikájának eredménye, akkor a védvám időleges megszüntetését a parlament elhatározhatja.

Az irodalomban is nagy pártja van azon felfogásnak, a mely egy megfelelően alkalmazott vámpolitikától az abnormis árpolitika ellenében orvosszert vél felfedezni. Ezen véleményen van pl. Klein, a német jogászegyletnek berlini ülésén tartott felszólalásában (1902.) mint pedig ugyancsak a német jogászegyletnek innsbrucki (1904.) gyűlésén tartott előadói jelentésében és Liefman is¹⁾, a ki ezen kérdést igen beható tanulmány tárgyává tette. Ellenben Menzel²⁾ valamint Landesberger³⁾ ellene nyilatkoztak.

Lássuk, milyen érveket hangoztatnak mindkét oldalról. A védvám végleges megszüntetését, a mint bizonyos árukra nézve, a melyek a külföldön alacsonyabb áron adatnak el, a német birodalmi gyűlésen a jelenlegi vámtarifa tárgyalása alkalmával javasoltatott, in abstracto helyesnek elismerni azért nem lehet, mert az alacsony külföldi árak még magukban véve nem bizonyítják valamely iparág föltétlen versenyképességét és esetleges ellentállási képességét a külföldi versenyyel szemben, az alacsony külföldi árak nagyrészt csupán annak lévén következményei, hogy rendszeren a belső földön el nem adható fölöslegnek maradnak fenn, melynek ára, mint minden fölöslegnek, igen alacsony szokott lenni. A védvámok-

1) L. Schutzzoll und Kartelle, Jena 1903.

2) L. i. m. 28. és 73. l.

3) I. h. 380. l.

nak állandó, illetve több évre terjedő megszüntetése avagy fentartása nem a kartellek árpolitikájával függ össze, hanem az általános iparpolitikának, melynek a kartellpolitika csupán egy részét képezi, kifolyása kell, hogy legyen; ebben a kérdésben pedig az iparfejlesztés avagy a létező ipar megvédése képezi az elsődleges kérdést.

Egészen más megbirálás alá esik a védvámok időleges megszüntetésének, illetve leszállításának kérdése. Arról van t. i. szó, hogy a canadai és ausztráliai törvény mintájára, a kartellek egy abnormis áremelés esetére a védvámok időlegesen megszüntetessenek és a külföldi verseny felidézése által az árakra nyomás gyakoroltassék. Ezen intézkedés ellenzői kiemelik, hogy ez által azon vevők, a kik a vámleszállítás előtt kötöttek, érzékeny kárt szenvednének, a mennyiben a vámok leszállításával az árak rohamos hanyatlásnak indulnának. Azt is mondják, hogy az ilyen intézkedés nem csupán azokat sújtaná, a kik ezt megérdemlik, t. i. a kartellben egyesült vállalkozókat, hanem a kívül állókat, valamint az egész iparágat is. Végül azt mondják, hogy a vámleszállításnak amugy sem volna semmi hatálya, mert hiszen éppen úgy, mint ama iparágakban, a melyekben vámok nem léteznek, nemzetközi kartellek jönnének létre.¹⁾

A kérdést közelebbről megvizsgálva azt fogjuk találni, hogy ezen állítások egyike sem állhat meg. A mi a hosszú kötéseket illeti, a melyek folytán a kereskedők, illetve a nagyobb mennyiségeket fogyasztók károsodást szenvednének, méltán lehet ellenvetni azt, hogy mindenki óvakodjék hosszú kötéseket csinálni, avagy ha hosszabb időre kötnének is, annyi befolyásuk mindenesetre lesz a fogyasztóknak, hogy vámleszállítás esetére megfelelő baisse-klausula iktattassék a kötlevelekbe. A mi azt illeti, hogy a vámleszállítás súlyosan érintené a kívülállókat is, erre vonatkozólag helyesen utaltak az ilyenmő javaslatok védelmezői arra, hogy hiszen a kívül állók a magas árakat épp úgy élvezték, mint akár a kartell és így egy időleges vámleszállítás őket épp oly joggal érheti, mint a kartellt. A mi pedig azt illeti, hogy az ilyen időleges és előre nem látott vámleszállítások nagy bizonytalanságot keltenének, ezt igaznak el is kell fogadni, azonban bizonytalanságban csak a

¹⁾ Igen tanulságos a vámleszállítás kérdésére nézve a német birodalmi gyűlésen tartott vita a német autonom vámtarifa tárgyalása alkalmával, kivonatolva közölve Liefmann, Schutzzoll und Kartelle 45. lap

termelők volnának, ellenben a fogyasztókra nézve az csak előnyökkel járhatna ; de különben is mit árthat a bizonytalanság egy oly iparágban, a mely állandóan magas monopolistikus nyereségekkel dolgozik és a melyre nézve ez az időleges vámleszállítás csupán azt jelenti, hogy egy bizonyos időre kisebb nyereségekkel lesz kénytelen megelégedni. Ez a bizonytalanság már azért is üdvös hatásokkal bírna, mert a kartellt visszatartaná rendkívüli áremelésektől. A nemzetközi kartellek létrejövetelével való érvelés pedig szintén nem felel meg a viszonyok valóságos előrelátható alakulásának, mert kartellek csak bizonyos megállapodott viszonyok között jönnek létre és néhány hetes vagy hónapos vámleszállítás idejére senki sem fog akarni egy nemzetközi kartellt alapítani, sőt ellenkezőleg, a külföldiek ezen rövid időt arra fogják felhasználni, hogy minél korlátlanabban működhessenek a belföldi piacon.

Azon eredményhez jutunk tehát, hogy egy időleges vámleszállításnak csakis üdvös hatásai lehetnek. Midőn azonban egy iparágban időleges vámleszállításról van szó, nem azt kell nézni, vajjon az illető áruban van-e export és vajjon az exportált áruk jelentékenyen olcsóbb áron adatk-e el, mert van számos áru, a melyben export egyáltalában nincsen és a belföldi árak a világpiaczi árakhoz képest mégis aránytalanul magasak. Irányadó csakis az lehet, vajjon a belföldi és világpiaczi árak között olyan jelentékeny a különbözet, tekintetbe véve természetesen a belföldi előállítási költségeket, hogy az árak mesterséges felhajtásáról méltán lehet beszélni és annak következtében egy időleges vámleszállítás jogosult.

Nehéz kérdés azonban, hogy mire bizassék annak eldöntése, vajjon egy időleges vámleszállítás szüksége fenforog-e, valamint ennek keresztülvitele. A fentebb idézett canadai törvény a törvényhozás teljes mellőzésével ezt a kérdést akképen oldja meg, hogy a kormányzó egy magasabb bíróságnak utasítást ad, hogy perrendszerű inquisitorius módon állapítsa meg, létezik-e valamely áruban, a melyben abnormis áremelés vitetett keresztül, kartell vagy trust és ha ezt megállapítja, akkor az illető áruban a vámokat egészen eltörölheti avagy jelentékenyen leszállíthatja. Az ausztráliai törvény a kormányzó, a bíróság és a parlament együttműködése útján eszközli a vámleszállítást, melynél a kormányzó elrendeli a vizsgálatot, a bíróság megállapítja, hogy létezik-e kartell vagy trust, a parlament

pedig elhatározza a vámleszállítást. Liefmann a szövetség-tanács és a birodalmi gyűlésre bizza a döntést és a határozást ebben a kérdésben, míg az előzetes lépéseket, így különösen annak megállapítását, vajjon létezik-e kartell vagy nem, egy külön kartellhivatalra bizza, a melynek ügykörébe a kartellekkel való foglalkozás különben is tartozik.

Mínt hogy egy rendszeres kartellpolitikának kétségtelen előfeltétele, ha nem is a kartelleknek és trustöknek részletes nyilvántartása, de legalább is nyilvántartása annak, hogy létezik-e kartell és mily árunemre nézve, kik a tagjai, mily nagy az összkontingens és az egyes tagok kontingense, úgy ennek révén eselnék ama többé-kevésbé hosszadalmas eljárás, a mely a kartellek fennállásának és tárgyának megállapításával a canadai és ausztráliai törvény szerint jár. A parlamenti döntést sem lehet azonban megfelelőnek tartani, először is nehézkességénél fogva, melynek következtében éppen a gyors intézkedés nem fog megvalósulni, továbbá azért, mert minden egyes alkalommal ezen gazdasági kérdés politikai harc czzá fajulhat. A ministeri felelősség elvénél fogva a parlamentnek amugy is alkalma nyilik a minisztereket felelősségre vonni és a minister amugy sem tenne semmi olyat, a miről eleve nem tudná, hogy a parlament többségének helyeslésével nem találkozik. Sokkal helyesebb azért, ha a minisztertanácsra bizatnék ezen nagyfontosságú kérdésnek az eldöntése és ha a parlament nem osztja a kormány nézetét, akkor amugy is módjában áll a kormányt visszavonulásra birni és egy olyan kormányt helyezni helyébe, melynek felfogása megegyezik az ország többségének felfogásával.

Láttuk,¹⁾ hogy a tovább-feldolgozók a nyers termékek és félgyártmányok olcsó áron való kivitele által esetleg hátrányt szenvedhetnek; de láttuk azt is, hogy ezen hátrány valami nagyon jelentékeny nem lehet. Mindazonáltal gondoskodni kell arról, hogy a belföldi ipar versenyképessége legalább a világpiacon fentartassék, mert egészen abstrakte véve, ténynek kell venni azt, hogy a nyers termékek és félgyártmányok tulságos megdrágítása képes a kikészítési ipar versenyképességét a világpiacon megbénítani. Németországban jelenleg igen sokat foglalkoznak a vámmentes behozattal, a kikészítési eljárás céljaira (természetesen csupán csak a kivitelre),

1) XIII. fejezet.

illetve a vámvisszatérítés módozataival készáruk kivitele esetében, bár ezek esetleg burkolt kiviteli jutalmakká válhatnának, a mi nemzetközi vámpolitikai komplikációkra adhatnának alkalmat.

Az utóbbi időben többször merült fel, különösen pedig az orosz kormány részéről, azon terv, mely szerint a vámszerződésbe olyan klausulát (kartell-klausula) kellene bevenni, mely szerint az olyan árukkal szemben, a melyeket egyes kartellek direkt vagy indirekt kiviteli jutalmakban részesítenek, megengedhető legyen a szerződésszerű vámtételek felemelése, minthogy a kartell az ő kiviteli jutalmai által a vámvédelmet amugy is illusóriussá tette. A kartell-klausula eszméje azonban nem életrevaló. Az egyik vagy másik állam részéről igen nagy önkényhez vezethetne, a vámtételek emelése pedig az importáló állam fogyasztását még jobban megdrágítaná, annál is inkább, minthogy ma alig van ország, a melynek egyes iparágaiban kartellek nem léteznének. Ezeken kívül ezen intézkedésnek még azon hátránya is volna, hogy csupán a kartelleket érné, ellenben a trustöket nem, a melyeknél az alacsony kiviteli árak természetesen mindennemű külső prémiumok alakjában való megjelenés nélkül azon egy vállalaton belül kompensálódnék és így a trustök bármily kiviteli politikát űzhetnének, minthogy árszabásaikat inkább képesek titokban tartani, mint a kartellek.¹⁾

Ahhoz a végeredményhez kell jutni, hogy mindazon árukban, melyekben direkt vagy indirekt kiviteli jutalmak szerepet játszanak, nemzetközi megegyezéseket kellene létesíteni, épp úgy, mint a hogy a cukornál történt. Sőt Liefmann²⁾ azt tartja, hogy a vámszerződések ideje lejárt és bekövetkezett a nemzetközi megegyezések korszaka. Ebben jó része lesz a kartellek és trustöknek, de még inkább annak, hogy az előállítási költségek közti különbségek az egyes országok között lassankint megszűnnek vagy egy minimumra redukálódnak és egy csekély vámvédelem, mint pl. a cukornál, elegendő leend Európa legnagyobb részében a belföldi termelés védelmére és a prohibítív vámok szükségessége számos cikkben megszűnik.

1) Liefmann, Schutzzoll und Kartelle 53. l

2) I. m. 58. l.

XXIV.

Az állam magatartása a kartellek és trustök árpolitikájával szemben.

A legnagyobb hátrányt, a melylyel a kartellek és trustök járnak, azon árpolitika képezi, a mely minden belső gazdasági ok nélkül a fogyasztók mértéktelen kárára az árakat indokolatlanul emeli. A vámpolitikai ellenszert az állam csak abnormis áremelés esetén fogja alkalmazni, az állandóan magas árak ellen csak a vámtételek teljes megszüntetése segíthetne talán, mire az állam csak nehezen határozhatná el magát. Jellemző, hogy Canadában a vámleszállítási törvény mintegy öt éves fennállása óta e törvényt csupán egyetlen egyszer, még pedig 1902-ben alkalmazták. A Canadian Press Association a kormánynál panaszt tett a papirnak a papirtrust által történt megdrágítása miatt, a mire a kormány befejezett eljárás után a 25%-os értékvámot 15%-ra szállította le. Látjuk tehát, hogy a vámleszállítás egy kivételes eszköz, a mely gyökeres orvoslást csakis gyakoribb alkalmazása esetén nyújthatna.

Mit kellene tehát tenni a monopoliumok árpolitikája ellen? Forduljon-e az állam a középkori városi gazdaságok mintájára épp úgy, mint amazok a czéhbéli monopoliumokkal szemben tették, a közhatósági ármegállapításhoz?¹⁾ Avagy tegye-e kötelezővé praeventive az állami hozzájárulást a kartellek bizonyos határozatainak keresztülviteléhez, illetve az állam tiltó közbelépése esetében a kartellnek ne álljon jogában a meghozott határozatot keresztülvinni, a mint ezt az 1897. osztrák javaslat czélozta? Vagy végre forduljon-e az állam bizonyos morális presszióhoz, a mint azt Klein, osztrák igazságügy-miniszter, a német jogászgyűlésnek 1902. szeptemberében Berlinben és 1904-ben Innsbruckban tartott gyűlésén javaslatba hozta?

Az állami ármeghatározás, valamint az állam közbelépése bizonyos határozatoknál a nagyipari vállalatokkal szemben eddig sehol sincsen megvalósítva, ez utóbbi azonban különböző javaslatok és tervezetek tárgyát képezi. Így az 1897-iki osztrák javaslat úgy első, mint második tervezetének 7. pontja azt mondja: »Das Finanzministerium kann die Ausführung der im letzten Absatze

¹⁾ Meszlényi és Baumgarten a közvetlen fogyasztásra szánt és az elsőrendű szükségleti cikkekknél a kereskedelemügyi miniszter ármeghatározási jogát hozzák javaslatba. (L. Akadémiai Értesítő 1905. okt. 496. lap.)

des § 4 bezeichneten Kartellbeschlüsse untersagen, wenn sie geeignet sind, in einer durch die objektive wirtschaftliche Sachlage des betreffenden Industriezweiges (namentlich durch die jeweilig für die Preisbildung und die Konkurrenzverhältnisse oder sonst für die Konjunktur massgebenden Umstände) nicht begründeten und das Erträgnis der im § 1 begriffenen Abgaben oder die Steuer oder Konsumtionskraft der Bevölkerung offenbar schädigenden Weise die Preise einer Ware oder Leistung zum Nachteile der Abnehmer oder Besteller zu steigern, oder zum Nachteile der Erzeuger oder Leistenden herabzudrücken.« A 7. §-ban foglaltaknak egy súlyos sanktíóját képezi a 9. §., mely szó szerint így hangzik: »Das Finanzministerium kann der Leitung eines Kartells jederzeit die Leistung einer Kautio auftragen, deren Höhe es mit angemessener Rücksicht auf den Umfang der kartellierten Betriebe bis zum Betrage von zweimalhunderttausend Gulden bestimmt.

Die Kautio haftet nach den Bestimmungen dieses Gesetzes für die diesem entsprechende Wirksamkeit des Kartells.

Über die Art der Leistung, die Bestellung und Erlag der Kautio werden die Bestimmungen im Verordnungswege erfolgen.«¹⁾

Nem lehet a priori osztani azoknak nézetét, a kik elképzelhetlenné tartják, hogy egy kartellhatározat keresztülvitele állami jóváhagyástól tétessék függővé és egyáltalában lehetlenné tartják az államnak beavatkozását a kartellek árpolitikájába. Ez kétségtelenül egy óriási apparátust igényelne és az ipar különböző ágaira kiterjedő figyelmet követelne meg az állam részéről. Sem ez, sem pedig az, hogy ez ismét hozzájárulna a burokratizmus és az államosítás kiterjesztéséhez, nem képez érvet ezek behozatala ellen, mert hiszen alig képzelhetünk fontosabb funkciót és feladatot, mint a fogyasztás olcsóbbá tételét. Az már inkább képez ellenérvet, hogy az erre hivatott közeg nem tudná megmondani, hogy az illető árunak mi a megfelelő ára, hogy az előállítási költségek üzemenként mások és mások, hogy üzemenként az amortisationalis költségek és a vállalkozói nyereség más és más, hogy más előállítási költségekkel dolgoznak az új és a régi gyárak, a kicsiny és a nagy

1) Ezen szakaszokat organikusan egészíti ki a 15. §., mely büntetőjogi tilalommal teszi lehetlenné zugkartellek működését, melyek az óvadékadási kötelezettség alól kivonnák magukat.

üzemek és végre azon nehézségek, hogy micsoda vállalkozói nyereséget vegyenek irányadóul. Különösen e tekintetben nagyon eltérő felfogások lehetnek és vannak iparágak, a melyek éveken keresztül nem hoznak semmit, sőt esetleg veszteséggel dolgoznak, a mit azután egy évnek a busás nyereségeivel hoznak be. A megfelelő vállalkozói nyereség megállapítása igen nehéz volna. Elég az Unióban folytatott gyakorlatra rámutatni. Az Unió egyes államaiban bizonyos nyilvános szolgálatokat tevő vállalatok¹⁾ díjait, a melyeket a fogyasztóktól követelnek, joga van az illető államnak vagy városnak megállapítani, illetve leszállítani és ez ellen az illető társulatok a bíróságokhoz felelbezhetnek.

Annak megítélésében, hogy a díjak magasak-e vagy alacsonyak, a bíróságoknak egyéb támpontjuk, mint a vállalkozói nyereségnek a megmérése, alig van. A tekintetben azonban, hogy mi a megfelelő vállalkozói nyereség, nemcsak az egyes városok hatóságai és a bíróságok között léteztek eltérések, hanem maguk a bíróságok is nagyon ingadozó judikaturát folytatnak. 1896-ban például²⁾ a Supreme Court-nak az volt az álláspontja, hogy »legislative rates must afford some income above operating expenses«, 1901-ben pedig azt mondja »a profit of 10·9% on the investement are not unreasonable and that rates, which would reduce this profit to 5·3% are unconstitutional.« Ime egy állam szerint 5·3% a megfelelő kamatozás, a legfőbb törvényszék szerint 10·9% sem foglal magában tulságos vállalkozói nyereséget, míg pár évvel azelőtt csak arról beszél, hogy a kiadásokon felül a díjaknak a vállalkozók részére egy bizonyos nyereséget kell biztosítaniok.

Mindez azonban nem riaszthatna vissza az államnak ilyenmő beavatkozásától, mert hiszen nehézségek minden komplikáltabb közgazdasági kérdés megfejtésénél vannak és a vállalkozói nyereségnek a megállapítása és erről visszafelé esetleg az árak megállapítása nem tartoznék a lehetetlenségek közé és tulajdonképen csakis arról volna szó, hogy a fogyasztók a monopolosok kizsákmányoló árszabásai ellen megvéddessenek, nem pedig arról, hogy az állam minduntalan akadályozólag közbelépjen. Úgy az osztrák tervezet idézett intézkedése, mint pedig, a mi még tovább megy, az állam

1) Vasut, posta, vízvezeték, közvilágítás stb.

2) Á. D. Adams Reasonable Rates. The Journal of Political Economy. December 1903.

ármegállapítási joga ellen, főleg azt lehet felhozni, hogy vannak módok, amelyek ugyanazon célú sokkal simább, mintegy automatikus módon érik el, sokkal kisebb apparátussal és a közgazdaságra nézve előnyös mellékhatásokkal. Végül sorban t. i. nem a magas árszabások képezendik a vizsgálat tárgyát, mert a magas árak oka épp úgy fekehetik a nyers árak megrághulásában, az előállítási költségek emelkedésében, egy hirtelen felszökhent keresletben és pazarló fogyasztásban, mint a monopoliumok önkényes árszabásaiban. Ugyanazon árszabások mellett két egymásra következő esztendőben a monopoliumok egyszer veszteséggel, másszor nyereséggel dolgozhatnak és hogy milyen ár a megfelelő, az nem annyira magán az árakon, mint inkább a vállalkozói nyereség nagyságán állapítható meg. Ezt a fentebb idézett amerikai bírói judikatura is teszi, a mely a vállalkozói nyereségről következtet arra vissza, hogy valami reasonable rate-e vagy nem és ugyanezt teszi a magyar kartell törvényszervezet 12. §. b) pontja, a mely szerint a kartellszerződés megtámadható: »ha a kartellfelek a forgalmi árakat a közönség kizsákmányolására alkalmas módon az árak képződésére kiható egyéb rendkívüli körülmények hiányában maguk szabályozzák, vagy befolyásolják oly mérvben, hogy a termelési önköltség és forgalmi ár közötti különbözet feltűnően aránytalan mértékben haladja túl a közönségesen szokásos hasznot«, valamint az osztrák javaslat 7. pontja is, midőn a fogyasztási adókat vagy a körülményeket felülmuló nyereségekről szól, mint a melyek okul szolgálhatnak valamely kartellhatározat végrehajtásának megtiltására.

Minden közgazdasági kérdésben a végső kérdés az, hogy az illető gazdasági jelenségből mi következik a jövedelem eloszlására és vajjon az államnak van-e módjában egy bizonyos igazságtalan jövedelemeloszlási folyamatot megváltoztatni. Ezért jelen kérdésben nem az a fő, vajjon az állam képes-e magas árszabásokat megakadályozni, mert ez csak egy másodrendű kérdés, lévén az árszabás a jövedelemmegoszlásnak csupán egy eszköze, hanem az, hogy meg van-e a mód arra, hogy az állam magát a jövedelemmegoszlást a népesség nagy tömegére nézve előnyösen alakítsa át. Erre pedig egy sokkal egyszerűbb eszköz, mely sem az üzletmenetbe való beavatkozást, sem a folytonos akadékoskodást, a mi a nagyipari vállalkozásra nézve, tekintve a konjunkturák hirtelen

és gyors hullámnzását, elviselhetetlen, nem követeli meg, a megfelelő adóztatás. Ha az állam az üzletmenetbe folytonosan beavatkozik, akkor viselnie kell az ebből eredő felelősséget is és hogy ha a kitünő konjunkturák éveiben az állam nem engedi meg, hogy a vállalkozók azokat megfelelőképpen kihasználják, ugyan mivel fog az állam kárpótlást nyújtani a vállalkozóknak a pangás és krízis nehéz éveiben ?¹⁾ Egy megfelelő progresszív megadóztatás azonban felmenti az államot ezen felelősségteljes feladat alól, a melyre semminemű hivatottsággal nem bír és feladatát is sokkal helyesebben képes megoldani. Ezért kell elvetni mindennemű ármeghatározási jogkör vindikálását, de azt is, hogy az állam tiltólag lépjen közbe, bizonyos határozatok keresztülvitelénél akár előzőleg, akár utólag.

De lássuk, mennyit ér a Klein által propagált morális preszsió. Klein azt javasolja,²⁾ hogy egy abnormis áremelés esetén egy községi képviselőtestület, a termelők egy nagyobb csoportjának, de mindenesetre csakis egy előkelőbb érdekképviselői testületnek (pl. egyes iparág vállalkozói egyesületének vagy egyéb testületnek, kartellnek stb.) javaslatára egy szakértőkből álló vegyes állami bizottság a kartell ellen felhozott panaszokat a nyilvánosság kizárásával kontradiktórius eljárás alapján vizsgálat tárgyává tenné és csupán határozatait hozná nyilvánosságra. Ha ennek értelmében a bizottság a kartell árait túlmagasaknak tartaná, felszólítást intézne a kartellhez, hogy ezen árpolitikát tovább ne folytassa és ha egyes tagok a bizottság kárhóztató ítélete daczára továbbra is ragaszkodnának az eddigi árpolitikához, akkor az illető bizonyos tiszteletbeli állások viselésére mint pl. községi képviselőtestületi, ipar- és kereskedelmi kamarai, tőzsdebizottsági tagság, stb. viselésére képtelennek volna nyilvánítandó. Klein ezen javaslat keresztülvitelétől azt reméli, hogy a rendkívül magas árszabások megakadályozhatók lesznek.

Ezen javaslat keresztülvitelének semmi sem áll útjában, semminemű kockázattal sem kapcsolatos és talán ennek lehet tulajdo-

¹⁾ Grunzel mondja i. m. 165. l.: »Der Staat hätte ja dann die Verpflichtung, die Gewinne, die er früher auf das bürgerliche Niveau beschnitten hat, nun auch auf das bürgerliche Niveau zu erhöhen; das dürfte er kaum zu leisten in der Lage sein.«

²⁾ Verhandlungen des deutschen Juristentages 1902. III. köt. 314. l. és 1905. IV. 489. l.

nitani, hogy a legutóbbi német jogászyűlés egyhangu tetszésében részesült. Azonban az állami mindenhatóság fegyvertárában egyebet sem találjunk az állampolgárok jólétét veszélyeztető ezen alakulatokkal szemben, mint egy morális intó szózatot? Az állam, mely maga egy hatalmi alakulat, a melynek parancsszava mindig a kikényszeríthetőségen alapszik, mostan elégedjék meg egy olyan rendszabálylyal, a melyről már eleve tudja azt, hogy azok, a kikhez intézve van, ha akarják, követhetik, ha nem akarják, nem követik? Ha ama hosszú tanácskozásoknak, fontolgtatásoknak, statisztikai adatgyűjtéseknek és enqueteknek az eredménye éppen a legfontosabb pontban t. i. az árpolitika kérdésében ez volna, ugy ez már eleve is elismerése az állami tehetetlenségnek egy, az állam polgárait anyagi jólétükben legközelebből érintő kérdésben.

Különben is el lehet-e képzelni azt, hogy ama vegyes állami bizottság, melynek tagjai között okvetlenül a legelőkelőbb vállalkozók is fognak ülni, a kik egyébként egy-egy kartellnek tagjai, ezt az ítéletet oly gyorsan ki fogják mondani? És ugyan mit érnek a fogyasztók azzal, és mivel hozatik a probléma közelebb a megoldáshoz, ha ezen bizottság két három évben egyszer meghozza ama bizonyos kárhóztató ítéletet, a mely talán, de ezt is nagyon kétkedve kell mondani, egy kizsákmányoló árszabásnak utját állaná? Hiszen nem lehet az a cél, hogy az állam csakis akkor gyakoroljon valamelyes ingerentiát, ha két-három évben egyszer rendkívüli konjunkturák következtében egy rendkívüli árszabás lehetősége bekövetkezik Hiszen köztudomásu és a tudományos irodalomban, valamint a gyakorlat emberei részéről is elismert tény az, hogy a kartellek tulnyomó része éppen a rendkívüli konjunkturák idején¹⁾ követ mérsékelt árpolitikát. Nem az itt-ott nagyon is ritkán előforduló rendkívül magas árszabások képezik a bajt, mert hiszen ez a szabad verseny idejében is megtörténik, hanem az állandóan magas árak, a melyek a szabad verseny árait messze fölülmulják, a melyek egy jól szervezett kartell uralma alatt állandóságra tesznek szert. Ezen árak rendesen alacsonyabbak még az u. n. kizsákmányoló áraknál, de állandóságuknál fogva mégis egész rendkívüli nyereséget biztosítanak a vállalkozóknak és így a nemzeti jövedelem megoszlását évről-évre és

1) L. 165. l.

állandóan a kartellben vagy trustben egyesült vállalkozók javára billenti. Ez ellen kell segítséget találni és ez ellen a vámpolitika megfelelő kezelése és az esetleges államosítás mellett még hatályos eszközt képezhet egy szocialis szempontokból kiinduló adóztatási politika.

XXV.

Az állami beavatkozás egyéb eszközei.

Láttuk, hogy az államnak sikerülhet a még létező versenyt az underselling és a bojkottálás megakadályozása által ideig-óráig fentartani és így a monopólium betetőzését megakadályozni, de a megmaradt verseny nagyon csekély és alig képes a monopolistikus árpolitika útját állani. Azt is láttuk, hogy a vámpolitika esetleg jó szolgálatokat tehet bizonyos időpontokban, de a kérdést megoldani nem képes, mert az állam csak rendkívüli esetekben fog hozzányulni, ellenben az állandóan magas árak a fogyasztókat mindig nyomni fogják. Az állam beavatkozását pedig a kartellek és trustök árpolitikájába mindenképen elvetendőnek tartottuk. De emlegetnek még egyéb eszközöket is az elhalt verseny újabb feltámasztására.

Beszélnék a kívülállóknak adandó tarifakedvezményekről, subventióról, adókedvezményekről, a kartellen kívül állóknak nyilvános árlejtéseknél előnyben való részesítéséről. Mindezen rendszabályok a kívül állóknak valóban talán képesek volnának erőt nyújtani, hogy a kartellek és trustök hatalmával szemben fennálljanak. Eltekintve attól, hogy mindezeknek az összes iparágakban való rendszeres keresztülvitele az adóterhet jelentékenyen súlyosbitaná és így a fogyasztóknak az ilyen rendszabályokból sok örömük nem volna, ez ismét csak azt jelentené, hogy az állam egy kis töredéke nagy áldozatok árán visszatart attól, hogy a kartellhez csatlakozzék. Az azonban, hogy egynéhány kisebb vállalat távol tartja magát a kartelltől, nem jelenti még, hogy a kartell fel fog bomlani, avagy meg fogja változtatni árpolitikáját. Tudjuk, hogy csupán a legnagyobb vállalatok csatlakozása biztosítja a kartellek fennállását és ezeknek fölénye oly nagy, hogy az említett kedvezmények nem képesek őket árpolitikájukban megzavarni. Ha a kívülállók azonban ezen kedvezményekre támaszkodva mégis veszélyeztetnék a kartell fennállását? Ezen esetben két lehetőség áll fenn: Vagy felbomlik a kartell és

ezen esetben az eddig támogatott vállalatoktól a csak visszavonásig adott kedvezményeket vissza kell vonni, minthogy most már nincsen ok sem jogosultság kedvezményezés fentartására. A szabad verseny állapota természetesen nem tartana sokáig és ismét kartellhez vezetne, melyben minden valószínűség szerint az eddig államilag támogatott kartellek is belépnének, minthogy fennállhatóságukat biztosították. A másik lehetőség az, hogy a kartell kényszeríteni tudná az ő óriási erejével, hogy az új vállalat a kartellbe lépjen. Ha ez azonban a kedvezményezett vállalatoknak, tekintettel az állammal való szerződészerű viszonyára lehetséges nem volna, úgy bizonyára megtalálnák egy csendes megegyezés vagy az érdekszférák elhatárolásainak módját, mert hisz utóvégre az outsider vállalatnak sem célja a folytonos harc fentartása, hanem minél nagyobb üzleti nyereségek realizálása. Ott volnánk tehát, a hol ezelőtt voltunk azon áldozatok daczára, melyeket az állam hozott.

A mondottak azonban csak általánosságban igazak és lehetséges, hogy adott esetben, pl. oly áruknál, a hol a fuvardíjak nagy szerepet játszanak, vagy ha a termelés tulnyomó részét az állam vásárolja (mint pl. a waggongyáraknál), az ilyen rendszabályok hosszabb ideig is sikerrel járhatnak.

Beszélnék egyes nagyobb vállalatok államosításának tervéről, melynek folytán az így államosított vállalat képes volna a magasan felhajtott árakat leszorítani. De nagyon jól tudjuk, hogy mit tartunk az állami vezetés alatt álló gyárakról. Csakis az állam tulajdonában lévő vasgyáraink üzleti eredményeire kell gondolnunk, hogy egy ilyen kombináció sikeres volta iránt kételyeket támasszunk. Kincstári vasgyáraink, a melyek a husz év óta fennálló osztrák és magyar vaskartell által létrehozott konjunkturákat mind együtt élvezték többi gyárainkkal és a melyek tulnyomólag a vaskartell tagjai is voltak, ennek daczára nem tudták még a legcsekélyebb üzleti sikereket sem felmutatni. Képzelmünk már most tehát el, hogy az állami gyárak a kartellek árpolitikájának megtörésére heves versenyt kezdenének és főcéljuk az árak minél erősebb leszorítása volna. Mit eredményezne ez? Bizonyára azt, hogy az állami gyárak súlyos veszteségekkel dolgoznának és a fogyasztóknak az adóteher növekedése által igen súlyosan kellene megfizetniök, hogy a fogyasztás valamivel olcsósodott. Mert nem szabad elfelednünk, hogy ha az állam súlyt fektetne egy ilyenmő kartell-politikának rendszeres, az összes iparágakra

kiterjedő keresztülvitelére, ugy ezt olyan széles alapon kellene tennie, egyes vállalatok kisajátítása és üzletvitele oly óriási költségekbe kerülne és a tett tapasztalatok szerint oly kevésbé volna rentabilis, hogy nem tudni egészen biztosan, vajjon az adófizetőkre nézve az így előállott megterhelés nem volna-e súlyosabb, mint a fogyasztás megdrágításából eredő terhek.

Azt is szokták emlegetni, mintegy eszközt a monopóliumok kizsákmányoló árszabásai ellen, hogy az államnak adassék meg a kisajátítási jog egyes vállalatokkal szemben, a melyek a kartellhez tartoznak. Ezen kisajátításnál természetesen irányadók nem lehetnének azon óriási nyereségek, a melyek következtében az állam egyes vállalatok kisajátítását éppen elhatározta. Vajjon ezzel szemben a felbecsülhető tényleges érték vétessék mértékül? Egyik sem volna igazságos; az első a tulajdonosok részére tőkésítene egy oly kamatozást, a mely ebben a magasságban csak ideig-óráig tart és egy valóságos főnyereményt jelentene, egy megfelelő ellenérték nélküli kisajátítás pedig a socialismussal volna egyetértelmű; oly eredmények, a melyeket az állam a jelenlegi politikai és társadalmi viszonyok között semmiképen sem akarna előidézni. Ha pedig egy közepes kamatozást vennénk irányadónak, akkor az állami vezetés alatt álló vállalatoknak bizonyára ugyanolyan magas árakat kellene tartaniok, mint a magánvállalatoknak, hogy a közismerten lanyhább állami vezetés alatt álló vállalatok megfelelő kamatozását és a vételár egy kicsiny százalékos amortizációját kihozza. Mi hasznuk volna akkor a fogyasztóknak az államosításból? Ha pedig az állam versenyt folytatna a többi vállalkozókkal az árak leszorítása céljából, akkor ismét áll az, a mit fentebb mondottunk, hogy t. i. a magas áron megszerzett állami vállalatok oly kevésbé volnának rentabilisek, hogy ez súlyos terheket jelentene az adófizetőkre nézve.

Mindezen nehézségek természetesen megszűnnének, ha arról volna szó, hogy egy egész iparág államosíttassék, a mivel természetesen a kartellekkel és trustókkal egybekapcsolt összes kérdések elesnének, azonban a kartellekkel és trustókkal egybekapcsolt egyedüli és legnagyobb baj t. i. a jövedelemmegosztásnak egy új és igazságtalan alakulása, egyéb uton is, többek mellett, miként a következő fejezetben látni fogjuk, a nagyobb jövedelmek megfelelő progresszív megadóztatása útján is orvosolható volna. Arra vonatkozólag, hogy az állam egész iparágak államosításához fogjon, egész más indokok volnának irány-

adók, még pedig olyan indokok, a melyek a szabad verseny korszakában épp úgy fennállottak, mint a hogy fennállanak mostan és a melyekből a socialismus a szabad verseny korszakának idején érveit merítette. A szerződés-kötési kényszer, egy megfelelően kezelt vámpolitika és a progressiv megadóztatás, mely a fokozást éppen a nagyobb jövedelmeknél emeli, együttvéve képesek volnának a kartellek és trustök által teremtett bajokat orvosolni. Az államosítás egyes iparágakban, mint pl. a vasiparban, kőszénbányászásban előnyökkel kétségtelenül járhatna, de a kérdés e nélkül is kielégítően megoldható, miként a nyugati államokban a vasuti monopóliumokat államosítás nélkül is összhangba tudták hozni a közérdekkel. Bizonyos azonban annyi, hogy a nagyipari monopóliumok keletkezése és visszaélései hatalmas érveket szolgáltatnak azoknak, kik a végnélküli államosítás hívei, mert méltán mutatnak arra, hogyha már monopólium van, úgy legyen a monopólium állami.

XXVI.

Az állam adópolitikája a kartellekkel és trustökkel szemben.

Az underselling eltöltása és a szerződés-kötési kényszer azon célzt szolgálják, hogy, miként az állami monopóliumoknál, minden egyes polgár a termelés eszközeihez és a fogyasztás tárgyaihoz egyenlő feltételek mellett juthat, a nagyipari privátmonopóliumoknak se legyen módjukban az egész birodalomra kiterjedőleg jutalmazni, vagy büntetni existenciákat az által, hogy a termelési eszközöket megvonják, vagy nekik azokat megadják. De az államnak egyéb kötelességei is vannak. Az állam nem nézheti, hogy a termelés újjászervezéséből, mely gazdaságilag annyi előnyt rejt magában, csupán a termelési eszközök csekély számu birtokosai huzzanak hasznot. Minden gazdasági haladást valósággal csakis akkor nevezhetünk haladásnak az emberiség összéletében, ha a milliók kulturális és jóléti viszonyai javulnak. Ennek megvalósítására a nagy privátmonopóliumok korában az államnak egyik legerősebb eszköze, az adóztatás.

Mindaddig, a mig a termelési eszközöknek a szétosztottsága meglehetősen nagy volt, a mig a nagy vagyonok aránylag nem voltak oly óriásiak, mint ma, az aránylagos megadóztatás nem

nélkülözte teljesen az adópolitikai és közgazdasági osztó igazságot. Mióta azonban az összes termelési eszközök egy szoros érdekláncolatban egyesülnek és a mióta a nyereségek a szabad verseny korszakában alig előrelátható mértékben emelkedtek, az aránylagos adókulcsot egyenlőképen alkalmazni a szürke egyenlőségben élő milliókra és a monopolium magaslatain duslakodó ipari mágánásokra, a kik egy egész birodalom termelését monopolizálják, szemmel látható igazságtalanságot rejtene magában. Ha érv volt az, a fokozatos adókulcs behozatala mellett, hogy a fogyasztási adók sokkal súlyosabban nehezedenek a kevésbbé vagyonosakra, mint a gazdagokra, ugy a monopolium korszakában, a midőn éppen a nagy tömegárúk jelentékeny megdrágítását lehet tapasztalni, a melyek egyes iparágakban a fogyasztási adók mértékét csaknem megütik,¹⁾ ezen körülmény még sokkal hatalmasabb érvet szolgáltat a fokozatos adó behozatala mellett annál is inkább, miután ebből nem az állam, hanem egyes magányosok gazdagodnak. Erről a nagy jövedelemről, miként egyáltalában a nagy vagyonok és jövedelmek tulnyomó részéről nem lehet mondani, hogy az egyéni ügyesség és leleményesség eredményei volnának és hogy a fokozatos adó az élénkebb ipari tevékenységet büntetné, mert éppen a kartelleknél erről igen kevésbé lehet szó. A kartellek és trustók keletkezése tehát egy újabb és visszautasíthatatlan okot szolgáltat a fokozatos adó behozatalára.

Nem volna-e helyesebb a fokozatos adó behozatala helyett az állam részesedését a monopoliumok nyereségeiben behozni? R. E. May (Das Grundgesetz der Wirthschaftskrisen und ihr Vorbeugemittel im Zeitalter des Monopoles. Berlin, 1902. 51—55. l.) azt javasolja, hogy a monopoliumoknál a vállalkozói nyereséget az átlagos kamatláb kétszeresében kellene megállapítani, jelenleg 7%-ban, a fölös nyereséget pedig kötelesek volnának az államnak kiszolgáltatni. Szerinte a tőzsde ugyis 4¹/₂%-ra szállítja le az értékpapírok jövedelmét a befektetést keresők számára, az eredeti aláírók pedig amugy is igen kevesen vannak. Attól nem fél, hogy a részvénytőke felemelése által könnyen ki lehetne játszani a törvényt, mert ez ellen lehetne törvényileg intézkedni. Nehézséget talál azonban abban, hogy ez által a munka termelékenységének növeztése

1) L. 169. l.

és így a gazdasági és technikai haladás megszűnnék. Ezt úgy kívánná szabályozni, hogy az olyan üzemekben, a melyekben a termelékenység emelkedett, azon évben pl. 1%-kal magasabb osztalék volna fizetendő, valamint ott is, a hol a termelékenység emelése csakis nagy befektetések útján volna lehetséges, több éven keresztül szintén magasabb osztalék volna fizetendő. Ellenben oly üzemekben, a hol nagyobb termelékenység elérhető lett volna, de ezt nem tették, az osztalék leszállítandó volna. Ezen intézkedések által azt vélné elérhetni, hogy a vállalkozók nem erőszakolják az áraknak a felhajtását, a mi szerinte gazdasági válságokhoz vezet.

Schmoller, a Verein für Socialpolitik 1905-iki mannheimi ülésén azt javasolta, hogy a 75 millió márkánál nagyobb alaptőkével bíró társulatoknál a 10 százalékot felülmúló nyereség az államot illesse, az igazgatóság és felügyelő-bizottság tagjainak 1/4-ét az állam nevezze ki, külföldi részvényeseknek szavazati joguk ne legyen. Miként Schmoller előadásából kitűnik, az állam részletése a nagy vállalatok nyereségeiben tulajdonképpen nem bír azon célzattal, hogy a monopóliumok túlságos nyereségei a köznek javára essenek, hanem azzal a célzattal, hogy trustók alapítása megnehezítessék. Ezen javaslat elfogadása által ezt el is lehetne érni, ám a fogyasztóknak kevés hasznuk volna abból, ha egy 75 millió márkával bíró vállalat helyett, két 35 millió márkával bíró vállalat monopolisálná a piacot egymással csendes egyetértésben.²⁾

A vasutaknál tudvalevőleg az egyes államokban, így például Franciaországban, az állam részesedése a nyereségekben rendszeresen keresztül is van vive. Más államokban ismét, ha a befektetett tőke kamatozása bizonyos százalékot elér (Poroszországban 10%-ot, Ausztria és Magyarországon 15%-ot), az állam a tarifák leszállítását követelheti. A kartellek és trustókkal szemben ez igen nehezen volna megvalósítható. A vasutaknál az állam méltán követelheti a nyereségekben való részesedés jogát, mert hiszen az állam a vasutnak monopóliumot adott és ez által részükre egy bizonyos minimális kamatozást eo ipso biztosított. Ha az állam a kartellekkel és trustókkal szemben is ugyanezen politikát akarná folytatni és nyereségeiket limitálni akarná, akár azon

¹⁾ L. Neue Freie Presse 1905. szept. 28. számát. Minthogy Schmoller javaslatai csak a lapok híradásainak kevéssé megbízható kivonataiból ismeretes, részletes bírálatukba ez idő szerint bocsátkozni nem lehet.

²⁾ Hogy a nyereségekben való részesedés céljából, milyen módozat volna ajánlatos. I. XXVIII. fejt.

célra, hogy ez által őket az árak leszállítására kényszerítse, akár azon célra, hogy a megfelelő kamatozáson felüli nyereségben részesedjék, akkor az államnak a kartell és trustök részére épp egy monopoliumot kellene biztosítania, mint a hogy monopoliumot adományozott a vasutaknak is vagy pedig garantálnia kellene egy bizonyos minimális nyereséget. Erre ismét a vasutak mutatnak analógiát az ő törzs és elsőbbségi részvényeikre alapított rendszerekkel. Miként számos vasúti vállalatnál az állam a törzsrészvények átvétele és néha egy minimális kamatozás garantálása által jogot szerez a vasutak belső ügymenetelébe a legmesszebb menő módon beavatkozni, a tarifákat, járatokat és az egész ügykezelést a közérdekkel összhangba hozni a nélkül, hogy a részvényeseknek ebből a kamatozási garancia folytán hátrányaik származnának, úgy az egyéb nagy privátmonopoliumokkal szemben is az állam hasonló eljárást követhetne, a nélkül, hogy az államra nézve ez bárminemű megterheléssel járna. (I. részletesen XXVIII. fejelet.)

Arra, hogy az állam egy iparág vállalkozóinak monopoliumot adjon, az utóbbi időben Németországban, Ausztriában, Magyarországon és Oroszországban a szesz- és cukortermelés állami kontingentálásával és az erre vonatkozó javaslatokkal kapcsolatban találkoztunk. Az állam a kisebb vállalkozóknak a nagyobb vállalkozók versenyével szemben való megvédésének céljából az egész termelést kontingentálta és a létező vállalatoknak ama bizonyos áruk előállítására monopoliumot adott. Azon célta, hogy a mezőgazdasági ipar apró vállalkozói a nagyipari vállalkozók versenyével szemben megvédve legyenek, ezen törvények kétségtelenül elérni képesek és ezt el is érték. Az ily irányú törvényhozási intézkedések azonban joggal számos támadásoknak vannak kitéve. Azt ugyan, hogy ezen monopoliumok az árakat mértéktelenül emeljék, az állam bizonyos határig megakadályozhatja. Ama 5, illetve 6 franknyi vámtétel, a melyet a brüsszeli cukor-konvenczió még meghagyott, aligha tette volna lehetővé, hogy az 1903-iki cukorkontingentálási törvény fenmaradása esetén az árakat jelentékenyen a világpiaczi árak fölé emeljék. Az osztrák és magyar szeszadó-törvényben is meg van adva a lehetőség arra, hogy az árakat a monopolium birtokosai mértéktelenül fel ne csigázhassák, a mennyiben a husz koronával magasabb adótétel mellett mindenki tetszés szerinti mennyiséget termelhet. Ezen latitudo azonban túlsá

gosan nagy és éppen a monopólium túlzásaival szemben elegendő volna egy 5—6 koronás adókülönbözetet statuálni. Az orosz czukorkontingentálási törvény, az u. n. Normirovka a kontingens és a tetszés szerinti mennyiségben termelhető exkontingensczukor között pudd-onként 1.75 rubelnyi különbözetet állít fel. Az exkontingentált áru előállításának lehetősége azonban, ha az állami kontingentálás mellett, a vállalkozók ezenkívül még egymással kartellben állanak, alig fog hátráltatólag hatni egy kizsákmányoló árképződésre, mert hiszen egy mulólagos konjunktura kihasználása céljából senki sem fog nagy befektetéseket eszközölni, a kontingensek felett rendelkezők pedig egymással valószínűleg egyezségben fognak állani az iránt, hogy exkontingenst előállítani nem fognak.

Az államilag kontingentált monopóliumok legfeljebb akkor volnának türhetők, ha az állam részesedésével a nyereségekben, vagy pedig az állami ármeghatározási joggal volnának párosulva.

Az állami kontingentálás és az így államilag biztosított monopólium¹⁾ számos igazságtalanságot és nagy közgazdasági hátrányokat rejt magában. Egyes iparágaknak czéhszerű elzárása, az ezek nyomában járó rendkívüli áremelések, avagy a rendesnél állandóan magasabb árak, egyes állampolgároknak, a szó szoros értelmében, kontingens engedélyezése által tett ajándékozás és így egyes állampolgároknak teljesen indokolatlan kedvezményezése az ország összes fogyasztóinak rovására és azon kívül azoknak rovására is, a kik ugyanazon iparágban tevékenységet szeretnének kifejtetni, de ebben törvényileg akadályozva vannak, a kicsiny, nem versenyképes üzemeknek a mesterséges fenntartása, a melyek természetesen magas előállítási költségekkel dolgoznak és így az árakra emelőleg hatnak, mind olyan rendkívüli nagy hátrányok, a melyek folytán az állami kontingentálás mindenképen elvetendő. Ezeknél fogva az állami kontingens és államilag biztosított monopólium semmiképen sem lehet ama kivezető ut, a melyen a kartell- és trustpolitikának haladnia kell, még akkor sem, ha ezeket az állami ármeghatározással avagy az államnak nyereségekre való részesedésével hozzák kapcsolatba, mert a vállalkozás és az ipari tevékenységnek

¹⁾ Eltekintve azon hiányoktól és helytelen megoldásoktól, a melyekben egy kontingentálási törvény esetleg szenvedhet és a melyekben különösen az 1903-iki czukorkontingentálási törvény bővelkedett; de erre jelen helyen bővebben ki nem terjeszkedhetünk.

ilyetén elsánczolásába, czéhszerű szervezésébe és petrifikálásába bele-nyugodni alig lehetne.

Sokkal megfelelőbb volna mindezek helyett, egy megfelelő fokozatos adó behozatala, a mely sokban hozzájárulhatna egy igazságosabb jövedelemmegoszláshoz, és nem volna lehetetlen a kartell és trust árpolitikájára is ez által közvetve hatást gyakorolni. Milyen legyen ezen fokozatos adó? Irányuljon egyedül a kartellben és trustben egyesült vállalkozók ellen, avagy pedig legyen az összes társadalmi osztályokra kiterjedhető? Milyen fokozatos adókulcs alkalmaztassék?

Arról, hogy csakis a kartellben és trustben egyesült vállalkozókra nehezedjék a fokozatos adó, már azért sem lehet szó, mert hiszen a kartellen kívül álló vállalkozók a magas árakat épp annyira, vagy talán még nagyobb mértékben élvezik, mint a kartellek tagjai, és különben sincsen ok, hogy bármely forrásból eredő egyéb nagy jövedelmek, ha nem is monopóliumból keletkeztek, elkerüljék a fokozatos adókulcs alkalmazását.

Ezen adókulcsnak olyannak kellene lennie, hogy a fokozás egy bizonyos mértékig nagyon mérsékelt legyen és a nagyobb vagyionoknál az adókulcs sokkal nagyobb fokozatokkal emelkedjék. Nem szabadna azon jövedelmeket kontingentálni, a meddig a fokozatos adókulcs érne, hanem ellenkezőleg a fokozásnak a nagyobb jövedelmekkel folyvást emelkednie kellene. Indokolva van ez az által, hogy olyan jövedelmek, a melyek azelőtt többek között osztottak meg, most lassanként egy kézben egyesülnek, és ha az adófokozás egy bizonyos nagyságu jövedelemre korlátoztatnék, akkor az államnak most a nagy fusiók után és a nagy fusiók küszöbén sokkal kisebb adójövedelme volna, mint azelőtt. Ha pl. azelőtt a fokozatos adókulcs csak 60.000 koronáig emelkedett és most négy ilyen jövedelemmel bíró vállalat egyesül, akkor az állam egyszerre 180.000 korona jövedelem utáni fokozatos adóbevételtől esnék el.

Bár a kartellekben egyesült vállalatok ilyen fokozatos megadóztatását illetőleg egyéb vállalatoktól semminemű eltérő megítélésben nem részesülnének, egy kivételt mégis lehetne tenni. A nyilvánosság rendszerének ugyanis kiegészítő részét képezi, miként már említettük és miként a következő fejezetben is bővebben fogjuk kifejteni az, hogy az állami közegeknek föltétlen betekintési és átvizsgálási joguk legyen, természetesen a titoktartás feltétele mellett, a kartellhez

tartozó összes vállalatok üzleti könyveibe, valamint üzleti berendezéseibe. Az így szerzett adatokat tartoznak adóztatási célokra is felhasználni, és minthogy az adóztatási eredmények közzétételnek, bizonyos vállalatoknak ebből kitűnhető nagy nyereségei bizonyára jelentékenyen hozzájárulnának a verseny felkeltéséhez. Az üzleti könyvek átvizsgálása nem volna fakultatív, hanem az állami közegekre nézve adóztatási célokra kötelező és a könyvek meghamisítása az adóalap elpalástolása céljából adóügyi áthágásnak volna minősítendő és az adóügyi áthágások mintájára az elpalástolni szándékolt értékjövedelem többszörösének lefizetésével volna sujtandó.

Semmi ok sincsen, hogy az állam az adóalap kikutatása alkalmával különösen a nagyipari vállalkozókkal szemben hármily-nemű kiméletet is tanusítson és nem lehet a teljesen elutasíthatatlan javaslatok közé sorozni azt, miszerint a kartellben egyesült minden egyes vállalat és a kartell maga is nyilvános számadásra köteleztessék, minthogy országos érdeket képez az egyes iparágak mikénti vezetésének és üzleti eredményeinek elismerése.

XXVII.

A kartellek és trustök állami nyilvántartása.

A kartellek és trustök állami nyilvántartásának eszméjét először Menzel vetette fel a Verein für Socialpolitik 1894-iki bécsi ülésén. Ezen eszme általános visszhangra talált és alig van a kartellirodalomban író, a ki a nyilvántartás eszméjét nem pártolta volna, úgy hogy Menzel a német jágászgyűlésnek 1902-ben Berlinben tartott gyűlésén bátran mondhatta, hogy a nyilvántartás követelménye immár közhelylyé lett és hogy a kartellek vezetői sem idegenkednek tőle.¹⁾

¹⁾ „Das Postulat der Publizität für die Kartelle ist jetzt geradezu communis opinio: selbst von kartellfreundlichen Schriftstellern wird dieser Wunsch nach breiter Öffentlichkeit nicht mehr bestritten, und es ist charakteristisch, dass sich der österreichische Industrierat, eine Korporation, in welcher die wichtigsten Kartelle Oesterreichs vertreten sind, in seinem Kartellkomitee einstimmig für die obligatorische Publizität ausgesprochen hat.“ Menzel állandóan inkább nyilvánosság-ról (Publizität) beszél, de miként látni fogjuk, inkább csak nyilván-tartásról van szó.

A nyilvánosság eszméjét akarta megvalósítani az 1897-iki osztrák javaslat és az 1904-iki magyar javaslat, ezt követelte az Industrial Commission és bizonyos tekintetben ez jutott kifejezésre az Uniónak az 1893-ik év folyamán hozott két törvényében, az Elkins anti-rebate law-ban és az u. n. Bureau of Corporations intézményének behozatalával.

A kartellek és trustök nyilvántartásának eszméje azonban az 1902-iki és 1904-iki német jogászgyűléseken különösen Klein részéről nagy támadásoknak volt kitéve, a ki kifejtette, hogy a közzétéendő kartellstatutumokból sem az állam, sem pedig a magánosok semmi olyast nem tudhatnak meg, a miről az érdekeltek már azelőtt is tudomással nem bírtak volna. És ez igaz is. Nincsen a kartellnek, valamint a kartellszerződésnek egyetlen egy pontja sem, a melyről az érdekeltek továbbfeldolgozók és kereskedők, általuk pedig mindenki, a ki ez iránt érdeklődik, a kartellek létrejövételének első hetében tökéletes tudomással nem bírnának már t. i. azon határozmányokról, a melyek a forgalomban kifejezésre jutnak és a forgalomra nézve valamelyes fontossággal bírnak. Minél súlyosabb az illető intézkedés akár az iparszabadságra akár az üzleti forgalomra nézve, annál jobban lesznek a közvetlen üzleti forgalomból kifolyólag az érdekeltek azonnal a kartell létrejövétele után informálva a fontosabb egyezményi pontokról, úgy hogy az egyezmények közzétételéből legfeljebb a teoretikusok merithetnének valami kis tanulmányt.¹⁾ Minthogy pedig magának egyelőre egy ilyen rendszeres állami kartelljogot elképzelni nem tud, a kartelleket a magánjog rendszerébe beillesztendőnek tartja és mindennemű kivételes rendszabályokat ellenez, a kartelljegyzék bevezetését egyelőre feleslegesnek tartja.

De miként látni fogjuk, nem is annyira nyilvánosságról, mint inkább nyilvántartásról volna szó. Annyi azonban igaz, hogy akár nyilvánosság akár a nyilvántartás, mint öncél, vagy mint előkészítő lépés további rendszabályokhoz tényleg teljesen felesleges

¹⁾ Verhandlungen des deutschen Juristentages, 1902. III. 308. I.

volna, mert a kartelljegyzékből aligha tudnánk meg többet, mint mennyit mostan tudunk. Nem is erre a célra kellene a kartelleket nyilvántartani, hanem arra a célra, hogy az eddig említett rendszabályok keresztülvitele lehetővé tétessék, melyeknek systematikus alkalmazását ugyan egy rendszeres kartelljognak talán nem lehet nevezni, hanem mindenestre egy egymással szoros kapcsolatban levő rendszabályokból álló kartellpolitikának.

Ha az állam a gyakran felmerülő bojkottálásoknál, vagy undersellingeknél, úgy a visszatörő és megakadályozó rendszabályok, mint a magánjogi kártérítés megállapíthatása, illetőleg alkalmazhatása céljából minden felmerülő esetben előbb hosszadalmas vizsgálat tárgyává volna kénytelen tenni azt, vajjon az illető árucikkben kartell, vagy trust létezik-e, valamint ugyancsak a vámpolitikai és adópolitikai intézkedéseknél, úgy ezen eljárás hosszadalmassága és kétséges kimenetele ama rendszabályok hatályát már magában véve is képes volna semmire redukálni, minthogy a konjunkturák az üzleti életben gyakran igen gyors hullámzásoknak vannak kitéve. Az összes ajánlott rendszabályok csakis akkor birhatnak valósággal fenyegető éllel a kartellekkel és trustökkel szemben, ha ezen rendszabályok velük és minden egyes tagjukkal szemben bármikor és rögtön alkalmazhatók. Ha egyes kartellek fennállása, tagjainak kiléte, azon árucikk, melyre az egyezmények vonatkoznak, az elmúlt esztendőről szóló részletes termelési és árstatisztika autentikus módon megállapítva fekszenek az intézkedő hatóságok előtt, akkor azon előfeltételek megállapítása, a melyet akár a szerződés-kötési kényszer, akár a vámok leszállítása, akár a kartellek és trustök ellen irányuló specziális adókulcs alkalmazása megkövetel, sokkal könnyebb, gyorsabb és biztosabb, valamint ezen intézkedések további fentartásával és jövődöbeli alkalmazásával mulhatatlanul kapcsolatos ellenőrzés is sokkal könnyebben gyakorolható. De különben is bármely, a kartellek ellen speczialisan irányuló rendszabálynak az előfeltétele az, hogy hivatalosan állapíttassék meg valamely kartell létezése, mert a köztudomás sehol sem helyettesítheti a közhatóságilag megállapítandó tényeket. Ezért szükséges a kartelleknek és trustöknek a nyilvántartása, mint az említett kartelljogi rendszabályok megvalósíthatásának nélkülözhetetlen előfeltétele. A nyilvántartás tehát nem azért szükségeltetik, hogy valamit megtudjunk a mit eddig nem tudtunk, hanem épp úgy, mint

a hogy minden nyilvántartásnak, úgy ezen nyilvántartásnak is célja csupán, hogy hosszas keresgélés nélkül megtaláljuk azt, a mit fel akarunk használni, vagy a mi ellen rögtön foganatosítandó rendszabályokat akarunk alkalmazni.

A kartellek mikénti nyilvántartására többféle javaslattal találkozunk. Mindig szem előtt kell tartanunk azonban azt, hogy a nyilvántartás milyen célokra szolgál. A cél az eddigiekhez képest nem a kartellek és trustök üzletmenetébe bármi czímen beavatkozni, az sem, hogy bármilynemű kartellek¹⁾ eltiltassanak, hanem hogy az állam rendszabályait a kartellekkel és trustökkel szemben gyorsan és biztosan alkalmazhassa. Ehhez képest az államnak kartellpolitikai rendszabályok keresztülviteléhez szükségelt adatokat autentikus módon kell megszereznie és egyrészt a nyilvántartásból mindenféle holt anyagot kiküszöbölni, másrészt semmi olyast nyilvánosságra nem hozni, a mi üzleti titkot képez és a belföldi ipar versenyképességének árthatna. Az eddigi javaslatok a nyilvántartás terjedelmét illetőleg jó részben megegyeznek egymással. Fő az államra nézve, hogy tisztában legyen azzal, mily árucikkokban léteznek kartellek, kik a tagjai, milyen szervezettel bir.²⁾ Minden kartell tartozik azonkívül az illetékes miniszteriumnak az elmúlt évről minden egyes tagjának részletes termelési statisztikáját átnyújtani, melyben a felhasznált nyerstermények mennyisége és minősége pontosan feltüntetendő. Ehhez melléklendő a kartell által az elmúlt évben közzétett árak statisztikája, valamint az összes szükségelt nyerstermények, a munkások számának és a munka árának statisztikája. Ebből továbbá az állam föltétlen betekintési jogából az üzleti könyvekbe és az adóztatási eredményekből a kereskedelmi kormány állandóan tiszta képet merithetne a kartellek és trustök politikáját és gazdasági hatásait illetőleg. Követelni kellene az egész kartellszerződés bemutatását, melyből azonban a kartelljegyzékbe csakis azon adatok jegyeztetnek be, melyeknek bejelentését a törvény megköveteli. A kartelljegyzék a kereskedelmi miniszteriumban vezetendő, mindenki által megtekinthető, valamint hiteles másolatok is kiadhatók.

Közöljük, hogy mily adatok bejelentését követelte meg az 1897-iki osztrák és az 1904-iki magyar tervezet.

1) Pl. az u. n. káros kartellek.

2) Ár-, rayonírozó, kontingentálási, elárusítási vagy kiviteli kartell-e, mihez képest történhetnének az állam részéről bizonyos intézkedések.

Az osztrák javaslat 2. §-a így szól:

«Ein Kartell (§ 1.) bedarf zu seiner Gültigkeit jedenfalls der Errichtung eines materiell beurkundeten Statuts, aus dem der Inhalt der Kartellvereinbarung genau zu ersehen sein muss, so namentlich:

1. Der Zweck und die Mittel des Kartells;
2. der Erwerbszweig und die Zahl der kartellierten Betriebe, Name (Firma) und Betriebsumfang eines jeden;
3. die Rechte und Pflichten der Mitglieder, die vereinbarten Konventionalstrafen und die sonst von den Mitgliedern zu bietenden Bürgschaften;
4. der Sitz des Kartells. Hat es seinen Hauptsitz im Auslande, so ist der Sitz der zu bestellenden inländischen Geschäftsleitung oder Vertretung anzugeben;
5. die Geschäftsführung und Leitung in ihren wesentlichen Grundzügen;
6. die Vertretung nach aussen;
7. die Zeitdauer, auf die das Kartell geschlossen worden ist;
8. etwaige Verabredungen über die Austragung der aus dem Kartelle entstehenden Streitigkeiten.»

A magyar törvénytervezet 2. §-a pedig azt mondja:

«A kartellszerződés érvényességéhez megkívánatik, hogy az írásba foglaltassék és hogy tartalmazza:

- a) a kartell tagjainak nevét és lakhelyét és ha a kartell tagjai cégek, ezeknek megnevezését és üzleti telepök helyének megjelölését;
- b) a szerződés tartamát, és a mennyiben a szerződés a nap-tári idő szerint kitűzött tartamának lejárata előtt is megszűnhetnék, ezen megszűnés eseteinek felsorolását;
- c) a szerződés tárgyát képező vállalat megjelölését, a melyre nézve a szerződés kötve lett;
- d) azon módozatok megjelölését, a melyeket a szerződés céljának (1. §.) elérése végett megállapítottak;
- e) azon szervezet, esetleg kereskedelmi társaság (1875: XXXVII. t.-cz. 61. §.) vagy más képviselő megjelölését, a melyre a kartell-ügyek kezelése bízva lett, a mennyiben a felek ilyen megbízásra nézve megállapodtak;
- f) a szerződés keltét.»

Bármilyenemű határozatok közzététele ellenben kartell- és trust-politikai szempontból teljesen mellőzendő és felesleges, egyrészt, mert az államnak nem célja az üzletmenetre bármikép is közvetlenül befolyást gyakorolni, másrészt mert ezek közzétételének semmi célja sincsen, miután azok tartalmát az érdekeltek az illető határozat keresztülvitele alkalmával amugy is azonnal megtudnák. Kivételt képeznek természetesen azon határozatok, a melyek a bejelentési kötelezettség alá eső szerződési pontozatok időleges vagy végleges megváltoztatását célozzák. Ezen okból a magyar javaslat 12. §-ának intézkedéseit elfogadni nem lehet. A 12. §. azt mondja:

«Megtámadható a kartellszerződés, ha:

a) oly kikötés foglalatik benne, a melylyel a kartellfelek más, a kartellszerződésben részt nem vett feleknek a versenyből való kirekesztésére alkalmas módon, kivételes, a forgalmi áraktól feltűnően különböző árak alkalmazását vagy áruk szállításának megtagadását állapítják meg:

b) a kartellfelek a forgalmi árakat a közönség kizsákmányolására alkalmas módon, az árak képződésére kiható egyéb rendkívüli körülmények hiányában, maguk szabályozzák vagy befolyásolják oly mérvben, hogy a termelési önköltség és a forgalmi ár közötti különbséget feltűnően aránytalan mértékben haladja túl a közönséges szokásos hasznot.»

Eltékintve azon elvi állásponttól, mely szerint az államnak őrizkednie kell a kartellek és trustök üzletmenetébe beavatkozni, ezen szakaszban foglalt intézkedéseket azért is ellenezni kell már, mert teljesen hatálytalanok volnának. Egyetlenegy kartell sem lesz olyan meggondolatlan, hogy a 12. §. a) pontjában foglalt kikötést egyezményeibe felvegye, hisz erre semmi szükség nincsen, mert hisz ama bizonyos fojtogató árpolitikát esetről-esetre amugy is folytathatja, ha jónak látja. És azután azon kartelleknek, melyek elárusítási központtal bírnak és ezen elárusítási központ egy önálló jogi személyt képez, ugyan mi szükségük van arra, hogy bármily ilyennemű kikötést tegyenek a kartellszerződésben, hiszen ama jogi személy, mely az eladást közvetíti, ezt bármikor foganatosíthatja, ha a cég vezetősége avagy a kartell választmánya ezt elhatározza.

De ha fel is tesszük azt, hogy a bíróság a megtámadási kereset folytán a kartellel foglalkozván mindazt meg is állapítaná, a mivel a kartell a 12. §. a) és b) pontja értelmében vádoltatik, az

ilyen ítéletnek amugy sem volna semmi hatálya, mert hisz mig ezen ítélet a kir. táblán s a kir. Curián keresztül egy vagy két év mulva jogerőre emelkedik, a kartell már esetleg megint mérsékelt árpolitikát üz. Mi értelme volna akkor az érvénytelenség kimondásának egy olyan árpolitika miatt, melyet a kartell esetleg egy-két év előtt folytatott? Mily értelme volna akkor már az ítéletnek és ha a bíróság ki is mondja az érvénytelenséget az egy két év előtti bűnökért, a kartell harmadnapra újból megalakulhat és zavartalanul folytathatja azon árpolitikát, a melyet jónak lát. A kartell érvénytelenségének kimondása különben sem képez olyan sanktiót, melynek esetleg egy-két év mulva történendő kimondásától félve, a kartell vezetősége valamely konjunktura megfelelő kihasználásáról lemondana.

Ha a javaslat az érvénytelenséget büntetesképen akarta volna kimondani, akkor a legelső és legprimitivabb követelmény az lett volna, hogy törvényileg ki kellett volna mondani a választott bírósági szerződés érvénytelenségét és ugyancsak törvényileg kellett volna kimondani, hogy az érvénytelennek kijelentett kartell bizonyos ideig újból nem alakulhat meg.

Bővebben kifejtettük különben már, hogy a kartellszerződés érvénytelensége, mint a bejelentési kötelezettség sankciója mennyire hatálytalan és ezt itt bővebben újólág kifejteni felesleges volna. A magyar javaslat valósággal prémiumot nyújt azon kartelleknek, a melyek titokban működnek és ezeket utólrni az államnak egyáltalában nincsen módjában és azok, tekintve a tőzsdebírósi illetékességi kikötést, a szerződésből kifolyólag mindennemű jogokat érvényesíthetnek és azok ellen sem a 12. §-ban foglalt megtámadási, sem a 13. §-ban foglalt kártérítési keresettel fellépni nem lehet. Ha ellenük mégis fellépnének, akkor egyszerűen tagadásba vonják, hogy a kartell fennáll és így azok a kartellek, a melyek magukat kivonják a közzététel és állami ellenőrzés alól, végeredményben előnyben vannak azok felett, a kik a nyilvánosságnak magukat alávetették. Minthogy a kartellszerződés be nem mutatásából a magyar javaslat szerint a kartellre sem előny, sem hátrány nem származik, a kartellek alig ha fogják magukat a nyilvánosságnak alávetni.

Az 1897-iki osztrák javaslat ellenben elég súlyos büntetőjogi

sanktiót tartalmaz a titokban működő kartellek ellen. A 15. §-ban azt mondja :

»Eines Vergehens macht sich schuldig und ist mit Arrest von einem bis zu sechs Monaten und mit Geld von zweihundert bis zu zehntausend Gulden zu bestrafen, wer wissentlich oder in grober Fahrlässigkeit

1. entgegen dem staatlichen Verbote oder vor Ablauf der im vorletzten Absatze des § 4 bestimmten Frist sich an der Wirksamkeit des Kartells (§ 1) beteiligt ;

2. einen staatlich untersagten Kartellbeschluss ausführt ;

3. sich an einem Kartelle (§ 1) beteiligt, das in Wirksamkeit getreten ist,

a) auf Grund eines nicht zur Anzeige gebrachten Statuts ;

b) ohne die Bestimmungen des Statuts zu beobachten ;

c) mit anderen als den im Statute enthaltenen Kartellvereinbarungen ;

d) ohne jedes Statut ;

4. das Verbot des § 3, Absatz 2, übertritt.«

E szakasz valósággal lehetlenné teszi azon kartellek működését, a melyek fenállásukat és egyezményeiket be nem jelentették, sulyos büntetéssel sújtja hárminemű titkos kartelleket és kitűnő jogászai technikával az összes képzelhető esélyekre kiterjeszti hatályát. Igen helyes, hogy büntetőjogi sankcióval látja el a bejelentési kötelezettséget, mert minél élesebb politikát fog az állam a kartellekkel és trustökkal szemben folytatni, annál nagyobb lesz a hajlandóság titokban működni és nem lehetne elég a kartelleket és trustöket rendbüntetésekkel arra szorítani, hogy fenállásukat bejelentésék. A kartellek be nem jelentésével járó anyagi előnyökkel, t. i. csak a rendbüntetés kiróásával járó kockázat állana szemben, úgy, hogy e kettőt mérlegelve a vállalkozók talán inkább az eltitkolás álláspontjára helyezkednének. Ezért kell büntető sankcióval ellátni a kartellek bejelentésének kötelezettségét, annál is inkább, minthogy ehhez rendkívüli és a milliókat is érdeklő gazdasági érdekek fűződnek. E mellett a be nem jelentett kartelleket magánjogi érvénytelenséggel is lehetne sújtani, de nem mint egyedüli és legfőbb büntetésse', hanem csak miután az állam törvényeinek hatályát már amugy is élesebb eszközökkel biztosította. Ha az állam egyszer a kartellek bejelentési kötelezettségét ily erős sank-

tióval látta el, akkor már másodrendű kérdéssé süllyedt, vajjon az állam kizárja-e a választott bírósági szerződés hatályát vagy nem, mert hisz az állam a jogellenes kényszer esetétől eltekintve semmiképen sem akar akadályozólag a kartellek működésébe bekapni és a kartellekkel szemben mindennemű rendszabályait amúgy is megvalósíthatja. De láttuk, hogy egyéb közgazdasági érdekek indokolttá teszik, hogy a kartellügyekben a választott bírósági szerződés érvényével ne bírjon.

Miképen érvényesíthessék a nyilvántartás a trustökkal szemben? Ezekkel szemben a szerződéskötési kényszert, az árak közzétételének és az ezekhez való alkalmazkodás kötelezettségét, a vámpolitikai intézkedéseket, a fokozatos adókulcsot stb. érvényesíteni az államnak épp oly érdeke, mint akár a kartellekkel szemben. Ennek módozatairól már volt szó. Azon vállalatok, akár természeti, akár jogi személyek legyenek is, a melyek a termelés 70 százalékát egyesítik kezeik között, tartoznak ezt a kereskedelmi miniszternek bejelenteni és ezen esetekben a kartellekre fenálló összes rendelkezések alá esnek. Azon trustök, melyek ezt megtenni elmulasztják, ugyanolyan büntetésben részesüljenek, mint a titokban működő kartellek. A kereskedelmi miniszternek azonban joga van, mindezen intézkedéseket olyan vállalkozókra is kiterjeszteni, melyek ha nem is érik el ama magas arányszámot, uralkodó állást foglalnak el a belföldi piacon; de a kereskedelmi miniszternek ezen rendelkezés ellen birtokon kívül a közigazgatási bírósághoz felelbezhetnek. Ez utóbbi intézkedésre azért van szükség, mert esetleg egyes vállalatok, csakhogy a trustökre vonatkozó rendszabályok alá ne essenek, óvakodni fognak a termelés 70%-át elérni; már pedig egyes iparágakban egy a termelés 60%-a felett uralkodó trust ugyanazon hatásokkal járhat, mint a termelés 90%-a felett rendelkezők, különösen olyan áruknál, a hol a szállítási költségek nagy szerepet játszanak¹⁾ és egy trust egy egész rayont föltétlenül ural.

Annak, hogy az állam a törvényekben kimondott kartell- és trustpolitikai rendszabályoknak érvényt szerezzen és a kartellek és trustök működéséről nem csupán a közérdek, hanem maguk a kartellek és trustök érdekében is tiszta képet nyerjen, egy további követelménye az állam föltétlen betekintési joga a kartellekben

¹⁾ Pl. kőszén, só, cement stb.

vagy trustökben egyesült vállalatok üzleti könyveibe, számláiba és üzletmenetébe, természetesen a titoktartás terhe mellett csupán a kartell- és trustpolitikai rendszabályok keresztülvitelének ellenőrzése, valamint alkalmazásuk előfeltételeinek megállapíthatása céljából.

A német jogászgűylés 1902-ben az összes javaslatok elvetésével csupán azt az egyet fogadta el, hogy a vállalkozók köteleztesenek az állami megbizottakkal szemben felvilágosítások megadására.¹⁾ Menzel, a kitől ezen javaslat ered, ezt csupán a kartellek és trustök gazdasági hatásainak megvizsgálása és az ezek alapján hozandó rendszabályok céljaira ajánlja. Ugyanezt célozza az Unióban az 1903-ik év folyamán behozott u. n. Bureau of Corporations, melynek joga van nemcsak a trustök, hanem mindennemű társulatok (corporations, joint stock companies or corporate combinations) szervezetébe és üzletvezetésébe betekintést szerezni, tulajdonosokhoz és hivatalnokokhoz kérdéseket intézni és esküt is kivenni. A törvény kiemeli, hogy célja főleg adatok gyűjtése a trust-politika céljaira. Az államnak ezen föltétlen betekintési joga kétségtelenül igen tanulságos adatokat szolgáltathat a törvényhozásnak, de ezeken kívül egyszersmind nélkülözhetetlen előfeltételek bizonyos kartell- és trustpolitikai rendszabályok keresztülvitelének.

A kartell és trustpolitika általános elvei és rendszabályainak egybefoglalása.²⁾

A kartellek és trustök gazdasági életünk egészében nagy változásokat hoztak létre. Nagy hatalmi fölényüknél fogva az iparszabadságot és szerződési szabadságot illuzóriussá tették és ezért az állam kötelessége, a gyengébbek védelmezése szempontjából, a dispositív jogszabályokat cogens jogszabályokkal helyet-

¹⁾ „Der Juristentag spricht seine Ueberzeugung dahin aus, dass für eine gesetzliche Regelung der Industriekartelle vorerst empfohlen wird: die Statuirung einer Auskunftspflicht gegenüber der Staatsverwaltung von Seiten der kartellirten Unternehmer, ihrer Organe und Kommissionäre.“

²⁾ Minthogy az ezen fejezetben foglaltak részletes indokolása az előző fejezetekben van kifejtve, szükségesnek tetszett az oldalszám megjelölésével azon helyeket megjelölni, a hol az illető kérdés részletesen tárgyalatik.

tesíteni. Eltolódást hoztak létre a külkereskedelem terén, minek következtében az állam kötelessége ennek megfelelő vámpolitikát folytatni. Nagy változásokat hoztak létre a nemzeti jövedelem megoszlásában és ezért az állam kötelessége ezt megfelelő adópolitikával ellensúlyozni. Minthogy tehát gazdasági életünknek nincsen olyan területe, a melyen a kartellek és trustók nem éreztették hatásukat, nem lehet velük szemben egy-egy elkülönített rendszabálylyal fellépni, hanem csakis egy nagystilű és programmszerű gazdasági és jogpolitikával.

Ama főelvek, melyeket az államnak minden egyes kartell- vagy trustopolitikai rendszabálynál szem előtt kell tartania, a következőkben foglalhatók össze:

1. Az állam igyekezzék a kartellek és trustók közgazdaságilag előnyös törekvéseit, a melyek főleg a nemzeti ipar szervezésében és a versenyképesség emelésében foglalhatók össze, támogatni és rendszabályai csakis a kartellek és trustók visszaélései ellen irányuljanak.

2. Helytelen volna, ha az állam bizonyos büntetőjogi rendszabályoknak életbeléptetésével állandóan Damokles kardként fenyegetné a nemzeti iparnak szabad mozgását és lendületét és még volna adva a lehetőség, hogy egyesek, vagy néha osztályok vagy politikai pártok gyűlölkedéseinek állandóan ki volna téve,

A kartellek és trustók a kriminalitás jellegét nem viselik magukon (l. 267. lap). Ezért az olyan javaslatok, a melyek mint kartellszerződések kötésének büntetőjogi eltiltása vagy az árak felszigázása ellen az uzsora elleni eljárás alkalmazása, már magában véve is sok esetben a nemzeti iparnak a vezetőit esetleg oly meghurcoltatásnak tehetnék ki, a melyek teljesen jogosulatlanok és a nemzetgazdaságra nézve is károsak lehetnének (l. 268. lap). Ezt még súlyosbitani azzal, hogy az ilyen eljárás megindítására jogosult a közérdek képviselője mellett bármely érdeket lehessen, csaknem involválja magában azt, hogy a kartelleknek és trustóknak soha egyéb dolguk nem volna, mint a törvényszékek előtt bizonyítgatni, hogy bizonyos árak megfelelnek az átlagos rentabilitásnak, avagy a világpiaczi áraknak.

3. Adassék meg a kartelleknek a jogképesség és szerződéseinek jogérvénye, mert a kartellek és trustók kinövései a magánjog keretében meg nem szüntethetők és szerződéseik érvénytelensége

csak bizonytalansághoz és az üzleti tisztességtelenség táplálásához vezet (l. 292. lap). A kartellekre és trustökre egyébiránt mindenben általános magánjog elvei ellen találjanak alkalmazást.

4. Minthogy az alkalmazandó rendszabályoknak nem az lesz a célja, hogy a kartell-szerződést kötő felek egymásközti vagy üzleti feleikhez való viszonyt szabályozza, hanem a monopoliумok viszonyát az egész közgazdasághoz, a rendszabályok főleg a közgazdasági jog és közgazdasági politika terén fognak feküdni, könnyen és gyorsan alkalmazhatók és csakis birtokon kívül megtámadhatók legyenek, hogy a gazdasági élet gyors hullámzása közegette még hatályosak lehessenek (l. 354. l. 2. j.).

5. A rendszabályok legyenek olyanok, hogy a magánmonopoliумok lehetőleg minden fajtát és egyenlő súlyosan ériék, mert a monopoliумoknak minden egyes faja egyenlő célzattal bír és a mennyiben veszélyeket rejtenek magukban, valamennyien káros hatással bírhatnak. A midőn tehát egyes javaslatok¹⁾ csupán a kartelleket illetőleg tartalmazznak intézkedéseket, csupán a kartellekkel szemben engedik meg a feloszlására irányuló megtámadási kereseteket, egy teljesen hatálytalan eszközt kívánnak alkalmazni, a mely az Unióban, miként ezen mű különböző részeiben százszor bizonyított, a trustökhöz vezetett.

Az állam alkotandó törvényében pontosan körülhatárolja azon monopolszerű alakulatokat, melyeket a törvényhatályainak alávetni kíván. A kartelleket illetőleg mindenekelőtt az a kérdés, vajjon az állam az összes kartellekre, tekintet nélkül közgazdasági hatásaikra, a törvény hatályát ki akarja-e terjeszteni vagy csupán azokra, melyek a közérdekre veszélyeseknek mutatkoztak. A kartell-törvényhozásnak, miként fentebb kifejtettük, nem lehet célja a kartelleket elnyomni, hanem olyan állami apparatust felállítani, melynek segítségével az állam a kartellek esetleges kinövéseit azonnal és bármikor elnyomhatja és megtorolhatja éppen úgy, mint azon deliktumokat, melyeket az egyes ember a jogrenddel szemben elkövet. Ezért valamennyi kartellt a törvény hatályának alá kell vetni, mert kivétel nélkül valamennyiben meg van a csirája annak, hogy a közérdekre esetleg veszélyesek lehetnek (l. 244. lap). A nemzetgazdasági definíció ennek következtében a törvényi definícióval

¹⁾ Igy pl. a Mandel-féle törvénytervezet és az osztrák javaslat.

egybecsik és egy alkotandó kartell-törvényben a kartellek következő definíciója volna ajánlatos: A kartell több egymástól független vállalkozó önkéntes szövetezése a lehető legnagyobb vállalkozói nyereségnek a termelés és piac szabályozása által való elérése céljából (l. 68. lap). A Mandel-féle törvénytervezet a kartelleket a következőképpen definiálja: »Szerződés, a melylyel a felek az üzleti termelés vagy forgalom szabadságának önkéntes korlátozásában kölcsönösen kötelezőleg állapotodnak meg.« Ezen fogalom meghatározás azon hibában szenved, hogy a termelés és üzleti forgalom oly korlátozása, melynek célja nem a vállalkozói nyereség emelése, hanem egyéb, pl. szociálpolitikai szempontok, szintén ezen fogalom meghatározás határai közé esnek. Kereskedők oly megállapodása, hogy üzleteiket naponként 8 óra-
kor zárják, szintén az »üzleti termelés vagy forgalom szabadságának önkéntes korlátozását« képezi, de célja nem a vállalkozói nyereség emelése. Éppen ez utóbbi kitétel hiányzik a törvénytervezet definíciójából, a mely ily módon tulságosan tág. Helytelen továbbá a kartelleknek mint szerződéseknek való megjelölése; már az is kartell, ha a feleknek becsületbeli kötelessége bizonyos egyezményeket betartani (l. 60. lap), mert ez rendesen ugyanazon gazdasági hatásokkal bír. A kartell továbbá úgy is létesülhet, hogy a vállalkozók egyenlő tartalmu szerződések sorozatát kötik egy másik vállalkozóval és akkor már nem »szerződés«-ről, hanem »szerződések«-ről lehet beszélni, egy ilyen mű szerződés még nem alkotván kartellt, hanem csakis ezen szerződések összessége.

Ez utóbbi hibában az osztrák törvénytervezet nem szenved. E tervezet szerint a kartell definíciója a következő: »Wenn sich selbständige Unternehmer zu dem Zwecke verbinden, um durch solidarisches Vorgehen, insbesondere durch einverständliche Beschränkung oder Beseitigung des freien Wettbewerbes auf die Production, Preis oder Absatzverhältnisse einer Ware, einzuwirken . . .« Ezen meghatározással lényegileg egybe esik a jelen munkában adott fogalom meghatározás azzal a különbséggel, hogy szükségesnek látszott a célt is megjelölni, melynek érdekében a szerződések létrejöttek, mert itt is azt lehet mondani, mint a Mandel-féle fogalom meghatározásnál, hogy a szabad versenynek nem minden korlátozása képez kartellt, például

szerződésileg való megegyezés a vasárnapi munkaszünetben, a mely alapján véve egyértelmű egy üzemszűkítésre irányuló kartellel, de célja nem a vállalkozói nyereség emelése.

A trustök törvényi definíciójánál arra kell ügyelni, hogy a trustökhöz hasonló alakulatok, mint a minők az Egyesült-Államokban jól ismert Concerns vagy Controlling or Securities Companies, a melyek különben már itt-ott Európában is fellépnek, a trust fogalmi körébe vonassanak, mert hiszen ezen alakulatok a trustöktől lényegileg kevés tekintetben különböznek és főjellemvonásukat képezi, hogy több vállalat látszólagos önállóság mellett tényleg csak egy nagy társaságot képez. A legklasszikusabb példa erre a Standard Oil Co., a mely az Unió 44 államában külön-külön részvénytársaságot képez, mégis alapján véve csupán egy nagy társulatot alkot, mert hiszen az összes igazgatókat tulajdonképpen Rockefeller nevezi ki és a különböző részvénytársaságoknál tulajdonképpen ugyanazok az igazgatók vannak alkalmazva és valamennyien egy nagy egészet képeznek, melyek között nemcsak a verseny van kizárva, hanem egy rendszeres összműködés is áll fenn. Világos, hogy trusttel állunk szemben, a melyet a trust fogalmának kell alávetni.¹⁾ A trust törvényi definíciója tehát úgy fog hangzani: A trust olyan vállalat, avagy több közös vezetés alatt álló vállalatok összessége, a mely valamely iparág termelésének túlnyomó részét egyesíti üzemeiben vagy telepeiben²⁾ és ennek következtében valamely cikkből a piacot uralja.

Mínt hogy a ringek és cornerek törvényhozási szabályozása elkerülhetetlen, ha az állam egy rendszeres kartell- és trustpolitikát akar követni, ezek részére is nem csupán egy közgazdasági, hanem egy törvényi definíciót is kell alkotni (l. 72—77. lap). A ring törvényi definíciója a következőképp hangzanék: A ring egy vagy több szövetkezett vállalatnak olyan magatartása, mely valamely áru monopolizása útján a piac kíméletlen kizsákmányolását célozza. A kartell és a trust között határvonalat húzni fölösleges,

¹⁾ Hogy a trust fogalmának leglényegesebb alkatrészeit mi képezi, erről lásd 90—92. l.

²⁾ A telep megjelölés azért szükséges, mert nemcsak ipari, hanem kereskedői trustöket is el lehet képzelni, a melyek ugyanolyan kizsákmányoló eljárást követhetnek, mint a nagyipari trustök.

mert hiszen ezen két alakulat egymástól annyira eltérő, hogy megkülönböztetés nem nehéz, szükséges azonban a ringnek megkülönböztetése egyrészt a kartellektől, másrészt a trustóktól, mert hiszen miként alább kifejtendő lesz, amazoktól teljesen eltérő szabályozásnak leendő alávetve. A ring külsőleg úgy is megjelenhet mint egy kartell t. i. ha több vállalatnak szerződészerű egyesülését képezi és ugyis jelenhetik meg, mint egy nagy trust, a midőn egy nagy vállalat akarja a piacot monopolizálni. Míg az előbbieknél azonban a főczélja a piac állandó organizálása, addig ez utóbbinak célja a piacnak egy időleges desorganizálása és az érdekeltek kiméretlen kiszípolozása valamely áru összevásárlása által. (Kartellek, trustók és ringek közötti különbséget részletesen lásd 73. lapon.)

Azon kinövések túlnyomó része, a melyek a monopoliu-mokkal kapcsolatosak, egyenlő mértékben van meg úgy a kartelleknél, mint a trustóknál és azért nincsen semmi ok, hogy az állam akár a kartelleket tiltó rendszabályok által a trustók létrejövetelét favorizálja, akár a trustók szigorú eltiltása által a fejlődést inkább a kartellalkotás mezejére terelje, hanem mindkettőnek egyenlő szabályozása által a gazdasági fejlődésnek engedjen szabad utat.

6. A főczél újabb verseny teremtése, avagy a létező verseny fentartása legyen.

7. Ha ez utóbbi nem sikerül, akkor a főczél a jövedelem-megoszlás igazságosabbá tétele képezze.

8. Az állam minél kevésbé avatkozzék aktív célzatokkal a vállalatok üzletmenetébe. Ezért a lehető legnagyobb beavatkozás, a mely valamely vállalat üzletmenetébe egyáltalán csak létezik, t. i. az áraknak egy közhatóság által történő meghatározását el kell vetni és sem az Egyesült-Államokban, sem másutt, a vasutaktól eltekintve, az aktív törvényhozás és a teoria terén ezt meg nem kísérelték. Ez a legmerészebb javaslat és ha alkalmaztatik, akkor bénító hatással bírna a közgazdaságra, de sokkal valószínűbb, hogy az állam egy ilyen törvény meghozatala daczára is csak a legritkább esetben tartaná szükségesnek annak alkalmazását. Az állam beavatkozása bizonyos határozatoknál, akár praeventive, akár repressive teljesen elvetendő (l. 324—330. lap).

9. A kartelekkel és trustökkel szemben követendő rendszabályok képezzenek egy összefüggő láncolatot, a melyben épp olyan egységes elvek uralkodjanak, mint valamelyik jogrendszeren belül. Arra kell gondolni, hogy a magángazdasági rendszer, a mint előrelátható, még beláthatatlan időig fenn fogja magát tartani. A monopóliumok elleni törvényhozás és a monopóliumoknak szabályozása pedig fontosságban egyáltalán nem marad mögötte a munkás törvényhozás avagy a gazdasági törvényhozásnak, mert hiszen hivatva lesz pontosan szabályozni a nemzeti ipar viszonyát az egész nemzethez és a fogyasztók millióihoz. Egy ilyen törvénynek pedig a legszigorubb belső következetességgel kell bírnia.

10. Az államnak nem szabad visszariadnia a kartell- és trustkérdés megoldásával járó nagy nehézségektől. Arra kell gondolni, hogy sikerült a legtöbb államban a vasuti, posta- és táviróvállalatok kérdését elég türethően a közérdekkel összhangzásba hozni, már pedig ezen kérdések szabályozása bonyolódottság tekintetében nem áll semmiben sem mögötte a kartell- és trustkérdésnek.

Azon állandó ellenvetést, hogy a kartell- és trustkérdés még nincsen minden részletében elegendőképen felderítve arra, hogy a törvényhozási szabályozás megalkotható legyen, szintén el kell vetni.¹⁾ Jól mondotta Klein osztrák igazságügyminiszter a német jogászgyűlésnek 1904. évben Innsbruckban tartott ülésén: »Wenn das bisher aufgebrachte Tatsachenmaterial nicht befriedigt, der ist überhaupt nicht zu befriedigen und warteten wir auf den Heiligen Nimmerleinstag.«²⁾

¹⁾ L. erről részletesen 245. lap.

²⁾ Verhandlungen des deutschen Juristentages Berlin, 1905. IV. 480.

Daczára annak, hogy a Klein és a német jogászgyűlés, mely Klein javaslatait csaknem egészében elfogadta, a kartellkérdést a megoldásra teljesen megérettnek tartotta, a kérdést illető véghatározatában nagyon tartózkodó álláspontra helyezkedett. Klein javaslatára t. i. a német jogászgyűlés kevés eltéréssel (l. Verhandlungen 1905. IV. 500. és 549. l.) ki-mondotta:

„Der Juristentag ist der Ansicht, dass die Ordnung der Fragen, die bisher durch den Kartellierungsprocess und die Thätigkeit der Kartelle hervorgerufen wurden, hauptsächlich der Verwaltungspolitik und der Wirthschaftsgesetzgebung zufällt.

Der Juristentag hält jedoch ein staatliches Eingreifen gegen et-

Mit tegyen az állam a kartellek és trustök visszaéléseinek megakadályozására. Az eddig a törvényhozásban és irodalomban hangoztatott rendszabályok tüzetes megvizsgálása után ez idő

waige übertriebene, wirthschaftlich ungerechtfertigte Preissteigerungen für empfehlenswerth und die Gewährung der gleichen Koalitionsfreiheit, welche die Unternehmer genießen, an die Arbeitnehmer für unerlässlich.

Was die eigentliche Behandlung der Kartelle anlangt, so hält der Juristentag die gesetzliche Anerkennung des rechtsgültigen Bestandes der Kartelle für nothwendig und ist der Überzeugung, dass auch im Bereiche des Kartells Normen und Geist des herrschenden Privatrechtes uneingeschränkt zur Herrschaft kommen und jedermann hier den vollen und gleichen Schutz seiner Interessen und seiner Persönlichkeit genießen müsse, wie im übrigen Rechtsverkehre.“

A német jogászgyűlés tehát ellenzett minden kivételes rendszabályt, akár a magánjog, akár a büntetőjog terén és a közgazdasági jog és közgazdasági politikára utalnak, mint a melynek gazdag tárházából a kartell- és trustpolitika eszközeit meritheti.

Annál csodálatosabb, hogy éppen azok, a kik a német jogászgyűlés fenti álláspontjával szemben azt állítják, hogy kartellek és trustök mechanizmusa még nem eléggé ismeretes és óva intenek ennek alapján repressiv vagy tilalmi rendszabályoktól, tényleg a legnagyobb mértékben repressziv rendszabályokat ajánlanak. Meszlényi és Baumgarten „A kartellek és trustök kérdése“ című pályanyertes művükben (L. Akadémiai Ért. 1905. okt. 496. lap) azt mondják, „hogy a kartellügy még nincs minden részletében elegendőképp felderítve, hogy a felszínre hozott anyagból a törvényhozási szabályozás épülete kellő biztossággal megalkotható legyen. Ebből folyik a szintén általánosan elfogadottnak mondható következtetés, hogyha lehetséges is, vagy kívánatos is, hogy a törvényhozás már most bizonyos lépéseket tegyen a kartellek jogi helyzetének szabályozására, e lépések csak igen óvatosan tehetők meg s nem terjedhetnek ki erős tilalmi rendszabályokra és jelesül nem vehetik fel kivételes, repressziv törvényhozás alakját.“ Ennek daczára a következő javaslatokat teszik (l. u. o.): 1. állami felügyelet és felosztatási, illetőleg kartellszerződés megsemmisítésének joga (mely azonban a harmadik személyekhez való viszonyt nem érintené); 2. a jogképességgel való felruházás; 3. a választott bíróság eltiltása. A kartellek által okozott sérelmekkel szemben pedig következő javaslatokat teszik: 1. az árak felcsigázása ellen az uzsora elleni eljárás megfelelő kiegészítése. Ez ügyekben egy a budapesti keresk. és váltótörvényszék mellett szervezett szaktanács volna illetékes. Az eljárás megindítására jogosult minden érdekelt fél, valamint a közérdek képviselője. A közvetlen fogyasztásra szánt és elsőrendű szükségleteket kielégítő cikkeknel a miniszter szabhassa meg az árt, mely intézkedés birtokon kívül megtá-

szerint jelenlegi gazdasági rendszerünkben a legkiáltóbb visszaélések ellensúlyozására talán a következő rendszabályokat lehetne alkalmazni, melyek itten összefüggésükben tárgyaltnak, de részletes kifejtésük az előző szakaszokban foglaltatik.¹⁾

I. Szükséges mindenek előtt a kartelleknek és trustöknek nyilvántartása. E célból a kereskedelemügyi miniszteriumnál

madható. 2. A tisztességtelen verseny esetében a német törvényekhez hasonló intézkedés javasoltatik. 3. A munkások védelmére pedig a munkásegyletek, különösen a szakszervezetek erősítése.

E javaslat tehát a retorsiók egész rendszerét állítja fel. A magánjogban erősebb eszköz, mint valamely társaság feloszlata, vagy valamely szerződés megsemmisítése nem létezik. A legsúlyosabb büntetés, a melylyel a jogrend egy szerződést magánjogában sujthat az, hogy a jogérvényt tőle megtagadja és a testületi jogban jogi személyiségétől és a további fennállhatás jogától való megfosztás.

A legerősebb beavatkozás pedig, a melyet gazdaságitéren csak el lehet képzelni, az áraknak bizonyos közhatóság által való megállapítása, ezt még az amerikaiak sem próbálták megtenni, holott azok mindent megpróbáltak, annyira lehetetlennek és annyira keresztülvihetetlennek tetszett előttük és a kartellirodalom fontosabb írói közül alig van, a ki ilyen messzire ragadtatná el magát a nagyipari kartellekkel és trustökekkel szemben.

Végül a midón Meszlényi és Baumgarten az árak felcsigázása ellen az uzsora elleni eljárás kiterjesztését ajánlják a kartellekkel és trustökekkel szemben, ismét olyan eszközhöz folyamodnak, a mely a legsúlyosabb repressiót foglalja magában, melyet valakinek a törvény rendes formái között lefolyó valamelyik gazdasági ténykedésével szemben csak alkalmazni lehet. Tudjuk, hogy Franciaországban a büntető-törvénykönyvnek egyik paragrafusá szigoruan sujtja a kartelleket és ezt a paragrafust a francia bírák, a kiknek finom érzéke s gazdaságpolitikai áttekintése talán a kérdés magaslatán áll, 50 év óta daczára a Franciaországban létező számos kartellnek, alkalmazni nem akarták. És ime azon repressiv eszközt, mely évtizedek hosszú sorának negatív joggyakorlata alapján hatálytalannak bizonyult, daczára annak, hogy a kartellek által követett árfelcsigázási politikának legpreczizebb körülhatárolását foglalja magában, akarják most Meszlényi és Baumgarten a törvényhozásba bevezetni.

Meszlényi és Baumgarten tehát nem tartották magukat azon kijelentésükhöz, mely szerint a törvényhozási rendszabályok „csak igen óvatosan tehetők meg s nem terjednek ki erős tilalmi rendszabályokra és jelesül nem vehetik fel kivételes, repressiv törvényhozás alakját.”

¹⁾ Mindezen rendszabályok természetesen, a mig Ausztriával gazdasági közösségben élünk, nem valósíthatók meg, kivéve Ausztriával egyetértőleg.

kartell- és trust-jegyzék vezetendő, melybe mindenki betekintést nyerhet. Nem a nyilvánosságra kell törekedni, mert a kartellekről amugy is mindent tudnak az érdekelt körök, hanem arra, hogy autentikus módon legyen mindenkor megállapítva, létezik-e kartell vagy trust valamely iparágban, kik a tagjai, milyen czikkre vonatkozik és milyen a szervezete, nehogy az állam akkor, a mikor a törvényben meghatározott valamely rendszabályt a kartellekkel vagy trustökkal szemben alkalmazni akar, kénytelen legyen előbb egy hosszadalmas eljárással megállapítani, vajjon létezik-e kartell, mik a céljai, milyen a szervezete. Minden kartell kötelessége a kartellszerződést bemutatni, ebből azonban a kartelljegyzékbe csak a legszükségesebbet veszik fel, a nyilvántartásból mindenféle holt anyagot ki kell küszöbölni és semmi olyast nyilvánosságra hozni nem szabad, a mi üzleti titkot képez és a belföldi ipar versenyképességének árthatna. A tekintetben, hogy mi vétessék be a kartell-jegyzékbe, a magyar törvénytervezet 2. §-a avagy az osztrák törvényjavaslat 2. §-a, a melyek körülbelül ugyan azt mondják, lehetnek irányadók. Minden kartell tartozik az illetékes miniszteriumnak minden egyes év végén minden egyes tagjának részletes termelési statisztikáját átnyújtani, melyben a felhasznált nyerstermények mennyisége és minősége pontosan feltüntetendő. Ehhez melléklendő a kartell által az elmúlt évben közzétett árak, a munkások számának és a munkabéreknek statisztikája, valamint az összes szükségelt nyerstermények árának statisztikája. Ebből, valamint az állam föltétlen betekintési jogából az üzleti könyvekbe és az adóztatási eredményekből a kereskedelmi kormány állandóan tiszta képet merithetne a kartellek és trustök politikáját és gazdasági hatásait illetőleg.

A kartellszerződés be nem jelentése büntetőjogi sanctióval van ellátva. (L. 342—348. lap.)

Azon vállalatok, akár természeti, akár jogi személyek legyenek is, melyek a termelés 70%-át egyesítik kezeik között, tartoznak ezt a kereskedelmi miniszternek bejelenteni és ezen esetben a kartellekről fennálló összes rendelkezések alá esnek. Ennek elmulasztása ugyanoly büntetéssel sujtatik, mint a titokban működő kartellek. A kereskedelmi miniszternek joga van ezen rendszabályt olyan vállalatokra is kiterjeszteni, a melyek a termelés 70%-át nem

képviselik, de a piacon uralkodó állást foglalnak el; ezen határozat ellen azonban birtokon kívül felebbezésnek van helye a közigazgatási bírósághoz. (Lásd 347. lap.)

II. Az árak közzétételének és az ehhez való alkalmazkodásnak kötelezettsége a kartellek és trustök részéről pénzbüntetés és kártérítés terhe alatt egyrészt a bojkottálási politika megakadályozására, másrészt a csak egyes körülhatárolt fogyasztási területeken folytatott underselling megakadályozására. Az egész fogyasztási területen csupán egy árat lehet egy bizonyos időpontban alkalmazni. Figyelmet érdemlő esetekben a kereskedelmi miniszter megengedheti egy bizonyos területre nézve az ettől való eltérést. Ezen rendelkezés megsértése szigorú pénzbüntetéssel sújtatik és mindazok, a kik ugyanazon időben (napon, héten, hónapon, míg t. i. az elkövetés idején közzétett ár fennállott) vásárolták vagy eladták a kártérítési jogot a különbözet erejéig a rendes peruton érvényesíthetik. Ezen rendszabály kiterjed azon trustökre is, a melyek a bejelentési kötelezettség alá esnek. (Lásd 310—312. lap.)

III. Szerződés-kötési kényszer esetről-esetre a kartellek és trustök bojkottálási politikája ellen, melynek szoros összefüggésben kell lennie az árak közzétételével. A szerződés-kötési kényszer állandóan legfeljebb ama két legfontosabb iparágban volna behozandó, melyek nélkül semminemű vállalat fenn nem állhat és ma már csaknem oly nélkülözhetetlenek, mint maga a vasut, posta vagy táviró t. i. a kőszénbányászatban¹⁾ és a vasiparban. A szerződés-kötési kényszer abból állana, hogy egy bizonyos időben a közzétett árakon az illető vállalat vagy eladási hivatal a jelentkezés sorrendjében tartozik mindenkinek bizonyos körülhatárolt időben való szállításra egyenlő feltételek mellett eladni. Ezzel kapcsolatba lehetne hozni bizonyos mennyiségek időszakonként az állam által történendő liberalizálását, miként ezt a cukor-kontingentálási törvény contemplálta. Ezen rendszabály szükség esetében a kereskedelemügyi miniszter által egyéb iparágakra is kiterjeszhető volna ezen határozat ellen azonban birtokon kívül

¹⁾ Schmoller mondotta a Verein für Socialpolitik 1905-iki mannheimi ülésén: „Besondere Gesetze seien jetzt schon bei der Kohle möglich, wo die Verhältnisse schon reif sind“ L. Neue Freie Presse 1905. szept. 28-iki számát.

felebbezés engedtetik meg a közigazgatási bírósághoz. (L. erről részletesen 312—316. lap.)

IV. Választott bírósági szerződés érvényének kizárása, hogy az állami törvénynek feltétlen alkalmazást nyerhessenek. (L. 306. lap.)

V. Időleges vámleszállítás vagy vámmegszüntetés a kizsákmányoló árszabások ellen minisztertanácsi határozat alapján. Vámmentes forgalom, illetve vámviisszatérítés a kikészítési ipar céljaira ugyancsak ezen feltételek mellett. (L. 317—323. lap.)

VI. Fokozatos adókulcs az összes társadalmi osztályokra nézve a kartellek és trustökben egyesült vállalatokkal szemben üzleti könyvek, a termelési és árstatisztika alapján, még pedig aképen, hogy a nagyobb jövedelmeknél az adókulcs sokkal nagyobb fokozatokkal emelkedjék.

VII. A legszabadabb gyülekezési és egyesülési jog megadása a munkások részére és különösen a szakszervezetek erősítése. (L. 194. lap.)

VIII. A cornerekkel és a ringekkel szemben szigorú büntetőjogi rendszabályok az uzsora elleni eljárás mintájára. (L. 269. lap.) Az eljárás megindítására jogosult a közérdek képviselője. A mennyiben valamely kartell, vagy trust az üzérkedés terére lép, és a ringekhez hasonló üzemet folytat, a ringekre nézve fennálló rendszabályok alá esik.

Ezen rendszabályok keresztülviteléhez teljesen felesleges volna egy speciális szervet alkotni, mint azt némelyek javasolják¹⁾ és létező közigazgatási és bírósági szerveink a kartell és trustpolitikai feladatok megoldására elegendő hivatottsággal bírnak. Annak, hogy az állam egyes fontosabb esetekben egy szakértőkből álló enquetet hívjon össze, a mint azt egyéb nagyfontosságú kérdések törvényhozási szabályozásánál tenni szokta,

¹⁾ Steinbach (Der Staat und die modernen Privatmonopole, 43. lap) egy speciális kartellbíróságot ajánl, Liefmann (Schutzzoll und Kartelle, 47. l.) és mások is egy külön kartellhivatal felállítását tartanák célszerűnek, az 1897-iki osztrák és az 1904-iki magyar javaslat, valamint Klein államilag kinevezett vegyes szakértő-bizottságokat tartanak szükségesnek. Meszlényi és Baumgarten a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéknél bizonyos kartellügyi kérdések eldöntésére szaktanács szervezését látják szükségesnek.

mi sem áll útjában, fölőseges volna azonban ezt állandó berendezéssé tenni.

A fenti rendszabályok részletes tervezetét adni a kodifikáció feladatát képezi és itt csupán azon irány jelölhető meg, melyben egy jövőendő kartell- és trustpolitika esetleg haladhatna.

Mit tegyen az állam, ha mindezek sikerre nem vezetnek? Az árak közzététele, az azokhoz való alkalmazkodás kötelezettsége és a szerződés kötési kényszer képesek egyes visszaéléseket megakadályozni, de önmagukban véve nincsenek befolyással a legfontosabb momentumra, az árak alakulására. A progresszív megadóztatással ugyan az állam képes a legnagyobb nyereségeket is leszállítani és azokat a közérdek javára fordítani; minél nagyobb tokozással van azonban az adókulcs ellátva, annál inkább közeledünk a szoczializmushoz, mert a magántulajdonból eredő nyereségek államilag történő leszorítása egy mérsékelt kamatozásra, nem egyéb, mint a magántulajdon egy részének kisajátítása.

A leghathatósabb eszköz minden körülmények között a vámok megfelelő kezelése. De megtörténhetik, hogy a vámsorompók időközi megnyitása vagy végleges megszűnése daczára egy-egy iparág kartelljei vagy trustjei továbbra is korlátlanul uralkodnak. Ez esetben kétféle lehetőség áll fenn. Az illető iparág vagy technikailag áll magasan felette a külföld hasonló iparágainak és ez esetben semmi ok sincs az állam részéről a további beavatkozásra, mert az ezen iparágban működők csak kiváló technikai és kereskedelmi képességeiknek megfelelő jutalmazását kapják. Vagy pedig az illető iparág oly természeti források (vas, kőszén, só, kali stb.) monopoliúrára támaszkodik, melyek neki minden körülmények között monopolistikus nyereségeket juttatnak. Ez utóbbi esetben áll be a szüksége annak, hogy az állam a vasutak mintájára a nyereségekben részesedjék vagy pedig az államosítás terére lépjen.

Ha egyszer az állam a nyereségekben való részesedését elhatározná, akkor ezen eljárását következő alapokra fektethetné:

Egy állam, a melynek kötvényei $3\frac{1}{2}\%$ -ot fizetnek, az illető iparágbeli vállalatok utolsó 15 évben fizetett osztalékainak átlagát venné és a tőzsdei árfolyam tekintetbevételével ezt $4\frac{1}{2}\%$ alapon tőkésitené. Az ezen alapon kibocsájtott részvényekkel fizetné meg a régi részvényeseket és ezek képeznék az elsőbbségi részvénye-

ket. $4\frac{1}{2}\%$ kamatozási elsőbbséggel bíró elsőbbségi részvény mellett az állam kibocsátana ugyanannyi törzsrészvényt és ezeket önmagának tartaná fenn. Annak fejében, hogy az állam a $4\frac{1}{2}\%$ -nál nagyobb nyereséget elvonta, 1% kisebb kamatozást biztosítana a vállalatoknak, mint saját kötvényeinek vagyis a mi esetünkben $2\frac{1}{2}\%$ -ot. Az által, hogy az államnak törzsrészvényei folytán ugyanannyi szavazata volna, mint az elsőbbségi részvények tulajdonosainak, az állam megakadályozhatná az igazgatói fizetések jogosulatlan emelését és inkább a munkabérek emelésére lehetne nagyobb gondot fordítani. Az állami garancia az illető iparág papírjait solid befektetésre tenné alkalmassá, mely papiros rossz években is csak kevéssel csekélyebb kamatozást nyújtanának, mint az állami papirosok, jó időkben azonban meg 1% -al többet. A vállalat igazgatósága többé nem törné a fejét az árak felcsigázásán, de azért az összes erők megfeszítésével fog kelleni dolgoznia, hogy a $4\frac{1}{2}\%$ kamatozást, mely talán az azelőtti 15% -nak felel meg, még kihozza. Az állam most már, mint érdekelt fél folyhatna be a vállalatok és így a kartell vezetésébe is, irányíthatná azokat gazdaságpolitikai céljai szerint és a mellett lassítja a tőkefelhalmozódást azok kezében, kik sokszor semmiben sem működnek közre a termelési processusban. Az állam ilyenén befolyása alatt álló ezen nagyobb vállalatok mellett természetesen fennállana egész raja a kisebb vállalatoknak, melyekben a magánvállalkozás részére továbbra is tág tér nyílnék. Ezen transzaktió e mellett az államháztartást egyáltalában nem terhelné meg, mégis nagy mértékben hozzájárulhatna a fogyasztás olcsósításához és az árak állandósításához.

Az utóbbi időben nem csupán a kiméretlen árpolitika, a különböző bojkottálások hívják fel a közvélemény figyelmét a kartellekre és trustökre, hanem a mi az árpolitikával egyenrangú, talán ezt fontosságban felülmuló kérdés, t. i. a kartellek és trustök az utóbbi években folytatott munkabérlitikája, mely a folytonosan ismétlődő lock-out-okban nyilvánul legélesebben. Azon abszolutizmus, melyet az árupiaczon gyakorolnak, most már a munkáspiaczon is érezteti hatását. A monopoliumok korszakában felhalmozódott nagy tartaléktőkék, azon körülmény, hogy a vállalkozónak versenytársai az egyezmények értelmében egy nála kiütött sztrájk esetén egyáltalán nem árthatnak, sőt

szállításait helyette eszközlik, az üzleti számlákba foglalt azon kikötmény, hogy sztrájk esetén a vállalkozó a szállítás alól fel van mentve és a vállalkozók rendkívüli szolidaritása ezen kérdésben, melynél fogva az egyik vállalatnál kitört sztrájk esetén valamennyien beszüntetik üzemeiket, mind együttvéve meg lehetős érzéktelenné tették a vállalkozókat a sztrájkok veszélyeivel szemben és a legnagyobb nyugalommal szemlélik, hogy a munkások miképen folytatják a béremelésért vívott nehéz küzdelmüket. A munkabeszüntetés, mint hatalmi eszköz a munkások kezében megszünt és a munkazárlat, mint a munkások hatalmi eszköze, megkezdte diadalutját. Ugyanakkor, a mikor a vállalkozói nyereség folytonos emelkedésben van, csaknem leküzdhetetlen akadályok emelkednek a munkások bérének felemelése elé, melynek oka a vállalkozók munkabér-kartelljei.

A lock-out-ok kérdését nehezen lehet a kartell- és trust törvényhozás keretében megoldani, daczára annak, hogy azzal bensőleg összefügg. A vállalkozókkal szemben könnyen lehetne olyan rendszabályokat alkalmazni, melyek az ő részükről a munkazárlatot lehetetlenné teszi; de ezen kérdés egyoldalu megoldása a tőkésék rovására igazságtalan volna, minthogy a sztrájkok ellen mindedig orvosszer nem találtatott és a lock-out-ok a sztrájkokkal mindig bensőleg összefonódnak. Könnyű volna egy olyan közeget felállítani, mely lock-out vagy sztrájk esetben megvizsgálná, hogy ki adott erre okot és döntése kötelező volna mindkét félre. Az ilyen döntésnek a vállalkozókkal szemben könnyen lehetne érvényt szerezni, ellenben a munkásokkal szemben, ha azok nem vetik magukat önként alá a bíróságnak, a döntés amugy is egészen hatálytalan volna. Minthogy lehát egy ilyen bíróság döntése a felek egyikével szemben volna csak végrehajtható, nem képezhet kielégítő megoldást.

És'épen azért, mert a sztrájkok törvényhozási szabályozása nélkül nem lehet a vállalkozók munkabér-kartelljeiből eredő lock-out-okat sem szabályozni, ezen kérdés tulszárnyalja a kartell- és trust kérdés kereteit, minthogy nagyon messzire menő szociálpolitikai vizsgálódásokat és kutatásokat igényelne, melyek itt helyet nem találhatnak.

Ha az egymással küzdő két monopolium, t. i. a munkaadók vételi és a munkások eladási monopoliuma egyenlő erős

volna, akkor egy igazságos megegyezés létesülhetne, a mint azt az egymásra következő termelési szakok küzdelmeinél látni lehet. De a vállalkozók, érezvén óriási fölényüket, az utóbbi években nemcsak hogy nem félnek a sztrájkoktól, hanem nem egyszer azon célból, hogy a munkásokra nyomást gyakoroljanak, maguk szüntetik be a munkát.

Ezen küzdelmet az állam közönyösen nem szemlélheti. Ha a kartellek és trustók a fogyasztók állandó megsarczolása mellett még a munkások jogos munkabéremelésre irányuló törekvéseinek is utját fogják állani, akkor az államnak oly mérvű beavatkozását hívják ki, mely egész iparágakban a nyereségeknek akár egy megfelelő adóztatás, akár a nyereségekben egyenesen való részesítés útján történendő leszorításához, végső sorban esetleg egyes, a nemzeti termelés alapját képező iparágaknak, a vasutak mintájára történendő államosításához vezethet. Ilyen hangokat még azok táborában is lehet hallani, a kik a legszigorubban ragaszkodnak jelenlegi magángazdasági rendszerünkhöz. Az államnak, mint az összes hatalmi viszonyok végső forrásának, kötelessége ellenőrizni azon hatalmi alakulatokat, melyek az ő kebelében és az ő védelme alatt hozzá hasonló vagy azt még felülmuló hatalomra tesznek szert; hisz az állami iparpolitika mellett a nemzeti termelés és fogyasztás mikénti alakulása jórészen a kartellek és trustók kezébe van letéve. Hogy az állam ezen kérdésben milyen álláspontot fog elfoglalni, főleg a kartellek és trustók jövőendő magatartásától függ. Annyit azonban bizonyossággal lehet előre mondani, hogy a többi társadalmi osztályok nem fogják eltűnni, miszerint a gazdasági haladás minden gyümölcsét, melyet a kartellek és trustók hatalmas szervezetei a termelés és fogyasztás birodalmában létrehoztak, egyedül a vállalkozók kicsiny körülhatárolt csoportja élvezze.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A kartell- és trust-statisztika.

XXIX.

A kartell- és truststatisztikáról általában.

A kartellek és trustök statisztikájának kérdése belevész az általános iparstatisztika kérdésébe. A kartellek és trustök számának, szervezetének és egyezményeinek ismerete önmagában voltképpen holt anyagot képez, mert tudományos vizsgálódás éppen abban az irányban, hogy a kartelleknek és trustöknek az általános gazdasági helyzetre milyen befolyásuk van, csakis egy kimerítő iparstatisztika kapcsán lehetséges. Csakis egy kimerítő iparstatisztika tüntetheti fel, hogy a kartellek és trustök a nemzeti termelés mily részét képviselik, a munkások mily számát foglalkoztatják, mennyi tőkeerő felett rendelkeznek, mily munkabéreket fizetnek és a nemzeti jövedelemnek mily részét veszik igénybe. Egyedül az észak-amerikai Egyesült-Államok legutolsó 1900-iki Census jelentései¹⁾ felelnének meg, ennek a kivánalomnak, a mennyiben egy külön fejezetet szentelnek ily értelemben az ipari trustöknek.²⁾ Minden esetre sokkal előnyösebb, sokkal megbízhatóbb és egyetemesebb a truststatisztikának ezen módja, mert hivatalosan megállapított adatokon alapszik. Így pl. az amerikai »Census Office« a »Combinations«-ekben rejlő valószínű értéket³⁾ saját belátása szerint állapította meg és ily módon, a részvénytőke és az üzemek valószínű értéke közötti kü-

---

1) Census Report Volume VII—X. Twelfth Census of the U. St. Taken in the Year 1900. Washington 1902.

2) Kár csupán az, hogy a trustmozgalom éppen az 1900. census év óta rohamos lépésekkel haladt előre és azóta keletkezett trustökre nézve autentikus adatokkal nem birunk.

3) Actual Cash Value.

lönbséget az összes amerikai korporációkra sikerült megállapítani, és az évi átlagos munkabérek authentikusan a vállalatok üzleti könyveiből és a munkásokhoz intézett kérdések alapján lettek kipuhatolva. Minden esetre többet ér az ilyen egyetemes statisztika, mint azok, az anketek előtt, mint pl. az Industrial Commission¹⁾ előtt történt egyoldalú bemondások, a melyek egy-egy iparág helyzetét és általános képét valamely trust-tel kapcsolatban összefüggően állítják ugyan az érdeklődő elébe és a trustök politikáját illetőleg is egyet-mást, bár sokszor hamisan és minden őszinteség nélkül tár fel. E kettő azonban egymást szervesen egészíti ki, és elfogadható alapot képez tudományos vizsgálódásokra. Míg a truststatisztika az általános iparstatisztika keretén belül foglalhat helyet, mert minden trust maga is egy ipari substratum, addig a kartell egy kereskedelmi képletet és több vállalat egymáshoz való viszonyának a jogi szabályozását képezi és így az általános iparstatisztikába nehezen illeszthető be. A kartelleket illetőleg egy megbízható statisztikához okvetlenül szükséges tehát egy megfelelő szerv létesítése, melynek feladata volna a kartellek nyilvántartása. Az így nyilvántartott kartelleknek és a pontos iparstatisztikai adatoknak az összevetése nyújthatná nekünk azt, a mit az amerikai »Census Office« egymagában nyújt. Mindaddig, míg a kartellek nyilvántartása valósággá leend, a legértékesebb statisztikai adatokat a »Verein für Socialpolitik 1894-ben megjelent közleményei²⁾ a prágai kereskedelmi és iparkamara³⁾ jelentése, mely 11 osztrák kartellt részletesen tárgyal, a budapesti kereskedelmi és iparkamara bizottsági jelentése 1897-ből és egyáltalán a kereskedelmi és iparkamarák jelentései, melyek szétszórtan bár, de a gazdasági élet egészébe beillesztve közölnek adatokat, végre pedig a német kormány által összehívott enquete nyújtották, a mely Németország

¹⁾ Reports of the United States Industrial Commission, Washington 1900—1901.

²⁾ Schriften des Vereins für Socialpolitik, Band 60—61. Über wirtschaftliche Kartelle in Deutschland und in Auslande 15 Schilderungen, Leipzig 1894.

³⁾ Denkschrift der Handels- und Gewerbekammer in Prag, gerichtet an das k. k. Handelsministerium in betrefl der staatlichen Regelung des Kartellwesens. Prag 1896.

legnagyobb kartelljeit illetőleg részletes és kimerítő felvilágosítással szolgál¹⁾). Nemcsak a mi eddig a közönség előtt egészen el volt zárva, egyes kartellek organizációja lett ezen enqueten a legrészletesebben feltárva, hanem a kartellek által követett árpolitikát illetőleg is, úgy maguk a vezetők, mint a közvetítő kereskedelem, mint pedig a fogyasztók a legtanulságosabb felvilágosításokat nyújtották. A különböző óriási kartellek az enqueten felvett jegyzőkönyvekben a gazdasági élet egészébe beillesztve jelentek meg és kontradiktórius eljárás lehetővé tette a legellen-
tétesebb felfogások érvényesítését és a kartellek sokoldalú megvilágítását.

A nagy kartellek vezetői ezen az enquête-n ugyanazon állás pontot foglalták el, mint az amerikai nagy trustök vezetői az »Industrial Commission« előtt és a »Census Office«-vel szemben, hogy t. i. nekik semminemű titkaik nincsenek. Remélni lehet, hogy a publicitási elv, mely ellen ily módon maguk a kartellek vezetői sem emelnek jelentősebb kifogásokat, melynek keresztülvihetése más nehézségekbe nem ütközik, autentikus kartell- és truststatisztikát fog nyújtani. Az Unio 1903-ban hozott törvényében egy »Bureau of Corporation« felállításával már is a legmesszebb menő nyilvánosságot hozta be, melynek célja, hogy az így szerzett adatok alapján a kongresszus megfelelő törvényhozási intézkedéseket tehessen. Rövid időn belül az európai államok is követni fogják ezt a példát, a mely nélkül minden intézkedés sötétben való tapogatózás maradna.

A kartellstatisztika ma különösen nálunk, jó részben a hírlapok és időszaki folyóiratoknak, a vállalkozók által rendelkezésükre bocsátott adataikból táplálkozik, továbbá magánközlésekre támaszkodik.²⁾ A kartell alapításáról s megalakulásáról szóló hírek sokszor csak ármanővert képeznek és a felhalmozódott készletnek gyors eladását célozzák, minthogy a kereskedők, még a kartell megállapítása előtt akarják magukat olcsó

1) Kontradictorische Verhandlungen über deutsche Kartelle, Franz Siemenroth, Berlin 1903—1904. Sajnos, jelen mű befejezése alkalmával ez utóbbi programjába felvett kartellek feletti tartott tárgyalások egy része jelent meg csupán.

2) Jelen munkában is a szesz-, kőszén-, cukor- és vas-kartellre vonatkozó szerződési adatok magánközlésen alapulnak.

áruval ellátni és az ilyen kartellek gyakran egyáltalában nem jönnek létre, vagy rövid fennállás után felbomlanak.

Ausztria és Magyarország kartelljei mellett, melyek bennünket a legközelebből érintenek, tárgyalni fogjuk különösen Németország fontosabb kartelljeit, mint a mely a kartellek tipikus országa, Franciaország és Belgium vállalkozóinak szervezeteit, továbbá Anglia kartelljeit és trustjeit, mely magas iparával s szabad kereskedelmi vámpolitikája által legkésőbbben fejlesztette ki magában a kartell- és trustmozgalmat és az Unio vállalkozóinak szövetezéseit, melyeket a nagyszámu trustök tesznek érdekessé.

XXX.

A magyar kartellstatisztika forrásai.

Magyar kartellekről a szó szoros értelmében beszélni nem lehet, mert az alábbi kimutatás azt bizonyítja, hogy ezen kartellek párhuzamosan keletkeztek az osztrák kartellekkel, vagy pedig az osztrák kartellekkel egy egészet képeznek. Nagyiparosaink részéről természetes azon törekvés, hogy ezen kartelleken belül a magyar iparosok elkülönítve az osztrák iparosoktól tényleg szervezkedtek s kivánságaikkal, követeléseikkel s előterjesztéseikkel az osztrák iparosokkal szemben egységesen léptek fel, s törekvésük oda irányult, hogy a fogyasztó terület rayonirozása alkalmával a magyar fogyasztó területet a magyar iparnak biztosítsák.

A nélkül, hogy valamennyi kartellszerződésbe bepillantást nyertünk volna, mindennapi üzlettapasztalások alapján tudjuk, hogy az egész monarchia termelésén belül Magyarország fogyasztását számos iparcikkben csak egy kis töredék erejéig ellátó gyáraik számos kartellekben jelentéktelen szerepet játszanak és számos iparágban az egyedüli vagy 1—2 magyar gyár tulajdonosa osztrák lévén, ezen kartellek inkább volnának nevezhetők osztrák kartelleknek, mint osztrák és magyar kartelleknek.

Előre bocsátjuk azt, hogy a következőkben valahányszor magyar kartellekről lesz szó, osztrák és magyar kartelleket értünk, ellenben a tisztán osztrák kartelleket osztrák kartelleknek fogjuk

nevezni. Kereskedelmi és iparkamaráink jelentéseikben — és különösen az 1897-iki kereskedelemügyi miniszteri leiratra válaszulva — többször foglalkoztak a kartellekkel a nélkül, hogy a kartellstatisztikai összeállítását megkísérlették volna és e részben a magyar kereskedelmi és iparkamarák jelentései igen csekély fevilágositást nyújtanak.

A magyar kartell-mozgalom fejlődését mintegy 20 év óta annyira, a mennyire megvilágítja azon kartell-statisztika, a melyet a kartellekkel foglalkozók időről időre állítottak össze. Mandello: Kartell-statisztika a legújabb évekből.¹⁾ Magyarországon mintegy 8 kartellt említ; Liefmann²⁾ mintegy 40 osztrák és magyar kartellt említ; Ráth Zoltán,³⁾ szintén magyar kartell-statisztikát ad; Compass, Finanzielles Jahrbuch für Österr.-Ungarn⁴⁾ 29 kartellról tesz említést; Árkövy Richard⁵⁾ 58 osztrák és magyar és 26 tisztán magyar kartellt sorol fel, melyeknek egy része azonban már megszűnt; Grunzel⁶⁾ teljes és kimerítő képét akarja adni az osztrák és magyar kartellmozgalomnak és 54 osztrák és magyar kartellt tárgyal, a kartellirodalomban a leghűbb és legteljesebb képét adván az eddigi kartellmozgalomnak. Adatokat tartalmaznak továbbá a napilapoknak és időszakos folyóiratoknak a közleményei és különösen a »Deutsche Industrie-Zeitung«, a Bécsben megjelenő »Handelsmuseum« a »Magyar kereskedők lapja« állandóan közölnek híreket a kartellmozgalomról. 1903. jan. 1. óta pedig Bécsben »Kartell-Rundschau«, czímmel havonként kétszer folyóirat jelenik meg, a mely a kartell- és trust-mozgalomról az egész világon megjelenő napilapok hiradásait összegyűjti és kizárólag a kartellek és trustök körébe vágó kérdésekkel foglalkozik.⁷⁾

1) Nemzetgazdasági szemle 1891. febr. számát.

2) Die Unternehmer-Verbände 146. lap.

3) Emlékirat a kartellekről 86–91. oldal.

4) 1904. II. kötet.

5) Előtanulmányok a kartelltörvényhez 18–25 lap.

6) Über Kartelle 199–288 old.

7) L. továbbá »Magyar statisztikai évkönyv« folyamait, »Denkschrift der Handels- und Gewerbekammer in Prag« 1896. (11 kartellt tárgyal részletesen). »Kereskedelmünk és iparunk 1900–1902-ben kiadja a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a budapesti és vidéki kereskedelmi és iparkamarák jelentései és felterjesztései«, különösen pedig a budapesti

Ezek alapján készült az alábbi kartell-statisztika, a mely a különböző csupán lokális jelentőséggel bíró kartelleket soraiba fel nem véve, 49 osztrák és magyar és 55 osztrák, összesen tehát 104 kartellról tesz említést és teljességre, valamint hitelességre tekintve a források nem hiteles és hézagos voltát, épp oly kevéssé tarthat számot, mint fentemlített művek, melyek szintén ennek felemlítésével állították össze a kartell-statisztikát. Az idézett kartell-statisztikában a vasipar különböző ágai egy-egy kartellként vannak felvéve; jelen statisztikában a vaskartell és 10 alcsoportja csupán 1 kartellként szerepel.¹⁾

A következőkben adjuk a magyar és osztrák-magyar kartellek betürosos jegyzékét, melyben a közgazdaságilag fontosabb iparágak kartelljei részletesebb megvilágításban részesülnek. E statisztika 1904. július 1-ével záratott le és így csak az azóta végbe ment fontosabb átalakulások vétettek figyelembe. A kartellek és trustök statisztikája egy folytonosan hullámzó materiát képez, melyet egy munka kiadójának historice a fejlődési menet feltüntetésével kell megvilágítani, de kötelessége egyszersmind a legutolsó pillanat képét is megrögzíteni, a mi azonban csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

---

keresk. és iparkamara bizottsági jelentését a kartellek törvényhozási szabályozását illetőleg Bp. 1897. (4 kartell tárgyal részletesen) Báró dr. Malcomes Béla „A szeszipar jövője“, Bpest, 1904. a német szeszkartell és az alakulandó magyar szeszkartell tervezeteivel foglalkozik. Wiener Mosko: „A magyar cukoripar fejlődése“ II. kötet. Budapest, 1902. „Das Roheisen, unter Mitberücksichtigung seiner weiteren Verarbeitung“, herausgegeben vom k. k. Handelsministerium I. Th. Wien 1903. Bulletin du l'Institut International de Statistique Tome XIII. deuxième livraison, Szterényi, Des moyens de la politique industrielle en Hongrie et ses résultats, Budapest, 1902. — A magyar korona országainak gyáripára az 1898-ik évben. Az 1899 évben végrehajtott iparstatisztika főlvételek adatai alapján. Kiadja a magyar királyi kereskedelemügyi miniszter, Budapest 1901. 20. kötet.

¹⁾ Hogy mennyire tájékozatlanok gyakran a legközelebb érdekeltek, mutatja, hogy „A Magyar Kereskedők Lapja“ egy kartell létezését vagy nem létezését illetőleg többek között 1901. december 1-én azt írja: „Van-e szalámi kartell? A szalámi gyárosok tagadják, a husiparosok állítják, a kereskedők érzik, hogy van.“

XXXI.

*Magyar és osztrák-magyar kartellek.**Acetylen.*

Árpagyöngy. A kartell 1898-ban jött létre és 5 vállalatot egyesít magában. A kartell célja az árak emelése és egyöntetű meghatározása.

Benzin. A magyar és osztrák petroleum-finomítók 1898-ban az amerikai Standard Oil Co.-val és a német benzín syndikatussal 3 évre kartellt kötöttek, melyet 1902. év végéig meghosszabbítottak. A németországi, belgiumi, hollandiai és svájci finomítók ugyanis az amerikai, osztrák és magyar gyárakból szerzik be a nyers benzint és az amerikai, osztrák és magyar gyárak között egyezség állott fenn, mely szerint nevezett államok a nyers benzín eladást egymás között területileg felosztják.

Biztosítási kartell létrejött 1903-ban 8 biztosító intézet között díjak szabályozása végett.

Bőr. Juhbőr- és talpbőr-kartellek 1898. óta állanak fenn; amannak 4, emennek 3 tagja van. Mindkettő árkartellt képez. Az 1903. év vége felé a Wolfner Gyula és Társa, Strasser és Schönfeld, Weiss Ármin és fiai cégek egy közös eladási hivatalt szerveztek a borjubőr értékesítésére.

Calciumcarbid. Kartell van a calciumcarbid gyártásban is; ennek, valamint több kisebb üzem megszűnésének következménye volt a calciumcarbid árának emelkedése.

Carbid. 1901-ben a legtöbb európai államban carbid-kartell jött létre és így egy osztrák-magyar carbid-kartell is, melyhez a magyar gyárak közül az Acetylen-gáz r. t. resiczai carbid-gyára csatlakozott, a biharmegyei carbid-gyár ellenben kívül maradt. Az áremelkedés ezen kartell következtében mintegy 25 százalékot tett ki.

Czérna. 1902-ben 5 osztrák és 1 magyar vállalat árkartellt kötött.

Czement. Ausztriában már 1900-ban volt egy kontingentálási kartell portland-czementre, melyben Ausztria jelentékenyebb gyárai részt vettek. Az 1901. év folyamán a jelentősebb magyar

czement-gyárak, nevezetesen az arad-csanádi vasutak gurahoci czement-gyára, Egyesült czement- és téglagyár r. t., Ledeczi czement-gyár, Melocco Péter ó-budai czement-gyára, Redlich, Ohrenstein és Spitzer, Sátori Miksa nyerges-ujfalusi czement-gyára elhatározták a kartellszerződés kötését és Budapesten közös elárusító iroda nyitását. De ezen szerződés véglegesítve nem lett. Ellenben 1901. év végén az osztrák gyárak 3 cseh gyár kivételével, néhány magyar gyár és a porosz sziléziai czement-gyárak 10 év tartamára kötöttek kartellt, melyhez 20 osztrák és magyar czement-gyár csatlakozott.

Chlorkali-kartell.

Chrom-kartell.

A cukor-kartell. A magyar cukoripar, főleg az 1888. évi XXIII. t.-cz. után, mely a kész termék megadóztatását vette alapul és kiviteli jutalmakat hozott létre, virágzásnak indulván, az amugy is létező nagy versenyt a cukoripar terén még jobban kiélesítette. Főleg ennek következtében jött létre 1891-ben cukorfinomítók kartellje, mely az egész monarchia fogyasztását 2,300.000 métermázsában kontingentálta és a kartell tagjai között felosztotta; a külföldre irányuló forgalmat pedig szabadon hagyta. Ezen kartell évről-évre meghosszabbítottván, 1894-ig állott fenn, mikor is új finomítók létrejötté és a tagok követelése a kontingensük nagyobbitását illetőleg a kartellt megbontotta. 1895-ben újból létrejött a finomítók kartellje, a mely a vámbelföldre eladandó mennyiséget 3 millió mm.-ban kontingentálta és hónapokra felosztotta. A nyerscukor-gyárosok a közben alig tudtak valami nyereséget felmutatni és látva a nyers- és finomított cukor közötti különbséget, finomításra kezdtek berendezkedni. Azonkívül megalapították a »Genossenschaft des österr.-ung. Zuckerfabriken«-t, melyhez eleinte csak az osztrák, később a magyar nyerscukor-gyárak is csatlakoztak és félni lehetett, hogy nyerscukor-gyárosok finomításra berendezkedve magukat teljesen függetleníteni fogják. A finomítási marge az 1897. év folyamán ennek következtében máris hanyatlott és a finomítók jónak látták a nyerscukor-gyárosokkal megegyezésre jutni. Így jött létre 1897-ben a nyerscukor-gyárosok és finomítók kar-

tellje, melyhez Ausztria és Magyarország összes nyerscukor-gyárosai és finomítói, 2 jelentéktelen gyártól eltekintve, csatlakoztak. A kartellszerződés kétoldalu exlusiv szerződést foglal magában azon hozzáadással, hogy a nyerscukor-gyárosoknak tiltva van, hogy maguk finomítással foglalkozzanak vagy a cukrot másképp feldolgozzák, finomítókat közvetve felállítsanak, avagy kartellhez nem tartozó finomítóban akármi módon részt vegyenek. De jogukban állott a külföldre szabadon eladni. Ennek fejében a finomítók a nyerscukor-gyárosoknak mm.-ként 15 forintnyi minimálisárat biztosítottak és finomítók a nyerscukor napi árát, illetve tőzsdei jegyzése és 15 forint közötti különbözetet tartoztak a kartell előjáróságának kifizetni, mely azt a nyerscukor-gyárosok között kontingensükhöz képest felosztotta, mint minimál árat azonban 11 forintot vettek fel; a bonifikáció azonban csak $10^{1/2}$ millió mm. után fizetendő és a fölös mennyiség után azonban nem, ezen $10^{1/2}$ millió pedig a nyerscukor-gyárosok között felosztatott. A nyerscukor ára kartellszerűleg meg nem állapított, a finomított cukor árát ellenben a kartell által választott bizottság állapította meg, még pedig egy minimál árat és egy maximál árat, mely utóbbi legfeljebb 5 koronával mulhatja fel az előbbit; a maximál meghatározásának célja az, hogy bizonyos időszakokban, ha áruban nagy hiány van, az árak ne csigáztassanak fel és így árhullámzások elkerültessenek.

Ezen kartell tagjai az összes osztrák és magyar cukor-gyárak voltak, nevezetesen 170 nyerscukor-gyár s 58 finomító; a finomítók között volt 44 vegyes gyár s 12 tiszta finomító, ezek közül van 20, vagyis valamennyi magyar cukor-gyár, beleértve a finomítókat is. Ezen szerződés 1902. okt. 31-ig kötött meg.

Az 1902-től 1904. szept. 1-ig megkötött szerződés változásokat tartalmaz. Nevezetesen a nyerscukortermelők részesedése a haszonban változik és ők a belföldön eladásra kerülő termelésért, mely 3.7000.000 mm.-ban lett megállapítva, bonifikációt kaptak. Mindeddig a nyerscukor ára 30 koronában volt fixirozva és a nyerscukor-gyárosoknak a cukornak a világpiaczen volt hanyatlása esetében ráfizetést teljesítettek, melynél a legalacsonyabb pont 22 korona volt és ha a cukor ára ezen alul is ha-

nyatlott, akkor további bonifikációt nem kaptak és így mm.-ként a legmagasabb bonifikáció 8 korona volt.

Az új tervezetben a nyerscukor ára 32 koronában fixiroztatik, mint legsóbb ár pedig 16 koronában, úgy, hogy a bonifikáció most már 16 korona is lehet. A tervezet azon rendelkezést is tartalmazza, hogy a 22—30 korona közti felülfizetés az eddigi kulcs szerint kerül felosztásra, a 16—22 korona közti bonifikációban azonban a magyar cukor-gyárak 100.000 mm.-val nagyobb quótával fognak participálni.

Egy másik változás volt, hogy a nyerscukor-gyárosok havonként 12,800 mm. az említett bonifikációtól menten fognak szállítani, melyeket a finomítók ipari célokra használnak.

Eredetileg az is tervbe volt véve, hogy exportpremiumokat is fognak fizetni, ép úgy, mint a német cukor-kartell, de nehézségeket okozott volna egy e célra szolgáló alap teremtése. Az egyezmény továbbá azon rendelkezést tartalmazza, hogy a brüsszeli konvenczió létrejövele esetében az árakat successive lejjebb szállítják. Azonkívül bizonyos nagyobb gyárak csoportja előbb is felmondhatja a szerződést. Hasonlóképp ok a felmondásra a szerződés megszegése valamelyik gyár részéről.

Ezen egyezmény a Genossenschaft der österr.-ung. Zuckerfabriken és az összes finomítók által aláíratott és tervbe volt véve 1902. nov. 1-től 1903. okt. 31-ig való érvényben maradása, hatályon kívül lép azonban szept. 1-én, ha a brüsszeli konvenczió életbe lép.

A brüsszeli cukorkonferencia a cukor-kartellt új helyzet elé állította. Anglia t. i., hogy gyarmatainak cukortermelését megvédje, azon alternativa elé állította a cukortermelő országokat, hogy vagy szüntessék meg az összes direkt vagy indirekt kiviteli, vagy pedig a belföldi forgalom támogatására szolgáló jutalmakat, továbbá az összes prohibítív vámokat, vagy pedig Angliát ezen államok cukorbevitele előtt elzárja és így a cukorbevitt Angliába és gyarmataiba lehetetlenné teszi. A brüsszeli konferencia a finomított cukor vámját 100 kg.-ként 6 frcsban állapította meg s más cukorfajtáknál dz.-ként 5.50 frcsban, melyet legfeljebb 1 frcs-kal lehet felemelni, hogy valamely állam más állam jelentékeny importjával szemben védekezhessen. Ausztria és Magyarország 1902. márczius 5-én a brüsszeli egyez-

ményt aláírta és ezzel a cukorkivitelre vonatkozó összes jutal-
nak megszűntek. A magyar cukoripar attól félve, hogy a vál-
tozott kiviteli viszonyok következtében Ausztria az ő termelési
feleslegével a magyar piacra fog nehezedni, a magyar fogyasztási
területnek a magyar cukor-gyárak részére való biztosítását
tűzte ki céljául és ennek behatása alatt a magyar állam csak
annak kikötése mellett járult hozzá Ausztriával együtt a brüsszeli
egyezményhez, hogy a magyar piac a magyar cukoripar részére
biztosították. A magyar fogyasztás 1901-ben 823.000 q-ra volt
tehető és ebben Ausztria mintegy 260.000 q-val részesedett.
Igy jött létre a brüsszeli egyezmény aláírása után a két állam
kormányja között a cukorkontingentálási egyezmény, melyet a
két állam törvényhozása 1903-ik év elején el is fogadott. Ezen
cukorkontingentálási törvény gazdaságpolitikai jelentőségéről
már ott volt szó, a hol a kartellekre vonatkozó állami beavat-
kozást részletesen tárgyaltuk. Az osztrák és magyar kontingen-
tálási törvény az osztrák cukorkontingenst 2,770.340 q-ban, a
magyart 863.660 q-ban állapította meg.

A cukorkontingentálási törvény azonban, a mely még a
szeszkontingentálásnál is erősebb monopoliumot rejtett magá-
ban, éppen a brüsszeli cukoregyezményvel, illetve annak szel-
lemével állott merő ellentétben és ezért a brüsszeli cukoregyez-
ményt felülvizsgálni hivatott bizottság, a mint az előre látható
volt, a cukorkontingentálási törvényt szemben kifogással élt,
azon indokolással, hogy a belföldi fogyasztás, illetve termelés
kontingentálása által a cukor-gyárosoknak módjában leend az
árakat oly mértékben emelni, hogy ennek következtében a kivi-
telt erőszakolhatják és így ez rejtett kiviteli jutalmat foglal
magában. A két kormány a már elfogadott javaslatot így kény-
telen volt visszavonni. Ezen javaslat visszavonásával a két kor-
mány abban állapodott meg, hogy az ausztriai és magyarországi
forgalomban q.-ként 3·5 koronányi kiviteli díjat, illetve átutalási
illetéket fognak szedni s ebben az értelemben a két ország par-
lamentjei elé javaslatot terjesztettek, mely el is fogadtatott. Az
osztrák és magyar cukor-kartell pedig, mely 1903. okt. 31-ig
volt megkötve, 1903. szept. 1-én már felbomlott, különösen azért,
mert a finomítók az eddiginél nagyobb kontingenst követték és
mert a nyerscukor-gyárosok a homokcukor gyártásra való

átmenetellel fenyegetődzve nagyobb igényekkel léptek fel. Az osztrák és magyar gyárak között azóta elkeseredett küzdelem folyik, melyek a két állam között létező surtaxe igen kevésbé képes enyhíteni.

Czipőgyárosok árkartelljei.

*Csomagolópapír.*¹⁾ Ezen iparcikkben 1894—1898-ig már fennállott 21 gyárnak a kartellje, mely elárusítási kartell volt, azonban több tag szerződészegése folytán felbomlott. 1902-ben 17 osztrák és 3 magyar gyár újból kartellt alkotott, melynek célja az árak hanyatlásának feltartóztatása és az export szervezése. E gyárak össztermelése mintegy 2000 waggont tesz ki, és az eladást a Bécsben székelő «Papierunion, Genossenschaft m. b. H.»-ra bízták, melylyel az egyes papírgyárak egyenlő tartalmu szerződéseket kötöttek.

Email. Az első emailkartell 1892-ben jött létre, a mely a benne résztvett 14 gyárnak a termelését kontingentálta. Ezen kartell tagjai voltak a magy. kir. vasgyárak is, 4°/_o-al részesedvén a 22,000.000 forint értékű termékben kontingentált termelésben. Az emailkartell ismételve felbomlott s újból létrejött; nevezetesen 1900-ban két kartellhez tartozó vállalatnak a kartell jogereje elleni fellépése következtében ezen kartell az osztrák bíróságok által érvénytelennek jelentetett ki. 1902-ben a termelést mintegy 85°/_o erejéig képviselő osztrák és magyar gyárosok újból kartellt kötöttek, melynek közös elárusító állomása van a bécsi Vogl és Taussig cégnél, 1903. év végén azonban ezen kartell is felbomlott.

Enyrgyártás. Az enyv egyike legfontosabb kiviteli cikkeinknek, melyben a vámkülföldre jelentékeny, 1902-ben 24.967 mm.-ra rugó kivitelünk volt, a melyből azonban csak 3800 mm. ment Ausztriába, míg a behozatal (11.133 mm.) nagyrésze Ausztriára esik. A magyar és osztrák gyárak között jelentékeny verseny folyt, melynek eredménye 1901-ben létrejött kartell volt. Az enyvárak Bécsben központi elárusító állomást szerveztek, melynek Budapesten és Prágában ügynökségei voltak. 1903. év márcziusában a csont- és enyvkartell megszüntetésével alakult az «Aktiengesellschaft für chemische Industrie» 1,400.000

¹⁾ Patentpapier.

kor. alaptőkével, mely Ausztriának 19 enyvgyárát megszerezte, 1 enyvgyár nem csatlakozott, s kettővel pedig megegyezésre jutott az enyvtruszt. Ennek mintájára alakult a magyar enyvtruszt «Első Budapesti Spódium és Enyvgyár részv.-t.» mely eddigi 600.000 kor.-nyi alaptőkéjét 3,600.000 koronára emelte fel és az összes nagyobb magyar enyvgyárakat, számszerint 6-ot magába olvasztotta.

Esernyő. Néhány év óta osztrák-magyar esernyőkartell áll fenn, melyhez az egyedüli magyar esernyőgyár is tartozik. Ezen kartellhez az esernyőszövet és esernyősingyárosok is csatlakoztak és kötelezték magukat, hogy csak oly esernyőgyárosokkal lépnek összeköttetésbe, kik a kartell tagjai, másrészt az esernyőgyárosok szükségletüket kizárólag emezektől szerzik be. Új esernyőgyárak keletkezése így igen meg van nehezítve, mi Magyarországra nézve, tekintve a magy. importot, igen nagy hátrány.

Faszén. 1902-ben az osztrák és magyar faszéntermelők kartellt kötöttek és Budapesten elárusító állomást létesítettek. A kartell célja az árak emelése mellett az eladási feltételek és termelési viszonyok szabályozása és az export nagyobbítása. Kartellek állanak fenn az *eczetsav- és faszesz-*termelésben is.

A falepárló vállalatok terén trustszerű alakulatok mutatkoztak. Egy frankfurti pénzcsoport a Kasseler Trebertrocknungsgesellschaft maradványaiból az összes német és Ausztria-Magyarországban létező gyárak egyesítése céljából 7 millió márka alaptőkével részvénytársaságot alakított, melyen az osztrák hitelintézet és a magyar általános hitelbank is részesedik. Célja a magyar-osztrák, magyar faszén és falepárló gyárak megvásárlása.

Fehérnemű gyárosok árkartellje fennáll 1903. óta.

Gyertya. Az osztrák-magyar gyertyakartell árkartellt képez, mely az árakat időnként egyértelmileg emelni szokta.

Gyufa. A gyufaiparban 1901. december végéig árkartell állott fenn a magyar, galicziai és alpestartományi gyufagyárak között, továbbá az osztrák gyufagyárak kiviteli kartellje. 1901. végén az előbbi felbomlott, minek következtében az osztrák és magyar gyárak között elkeseredett versengés tört ki, mely 20—30%-os árviasszaesést idézett elő. Az 1902. évi külforgalmi kimutatás azonban arról tanuskodik, hogy gyufaiparunkban a

behozatal hanyatlása mellett¹⁾ a kivitel emelkedett 1901-ben 22.146, 1902-ben 22.862 mm.-ra. Az osztrák gyufagyárosok egy része 1903. év folyamán trustben olvadt fel, mely az osztrák termelés mintegy 70%-át képviseli és 80 milliárd gyufát állít elő; hogy a magyar gyufagyárak az így keletkezett veszedelmes versenynyel szemben védekezzenek, szintén oly irányu mozgalmat indítottak, mely azonban mindeddig eredménytelen maradt.

Hunnia czípő szintén kartell tárgyát képezi.

Izzólámpakartell. Az izzólámpakartell nemzetközi alapokon van szervezve és tagjai a jelentősebb német, osztrák, svájci és magyar izzólámpagyárak. A kartell ár- és kontingentálási kartell és közös elárusítási állomással bir Berlinben. «Verkaufsstelle der vereinigten Glühlampenfabriken, Gesellschaft mit beschr. Haft.» cég alatt.

Jutaipar. A jutakartell egyike azoknak, melyekben nagy megrövidülést nem szenvedünk, mert a létező 3 magyar jutagyár a hazai szükségletnek 75%-át fedezi és még Ausztriába is jelentékeny kivitelünk van. Az 1902. év folyamán a kartell 15%-nyi üzemredukciót határozott el és további 25—30%-nyi redukció felett tanakodott. Ezen üzemredukciókból arra lehetne következtetni, hogy az árak a körülményeknek megfelelőleg alacsonyan állanak és a termelési viszonyok kedvezőtlenek. Ennek daczára a magyar malmok egyesületei már többször álltak elő azon fenyegetéssel, hogy szükségleteiket a külföldön fogják beszerezni és a bevétel 1902. év folyamán tényleg jelentékenyen emelkedett, sőt azon fenyegetést is lehetett hallani, hogy a hazai malmok egy külön jutagyarat fognak emelni.

A jutakartell 1908. decz. 31-ig terjedő hatálylyal van megkötve. A fennálló jutakartell keletkezése 1899-re vezethető vissza, a mikor a monarchia legelső gyárjai áregyezményt kötöttek, melynek 14 gyár és 18 nagykereskedő tagja volt. A juta ára, mely 1895—1898-ban tonnánként 10—11 forint volt, 14·5—15 sőt 16-ra emelkedett. E mellett az eladási feltételeket is szigoruan szabályozták.²⁾ Ezen kartellből keletkezett 1901-ben a jelenleg is fennálló jutakartell. A jutakartell főbb szabványai abban

1) 1901-ben 16.696, 1902-ben 15.452.

2) Nevezetesen a nyílt hitel idejét, szállítási határidőket stb.

foglalhatok össze, hogy a kartellszerződést aláírók kötelezik a szerződésben megjelölt áruk kivételével összes gyártmányaik kizárólagos eladását egy közös elárusító állomásra bizni. Ezen elárusító állomás közkereseti társaság formájában jött létre és neve: »Egyesült jutagyarak, Első osztrák jutafonó és szövőgyár, Első magyar jutafonó és szövőgyár és Társai« Bécs főteleppel. A magyar gyarak közül az »Első magyar jutafonó és szövőgyár, Lajta-Ujfalu és Klinger Henrik Budapest«, czégek a tagjai.

Kalap. Az osztrák és magyar kalapgyarak között jelenleg kartell létezik, melynek tagjai hazai kalapgyáraink nagyrésze. Főcélja szabályozni az eladási feltételeket és az árakat.

Kénsav. A kénsaviparban az osztrák és magyar gyarak között már régebben léteztek egyezmények és ezen egyezmények ellenőrzésére iroda is állott fenn Prágában, az egyezmények azonban nem voltak kötelezők. Az 1902. év folyamán nagy mozgalom indult meg az iránt, hogy a termelés kontingentáltassék; ezen kísérlet azonban meghiúsult és a kartell közönséges árkartell formájában jött létre. A prágai ellenőrző iroda, mely a »Böhmische Unionbank« vezetése alatt áll, tovább is folytatja működését. Az ujonnan létrejött kartell eredménye 10% ár-emelés volt.

Kőszén. A három legnagyobb magyar szénbányatársulat a »Salgótarjáni kőszénbánya r.-t.«, a »Magyar Általános kőszénbánya r.-t.« és az »Északmagyarországi kőszénbánya r.-t.« között több év óta termelési, rayon- és árkartell áll fenn. Az 1903. év folyamán ezen egyezményeket újabb 5 esztendőre meghosszabbították. Rayonirozás létezik a nevezett vállalatok közt annyiban, hogy egymás vevőinek ajánlatokat nem tesznek, sőt egyáltalában el sem adnak, ha ezek hozzájuk fordulnak is. A kartellnek nehéz harcot kell vívnia a kartellen kívül álló művekkel, így a Duna-gőzhajózási társulattal, a sajtóvölgyi szénbányatársulattal és a többi bel- és külföldi szénbányákkal, mi a folytonosan nyomott szénárakban jut kifejezésre.

Malomipar. A hazai malomiparban az első kartellszerű egyezmény 1887-ben jött létre s különösen üzemek redukciójára, a zsákok visszavásárlására, az eladási feltételekre, a liszt csomagolására, a lisztfajták számának és minőségének megállapítására

vonatkozott. Áregyezményt azonban nem tartalmazott. Azóta ismételve jöttek létre üzemredukciókra irányuló kartellek.

Különösen az őrlési forgalom megszűntetése sodorta nehéz helyzetbe főleg a fővárosi malmokat, a tultermelés általános volt, az árak folytonosan hanyatlottak s így a malmok újból a kartell terére voltak kénytelenek lépni. Az 1902-ik év jó termése, mely lehetővé tette az egyes malmok egész üzemének kihasználását, ezen tervet egy időre elodázta. 1903-ban azonban a fővárosi és a 2 vidéki malom-egylet között folytatott tárgyalásai után a fővárosi és vidéki malmok között létrejött az üzemredukáló kartell, melynek következtében az üzemek sokszor 40—50% erejéig vannak beszüntetve.

A műtrágya. Szarvasmarha állományunknak földünkhöz mért csekély aránya és azon szakköreink által elfogadott nézet, hogy természetes trágyáink nem elégségesek földeink termékenyítésére, a műtrágyát hazánkban elsõrendû fontossággal bíró áruvá tették. Nálunk a kilenczvenes években indult meg a műtrágyagyártás. Zsolnán, Nagyváradon, Szegeden és Budapesten alakultak műtrágyagyárak, mire nagyszámu (18) osztrák műtrágyagyárak kiméletlen versenyt kezdettek, hogy a magyar gyárakat tönkretegyék. E mellett igen nagy volt a német gyárak versenye is, a melyek, minthogy a műtrágya adómentes, igen nagy mennyiséget importáltak a vámbelföldre. A versenyt még élesítették a vegyi gyárak, a mennyiben az üzemekben melléktermény gyanánt nyert kénsavat szuperfoszfátok előállítására fordították. Több évi kiméletlen verseny után az osztrák és magyar gyárak kartellt kötöttek, melyben kölcsönösen egymásnak biztosították és kijelölték a fogyasztási területet, a versenyzõ német gyárakkal pedig úgy egyeztek meg, hogy egy bizonyos mennyiség behozatalát nekik megengedték. Bár ezen kartell lehetővé tette néhány műtrágya es vegyi gyárunk megerõsödését, mégis inferioris viszonyba hozta a magyar gyárakat és ezen inferioris viszonyt megrõgzítette, mit legjobban bizonyít a külforgalmi statisztika. Így pl. 1902. műtrágyában, szuperfoszfátokban (thomassalak Magyarországon egyáltalán nem állitható elő és nemzetközi kartell tárgya, melynek értelmében a mi szükségleteinket Ausztria fedezi), thomassalakliszt, trágyagipsz és mészben, valamint egyéb trágyákban behozatalunk 344,200 mm. volt, kivitelünk pedig 134,000

mm. tulnyomólag Ausztriából. 1902. év végén az osztrák-magyar műtrágya-kartell újabb 5 évre meghosszabbított.¹⁾

Nemez-kartell már 1895-ben jött létre, termelési kartellt képez elárúsító irodával.

Osztrák és magyar nőikabát-készítők kartellje.

Ócska rongy-kartell, ár-kartell, létrejött 1897-ben 5 osztrák és 2 magyar vállalat egyesülése folytán.

Ócska vas-kartell létrejött két nagy magyar cég között 1900-ban.

Pamutfonál-kartell, árkartell.

Papíripar. A papíriparban több rendbeli kartell létezik az osztrák és magyar gyárak között. A csomagolópapír és doboz-papír kartelleken kívül léteznek kartellek, még a színes papírban²⁾ és a pergamentpapírgyártásban, azonkívül a Cellulose-papír központi eladása czeljából 1901-ben 12 osztrák és magyar gyár létrehozta a »Papier Union« szövetkezetet korlátolt felelősséggel, a mely a cellulosepapír eladását közvetíti.³⁾

Parkétgyárosok árkartellje létrejött 1902-ben.

Petroleum. Az osztrák és magyar petroleumiparban 2 korszakot kell megkülönböztetni, az 1895 előtti és utáni. 1895 előtt Ausztriában és Magyarországon finomított nyersolaj 70%-át részben Oroszországból, részben Romániából hozták be. A magyar petroleumipar ezen korszakban, különösen a 80-as években az osztrák petroleumipart felülhaladta és jelentékeny kivitelünk volt Ausztriába. 1895-be esik a nagy galicziai petroleummezők felfedezése és ezzel egyszersmind az osztrák finomító ipar fellendülése úgy, hogy 1902-ben már mintegy 300,000 mm.-t hozott be a magyar piacra. Tekintve azonban, hogy hazánk nyers petroleumot csak elenyésző mennyiségben termel, a magyar petroleumipar helyzete egyéb iparágainkhoz viszonyítva kielégítő.

Az első kartell 1892-ben jött létre, mely 1,569.965 mm.-ban kontingentálta a kartellhez tartozó 54 finomító között a monarchia szükségletét. Több kisebb-nagyobb finomító a kartellen kívül

¹⁾ Az 1903. év folyamán az O. M. G. E. hatalmas mozgalmat indított a műtrágya-kartell ellen és e célból műtrágyának waggonszámra való eladását az O. M. G. E. közvetítette.

²⁾ Buntpapier.

³⁾ Csomagolópapír-kartell lásd feljebb.

maradt és ez, valamint több nagy galicziai petroleum-bánya felfedezése okozta, hogy a kartell 1897-ben felbomlott.

Időközben a galicziai nyersolajtermelés oly mérveket öltött, hogy a nagy verseny megosztására közös eladási hivatalt szerveztek Lembergben, majd pedig megalakították a »Ropa«-t, a nyerstermelők szövetségét, korlátolt felelőséggel, mely a nyersolajtermelők elárúsító állomása volt.

Az 1898-ban újból létrejött kartell a Ropával kétoldalu exclusiv szerződést kötött, melynek értelmében a nyersolaj ára 100 kg.-onként 3 forintban állapított meg, a nyersolajtermelők pedig a finomított petroleumnak 18 frtnyi felüli eladási áraban 50% erejéig részesednek. A kartellen kívül levő 6 finomító ily módon román, orosz és a Ropa-hoz nem tartozó nyersolajtermelőkre volt utalva. 1899-ben a karellhez tartozott 72 finomító, melyek összkontingense 1,955.832 mm.-át tett ki. Több nagy kartellen kívül álló gyár és a Galicziában gombamódra gyarapodó finomítók versenye 1901-ben a kartellt megtörte és a finomítók között ismét a legféltlenebb verseny ideje következett be. A nyersolajtermelők szövetezése azonban tovább tartott. A Ropa, mely eddig is az egész nyersolajtermelés 60%-át képviselte, az újabb bányákat is üzletkörébe vonta, úgy hogy 1901. decemberében a Ropa a nyersolajtermelés 93⁰/₀-át uralta. A magyar finomító ipar is a Ropától szerezte be a nyersanyag túlnyomó részét, a mennyiben

	Ausziából	Romániából	Oroszországból
1901-ben	1.054.087	191.141	24.168 mm.-át
1902-ben	1,210.032	223.625	33.040 »

szereztünk be. 1903-ban a Ropa liquidált és átalakult a »Petrolea« Aktiengesellschaft für Mineralöl-be, mely ugyanoly széles alapokon áll, mint a Ropa és céljai is ugyanazok.

Hosszas tárgyalások után 1903-ban újból létrejött a finomítók kartellje és ezzel kapcsolatban a megegyezés a Petroleával is. A kartell tagjai a monarchia összes finomítói, még pedig 62 nagyobb és 32 kisebb finomító, valamint a Petroleában egyesített nyersolajtermelők. A szerződés, mely egyike a legbonyolódottabb és a tagok jogviszonyait legrészletesebben szabályozó szerződéseknek, öt főrendelkezést foglal magában és pedig 1. a belföldi kontingens nagyságát és mikénti elosztását illetőleg, 2. az egyes finomítók viszonyát illetőleg a kartellhez, 3. a kartell viszonyát

a Petroleához, 4. solarolaj előállítását tiltó rendelkezést, 5. a közös szerveket a vételt és az eladást illetőleg, 6. a szerződés tartamát és felbomlásának feltételeit illetőleg.

A belföldön eladásra kerülő mennyiség 2,500.000 mm.-ban lett megállapítva, tehát 150.000 mm.-val magasabb mennyiségben, mint az előbbi kartellben.

Ebben a kontingensben Felsőmagyarország és Galiczia kisebb finomítói 350.000 mm.-val, a nagy finomítók pedig 2,150.000 mm.-val részesednek. Ezen 2,150.000 mm.-ból 1,400.000 mm. esik azon finomítókra, melyek a belföldi kontingens mellett külföldi kontingenst is kaptak.

A finomítók kartellje és a Petrolea között az egyezmények egy eksklusiv szerződést statuálnak, vagyis, hogy a finomítók kötelezik magukat egész nyersolaj szükségletüket a Petroleától beszerezni, a Petrolea viszont kötelezi magát, hogy a kartellhez nem tartozó finomítónak nyersolajat eladni nem fog. A Petroleától átveendő mennyiség nincsen számszerűleg meghatározva, hanem a finomítók a Petrolea által előállított egész nyersolajtermelést átveszik és azon mennyiségekért, a melyeket időlegesen nem vesz át, 15 fillnyi raktárdíjat fizet. Azonban az így fizetett raktárdíj 500.000 koronánál többet nem tehet ki és a fölös mennyiségeket a finomítók kartellje tartozik föltétlenül átvenni, vagyis a Petroleánál állandóan raktáron, mintegy 700.000 hl.-nél több nem lehet, mert a fölös mennyiséget a finomítók kartellje azonnal tartozik átvenni. A Petroleának részesedése a nyereségben és az átvételi árak következőképen lettek szabályozva: A nyersolaj átvételi ára 100 kg.-ként 3 korona 26 fillérben ab Boryslaw lett megállapítva, a finomított petroleum alap-ára pedig 29 koronában ab Oderberg. Ha a finomított petroleum ára 29 korona fölé emelkedik, akkor a nyersolajtermelők minden korona után 25 fillérrel részesednek az emelkedésben, úgy hogy pl. ha a finomított petroleum ára 36 korona, akkor a nyersolaj átvételi ára 5 korona. Minthogy pedig 100 kg. belföldi finomított petroleumhoz 200 kg. nyersolaj szükségeltetik, a részesedés az áremelkedésben nem 25, hanem 50 fillért tesz ki, vagyis a teljes áremelkedés felét.

A kartell egy egyezményi irodát állít fel, a mely kimutatást vezet az egyes fogyasztási területek rayonirozását illetőleg, vala-

mint egy központi irodát, a kontingentálás és egyezmény ellenőrzésére és ezzel egybekapcsolt ügyek vitelére.

A szerződés visszaható erővel 1903. május 1-től bir hatálylyal és 4 év tartamára kötött. A szerződés azonban előbb felbomlik, ha ezen időn belül egy új finomító keletkezik 20.000 hl.-nél nagyobb termelőképességgel; ha nyersolajtermelők nem volnának képesek a kivitelre dolgozó finomítóknak a szükségelt mennyiségű nyersolajat szállítani; ha valamely gyár kontingensét 10.000 métermázsával lépi túl (a kontingensnél többet termelő 10 korona büntetéspénzt köteles mm.-ként fizetni); végre, ha 800.000 métermázsát termelő finomítók felmondják a kartellt.

Míthogy 100 kg. finomított petroleumhoz 200 kg. nyersolaj szükségeltetik, a 2,500.000 mm.-át kitevő belföldi kontingenshez 5,000.000 mm. nyersolaj szükségeltetik. 100 kg. kivitelre szánt finomított petroleumhoz pedig 240 kg. nyersolaj szükségeltetik, a körülbelül 1,000.000 mm.-t kitevő osztrák-magyar petroleum-kivitelhez tehát 2,400.000 mm. nyersolaj. Az egész nyersolajtermelés ilyenképen mintegy 7 $\frac{1}{2}$ millió mm.-t tenne ki.

A németországi kivittl illetőleg tárgyalások folytak a Deutsch-Amerikanische Petroleumgesellschaft-tal, a mely a Standard Oil Co.-val áll összekötötésben, a petroleum-iparral foglalkozó egy-némely bankkal (Deutsche Bank, Diskonto-Gesellschaft) és a romániai érdekeltekkel.

Rézsodrony-kartell. A rézsodrony-kartell tagjai az összes jelentősebb osztrák és magyar rézsodrony-gyárak egy G. Chaudoir & Co., Bécs és Budapest, Mährisch-Schlesische A.-G. für Dratstift, Felten & Guillaume A.-G. Bécs és Budapest, Weiss Manfréd. Ezek termelési képessége mintegy 6000 tonna, míg a kartellen kívül levőké 300 tonna. A kartellnek nincs közös eladási helye, hanem Bécsben, »Evidenzbureau der Vereinigten Kupferdratwerke« czim alatt közös egyezményi irodát tart fenn.

Rézpléh. 1894. óta létezett egy egyezmény az osztrák és magyar rézpléhgyárosok között, melyek azonban időnként felbomlottak és rövid időre megújultak.

Sör. A magyar söriparban az 1900. évadban beállott rendkívül kedvezőtlen viszonyok, melyek abban nyertek nyilvánulást, hogy a termelés az 1901—1902. évadban, pl. a 3 év előttihez 330.000 hl.-rel ment vissza, nehéz helyzetet teremtett. Rámutatva

a söriparban uralgó válságos helyzetre, a magyar sörfőzők egyesülete még az 1900. év folyamán felirt a pénzügyminiszterhez, kérve a söradó, nevezetesen a söradópótlék leszállítását. Erre a felíratra a pénzügyminiszter¹⁾ a többi között ezt válaszolta: »Ez egészségtelen állapotokat egyrészt a sörfőzdeknek egymással szemben tulhajtott versenyében, másrészt a sörfőző-iparnak a sörkereskedéssel és kiméréssel foglalkozókkal szemben való szervezetlenségében vélem feltalálni és nézetem szerint az orvoslás módja csakis ez okok elhárításával eszközölhető. E tekintetben, különösen a sörkereskedők és kimérők részére való mértéktelen hitelezések korlátozása és a serfőzdek egyöntetű eljárása lényegesen javíthatna a mai egészségtelen viszonyokon, melyek az által állottak elő, hogy egyes serfőzők erejükét tulhaladó mérvben hiteleztek vevőiknek s e tekintetben nem az állam-hatalom beavatkozásától, de az egyesülés terén kifejtett tevékenységtől várható az üdvös eredmény!« A pénzügyminiszter tehát egyenest felhívja a serfőzőket a kartell-alkotásra. A fővárosi serfőzdek, nevezetesen a Dréher-féle serfőzde, ifj. Haggemacher Henrik, Első Magyar Serfőzde r.-t. és a Kőbányai Polgári Serfőző r.-t. a Király serfőzde megszűnése után tényleg kartellt kötöttek, melynek tárgya az árak emelése és a hitelfelletelek szigorítása volt, sőt a szegedi ipar- és keresk. kamara jelentése szerint²⁾ valóságos rayonirozó és kontingentálási kartellt kötöttek, a mennyiben egymás között meghatározták, hogy mely viszonteladónak, mely raktár szolgáltatja ki a sört, kétféle sört pedig egyezményeik szerint egyáltalán senki sem tarthat. Magyarországon 1901—1902-ben összesen 1,238.230 hl. fok sört termeltek, melynek 59·49%-át a fentemlített 4 budapesti sörgyár termelte. A vidéki sörgyárak tehát nagy szerepet nem játszanak és a sörkartell így az árakkal és különösen a jobb fajta sörnek az árára jelentékeny befolyással lehet.

Szénsav. 1902-ben az osztrák és magyar szénsav-gyárak között az előbb létezett kartell felbomlása következtében kifejlődött óriási verseny paralizására, melynek következtében az árak 60—70%-al hanyatlottak, kartell létesült. Az osztrák-magyar szénsav-kartell tagjai magyar részről a Wagner Emil dr. és Jenő-

1) M. K. L. 1901. jan. 20.

2) M. K. L. 1901. jun. 29.

féle szénsav-gyár, a Mandler H. és W. féle szénsav-gyár, a Hungária műtrágya-, szénsav- és vegyi ipar r.-t, a »Sikulia« természetes szénsavfürdő r.-t.¹⁾ Az osztrák szénsav-gyárosok Magyarországra, a magyarok Ausztriába nem szállíthatnak szénsavat. A termelés kontingentáltak, központi irodát állítanak fel, mely a megrendeléseket a kontingenshez képest osztja szét. A kartell 1902. márcz. 1-én lépett életbe és 5 évre szól. A kartell létrejöttének érvénye 1 hónapi időn belül mintegy 60% áremelkedés volt.

Szóda. Szódának mesterséges uton való előállítására jelenleg kétféle rendszer van, a régebbi Leblanc-féle rendszer és az ammóniak szódagyárak. E két rendszer között a 80-as években elkésredett küzdelem folyt, mely 1888-ban kontingentálási kartellhez vezetett. Bécsben ellenőrző irodát állítottak fel, mely az összes megrendeléseket átvette és a megegyezés szerint szétosztotta. Ezen kartell felrobbantotta egy Boszniában keletkezett állam által támogatott szódagyár. 1896-ban újból létrejött a szóda-kartell, melyhez magyar részről a marosujvári és nagybocskói szódagyárak csatlakoztak. A magas szódaárak a fogyasztók ismételt panaszára adtak okot. Így a magyar üveggyárosok egyesülete, mely a magyar üveg-kartell képviseli, elhatározta, hogy a szóda-kartell tulajdonosa ellen úgy fog védekezni, hogy felszólít egy vegyi ipargyárat, hogy rendezkedjék be szénsavgyártásra és kötelezi magát, hogy ezen gyártól fog vásárolni, ha a szóda-kartellbe be nem lép.

Szörp-kartell. Az osztrák és magyar szörp-kartell egyike legjobban szervezett kartelljeinknek. 1894. óta áll fenn és 1900-ban 1905-ig terjedő hatálylyal kötött meg újból. A kartell tagjai a monarchiának csaknem valamennyi gyárai, közöttük 3 magyar gyár. Ezen kartell kontingentálási s egyszersmind eladási kartell, a mennyiben a termelés kontingentálva s az egyes gyárak között felosztva van, és a szörpnek valamint keményítő cukornak a kizárólagos eladása az osztr. Laenderbankra van bízva.

A szesz-kartell. Magyarországon szesz-kartell 1900 február 1-je óta létezett és tagjai csaknem az összes nagyobb magyar ipari szeszgyárak és szeszfinomítók névszerint: Leipziger Vilmos, Gschwindt féle szeszgyár, Egyedi, Lederer és Kálmán-féle szeszgyár, Moskovits Mór és fia, Heller Ede, Kremsir Károly, Straetz Hermann, Friedrich Czell Söhne, Linzer Károly és fia, Győri

¹⁾ Málnás-fürdő.

szeszgyár, Első temesvári szeszgyár, Blau testvérek, Berger Dániel, Neumann testvérek, Spitzer Benő és társa, Spitzer Károly, Moskovits Adolf és fiai, Boni szeszgyár, Lócsei szeszfinomító és még néhány finomító, mely azóta csatlakozott a kartellhez. A kartell 1907. augusztus 31-ig terjedő időre kötött meg, azonban már 1905. augusztus 31-én is felbontható, ha az egyezményben képviselt törzskontingensnek legalább $\frac{3}{4}$ része, legkésőbb 1905. január 1. ig a feloszlást kívánja, azonban a tagok egyenetlensége folytán már 1905. októberében bomlott fel tőzsdebirósági ítélet alapján. A szeszkartell ár- és eladási feltételeket szabályozó és kontingentálási kartell volt. Az egyezmény vonatkozott a szesznek azon mennyiségére, melyet az 1899-ik évi XXII-ik törvény-cikk szerint évenként a kisebbik adótétel mellett termeltetik és pedig a szeszfőzdekre eső törzskontingensre ép úgy mint a pótkontingensre, valamint azon kisebb adótétel alá eső szeszmenyiségekre, melyeket az egyezményhez tartozó vállalatok szabad raktáraik részére más vállalatoktól fognak megszerezni. Az egyezmény tagjainak kiszállításai csak a nekik havonta az összülés által kiosztott mennyiség keretén belül történhetnek, melyeknél egy legfeljebb 10%-ig terjedhető eltérés engedélyeztetik. Az egyezmény tagjainak mindegyike köteles az ügyvivő bizottságnak naponta valamint havonként írásban bejelenteni, hogy mily mennyiséget szállított el. A havonként eladható mennyiség nagyságát az összülés határozza meg, azonban minden hónapban felosztásra meghatározott mennyiség 30.000 hl.-nél kisebb nem lehet. Ezen mennyiségben az egyezményhez tartozó mindegyik vállalkozó félévi kontingense és kontingens szesz készletének arányában részesedik.¹⁾ Az eladási árak és az illető hónapban elszállításra kiosztandó mennyiség fölötti határozathozatal czéljából, legkevesebb minden hónapban és ha az üzleti viszonyok megkövetelik, még gyakrabban is az egyezményi tagok teljesülésre hivandók egybe. A határozathozatal szavazás útján történik és egyszerű szótöbbséggel döntenek el. Az egyezményi tagok mindegyikének van szavazati joga, még pedig minden megkezdett 5000 hektoliter törzskontingens után 1 szavazat. Az egyezmény részletesen szabályozza az eladási feltételeket, a melyek a kartellt megelőzőleg számos visszaélésre adott alkalmat.

¹⁾ 70%-a a törzskontingensből, 30% a készletekből.

A kartell élén egy 7 rendes tagból s 3 póttagból álló ügyvivő bizottság áll, mely az egyezmény tagjainak teljes egyetemét, úgy kifelé¹⁾ valamint az egyezményi tagokkal szemben is képviseli. Az ügyvivő bizottság gondoskodik az egyes termelési, szállítási, lebonyolítási, kezelési stb. adatok nyilvántartásáról s az egyezmény összes tagjai kötelesek a bizottság oly intézkedéseit és rendelkezéseit, melyek az egyezmény határozataival kapcsolatosak, teljesíteni. Különösen tartoznak az egyezmény tagjai, valahányszor azt az ügyvivő bizottság szükségesnek tartja, az általa²⁾ kirendelt közegnek, ellenőrzés céljából felmutatni a fogyasztási adóról vezetett hivatalos bevételi és kiadási számadásokat.

Ha valamelyik tag az egyezményt megsérti, nevezetesen, ha a kartelláraknál olcsóbban adott el szeszt, akkor az olcsóbban eladott szesz minden hektoliterje után 6 korona pénzbírság lefizetésére ítélendő, az egyezmény határozatainak minden egyéb megsértése esetében pedig első ízben megrovással, második ízben 1000 koronával, harmadik ízben 3000 korona, negyedik ízben és a következő esetekben 5000 korona pénzbírsággal büntetik. Ha az egyezményhez tartozó valamely fél vállalatának kontingens iránti igényjogosultságát vagy a vállalatot magát eladja, vagy más módon idegen kézre juttatja és pedig az ipari szeszgyártás céljára, úgy tartozik vállalatának vagy kontingensének átvevőjét, illetve utódját vagy bérelőjét az egyezmény betartására és az ahhoz való olyképeni hozzájárulására kötelezni, hogy az köteles legyen az egyezmény tartamára a jelen egyezmény szerinti kötelezettségek átvállalásával az ő helyébe lépni. Az egyezmény azon tagja, ki ezt megtenni elmulasztja, tartozik az ügyvivő bizottság kezéhez 200.000 K. azaz Kettőszázezer korona pénzbírságot lefizetni, mely bírságpénz az egyezmény többi tagjai közt évi törzskontingensük arányában osztandó fel.

Magyarországon 1901--1902-ben 38 ipari és 562 mezőgazdasági szeszgyár állott fenn, melyek közül csak a fenti 21 cég tartozik a szeszkartellhez. A kartellhez tartozó eme 21 cég összesen mintegy 250.000 hektoliter kontingens szesz felett rendelkezett, tehát a magyar kontingensszesznek nem is egy harma-

1) Magánfelekkel, testületekkel, bíróságok és hatóságokkal.

2) T. i. az ügyvivő bizottság által.

dát, és az osztrák és magyar kontingens szesznek nem is nyolczadát képviseli. Magyarországon és Ausztriában t. i. az elmúlt 10 esztendőben a kisebbik adótétellel megadóztatva a következő mennyiségek kerültek forgalomba:

	Ausztria	Magyarország
1893 – 94	949.702	851.233 hektoliterfok
1894—95	942.037	751.125 „
1895—96	953.414	825.495 „
1896—97	967.329	853.961 „
1897—98	957.491	831.618 „
1898—99	987.854	829.221 „
1899—900	974.903	810.800 „
1900 901	1,040.591	789.354 „
1901—902	962.028	711.065 „
1902—903	960.078	792.821 „

E mellett az osztrák gyárak nagy mennyiségeket hoztak be Magyarországra, még pedig 1900-ban, vagyis a kartell keletkezésekor 21.200 hl., 1901-ben 74.200 hl., 1902-ben 81.900 hl. finomított szeszt. Magyar szesznek Ausztriába való kivitele ellenben ugyanekkor az 1900. évi 42.300 mm.-ről lefogyott 1901-ben 22.500 és 1902-ben 19.800 hl.-re. A szeszkartellnek tehát úgy egy bel-, mint egy külföldi hatalmas versenynyel kellett küzdenie, s e mellett az össztermelés egy jelentéktelen részét képviseli. Az árak nyersszeszben az utóbbi 10 évben a következő képet mutatják:

Kampagne	Átlagárak szept.—aug.	
	Legmagasabb árak.	Legalacsonyabb árak.
1895—96	15.— frt.	14.— frt.
1896—97	18.— „	14.50 „
1897—98	20.50 „	17.50 „
1898—99	19.50 „	16.25 „
1899—900	40.50 kor.	36.— kor.
1900—901	42.— „	40.50 „
1901—902	42.— „	39.— „
1902—903	39.— „	35.50 „

A finomított szesz ára a nyersszesz árával szemben állandóan 5—6 koronányi különbséget mutat fel, holott a finomítási

költség, ha valaki nyersszeszt saját költségére finomít, legfeljebb 3 koronát tesz ki.

Érdekesek az 1903—1904-iki kampagne szeszárjai. A nyers- és finomított szesz ára minden ok nélkül 10 hónapon belül 10 koronával emelkedik, daczára a jó burgonya-, répa- és kukoricza-termésnek. Az áremelkedésnek direkte nem is a kartell az oka, hanem azon körülmény, hogy a kontingens évek óta változatlan, holott a népesség folytonosan szaporodik, mi a keresletet természetesen növeli. A szeszkartell továbbá állandóan azt a politikát folytatja, hogy a nyersszesz árát lehetőleg alacsonyan tartja, a finomított szeszt ellenben magasán. Ez a szeszfőzdék körében érthető elkeseredést hoz létre és innen azon törekvések, hogy a német szeszértékesítő központ mintájára a magyar mezőgazdasági szeszgyárak is egyesüljenek. Annak, hogy a magy. szeszkartell kontingensének az egészhez viszonyított csekély nagysága daczára fennállani képes, oka az, hogy egyrészt a finomítási eljárást Magyarországon csaknem teljesen monopolizálja, monopolizálja továbbá bizonyos szeszfajok¹⁾ előállítását és végül, mert összkontingens oly szűken van megállapítva, hogy minden egyes gyárnak a saját kontingensére monopóliuma van, és az árak kartell nélkül is jelentékenyen emelkednének.

Téglakartell. A mult század 90-es éveiben megindult nagyarányu építkezések és a millenáris kiállítás következtében beállott építkezési láz maga után vonta a téglagyárak szaporodását és az üzemek kiterjesztését. A millenáris kiállítás után a tulépitkezés bajának napfényre jöttével az építkezési kedv folytonosan hanyatlott. Az általános gazdasági pangás, valamint azon körülmény, hogy a hitelintézeteink nagyon megszorították jelzálogos kölcsönök engedélyezését, a téglagyártás terén valóságos válságot idéztek elő. A téglagyárak a folytonosan hanyatló kereslet daczára sem redukálták üzemeket és óriási módon felhalmozott készleteiket az árak folytonos leszállítása utján igyekeztek értékesíteni, így szálltak az árak az előző évek 20—24 frt-os árai-ról 1899-ben 12—13 frt.-ra. Ily körülmények között született meg a budapesti téglakartell terve, melyet a már akkor létezett berlini téglakartell módjára kovácsoltak össze. A kartellben 27

1) Pl. élesztőszesz.

fővárosi és vidéki téglagyár vett részt és az évi 450 milliónyi termelésnek¹⁾ mintegy 90%-át képviselték. A kartell ármegállapító, termeléskontingentáló és eladási kartell volt.²⁾ A kartell sulypontja az eladási hivatalon fekszik, mely egy részvénytársaság formájában jött létre. A részvénytársaság czéje «Közönséges tömör faltéglát árusító r.-t.» Budapesten 1000 db. részvénynyel à 1000 korona.

A kartellszerződés értelmében az összes gyárak kötelezik magukat egész közönséges falitégla termelésüket r.-t.-nak adni és így a r.-t. a kartellben levő gyáraknak kizárólagos kereskedelmi szerve és ha a szerződést megszegik, minden 1000 db. téglá után 20 korona pénzbírságot fizetnek. A r.-t. egyedüli jövedelme 40 f.-nyi provízió, melyet minden 1000 téglá után szed. Az összes gyárak termelése, termelőképességükhöz és fekvésükhöz képest évről-évre kontingentáltatik, még pedig ugyancsak ez év elején előrelátható és így megállapított téglaszükséglet %-os arányában. A kartell 1900. jan. 1-én lépett hatályba és 1904. decz. 31-ike előtt a részv.-t. csakis a r.-t. közgyűlésének oly határozata által osztható fel, melyben a részvénytőke $\frac{3}{4}$ részének tulajdonosai vannak jelen és a felosztás egyhangulag mondatik ki. A szükséglet azonban oly minimális volt, hogy a kartellben egyesült gyárak gyártási képességük mintegy 12%-át voltak csak képesek a piacra hozni, mihez járult még a kartellen kívül levő gyárak versenye, kik mintegy 35 millió évi termelést képviselnek. Az árak oly körülmények között 32 koronáról 28 koronára hanyatlottak. A kartellben levők és a kartellen kívül állók versenyére végre is 1902-ben augusztusban ahhoz vezetett, hogy a kartellen kívül levő jelentékenyebb gyárak is beléptek a kartellbe úgy, hogy a kartell most mintegy 500 millió téglá termelését képviseli. Az így kibővített kartell első ténykedése az volt, hogy az árakat 34 koronára emelte.

A fővárosi téglakartell tehát most az egész fővárosi téglatermelést monopolizálja és minthogy messziről téglát szállítani nem lehet, újabb téglagyárak versenyét pedig az erősebb régi téglagyárak könnyen lehetetlenné teszik, az építkezés és ezzel a

¹⁾ A kívülálló téglagyárak pedig mintegy 35 milliónyi termelést képviselnek.

²⁾ L. Ráth Zoltán i. m. 153. és köv. lap.

lakások megdrágulása a legnagyobb valószínűséggel be fog következni. Hogy a téglakartell mennyiben fogja azt a monopol-szerű helyzetet kizsákmányolni, azt nem tudni, nem lesz módjában azonban tulnag nyereségeket realizálni, mert a téglagyártás kevés befektetést igényelvén egy építkezési hausse idején erős versenytársai akadhatnak, mi a kontingens további megoszlásához, sőt egész szétforgácsolásához vezethet.

A téglakartellhez igen közel áll a budapesti *mész- és műhabarcs-kartell*, mely 1902-ben alakult meg és részvénytársaság formájában jött létre.

Az összes nagyobb budapesti mész- és műhabarcs-gyárak részt vesznek benne és egész termelésük eladását a központi elárusító állomásra bizzák. A kartell feladata a tultermelés megállása és az árak emelése. A részvénytőke 100.000 korona és a r.-t. czége »Mész- és műhabarcs árusító r.-t. Budapesten.«

Ténta-kartell, mint árkartell áll fenn.

Üveg. A magyar üvegyárak, beleértve az összes horvát üvegyárakat is, csaknem kivétel nélkül a fennálló üveg-kartell tagjai, melyben az összes árunemek külön-külön kartellálva vannak és az osztrák kartellel egyértelműleg járnak el. A magyar üveg-kartell organumának a »Szent István koronája országainak« területén levő üvegyárak egyesületének tagjai: Az első magyar üvegyár r.-t., Első horvát üvegyár r.-t., Kossuch János, Novek Emil és társa, Kuhinka C. István örökösei, Kurzweil Bernát, Fleissig és Taglicht testvérek, Urner és Fuchs (Daruvár), Schreiber, Hilman és társa (Ferenczvölgy) és Schreiber Vincze (Szt.-Szidónia), az egyesület székhelye Budapest. Az áremeléseket vagy redukációkat ezen egyesület közgyűlése határozza el és ennek határozata kötelező összes tagjaira.

Táblaüvegben már 1891-ben létrejött egy kartell, mely 1892-ben felbomlott és 1899. óta fennáll egy osztrák és magyar kartell, melyet 1902. év végén három évre meghosszabbítottak. E kartell tagjai két csekély gyár kivételével valamennyi osztrák és magyar gyár, számszerint 17. E kartell nemcsak az árak, hanem az eladási árfeltételeket és termelési viszonyokat szabályozza, valamint a külföldre irányuló forgalmat is és kontingentálja az egyes gyárak termelését. Az osztrák gyárak a kartell által teremtett magas árakat kiaknázandó tultermelésbe estek és

hogy áruikat mégis eladhassák, a kartell egyezményeit megkerülték. Így történhetett, hogy az 1902. év folyamán 300.000 korona értékű táblaüveggel többet importáltak be hazánkba, mint azelőtt. Ezen körülmények a kartell fennállhatását kétségessé tették és a magyar gyárak csak a kartell felbomlása után várható még erősebb versenytől való féltükben támogatják továbbra is a kartellt.

Kartell, még pedig kontingentálási kartell áll fenn a *palaczk-üreggyártásban*, a mennyiben egyedüli hazai palaczk-gyárunk, a salgótarjáni, az osztrák palaczk-gyárakkal akképen egyezett meg, hogy az osztrák gyárak a salgótarjáninak mintegy 7 millió palaczk gyártását engedik át.

Ha a külforgalmi statisztikát vesszük, azt találjuk, hogy a táblaüvegben 1902-ben a behozatal 98.931 mm., a kivitel 5040, tükörüvegben a behozatal 4729 mm., a kivitel 87 mm., a behozatal közönséges öblös üvegekben 127.755 mm., a kivitel 28.429 mm., lámpaüvegekben 12.262, kivitel 8954 és hogy palaczk-üvegekben a behozatal évenként 40 millió palaczkot tett ki, így világos, hogy az üvegekartellek, a mennyiben megrögzilik a magyar termelés nagyságát és az osztrák behozatalt mintegy garantálják, jó szolgálatot a magyar iparnak nem tesznek és a magyar ipar továbbfejlődését meggátolja, mint azt például a palaczküveg-kartell mutatja, melyben a hazai ipar részesedése megalázóan kicsiny.

A vas-kartell. Az osztrák és magyar varkarell mintegy 25 éves multra tekinthet vissza. Az osztrák sinkartell, a mely egyáltalában az első kartell volt az osztrák-magyar monarchia területén, 1878. decemberében jött létre. Ebből keletkezett a nagyobb osztrák vasművek között 1886-ban az általános vas-kartell, a mely a vasipar összes ágait, így a rud, formált vasgerenda, nyerspléh stb. ölelte fel. Ezen kartell kontingentálási kartell volt és minden egyes gyár tartozott eladásairól a kartell központi irodáját értesíteni és minden gyár, a mely quótájánál többet adott el, a quótájuknál kevesebbet eladóknak mm.-ként 1.50 forintot fizetett kötbérképpen. Ezen kartell több-kevesebb változtatással 1896-ig állott fenn; ekkor a kartellt újjá szervezték, még pedig a hid- és egyéb vaskonstruksiókat, továbbá a kovács- és kazán-munkákat a kartellból kirekesztették, az eddig

egységes kartell helyébe pedig 4 külön kartellt alkottak, u. m. : 1. rud- és formált vas; 2. építési- és vasgerenda; 3. nyerspléh; 4. vasuti szerszámok kartelljét. Az osztrák csoport és a magyar csoport kölcsönösen abban egyeztek meg, hogy mind-egyiknek joga van a kartellárak mellett Ausztriába, illetve Magyarországra 135.000 mm.-t bevinni. Ezen kartell 1902. decz. 31-ig tartó hatálylyal lett megkötve, azonban a kartell már 1900-ban felbomlott, mert a »Rimamurányi Salgótarjáni vasmű részvénytársaság« megvásárolta a kartellhez nem tartozó »Unio vas- és pléh-gyár részvénytársaság« és a »Hernádvölgyi vasipar részvénytársaság« összes részvényeit. A kartell azt remélte, hogy a rimamurányi vasművek e két új társaságot is a kartellbe fogják bevonni. Ez azonban nem történt meg, hanem minthogy a két társaság továbbra is legalább külsőleg önálló maradt, ezek a kartellen kívül maradtak. A kartell határozmányai azonban ily módon könnyen lehettek volna megkerülhetők, mert a rimamurányi a megvásárolt két új társaság útján a kartellnek nagy versenyt támaszthatott volna. Az osztrák gyárak ennek következtében 1900. októberben felmondták a kartellt, hivatkozással az egyezmény azon pontjára, melynél fogva a kartellen kívül álló vállalatokkal csakis közösen fognak tárgyalni. Elkeseredett küzdelem következett ezután egészen 1902. év végéig, a mikor is az osztrák és magyar vaskartell az eddiginél még szélesebb alapon jött létre, még pedig 10 év tartamára 1912. jun. 15-ig terjedő hatálylyal.

Az egyezmény célja a vasgyárak produkciójának a szükséglethez mért szabályozása, a tulprodukczió és árharcz meggátolása, az idegen verseny legyőzése és az egyezményi tagok eddigi munkakörének és piacának megvédése. Az új osztrák és magyar vaskartell felöleli a vasipar összes ágait a nyersvas kivételével, u. m. rud- és formált vas, félgyártmányokat, építési gerendákat, nyers- és készpléh, sinek, vasuti alkatrészek, kerekek, vasuti tengely, kerékabroncsok, sodrony és sodronyszegek előállítását. A nyersvason kívül ki vannak véve a kartell alól azon vámentes vasanyagok, a melyek a külföldről importálhatók volnának a belföldi kikészítési ipar versenyképességének fentartása céljából. A kartell a felölelt árucikknek megfelelőleg 10 alacsonyra oszlik. A kartell kontingentálja az egyes művek ter-

melését, míg az utolsó 3 év termelésének átlaga alapján százalékszerűen történik. Ha valamely mű kontingensénél többet adott el, akkor a megfelelő kiegyenlítés pénzbőlileg történik. Az egyezmény betartásának ellenőrzésére, valamint az elszámolás céljaira a kartell közös költségen egyezményi irodát tart fenn, melynek a kartellhez tartozó összes művek alá vannak vetve. Az egyezményből származható összes vitás kérdésekre vonatkozólag a kartell tagjai a budapesti áru- és értéktőzsde illetékességét ismerték el.

Külön van szervezve az osztrák csoport és külön a magyar csoport s mindegyik élén egy 3 tagból álló végrehajtó-bizottság áll. Az árak negyedévről-negyedévre közös megegyezéssel állapítatnak meg. A magyar vasgyáraknak jogukban áll évenként 300.000 mm.-t Ausztriába, az osztrák gyárosoknak pedig 180.000 mm.-t magyar területre szállítani.

A magyar kartellhez tartoznak: a magyar királyi vasgyárak, az osztrák-magyar államvasutak vasművei, a Rimamurányi-Salgótarjáni vasmű, a herceg Koburg Fülöp-féle vasművek, a Nadrági vasipar rt., az Unio pléh-gyár és a pohorellai vasművek. Nem tartozik a kartellhez a kaláni vasmű, azonkívül nem tartozik a kartellhez néhány sodronygyár, mert a német sodronygyárak a sodronyt alacsony árban importálják és így a sodronygyáraknak a versenyt lehetővé teszik; ellenben Ausztriában az összes számottevő vasművek a kartell tagjai. A kartell tőkeereje nehezen határozható meg, mert a kartellhez számos magánczég is tartozik és a részvénytársaságoknál a vagyon és alaptőke két különböző fogalom. De a következő táblázat mégis átnézetet nyújthat a vaskartell trustszerű erejéről és egyszersmind feltűnteti a kartellben az egyes vállalatok részéről érvényesülhető tőkeerőket.¹⁾

¹⁾ Az adatok Compass-ból (Finanzielles Jahrbuch für Österr.-Ung. 1904. Herausgegeben von S. Heller) vannak merítve.

A vállalatok értéke hozzávetőleg millió koronákban:

	Részvénytőke	Elsőbbségi részvény	Értéke
Alpine Montangesellschaft	72	24	—
Prager Eisenindustrie	16·5	00·8	—
Böhmische Montangesellsch.	10	—	—
Witkowitzner Eisenwerke	—	—	60
Werke d. Erz. Friedrich	—	—	40
Rimamurányi	32	—	—
Osztrák-m. á. v. vasművei	—	—	37
Krainische Eisenindustriegesellsch.	10	—	—
Hernádvölgyi vasművek	12	—	—
Poldihütte	9	3·46	—
Rudolfhütte	5·2	2·44	—
Union pléhgyár	4·5	2	—
Egydyer	2	—	—
Zenica	3	—	—
Zoptaner	3	—	—
Nadrági	5·5	—	—
Libschitz	1	—	—
	183·7	39·4	137

Összesen tehát mintegy 360 millió korona értéket képviselnek, nem számítva a magyar királyi vasgyárakat és ama számos kicsiny közepes gyárat, melyek a kartellhez tartoznak.

Az új osztrák és magyar vas-kartell egy zárt egészet képez, mert míg azelőtt kartellek voltak egyes cikkekben, más cikkekben pedig a legnagyobb verseny dühöngött, ez most ki van zárva, minthogy a kartell az összes cikket felöleli és az sincs a kartellszerződés értelmében megengedve, hogy valamilyik mű egy újabb cikk gyártásába fogjon és ez által a kartellel versenyre keljen, hanem eddig nem gyártott cikkek gyártását csakis saját belső használatára eszközölheti. Ezen rendelkezés a magyar ipar fejlődésére nézve nem nagyon előnyös. 1902-ben ugyanis vasban és vasárukban volt:

Behozatal	Kivitel
1,373.413	1,321.916
53,400.000	28,500.000

Ebből esik Ausztriára 1,216.285 mm., behozatal 48·8 millió korona értékben, míg Magyarország Ausztriába csak 21·7 millió korona értékű cikket szállított, ebből következik, hogy Magyarország különböző nyersvasárúkból export ország, ellenben drágább vasárúkból importáló ország, nevezett rendelkezés pedig éppen azt teszi lehetetlenné, hogy vasiparaink ezeknek gyártására berendezkedjék, illetve a mint a következőkből kitűnik, újabb gyárak keletkezessenek. Az, hogy az egyes gyárak bizonyos cikkek gyártását saját belső használatukra eszközölhetik, ezen rendelkezés hátrányos voltát a magyar iparra nézve még emelik, mert nyersárú és félgyártmányok előállítására csakis vas- és ércbányákkal kapcsolatosan lehetséges és ez által a magyar exporttól igen sok vonható el, hármennyire emelkedjék azonban Magyarországon a nyers- és félgyártmányok előállítására a szerződés tartama alatt, a növekedett szükséglet dacára nem léphetnek át bizonyos gyáraink bizonyos vasárú gyártására. Nincs továbbá megengedve, hogy valamely mű, mely a kartellhez tartozik, a kartellen kívül álló mütől vasterméket beszeressen, sem pedig egy kívül álló műnek, a mennyiben ezek a kartellált gyárakkal ezen cikkek összefüggésben versenyeznek, vasterméket eladni. Ily körülmények között igen nehéz egy új vállalkozónak, a ki nem rendelkezik óriási tőkék felett és nagy természeti előfeltételek nélkül, a vaskartellel szembe szállni. A vaskartell első kedvező hatása az áraknak 10—15 százalékkal való emelése volt. Így nyersvas koronákban egész évi kötésre 1903. év végéig 7·50-ről 8·20-ra, rudvas 17·50—18·50-ről 19·20-ra, vasgerendák 16—17-ről 21-re és nyerspléh 19-ről 23 koronára emelkedett.

A vaskartell teljes kiépítéséhez csak az hiányzik, hogy az eladás központilag szervezve legyen. A vasipar egyik ágára vonatkozólag már erre is kísérlet történt. Négy budapesti gyár: A Frankl Heinrich és fiai, Schlick-féle vasöntőde r.-t. és a Pumpen- & Maschinenfabriks-A.-G., 2 millió alaptőkével r.-t. alapítását tervezik, mely a magyar vaskartellre támaszkodva, a vasgerendák és U alakú vastartók elárúsítására az összes magyar vasgyáraktól kizárólagos jogot nyert.

A vas-kartellnek egyezményei vannak a felső-sziléziai vasművekkel a balkáni exportra vonatkozólag, valamint a német és

amerikai termelőkkel árkartelt tart fenn a vassodrony és sodrony-szegekre vonatkozólag a szélső keleten¹⁾ történő eladásokat illetőleg.

A cukor és petroleum-kartell mellett a vas-kartell a leg-hatalmasabb szervezet. Elenyésző csekély töredéktől eltekintve az egész monarchia vasiparát egyesíti.

Termelésének méreteit a következő adatok tüntetik fel:

Nyersvastermelés 1902-ben	1000 tonnában
Észak-amerikai Egyesült-Államok	18.024
Nagy-Britannia	8.654
Németország	8.530
Ausztria	1.039
Magyarország	452

Az aczélttermelést 1902-ben az egész világon 32 millió tonnára becsülték; Magyarország 1898. évben előállított mintegy 200.000 tonnát.

A vasipar az egész világon katellekben és trustökben van egyesítve. Ez onnan van, mert ezen iparágban tulnyomólag nagy vállalatok léteznek, ezeknek korai egyesítése nagy akadályokkal nem járhatott. Németországban a Stahlwerksverband egyesítette az eddig külön álló 44 kartellt, Angliában óriási amalgamációk folynak, Franciaországban egy egész sora áll fenn a különböző kartelleknek, valamennyit pedig a Comptoir de Longwy uralja, mely a nyersvastermelőket egyesíti magában; Olaszországban az »Agencia Commissonaria Siderurgica« működik, mint a vasárak legnagyobb részének központi eladási hivatala; az Unioban pedig az United States Steel Corp., mely a nyersvastermelés 70%-át bírja és a vasáraknak még nagyobb százalékát termeli. Az osztrák és magyar vas-kartell se tett tehát egyebet, minthogy az általános fejlődést juttatta kifejezésre.

Waggon-kartell. A Magyarországon létező 5 nagy waggongyár között kartell áll fenn, melynek értelmében az összes megrendelések egy bizonyos kulcs szerint osztatnak szét a gyárak között.

Horganyozott vaslemez. 1899. év óta egy cinkbádog-trust állt fenn, mely több osztrák gyárat egyesített, a váczi cinkbádog-

¹⁾ Japán, China stb.

gyár nagy része felett is uralkodik és a sziléziai cinkgyárakkal is megegyezésre jutott. Ezen kartell az 1903. év folyamán az árakat ismételve tetemesen emelte.

Zsineg. Az első kartell az osztrák és magyar gyárak között 1889-ben jött létre, még pedig »Centralniederlage der österr. Hanfspinnerei & Bindfadenfabriken« név alatt, a melynek az egyes gyárak gyártmányaikat beszolgáltatták, a tultermelés azonban ezáltal nem szűnt meg, minthogy a kontingensek igen magasán voltak megállapítva. Ezért ismételve történtek a kontingest illetőleg leszállítások, mi surlódásokra adott okot úgy, hogy ezen kartell 1902-ben több tag szerződészegése folytán felbomlott. Tagjai közé tartozott többek között: a szegedi lenszövőgyár r.-t. is. A »Böhmische Unionbank« azonban 8 cég gyártmányának bizományi eladását most is folytatja.

XXXII.

Osztrák kartellek.

A legjelentősebb osztrák kartelleket már a magyar kartellekkel kapcsolatban tüntettük fel, mert vámterületünk közösségénél fogva magyar kartellek osztrák nélkül és viszont fenn nem állhatnak. Azok az iparczikkek tehát, a melyek Magyarországon kartellálva vannak, Ausztriában is hasonló szervezetnek az uralma alatt állanak. Tisztán osztrák kartellról, a melyeknek Magyarországon nincsen megfelelőjük, csakis azon iparczikkekben lehet szó, a melyekben Magyarországnak semminemű, vagy elenyészően csekély termelése van, a minthogy viszont a magyar kartellek közül önállóan csakis azok állhatnak fenn, a melyeknek locais jelentőségük van, mint pl. a budapesti téglakartell. Ezen kartellek beható érdeklődést érdemelnek ezért, mert ezeknek a külföldi monopolosoknak az egész magyar közönség adózik, a nélkül, hogy a magyar termelés ebből bármi csekély hasznot is huzna.

Osztrák kartellek vannak a következő iparczikkekben: acetylen, asbest, barnaszén, borax, borkősav, burgonyakeményítő, Eaolin, kartonnyomó (osztrák), ezement, csiszolt faáru, cso-

koládé és cukor, csontgomb, dextrin, dobozpapir, faggyu, fez, trust, alsóausztriai gépgyárak kartellje, cseh gépgyárak kartellje, gummiárúk, gyapotfonál, hunnia czipő, kátránypapir és aszfalt, kasza, kalapgyárak, kávé surrogátumok, keményítő, bécsi közénkereskedők kartellje, margarin, naphtalin, nemez, olaj, ólomcukor, pamutáru, pamutfonál, porcellán, sarló, selyemszalag, szuperfoszfát, bécsi téglagyárak, tükör, gablonczi üvegárúk, és cseh-bajor üveggyárosok kartellje, kendő, viaszvászon, vignon-szövőtt áruk, villamos társutatok.

XXXIII.

A kartellek hatása Magyarországon általános gazdasági helyzetére.

Hogy a kartelleknek általában mik képezik az előfeltételeit és mily gazdasági hatásokkal járnak a gazdasági élet különböző tényezőire, arról már volt szó ott, hol a kartellek és trustok gazdasági hatásait tárgyaltuk. A kartellek előfeltételei és hatásai általában véve nálunk sem mások, mint egyebütt. De külföldi államokban a kartellek csak a nemzeti jövedelem eloszlása szempontjából tekintendők, nálunk Ausztriával való vámközösségünk-nél fogva, minthogy csaknem az összes kartellek osztrák és magyar kartellek, ezen probléma egyszersmind a nemzeti vagyon megőrzésének és gyarapításának kérdését is magában foglalja.

Vannak¹⁾, kik a magyar ipar szempontjából a kartelleket, mint feltétlenül előnyöseket állítják oda, sőt leghivatottabb tesztületünk, a budapesti kereskedelmi és iparkamara 1897-iki a kereskedelmi miniszterhez felterjesztett bizottsági jelentésében²⁾ azt mondja, hogy a kartelleknek a magyar iparra csak jó hatásuk volt.

Ezen felfogásoknak annyiban van igazuk, hogy *kartellben levő* vállalatainkra a kartelleknek jó hatásuk volt. Mert az osztrák versenynyel való örökös küzdelmeikben a kartell egy nyugvó pontot képez, mely alatt tőkeerőhöz és ennek következtében

¹⁾ L. Pap Dávid A „kartellek“ az „Uj Magyar Szemle“ 1900. évi márcziusi számában.

²⁾ L. II. köt. 25. old.

üzemeik jobb berendezéséhez juthatnak, úgy, hogy a kontingens egy újabb felosztásánál esetleg nagyobb igényekkel léphetnek fel. Statisztikailag lehet kimutatni, hogy Magyarország vasipara a korábbi vas-kartell fennállása alatt fejlődött és erősödött annyira, hogy képes volt később nemcsak a gazdasági válság okozta pangás következményeit, hanem az osztrák és magyar vasműveknek közel két éven át folytatott ádáz versenyharczát is elviselni.¹⁾

Azon kartellek ellen sem lehet panasz a magyar közgazdaság szempontjából, a melyeknél a hazai ipar a piacot annyira a mennyire uralja; mert hisz ez esetben nem történhetik más, mint a mi mindenütt a természetes fejlődés menete. De mit szólnunk az iparágak azon hosszú soránál, melyeknél a behozatal túlnyomó és a magyar ipar a szükségletnek csak egy kis hányadát fedezi, mint a textil-, üveg stb. iparban, avagy hogy még tovább menjünk, a melyekben egyáltalán semmit, vagy csak jelentéktelen mennyiséget állítunk elő.

Azon esetekben, a hol van egy bizonyos gyöngye iparunk, ez akarva, nem akarva kénytelen egy hosszú harc küzdelmeitől félve belépni, és ezekre konzerváló hatással van.²⁾ Láttuk azonban, hogy a kontingens szűk megállapítása által gyakran mily megalázó helyzetbe jut a magyar ipar, de ha nincs is kontingentálás, hanem csak árkartell, akkor is magyar gyáraink azon helyzetben vannak, a melyben ilyenkor a gyengébbek rendesen lenni szoktak, hogy t. i. egyenlő árak mellett, a ki csak teheti, előnyben részesíti az osztrák gyártmányt.

Az, hogy egy-egy iparágban biztosítatik nekünk a magyar fogyasztó terület és így ezen iparágban mintegy önálló vámterületet képezünk,³⁾ csak azt bizonyítja, hogy ezen iparágunk oly magas fejlettségű és hogy az osztrák verseny nem veheti fel nálunk a küzdelmet; ily esetben a kartell csak az erőviszonyokat tünteti fel és azon iparágaink nem szorulnak állami védelemre, mert önmagukban is elég erősek. Az önálló vámterület

³⁾ L. „Kreskedelmünk s iparunk az 1902. évben“, kiadja a bpesti kereskedelmi és iparkamara Budapest 1903. 26. l.

⁴⁾ L. Matlekovits: Kartellek „Közgazdasági Szemle“ 1901. febr. 149. l. : a legtöbb kartell tulajdonképpen védelme a gyöngébb magyar iparnak az erőteljes osztrák iparral szemben“.

¹⁾ Pap Dávid i. m. 395. old.

nem azon iparágainknak kell, melyek az osztrákokat már is kiszorították Magyarországról, mert ez csak a belföldi fogyasztó megsarcolásához vezetne, hanem azon iparágainknak, melyek az osztrák verseny miatt fejlődni nem tudnak. Ezen iparágakban pedig Magyarország határain belül biztosítatik az osztrák gyárosoknak az eladás, a mennyiben a magyar iparos a saját rayonján túl nem adhat el, a saját kontingensén felül nem termelhet.

Az is igen gyenge vigasz, hogy a mit a magyar ipar a maga erejéből csak alig tudná elérni a fenmaradást, ezt eléri a kartell segítségével. A kartell egyezmény azok között, kik egymást legyőzni nem tudják és alig lehet feltenni oly nemeslelkűséget az osztrák vállalkozók részéről, hogy fentartanak egy ipartelepelt, ha legyőzhetik. Tudjuk, hogy a kartellekhez nem okvetlenül szükséges az összes vállalkozók egyesítése, elég, ha a vállalkozó 70—80%-a lép egyezményre; ezt a 70—80%-ot az osztrák gyárosok az osztrák és magyar kartellek legnagyobb részében képviselik, a magyar gyárosok támogatására nem volna szükségük és egy kartell hatalmával fellépve, könnyebben tehetnék tönkre a magyar ipart. Hogy ezt nem teszik, annak egyik oka, hogy a magyar gyárak legnagyobb része ugyanazon osztrák gyárosoké, a kik Ausztriában megalkották a kartellt, másik oka pedig az, hogy az osztrák gyárak nem volnának képesek a létező gyárakat, vagy legfeljebb óriási áldozatok árán kiszorítani s ezért bátran lehet mondani, hogy mindazon vállalkozóink, kik a kartellek tagjai, megállták volna helyüket a kartell nélkül is. Létező iparunknak egy bizonyos petrifikációjához jutunk ilyképen és saját iparosaink ismerik el az osztrák iparosok kizárólagos uralmát bizonyos területeken, minthogy az osztrák és magyar termelők összkontingensének felosztása mindig az eddigi arányok szerint történik.¹⁾

De még megszegyenitőbb a helyzetünk azon iparágakban, melyekben alig, vagy igen keveset termelünk. Ipari termelésünk átlagosan legfeljebb fogyasztásunk felét fedezi és bizonyos cikkekben, melyek tömegárut képeznek, csak 10—12%-ra emelkedik belföldi termelésünk fogyasztásunkhoz képest²⁾ és ki vagyunk

¹⁾ Ugyanezt mondja Ráth Zoltán is, i. m. 162. lap.

²⁾ Szerényi Bulletin du l'Institut International de Statistique i. h. 340. lap.

szolgáltatva egy külföldi állam monopolosainak, kik az árakat sokszor mértéktelenül felcsigázzák.

Az is egy üres ellenvetés, legalább a mi viszonyaink között, hogy a magas árak kihívják a versenyt és így iparunk fejlődésének éppen a kartellek idején tág tér nyílik. Ám sokkal könnyebb egy kartellnek egy új versenyvállalatot tönkre tenni, mint a nem szervezett vállalkozóknak, mert azon széles területeken, melyeken az új versenyvállalat a régiekkel nem versenyezhet, vagy a hol kezdetleges árukat el nem adhatja, a kartell fentartja a magas árakat és csak azon kicsiny rayonban, mely egy kezdő ipartelep természetes vevőközönységét szolgáltatja, adják el áruikat legtöbbször az előállítási áron alul, mely veszteség a kartellben levő vállalkozókra szétosztva, az egyes vállalkozókra nézve egészen minimális.¹⁾

Azelőtt meg volt azon vigaszunk, hogy oly olcsón, mint az osztrákok amugy sem vagyunk képesek bizonyos iparczikkeket előállítani. A mostani magas kartellárak mellett iparunk szépen fejlődhetnék; e helyett Magyarország összes fogyasztói külföldi termelőknek fizetnek magas monopol-árakat, a nélkül, hogy a kartellekkel kétségtelenül összefüggő előnyöket is élveznők.

A mellett, hogy ily módon iparunk és fogyasztó közönységünk érzékenyen szenved, kereskedelmünk is, tekintve, hogy kereskedelmünknek egy jelentékeny része az osztrák iparczikkeknek Magyarországon való eladásával foglalkozik, az osztrák ipar részéről ugyanazon megrövidítésben és megszorításban részesül, melyet a kartellek általában a közvetítő kereskedelemmel szemben alkalmazni szoktak. De nagykereskedelmünk az által is érzékenyen szenvedett, hogy számos osztrák és magyar kartell árúinak központi eladását külföldi, különösen bécsi vagy prágai czégre bízták, avagy Bécsben állítottak fel központi elárusító hivatalt és így áruikat most már csak másodkézből kapják.

A kartelleknek csak ott van jogosultságuk, a hol a belföldi ipar a verseny folytán sulyosabb helyzetbe jő, a nélkül, hogy a fogyasztó közönység ebből valami hasznot huzna; nálunk, a hol

¹⁾ Ennyiben lehet osztani Pap Dávidnak azon kijelentését: (l. A magyar vámterület. Bpest, 1904. 313. lap) „Ha valamely osztrák iparág magyar gyárak bevonása nélkül létesít kartellt, akkor az illető magyar iparág pusztulását jelenti.“

az ipar csak fejlődésben van és a telítés fokát még távolról sem érte el, erről alig lehet szó és a fennálló osztrák kartellek közgazdaságunknak rendkívüli károkat okoztak.

Nálunk nem az a főkérdés, hogy a kartellek miként szabályoztassanak, mert, tekintve Ausztriával való vámközösségünket, csakis Ausztriával egyetértőleg járhatnánk el. A kartellkérdés szabályozása különben sem volna befolyással iparunk mikénti fejlődésére. Tengődő iparunkat csak egy céltudatos vámpolitika emelhetné ki jelenlegi helyzetéből, mi véget vetne az osztrák kartellek uralmának. Az újonnan keletkezett vállalatok között legalább kezdetben verseny folyna, a mi ugyan előbb-utóbb, a mint a külföldi példák mutatják, ismét csak kartellekhez vezetne. E kartellek azonban legalább magyar kartellek volnának és a magyar ipar egyöntetű szervezése által a nemzeti vagyron gyarapításához jelentékenyen hozzájárulhatnának.

Végeredményképen tehát oda jutunk, hogy a kartellek meglévő iparvállalataikra nézve előnyösek ugyan, iparfejlődésünket azonban megakasztják és fogyasztóinkat bizonyos iparágakban csaknem egészen kiszolgáltatják az egymással egyetértésben élő osztrák gyárosoknak. Míg tehát a mezőgazdasági termények ára továbbra is a szabad verseny uralma alatt áll, addig az Ausztriából beözönlő iparcikkek a kartellek behatása alatt a rendesen magasabb színvonalon állanak és így a viszonyok ezen új alakulása még nehezebbé teszi részünkre a vámközösség fentartását.

XXXIV.

Németország.

A kartellek mibenlétének és hatásainak megvilágítása terén Németország visz vezető szerepet. Ez természetes, mint hogy az összes európai államok közül Németországban van a legtöbb kartell és Németországban van a legtöbb ambíció törvényhozási szabályozások keresztülvitelére és tudományos vizsgálódásokra. Eltekintve ama tulságos adatoktól, melyeket a »Verein für Socialpolitik« 1894-ik évi bécsi és 1905-iki mannheimi tárgyalásai szolgáltatnak,¹⁾ és ezen egylet tanulmányaitól, az 1900-ik év gazdasági vál-

¹⁾ L. Schriften des Vereins für Socialpolitik Bd LX. u. LXI. Über Wirthschaftliche Kartelle in Deutschland und im Auslande.

ságait illetőleg, melyek csak közvetve foglalkoztak a kartellekkel¹⁾ a német kartellek szervezetét és gazdasági hatásait legjobban a német kartell-enquete irataiból ösmerhetjük meg.²⁾

A német kormány 1902. novemberében egy szakemberekből, közigazgatási tisztviselőkből, államférfiakból és theoretikusokból álló enquete-t hívott össze, melynek célja nem annyira akadémiai értekezések tartása, mint adatok gyűjtése volt, a kartellek számát, eszközeit és gazdasági hatásait illetőleg.³⁾ Minthogy lehetségesnek nem tartották, hogy valamennyi kartellt vizsgálat alá vegyék, bizonyos tipikus kartelleket ragadtak ki, a melyek az egyes iparágakon belül vezető szerepet visznek, s a melyeknek alapos megismerése elegendő a kartellmozgalom megismerésére. Ezek :

A) A vas- és szénipar köréből :

Rheinisch-Westfälisches Kohlensyndikat,
 Oberschlesischen Kohlenconvention,
 Westfälisches Coakssyndikat,
 Brikettverkaufsverein zu Dortmund,
 Covention der Braunkohlenwerke in der Provinz Sachsen,
 Roheisensyndikat,
 Halbzeugverband,
 Walzwerksvereinigungen,
 Grobblech- und Feinblechverband,
 Walzdraht- und Drahtstiftsyndikat,

¹⁾ L. Schriften des Vereins für Socialpolitik: Die Störungen im deutschen Wirtschaftsleben während der Jahre 1900. I. köt. 106. l. Vászoniipar 224. lap (gyapjuipar), II. köt. főleg a vasiparral foglalkozik, III. köt. 18. lap (gépipar) 119., 141., (elektro-technikai ipar, 179. lap (hajóépítési ipar), 241., 281. lap (papiripar).

²⁾ L. Kontradiktorische Verhandlungen über Deutsche Kartelle. Berlin 1903. és 1904. Fr. Siemenroth. I.—VIII. kötet, valamint igen értékes adatokat tartalmaznak a német kartellekre vonatkozólag a „Deutsche Industriezeitung“ és „Kartell-Rundschau“.

³⁾ L. Kontradiktorische Verhandlungen I. 10. lap, Dr. Voelker „Der Fragestellung liegt die Tendenz zu Grunde nur Auskunft über solche Thatsachen zu erhalten, welche entweder ziffermässig oder durch schriftliche Unterlagen, wie Verkaufsbedingungen, Korrespondenzen, Sperrlisten u. s. w. veranschaulicht werden können.“

Abrechnungsstelle für Ausfuhrvergütungen.

Ezekon kívül mindenféle syndukátusok, egyletek s konven-
cziók, melyek a fenti syndikátusok fogyasztóiképen szerepelnek.

B) A kémiai ipar köréből:

Sótermelők kartelljei,
Szódasyndikátus.

C) A papiripar köréből:

Az ujságpapirsyndikátus (Druckpapiersyndikat),
Tapétakartell.

D) A mezőgazdasági és élelmiszeripar köréből:
A nyerscukor- és cukorfinomítósyndikátus,
Szeszértékesítő központ (Centrale für Spiritusverwerthung).

E) A kő-, agyag- és üvegipar köréből:

A cementsyndikátusok,
Der Verein der rheinischen und westfälischen Tafelglas-
hütten,

Der Verein deutscher Spiegelglasfabriken.¹⁾

A kontradiktórikus eljárás alapjául a következő kérdések
szolgáltak:

1. A kartell megjelölése, székhelye, tagjainak száma?
2. A syndikátushoz tartozó üzemekben foglalkoztatott mun-
kások száma?
3. A syndikátushoz tartozó üzemekben előállított mily ter-
mékekre vonatkozik a kartellszerződés?
4. Mily nagy az előállított termékek értéke?
5. Mi okból jött létre a kartell?
6. Mi a kartell célja?
7. Milyen a kartell szervezete?
8. Mily eszközökkel és mily eredménnyel kísérelték meg
az eladás szabályozását a bel- és külföldön?
9. Mily árakat volt képes a kartell termékeiért a bel- és

¹⁾ Németül idéztünk némely kartellt, mert magyar fordításban
teljesen felismerhetetlenek lettek volna.

külföldi piacon elérni? Mily megfontolások voltak irányadók a bel- és külföldi árak meghatározásánál?

10. Gyakorolt-e a kartell befolyást a tőle függő iparágakra és kereskedőkre, különösen az eladási feltételek meghatározása által?

11. Mily eredménnyel igyekezett a kartell a syndikátus tárgyát képező árukhoz szükségelt nyers anyagok és félgyártmányok árára behatást gyakorolni?

12. Volt-e a kartellnek befolyása a szövetségi üzemek munkás- és bérvizonyaira?

Jelen munka befejezéséig csupán a szénbányászat és vasipar kartelljei, valamint az újságpapír-syndikátus feletti tárgyalások tétettek közzé, melyekhez egyéb forrásokból ¹merítve még két tipikus kartellt csatoltunk, a nyerscukorgyárosok és cukorfinomítók syndikátusát és a szeszértékesítő központot. A tipikus kartellek tárgyalásánál egyebet nem is tehetünk, mert Németországban az enquete első ülésén elnöklő gróf Posadowsky miniszter kijelentése szerint jelenleg 450 kartell létezik, más szóval az összes iparágak kartellben vannak egyesítve. Azon iparágak felsorolása tehát, melyekben kartell létezik, teljesen felesleges, sőt ellenkezőleg azon iparágakat kellene felsorolni, melyekben mindaddig kartellek nincsenek. Ezért elmellőzve az összes többi kartelleket, a fentemlített tipikus kartellek szervezetének és kiterjedésének vizsgálatára szorítkozunk.

A rajna-westfáliai szénsyndikátus.

A rajna-westfáliai szénsyndikátus 1893-ban alapított és célja az alapszabályok értelmében a kartell tagjai részére jutalmazó, bár mérsékelt árakat teremteni, áruik egyenletes eladását biztosítani, és úgy a munkások, mint a vállalkozókra nézve oly hátrányos hullámzásokat a termelés kiterjedésében és a jövedelemben megszüntetni. Ezen célból a kartell tagjai »Das Rheinisch-Westfälische Kohlensyndikat« névvel részvénytársaságot alapítottak, melynek székhelye Essen. A kartelltagjai kötelezték magukat, egész szén-, coaks és brikett termelésüket, kivéve a rajna-westfáliai szénsyndikátus r.-t.-nek eladni, mely a maga

részéről szintén kötelezi magát azoknak megvételére, mindkét fél a szerződésben közelebbről meghatározott feltételek mellett. A syndikátusnak azonban joga van a kartellhez nem tartozó bányától is szénét vásárolni és eladni. A r.-t. szervei: az igazgatóság, a felügyelő-bizottság és a közgyűlés. A kartell tagjainak a r.-t. szerveitől különböző szervei: a bányatulajdonosok közgyűlése, a választmány (Beirath) és a részesedési arány meghatározására kiküldött bizottság. A kartellben tehát két különálló szervezet van, egyrészt a r.-t., másrészt a kartell tagjainak, mint ilyeneknek, közös szervei.

A részvénytársaság 900.000 M alaptőkével bir, részvényei kizárólag a kartell tagjainak a kezei között vannak és átruházásukhoz a felügyelő-bizottság és közgyűlés beleegyezéséhez van szükség. A coaks- és briket-eladást a r.-t. összes tagjainak beleegyezésével átruházta a Westfälisches Coakssyndikat (Bochum) és Briketsverkaufsverein zu Dortmund r. t.-okra, a melyek ugyanazon elvek szerint vannak szervezve, mint a szénsyndikátus. A syndikátus költségeit a szén eladása után befolyt összegekből tett százalékos levonásból fedezi és a nyereség, mely az átvételi és eladási ár között van, nem a syndikátus, hanem a szállító bánya javára iratik.

A r.-t. igazgatóságának legfontosabb jogai a következők: Az igazgatóság határozza meg az eladási árakat és feltételeket, lehetőleg a választmány által megjelölt elvek alapján. Meghatározza az átvételi árakat a választmány által a különböző minősítésekre és fajokra megállapított árak alapján. Az igazgatóság joga a részesedési arány meghatározására hivatott bizottság olyan határozata ellen, melyek egy eddig üzemben nem volt bánya részesedési arányát meghatározza, a választmányhoz felebbezni. A választmányhoz előterjesztést tehet bizonyos bányatulajdonosoknak a szerződés értelmében való megbüntetése iránt és a kirótt büntetést az illető bánya számláiból levonhatja.

A választmány és a részesedési arány meghatározására hivatott bizottságot a bányatulajdonosok közgyűlése választja. Minden bányatulajdonosnak részesedési mennyiségének minden 10.000 tonnája után egy szavazata van a bányák közgyűlésében és minden 1,000.000 tonna után egy tagot és egy helyettest választ a választmányba.

A választmány jogai a következők: Általános elveket állít fel az ár, minőség és osztályok meghatározása tekintetében. Meghatározza a különböző szénminőségek és osztályok árviszonylatát, valamint a szindikátus költségeinek fedezésére szolgáló levonás (Umlage) nagyságát. A választmány felelősségi fórum a kontingens meghatározására hivatott bizottság határozatai ellen, valamint a r.-t. igazgatóságának ama határozatai ellen, vajjon valamely bányatulajdonost terheli-e a felelősség valamely szállítmánynál előfordult szabálytalanságért.

A bányatulajdonosok közgyűlésének legfontosabb jogai: a választmány és a részesedési arány meghatározására hivatott bizottság tagjainak választása, üzemkiterjesztés vagy reduktió feletti határozás, új tagok felvétele, az egyes tagokat illető részvénytulajdon nagyságának megállapítása.

A kontingens meghatározására hivatott bizottság esetről-esetre választatik, ha egy új bányatulajdonos akar a szindikátusba lépni, avagy valamely bányatulajdonos részesedési arányának megváltoztatását kéri. Négy tagja van, még pedig két műszaki ember, egy kereskedelmi szakember és a szindikátus igazgatóságának tagja, kiknek mindig érdektelen személyeknek kell lenniök.

A szindikátus tagjainak száma 84, körülbelül 200 bányával. A szindikátus termelési statisztikájából, valamint árstatisztikájából, melyeket az enquéten a lehető legnagyobb részletességgel tett közzé, a következőket idézzük:

Év	A syndikátushoz tartozó bányák Összkontingense	A tényleges termelés	A syndikátus számlájára eladott mennyiségek	A bányák önszükséglete	A syndikátus számlájára eladott mennyiségek		Átlag árak	
					Összesen Mk.	Tonnánként Mk.		
1893.	35,371.917	33,539.230	845,097 25,262.875	7,442.185	—	—	8-94	6-20
1896.	42,735.589	38,916.112	27,290.059 2,187.811	9,432.739	222,270.410	8-14	8-94	6-23
1898.	49,687.590	44,865.535	32,145.485 1,364.992	11,381.038	277,069.403	8-62	9-53	6-76
1900.	54,444.970	52,080.898	36,616.246 1,283.556	14,199.810	384,666.476	10-56	11-99	8-30
1902.	60,451.522	48,609.645	35,069.244 1,064.848	12,603.459	361,121.321	10-30	—	—

Ezen mennyiségből a belföldre eladtak :

1900-ban	37,037.824	tonna
1901-ben	31,004.135	„
1902-ben	29,263.996	„

A külföldre eladatott :

1900-ban	5,861.978	tonna
1901-ben	6,063.954	„
1902-ben	6,870.096	„

Eladási árak :

Év	A belföldre	A külföldre
1900-ban	10·70 Mk.	9·82 Mk.
1901-ben	11·01 »	11·22 »
1902-ben	10·45 »	9·84 »

Poroszország egész termelése 1902-ben 100,260.529 tonna volt, minek 58⁰/₀-a esik a dortmundi főbányahivatalra és 51⁰/₀ a rajna-westfáliai szén-szindikátusra; ez viszont a dortmundi főbányahivatal területén termelt szén 87⁰/₀-át birta, míg a szindikátuson kívül levők 13⁰/₀-ot. A szindikátus tehát, tekintve a szénzállítási költségek magas voltát, a rajna-westfáliai szénpiacot monopolizálta. A szindikátus bányáiban keletkezésének idején, vagyis 1893-ben dolgozott 146.440 munkás, 1902-ben pedig 203.528 munkás. Németország összes köszénbányáiban alkalmazott munkások száma pedig 1900-ban körülbelül 384.584 volt.¹⁾

Felső-sziléziai szénkartell.²⁾

E kartell a felsősziléziai széntermelőket egyesíti. Tagjainak száma 17, 53 bányával. A kartell organizációja csak szerződési jellegű, a tagok alávetik magukat a közgyűlés többségének, közös elárúsítási hivataluk nincs és ár- és kontingentálási kartell jellegével bír.

E kartellhez tartozó bányák összeladása 1890-ben 11,361.575 tonnáról 1902-ben 16,497.046 tonnára emelkedett és ugyanezen időben a bevétel 54,288.571 márkáról 1902-ben 131,725.711 márkára emelkedett. A tonnánkénti bevétel tehát volt 1890-ben 4·78

¹⁾ Kontradiktorische Verhandlungen I. Anlage I—V.

²⁾ Oberschlesische Kohlenkonvention.

márka, 1902-ben pedig 7·98 márka, míg ellenben az összes felső-sziléziai kőszénbányák átlagos bevétele tonnánként ugyanezen időben 5·03 márkával, 8·03 márkára emelkedett, tehát magasabb volt, mint a kartellhez tartozó bányaké. Az egész felsősziléziai széntermelés 70%-a belföldre, 30%-a pedig a külföldre, tulnyomólag Ausztriába adatott el.

A rajna-westfáliai kokszy-syndikátus.

E syndikátus, miként említettük, a rajna-westfáliai szén-syndikátussal azonos szervezettel bir és 1890-ben jött létre 400.000 M alaptőkével. A syndikátushoz tartozó 44 vállalat 1902-ben termelt összesen 8,647.194 tonnát, a dortmundi főbánya-hivatal területén pedig termeltek összesen 1902-ben 8,969.733 tonnát, vagyis a kokszy-syndikátus csaknem monopol helyzetben volt. Ezen mennyiségből a belföldön 5,261.183 tonnát adtak el; átlagos bevétel volt tonnánként márkákban

	a belföldre	a külföldre eladott áru után
1900-ban	17·2	16·2
1901-ben	17	16·86
1902-ben	15	11

A német vasipar kartelljei.

A német vasipar a 90-es évek közepe óta csodálatos lendületet vett. A nyersvastermelés 1894-ben 5,380.039 tonnát tett ki, 1902-ben pedig tulszárnyalva az angol nyersvastermelést, fokozatosan 8,529.900 tonnára emelkedett, az osztrák és magyar nyersvastermelésnek mintegy hatszorosára. Az üzemek száma ellenben a 70-es évek óta folytonosan hanyatlott s 1875-től 1900-ig az üzemek száma 1886-ról 565-re esett.

A német vasipar azonban mindeddig nem mutatta azon egyöntetű szervezetet, melylyel az osztrák és magyar vasipar már régóta dicsekedhetett, a német vasipar mindeddig körülbelül 44 különböző kartellben és syndikátusban volt megosztva; sőt a vasipar egyes ágain belül még most is különböző kartellek állanak

fenn, melynek nagy része azonban az újonnan alakított »Stahlwerkverband«-ban olvadt fel. Egyes kartellek tagjai rendszeresen több más kartellek tagjai is egyszersmind és így például van számos üzem, a mely egyszerre 18 kartellnek a tagja. A kohóiparban eddig öt nagy syndikátus állott fenn, ugymint a Rheinisch-Westfälisches Roheisensyndikat, Düsseldorfban, melyhez 19 vasmű tartozik, azután a Verein für den Verkauf von Siegerländer Roheisen, Siegenben, melyhez 16 tag tartozik; e két kartell között azonban bizonyos nyersvasnemek eladását illetőleg szerződés kötött, melynek értelmében ezen vasnemek eladása közös számlára a »Roheisensyndikat in Düsseldorf« által történik. A sziléziai nyersvastermelés az Oberschlesisches Roheisensyndikat-ban egyesült, melynek 8 tagja volt. A Saarrevier és Elsass-Lothringen vaskohói a Lothringisch-Luxemburgisches Kontor für den Verkauf von Roheisen nevű kartellhez tartoznak; ez utóbbinak és a Roheisensyndikat in Düsseldorf-nak egy közös elárusító állomása volt Thomas vastermelése részére a Thomasroheisen-Verkaufsstelle in Düsseldorf. A folyt vasat (Flusseisen) előállító üzemek közül 19 acélgyár megalakította az u. n. »Halbzeugverband«-ot Düsseldorf székhelyvel. Megemlítendő a »Deutscher Trägerverband«, vagyis vasgerendakartell Wiesbadenben, melynek 21 tagja van, azonkívül 11 berlini kereskedő cégnek közös vasgerenda elárusító állomása van Berlinben. A vasutak részére szükséges iparcikkék gyárosai között is több kartell létezik, így a »Deutsche Schienengemeinschaft« 24 taggal, a »Vereinigte deutsche Stahl- und Eisenschwellenwalzwerke«, »Vereinigte deutsche Radreifenwalzwerke«, »Vereinigte deutsche Radsatzwerke«. A vas- és acélcső iparban a »Röhrenstreifen-Vereinigung«, »a Gasrohrsyndikat«, a »Siederohrsyndikat« 21—21 taggal, a vaslemez-iparban 3 nagy kartell, még pedig a »Verband deutscher Grobblechwalzwerke« 28 taggal, a »Verband deutscher Feinblechwalzwerke« 45 taggal, a »Weissblech-Verkaufskontor« 5 taggal, a drót-iparban 4 nagy kartell létezik, még pedig a »Verband deutscher Drathwalzwerke« 24 taggal, a »Verband deutscher Drathstiftfabrikanten« 75 taggal, a »Verkaufsstelle der vereinigten deutschen Drathgeflechtfabrikanten« 6 taggal, a »Verband deutscher Drathseilfabrikanten« 18 taggal.

Az 1903. évfolyamán kísérleteket tettek, hogy ezen különböző kartellek között egységes szervezetet létesítsenek, és hosszas tár-

gyalások után 1904. márczius 1-től 1907. június 30-ig terjedő hatálylyal létre is jött a »Stahlwerksverband«¹⁾ mely az előbb említett kartellek egy részét magába olvasztotta. Ezen kartellhez jelenleg Németország 31 legnagyobb vasműve tartozik, melyeknek összes nyersaczélettermelése több mint 8 millió tonnát tesz ki, vagyis az egész német nyers aczél termelés mintegy 90%-a.

A kartell részvénytársaság formájában jött létre, még pedig akképen, hogy a kartell tagjai »Stahlwerksverband Aktien-Gesellschaft« czég alatt Düsseldorf székhelylyel 400.000 márka alap-tőkével részvénytársaságot alapított. A részvénytársaság célja mindennemű vas- és aczéltermékeknek vétele és eladása, mindennemű iparvállalatok megszerzése, valamint iparvállalatokban való részesedés. A kartell tagjai és a részvénytársaság között 1907. június 30-ig terjedő hatálylyal szerződés jött létre, melynek legfontosabb pontjai a következők: A szerződés felőleli:

A) Az aczélgyárak mindennemű nyers aczéltermelését és aczélfélgártmányait,²⁾ mindennemű vasuti felépítményi anyagot, vasgerendákat és tartókat.

B) Rudvas, vassodrony, mindennemű vaslemezgyártmányok, csövek, vasuti tengelyek, kerekek, kerékabroncsok, aczélöntvények, aczélhengervények és kovácsolt vasanyagok, valamint mindazon anyagokat, a melyek közvetlenül nyersaczélból állítatnak elő.

Az aczélművek összes A) alatt felsorolt termékeiket eladják az aczélszövetségnek, mely kötelezi magát azok átvételére és tovább eladására. A B) alatt felsorolt termékeket ellenben nem adják el az aczélszövetségnek, hanem ezen termékeket minden aczélmű maga, vagy egy másik kartell utján, melynek tagja, maga adja el. Ugy az A) mint a B) alatt felsorolt termékek kontingentálva lesznek, ez utóbbiaknak az eladása azonban nem az aczélszövetség által történik, hanem függetlenül az egyes vállalatok által és a kartell csupán azt őrzi ellen, vajjon az egyes gyárak kontingensüket felül nem haladták. Ezen termé-

¹⁾ L. a Stahlwerksverband szervezetének és termelési viszonyainak részletes leírását: Kollman „Der deutsche Stahlwerksverband“, Berlin, 1905.

²⁾ Vorgewalzte Blöcke, Brammen, Knüppel und Platinen.

kekre vonatkozólag tehát a [régebbi kartellek fenmaradhatnak, illetve újak az említett korlátok között alakíthatók.

Előrelátható, hogy mindazon nagyobb vállalkozók, melyek most még a szövetségen kívül állanak, nemsokára annak tagjai lesznek és az egész német vasipar, mely eddig annyi kartellben volt szétforgácsolva, ezen óriási szövetségben fog egyesülni.

Az újságpapír-syndikátus.¹⁾

A syndikátus székhelye Berlin, tagjainak száma 35 és a kartell tárgyát kizárólag az újságpapiros képezi. Egy részt termelési kartellt képez, mert tagjainak évi termelését kontingentálja, továbbá árkartellt, mert minimal árakat szab és elárusító kartellt, a mennyiben központi elárusító hivatalt tart fenn, melynek kizárólagos joga az eladás eszközlése. A syndikátus egy korlátolt felelősségű társaság formáját viseli, melynek alapítókéje 255.400 márka. E társaság szervei a tagok közgyűlése, a felügyelőbizottság, és az üzletvezetőség. A tagok közgyűlésének hatásköréhez tartozik az árak meghatározása, a kontingens felosztása, büntetéspénzek kirovása stb. A felügyelőbizottság ellenőrzi az elárusító hivatalt, jelentést tesz az üzletmenetről és felügyel az egyezmények betartására. A kartell létrejött 1900-ban, öt esztendő tartamára, oka a túltermelés volt, melyet különösen új találmányok feltalálása és az ezzel kapcsolatos gyáralapítások hoztak létre.

Az össztermelés Németországban 1901-ben ezen iparcikkben 1,547.900 dz. volt, miből a kartellhez tartozó gyárak 1,067.100 dz.-t állítottak elő, 25,788.000 márka értékben. A kartellen kívül eső gyárakra tehát esett 780.000 dz. 1902-ben tehát az össztermelés 1,490.009 dz.-t tett ki, miből a szövetkezett gyárak 947.000 dz.-t állítottak elő 20,400.000 márka értékben. A termelési képesség szerint a syndikátusban szövetkezett gyárakra esett a termelőképeség 69.3%-a, a syndikátusban nem levőkre 30.7% esett.

Az újságpapír ára 1870. óta fokozatosan hanyatlott, 1870-ben

¹⁾ Druckpapier-Syndikat.

az újságpapír ára 60 márka volt. 1890-ben 22—23 márkára hanyatlott, miben azonban tulnyomó része volt a technikai haladásnak. A kartell hatása alatt emelkedik azután az ára még ugyanazon évben 26—27 márkára, míg 1901-ben 25—26 márkára, 1902-ben pedig 22—23 márkára ment vissza.

A német szeszértékesítő központ.

Deutsche Spiritus-Verwerthungs-Centrale.

A német szeszfinomítók, mintegy százan, már 1898-ban alakították meg a »Centrale für Spiritus-Verwerthung« részvénytársaságot¹⁾ és ennek befolyása alatt, nehogy a szeszfinomítók kényekedvének ki legyenek szolgáltatva, hozták a nyersszesztermelők, mintegy 4000-en, létre a »Verwerthungsverband deutscher Spiritusfabrikanten«-t, mely két szervezet 1899. márcziusában megkötött szerződés által közös kartellben egyesült.

A szerződés egyrészt a »Verwerthungsverband« tagjai és a Centrale 69 tagja között jött létre 1908. év végéig. Leglényegesebb része az, hogy a szeszfőzdek kötelezik magukat kizárólag a központnak termékeiket eladni, emez kizárólag attól vásárolni²⁾ A szeszfinomítókat képviselő társaság részesedése akképen van szabályozva, hogy az átlagárban az eladási árakkal (berlini normálárakkal) emelkedőleg emelkedő %-ot kap finomítási költség címén, még pedig:

34 márkáig	7·5 ⁰ / ₁₀₀ -ot
34·01—36 „	8·0 ⁰ / ₁₀₀ -ot
36·01—39 „	8·3 ⁰ / ₁₀₀ -ot
39·01—42 „	8·8 ⁰ / ₁₀₀ -ot
42·01—45 „	9·3 ⁰ / ₁₀₀ -ot
45 — feljebb	9·6 ⁰ / ₁₀₀ -ot, de sohasem

többet, mint hl.-ként 4·8 márkát. A finomítóknak tehát mindenképen érdekükben áll a finomított szesz árát magasan tartani, mert az ár emelkedése mellett még a részesedési százalék is emelkedik.

A szeszfőzdek testületileg csoportosulnak úgy, hogy minden

1) L. erről dr. Báró Malcolmes Béla: A szeszipar jövője. Budapest 1903.

2) Kétoldalú exkluzív szerződés.

terület megkezdett 20.000 hl.-je 1 tagot választ az előljárárságba, mely előljárárság azután a Berlinben székelő központi választmányba küld 1—1 tagot és ezen központi választmánynak 7 tagja (7 rendes és 7 pót) képviseli a szeszfőzdeket, míg a szeszfinomítókat a részvénytársaság felügyelőbizottságának 7 rendes és 7 póttagja; ezek együtt képezik az összválasztmányt, melynek feladata dönteni mindazon kérdésekben, melyeket a szerződés nem szabályoz. A közös vizsgáló állomás a résztvevők azon panaszügyeinek, melyek a társasággal levélváltás útján el nem intézhetők, elsőfoku fóruma. Egy igen érdekes berendezése a szeszkartellnek az ugynevezett »vevők segédtanácsa«, mely a szeszt feldolgozó iparágak képviselői közül vétetnek és az árakat illetőleg konzultatív votummal bírnak. A kartellben résztvevők vitás ügyeiben utolsó fokban a rendes perut kizárásával egy választott bíróság dönt.

A czukorkartell.

A német czukoripar a magas vámok és a kiviteli jutalmak rendszere mellett rendkívüli fejlődésnek indult, melynek súlypontja azonban inkább a kivitelben feküdt az egész termelésnek a $\frac{2}{3}$ része a külföldre menvén. A kivitel a minden oldalról fokozódó verseny következtében igen kevéssé volt jutalmazó és a belföldön is óriási verseny folyt, minthogy a gyárak teljes üzemképességüket akarták kihasználni.

Ez vezetett 1900-ban egyrészt a nyersczukorgyárosok, másrészt a finomítók kartelljéhez, melyek közül azonban az utóbbi a nyersczukorgyárosok kartellje felett nagy fölényt gyakorolt. E kartell a német czukortermelés 99 $\frac{1}{2}$ %-át egyesítette magában, és így tényleges monopoliumot gyakorol. A nyers- és finomított czukorgyárosok között exkluzív szerződés állott fenn, melynek értelmében a finomítók 100 kg.-ként 25·50 márkát biztosítottak a nyersczukorgyárosoknak még pedig akképpen, hogy ha az ár a belföldi piacon (a magdeburgi tőzsdén) ezen fentebbi ár aláhanyatlott, úgy a különbözetet és még ehhez 10%-ot készpénzben fizettek a nyersczukorgyárosok syndikátusának, mely azt az egyes czukorgyárosok között kontingensükhöz képest szétosztotta. Ezen ráfizetés azonban, melyet a czukorfinomítóknak, a nyersczukor

árának a fentebbi piaci ár hanyatlása esetében teljesíteniök kellett. 6·80 márkánál többet nem tehetett ki. Ezen ráfizetés csak a megadóztatott belföldi cukorra vonatkozott, az exkluzív szerződés azonban az összes termelt cukrot ölelte fel. Minthogy a megadóztatott cukor évenként mintegy 13 millió mm.-át tett ki, a tényleges termelés pedig mintegy 38 millió mm.-át, a nyerscukorgyárosok 100 kg. ként az említett ráfizetésnek csak mintegy $\frac{1}{3}$ -át élvezték.

Ezen kartell, melylyel a nyerscukorgyárosok azért nem voltak megelégedve, mert a nyerscukor átvételi árát fixirozta, és az áremelkedésből eredő konjunkturában nem részesedtek, új adó- vagy kartelli politika esetén a szerződés értelmében önmagától megszűnvn, brüsszeli cukorkonferencia határozatai folytán felbomlott és jelenleg a nyerscukorgyárosok között egyrészt és finomitók között másrészt a fentebbiektől eltérő megállapodások vannak¹⁾ és e két szak között megegyezés nincsen.

A nyerscukorgyárosok megalakították a »Deutsches Zuckersyndikat G. m. b. H.« társaságot korlátolt felelősséggel és ezzel minden egyes nyerscukorgyáros egyértelmű szerződést kötött. Ezen szerződés szerint minden cukoreladásnál a syndikátus által megállapított kötlevel formulárét használják, melynek értelmében a vevő kötelezve van a cukrot vagy a német vámhatáron kiszállítani, vagy pedig 3 hónapon belül a szállítás napjától minden 50 kg. után 1·80 M. ráfizetést (Preiszuschlag) a fizetett vételáron felül a cukorsyndikátus kezéhez lefizetni és a nyerscukor tovább eladása esetében az újabb vevőt is erre kötelezni. Minthogy végső fokban a nyerscukor vevői a finomitók, a ráfizetést a finomitók kénytelenek teljesíteni. Ha a finomitók a cukrot a kivitel céljaira állítják elő és a cukrot a határon ki is viszik, akkor a teljesített ráfizetést a syndikátustól visszanyerik. Ugyanezen határozmányok állanak a mellaszra vonatkozólag is. A belföldön eladásra kerülő finomitott cukornál a teljesített ráfizetések tehát a nyerscukor-syndikátusnál maradnak és a nyerscukor-kartell tagjai között adókontingensük nagyságához képest osztatik szét, tekintet nélkül arra, vajjon termékeiket a kivitelre,

¹⁾ G. Flachspar. Die neuen Vereinigungen in der deutschen Zuckerindustrie, Kartell-Rundschau 1904. 17. füzet.

avagy pedig a belföldi eladásra dolgozó gyáraknak adták el. A finomitók közül azonban a visszatérítést csakis azok kapják, a kik kötelezték magukat kizárólag a syndikátushoz tartozó gyáraktól vásárolni. Ennek következtében azon gyáraknak a termékei, a kik a kartellen kívül állanak, a belföldi eladásra dolgozó finomitók részére hasznavehetetlenek és csakis a kivitelre használhatók, minthogy a nyerscukorgyárosoknak tulajdonképpeni része a syndikátushoz tartozik. A kartell célját nem képezi az árak közös megállapítása, az ár meghatározását átengedi a szabad versenynek és minden tag saját belátása szerint csinálhat a finomitókkal kötéseket. A cél csupán az, hogy a brüsszeli cukorkonferencia által még meghagyott 5 franknyi vámvétel a nyerscukorgyárosok által kiaknáztassék és azért követelik a finomitóktól egyértelműleg a belföldi normál árakra 50 kg.-ként az 1·80 M.-nyi ráfizetést

A nyerscukorgyárosok ezen kartelljétől teljesen különböző és vele mi összefüggésben sem álló a cukorfinomitók kartellje. A cukorfinomitók »Syndikat Deutscher Zuckerraffinerien, G. m. b. H.« cég alatt társulatot alkottak, a melylyel az összes finomitók egyértelmű szerződést kötöttek. Ezen szerződésben minden egyes finomitó kötelezte magát, hogy ezen szerződés tartama alatt az általa előállított vagy más gyáraktól vásárolt és fogyasztásra szánt cukrot nem fogja a kartell választmányának utasítása alapján a Syndikat Deutscher Zuckerraffinerien társaság üzletvezetősége által időről-időre megállapítandó minimál árakon alul eladni és csakis ezen társaság eladási feltételeinek betartása mellett. A szerződés bármely pontjának be nem tartása esetére métermázsánként 3 M, de legfeljebb összesen 5000 M kötbér fizetendő. A szerződés az összes gyárakat földrajzi fekvésük szerint 8 csoportja osztja, ehhez képest az országot rayonirozza. Az új szerződés fentartja a régi szerződésben megállapított kontingenseket. Minden gyár tartozik az általa teljesített eladásokról naponként értesíteni az egyezményi irodát és hogyha az így beérkezett jelentésekből az tűnnék ki, hogy egy cég részesedése az összeladásokban a szerződés megkötése óta 5⁰/₁₀-al kisebb volt, mint a mennyit az ő kontingensé kitesz, akkor joga van a syndikátus vezetőségétől követelni, hogy az általánosan megállapított áraknál alacsonyabb árakon adhasson

el. A syndikátus vezetősége tartozik ezen kérelemnek eleget tenni. Az ármérséklés nagyságát a syndikátus vezetősége a kartell választmányá által meghatározott elvek szerint eszközli. Azon finomítók pedig, a melyek kontingensüknél nagyobb mennyiségeket adtak el, a többleteladás százalékaival emelkedőleg tartoznak a syndikátus kezeihez fizetéseket teljesíteni, még pedig 5%-ig terjedő többleteladásnál 30 H., 10%-nál 40 H., 20-ig 50 H. és 20%-on felül 60 H-t dz-ként. Az így keletkezett alap azon czégek között osztandó fel,⁶ a melyek az eladásban hátramaradtak ama mennyiség arányában, melylyel kontingensüknél kevesebbet adtak el.

Mindkét kartell csak rövid idő tartamára jött létre (1904. közepéig) és meghosszabbításuk kérdéses.

XXXV.

Franciaország.

Franciaország 1880. óta védvamos politikát űz és az értékvámok fokozatosan 24%-ra emelkedtek. Az érték szerinti megvámolást felváltotta azután a darabszám szerinti megvámolás, melynek mindenütt az a következménye, hogy a vámtételek a ténylegesnél sokkal súlyosabbak. Daczára ezen magas védvámoknak Franciaországban a kartellek száma összehasonlítva Németország, Ausztria, vagy Magyarország kartelljeinek számával aránylag csekély. Ennek oka főleg az, hogy az ipari fellendülés Franciaországban nem volt oly nagy az utóbbi években, mint egyéb nagyipari államokban s ennek következtében a verseny és a tultermelés sem öltött oly nagy mérveket.

Franciaországban igen korán találkozunk már kartellekkel. Angliában ugyan a kőszénbányák és gőzhajózási társulatok között már a 18-ik század folyamán és a 19-ik század elején léteztek kartellek, melyekben nagy tőkék szerepeltek, az első nagyipari kartellek azonban Franciaországban jöttek létre. 1838-ban jött létre a szódagyárosok syndikátusa, 1840-ben a különböző szárazföldi fuvarozási társulatok és a tengeri biztosítási társulatok kötötték kartellt. Ugyanezen évben Sociéte charbonniere de la Loire

czég alatt az összes Saint-Etienne vidéki kőszénbányák egyesültek a termelés szabályozása céljából. Majd 1844-ben ugyanezen kartell felolvadt a Compagnie générale de la Loire társaságban, mely a Loire vidéki termelés 82%-át egyesítette és az eladást szabályozta. Egy 1852-ből származó dekrétum azonban a társaságot feloszlatta és újjáalkotását bármi név alatt szigoruan megtiltotta.

Jelenleg Franciaországban mindössze mintegy 20 kartell létezik.¹⁾ A cukor-finomítók kartellje, a Comptoir de Longwy és a petroleum-finomítók kartellje mellett, melyeket alább részletesen tárgyalunk, Franciaországban a többi kartell inkább egyes speciális cikkre vonatkozik és egy-egy nagyobb vidékre terjed ki. A francia sóbányák a 60-as évek óta vidékenként egyesültek és közös eladási hivatalokat tartanak fenn, Syndicat des fabricants de papier rövid fennállás után külső támadások folytán felbomlott, La Société générale des papeteries du Limousin egy trustszerű alakulat, a mely a csomagoló papírt monopolizálja, a Meurthe-et-Moselle, Haute-Saone departementok és a belforti territorium szövögyárai 1901. folyamán, valamint a reimsi, fourmiesei, roubaixi, tourcoingi lenszövögyárak üzemredukáló kartellt alkottak akképpen, hogy tagjait kötelezte üzemeiknek hetenként 1 napra való beállítására. A calaisi csipkegyárosok, mintegy 50 gyár 30.000 munkással, melyek évenként 55—60 millió értékű csipkét állítanak elő, egy eladási hivatalt szerveztek a kivitel számára. A kémiai iparban a jód, borax, szóda, ólomfehér, műtrágya, kénsav és chlörgyártmányok részben francia, részben nemzetközi kartellek tárgyai: a «Syndicat des fabricants des bougies et de stéarine», mely 1891-ben alakult, azóta felbomlott. Az üveg-, kő- és agyagipar is mutat néhány szövetkezést. A leghíresebb a Compagnie des glaces de Saint Gobain, egy trustszerű alakulat, mely az egész francia piacot tükörüvegben monopolizálja és Németországban is két nagy gyára van. Trust tárgyát képezi az ocker termelése is, melyben egy ideig az Yonne és Vaucluse departement-okban létező gyárak között óriási verseny folyt, de végre is 1901-ben ezen gyáraknak egy nagy vállalatban való egyesítéséhez vezetett. Kartellek állanak fenn továbbá a fayence gyárosok között, a pezsgő-

¹⁾ Lásd Rousiers, 183. lap, Martin Saint Léon, 80. lap, Colliez 130. lap, Duchaine 439. lap, adják a francia kartellstatistikát az 1903-ik évig bezárólag.

üveggyárosok között. Megemlítendő még, a francia élet- és bal-
esetbiztosító társulatok kartellje.

Legnagyobb fontossággal bír azonban három nagy kartell, melynek mindegyike egy-egy tömegárut monopolizál a francia piacon, még pedig a nyersvas- és aczéltermelést, a cukor- és petroleumfinomítást.

A Comptoir de Longwy 1876-ban jött létre és magába egyesítette a Meurthe et Moselle département nyersvastermelőit, főleg azon célból, hogy termékeik használatát bevezessék, mely akkor nagyon rossz hirben állott.¹⁾ Lassanként legyőzték a termékeikkel szemben fennálló indokolatlan ellenszenvet és magához vonta ezen vidék összes vasműveit. Franciaország 1899-ben 2,567.000 tonna nyersvasat állított elő, melyből 1,565.000 tonna esik a Meurthe et Moselle départementre. A többi département-okra eső 1,002.000 tonnát maguk a termelők dolgozzák fel kész áruvá, úgy, hogy a nyersvaspiacon a Comptoir de Longwy föltétlenül uralkodik, annál is inkább, minthogy a francia autonom vámtarifa a nyersvas tonnáját 20 Frcs. vámmal sújtja, a minimal vámtétel pedig 15 Frcs. A Comptoir de Longwy egy közkereseti társaság (société en nom collectif) 78 000 Frcs. tőkével és célja a társasági szerződés 1. pontja értelmében mindama nyersvasmennyiségeknek, melyeket a társaság tagjai Meurthe et Moselle, valamint Meuse departement-okban fekvő vasművekben és mindazon vasművekben, a melyeket esetleg megszerezhetnek, vagy felállithatnak, termelnek, a megvásárlása és tovább eladása Franciaországban, a francia gyarmatokban és a francia protektorátus alatt álló országokban. A kartell tagjai csak azon mennyiségeket bocsátják a központ rendelkezésére, a melyet saját maguk fel nem dolgoznak, avagy a melyek üzemeik folytatásához nem szükségesek. A tagok termelése havonként megállapítatik és ezen mennyiségeket kötelesek a Comptoir-nak beszolgáltatni és ha ezen mennyiségeknél többet termeltek, úgy ezen többletet szabadon adhatják el a külföldre. A szerződés megiltja tagjainak, hogy saját fogyasztásukra két hónapra szükségelt mennyiségeknél többet raktáron tartsanak, nehogy az áremelkedés esete

¹⁾ „Un seul kilogramme de fonte lorraine dans un wagon de fonte anglaise, disaient les fondeurs, gâte la fusion.“ Lásd M. Villain: Le fer, la houille et la métallurgie á la fin du XIX. siècle, idézve Colliez i. m. 131. l.

a Comptoir megkerülésével eszközöljenek eladásokat. Minden tag tartozik a saját üzemeiben havonként felhasznált mennyiségekről jelentést tenni, a mit azután a syndikátus egy hivatalnok felülvizsgálhat. A befolyt összegek havonként a szállított mennyiségekhez és árufajtákhoz képest elosztatik a társaság tagjai között. Ha a vevők valamely árufajtát jobban fizetnek meg, és ezen áremelkedés valamely tag technikai javításainak köszönhető, úgy az ebből eredő árkülönbözet az illető vasmű javára esik és így jobb árunak az előállítása jutalmazásban részesül. A társasági szerződés továbbá előírja a központ raktárában fekvő mennyiségek minimumát és maximumát, a melynek célja az, hogy egyrészt egy hirtelen beálló kereslet nagyobbodása esetén a syndikátus ne álljon készületlenül és viszont a kereslet hanyatlása esetében az üzemek rendes foglalkoztatása biztosítva legyen.¹⁾

A Comptoir de Longwy árpolitikája, melyben a «marché á échelle» nagy szerepet játszik, mindeddig mérsékeltnek mondható, soha válságos idöket kizsákmányoló árszabások keresztülvitelére fel nem használt, a termelés szabályozása által nagyobb árhullámzásoknak elejét vette. Nagy érdemül rójják fel, hogy a francia nyersvastermelést folytonosan emelte és azon rendelkezés által, hogy a jobb minőségeket termelők, ha azokért a vevők nagyobb árakat fizetnek, ezen árkülönbözetet megkapják és viszont, ha ugyanazon fajtán belül a fogyasztók bizonyos üzemeknek az áruért csak kevesebbet hajlandók adni, ezen árkülönbözet levonásba hozatik, a technikai haladáshoz jelentékenyen hozzájárult.

A Comptoir de Longwy mintájára alakultak, de részvénytársulati formában a Comptoir des aciers Thomas 5 taggal, a Comptoir des poutrelles, mely a vasgerendatermelőket egyesíti, 22 taggal, a Comptoir des tôles et larges plats, mely 8 vaslemezgyárnak a kartelljet képezi, a Comptoir des essieux a különböző aczéltengelyek eladását központosítja 13 gyár részére, a Comptoir de carrosserie 8 taggal, melyek mindegyike az illető iparcikkeket előállító nagyobb gyárak valamennyijét tagjai közé számítja.

A francia cukoripar, a mely az 1900—1901-iki campagne-ban 7,900.000 tonna finomított cukrot termel, tulajdonképen 4 nagy cég (Say, Lebaudy, Sommier, Raffinerie parisienne) kezé-

¹⁾ A szerződés eme pontjait Colliez i. m. 133. lap.

ben van, a melyek Páris környékén állanak fenn és egymással szoros kapcsolatban állanak. A magas 25 franknyi védvám lehetővé teszi az áraknak a paritas színvonalig való emelését a belföldön. Ezen kartell hosszú időközön keresztül elkeseredett küzdelmet vitt a kisebb cukorfinomítókkal szemben és sikerült is azokat nagy részben kiszorítani, a fenmaradtak pedig igyekeztek a kartellel egyezsége jutni és kisebb vagy nagyobb nyertek.

A petroleumfinomítási ipar szintén kevés számú vállalat, még pedig 3 nagy petroleumfinomító (Deutsch, Desmarais, Fenaille es Despeaux) kezében van, a melyek 1885-ben egymással kartellel léptek (Syndicat des raffineurs de pétrole). Franciaország épp oly kevésé rendelkezik petroleumforrások felett, mint Németország és hogy ennek daczára a finomítási ipar magát fentartani képes volt, annak oka az, hogy a finomított petroleumra 3 frank 50-el magasabb vám, mint a nyerspetroleumra. A syndikátus Franciaországot 4 részre osztotta és mihelyt egy újabb vállalat keletkezik, avagy megkísérlik finomított petróleum behozatalát, az árakat annyira leszállítja, hogy az lehetetlenné válik. A petroleumfinomítási iparral szemben a magas árak miatt állandó panasz van és minthogy a finomított petroleum szállítása Amerikából, vagy Oroszországból csak félannyiba kerülne, mint a nyerskőolaj szállítása, tekintve, hogy 100 kg. finomított petroleumhoz kb. 250 kg. nyers petroleum szükséges, Franciaország sokkal olcsóbb petróleumot fogyaszthatna, ha a külföldről egyenesen kapna finomított petroleumot és kérdéses, hogy kifizetődik-e a francia közgazdaságnak ily nagy áldozatok árán a belföldi finomítási ipart fentartani.

XXXVI.

Belgium.

Belgium 1865. óta szabad kereskedelmi vámpolitikát űz és így éppen úgy, mint Angliánál, csakis Belgium rendkívüli fejlettségű iparának lehet tulajdonítani, hogy annak daczára kartellek és trustök keletkeztek. A kartellek főleg a vállalkozóknak külön-

böző testületeiből és egyesületeiből (Unions syndicales, chambres de commerce, associations de patrons) fejlődtek ki, a melyet igen előmozdított az iparnak aránylag csekély területen való összpontosítása, melylyel Belgiumban találkozunk.¹⁾

Az első kartellek itt is, mint mindenütt, a szénbányászat körében keletkeztek és jelenleg a belga szénbányászat bizonyos széntermelő vidékek szerint van kartellekben egyesítve. Külön kartelljei vannak a Bassin de Charlesroi, a Bassin du Centre és a Bassin de Liège különböző kőszénbányáinak. Érdekes megemlíteni, hogy a belga kőszénbányák »Syndicat d'Assurances contre les Grèves« név alatt 1891-ben kölcsönös biztosító társaságot alkottak, melynek célja a kőszénbányákat egy esetleges strajk esetére biztosítani és e célból minden egyes társulat évenként és tonnánként egy közös pénztárba 10 centime-ot fizet. E három Bassin-nek azonkívül kartellje van a belga államvasutak részére szállítandó kőszénre nézve, melyben a részesedési arány és az eladási ár közösen állapítatik meg. A Syndicats des Coakes belges, a mely a rajna-westfaliai kősz-syndikátus mintájára van szervezve, 1894. óta áll fenn, csaknem az egész belga kősztermelést egyesíti kezében és 1899-ben 1,198.878 tonnát adott el. Ezen társasághoz csak azon kősztermelő művek nem tartoznak, a melyek saját termelésüket elfogyasztják. A szénbányák kartelljeit csaknem mindenütt egy briquette-kartell egészíti ki.

A vasiparban a singyárosok, lokomotív- és vagongyárosok, vaskályhagyárosok, különböző vasszerszámok gyárosai külön-külön kartellben vannak. A különböző kockakövek termelői (granit, porfir, márvány, homok stb.) szintén egyezményeket tartanak fenn. A textil-iparban a legnagyobb kartell az Association cotonniere de Belgique, melynek egyezményei az árakra, az eladási feltételekre, valamint az üzem-reductiókra és munkaszünetekre vonatkoznak. E syndikátus a Belgiumban dolgozó 886.000 orsó közül 776.000 egyesít magában. Az árak hétről-hétre állapítatnak meg az 5 tagu választmány által, melynek tagjai 3 gandi, egy alostei és egy wallon szövőgyáros. A textil-iparban fennálló többi számos kartell inkább csak az eladási feltételekre és az üzemreduc-

¹⁾ Lásd a belga kartellek és trustök kimerítő tárgyalását De Leener, Les Syndicats Industriels en Belgique, II. kiad. Bruxelles 1904. 231—356. lap és P. Duchaine i. m. 458. lap.

tióra vonatkozik. Az üvegiparban a legfontosabb a belga tükör-üveggyárosok és pohárüveggyárosok kartelljei, a melyek eladási hivatalt létesítettek (Comptoir de vente des glaces belges). A gyufa-, stearin-, superfoszfát-, papír-, lőpor-, robbantó anyagok, csokoládé-, liszt-, makaróni- és emailgyárosok szintén kartellben vannak. A fayence-iparban kartell létezik a belga és holland gyárosok között. A fegyvergyártásban a nagy belga üzemek között főleg az eladási feltételek szabályozása történik egyértelműleg.

A czukorgyárosok Syndicat de Sucres de Belgique cég alajt 1891-ben közös eladási hivatalt létesítettek, mely a nyerscukor eladását közvetíti. A nyerscukorgyárosok továbbá a czukorrépa közös bevásárlása céljából közös bevásárlási irodákat szerveztek (Syndicat d'achat de betteraves de la Esbaye és az Union sucrière), a mely Hollandiára is kiterjeszti működését. A finomítók kartellje a Syndicat de raffineurs de sucre, a mely az eladást kontingentálja.

XXXVII.

Anglia.

Az összes államok közül, a melyek kifejelett iparral bírnak, a kartell-, illetve a trustmozgalom legkésőbb Angliában indult meg. Hosszu ideig ezt annak bizonyítására hozták fel, hogy csakis a magas védvámmal bíró államokban lehetségesek a trustok és kartellek, rámutatva az Egyesült Államokra, Németországra és monarchiánkra, a melyekben a trust- és kartellmozgalom már magas hullámokat vert, mikor Angliában még csak keletkezőben volt. Az 1898. után keletkezett nagyszámu combines amalgamations, combinations, agreements ezt a felfogást megcáfolták.

Annak oka, hogy ezen mozgalom Angliában későn indult meg, miként kifejtettük egyrészt abban fekszik, hogy Anglia nagymértékben exportállam volt és azonkívül az ipari koncentráció nagyobb mértékben volt meg Angliában, mint más államokban. Midőn azonban a 90-es évek közepe felé az amerikai és német vállalatok az angol vállalatokkal a világpiaczen versenyezni

kezdték és az angol ipart világoralmi helyzetéből kiemelték, sőt magára angol földre is jelentékeny mennyiségeket kezdtek importálni, nem csupán az érdekelt körök, hanem a közvélemény azon meggyőződésre jutottak, hogy csakis az üzemeknek nagymérvű koncentrációja és az angol iparnak egységes fellépése által képesek továbbra is önmagukat fentartani. A kartell nem tett volna nagy szolgálatot ebben a tekintetben, mert hiszen az idegen verseny legyőzése volt a cél, a kartell pedig a versenyképességet nem növeli. Angliában nem lehetett szó az árak egy jelentékenyebb kartellszerű emeléséről, kivéve azon iparágakban, a melyekben Angliának vállalatai messzi felülmulják más államoknak ugyanazon iparágát, úgy, hogy Angliába való bevitelről szó sem lehet. Ilyen iparága azonban ma már Angliának igen kevés van és ezért az angol szövetkezés formája inkább a trust, mint a kartell.

Az angol trustökről és kartellekről eddig csak igen keveset tudhattunk meg; az angol vállalkozóknak t. i. érdekükben van annak eltitkolása, mert az angol jogszolgáltatás, mint minden kérdésben, úgy ebben is ingadozó és annak egyes bírák, a kik a Common Law-ra támaszkodva a trustöket és a kartelleket törvényteleneknek jelentik ki.

A nevezetesebb angol trustök és kartellek a következők:¹⁾

A köszénbányászatban. United Collieries Company trustszerű jelleggel bir és 1902-ben 23 társulat beolvasztásával jelentékenyen megbővült; termel mintegy 6,000.000 tonna köszén, vagyis a skót termelés $\frac{1}{6}$ -át. Az angol antracithtrust Uj-Dél-Wales csaknem valamennyi antracith-bányáit foglalja magában. Nyolcz, vállalat egyesülése utján keletkezett 1899-ben a Bradford Coal Merchants and C. Associations. A London Rough Diamond Syndikate olaj- és koksitrustót képez. Kartellszerű az 1900-ban keletkezett u. n. Brombill Collieries, mely négy nagyobb szénbányának termelési kartellje. Miként látjuk, az angol szénbányászat teljesen nélküli az egységes vezetést és a nagyobb angol szénbánya-társulatok jelenleg azon fáradoznak, hogy a rajna-westfáliai szénsyndikátus mintájára egy angol szénsyndikátust hozzanak létre, mely az összes trustöket és kartelleket hivatva lesz magába egyesíteni.

¹⁾ Macrosty, Business, Aspects of British Trusts. Economic Journal. 1902. szeptember. Kontradiktorsche Verhandlungen über den Halbzweigverband és egyéb idézett műveket és folyóiratokat.

A textil-iparban volt talán a leghatalmasabb a mozgalom és a következő táblázat tünteti fel a nagyobb combine-eket :

A trust („combine“) neve	Alapítási éve	Alaptőkéje £-ban	Megjegyzés	A trust milyen áru termelésével és forgalomba hozatalával foglalkozik
J. and P. Coats	1896	10,000.000	A trustben 5 válialat egyes.	gyapotszövetek
English Sewing Cotton Co.	1897	3,000.000	„ 15 „ „	gyapjuposztók
Yorkshire Indigo, Scarlet & Colour Dyers ...	1899	468.000	„ 11 „ „	festőanyagok
Calico Printers Association	1899	8,226.840	„ 47 „ „	kaliko szövetek (kattun)
Yorkshire Woolcombers Association	1899	1,965.000	„ 38 „ „	tisztított gyapju
British Cotton and Wool-dyers Ass....	1900	1,892.480	„ 46 „ „	színes vásznak gyapjából
Blairhairs Association	1900	6,791.000	„ 53 „ „	vászonneműek
United Velvet Cutters Association	1900	140.000	„ 5 „ „	bársonyszövetek
Extract Wool & Merino Co.	1900	270.080	„ 7 „ „	gyapjufonalak
Leeds and District Worsted Dyers a. F.	1900	226.000	„ 10 „ „	színes kelmék
The Haslam & Great Lever Co. Ltd.	1901	700.000	„ 3 „ „	gyapotszövetek

A vas- és aczélipar. Az angol aczélipar vezető egyéniségei mozgalmat indítottak, hogy végső célképen amerikai mintára trustöt alkossanak, melynek célja az angol piac biztosítása a belföldi termelés részére és idegen piacok meghódítása. Egyelőre azonban csupán aczélsinek gyártására irányul a trust, melynek eddig 6 tagja van, összesen 12 millió font sterling alaptőkével, eltekintve a kötelezvények útján rendelkezésükre álló tőkétől. Tagjai :

Barron Hematite Steel Co.	1.53 millió £
Bolkow, Waughan & Co.	3.96 » »
Quest, Keen & Co.	2.53 » »
Caunnel & Co.	1.56 » »
Rhumey Iron Co.	1.— » »
Moos Bay Hematite Iron Co.	0.30 » »

összesen : 12.00 millió

font sterling, vagyis mintegy 260 millió korona. A nagyobb combine-ok közül megemlítendő a Locomotiv Combine, mely három

nagy glasgowi locomotiv-gyár fuziójából keletkezett és Anglia locomotiv szükségletének 60%-át, mintegy 1500 locomotivot termel évenként. A W. Cary and Son 1896-ban keletkezett 8 vállalat egyesülése folytán 2,650.000 £ alaptőkével és vasárúk és gépek előállításával foglalkozik, a Rivet, Bolt and Nut Co., mely szintén combine-ből ered, 1900-ban 15 vállalat egyesüléséből keletkezett és szintén vasárúk előállításával foglalkozik. Ezeken kívül Angliában vidékenként több aczéláru kartell áll fent és kartellben vannak a kerékpár- és automobil-gyárosok is.

A *chemiai ipar* terén megemlítendő a Salt Union, mely 1888-ban keletkezett 2,400.000 £ alaptőkével, 64 vállalat egyesülése útján és az angol sópiacot uralja, az United Alkali Company keletkezett 1890-ben 8,420.550 £ alaptőkével, 51 gyár egyesüléséből és kali, só és vegyanyagok előállításával foglalkozik, a Bradford Dyers Association keletkezett 1898-ban 4,225.000 £ alaptőkével, 22 vállalat egyesülése útján, az angol chlor- és benzín-kartell, mely nemzetközi jellegnek, a liverpoli kémiai gyárak és sóbánya tulajdonosok trustja.

Egyéb kartellek között megemlítésre méltó a nagy birminghami kárpittrust, az angol cementtrust, az angol malomtrust, több csipke-kartell és hajózási-kartell.

Az International Mercantile Marine Co.-t, mely nagyrészt angol hajótársulatok megvásárlása után keletkezett és a nagy német hajótársulatokkal együtt jelenleg az egész világ hajózását uralják, valamint az Imperial Tobacco Co.-t, melynek létrejövedele, harczi és végre megegyezése az American Tobacco Co.-val a kartell- és trustirodalom egyik legérdekesebb fejezetét képezi, rendkívüli nagy fontosságuknál és nemzetközi jelentőségüknél fogva a nemzetközi kartellek és trustök sorában részletesen ismertetjük.

XXXVIII.

Egyesült-Államok.

Az amerikai trustök jelenlegi kiterjedését és eszközeit, valamint az Unio ipari és sociális fejlődését, az Industrial Commission jelentéseitől eltekintve, legjobban ismerhetjük meg azon statisztikai

adatokból, melyeket a washingtoni statisztikai hivatal (Census Office) tesz közé, 10 évről 10 évre. Az utolsó iparstatisztikai felvételek 1890-ben történtek és 1902-ben tétettek közé.¹⁾ Az Unióban t. i. a népszámlálással párhuzamosan iparstatisztikai felvételeket is tesznek, melyek azonban nem pusztán számokat csoportosítanak, hanem az egyes iparszakok feldolgozását és interpretációját szakemberekre bizzák, úgy, hogy ezen iparstatisztikai adatok szolgáltatják az Unió iparának legauthenticusabb feltüntetését és fölöslegessé tesznek minden oly forrás felhasználását, mely az 1900. év előtről szól.

Az amerikai iparstatisztika alapvető egysége az »establishement«, mi alatt egy vagy több üzem értendő, melyek egyéni cég vagy corporatió tulajdonában vannak, vagy közvetlen befolyása alatt állanak (controlled), ha ugyanazon városban vagy községben vagy ugyanazon kerületben (county) fekszenek és ugyanazon iparághoz tartoznak. Külön statisztikát vezet a kézművesekről és special jelentést (IX—X. kötet) közöl 59 iparégről és ezeket ismét 15 főcsoportba osztja. Jelen műnek nem képezvén feladatát az amerikai ipari viszonyoknak általános ismertetése, ezen statisztikai műből e helyen csak annyit fogunk felhasználni, a mennyi a trustök jelenlegi kiterjedésének megvilágítására elégséges. Másrészt reánk nézve igen leszallítja ezen munka értékét azon körülmény, hogy az 1901., 1902., 1903. és az 1904. években számos trust alakult, úgy, hogy nem lehet tulzottnak venni némelyek azon állítását, hogy a trustök száma ezen 3 évben megkétszereződött. A Census Office jelentéséből és az 1900. óta felmerült adatokból együttvéve van alkotva a trustök jelen statisztikája, mely a különböző iparágak közül csakis azokat tárgyalja, a melyekben nagy trustök léteznek.

A statisztikai jelentés a trustöket Industrial Combination név alatt foglalja össze és ezek alatt csakis azon képleteket érti, midőn több, azelőtt független, vállalat egy társasággá alakittatik,²⁾ tehát szigoruan megkülönbözteti őket a kartellektől, valamint az olyan

¹⁾ Census Reports Volume VII—X. Twelfth Census of the United States. Taken in Year 1900. William R. Merriam Director. Washington 1902. Manufactures Part I—IV. United States By Industries. Adatokat tartalmaznak különben a Bulletin of the Departement Of Labor évfolyamai és különösen az 1900. júliusi szám.

²⁾ VII. kötet. LXXV. XVII.

vállalatoktól, a melyek egyéni cég tulajdonát képezik, avagy az olyan társulatoktól, a melyek nem egyesülés útján keletkeztek, bármily nagy tőkét képviselnek is. Ezen összeállításban tehát szerepet játszanak oly vállalatok is, a melyek uralkodó állást egyáltalán nem foglalnak el. Minthogy jelen munka nem a koncentráció kisebb-nagyobb mérvét teszi tanulmány tárgyává, hanem csakis az egész piac felett uralkodó és az egész piacot irányító vállalatokat, az egyes iparágakon belül csakis a valóságos trustöket fogjuk ismertetni, vagyis azokat, a melyek egy-egy iparágban vagy egy-egy iparcikk előállításában a termelés tulnyomó részét üzemeikben egyesítik. A Census Office által feltüntetett 185 combinations alaptökei képviseltek 1900-ban :

A l a p t ö k e		
	Névleges	Befizetett
Kötvények	270,127.250	216,412.759 dollár
Elsőbbségi részvények	1.259,540.900	1.066,525.963 „
Törzsrészvények ...	2.089,371.050	1.810,157.146 „
Összesen ...	3.619,039.200	3.093,095.868 dollár

Ebbe nincsen belefoglalva az 1900. óta keletkezett United States Steel Corporation. a Cigars Co., az I. M. Marine Co., valamint más, az utóbbi években alapított trustök, továbbá a a telefon- és telegráf-társulatok, vízvezetéki, gáz, elektromos és közuti monopoliумok, a melyek körülbelül 4000 milliónyi tőkét képviselnek¹⁾ és így a hivatalos statisztikai adatokban foglalt 185 combination alaptökeivel együtt a trustökben fekvő tőkétet legkevesebb 7¹/₂ milliárd dollárra becsülhetjük.

A Census Office által közölt táblázatokból²⁾ a következőket idézzük :

	Combina- tók sz.	Üzemek sz.	Tőke
Összesen	185	2040	1.436,625.954
Vas- és aczélipar	40	447	341,779.957
Élelmi- és élvezeti cikkek	20	282	247,944.675
Chémiai- és hasonló cikkek	15	250	176,502.835
Egyéb fémpipar	11	89	118,519.401
Italok	28	219	118,489.158

¹⁾ Th. W. Philips jelentéseit Final Report of Ind. Comp. 19. köt.

²⁾ VII. kötet, LXXX. Table XXV., XXVI. és köv.

	Combinatiók sz.	Üzemek sz.	Tőke
Dohány	4	41	16,191.818
Textilipar	8	72	92,468.606
Bőripar	5	100	62,134.011
Papir- és nyomdaipar.....	7	116	59,271.691
Agyag-, üveg- és kőipar	15	180	46,878.428
Őcskavas ipar és feldolgozói.....	8	61	24,470.281
Egyéb iparágak	16	—	45,408.869
Szárazföldi közlekedési eszközök	6	65	85,965.683

A feltüntetett tőkék az üzemek valóságos értékét, nem pedig az alaptőke nagyságát mutatják és míg az állítólag befizetett alaptőke 3.093,095.868 dollárt tesz ki, a valóságos érték a statisztikai felvételek alapján 1.436,625.954 dollárt tesz ki csupán. (Actual cash value).

A 185 combination méreteit az egész amerikai iparra, tehát úgy a nagy-, mint a kisiparhoz viszonyítva a következő számok tüntetik fel :

		Arányszám
Munkások átlagos száma		
az összes vállalatokban	4,749.276	—
Industrial Combinations	400.046	8·4
Kifizetett munkabérek		
az összes vállalatokban	2.034,215.456	—
Industrial Combinations	195,122.980	9·6
Termékek értéke		
az összes vállalatoknál	11.820,784.665	—
Industrial Combinations	1.667,350.949	14·1

Ezen számokból az tűnik ki, hogy nincsen egyetlen egy iparág sem, a melyben egy-egy trust az egész termelést egyesítené üremeiben, mert hisz például, a mint a további táblázatokból kitűnik, a vas- és aczéliparban létező Industrial Combinations a termelés értékének csak 28·4 részét, a kémiai iparcikkokban létező combinations csak 33·4 százalékát, a különböző szesziparokban csak 22 százalékát termelik. Azonban tudnunk kell, hogy a trustök egyes iparcikkra vonatkoznak, így a Standard Oil Co. a petroleum finomításipar 99 százalékát képviseli, de ez természetesen elvész a nem monopolizált kémiai iparcikk nagy tömegében, ugyanigy az American Distilling Co. a whiskey

termelés 90 százalékát egyesíti, de szintén elvész a többi szeszes italok nagy tömegében, a melyeknek gyártásával nem foglalkozik és így van a legtöbb nagy trusttel is, miért is ezen arányszámok a trustök terjedelmére nézve irányadók nem lehetnek.

A trustöknek a fejlődése párhuzamosan haladt a védvámok emelkedésével vagy leszállításával. A trustmozgalom kezdődött a 80-as évek közepén és nagyobb hullámokat vert 1890. után a Mac Kinley tarifa elfogadásával és tart ezen emelkedő mozgalom 1894-ig. Az 1894-től 1898-ig tartó éles gazdasági válság, de különösen a védvámokat enyhítő Wilson tarifa (1895.) hátráltatólag hatott a trustalkotásra. Végre 1897-ben, midőn a republikánus párt győzött és a Dingley tarifa prohibitív vámokat hozott be, a trustmozgalom az összes iparágakban általánossá lett és rövid egy éven belül több trust alakult meg, mint az elmúlt 15 esztendőben. Az új tarifa 46·54% vámot vetett a fémekre, 71·10% vámot a cukorra, 164·05% vámot a dohányra, 17% vámot a szeszes italokra, 81·75% vámot a selyemárukra stb. Az amerikai ipar feltétlenül ur lett az amerikai piacon és kivitele is csodálatos lendületet vett. 1896-tól 1901-ig a kivitt áruk értéke 50%-al emelkedett, a bevitt áruké pedig csak 15%-al.

Standard Oil Co. (Petroleum-trust.)

A trustök között a legrégebb a Standard Oil Co., mely 1882-ben jött létre az eredeti trustformában Standard Oil Trust név alatt, de már jóval azelőtt bírta a pensylvániai petroleummezők tulnyomó részét, illetve a kisebb petroleumfinomítók elnyomásával kényszerítette a petroleumforrások tulajdonosait a nyerspetroleumot az ő finomítóinak eladni. Már 1879-ben hozta létre az u. n. «pipes lines» rendszerét, mely abban áll, hogy a nyerspetroleumot, a forrásoktól vezető csöveken egyenesen a finomítóba vezetik még pedig hatalmas szivattyúk segítségével, melyek körülbelül 60—60 km.-nyire egymástól vannak elhelyezve. Rockefeller meg tudta akadályozni azt, hogy a versenyző petroleumfinomítók ilyen vezető csöveket felállíthassanak, még pedig akképpen, hogy megnyerte a maga részére a vasutársaságokat, melyek egyedül a Standard Oil Trustnek ad-

ták meg az engedélyt a töltések átfurására; ez, valamint azon körülmény, hogy a vasuti vonalak a trustnek az áruit hasonlíthatatlanul olcsóbban szállították és a kisebb petroleumfinomítóknak, valamint a nyerstermelőknek waggonokat egyáltalában nem akartak rendelkezésükre bocsátani, maga után vont, hogy úgy a nyersolajtermelők, mint a finomítók, vagy beolvadtak a trustbe, vagy pedig tönkre mentek.

Az óhiói legfőbb törvényszéknek 1892. márcz. 21-én hozott ítélete törvénytelennek jelentette ki a petroleumtrustnek trust-organisatióját, minek következtében minden államban egy részvénytársaságot alapított Standard Oil Co. cég alatt és így az Unióban tulajdonképen névleg egy egész sora a Standard Oil Co.-nak áll fenn. Ez a szétválás természetesen csak látszólagos és a különböző társaságok egy egészet képeznek. A trust nem vásárolta meg a petroleum-forrásokat, bár számos petroleum-forrásnak a birtokában van, hanem megelégedett azzal, hogy a nyerspetroleumtermelőket kényszerítette egy általa meghatározott áron a nyerspetroleumot neki átengedni. Ha mégis meg akar szerezni egy petroleumforrást, a melyet ujonnan fedeztek fel, úgy a felfedezőjével egyezsége lép, melynek értelmében a nyerspetroleum $\frac{1}{8}$ -át ő kapja, a telek tulajdonosától pedig megszerzik a jogot a petroleumtartalom kiaknázására. A petroleummezők tulajdonjogát nem szerzik meg, mert különben óriási területeket kellene megvásárolni.

A Standard Oil Co. névleges alaptőkéje 110,000.000 dollár, a miből azonban csak 100,000.000 dollár van befizetve. Osztalékai 1882-ben 7°/-ról fokozatosan emelkedett, 1900-ban 45°/-ra, 1902-ben pedig 48°/-ra. Fentebb említett berendezésein kívül vannak saját vasuti vonalai és waggonjai, petroleumszállításra szánt hajói, a világ minden nagyobb kikötőjében dockjai és raktárai. A világ nyersolajtermelésének tulnyomó része az Egyesült-Államok és Oroszország között oszlik meg. Megvilágítják ezt a következő számok :

Év	Egyesült Államok	Oroszország	Egyéb országok
1890.	6,049.000	3,980.000	276.000
1895.	6,982.000	7,037.000	454.000
1900.	8,329.000	9,832.000	1,344.000

A petroleumpiaczon tehát az amerikai és orosz petroleum osztozkodik azonban daczára annak, hogy az Egyesült Államok a nyersolajtermelés 42%-át képviselik csupán, Ororszország pedig 50%-át, a világpiacon mégis az amerikai petroleum uralodik, mert sokkal finomabb minőségű és finomításra alkalmasabb és nevezetesen világító petroleumban aránytalanul többet állít elő, mint Oroszország.

American Sugar Refining Company. (Czukortrust.)

A czukortrust 1887-ben jött létre ugyancsak trust formában és miután ez bírósági ítélet folytán feloszlatott, részvénytársasággá alakult át. Befizetett alaptőkéje 36,968.000 dollár, elsőbbségi és 36,968.000 dollár törzsrészvényekben. 10% osztalékot fizet, a mi megfelel szakértők szerint a vállalatban tényleg fekvő érték 75%-ának. 1900-ban öt üzemet tartott csupán fenn és az Egyesült Államokban termelt 1,500.000 tonna finomított czukorból a trust 1,200.000 tonnát állított elő, vagyis az össztermelés mintegy 80%-át. Épügy, mint a petroleumtrust a finomítási költség jelentékeny hanyatlása daczára a finomított áruk árát, illetve a finomított és nyers áruk közötti különbözetet csak igen jelentéktelenül szállította le. A czukortruston kívül Amerikában még két nagyobb vállalat létezik a czukoriparban, még pedig a National Sugar Refining Co., mely 1900-ban jött létre, három üzemet tartott fenn és befizetett alaptőkéje 20 millió dollár elsőbbségi és 10 millió dollár törzsrészvényből áll, továbbá az American Beet Sugar Co., mely 1899-ben jött létre 4 millió dollár elsőbbségi és 15 millió dollár törzsrészvényvel. A szőlőczukor előállításával szintén egy nagy trust foglalkozik, a Glucose Sugar Refining Co., létrejött 1897-ben és befizetett alaptőkéje 36 millió dollár elsőbbségi és 12 millió dollár törzsrészvényből áll és 1900-ban öt üzemet tartott fenn.¹⁾

¹⁾ Hawemeyer-nek az Industrial Commission előtt tett azon kijelentését, hogy a czukortrust az Unióban létező 24 üzem közül 22 felett rendelkezik. a Census Office kimutatásaival, melyekre fentebbi adatok támaszkodnak, összeegyeztetni nem tudjuk.

United Staates Steel Corporation. (Aczéltrust.)

Az Unió a 90-es évek közepe óta a vas- és aczélipar terén vezető szerepet visz.¹⁾ 1870-ben úgy a német, mint az amerikai nyersvastermelés még mélyen Anglia nyersvastermelése alatt állott, de ezen időtől kezdve a két ország nyersvastermelése ugrás-szerűen haladt előre és ma a német vasiparban szorosán az angol vasipar mellett balad, az amerikai pedig többet termel, mint e kettő összevéve. Álljon itt a következő statisztika :

Év	N y e r s v a s t e r m e l é s		
	Németország	Nagy-Britannia	Egyesült Államok
	1000 t o n n á n k é n t		
1870	1391	5963	1665
1885	3687	7415	4644
1890	4641	7406	8279
1895	5788	7703	9446
1900	8381	8960	13786
1901	7786	7750	15876
1902	8403	—	17821

1901-ben tehát az Unió a világ nyersvastermelésének 39·3%-át képviselte. Az aczélgyártás terén hasonló fejlődést találunk.

Év	N y e r s v a s t e r m e l é s		
	Németország	Nagy-Britannia	Egyesült-Államok
	1000 t o n n á n k é n t		
1880	624	1342	1288
1900	6646	4904	10690

Minthogy pedig az egész világ aczéltermelése 1900-ban 27,896.000 tonna volt, az Unio az egész világ aczéltermelésének 38·3 százalékát képviseli.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a világ legnagyobb trustje az aczéltrust, az Unio egész nyersvas- és aczéltermelését

¹⁾ Idézett forrásokon kívül l. erre és a következőkre vonatkozólag Iron Age (New-York) évfolyamait és L. Glier, Zur neuesten Entwicklung der Amerikanischen Eisenindustrie. Jahrbuch für Gesetzg., Verwalt. u. Volkswirt., 1903. III. és IV. 1904. I. füz.

vagy annak tulnyomó részét képviseli. A nyersvas-termelésben a viszony a következő:

Év	Egyesült-Államok	U. St. Steel Corporation
1901.	15,878.354	6,803.988 vagyis 42·9 százalék.
1902.	17,821.307	7,975.530 „ 44·8 „

tonnát, vagyis monopoliúmról szó sem lehet. Hasonlóképen az aczéltermelés terén sem birt az aczéltrust monopoliúmmal. Az aczéltermelés volt:

Év	Egyesült-Államok	U. St. Steel Corporation
1901.	13,369.611 tonnát	8,860.584 vagyis 66százalék
1902.	14,994.200 „	9,743.918 „ 65 „

Aczélsinekben sem lehet szó monopoliúmról. Az aczélsin-termelés a következő számokat mutatja:

Év	Egyesült Államok	U. St. Steel Corporation
1901.	2,836.273	1,719.076 vagyis 59·9 százalék
1902.	2,876.293	1,920.786 „ 66·5 „

Ebből látható, hogy az aczéltrustnek hatalmas versenytársai vannak, melyeknek támadásaival szemben védekeznie kell.

Az aczéltrust egy hosszú, csaknem 15 éves fejlődés eredménye. A vasipar egyes ágain belül létező poolokból keletkeztek azután a nagy amalgamációk, az egyes cikkekét uralgó trustök, a melyeknek versenységéből alakult meg az aczéltrust.

Az U. St. Steel Corp. tulajdonképen az Unio két nagy vas-termelője, a Carnegie Steel Co. és az Illinois Steel Co. küzdelmének a kifolyása. E két vállalat mindenképen a piactól függetleníteni igyekeztvén magát, először koksztermelésre, azután vashányászatra adták magukat, majd megszerezték az ezen bányákhoz vezető vasutakat. Így keletkezett a nagyrészt Morgan tulajdonában levő Illinois Steel Co.-ból a Federal Steel Co. lényegesen szélesebb alapon, mint azelőtt és a Carnegie tulajdonát képező Carnegie Steel Co. is lényegesen felemelte alaptőkéjét. A készárúk előállítói és pedig különösen az American Steel and Wire Co. a Morgan által vezetett Federal Steel Co.-tól, melytől eddig félgymányait beszerezte, magát függetleníteni akarván, a sodrony- és sodrony-szegpiaczt eddig uralgó ezen trust vas- és szénbányákat vásárolt kohókat kezdett építeni, valóságos hajóhadat rendezett be és az aczélgyártásra adta magát. A nyers és félgymány előállítói ezt

azzal torolták meg, hogy ők a maguk részéről viszont átmentek a készáru előállítására. Ugy a készáru előállítói tehát, mint a nyersáru termelői az egész termelési folyamatot az őstermeléstől a készáruig kezükben igyekeztek egyesíteni és közel állott a veszély, hogy az egész vonalon versenytársképen fognak fellépni.

Az egyik oldalon állott a Carnegie Steel Co., a Morgan által vezetett Federal Steel Co. és a Moore által vezetett National Steel Co., melyek eredetileg csak fémgyártmányokat állítottak elő és a fémgyártmányok termelését uralták. A singyártásra vonatkozólag a két legnagyobb termelő a Federal Steel Co. és a Carnegie Steel Co. poolban voltak. A másik oldalon álltak a fémgyártmányok fogyasztói, az American Tin Plate Co., mely a vaslemez előállítását monopolizálta, maga egy óriási trust, mely 36 különböző társaság összeolvadása útján jött létre; a sodrony- és sodronyszegiparban az American Steel and Wire Co. uralkodott, az American Sheet Steel Co. a finom bádogot előállító gyárak trustje volt, a nagy részt Morgan tulajdonában levő National Tube Co. az aczélcsőgyárakat egyesítette magában, az American Steel Hoop Co. a vashenger-művek trustje volt és 21 társaság és 155 üzem amalgamációjának eredménye.

A National Steel Co., mely a fémgyártmányokat szolgáltatta, az American Tin Plate Co., az American Sheet Steel Co. és az American Steel Hoop Co., melyek mindannyian J. W. Moore alapításait képezik, egy összefüggő lánczot képeztek; igazgatóságban ugyanazon férfiak ültek, és a National Steel Co. látta el kizárólag az utóbbi három társaságot fémgyártmányokkal.

A Federal Steel Co. és az American Tube Co. felett Morgan uralkodott és az American Steel and Wire Co. a Federal Steel Co.-tól és a Carnegie Steel Co.-tól szerezte be fémgyártmányait.

Midőn Carnegie azt látta, hogy a kész áruk előállítói vasbányászatra, vas- és aczélgyártásra adják magukat, 1901. év elején elhatározta, hogy különböző készáruknak előállítása céljából Conneaut-ban (Ohio) az Erie tó partján óriási gyárat épít és erre minden előkészületet megtett. Óriási panik vett erőt az amerikai vaspiaczon és mindenki azt várta, hogy nagy küzdelmek következnek, ha csak az ellentétes érdekek kiegyenlítését nem nyernek.

A Moore csoport, mely különösen készáruk előállításával foglalkozott, fenyegetve érezte magát az új verseny által; Morgan Fe-

deral Steel Co.-ját egyik oldalról az American Steel and Wire Co. szorongatta, mely félgyártmányok előállítására adta magát, a National Tube Co.-t pedig szintén fenyegették Carnegie új alapításai. Morgan érdekei továbbá Carnegiének az új gyáralapításokkal összefüggő vasutépítési terveivel is veszélyeztetve voltak. Carnegie t. i. hogy a Morgan befolyása alatt levő vasutaktól magát függetlenítse, nagy vasutat tervezett az Erie tótól az Atlanti Óceánhoz. Morgannak még egyéb érdekei is veszélyben forogtak; az American Bridge Co., mely részben szintén Morgan-é volt, a különböző szerkezeteket Carnegietől szerezte be és azon veszélynek volt kitéve, hogy e szerkezeteket nem fogja tudni beszerezni.

Igy sodortatott Morgan, kinek érdekeit Carnegie tervei és az American Steel and Wire Co. fellépése legjobban érintették, a trust-mozgalom élére és ily kényszerítő körülmények következtében különösen Carnegie agresszív politikájának behatása alatt keletkezett a Morgan, Moore és Carnegie csoportok egyesítése által a U. St. Steel Corporation.

A J. P. Morgan & Co. 1901. márcz. 2. kelettel a fentemlített társaság részvényeseihez egy körlevelet intézett, melyben tudomásukra hozta, hogy az U. St. Steel Corporation részvénytársaság New Jersey állam törvényei értelmében megalakult és alapszabályainak elfogadásával engedelmet nyert arra, hogy a társaság céljai között az említett társaságok részvényeinek megszerzése szerepeljen. Ezen célra a társulat a J. P. Morgan & Co. bankház közvetítését veszi igénybe, melynek feladata lesz ezen társulatok részvényeinek megszerzése, illetve becserélése az új társulat részvényeiért. A körözvény felsorolja azon társulatokat, a melyeknek részvényeiért az új társulat igényt tart, valamint a becserélési kulcsot és egyszerűsmind fentartja magának a jogot, hogy a társulatok részvényeinek deponálása után is az ügylettől bármikor visszaléphessen. Tudatja, hogy a részvénytársaság alaptőkéje 850 millió dollár, melynek fele elsőbbségi, másik fele törzsrészvényekből fog állani az elsőbbségi részvények egy 7%-os kumuláció jogával. A társaság továbbá legfeljebb 304 millió dollárig terjedhető 5%-os kötvényt bocsát ki, a melyeknek egyedüli céljuk a Carnegie Co. kötvényeit megvásárolni, valamint ugyanezen társaság részvényeinek 60%-át.

Ezen felszólításnak meg is volt az eredménye és miután az érdekelt csoportokkal Morgan már előzőleg az átvételi árakat ille-

tőleg megegyezett, a részvények tulnyomó részét néhány százalék-tól eltekintve a kitzűzött időre a Morgan czégnél deponálták. Az aczeltrust, az említett társaságokon kívül még két nagyobb társulatot vásárolt meg, melyeknek egyike gazdag érczbányák felett rendelkezett, úgy, hogy az aczeltrustben 11 nagy társulat (ezek az u. n. Constituent Companies) került egy vezetés alá. Még pedig a következők: The Carnegie Co., American Bridge Co., Lake Superior Consolidated Iron Mines, Federal Steel Co., National Steel Co., American Steel Wire and Co. of New-Jersey, American Co. of Tin Plate, American Steel Hoop Co., American Sheet Steel Co., Shelby Steel Tube Co.

Ezen társulatok a Carnegie Co. kivételével, a melyeknek alaptőkéje alakulásukkor már meglehetősen fel volt öntve, a trust megalkotásakor összesen 707 millió dollár alaptőkével rendelkeztek, még pedig ebből volt 344 millió dollár elsőbbségi részvényekben és 363 millió dollár törzsrészvényekben. Ezeknek beváltásaképen adtak:

Kötelezvényekben	---	---	4,434.000	dollár
Elsőbbségi részvényekben	397,500.000			„
Törzsrészvényekben	---	---	427,500.000	„
Összesen	---	---	829,434.000	dollár

Kibocsátottak pedig:

Kötelezvények	---	---	304,000.000	dollár
Elsőbbségi részvények	505,000.000			„
Törzsrészvények	---	---	550,000.000	„
Összesen	---	---	1,404,000.000	dollár

A kötelezvények nagy részét Carnegie kapta, a Carnegie Co. kötelezvényeinek és elsőbbségi részvényeinek fejében, a melyek az aczeltrust ingatlanaira be vannak kebelezve.

Az U. St. Steel Corporation tulajdonképen egy u. n. Holding Company, a mennyiben az őt alkotó társulatok részvényeinek 90—95 százalékát bírja és így ezeknek közgyűlésén uralkodik. A különböző társulatok teljesen megtartották önállóságukat, egymással a rendes üzleti formákban érintkeznek, de minthogy valamennyi társulat igazgatóját az aczeltrust választja, ezen társulat ügyei úgy intéztetnek, a mint az aczeltrust kívánja. Az igazgatók választása évről-évre történik és ha az igazgató nem mű-

ködik az aczéltrust kivánságai szerint, akkor egy év múlva elbocsáttatik. A trust tehát inkább egy nagy finanziaális organizációt képez.

A trust egy legutóbb ellene folyamatba tett perben végül is állagát kénytelen volt bevallani és azt a következőkben tüntette fel:

Bányák	700	millió	dollár
400 üzem berendezéssel és telekkel	300	„	„
Vasutak, állomások, dockok, hajók, közlekedési eszközök	80	„	„
Köszénbányák	100	„	„
70 kohó és olvasztó	48	„	„
Egyéb bányák	20	„	„
Mészkö telepek	4	„	„
Értékpapírok és betétek	66	„	„
Áruraktár	82	„	„

Összesen 1400 millió dollár

Ez tehát megfelelne a trust részvénytökéjének; szakértők állítása szerint azonban ezen adatok nagyon is túlzottak.

A társaság az 1902. márczius 31-én befejezett első üzletévben termelt 13,326.705 tonna vasérczet, 9,079.142 tonna kokszot, 7,152.121 tonna nyersvasat, 9,034.580 tonna aczelt. A késztermények mennyisége a következő volt: 1,675.628 tonna sin, 2,481.227 tonna eladásra szánt félgyártmány, 742.501 tonna vaslemez, 1,234.343 tonna üzleti aczel, 415.299 tonna finom vaslemez, 404.746 tonna pléhlemez, 1,078.838 tonna sodrony, 693.655 tonna cső, 90.659 tonna tengely és kovácsolt áru, 127.582 tonna sinalkatrész, 489.506 tonna hidszerkezet és alkatrész, 50.877 tonna egyéb aczeláru.

A trust üzleti eredményei az 1902. év második felében és az 1903. év első felében a következők voltak:

	1902. aug.—decz. dollár	1903. jan.—jul. dollár
Tiszta bevétel, levonva a javításokat, üzleti kiadásokat és folyó kamatokat	64,407.153	61,568.235

Leírásokra és a kötelezvények kamatainak fizetésére és törlesztésére fordított	15,916.456	16,505.299
Elosztásra került	48,490.697	45,062.936
Ebből fordított:		
Az elsőbbségi részvények osztalékaira	17,860.335	17,859.839
vagyis $1\frac{3}{4}$ százalék.		
A törzsrészvények osztalékaira	10,166.633	10,166.050
vagyis 1 százalék.		

Természetesen a részvények árfolyama az osztaléknak megfelelő és az elsőbbségi részvények 70—75 százalék, a törzsrészvények 30—40 százalék között ingadoznak.

Az U. St. Steel Corporatióának az amerikai piacon számos nagy és erős versenytársa van és a verseny kiküszöbölése céljából maga az acéltrust gyakran egy-egy időről-időre keletkező poolnak tagja. Ilyen pool pl. a Steel Billet Association, melyhez az Unio 8 legnagyobb acélműve és közöttük az acéltrust is tartozik.

United States Packing Co. (Hus-trust).

A hus-trust (Beeftrust) 4 nagy chicagói vágóhidtulajdonos és marhakereskedő Armour, Cudoly Co., Morris and Co. és Schwoz child. egyesülésének az eredménye és állítólag mintegy 500 millió dollár tőke felett rendelkezik. A trust a nagykereskedőkkel szövetségben van és ezek útján föltétlenül uralja az Unio egyes nagyobb városainak mézárszékeit, úgy, hogy a mézárások tulajdonképen csakis a trustnek a munkásai és már ismételten próbálták üzleteik bezárása által a trustöt engedékenységre bírni. Ama rendkívüli eszközök, a melyek felett e trust rendelkezik, egyezményei a vasuttársaságokkal lehetlenné teszik egy új verseny keletkezését és egy-egy versenyvállalatnak kísérlete rendszeren a vasuti társaságok ellenállásán szenvedett hajótörést. Legutóbb több dakotai nagy tőkepenzes alakított egy nagy versenyvállalatot, a mely azonban előreláthatólag a trusttel megegyezésre fog lépni. A trust az árakat időről-időre 50—100 %/o-al emelte és ezért felosztatását és megtörését hatóságilag is többször megkísérelték már.

Szeszipar.

A szesziparban 1900-ban 3 nagy amalgamáció létezett. Még pedig az American Spirits Manufacturing Co., mely 1895-ben keletkezett, 15 üzemet tartott fenn és 35 millió dollár befizetett alaptőkével bír. A Standard Distilling and Distributing Co. 10 üzemet tart fenn és 1899-ben keletkezett 24 millió dollár befizetett alaptőkével. A Kentucky Distilleries and Warehouse Co. szintén 1899-ben keletkezett, 50 üzemet tart fenn és 29 millió dollár befizetett alaptőkével bír.

A malátaiparban a legnagyobb amalgamáció az American Malting Co., mely 1897-ben jött létre és kibocsátott 4 millió dollárnyi kötelezvényt és befizetett alaptőkéje 30 millió dollár és 36 üzemet tart fenn.

Malomipar.

A malomipar terén is voltak nagyobb consolidációk. Így az U. St. Flour Milling Co. létrejött 1899-ben, 16 üzemet foglal magában és kibocsátott 6 millió dollárnyi kötelezvényt, befizetett alaptőkéje 8,300.000 dollár. A Sperry Flour Co. létrejött 1899-ben, 11 üzemet képvisel, befizetett alaptőkéje 10 millió dollár. A The Standard Milling Co. 24 üzemmél, ez utóbbi társaság 1903-ban 11,400.000 barrelt termelt. Minthogy az Unioban 1900-ban összesen 102,524.094 barrel lisztet termeltek, a társaság körülbelül az össztermelés 11 százalékát képviseli. De nagyobb volt részesedése az exportban, a mennyiben termelésének felét exportálja, ez pedig az egész export 26 százalékát teszi ki.

Mindezek azonban nem nevezhetők dominant combinációknak, tekintve, hogy az Unioban 1900-ban 13,188 malom volt, melyek közül 634 20.000 – 99.000 barrelt, 135 pedig több mint 100.000 barrelt termelt. A 13.188 malom azonban túlnyomóan apró malom, mert míg az 1899-iki Census átlag 3 munkást mutatott ki malmonként, az 1900-iki Census malmonként már csak 1 munkást mutatott ki, a mi azt mutatja, hogy igen kevés nagyszámú munkással dolgozó malom létezik. A malomiparban ép úgy van, mint a szesziparban; épen úgy, mint a hogy min-

denki főzhet a maga számára, vagy egy egész telep számára minimális költségekkel szeszt, a mit a nagyipar soha nem fog megszüntetni, épen úgy a malomiparban is az apró malmok, a melyeknek berendezése minimális költségekkel vannak összekötve, mindig fenn fognak állani.

Textilipar.

Az Unióban 1900-ik évben 4312 textilgyár volt üzemben 1.042,997.577 dollár tőkével. Az alkalmazott hivatalnokok száma 16.822 volt, 23.289.162 dol. fizetéssel, a munkások száma 661.451. A kifizetett munkabérek 209,022.447 dollárt tettek ki és az előállított érték 931,494.566 dollárt képvisel. A textilipar nagy trustjeiben mindössze 75 üzem volt egyesítve 62,734.011 dollár alap-tőkével, az összes munkások száma pedig volt 37.723, vagyis az összes textilipari gyárakban alkalmazott munkások 3·7 százaléka az összes termékek értékének pedig csak 4·4 százalékát állították elő. A nagyobb trustök a következők :

	Üzemek száma	Kötelezvények	Elsőbbségi részvények	Törzsrészek
American Felt Co. ...	5	441.000	1,627.300	1,627.300
American Grass Twine Co. ...	3	—	—	14,118.000
Am. Thread Co. ...	10	5,798.000	4,890.000	3,600.000
Am. Woollen Co. ...	30	—	20,000.000	29,500.000
Vernon-Woodberry Cot. Duck Co. ...	7	13,000.000	—	9,500.000
New England Cotton Yarn Co. ...	9	5,577.000	5,000.000	5,000.000
Standard Rope and Twine Co. ...	5	10,000.000	—	12,000.000
U. St. Finishing Co.	3	1,750.000	1,900.000	750.000

Az egész világ orsóinak száma 1900-ban volt 103,383.386.
Ez a különböző országok között a következőképen oszlott meg:

Nagy-Britannia	--- ---	45,400.000
Németország	--- ---	7,155.000
Egyesült-Államok	--- ---	18,590.000
Oroszország	--- ---	6,090.000
Franciaország	--- ---	5,039.000
Ausztria-Magyarország		3,140.000
Többi országok körülbelül		9,000.000

Az egész világ selyemtermelésének értéke 1900-ban kb. 2400,000.000 volt. Ebből termelt:

Franciaország	--- ---	30·9	százalék
Egyesült-Államok	--- ---	28·3	„
Németország	--- ---	18·5	„
Svájcz	--- ---	9·6	„
Oroszország	--- ---	5·3	„
Ausztria	--- ---	4·3	„
Nagy-Britannia	--- ---	3·8	„
Olaszország	--- ---	3·3	„
Spanyolország	--- ---	1·0	„

Bőrpar.

A bőrparban vezető szerepet játszik az 1890-ben alapított és 1893-ban újjá szervezett United States Leather Co. melynek alaptőkéje 124 millió dollárból áll, még pedig 62 millió törzsrészenyekben, azonkívül kibocsátott 10 millió dollárnyi kötelezvényt. A társulat 23 üzemben dolgozik, üzleti eredményei azonban mind-
eddig nem nagyon kedvezőek, minthogy a kisebb és nagyobb bőr-
gyárak légióját elnyomni nem tudta, vezetői azonkívül a részvé-
nyek árfolyamának felhajtása céljából mindennemű tőzsdei specu-
lációkba bocsátkoztak, a mi a társulatnak a hitelét még jobban
aláásta úgy, hogy jelenleg részvényeinek árfolyama rendkívül
alacsony.

Kivülről még néhány amalgamáció létezik, még pedig az Ame-
rican Hide and Leather Co., mely 1899-ben jött létre, 30 üzem
felett rendelkezik befizetett alptőkéje 24,500.000 dollár, a melyre

8,525.000 dollárnyi kötelezvényt bocsátott ki. 1893-ban ugyanakkor, a mikor a bőrtrust létezett, még 3 nagy combination létesült. Az Elk Tanning Co. 2 üzemmel, 12,500.000 dollár alaptőkével, a Penn Tanning Co. 14 üzemmel 13,380.000 dollár befizetett alaptőkével és az Union Tanning Co. 18 üzemmel, 8,649.000 dollár befizetett alaptőkével.

Köszénbányászat.

Az Unióban eddig főleg az antracithányászatban kísértek meg poolokat és trustöket alkotni. Az antracithányák tulnyomó része, talán 90 százaléka Pensilvânia területén fekszik és a nagy vasutársaságok kezében van, a melyek más bányák fennállhatását már azért is lehetlenné teszik, mert megtagadják egy kívülálló bányának a szállítást. Az egész pensilvâniai termelés mintegy 46 millió tonnát tesz ki és minthogy sok esetben tultermelés állott fenn, többször tettek kísérletet poolok alakítására. A vasutak egyesítése sem sikerült, míg végre 1899-ben Morgan és Vanderbildt több pensilvâniai vasut control-ját megszerezték és ezáltal az antracithtermelés 65. százalékát kezükbe kerítették és a szó szoros értelmében kinevezett emberek által igazgatják a társulatokat. 11 férfi 29 igazgatói állást tölt be a vasutaknál és a velük kapcsolatos köszénbányáknál, kik közül 9 egyenesen Morgantól függ. A legnagyobb vasuttársulatok, a melyek egyszersmind köszénbányák tulajdonában vannak (cool roads) és hatalmuk alatt állanak a Philadelphia and Reading Railroad Co. 1454 mértföldnyi hálózattal, 200.000 acre köszénterülettel és havonkinti 1¹/₂ millió tonna köszéntermeléssel; a Lelley Walley Railroad vasuttársaság 2871 mértföldnyi hálózattal és 1 millió tonnányi havonkinti köszéntermeléssel; a New-Jersey vasuttársaság évi 2 millió tonna termeléssel, az Erie vasuttársaság évi 10 millió tonna termeléssel és más kisebb nagyobb társulatok között megemlítendő a Delaware Lackewanna and Western részvénytársaság, mely az Unio antracithtermelésének 13.35 százalékát képviseli és a Delawre and Hudson vasuttársaság, mely 9.60 százalékát képviseli.

Körülbelül ugyanabban az időben Pensilvâniában a szoroson vett köszénbányászatban 2 nagy combination keletkezett. A Pittsburg Coal Co., mely 104 társulat összeolvadásából keletkezett 64

millió dollár alaptőkével, a mely főleg a vasutakra támaszkodik és a Monongahela River Consolidated Coal and Coke Company 30 millió dollár alaptőkével, a mely túlnyomólag víziutakat használ.

Fémbányászat és fémipar.

Az Unióban a fémeknek túlnyomó része szintén óriási társulatokban van egyesítve. A vörösréztermelés túlnyomó részét az 1899-ben 75 millió dollár alaptőkével alapított Amalgamated Copper Co. képviseli, a mely egyszersmind állítólag a világ vörösréz termelésének egy negyedét hozza piacra. 1902-ben ezen társulat a világ egész vörösréztermelését cornerbe akarta vonni, ez a vállalkozás azonban balul ütött ki. Sárgarézben az 1899-ben alapított és 20 millió dollár alaptőkével bíró American Brass Co. játsza a legelső szerepet. A réz- és ólom-olvasztásban és finomításban a legnagyobb társulat az American Refining and Smelting Co. 18 üzemmellel és 65 millió dollár alaptőkével. Az ólompiacra a National Lead Co. uralkodik, melynek alaptőkéje 30 millió dollár és 17 üzem felett rendelkezik. 1902-ben mozgalom indult meg az Unió összes ólombányái és olvasztóinak a National Lead Co.-ban való egyesítése céljából. A horganyipar élén a New-Jersey Zinc Co. áll, létrejött 1888-ban, 8 üzem felett rendelkezik és alaptőkéje 10 millió dollár. Nagy trust létezik a nickelben is, mely az acéltrusttel szoros kapcsolatban áll és 1902-ben nemzetközi alapon létesült; hasonlóképen nemzetközi alapon áll az 1898-ban létrejött International Silver Co., melynek 13 üzeme van és 4,500,000 dollárnyi kötelezvényt és 20 millió dollárnyi részvényt bocsátott ki.

A fémipar szoros kapcsolatban áll a különböző acélból készült közlekedési eszközök, különösen pedig vasuti kocsik gyártása. Ezek között a legnagyobbak a The Pullmann Co., mely 1899-ben jött létre, 5 üzemet tart fenn és befizetett alaptőkéje 74 millió dollár, a nagy stílusú kiviteli politikájáról híres Pressed Steel and Car Co., mely 4 üzemet tart fenn és 25 millió dollár alaptőkével bír, és az American Car and Foundry Co. mely szintén 1899-ben jött létre, 17 üzemmellel bír és befizetett alaptőkéje 58 millió dollár. A kerékpáripárban az American Bicycle Co. a legnagyobb társulat, 35 üzemet tart fenn, alaptőkéje 30 millió dollár, a melyet 10 millió dollár kötelezvény terhel.

Ezzel természetesen távolról sem adtuk még megközelíthetőleg sem az amerikai trustmozgalom hű képét, a mely különösen 1898 óta csaknem az összes iparágakban óriási erővel lépett fel. Nagy trustök léteznek a papiriparban, a kémiai iparban, a hajóépítésben és egyéb speciális iparcikkekben. A hajóstrusttel és a dohánystrusttel, a melyek nemzetközi alapon vannak szervezve és nemzetközi kartellek tagjai, behatólag a nemzetközi kartellek s trustök körében fogunk foglalkozni.

XXXIX.

Nemzetközi kartellek és trustök.

Azon iparágakban, melyeket illetőleg bizonyos országokban védvámok nem léteznek, vagy pedig a melyeknek nyersanyagai csak bizonyos országokban vagy területeken találhatók, illetve az illető iparág csak kevés számú országban üzemel, nemzetközi kartellek és trustök jöttek létre. A különböző országok kartelljei között kartellek keletkeznek és a különböző országok trustjei egy-egy nagy trustté egyesülnek. A közlekedési eszközök rendkívüli fejlődése, a melyek a világgazdaságot létre hozták és egyszersmind ezáltal a piacz áttekinthetőségét lehetetlenné tették, továbbfejlődésük által később azután egyszersmind lehetővé tették, hogy a közös érdekek és erőforrások felismertessenek és az egyes országok kartelljei és trustjei által nyújtott termelési és fogyasztási statisztika alapján az egész világ termelése a lehetőség határáig kontingentáltassék és a fogyasztási piacok rayoniroztassanak.

Nehéz volna az összes nemzetközi kartelleket és trustöket részletesen ismertetni és felsorolni, melyeknek létrejöttét és egyezményeit gyakran már csak azért is titkolják, mert a nemzeti érzékenységet közelről érintik és nehéz felsorolni a nemzetközi kartelleket azért is, mert alig van egy-egy nagyobb az egész országra kiterjedő kartell, a melynek a szomszédos országokkal egyezményei ne volnának.

Az International Mercantile Marine Co. és a nemzetközi hajózási kartell.

A vállalkozók egyezményei a hajózás terén épp oly régiek, mint a vasutaknál, mert a hajózásnál a verseny ugyanazon hátrányokat szüli, mint a vasutak terén. A járatok szaporítása rendszeren nem vezet az előállítási költségek leszállításához, mint a gyár-
ipar terén a termelés kiterjesztése és a fuvardíjak leszállítása egy bizonyos fokon túl nem eredményezi a forgalom emelkedését. Az angol gőzhajótársulatok között már régebben léteztek egyezmények, valamint a Norddeutscher Lloyd, HamburgAmerika Linie, a holland-amerikai gőzhajótársulatok és a belga Red Star Linie között is, melyek a járatok racionális berendezésére, bizonyos járatok közös fentartására, a fuvardíjak és engedélyezendő rabattok magasságára vonatkozólag tartalmaztak rendelkezéseket. 1891-ben alakult meg a Nord-Atlantischer Dampfer-Linien-Verband, melynek célja volt a kivándorlással egybekötött jövedelem felosztása a kartellben megállapított kulcs szerint. A német hajózásnak azonban semmi befolyása sem volt a behozatali forgalomra, a melyben az angol gőzhajótársulatok versenye tovább folyt.

Az amerikai kereskedelmi hajózásnak csekély szerepe volt. Az amerikai kereskedelmi hajóraj az Unió külkereskedelmének 8·8%-át látta el csupán az 1901. évben, a melyből az Európával való forgalomra csupán 3% esett. Az amerikai vasut- és trust-királyok, a kik föltétlenül uralkodtak a belföldi forgalom felett, megaláznál tartották, hogy az Unió külkereskedelmét külföldiek látják el és mint mindenben, úgy ebben is a másoktól való teljes függetlenségre törekedtek. Így keletkezett Morgan vezetése alatt egy syndikátus, melyben Rockefeller, a Pensylvánia vasut és más érdekeltek, különösen vasutak vettek részt. Morgan először a két létező amerikai vállalattal, az International Navigation Co. és az Atlantic Transport Line-val jutott megegyezésre, majd egymásután következtek az angol Leyland Line, White Star Line, Dominion Line, a liverpooli Ismay, Imrie & Co. és Richard Mills & Co., e két utóbbit, a mely magán cég volt, megvásárolták, az említett társulatok részvényeinek többségét megszerezték és így föltétlenül befolyásukat biztosították. A nevezett magáncégek és társulatok szer-

zódéseiket csak a J. P. Morgan & Co. bankcéggel kötötték meg egy ezen cég vezetése alatt létrejövendő társulat javára, melynek a Morgan céggel kötött egyezmény értelmében a szerződésben foglalt vagyontárgyakat eladni magukat kötelezték. Ugyanekkor a Harland & Wolf hajóépítő társulattal is megegyezésre jutott; ezen egyezmény egy exclusiv szerződést tartalmaz mindkét részről, melyben a trust a cégnek összes készkiadásai (nyersanyagokért személyi és üzemi költségek) egy fix megállapított részének megtérítése mellett új hajók építésénél 5%-nyi, kazán- és gőzkészítésnél 10%, javításoknál 15% vállalkozói nyereséget fizet; e társulatnak pedig viszont a trusttel versenyző társulatok részére egyáltalában nem, nem versenyző társulatok részére csak akkor szabad építeni, ha a trust által nincsen igénybe véve.¹⁾

Miután ezen szerződések 1902. február 4-én aláíratk, megkezdődtek a tárgyalások a trust és a két legnagyobb német társaság, mely a német tengeri kereskedelem 40%-a felett rendelkezik, a Hamburg Amerika Linie és Norddeutscher Lloyd között. Történtek ugyan kísérletek e két társulat megszerzésére, minthogy azonban a társulat részvényei igen szét voltak szórva, míg az angol társulatok részvényei egyes nagy tőkepenzesek kezében voltak, a kik a napi árt felülmuló áron készek voltak papírjaikat kéz alatt átengedni, e kísérletek sikerrel nem jártak. Minthogy a két társulatot a porosz kormány és a porosz államvasutak támogatták, a két társulat hajói a világ összes kikötőit érintik és a kivándorlókat alig sikerült volna elhódítani, nehéz lett volna velük a harcot felvenni. Morgan tehát jobbnak látta velük megegyezésre jutni és ezáltal a hajóforgalmat az egész Óceánon egységes szabályok szerint rendezni.

A kartell-szerződés, mely a világ két legnagyobb társulatát egymással szoros összeköttetésbe volt hozandó, létre is jött és főbb rendelkezései a következők: A német társulatok és a trust kölcsönösen kötelezik magukat, hogy részvényeiket megszerezni nem fogják. A nyereségkontingentálás egy nemét képezi azon rendelkezés, mely szerint a trust kötelezi magát évenként a német társulatoknak részvénytőkék 25%₁₀₀ után 6%-ot fizetni. A német társulatok

¹⁾ Lásd a hajózási trustre vonatkozólag különösen Rousiers, Le trust de l'Océan. Revue de Paris 15. juin 1902. és Reinhold Melchior, Der Amerikanische Schiffahrtstrust, Jahrbuch für Gesetzg., Verwalt. und Volkswirtschaft 1903. II. füzet és a Kartell-Rundschau jelentései.

pedig a részvénytőke 25%-a után eső osztalékokat a trustnek kiadni és így az aggressiv fellépés egyik részről sincsen kívánatossa téve. A trust kötelezi magát a német társulatok beleegyezése nélkül a német kikötőkbe hajókat nem küldeni; megállapították pontosan a járatok számát és az érínthető kikötőket; új vonalak teremtése, vagy a létező járatok megduplázása esetén joga van előzetes megbeszélés után minden félnek az ujonnan befektetett alaptőke $\frac{1}{3}$ -a után járó nyereséget követelni és köteles ugyanannyi után 5%-ot fizetni a vállalkozó társulatnak.

Az atlanti utasforgalmat kartellszerüleg szabályozták; a fedélzeti utasokat illetőleg 10 év óta fennálló egyezmények fenntartatnak; a keletkezhető nézeteltérések kiegyenlítésére egy 2—2 tagból álló társaság alakittatik; a szerződés Németország, Anglia és az Unió közti háboru esetén hatályát veszti; a szerződés 20 évre köttetik, de 10 év mulva bármely fél a szerződés revisióját követelheti és ha e tekintetben megegyezés nem jön létre, a szerződéstől elállhat. A mint a szerződésből kitűnik, célja volt a versenyt a világ két legnagyobb hajóvállalata között megszüntetni, közöttük egymás nyereségeiben és veszteségeiben való részesedés által érdekközösséget létrehozni és a német hajózásnak az amerikai trusttól való függetlenségét a részvény-szerzés tilalma által biztosítani.

Két nagy társaság állott még az egyezményen kívül a Holland-Amerika Line és a Cunard Line. A trust elnöke, a ki eddig is a Holland-Amerika Line főrészvényese volt, megszerezte e társaság részvényeinek 51%-át és ennek felét egyenlő részekben a Norddeutscher Lloydra és a Hamburg-Amerika Linie-ra ruházta, másik felét a trust részére megtartotta és így e társulat is tényleg a kartellhez tartozik

A Cunard Line megszerzése, mely Liverpool-, New-York, Canada, Spanyolország és Portugáliába közvetíti a forgalmat, szintén tervbe volt véve. Az angol közvélemény csak most ébredt tudatára annak, hogy nemzeti hajózását, melyre eddig oly büszke büszke volt, rövid időn belül kisajátították. Hangosan követelte önálló angol postajaratok létesítését s egyszerűen törvényes rendszabályokat a trust ellen az angol hajózásnak önállósága érdekében. Morgan, hogy a kormány beavatkozását megelőzze, lemondott a Cunard Line megszerzéséről, és egyszerűen az

angol kormányval szerződésre lépett, melyben kötelezte magát, hogy a megszerzett angol hajók továbbra is megtartják nemzetiségüket és egyetlen egy angol hajó sem fog a kormány beleegyezése nélkül idegen ország hajójegyzékébe bevezettetni; a megszerzett angol hajók, valamint a legközelebbi 50 évben Angliában a trust részére építendő hajók az angol lobogót viseljük, hogy a trust hajói háboru esetén épp úgy a kormány rendelkezésére álljanak, mint az angol hajók. Ezzel szemben a kormány kötelezte magát, hogy a trust hajói és az angol hajók között semmi különbség sem fog tétetni. A trust kötelezte magát, hogy összes hajóinak felét Angliában fogja építtetni, angol matrózokkal és tisztekkel ellátni, valamint az angol vonalak igazgatásának is angolok által kell történnie. Ilymódon legalább részben sikerült az angol hajózás függetlenségét biztosítani, bár a világ hajózásának vezetése kicsuszott Anglia kezéből. Morgan ezen szerződés által csak azt akarta bizonyítani, hogy üzleti és nem politikai céljai vannak, de a dolog mélyére tekintve, igen nagy gyengeségre mutat, hogy az angol kormány fent vázolt rendszabályokhoz kell fordulnia és nemzeti hajózását, a mely eddig első volt az egész világon, idegen vállalkozókkal szemben államilag kellett megvédenie. Az angol kormány azonkívül nagy szubvencióval látta el a Cunard Line-t, hogy izolált helyzetében magát fenntarthassa. A trust 1902. októberében New Jersey államban lett végleg megállapítva és bejegyezve. Az új társaság neve International Mercantile Marine Co. 120 millió dollár alaptőkével, még pedig 60 millió dollár elsőbbségi és 60 millió dollár törzsrészevényre és 75 millió dollár erejű kibocsátható $4\frac{1}{2}$ százalékos kötelezvényre. Ezen társaság a fent vázolt szerződéseket véglegesítette, mely 1903. január elsején lépett hatályba. A német amerikai hajózási egyezményben egyesült társulatok 1902-ben a következő tonnatartalmak felett rendelkeztek:

I. M. Marine Co.	767.000
Hamburg-Amerika Linie	356.000
Norddeutscher Lloyd	206.000
Holland-Amerika Linie	79.000

Összesen: 1,408.000 tonna

Minthogy 1901—1902-ben az egész észak-, közép- és délamerikai forgalomban összesen mintegy 3,700.000 tonnányi hajó volt

forgalomban, a mely aratás idején 5,000.000 tonnára emelkedik, a nemzetközi hajózási kartell, az összes tonnatartalmak $\frac{1}{2}$ -a felett rendelkezik, de hajóik gyorsabb járatánál fogva a forgalom nagyobb részét bonyolítják le. Különösen sokkal nagyobb a részesedésük utasokban. 1902-ben New-Yorkban partra szállott 139.848 kajüt utas és 574.276 fedélzeti utas. Ez a következőképen oszlott meg:

	kajüt utas	fedélzeti utas
Német társulatok	34·4 százalék	36·5 százalék
I. M. Marine Co.	31·0 »	19·0 »
Holland-Amerika Linie	5·1 »	5·7 »
Compagnie General Trans-Atlantique	6·2 »	8·6 »
Összesen	76·7 százalék	69·8 százalék

Ez utóbbi francia társulat szintén csatlakozott a kartellhez.

E kartellhez csatlakozott ezeken kívül még az 1904. év folyamán 16 millió korona alaptőkével megalakult Austro-Amerikána trieszti hajóstársaság, melynek alaptőkéjéből a két említett nagy német társulat 5 millió korona értékben részvényeket vettek át. E társulat a trieszti hajóstársaságok egy nagy részének megvásárlása után jelenleg a trieszt-amerikai forgalmat csaknem kizárólag uralja. Az Adria magyar kir. tengerhajózási társulat tudvalevőleg a Cunard Linevel lépett közelebbi kapcsolatba.

Az angol társulatok okulva az eseményeken, egymással közelebbi kapcsolatba léptek és shipping ring-eket alkottak azon járatokra nézve, a melyek Angliát a világ többi részeivel összeköti. Ezzel, de különösen a nagy hajóstrust megalkotásával megszűnt az összes hajótársulatokra nézve azon rendkívül veszedelmes verseny, mely az utolsó évtizedekben a hajózási üzletet oly kevésbé tette nyereségessé. Nagyobb verseny a hajózási trustot csak a Cunard Line reszéről fenyegetheti, a mely az angol kormányval kötött szerződése értelmében teljes önállóságát tartozik fentartani. Ezen szerződés értelmében, a mely 25 évre kötött, a társaság tartozik két nagy hajót építtetni a trans-atlanti forgalom céljaira. Ezen két hajó építésének költségeit a társaság ajándékba kapja az angol kormánytól, az angol kormány továbbá garantálja a társaságnak mindenkoros osztalékainak $2\frac{1}{2}$ százalékra való kiegészítését, azonkívül évenként 150.000 font sterling szubvenczióban részesül. Ezen társaságot a hajózási trust ily körülmények között aligha

fogja hatalmába kerithetni, de viszont a Cunard Line az ő 17, összesen 92.324 tonna tartalommal bíró hajóival a hajózási trustnek és kartellnek, melyek összesen mintegy $1\frac{1}{2}$ millió tonna tartalom felett rendelkeznek, igen nagy károkat okozhatni nem fog. A fennmaradt kisebb-nagyobb angol társulatoknak a hajózási trusttel való versenyükben, még egyéb nehézségeik is vannak. A hajózási trust vezetői és tulajdonosai, tulajdonosai egyszersmind a nagy amerikai vasutaknak is, és a trust az ő járatait szerves kapcsolatba hozta az ő vasuti vonalaival s a saját hajói által szállított árukat minden tekintetben előnyben részesíti; sőt megtörtént az is, hogy egyes vasuti vonalak, így a Canadian Pacific Railway, a trust pressziója alatt vonakodtak a trusttel versenyző vállalatok áruforgalmát továbbítani, mint azt nevezett társaság tette Beaver liverpooli hajóstársasággal szemben. A trustnek erre két eszköze van, saját, vagy vele összeköttetésben levő (tekintve, hogy az amerikai vasutak egy nagy része egyenesen Morgan és Rockefeller control-ja alatt állanak, kik egyszersmind a hajózási trust vezető emberei) vasutai a versenyvállalatok által szállított árukat mindenfelé discriminations-ban részesítik, a tőlük független vasutakat pedig azzal fenyegetik, hogy a trust hajóin érkező árumennyiséget nem az ő vasutaikon, hanem más vasutakon fogja továbbítani.

A hajózási trust természetes kifolyása volt annak, hogy Amerika az uralmat a világgiacon megszerezte és a nagy hajózási trust semmi egyéb, mint eszköze a nagy vas-, acél-, kőszén-, petroleum-, hus- stb. trustöknek, a melyeknek küldeményei a világ összes kikötőit immár elárasztják.

Az amerikai és angol dohánytrust küzdelme és kartellje.

Az Unióban jelenleg az 1890-ben alakult American Tobacco Co. uralkodik, mely 15 üzem felett rendelkezik és 68 millió dollár befizetett alaptőkével bír, mellette még a Continental Tobacco Co. és Havanna-American Tobacco Co. jön tekintetbe, az előbbi főleg cigaretták gyártásával foglalkozik és mindennemű szabadalmat és védjegyet megvásárol, ez utóbbiak inkább szivarfajok előállításával foglalkoznak.

Az American Tobacco Co. az 1901-ik év folyamán elhatá-

rozta, hogy az angol piacot meg fogja hódítani és e célból megvásárolta a liverpooli Ogden Ltd. cég egész üzemét és felszereléseit, valamint üzleti körét is, és ezért 818.000 font sterlinget fizetett, állítólag sokkal többet, mint a mennyit ezen társaság ténylegesen megér. Ezzel egyszersmind megkezdte a küzdelmet az áraknak mértéktelen leszállításával. Az angol dohánytársulatok érezték a veszélyt, a mely őket egyenként az óriási amerikai társulat részéről fenyegeti és azért rövid egy-két hónapon belül a 13 legnagyobb angol dohánygyár Imperial Tobacco Company of Great Britain and Ireland cég alatt egyesülve részvénytársaságot alapítottak 15 millió font sterling alaptőkével és azonkívül kilátásba helyezték $2\frac{1}{2}$ millió font sterling kibocsátását és így ezen trust óriási pénzbeli források felett rendelkezett. A küzdelem a két óriási társulat között csak ekkor kezdődött igazán. A különböző leengedmények, tulsulyok engedélyezése, minőségi javítások ugyanazon árak mellett egymást követték és a két társulat egyik napról a másikra egymást liciztálta le. 1902. márcziusában az Imperial Tobacco Co. azzal lepte meg Angolország nagy és kis dohánygyárait, hogy vevői között azonnal hajlandó 50.000 font sterlinget praemium gyanánt szétosztani, azonkívül részükre a társaság tiszta nyereségének $\frac{1}{6}$ -ét biztosítani, ha kötelezik magukat kizárólag az Imperial Tobacco Co.-nál vásárolni és ugyanakkor egyszerre mintegy 100 hirdalpban, közöttük a Timesban, állítólag 7000 font sterling költséggel, hasábokra menő hirdetéseket tett közzé, melyben tudatta a társaság vevői részére biztosított előnyöket és az angol dohánykereskedők hazafiasságára hivatkozva felszólította őket, hogy az amerikai társulatnál ne vásároljanak. Az amerikai társulat rövid néhány nap mulva erre a nyílt támadásra azzal felelt, hogy őt viszont 200.000 font sterling praemium elosztását és tiszta nyereségének $\frac{1}{6}$ -ét ígérte a dohánykereskedőknek, ha kötelezik magukat, hogy kizárólag az amerikai társulatnál fognak vásárolni. Ezen utóbbi ajánlatra a szivarárusok tömegesen kezdtek átpártolni az Ogden Ltd.-hez (e társulat t. i. névleg fentartotta továbbra is önállóságát, de tényleg egyéb se volt, mint az amerikai dohánytrust képviselője) úgy, hogy az Imperial Co. jobbnak látta békekötésre lépni. A béke 1902. szeptemberében lett megkötve, melynek értelmében az amerikai trust az Ogden Ltd angol üzletét 1,500.000

font sterlingért az Imperial Tobacco Co.-ra ruházta, a külföldi üzletet pedig 1,800.000 font sterlingért a British-American Tobacco Co.-ra ruházta, mely társulatban ugy az amerikai, mint az angol dohánytrust részesedett. E társulat 6 millió font sterling alaptőkével bír és célja a világ dohánytermelését uralni, kivéve az angol piacot, melyen az egyezmény értelmében Imperial Tobacco Co. és az Uniót, beleértve Cubát, Portoricot és a Flippinákat, melyeken az American Tobacco Co. van hivatva uralkodni.¹⁾

Egyéb nemzetközi trustök és kartellek.

A hajózási trustön, dohánytrustön és kartellen kívül még számos más cikkben léteznek nemzetközi kartellek és trustök. A legrégebb nemzetközi trust talán a Nobel Dynamit Trust Co., mely 1886-ban alakult és több német, angol és svájci gyárat egyesített. Alaptőkéje 9,600.000 font sterling. A Syndicat international des cartouches a francia, belga, olasz, német és osztrák tölténygyárak kartellje. A nickeltrust, a mely Amerikában székel és 1902-ben jött létre, a világ nickeltermelésének felét állítja elő. Alaptőkéje 24 millió dollár és kibocsátott 10 millió dollárnyi kötelezvényt. A szódaiparban E. Solvay belga cég a világ csaknem minden országában tart fenn gyárat, a melyek egy egységes egészet képeznek. A Borax Consolidated Company szolgáltatja csaknem az egész világ borax termelését, mintegy 6—7 millió kilogrammot évenként. E társaság Londonban alakult meg 1899-ben.

¹⁾ Vajjon az Imperial Tobacco Co. az Ogden Ltd által vevőinek tett ígéreteket tartozik-e ezen üzlet átvételével teljesíteni, jelenleg per tárgyát képezi. Az Imperial Tobacco Co. ezen az Ogden Ltd. által kötelező formában ígéreteket, mint annak jogutódja tartoznék teljesíteni, ennek teljesítését azonban megtagadta. Jeilemző e társulat monopóliumának hatalmára nézve, hogy Anglia sok ezer dohányárusa közül csak kettő merte jogát érvényesíteni és az elsőbírótság keresetüknek helyt is adott; ezen ítélet ellen azonban a trust felebbezett. Ha a felebbezési bíróság, mint előrelátható, szintén marasztaló ítéletet fog hozni és az angol dohánykereskedők valamennyien szövetkezve, a trust ellen fel lépnek majd, ugy ez a trustre nézve mintegy 17 millió korona kifizetésének kötelezettségét jelenti. Ez a nagy hirre vergődött u. n. Ogden bonus per.

2,800.000 font sterling alaptőkével és magába olvasztotta az angol, az észak- és délamerikai, francia és kisázsiai borax-bányákat és társulatokat. Az Anglo-Sicilian Sulphur Co., a szappantrust szintén nemzetközi alapokon állanak. A nemzetközi trustök létrehozását nagyban előmozdította az is, hogy a tőkegazdag országok vállalkozói a prohibítív vámokat kikerülendő, a védvamos államokban ipartelepeket létesítettek, melyek látszólag függetlenek, tényleg azonban az alapító társaság tulajdonában vannak. Az ily nemzetközi vállalatok száma oly nagy, hogy felsorolásuk csaknem lehetetlen. Inkább bizonyos speciális cikkek, mintsem tömegárúk képezik e nemzetközi vállalkozások tárgyát. A svájci és francia selyem-, pamut- és csokoládégyárak, a német villanyosági gyárak alapításai az angol szappan-, czérna- (ilyen a J. P. Coats Ltd., melynek 16 gyára a világ különböző államaiban van elszórva) és mezőgazdasági gépgyárak rendszeren több országban tartanak fenn ipartelepeket; az asbest-, gummi- és alluminiumipar terén is igen számosak az ilyen alapítások.

A nemzetközi kartellek és syndikátusok között talán a legfontosabb a transatlanti telegraph-társulatok syndikátusa, a mely a tarifát szavanként 3·75 frankra emelte. A Mackay & Bennet cég megalakulása után a tarifát leszállította 2 frankra, majd pedig 1·25 frankra. A syndikátus viszont, hogy az új versenytársakat kiszorítsa, 0·60 frankra szállította le a tarifát, végre közös megegyezéssel 1·25 frankban állapodtak meg. Nevezetesen továbbá a nemzetközi tükörüvegkartell, a nemzetközi carbid syndikátus, a nemzetközi cinkegyezmény, a nemzetközi varroselyemkartell és a jelenleg alkudozás tárgyát képező nemzetközi kávékartell. Számosak továbbá azon kartellek, a melyek a szomszédos államok vállalatainak egymáshoz való viszonyát, kontingensét és rayonjait szabályozzák.

Az osztrák és magyar kartellek legnagyobb része szintén érdekelve van a nemzetközi kartellekben. Az osztrák-magyar zománckartell tagja volt azon egyezményeknek, melyek a belga, francia, németalföldi, svájci és a német gyárak között fennállott és a német gyárakkal jelenleg is egyezmények állanak fenn. A vaskartell főleg a Balkánra szállítandó árukra nézve egyezményben áll a porosz-sziléziai vasművekkel. Az osztrák-magyar szódakartell, az izzólámpakartell, a benzinkartell, a carbidkartell

nemzetközi alapon van szervezve. A műtrágyakartell a német kémiai gyárakkal több esztendeig a vámbelföldre szállítandó mennyiségekre nézve kontingentálási egyezményben állott, a petroleum-exportot illetőleg tárgyalások folytak a német, orosz, amerikai és román érdekeltekkel és a legújabb híradások szerint nincsen kizárva, hogy egyezmények fognak létrejönni a német, angol és amerikai vasművek között, melyhez esetleg az osztrák és magyar vaskartell is csatlakozni fog. Egyezmények állanak fenn különben az acéltrust, a német vaskartellek és az osztrák-magyar vaskartell között a szélső keletre (Japán, China stb.) szállítandó bizonyos árukra nézve.

Kartell és trustirodalom.

A kartell- és trustirodalom ma már igen terjedelmes. A kartellirodalomban főleg a németek és a francziák alkottak figyelemre méltó műveket. Sokkal terjedelmesebb azonban a trustirodalom, melyben főleg amerikai szerzők művei jöhetnek tekintetbe, míg ellenben az angol nemzetgazdaságtani irodalom a trustök problémájával mindeddig igen keveset foglalkozott. Az amerikai írók művei után főleg a francziák foglalkoztak sokat a trustök kérdésével, kiknek idevágó művei messze fölülmulják ugy az angol, mint a német irodalmat.

Az óriási trustirodalomból azon műveket kiragadni, melyek értékes statisztikai adatokat, avagy mélyreható megfigyeléseket tartalmaznak, nem könnyű dolog. Ernst v. Halle „Trust or Industrial Combinations”, New-York 1900. cz. művében 12 oldalnyi irodalmat közöl és az Egyesült-Államok kongresszusának utasítására A. P. C. Griffin 1900-ban összeállította az egész trustirodalmat és „A list of books (with references to periodicals) relating to trusts”, Washington, Government Printing Office, 1900.” czim alatt kiadta. Sokkal értékesebbek azonban azon statisztikai adatok és rendszeres művek, a melyek 1900. óta keletkeztek.

Alábbi bibliográfia kizárólag a kartelleket és trustöket tárgyaló monografiákat és értekezéseket öleli fel, míg ellenben mindama nemzetgazdaságtani művek, a melyek más összefüggésben foglalkoznak a kartellekkel és trustökekkel, figyelmen kívül hagyattak.

Magyar kartellirodalom.

Mandello Gyula: Az ipari kartellekről. Budapest, 1891.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara bizottsági jelentése a kartellek törvényes szabályozását illetőleg. Budapest, 1897.

Ráth Zoltán: Emlékirat a kartellekről. Budapest, 1900.

Rubinek Gy.: Szabad verseny, kartellek, szövetezetek. Bpest, 1897.

Heller Farkas: Kartellek. Közgazdasági Lexikon.

Árkövy Richard: Előtanulmányok a kartell törvényhez. Az O. M. G. E. kodifikacionális bizottságának 1904. évi január hó 15-én, 26-án és április hó 27-én tartott ülésének jegyzőkönyvei. Budapest, 1904.

Árkövy Richárd: A kartellek és trustök kérdése. Budapest, 1905.

Ráczy Lajos: A kartellek és szabályozásuk. Budapest, 1905.

Messinger Simon: A kartellek és a magyar törvénytervezet. Budapest, 1905.

Meszlényi és Baumgarten: A kartellek és trustök kérdése. Budapest, 1906.

Magyar Kereskedők Lapja.

Közgazdasági Szemle.

Ráth Zoltán: A monopol kérdéséhez. Közgazdasági Szemle. 1901. július.

Matkovits Sándor: A kartellek. Közgazdasági Szemle. 1901. febr.

Pap Dávid: A kartellek. Uj Magyar Szemle. 1901. márczius.

Jogtudományi Közlöny. (Döntvények).

Német irodalom.

Brentano: Verhandlungen der Gesellschaft österreichischer Volkswirte vom Okt. 1888.

Brentano: Über die Ursachen der heutigen socialen Not. Leipzig, 1889.

Calwer: Handel und Wandel. Berlin, 1902. Jena, 1903.

Denkschrift der Handels- und Gewerbekammer in Prag betr. die staatliche Regelung des Kartellwesens, Prag, 1896.

Grunzel: Über Kartelle. Leipzig, 1902.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jena (Fischer).

Hirsch: Die rechtliche Behandlung der Kartelle. Jena, 1903.

Hirsch: Zur Kartellfrage. Jena, 1904.

Hitschmann: Kartelle und Staatsgewalt. Wien, 1897.

Hückinghaus: Die Verstaatlichung der Steinkohlenbergwerke. Jena, 1892.

Huber: Die Kartelle. Stuttgart und Leipzig, 1903.

Jürgens: Finanzielle Trustsgesellschaften. Stuttgart und Berlin, 1902.

Juliusberg: Die Kartelle und die deutsche Kartellgesetzgebung. Berlin, 1903

Katzenstein: Die Trusts in den Vereinigten Staaten. Berlin, 1903.

Kleinwächter: Die Kartelle. Innsbruck, 1883.

Kontradiktorische Verhandlungen über deutsche Kartelle, gehalten im Reichsamt des Innern. Megjelent: Franz Siemenroth, Berlin 1903. és 1904., továbbá a „Reichsanzeiger“ megfelelő számaiban, valamint szöszérint a „Kartell Rundschau“-ban is.

Liefmann: Die Unternehmervverbände. Freiburg, 1897.

Liefmann: Schutzzoll und Kartelle. Jena, 1903.

May: Das Grundgesetz der Wirtschaftskrisen. Berlin, 1902.

Menzel: Die Kartelle und die Rechtsordnung. Leipzig, 1902.

Pohle: Die Kartelle der gewerblichen Unternehmer. Leipzig, 1898.

Pohle: Bevölkerungsbewegung, Kapitalbildung und periodische Wirtschaftskrisen. Göttingen, 1902.

Protokolle des österreichischen Abgeordnetenhauses der XII. bis XVII. Session. Wien, 1897., 1902.

Reich Julius: Referenten Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Regelung des Kartellwesens. Wien, 1901.

Rundstein: Das Recht der Kartelle. Berlin, 1904.

Schriften des Vereins für Socialpolitik. Über wirtschaftliche Kartelle in Deutschland und im Auslande. Leipzig, 1894 és 1906.

Schriften des Vereins für Socialpolitik. Störungen im deutschen Wirtschaftsleben. Leipzig, 1903., 1904.

Steinbach : Rechtsgeschäfte der wirtschaftlichen Organisation. Wien, 1897.

Steinbach : Die Moral, als Schranke des Rechtserwerbs und der Rechtsausübung. Wien, 1898.

U. a. Treu und Glauben im Verkehr. Wien, 1900.

U. a. Genossenschaftliche und herrschaftliche Verbände in der Organisation der Volkswirtschaft. Wien, 1901.

Steinmann-Bucher : Ausbau des Kartellwesens. Berlin, 1902.

Tschiersky : Kartell und Trusts. Göttingen, 1903.

Verhandlungen des socialdemokratischen Parteitags, 1894.

Weber A. : Depositenbanken u Spekulationsbanken. Leipzig, 1902.

Urban Karl : Bericht des Referenten enthaltend Vorschläge für eine gesetzliche Regelung des Kartellwesens in Oesterreich. Wien, 1901.

Folyóiratok.

Deutsche Industriezeitung (Steinmann-Bucher), Berlin.

Handelsmuseum (k. k. österr. Handelsmuseum), Wien.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik (Conrads Jahrbücher), Jena (Fischer früher Mauke).

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. Leipzig. Duncker u. Humboldt).

Kartell-Rundschau (Borger). Wien.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen (Laupp) : Schäffle Kartellpolitik u. Kartellwesen, Bd. LIV.

Francia irodalom.

Babled : Les syndicats de producteurs et de détenteurs de marchandises. Paris (Rousseau) 1893.

Brouilhet : Essai sur les ententes commerciales et industrielles. Paris 1895. (Guillaumin & Co.).

Colliez : Trusts, Cartels, Corners. Paris, 1904. (Guillaumin).

Dolléans : De l'accaparement. Paris, 1902. (Larose).

Duchaine : Les associations de producteurs. Brüssel-Paris (1903. (Lebégue).

Feltz : Les syndicats industriels et en particulier la Normirovka. Paris (Sucrierie indigène et coloniale).

Leener de : Les syndicats, industrielles en Belgique. Brüssel, Leipzig 1903. (Misch & Thron).

Raffalovich : Trusts, cartels et syndicats. I. et 2. Ed. Paris 1903. (Guillaumin).

Rousiers de : Les syndicats industriels de producteurs en France et à l'Étranger. Paris, 1901. (Collin.)

Rousiers de : Les industries monopolisées (trusts) aux États-Unis. Paris, 1902. (Collin).

- Saint-Leon Martin: Cartells et trusts. Paris 1903. (Lecoffre).
 Sayous: La crise Allemande de 1900—1902. Paris. (Larose). Berlin
 (Puttkammer & Mühlbrecht) 1903.
 Souchon: Les cartells de l'agriculture en Allemagne. Paris (1903) (Collin).

Angol irodalom.

- Hobson J. A.: The mystery of dumping. The Contemporary Review
 February, 1904.
 Macrosty H. W.: The Growth of Monopoly in English Industry.
 Londres. Fabian Society, 1899.
 Macrosty H. W.: Trusts and the state. Londres Grant Richards, 1901.
 Macrosty H. W.: Business Aspects of British trusts. Economic Journal,
 1902.
 Liefmann: Die Alliancen, gemeinsame monopolistische Vereinigungen
 der Unternehmer und Arbeiter in England. Jahrbücher für National-
 ökonomie und Statistik 1900. 433.
 Bernstein: Neue Formen gewerblicher Verbindung in England.
 Die neue Zeit 1898. Nov. 19.
 Memoranda, Statistical Tables and Charts prepared in the Board
 of Trade London 1903. Memorandum on the Export Policy of Trusts in
 certain Foreign Countries (Germany, United States, Austria Hungary).

Amerikai irodalom.

- Reports of the United States Industrial Commission. Vol. I. Preliminary
 report on trusts and industrial combinations. Vol. II. Trusts and
 industrial combinations. Vol. XIII. Report of the Industrial Commission
 trusts and combinations. Vol. XVIII. Report of the Industrial Commission
 on industrial Combinations in Europe. Washington, 1900—1901.
 Census Reports. Volume VII—X. Twelfth Census of the United
 States Taken in the Year 1900. Manufactures Part I—IV. Bulletin of the
 Departement of Labor 1900. July.
 Baker: Monopolies and the people. New-York, Putnams's Sons 1899.
 Beach: A Treatise on the law of Monopolies and Industrial Trusts 1898.
 Chicago Conference on Trusts. Chicago "The Civil Federation 1900.
 Clark: The control of trusts. New-York (Macmillan) 1902.
 Ely: Monopolies and Trusts. New-York (Macmillan) 1900.
 Jenks: The trust problem. New-York, 1901.
 Halle: Trusts or Industrial Combinations in the United States.
 Lawson: American Industrial Problems. London, 1903.
 Meade: Trust finance New-York and London. 1903.
 Stickney: State Control of trade and commerce by national or
 state authority. New-York, 1897.
 És egyéb szövegben idézett értekezések és folyóiratok.

